

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

TANZİMAT DÖNEMİNDE EDİRNE (1839-1908)

Tevfik EVCI

Doktora Tezi

Ankara, 2019

TANZİMAT DÖNEMİNDE EDİRNE (1839-1908)

Tevfik EVCİ

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Tevfik EVCI tarafından hazırlanan "Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)" başlıklı bu çalışma, 28/11/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Recep BOZTEMUR (Başkan)

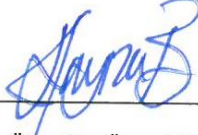
Prof. Dr. Mehmet Veli SEYİTDANLIOĞLU (Danışman)

Prof. Dr. Bekir KOÇ

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Dr. Öğretim Üyesi Hakan KAYNAR

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

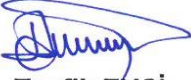
Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- o Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- o Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

28/11/2019

Tevfik EVCİ

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) **Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**
- (2) **Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**
- (3) **Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.**
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

*** Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYANI

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Mehmet Veli SEYİTDANLIOğLU** danışmanlığında tarafımdan retilildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Tevfik EVC

TEŞEKKÜR

Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış olan Edirne şehrinin, Tanzimat Dönemi gibi önemli zaman aralığında yaşamış olduğu değişim ve dönüşümleri incelediğimiz bu çalışmamız esnasında, hiçbir zaman desteğini ve yardımlarını esirgemeyen danışmanım, değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Seyitdanlıoğlu'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Yine çalışma sürecinde yaşadığım sıkıntılı dönemlerde, gösterdikleri ilgi ve de kıymetli görüşleriyle yol gösterici olan sayın Prof. Dr. Bekir Koç'a da müteşekkirim. Arşiv belgelerinin okunmasında değerli zamanını ayırarak, yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Hulusi Lekesiz ile değerli görüş ve katkılarını aldığım Dr. Öğretim Üyesi Hakan Kaynar'a teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmam sırasında çeşitli vesilelerle fikirlerini benimle paylaşan dostum Özgür Erbulut'a da teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak da doktora çalışması gibi uzun ve yorucu bir süreçte, maddi ve manevi desteklerini esirmeyip her zaman yanımda olan aileme de şükranlarımı sunarım.

ÖZET

EVCI, Tevfik. *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)*, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için idari, iktisadi, sosyal, kültürel vb. birçok alanda dönüşümlerin yaşandığı bir asır olmuştur. XVIII. yüzyılın son çeyreğinde III. Selim döneminde yapılan ve XIX. yüzyılda II. Mahmud'un saltanat yıllarında artarak devam eden reform hareketleri 3 Kasım 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile adeta doruk noktasına ulaşmıştır. Bir döneme adını veren bu fermanla devlet Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında kanun önünde eşitlik, herkesin gelirine göre vergi vermesi, askerlik süresinin belirlenmesi gibi birtakım vaatlerde bulunuyordu. Fermana gerek ülkede gerekse ülke dışında farklı tepkiler gelmiştir. Devlet adamları da bu kadar geniş, kapsamlı ve önemli reformları tüm imparatorluk sathında uygulamaktansa nispeten başkente yakın ve de böylece daha rahat kontrol edebileceği vilayetlerde uygulamaya karar verdi. Bu vilayetlerden biriside çalışma konumuz olan Edirne Vilayeti'dir.

Edirne coğrafi olarak günümüze nazaran çalışma dönemimizde Kırklareli, Tekirdağ, Gümölcine, Filibe, Gelibolu gibi yerleri içine alan çok daha büyük bir vilayettir. Üstelik nüfus olarak da Rum, Bulgar, Ermeni ve Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı kozmopolit bir kenttir. Bu nedenden ötürü Tanzimat'ın Edirne'deki başarısı, Tanzimatçı devlet adamları için oldukça önemlidir. Bu dönem özellikle Balkanlarda ayrılıkçı hareketlerin, eşkıyalık faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölge olmuştur. Yine Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının hemen başında yaşanan ve tarihimizde "93 Harbi" diye adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı da, hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Edirne şehri için bir felaketle sonuçlanmıştı. Savaşta Edirne şehri Rus işgaline uğramış; yine bu savaş nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu Rumeli'den ve Kafkaslardan gelen büyük bir göç dalgasına maruz kalmıştır. Rumeli'den gelen bu göçmenlerin ilk durak yerleri ise Edirne idi. Bizde çalışmamızda hem Tanzimat hem de II. Abdülhamid dönemindeki idari, eğitim, sağlık, tarım vb. alanlarda alınan kararların Edirne'de uygulanmasını inceledik. Bu uygulamaların başarılarını ya

da başarısızlıklarını, bunların nedenlerini devlet arşivindeki belgelere dayanarak ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Sözcükler

Edirne, Vilayet, Tanzimat, Modernizasyon, XIX. yüzyıl,

ABSTRACT

EVCI, Tefik. *Edirne in the Tanzimat Era (1839-1908)*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2019.

XIX. century has been a century of transformation in many areas like administrative, economic, social, cultural and so on for the Ottoman Empire. In the last quarter of XVIII. the century III. Selim made and during the XIX. century in the reign of II. Mahmud, on going the reform movements reached its peak with the Gülhane Hatt-ı Hümayun, which was announced on 3 November 1839. With this rescript, which gave its name to a period, the state made promises such as equality in front of the law between Muslim and non-Muslim subjects, taxing according to the income of each person and determining the duration of the military service. There were different reactions to the rescript, both in the country and abroad. Statesmen decided to implement comprehensive and important reforms in provinces that were relatively close to the capital and thus more comfortable to control, Instead of implementing throughout the empire. One of these provinces is Edirne Province which is our subject of study.

Edirne is a much larger province which includes Kırklareli, Tekirdağ, Gümülcine, Filibe, Gelibolu in our study period compared to today. Moreover, it is a cosmopolitan city with a large population of Greeks, Bulgarians, Armenians and Jews are living. For this reason, the success of the Tanzimat in Edirne is very important for Tanzimatist statesmen. This period was the region where separatist movements and banditry activities intensified especially in the Balkans. Again The Ottoman-Russian War of 1877-1878, which happened at the beginning of Sultan II Abdulhamid's reign and called "93 War de in our history, also resulted in a disaster for both the Ottoman Empire and the city of Edirne. During the war, the city of Edirne was invaded by Russia; again because of this war, the Ottoman Empire was exposed to a large wave of immigration from Rumelia and the Caucasus. The first stop for these immigrants from Rumelia was Edirne. We examined the implementation of the decisions taken in the fields of administrative, education, health and agriculture in the period of

both II. Abdulhamid and Tanzimat in Edirne. We have tried to reveal the successes or failures of these practices and their reasons based on the documents in the state archive.

Keywords

Adrianople, Province, Tanzimat, Modernization, XIXth Century

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYANI	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xv
TABLolar DİZİNİ.....	xvii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xix
ÖNSÖZ	xx
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	19
EDİRNE’NİN İDARİ YAPISI.....	19
1.1. VİLAYET SİSTEMİNE KADAR EDİRNE’NİN İDARİ YAPISI	19
1.1.1. Tanzimat’ın İlk Uygulaması: Muhassıllık ve Muhassıllık Meclisi 22	
1.1.2. Muhassıllıkların Teftişi	36
1.1.3. Muhassıllığın Sonu.....	42
1.1.4. Tensikât-ı Mülkiye	45
1.1.4.1. 1846 Düzenlemeleri	45
1.1.4.2. 1849 Düzenlemeleri ve Edirne Eyalet Meclisinin Kuruluşu	47
1.1.4.2.1. Edirne Eyalet Meclisinin Faaliyetleri.....	51
1.1.4.3. 1852 Düzenlemeleri	60
1.1.4.4. 1858 Düzenlemeleri	62
1.2. EYALETten VİLAYETE GEÇİŞ	76
1.2.1. 1864 Vilayet Nizamnamesi ve Hazırlanması	76
1.2.2. 1864 Vilayet Nizamnamesinin Edirne Vilayeti’nde Uygulanması 79	
1.2.3. Edirne Vilayet Umumi Meclisi.....	98
1.2.3.1. Mecliste Müzakere Edilen Hususlar ve Alınan Kararlar.....	100

1.2.4. Edirne Vilayet İdare Meclisi	112
1.2.4.1. İdare Meclisinin Faaliyetleri	120
1.3. TANZİMAT MERKEZİYETÇİLİĞİNDE YEREL YÖNETİM: BELEDİYE TEŞKİLATI	124
1.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Belediyelerin Doğuşu ..	124
1.3.2. Edirne Daire-i Belediyesi	129
1.3.2.1. Belediyenin Kuruluşu	130
1.3.2.2. Belediye Hizmetleri	135
1.3.2.2.1. Yangınla Mücadele ve Alınan Tedbirler	135
1.3.2.2.2. Sağlık Hizmetleri	144
1.3.2.2.3. Aydınlatma Hizmetleri	150
1.3.2.2.4. Belediyenin Diğer Kamu Hizmetleri.....	153
1.3.3. Belediyenin Mali Durumu	157
1.4. ZAPTİYEDEN JANDARMAYA İÇ GÜVENLİK TEŞKİLATI	168
1.4.1. Osmanlı'da Modern İç Güvenlik Teşkilâtının Kuruluşu.....	168
1.4.2. Edirne'de İç Güvenlik Teşkilatı.....	173
1.4.2.1. Zabtiye Teşkilatı	173
1.4.2.1.1. Zaptiyenin Vazifesi Esnasında Yaşanılan Sıkıntılar	183
1.4.2.2. Jandarma Teşkilatı	185
1.4.2.2.1. Edirne Jandarma Teşkilatında Gayrimüslimlerin İstihdamı	187
1.4.2.2.2. Vilayet Jandarmasının Tensikâtı	190
1.4.2.2.3. Vilayette Jandarmaların Yaşam Koşulları ve Maaşları	197
1.4.2.3. Polis Teşkilâtı	203
2. BÖLÜM.....	212
VİLAYETİN DEMOGRAFİK DURUMU VE GÖÇ HAREKETLERİ.....	212
2.1. NÜFUS	212
2.1.1. 1830 Nüfus Sayımı ve 1830 Sayımına Göre Edirne'nin Müslüman Nüfusu	212
2.1.2. 1830 Sayımında Edirne Vilayet Merkezinde Mevcut Gayrimüslim Nüfus	223
2.1.3. Tanzimat'tan Sonra Şehrin Demografik Durumu	229
2.1.3.1. 1842/1843 (1258) Tarihinde Edirne Şehrinin Nüfusu	229
2.1.3.2. 1844-1860 Dönemi Edirne'nin Nüfusu	240

2.1.3.3. 1870'den XX. Yüzyıl Başlarına Edirne'nin Nüfusu.....	244
2.2. GÖÇ	251
2.2.1. Göçmenlerin Edirne'ye Ulaşma Çabaları.....	253
2.2.2. Muhacirlerin Edirne'de İskânı.....	259
2.2.3. Edirne Vilayeti'nde Muhacirlere Yapılan Yardımlar	265
2.2.4. Muhacirlerin İskânı Sırasında Vilayette Yaşanan Sorunlar	270
2.2.4.1. Muhacirlerle Yerli Müslüman Ahali Arasında Yaşanan Sorunlar	270
2.2.4.2. Muhacirlerle Gayrimüslim Ahali Arasında Yaşanan Problemler.....	272
2.2.4.3. Muhacirlerin Karşılaştıkları Diğer Güçlükler	275
2.2.5. Muhacirlerin Kayıt Altına Alınması Meselesi.....	279
2.2.6. Vilayette Muhacirlerin İskânı İçin Yerleşim Yerleri Teşkili	281
3. BÖLÜM.....	306
EDİRNE'DE SAĞLIK, SOSYAL ve KÜLTÜREL KURUMLAR İLE ŞEHİRDE YAŞANAN GELİŞMELER.....	306
3.1. DARÜŞŞİFADAN MODERN HASTANELERE EDİRNE'DE SAĞLIK	306
3.1.1. Vilayette Sağlık Hizmetleri	306
3.1.2. Şehirde Hizmet Veren Sağlık Kurumları	309
3.1.2.1. Darüşşifa	309
3.1.2.2. Edirne Merkez Hastahanesi (Hastahane-i Askerî)	314
3.1.2.3. Edirne Gureba Hastahanesi	319
3.1.2.4. Edirne Fransız Hastanesi	323
3.1.2.5. Hapishane Hastanesi	324
3.1.3. Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele.....	328
3.1.3.1. Edirne Vilayeti Genelinde Kolera.....	330
3.1.3.2. Koleraya Karşı Alınan Tedbirler	334
3.1.3.3. Bonkowski Paşa'nın Edirne'deki Çalışmaları	339
3.1.3.4. Kordon Nedeniyle Şehirde Yaşanan Sıkıntı	344
3.1.3.5. Edirne Vilayetinde Görülen Diğer Salgın Hastalıklar	349
3.1.4. Hayvan Hastalıkları.....	357
3.2. EDİRNE'DE EĞİTİM ve KÜLTÜREL HAYAT	362
3.2.1. Edirne'de Müslümanlara Ait Sivil ve Askerî Eğitim Kurumları	367
3.2.1.1. Sivil Mektepler	367

3.2.1.1.1. Sıbyan ve İbtidâi Mektepleri	367
3.2.1.1.2. Rüşdiye Mektebi	375
3.2.1.1.3. İnas Rüşdiye Mektebi.....	383
3.2.1.1.4. Mekteb-i İdâdi	389
3.2.1.1.5. Hamidiye Mektebi	394
3.2.1.2. Askerî Mektepler	398
3.2.1.2.1 Mekteb-i İbtidâi.....	398
3.2.1.2.2. Rüşdiye-i Askerî Mektebi	399
3.2.1.2.3. Askerî İdâdi.....	400
3.2.1.2.4. Edirne Jandarma Mektebi	402
3.2.1.3. Şehirde Mevcut Hususi Mektepler.....	404
3.2.2. Gayrimüslim Milletlere Ait Mektepler.....	408
3.2.2.1. Rum Mektepleri	409
3.2.2.2. Ermeni Mektepleri	415
3.2.2.3. Yahudi Mektepleri	416
3.2.2.4. Bulgar Milletine Ait Mektepler.....	422
3.2.2.4.1. Bulgar Ortodoks Mektepleri	422
3.2.2.4.2. Bulgar Katolik Mektebi	425
3.2.3. Gayrimüslimlere Ait Bazı Mekteplerde İllegal Faaliyetler.....	427
3.2.4. Eğitim Sahasında Edirne’de Rum-Bulgar Çekişmesi	430
3.2.5. Edirne’de Bulunan Matbaalar	434
3.3. TEKKE ve ZAVİYELER	438
3.3.1. Bektâşiyye.....	439
3.3.2. Celvetiyye.....	442
3.3.3. Halvetiyye.....	443
3.3.4. Rifâiyye.....	446
3.3.5. Mevleviyye	446
3.3.6. Kâdiriyye	447
3.3.7. Nakşibendiyye	449
3.3.8. Tennûrî Tekkeleri.....	451
4. BÖLÜM.....	452
EDİRNE’DE EKONOMİK DURUM	452

4.1. TARIM SEKTÖRÜ.....	452
4.1.1. Vilayette Ziraat Alanında Kurumsal Düzenlemeler	452
4.1.2. Edirne Vilayeti'nde Zirâî Eğitim	460
4.1.3. Edirne'de Bir Ziraat Bankası Kurma Teşebbüsü.....	465
4.1.4. Edirne Ziraat Komisyonu	468
4.1.5. Edirne Vilayetinin Zirâî Üretimi.....	469
4.1.6. Zirâî Üretimde Yaşanan Problemler	481
4.1.7. Hububat Üretiminde Yaşanan Sorunlara Karşı Alınan/Alınması Düşünülen Tedbirler.....	486
4. 1. 8. Üretimin Artması İçin Modern Zirai Araç-Gereç Alımı	489
4.2. HAYVANCILIK	496
4.2.1. Edirne'de Mevcut Hayvan Sayısı ve Elde Edilen Hayvansal Ürünler.....	497
4.2.2. Ağnam ve Canavar Rüsumu	502
4.3. SANAYİ	506
4.3.1. Edirne'de Sanayi.....	506
4.4. TİCARET	519
4.4.1. Edirne'de Ticari Hayat.....	519
SONUÇ.....	527
KAYNAKÇA	541
EKLER.....	574
EK. 1 Edirne Vilayeti'nin Teşkiline Dair Hazırlanan Nizamnamenin İlk Sahifesi.....	574
EK. 2 Teşkilât-ı Cedide Gereği Edirne Vilayeti'nin Kuruluşu ve Vilayete Mülhak Sancaklara İdarecilerin Atanması Kararı.....	575
EK. 3 Edirne Vilayeti Valiliğine Bağdat Eski Valisi Midhat Paşa'nın Tayin Olduğuna Dair İrade.....	579
EK. 4 Edirne Vilayeti Valiliğinin Ahmed Vefik Paşa Hazretlerine Tevcihine Dair İrade	581
EK. 5 Edirne Vilayetinin Birinci Sınıf Vilayet Olması Kararı.....	583
EK. 6 Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul ve Rumeli'deki Vilayetlerini Gösterir Harita	585
EK. 7 Edirne Sancağı Haritası H. 1301 (1883/1884).....	586

EK. 8 Fransız Albay Osmant Tarafından Yapılan 1854 Tarihli Edirne Planı.....	587
EK. 9 XIX. Yüzyıl Sonları Edirne ve Civarı Haritası	588
EK. 10 Edirne Vilayeti ile Kaza-i Erbaa Sancağına Münhasır Olmak Üzere Bir “Osmanlı Ziraat Bankası” Kurulmasına Dair Tanzim Olunan Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ Mazbatası	589
EK. 11 Bakımsızlık Nedeniyle Harap Hale Gelen Büyük Edirne Sinagogu	592
EK. 12 Vakıflar Müdürlüğü Tarafından Restore Edilerek 2015 Yılında Tekrar Açılan Sinagog.....	593
EK. 13 Edirne Daire-i Hükümet (Paşa Kapısı)	594
EK. 14 Tez Çalışması Orjinallik Raporu	595
EK. 15 Tez Çalışması Etik Komisyon Muafiyeti Formu	596

KISALTMALAR DİZİNİ

A.B.D. : Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

a.g.t. : Adı geçen tez

A.I.U : Alliance Israélite Universelle

A.Ü. : Ankara Üniversitesi

bkz. : Bakınız

BOA. : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

C. : Cemaziyelahir

C. : Cilt

CA. : Cemaziyelevvel

çev. : Çeviren

Ed. : Editör

EVS. : Edirne Vilayet Salnamesi

G.Ü. : Gazi Üniversitesi

Haz. : Hazırlayan

H. Hicrî

İ.Ü. : İstanbul Üniversitesi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

M. : Miladî

nr. : Numara

ODTÜ: Ortadoğu Teknik Üniversitesi

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

R. : Rûmî

TTK: Türk Tarih kurumu

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

Terc. : Tercüme

S. : Safer

s. : Sayfa

S. : Sayı

S.D.Ü. : Süleyman Demirel Üniversitesi

Ş. : Şaban

v.d. : Ve devamı

vol. : Volume

vs. : Vesaire

yy. : Yüzyıl

ZA. : Zilkade

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Edirne Eyaletine Tâbi' Ferecik ve Bağlı Kazalarıyla Nefs-i Silivri'de İrade-i Seniyye Gereği Kur'a-i Şer'iyye İle Seçilen Büyük ve Küçük Meclisler Azaları ve Maaşları:	30
Tablo 2. Edirne Eyaleti'nde Muhassıllık Merkezlerinde Kur'a-i Şer'iyye İle Tesis Olunan Diğer Meclisler:	31
Tablo 3. Tanzimat'ın İlanından Vilayet Düzenlemesinin Yapıldığı 1864 Yılına Kadar Geçen Sürede Edirne'de Görev Yapan Valiler:	68
Tablo 4. 1864 Yılında Edirne Eyaleti İdari Teşkilatı ve Yöneticilerinin İsimleri:	79
Tablo 5. Merkez-i Vilayetteki ve Bağlı Sancaklardaki Memurlar ve Maaşları	82
Tablo 6. Liva ve Kaza Meclisleri Aza Sayısı ve Maaşları Toplamı	85
Tablo 7. Yeni mülki yapılanmaya göre Edirne Vilayeti'nde bulunan memurluklar ve bunların maaşlarında yapılan indirimler:.....	89
Tablo 8. 1867 Yılında Yayınlanan Talimatın Sancaklarla İlgili Hükümüne Göre Edirne'deki Sancakların İdaresi:	95
Tablo 9. 1896 senesi Edirne Vilayet Meclisi Aza ve İsimleri:	118
Tablo 10. Edirne Belediyesinin 1308 Yılı Gelir ve Gider Tablosu:.....	162
Tablo 11. Edirne Cemiyet-i Beledisi Tarafından Edirne Daire-i Belediyesinin 1901 Senesi Görüşülüp Kabul Edilen Gelir ve Gider Tablosu:	165
Tablo 12. 1257 yılı Eylül ayı (13 Eylül/12 Ekim 1841) İçerisinde Edirne ve Tabi Kazalarda Umur-ı Zaptiye ve Tahsildarlık Vazifesi Görmekle Yükümlü Mevcut Süvari ve Piyade Zaptiyelerin Adedi ve Maaşları:	173
Tablo 13. Toplam süvari ve piyade zaptiye sayısı ve maaş durumu	175
Tablo 14. Edirne Vilayeti'nde 1870 yılında Zaptiye Alayı, süvari ve piyade bölükleri ile bunların merkezleri:	178
Tablo 15. Edirne Vilayet Merkezinde ve Sancaklarda Bulunan Zaptiye Askerlerinin Süvari ve Piyade Sayıları:.....	181
Tablo 16. 1896 Tarihinde Edirne Jandarma Alayında Bulunan Müslüman ve Gayrimüslim Zabıt ve Nefer Durumu:.....	187
Tablo 17. Edirne Vilayetinin H. 1300 (M. 1883) Senesi Salnamesine Göre Vilayet Merkezi ve Bağlı Sancaklardaki Polis Mevcudu:.....	206
Tablo 18. 1903 Senesi Edirne'deki Polis Mevcudu İle Polis Dairesinin Gider Kalemleri:	207
Tablo 19. 1830 Sayımına Göre Edirne Merkezindeki Hisar İçinde ve Mahallelerdeki Müslüman Nüfus.....	217
Tablo 20. Edirne'deki Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı:.....	224
Tablo 21. Enver Ziya Karal'a Göre Edirne Kadısı Raif Bey ve Çirmen Mutasarrıfı Hüseyin Paşa tarafından icra edilen tahririn sonuçları:	227
Tablo 22. 1842/1843 Yılı Edirne Nüfusu:.....	229
Tablo 23. 1845'ten 1859'a Kadar Edirne'nin Müslüman Erkek Nüfusu:	241
Tablo 24. Vali Mehmed Hurşid Paşa'nın Bildirdiğine Göre Edirne Vilayeti'ne Bağlı Sancaklarda 1868'de Müslim ve Gayrimüslim Hane Sayısı ve Nüfusu:.....	243

Tablo 25. 1287-1292 Yılları Arasında Edirne Kazasında Müslüman ve Gayrimüslim Hane Sayısı ve Erkek Nüfus:	244
Tablo 26. H. 1304 (M. 1887), H. 1306 (M. 1889) ve H. 1307 (M. 1890) Yıllarında Edirne Sancağı'nın Nüfusu:.....	247
Tablo 27. Vilayetin Son Yıllığına Göre 20. Yüzyılın Başında Edirne Sancağı ve Edirne Kazası'nda Mevcut Tüm Grupların Nüfus Durumu:	249
Tablo 28. Edirne'de Muhacirlere Yapılan Hayvan Yardımı:.....	266
Tablo 29. Edirne'de Muhacirlerin Yerleştirilmesi İle Teşkil Olunan Karyelerin İsimleri, Bağlı Bulundukları Liva, Kaza ve Nahiyele İle Muhacirlerin Hane Sayısı ve Geldikleri Yerler:.....	285
Tablo 30. Muhacirlerin İhtiyaç Duyduğu Levazımat Miktarı:.....	301
Tablo 31. Edirne Vilayeti Salnamelerine Göre Vilayet Merkezindeki Rüşdiyelerin Talebe Sayısı:	386
Tablo 32. 1901 Senesinde Edirne Vilayet Merkezinde Mevcut Rum Mekteplerin Durumu:	410
Tablo 33. Bulgar Mekteplerindeki Öğrenci ve Muallim Sayısı:	424
Tablo 34. Edirne Vilayetinde Bulunan Matbaalar:	436
Tablo 35. Edirne Eyaleti ve Bağlı Kazalara Tayin Olan Ziraat Müdürleri:	455
Tablo 36. Edirne İmar Meclisi'nin Reis ve Azaları:.....	457
Tablo 37. R. 1323 (M. 1907) yılında Vilayette Merkez ve Bağlı Sancaklardaki Kazalarda Mevcut Ekili Arazinin Büyüklüğü, Nüfusu, Ziraatla Meşgul Olan Hane ve Bunların Ektikleri Arazi Miktarı:	470
Tablo 38. 1870 Yılında Edirne'de Yetiştirilen Hububat Ürünleri ve Miktarı:	473
Tablo 39. 1870 Senesinde Vilayet Genelinde Yetiştirilen Meyve Miktarı:	474
Tablo 40. Özel Bir Heyetin Hazırladığı Rapora Göre Edirne Vilayet Genelinde Zor Durumdaki Ahalinin Bulunduğu Mahaller, Sayıları ve Tevzi Olunan Para Miktarı:	482
Tablo 41. Vilayette Satılan Makinelerin Menşei, Fiyatı ve Cinsi:	494
Tablo 42. Edirne Sancağı İle Bağlı Nahiye ve Kazalarda Mevcut Hayvancılığa Elverişli Çayır ve Meraların Durumu:	496
Tablo 43. 1870, 1897 ve 1907 Senelerinde Edirne'de Mevcut Hayvan Sayısı:	498
Tablo 44. 1907 senesinde Edirne Sancağı'nda ve Vilayet Genelinde Üretilen Hayvansal Ürünler ve Bunların Bir Kıyyesinin Ortalama Fiyatı:	501
Tablo 45. 1298, 1299, 1304 ve 1307 Yıllarında Edirne Sancağı'nın Ağnam Hâsılatı ve Vilayet Toplamına Oranı:	504
Tablo 46. 1885 Yılında Edirne Sancağı ve Edirne Vilayetinin Tamamında Mevcut Ticari ve Sanayi Birimlerinin Sayısı:	512
Tablo 47. 1903 Yılında Merkez Kaza ve Nahiyelerinde Mevcut Üretim Birimlerinin Adedi:	513
Tablo 48. 1903 Senesinde Edirne Sancağı'na Bağlı Kazalarda Mevcut Ticarete ve Üretime Ait Yerlerin Sayısı:.....	514
Tablo 49. 1838 ve 1847 Yıllarında Enez Limanı'ndan Yapılan Ticaretin Hacmi:	520
Tablo 50. Bir İngiliz Konsolosluk Görevlisinin İngiltere Başbakanı Palmerston'a Yazdığı Mektuba Göre 1835'te Edirne'ye Gelen-Giden Malların Cinsi ve Miktarı:	522

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Merkezdeki Müslüman Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	222
Şekil 2. (18.143 toplam nüfusa sahip) Edirne Şehir Merkezinde, Nüfusun Milletlere Göre Oranı	227
Şekil 3. Edirne’de Mevcut Tüm Nüfus Bileşenlerinin Toplam Nüfusa Oranı	239
Şekil 4. 1869 Senesi Edirne Sancağı’nın Gelir Kalemleri, Miktarı ve Bunların Toplam Gelire Oranı.....	506

ÖNSÖZ

Son yıllarda Osmanlı İmparatorluğu tarihi ile ilgili araştırmalarda şehir tarihine ait çalışmaların sayısında ciddi bir artış olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmalar ilk zamanlarda çoğunlukla klasik dönem olarak adlandırılan XVI. yüzyıla aitti. Bu araştırmaların tamamına yakını tapu tahrir defterleri, mühimme defterleri, şer'îye sicilleri gibi birinci el arşiv kaynaklarına dayanılarak yapılmışlardır. Bu kaynaklar ışığında bir eyaletin, sancağın ya da daha küçük bir idari birimin sosyal, iktisadi, idari yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu araştırmalara paralel olarak XIX. yüzyıldaki Osmanlı şehirlerine dair yapılan araştırmalarda da son dönemde bir artış kaydedilmektedir. Üstelik bu çalışmaların artmasında XVI. yüzyıl ile kıyaslanamayacak kadar fazla arşiv kaynağı, seyahatnameler, hatırat, gazete, dergi vb. malzemenin bulunması da bir başka etkidir. Üstelik XIX. yüzyılda imparatorluğun yaşadığı siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik dönüşümün daha önceki dönemlerle kıyaslanması söz konusu olamazdı. İdari, mali, askeri, hukuk, eğitim vb. daha birçok alanda yaşanan değişim, dönüşüm merkezden başlayarak taşraya uzanıyordu.

Edirne ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında da benzer bir durum söz konusudur. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Edirne Kazası, tapu tahrir defterleri, mühimme defterleri, şer'îye sicilleri gibi arşiv kaynaklarına dayanılarak Ahmet Yiğit tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bu tez çalışmasının haricinde XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait bazı şer'îye sicillerinin transkribe edilerek değerlendirildiği yüksek lisans tezleri görmekteyiz. Edirne şehrinin zikrettiğimiz bu dönemine dair bu tezlerden başka yapılmış en mühim çalışma ise şüphesiz ki M. Tayyib Gökbilgin'in ilk olarak 1952 yılında basılmış olan "XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası" isimli eseridir.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise akademik olarak yapılan çalışmalara bakıldığında ilk olarak M. Esat Sarıcaoğlu'nun "II. Mahmud Döneminde Edirne'nin Sosyo-Ekonomik Durumu" adlı doktora tezini görmekteyiz. Bu çalışma daha sonra 2001 yılında Kültür Bakanlığı tarafından "Mali Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)", ismiyle yayınlanmıştır. Çalışmada II. Mahmud devrinde (1808-1838) Edirne'deki

iktisadi hayat yine Edirne şer'îye sicilleri ışığında ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bir başka doktora tezi ise çok daha yeni tarihli 2018 yılında yapılmış Sadık Emre Karakuş'un "Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)" isimli olanıdır. Bu tez ise XVIII. yüzyıl sonundan Tanzimat'a kadar bir dönemde şehrin idari, iktisadi yapısı ve nüfusunu kapsamaktadır. Tanzimat sonrası dönem için yapılan bir başka araştırma ise Neslihan Halicioğlu tarafından "Salnamelere Göre XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Edirne Vilayeti" adlı 2003 tarihli yüksek lisans tezidir. Vilayet salnameleri kullanılarak 2012 senesinde yapılan bir başka yüksek lisans tezi de Haluk Kayıcı'nın "Salnamelere Göre Sosyo-Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı (1870-1903)"tür. Bu eser de daha sonra Edirne Valiliği tarafından "Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı" adıyla basılmıştır. Edirne ile ilgili bu akademik çalışmalar dışında, XIX. yüzyıl Edirne Vilayeti için kaynak eser niteliğinde olan Ahmed Bâdî Efendinin (1839-1908) "Riyaz-ı Belde-i Edirne" eserini belirtmek gerekmektedir. Kentin tarihi için mühim bir başka çalışma ise Osman Nuri Peremeci'nin 1940 senesinde yayınlanan "Edirne Tarihi" isimli eseridir. Öte yandan Rifat Osman'ın, Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu), Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler, Ratip Kazancıgil'in Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990) eserlerini burada zikredebiliriz. Ayrıca, XIX. yüzyılın ikinci yarısında bizzat Edirne'de bulunup, gördüklerini kaleme alan Rus ve Bulgar bazı tarihi şahsiyetlerin Hüseyin Mevsim tarafından tercüme edilen hatıraları da Edirne tarihi için önemli çalışmalardır. İşte bizi bu çalışmaya yönelten sebep Edirne gibi Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmış; coğrafi olarak önemli bir mevkide bulunan bir kentin Tanzimat ve sonrası döneminin bütününe ele alan akademik bir çalışmanın olmamasıdır.

Tanzimat Devri Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet aygıtının adeta tepeden tırnağa yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı çok mühim bir dönemi teşkil etmektedir. Avrupa örneğinde yeni kurumlar ihdas edilirken mevcut kurumlar ise yeniden düzenleniyordu. Bu değişim yalnızca idari hayatta değil aynı zamanda toplumsal, ekonomik vs. alanlarda da önemli reformlar hayata geçiriliyordu. Bu kadar kapsamlı reformların tüm ülkede uygulanması yerine daha sonraki birçok örnekte de müşahade olunacağı gibi bazı pilot bölgeler seçilerek, alınacak

neticeye göre yaygınlaştırılması ya da uygulamadan vazgeçilmesi prensibine göre hareket edilmiş ve belli bölgeler seçilmiştir. Bu yerlerden birisi de Edirne Vilayetidir. Yine Osmanlı İmparatorluğu tarihinin önemli bir dönemini teşkil eden Sultan Abdülhamit devride merkezi idarede olduğu kadar taşrada da mühim değişimlerin yaşandığı bir zaman aralığıdır. Bizim Edirne'yi çalışma konusu olarak seçmemizdeki amaç az evvel de belirttiğimiz gibi sözünü ettiğimiz bu döneme ait akademik bir çalışma olmaması hasebiyle, mevcut boşluğu birinci el kaynaklarla, hatırat, seyahatnameler gibi malzeme ile yine bu dönemle alakalı yapılan çalışmalardan da istifade ederek doldurma ümididir.

Tezimiz giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde ilk olarak Edirne'nin coğrafi konumu hakkında kısa bilgi verildikten sonra bu bölgede bilinen ilk yerleşimlerden bahsedilmiştir. Daha sonra şehrin Roma devrinde kurulup gelişimi hakkında bilgi verilmiştir. Roma İmparatorluğu döneminde bir süre barış ve refah devri yaşayan kent için bu durum çok uzun süreli olmamıştır. Şehir yüzyıllar içerisinde Hun, Got, Avar, Bulgar akınlarına uğramıştır. XI. asır ortalarında Bizans ile Peçenekler arasındaki savaşlarda harekât sahası olmuştur. XIII. yüzyılın başında ise bu kez IV. Haçlı Seferi sonucunda 1204 yılında İstanbul'da bir Latin krallığının kurulmasıyla Edirne'nin idaresi Latinlerin eline geçmiştir. Genel olarak verilen bu malumattan sonra şehrin Osmanlılar tarafından fethi izah edilmiştir. Ancak burada hemen şunu da ifade edelim, Edirne'nin fetih tarihi hakkında tarihçiler arasında fikir birliği yoktur. Bu durumun sebepleri hakkında malumat verdikten sonra Rumeli'de ve Anadolu'da sınırları gittikçe genişleyen Osmanlı İmparatorluğu'nda buna paralel oluşturulan taşra teşkilâtı ve bu teşkilat içerisinde Edirne'nin Tanzimat Dönemine kadarki konumu hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimizin birinci bölümünde ise Tanzimat'ın vaat etmiş olduğu herkesin gelirine göre vergi vermesi prensibi doğrultusunda taşrada uygulamaya koyduğu muhassıllık ve muhassıllık meclisi ele alınmıştır. Zira bu uygulama öncesinde devlet halktan alacağı vergiyi iltizam yoluyla topluyordu. İltizam devlete ait bir vergi gelirinin müzayede ile tespit edilen bir para karşılığında birine yani mültezime devredilmesidir. Ancak devlet bu uygulamada parasal anlamda

kayıplara uğruyor ve kimi mültezimler tarafından ahali birtakım haksız uygulamalara maruz kalıyordu. Devlet hem hazine gelirini artırmak hem de halkın üzerindeki bu vergi istismarını ortadan kaldırmak için devlet ile halk arasında bir nevi aracı olan mültezimi ortadan kaldırarak yerine merkezden tayin olunan muhassıllar aracılığı ile herkesten gelirine göre vergi toplanılması kararı almıştır. Bu sistem Tanzimatçı devlet ricali için o kadar mühimdi ki bu sistemin başarılı olması aynı zamanda Tanzimat'ın mali uygulamasının da başarısı demektir. Mali alanda elde edilecek bir başarı ise diğer alanlarda tasavvur olunan reformlar için bir motivasyon aynı zamanda da finansal kaynak demektir. Zira daha sonrada görüleceği üzere yapılmak istenen birçok tasarı ekonomik imkânsızlıklar sebebiyle akamete uğramıştır. Muhassıllar görev bölgelerine vardıklarında müftü, hâkim, zabıt, gayrimüslimlerin temsilcileri ve yerel eşraftan kimselerden mürekkep bir de Muhassıllık Meclisi teşkil edeceklerdi. Bu kararlar Edirne'de hayata geçirilmiş; vilayette muhassıllıklar ve Muhassıllık Meclisleri oluşturulmuştur. Bu muhassıllıklar, oluşturulan Muhassıllık Meclisleri üyeleri ve bunlara ödenilmesi düşünülen maaşlar tablo şeklinde verilmiştir. Arşiv belgeleri ışığında muhassıllıkların çalışmaları izah edilirken başarılı uygulamaların yanı sıra başarısız uygulamalardan da örnekler verilmiştir. Yeni usulün tatbiki sırasında çeşitli yerlerden eski alışkanlıkların hala sürdüğü ve bazı haksız uygulamaların devam ettiğine dair merkeze gelen şikâyetler nedeniyle bu bölgelerde merkezden gönderilecek müfettişler tarafından teftişler yapılması kararlaştırılmış ve bu karara binaen Edirne'de teftiş icra olunmuştur. Bu teftişler esnasında müfettişlerin raporlarına yansıyan hadiseler aslında Tanzimat'ın mali uygulamalarında Edirne'de görülen güçlükler demektir. Bu bağlamda vilayette yaşanan problemlerle bunlara merkezin verdiği tepkileri değerlendirdik. Mahalli idare kurullarının ilk örneği sayılabilecek bu uygulamanın kaldırılmasından sonra imparatorluk taşra idaresinde 1846, 1849, 1852 ve 1856 senelerinde birtakım mülki düzenlemeler yapılmıştır. 1849 düzenlemesinde eyaletlerde ve sancaklarda "Eyalet Meclisi" ve "Sancak Meclisi" kurulması kararı alınmıştır. Edirne'de Eyalet Meclisinin kuruluşu ve bu meclisin faaliyetleri hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşra idaresinde 1864 tarihinde önemli bir dönüşümü ifade eden bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamname ile birlikte imparatorluğun taşra idaresinde uzunca bir zamandır uygulanan eyalet sisteminden vazgeçilerek vilayet sistemine geçilmiştir. Aslında bu sistem ilk olarak Midhat Paşa'nın valiliğinde Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilayetinde uygulamaya konulmuştur. Midhat Paşa'nın buradaki başarılı uygulamaları neticesinde yeni sistemin Edirne, Bosna, Halep, Suriye ve Erzurum'da uygulanmasına karar verilmişti. Tezimiz ile ilgili arşivde yaptığımız araştırma esnasında rastladığımız bir belgede Tuna Vilayeti için hazırlanmış nizamnamenin benzerinin Edirne Vilayeti içinde hazırlandığını tespit ettik. Aslında vesikada Tuna ismi kırmızı mürekkeple çizilerek yerine Edirne yazılmış; bunun dışında sancak sayısı gibi birkaç küçük değişiklik dışında Tuna Vilayet Nizamnamesinin aynısı olduğu görülmüştür. Bu ise bize Tuna Vilayeti için nizamname hazırlanırken bu sistemin daha sonra uygulanacağı vilayetlerin de o sırada tespit edilip karar verildiğini düşündürmektedir.

Edirne'nin vilayet olmasıyla birlikte merkez-i vilayette memurluklar yeni baştan düzenlenmiştir. Yine bu doğrultuda vilayet merkezinde bir İdare Meclisi, Cinayet Meclisi ve Temyiz-i Hukuk teşkil edilmiştir. Ayrıca liva ve kaza merkezlerinde de aynı şekilde idare ve deavi meclisleri kurulması kararlaştırılmıştır. Edirne Vilayeti ile bağlı tüm sancaklarda görevli memurlar, tayin olunan müdür ve naib maaşları tablo şeklinde verilmiştir. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile vilayet merkezinde senede bir defa vali başkanlığında her sancaktan seçilip gönderilecek Müslim ve gayrimüslim azalardan oluşacak bir "Vilayet Umum Meclisi" teşkil olunacaktır. Mecliste üyeler geldikleri bölgenin sorunlarını, taleplerini burada dile getireceklerdi. Yapılan müzakereler neticesinde alınan kararlar merkeze gönderilecekti. Danışma niteliğinde olan Meclis-i Umumi'de alınan kararlar onay için merkeze gönderiliyordu. Merkezin onayladığı kararların uygulanmasında inisiyatif valiye bırakılmıştı. Ancak yine de taşradaki memleket ileri gelenlerinin sorunlarını Babîâlî'ye iletme fırsatı bulması açısından meclis oldukça önemlidir. Bu bölümde vilayette ilk kez toplanan Vilayet Umum Meclisinde müzakere edilen konuları ve bunlara dair alınan kararları belirttik.

Ardından Edirne Sancağında nizamname gereği İdare Meclisinin kuruluşu ve meclisin faaliyetleri ile ilgili malumat verdik. Bu faaliyetler, müzakereler o dönem halkın ve onları temsilen meclise gelen azanın nazarında Edirne şehrinde görülen sorunların tespiti için oldukça mühimdir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda belediyelerin kurulduğu bir dönemdir. İlk olarak başkentte teşkil edilen belediyeler daha sonra 1867 de yayınlanan talimatla taşrada da kurulmaya başlamıştır. Edirne’de belediyenin kuruluş tarihi bilinmemekle birlikte az evvel zikrettiğimiz 25 Temmuz 1867 tarihli talimatla kurulduğu tahmini yapılmaktadır. Araştırmamız sırasında bir vesikada Edirne’de belediyenin 1 Mart Sene 1283 (13 Mart 1867) tarihinde kurulduğuna dair bir ifade bulunmaktadır. Bu ise araştırmamız esnasında Edirne’de belediye teşkilâtının kuruluşuna dair şimdilik tespit ettiğimiz tek tarihtir. Teşkil olunan Belediye Meclisinin aza profiline bakıldığında yerel eşraftan Müslim, gayrimüslim kimselerin seçildiği görülmektedir. Belediyelerin büyük kısmı yetersiz bütçe nedeniyle kendi sorumluluğuna bırakılan icraatları yapmakta zorlanıyordu. Edirne Belediyesi de benzer sıkıntılarla boğuşmakta ve yeni gelir kalemleri yaratmaya çalışmakta idi. Çalışmamızda Edirne Belediyesinin bütçesi, personeli ile sağlık, yangınla mücadele, sokakların temizlenmesi gibi kamu hizmetleri ile ilgili faaliyetleri değerlendirilmiştir.

İç güvenlik alanında XIX. yüzyılda Tanzimat’tan sonra birtakım kararlar alınmış ve Zaptiye Teşkilâtı kurulmuş daha sonra da jandarma ve polis teşkilâtlarının kurulduğunu görmekteyiz. Eşkıyalık, komitacılık, çetecilik faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü bu dönemde Edirne Vilayeti içinde iç güvenlik önemli bir mesele haline gelmiştir. Modern iç güvenlik teşkilatı Edirne’de teşkil edilmiş ve çetelerle vs. mücadeleye girilmiştir. Bu teşkilâtların kuruluşu, faaliyetleri, personelin yeterliliği ya da yetersizliği, Gayrimüslimlerin bu teşkilata alınıp alınmaması, mevcut personelin ücretlerinin azlığı, çalışma koşulları gibi meselelere dair malumat vererek bu hususlarda veriler doğrultusunda değerlendirmelerde bulunduk.

Tezimizin ikinci bölümünde Edirne Vilayetinin nüfusunu ele aldık. Her ne kadar çalışmamızda 1839 yılını başlangıç tarihi olarak belirlemiş olsak da nüfus konusunu ele alırken Osmanlı İmparatorluğu'nda modern manada yapılan ilk sayımın Edirne'deki sonuçlarını vermenin ehemmiyetine inandığımız için 1830 yılı sayımının sonuçlarıyla konuya başladık. 1830 yılında Edirne'de yapılan sayımın sonuçları (Müslüman, Ermeni, Rum, Musevi, Kıpti nüfusu ayrı ayrı) Edirne Nüfus Defterleri kullanılarak tablo şeklinde gösterilmiştir. Daha sonra bu verilere dayanılarak Edirne'de yaşayan nüfusun yaş gruplarına göre oranları grafik olarak verilmiştir. Vilayetin genel nüfusu içerisinde milletlerin oranı da aynı şekilde grafikte gösterilmiştir. 1842/1843 tarihinde Edirne'de yapılan bir başka sayımın sonuçları aynı şekilde gösterilirken ilk yapılan sayımla mukayese edilmiş; milletlere göre nüfus değişiminin sebepleri üzerinde değerlendirmelerde bulunulmuştur. Son olarak Edirne'nin 1870 yılından 1902 yılına kadar vilayet yıllıklarından yararlanarak nüfusu tablolar halinde verilerek yaşanan değişim gösterilmeye çalışılmıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi yalnızca askeri ve siyasi sonuçlarıyla değil aynı zamanda Kafkasya'dan ve Rumeli'den Osmanlı ülkesine büyük bir göç dalgasına sebebiyet vermesiyle de oldukça önemli bir hadisedir. Bu bölümde nüfusun ardından yine kentin sosyal, kültürel, ekonomik ve nüfus yapısını etkileyen göç olgusuna inceledik. Öncelikle Osmanlı İmparatorluğuna XIX. asırda yapılan göçler hakkında genel bilgi verilmiştir. Devlet ilk anda hazırlıksız yakalansa da daha sonra özellikle 93 harbi sonrası yaşanan bu göçmen akınıyla baş edebilmek için planlı, programlı hareket edilmesi gerektiğini bunun da ancak bazı teşkilatlar kurularak yapılabileceği gerçeğini görmüştür. Bu amaçla göçmen akışını koordine edecek, yine bunların ülke içerisinde iskânını mümkün olduğunca sorunsuz bir biçimde gerçekleştirecek muhacir komisyonları kurulmuştur. Rumeli'den gelen göçmenler için Edirne bir durak vazifesi görüyordu. Zira Edirne demiryolu ile Dersaadet'e bağlıydı; muhacirlerin büyük bir kısmı da başkente ulaşmaya çalışıyordu. Başkentin bir anda bu kadar büyük bir insan kitlesini iskân etmesi ise imkânsızdı. Bu sebepten Edirne Vilayetinde kaç muhacirin iskânına uygun yer bulunduğunun tespit edilmesi hususunda merkezden vilayete talimat verilmiş aynı zamanda bir miralay da yine bu vazife

için şehre gönderilmiştir. Alınan bazı tedbirlere rağmen muhacirlerin yerleştirilmesinde birtakım problemler yaşanması kaçınılmazdı. Muhacirlerin yerel idarecilerle, yerli Müslüman ve Gayrimüslim ahali ile yaşadıkları sorunlar izah edilmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde ise sağlık konusu tetkik edilmiştir. XIX. yüzyıl sağlık alanında da birtakım önemli düzenlemelerin yapıldığı devirdir. Bu dönemde modern tıbbiye mektebi kurulmuş; Avrupa'dan bu konuda mütehassıslar getirtilmiştir. Yalnızca Müslüman öğrencilerin kabul edildiği mektebe daha sonra azınlıklardan da öğrenci kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Mektepte Fransızca eğitim veriliyordu. Mektepte daha evvel resim ya da modeller üzerinde yapılan anatomi dersleri için kadavra üzerinde çalışılmasına izin verilmiştir. Sağlık alanında önemli bir başka adım ise modern anlamda belediyelerin kurulmasıyla birlikte bu kuruma halk sağlığına yönelik sorumluluk verilmesi; vilayetlerde Belediye Hastaneleri teşkil edilmesidir. Vilayet ve kazalara “memleket tabibi” unvanıyla hekimler gönderilmesi de yine bu şekilde değerlendirilecek bir karardır. Edirne Vilayetinde yalnızca akıl hastalarının tedavi gördükleri bimarhane, askeri ve sivil hastanelerin yanı sıra Fransız Hastanesinin de bulunduğu birçok sağlık kurumu bulunmaktadır. Bunların içinde özellikle Gureba Hastanesi vilayet için oldukça önemlidir. Hastanenin imkânları nispetinde fakir halk ücretsiz tedavi ediliyor; yine hastanenin eczanesinden ücretsiz, ihtiyaç sahiplerine ilaç veriliyordu. Hastanenin masrafları belediye tarafından karşılanmaktadır. Kıt gelir kaynaklarına sahip belediyenin 1310 yılındaki gider kalemlerine bakıldığında hastane 80.000 kuruş gibi ciddi bir rakamla üçüncü sırada gelmektedir. Devlet adamlarını sağlık konusunda en çok tedirgin eden konulardan birisi de ülkede yaşanabilecek bir salgın hastalıktır. Hastalığın görüldüğü yerlerde derhal gerekli tedbirler alınarak hastalığın yayılması önlenmeye çalışılıyordu. Edirne şehri Şarki Rumeli ve Bulgaristan ile canlı hayvan ticaretinin yapıldığı öte yandan demiryolu ile çok sayıda yolcunun gelip gittiği bir yer olması hasebiyle her zaman bir salgın potansiyeli taşıyordu. Hakikaten çeşitli aralıklarla vilayette kolera salgınları görülmüş ve hastalığa karşı karantinalar teşkil edilmiştir. Dersaadet ve Vilayetler Hıfzıssıhha Sermüfettişi Bonkowski Paşa gerekli tedbirlerin alınması için şehre

gönderilmiştir. Edirne’de kolera ile birlikte görülen diğer hastalıklar ve bunlarla mücadele ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ele alınmış diğer bir husus da eğitimidir. Tanzimatçı devlet adamları fermanla doğrudan eğitime temas etmeseler de bu kadar önemli bir alanda hiçbir şey yapmamaları beklenemezdi. 1857 de Maarif Umumiye Nezareti kurulmuş; nezaret özellikle Saffet Paşanın 1869 yılında hazırladığı eğitim nizamnamesiyle Osmanlı eğitimini uzun zaman yönlendirecek bir sistem kurmuştur. Nizamnamede taşradaki eğitimin organizasyonuna dönük bazı önemli düzenlemeler yapılmıştır. II. Abdülhamid devrinde de eğitime, özellikle okulların yaygınlaşmasına önem verilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Edirne’de, hem Müslüman hem de Gayrimüslimlere ait çok sayıda mektebin mevcut olduğu görülmektedir. Sivil mekteplerin yanında askeri mekteplerde bulunmaktadır. Bu dönemde imparatorluğun diğer vilayetlerinde çokça görülen, Avrupalı Devletlerin yardımlarıyla kurulan okulların benzerleri Edirne’de de kurulmuştur. Çalışmamızda mevcut okulların öğretmen ve öğrenci sayısı, okutulan dersler, mekteplerin yaşadıkları maddi sorunlar hakkında bilgi verilmiştir. Vilayette Rumlarla Bulgar azınlık arasında görülen sorunların mekteplere yansması, Bulgar milletin kültürel ve ekonomik olarak kalkınmasına hizmet amacıyla kurulan mekteplerin zamanla bağımsızlık hareketlerinin yürütüldüğü merkezler haline gelmesi gibi konularda arşiv belgelerine yansıyan örnekler üzerinden incelenerek değerlendirilmiştir.

Tezimizin son bölümünde ise Edirne’deki tarım, sanayi ve ticareti hayata ayrılmıştır. Tarımda 1838’de Ziraat ve Sanayi Meclisi kurulmuş ve akabinde evvela Ticaret Nezareti, 1846’da da bu nezaretten ayrı olarak Ziraat Nezareti kurulmuştur. Merkezi idare tarafından ülkede tarımın, ticaretin geliştirilmesi için bazı kurumlar oluşturulurken diğer taraftan da bu hedefe yalnızca kurumlar teşkiliyle ulaşılamayacağı biliniyordu. Amaca ulaşmada modern tarım yapabilecek bilinçli çiftçinin önemini gören devlet adamlarınca zirai eğitime de el atılmış; 1847’de İstanbul’da bir ziraat mektebi kurulmuştur. Edirne Vilayet Meclisinde yapılan müzakereler sırasında benzer bir mektebin Edirne’de kurulması için dilekçe verilmiştir. Ziraat mektebi haricinde ayrıca mevcut rüşdiye

ve idadi mekteplerinin müfredatına ziraatla ilgili dersler de konulmuştur. Öte yandan modern tarımın yapılabilmesi için modern tarım araç-gereçlerine ihtiyaç vardı. Ancak bu alet-edevat yurtiçinde üretilmiyordu. Bu aletlerin ülkede yaygınlaştırılarak çiftçilerin kullanımına sunulması için bunların ithalatında gümrük muafiyet tanınmıştır. Son olarak da çiftçinin ihtiyaç duyduğu zaman kendisine uygun faizle kredi verebileceği bir bankaya ihtiyaç vardı. Aslında Midhat Paşa Niş'te bu amaca yönelik kurulan Memleket Sandıklarının başarıları neticesinde başka vilayetlerde de kurulmuştur. 1888 yılına gelindiğinde ise ülkede bir Ziraat Bankası kurulmuştur. Çalışmamız esnasında henüz Osmanlı İmparatorluğunda Ziraat Bankası kurulmadan evvel 1 milyon sterlin sermaye ile Edirne'de bir "Osmanlı Ziraat Bankası" kurulması teşebbüsünü tespit ettik ancak teşebbüsten öteye gidemediği anlaşılmaktadır. Ziraatın geliştirilmesi için yapılan düzenlemelerin Edirne'de uygulanması ve bunun neticeleri değerlendirilmiştir.

Hayvancılık da hem Osmanlı hem de Edirne ekonomisi için hayati derecede önemlidir. Şehirde yetiştirilen hayvanlar, bunlardan elde edilen ürünler ve bunların yıllar içerisinde durumu tablolar şeklinde gösterilmiştir.

Edirne'de bulunan sanayi kolları ile ticari hayat çalışmamızın son kısmını teşkil etmektedir. Tanzimat Devrinde Osmanlı İmparatorluğunda sanayinin gelişmesi için yapılan hamlelerde maalesef beklenen fayda sağlanmamıştır. Osmanlı sanayi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Edirne'de gelişmiş sanayi kolları, kentte mevcut fabrika, imalathane sayısı vb. belirtilmiştir. Şehrin ticaretinde önemli yer tutan ihraç malları, zaman içerisinde ticari hayatta görülen müspet ya da menfi gelişmeler ve bunların nedenlerine dair değerlendirmelerde bulunulmuştur.

GİRİŞ

1.1. EDİRNE’NİN TARİHÇESİ

1.1.1. Osmanlıların Fethine Kadar Edirne

Bursa’dan sonra Osmanlı Devleti’nin ikinci payitahtı olan Edirne aynı vilayetin ve ikinci orduyu hümayunun merkezidir. Trakya kıta-yı kadimesinin ortasında, 41° 41' 26" kuzey enlemi ile 24° 16' 43"doğu boylamında yer alır.¹ Şehir doğudan şehremanetine mülhak kaza-i erbaa, batıdan Selanik Vilayeti, kuzeybatı yönünde Karadenizle, güneyden de Marmara Denizi ve Ege Denizi ile çevrilmiştir. Vilayetin batısında Rodop (Despot Dağı), kuzeydoğu yönünde Istranca, güney yönünde de Kuru silsileleri uzanan, bunların etekleri ve diğer münferit dağlar ve silsileler de vilayetin ortalarına kadar geldiğinden kentin arazisi dağlık denilebilirse de, dağların arasında ve özellikle nehirlerin kenarlarında oldukça geniş ovaları, güzel bayırları ve verimli vadileri çoktur. Mezkûr üç silsilenin etekleriyle diğer dağların ekserisi ormanlarla örtülüdür.²

Tarihin eski devirlerinden beri Akdeniz memleketlerini ve Avrupa kıtasını Asya memleketlerine bağlayan karayolları bakımından Trakya toprakları önemli rol oynamıştır. İstanbul’dan gelen yol Balkanların dağlık yapısı içerisinde doğal bir koridor olarak Meriç Vadisini bulmuştur. Bu vadi, geniş bir oluk halinde Balkan dağları ile Rodop kütlesi arasında uzanmakta, bunun batı ucundan Sofya Havzasına, bu havzadan Niş suyu vadisine kolay geçilmekte, bu vadi ise, Niş şehri yakınında, Morava vadisinin tabii oluşu ile Tuna ırmağı vadisine, Macaristan ovaları güney kenarında açılmaktadır. Morava tabii oluşu ayrıca güneydoğu Vardar ırmağının geçtiği başka bir oluk ile de Ege Denizi’ne açılmaktadır. Bütün bu doğal yolların, denize ulaştığı yer yakınında (Selanik) veya bir ovaya açıldığı yer civarında (Belgrad- ve daha öte de Alp-Karpat dağları arasında Tuna koridoru ağzında Viyana) önemli durak yerleri rolünü üstlenen müstahkem şehirler bulunur. İşte, Meriç oluşunun Trakya düzlüklerine açılan kapısında Edirne’nin de böyle bir rolü olmuştur. Bu tabii yollar barış

¹ Ramazan Özey, “19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S. 6, İstanbul 2002, s. 10.

² Şemseddin Sâmî, *Kamûs’ül A’lâm*, C. 2, İstanbul 1306, s. 809.

zamanlarında ticari ve kültürel münasebetleri kendilerine çektiği gibi karışıklık zamanlarında da göçlere, istila ordularına geçit rolü oynuyorlardı. Şehir kervanlar için İstanbul'a varmadan geçilen son önemli durak yeri, aynı zamanda istila hareketlerinin önlenmesine uygun bir mevzii hizmeti görececek konumdaydı. Bunun yanında Tunca Vâdisi'ni boylayan yol İstanbul'u "Şarki Rumeli" ve "Şarki Bulgaristan üzerinden Tuna ağzı çevresindeki memleketlere, Kırım'a ve genel olarak Doğu Avrupa'ya bağladığı gibi Arda vâdisini takip eden bir yol da Rodos kütlesi içine doğudan sokulmayı sağlayan nerdeyse tek ulaşım damarı rolünü oynuyordu. İşte bütün bu yollarda takip ettikleri vadiler ile beraber Trakya havzasının kuzeybatı köşesinde düğümlenerek, burada bir şehrin kurulmasına uygun şartlara yenilerini eklemekte idi.³

Edirne dolaylarının sürekli olarak ilk kez ne zaman iskân edildiği ve yerleşim örneklerinin ilk defa kimler tarafından kurulduğu tam olarak bilinmese de şehrin bulunduğu yerde eski Trak kabilelerinden birinin açık bir kent veya pazar yeri kurduğu sonradan bunun Makedonyalılar ve Romalılarca da genişletilerek kullanıldığı bugün umûmiyetle kabul edilen bir görüştür. Edirne'nin bulunduğu sahada en eski şehir Trak kabilelerinin en büyüklerinden biri olan Odrisler tarafından Meriç'in Tunca ile birleştiği yerde kurulmuştur.⁴

Kuvvetli bir devlet kurabilecek vasıflara sahip olmaların karşın ayrı ayrı kabileler halinde yaşamaları nedeniyle Traklar daimi bir birlik gerçekleştirememişlerdi. M.Ö. 1400-1200 yılları arasında Ahalar yada Akalar olarak bilinen medeniyetin etkisinde kalan Traklar Yunan koloni şehirlerinin etkisiyle Yunan kültürünün tesirinde kalmışlar ve kendi kültürlerini ihmal etmişlerdi.⁵

Pers Kralı I.Darius'un İskit seferinden sonra M.Ö. 513 yılında Pers hâkimiyetine giren Trakya, Pers hegemonyasından sonra M.Ö. 5. asrın ortalarına doğru

³ Besim Darkot, "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 2-3.

⁴ M. Tayyib Gökbilgin, "Edirne", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, C. 4, İstanbul 1945, s. 109. Edirne'nin tarih öncesi dönemine ait daha fazla bilgi için bkz. Şevket Aziz Kansu, "Edirne'nin Tarih Öncesine Ait Çalışmalar", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 13-19.; Burçin Erdoğan, "Tarih Öncesi Dönemde Edirne", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul 1998, s. 13-17.

⁵ Atalay Bayık, *Edirne*, İstanbul 1973, s. 15.

Odrisler tarafından kurulan ve sınırlarını zaman zaman Meriç kaynağından Odesa-Varna'ya kadar genişleten büyük bir devletin sınırları içinde kalmıştır.⁶ Fakat Odris Devleti o devrin tarihinde, beklendiği kadar büyük bir varlık gösteremedi; M.Ö. 4. Yüzyılda parçalanmaya başladı ve sonunda büyük bir Balkan devleti kurmak siyasetini güden Makedonya Kralı II. Filip tarafından Makedonya'ya ilhak oldu. Hellenizm devrinde teşekkül eden çeşitli krallıkların kâh nüfuzuna giren, kâh bağımsızlığı için birtakım ayaklanmalara sahne teşkil eden, M.Ö. 280-279 senesinde Galat'lar veya Kelt'lerin büyük ancak geçici istilâlarına maruz kalan Trakya, Makedonya Krallığı'nın Romalılar tarafından ortadan kaldırılması üzerine (M.Ö. 168) bilfiil Roma'nın nüfuzu altına girmiş oldu. Romalılar Trakya üzerindeki nüfuzlarını orada birtakım krallıklar veya prenslikler kurarak ya da eskilerinden bazılarını himaye etmek suretiyle kuvvetlendirmek ve sürdürmek siyasetini güttüler. Merkezi Bizye (Vize) olmak üzere teşekkül eden Doğu Krallığı'nı destekleyen Romalılar bu krallığı Trakya'nın bekçisi haline getirdiler. Hür yaşayamaya alışmış olan Traklar Romanın uydusu haline gelen bu devlete karşı birçok kez isyan etmişlerdir. Bu isyanların sonunda ise, bütün Trakya İmparator Claudius zamanında (M.S 44-46) bir Roma Eyaleti (Pronvincia Thracia) haline getirilerek Roma Devletine ilhak olmuştu.⁷

M.S. 117- 137 yılları arasında Trakya'yı ziyaret eden Roma İmparatoru Hadrianus bugünkü Edirne şehrini yeniden tesis ve imar etmiş, hamamlar ve binalar inşa ettirmiştir. Şehrin ismi de ona izafeten Hadrianopolis oldu.⁸ İşte bu

⁶ *Edirne İl Yıllığı* 1967, İstanbul 1968, s. 58.

⁷ Arif Müfid Mansel, "İlkçağda Edirne", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 22-23; Bayık, a.g.e., s. 15-16. Ayrıca Trakların kültürü, şehirleri ve bu coğrafyadaki siyasi mücadeleleri hakkında daha fazla bilgi için gene Arif Müfid Mansel'in, *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, İstanbul 1938, eserine bakınız.

⁸ Şehrin, Trakların en büyük kabilelerinden biri olan Odrisler tarafından tesis edildiği zamanki ilk adının Odrisa veya Odrisya olması ihtimali vardır. Grek Nkephors'ta şehrin adı Oresta geçerken, Ammeianus ve diğerleri Uskudama şeklinde kaydetmektedirler. Makedonyalılar burasını Oreslerin bir kolonisi haline getirdikleri zaman şehre Orestio ve varoşlarına Gonnoi adını vermişlerdir. Şehre M.S. II. asırda İmparator Hadrianus'un adına izafeten Hadrianopolis ismi verilmiştir, *Edirne İl Yıllığı* 1967, s. 55. Doğu Dünyasında ise İslami coğrafya eserlerinde geçtiği şekli ile yani Edrenos veya Edrenebolı diye adlandırılan şehir, Osmanlı kaynaklarında Edrene imlâsı benimsenmiş, uzun süre bu şekilde yâd edildikten sonra muhtemelen XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bugünkü söylenişini almıştır. Feridun Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır

isim ve tarihten sonra Hadrianopolis bir sulh dönemi yaşayarak devamlı olarak gelişmiştir. Nitekim Diokletianos'un vücuda getirdiği idari reformlar ve mülki teşkilattan sonra Hadrianopolis Roma'nın Tracia eyaletinin 6 vilâyetinden birini teşkil eden Haemimontus'un başşehri olmuştur.⁹ Hadrianopolis kaynaklarda daha çok IV. yüzyılda cereyan eden askeri olaylar nedeniyle ön plana çıktı. Özellikle İmparator Constantinus ile Licinius arasındaki iki savaşta şehir dolayında vuku buldu. İlk muharebede mağlubiyete uğrayan Licinius Hadrianopolis'e sığındı. 3 Temmuz 324'te ki ikinci harpte ise, tekrar yenilerek İstanbul'a (Byzantium) geri çekildi. Bu savaş sonrasında başkent Roma'dan Constantinopolis adı verilen yeni merkeze taşındı ve bundan dolayı yeni payitahtın hinterlandı önem kazandı. Dolayısıyla burayı Orta Avrupa'ya bağlayan yolda yer alan Hadrianopolis de bu yeni gelişmeden faydalandı. Böylece gittikçe önem kazandığı anlaşılan şehir, aynı yüzyılın ortalarından itibaren Hunlar'ın, Gotlar'ın akınlarına uğradı. 9 Ağustos 378'de İmparator Vales'in orduları Allan ve Hunlarla birlikte Constantinopolis'e yürüyen Gotlar arsında Hadrianopolis'te büyük bir savaş cereyan etti. Vales'i mağlup eden Gotlar şehre saldırsalar da ele geçiremediler. Şehrin kuvvetli istihkâmı sayesinde Hunlar'ın 441 ve 447 yılları arasında Trakya'ya yaptıkları akınlardan etkilenmediği kabul edilmektedir.¹⁰

Bizans İmparatorluğu'nun VI. yüzyılda dışarıdan görünen haşmet ve kudretine rağmen, başkenti İstanbul devamlı olarak Batı'dan inen tehdit altında bulunuyordu. Hun akınlarının yerini bu kez Avar akınları alıyordu. İmparatorluğu oldukça yıpratın bu akınlar Trakya için bir müddet daha sürmüş ve ancak imparator Heraklios (610-641) zamanında ortadan kalkmıştır. Fakat bu defa da Avar tehlikesinin yerini Bulgar tehlikesi almıştı. Anastasios surlarına kadar

Şehri: Edirne", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. Emin Nedret İşli- Sabri Koz, İstanbul 1998, s. 50, ancak Abdülkadir İnan, Edirne adının kaynağı ile ilgili bunlardan tamamen farklı bir fikir ileri sürmüştür. İnan, Doğu Türklüğünde değerli bir yay anlamına gelen "Edrene" kelimesi ile ilişkilendirmektedir. Abdülkadir İnan, "Doğu Türk ve Moğol Folklorundaki "Edrene" Kelimesine Dair", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, S. 5, C. 2, Ankara 1943, s. 133-35. Şehre tarihsel süreçte verilen farklı isimlerle ilgili bkz. Ayhan Tunca, "Edirne Adının Kaynağı ve Adı Verilen İmparator Hadrianus (Adrianus)", *Yöre*, S. 97, Edirne 2008, s. 3-16.

⁹ Bayık, a.g.e., s. 16.

¹⁰ Emecen, a.g.m., s. 50.

Trakya'nın uzun bir süre için Bulgarların elinde kaldığı anlaşılmaktadır. 807 yılında ancak İmparator Nikephoros (802-811) 'un Bulgarlara karşı bir sefer düzenleyerek Edirne'yi aldığı ancak kendisine karşı bir ayaklanma tertip edildiğini anlayarak İstanbul'a döndüğü bilinmektedir. Pliska'da taç giyerek Bulgarları birleştiren Krum (802-814) döneminde akınlar devam etmiştir. Bulgar Hanı Krum 813'te İstanbul'u kuşatması sırasında Edirne'ye girmiş ve gerek şehirdeki gerek etrafındaki köylerin ahalisini de Tuna'nın öte yakasına sürmüştü; o kış da Arkadiapolis (Lüleburgaz)e kadar olan yerler yağma edilerek ahali esir alınmıştı. 13 Nisan 814'te Krum'un ölümünden sonra Han Omurtag, Bizans ile otuz yıllık bir sulh anlaşması yapmış ve bu anlaşma gereği Edirne Bizans toprakları içerisinde kalmıştı. Ancak Bulgar tehlikesi Edirne için yüzyıllar boyunca devam etti ve şehir bu güçler arasında sık sık el değiştirdi.¹¹

Edirne ve civarı XI. asrın ortalarında Bizans-Peçenek harplerinde harekât sahası oldu. Peçenek kabileleri 1049'da Edirne'ye yakın bir mevkie (Aula) kadar gelerek yağmalarda bulunmuş ve kendilerine karşı gelen Edirne ve Makedonya valisi Arianitesi yenilgiye uğratmışlardı. Peçenekler bir sene sonra Edirne kalesini muhasara etmişler fakat ele geçirememişlerdi. Müteakip yıllarda da Peçeneklere karşı Bizans'ın mücadelesi devam etti. Akolutos ve Bryennios gibi Bizans komutanları bazı başarılar elde ettiler ve bir defa da Edirne'ye yakın Tolitza denilen mevkide önemli bir zafer kazandılar. Ancak, Peçeneklerin 1078'de Bryennios'u Edirne'de muhasara ettiklerini ve şehirde çıkan açlık nedeniyle Bizans komutanının kendileriyle müzakereye girişerek ve önemli miktarda altın, gümüş ve kıymetli hediyeler karşılığında Edirne'den uzaklaştırmayı başardığını görüyoruz.¹²

Edirne için bundan sonra başlıca tehlike Haçlı seferleri sırasında baş gösterdi. Haçlı ordularının büyük bir kısmı Trakya üzerinden Constantinopolis'e oradan da Anadolu'ya geçiyorlardı. Fakat 1204'te IV. Haçlı Seferi sırasında önemli bir olay meydana geldi. Haçlı seferlerini idare eden şövalyeler tarafından İstanbul

¹¹ Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 42-48.

¹² Gündüz Özdeş, *Edirne İmar Planına Hazırlık Etüdü*, İstanbul 1951, s. 14-15.; Eyice, a.g.m., s. 48-49.

kuşatılarak burada bir Latin imparatorluğu kuruldu. Bu tarihten itibaren de Edirne şehri Latinlerin idaresine geçmiş oldu. Latin idaresine katlanır gözükten Bizanslılar arasında Latinlere karşı kıpırdanmalar başladı. İlk ayaklanma Didymotheikos (Dimetoka)da oldu ve bunu Edirne takip etti. Latinlerle olan mücadeleler İstanbul'un 1261'de alınıp Bizans İmparatorluğunun tekrar kuruluşuna kadar devam etti. Bizans İmparatorluğu Edirne'yi bu dönemde ve XIV. asrın ilk yarısında Bulgarlara karşı birkaç defa daha savunmak mecburiyetinde kaldı. Joannes Paleologos ile Kantakuzenos arasındaki mücadeleler sırasında, 1342-1343 yıllarında Aydınoğlu Umur Bey'in, Kantakuzenos'un müttefiki olarak kuvvetleriyle Trakya'ya geldiği ve Edirne Tekfuru'nun hücumuna karşı Dimetoka'yı müdafaa ettiği, hatta Tekfuru öldürdüğü görülmektedir.¹³ Bu esnada Anadolu'da bulunan Türk beylikleri sınırlarını Bizans aleyhine genişletiyordu. Bu beyliklerden Osmanoğulları Bursa'yı ele geçirmiş ve artık Rumeli'de ilerlemeye hazırlanıyordu.

1.1.2. Osmanlıların Edirne'yi Fethi

Osmanlılardan önce Türklerin Rumeli'ye geçtikleri bilinmektedir. Balkan yarımadası, Karadeniz'in kuzeyinden batıya göç eden Hunların Trakya'ya inmesiyle başlayıp, VI. yüzyılda Avarların, Bulgarların, IX. Asırda Macarların, XI. asırda Oğuz aslından Peçenek ve Uzların, XII.-XIV. yüzyıllarda ise Kıpçak/Kumanların gelip yerleştiği bir yer olmuştur.

Güneyden, Anadolu'dan Türklerin Balkanlara gelip yerleşmesi 1261'de Moğollardan kaçıp Bizans'a sığınan Selçuklu Sultanı İzzeddin Keykâvus ile gerçekleştiği bilinmektedir. Moğol idaresinden kaçan otuz-kırk Türkmen obası, kutsal kişi Sarı Saltuk Baba ile İzzeddin Keykâvus'un yanına gelmiş ve Bizans İmparatoru tarafından Kuzey Dobruca'ya yerleştirilmiştir (1263). Sarı Saltuk Türkmenlerinden sonra, Anadolu'dan Balkanlara yapılan Türk akınları Karesi Beyliği kurulduktan sonra başlar fakat bunların sonucunda yerleşme olmamıştır. Çanakkale Boğazı yerleşmeyi güçleştiren en önemli engeldi; geçen küçük kuvvetler, yerli kuvvetler tarafından ortadan kaldırılma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Bu sebeple Rumeli'de güvenilir bir müttefik bulmadan akın yapmak

¹³ Gökbilgin, a.g.m., s. 109.; Öndeş, a.g.e., s. 15.; Eyice, a.g.m., s. 51-61.

tehlikeli bir macera idi. Bu yeni taktiği en başarılı bir biçimde kullanan Aydınöğlu Umur Bey olmuştur.¹⁴

1331 veya 1332 yılında Gelibolu'ya bir sefer düzenleyen Umur Bey, Lazgöl adlı bir hisarı fethetti. Daha sonra Bizans İmparatoru III. Andronikos ve ardından Kantakuzenos ile ittifak yaparak Bizans'ın iç işlerine müdahale etti ve bu sayede kuvvetleriyle birkaç defa Rumeli'ye geçme fırsatı buldu. Bu seferler aynı zamanda Umur Bey'e Arnavutluk'tan Eflâk'a varıncaya kadar Balkanlar'ı tanıma fırsatı verdi.¹⁵ Bizans, onu durdurmak için Batı Hristiyan âlemini harekete geçirmekten başka çare bulamadı. Nihayet 1344'de Haçlılar İzmir kalesini alıp onun denize çıkmasını önlediler. Batı Anadolu'dan gaziler, Balkanlara geçmek için Çanakkale Boğazı'na yöneldiler. O tarihte Osmanlılar ise Karesi'de yerleşmiş bulunuyorlardı. Osmanlı ülkesi böylece, Anadolu gazilerini Balkanlara sevk eden başlıca hareket üssü halini aldı.¹⁶

Kantakuzenos, Umur Bey'in tavsiyesine uyarak Orhan Bey ile müttefik olmuş ve rakiplerine karşı onun desteğiyle üstünlük elde etmiştir. Orhan'ın Kantakuzenos'un kızı Teodora ile evlenmesiyle bu ittifak daha da pekişmiştir. Bizans İmparatorluğu'nda patlak veren ikinci iç harpte Sırp ve Bulgarlar V. İoannis'i desteklerken, Osmanlılar Kantakuzenos'un yanında yer aldı. Orhan'ın, oğlu Süleyman Paşa kumandasında gönderdiği 10.000 kişilik bir kuvvet V. İoannis'i destekleyen Sırp-Yunan kuvvetlerini tam bir bozguna uğrattı. 1352 sonbaharında kazanılan bu zafer Osmanlıların Rumeli'de yerleşmesini sağlayan bir dönüm noktasıdır.¹⁷ Kantakuzenos, Orhan Gazi'nin bu yardımlarına karşılık Rumeli'de bir üs olarak Çimpe, Çimbi (Tsympe) kalesi ve civarını Osmanlılara vermiştir.¹⁸ Anadolu'dan getirdiği kuvvetleri Çimpe Kalesine yerleştiren Süleyman Paşa burasını Balkanlar'da yayılma için önemli bir köprübaşı olarak

¹⁴ Halil İncalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, İstanbul 1993, s. 9-11.

¹⁵ İbrahim Sezgin, "Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler", *Osmanlı*, C. 1, Ankara 1999, s. 212.

¹⁶ İncalcık, a.g.m., s. 11.

¹⁷ Halil İncalcık, "Rumeli", *İslam Ansiklopedisi (İMEB)*, C. 9, İstanbul 1964, s. 767.

¹⁸ Çimpe Kalesinin yerli ve yabancı kaynaklardaki okunuşu, bulunduğu mevki ve fethi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. Münir Aktepe, "Osmanlıların Rumeli'deki İlk Fethettikleri Çimbi Kal'ası", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 2, C. 1, İstanbul 1950, s. 283-307.

teşkilâtlandırdı. Osmanlı kuvvetlerinin Çimpe Kalesine yerleşmesinden sonra, 1-2 Mart 1354'te meydana gelen depremde, surları yıkılan Gelibolu kalesi ile etrafındaki kasaba ve köyler, Türk kuvvetleri tarafından fethedildi. Gelibolu'da Anadolu'dan getirdiği Türkmenleri yerleştirerek önemli bir askeri üs oluşturan Süleyman Paşa, sağ, orta ve sol kolda olmak üzere uçlar teşkil ederek fetih hareketlerini organize etti.¹⁹

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Osmanlılar Anadolu'da ki nüfusun bir kısmını Rumeli'ye geçirmek suretiyle ne sadece bir göç faaliyeti yürütmüşler ne de bu nüfusu Rumeli'de mevcut köy ve kasabalara yerleştirerek, yalnız Hristiyanlar nezdinde bir güvenliği sağlama gayesi gütmüşlerdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan tahrir defterleri, Osmanlı hükümdar ve ümerasının, yeni fethedilen arazi üzerinde mevcut boş sahalarda yeni köyler kurmak suretiyle buraları sosyal ve ekonomik bakımdan kalkındırmaya çalıştıklarını göstermektedir.²⁰

Süleyman Paşa'nın ölümü ve şehzâde Halil'in kaçırılması nedeniyle duraklayan Rumeli fütuhâtı bir müddet sonra tekrar hız kazanmıştır. Şehzâde Murad Çorlu kalesini muhasara ederek fethetmiş ve hisarı yıktırmıştır. Missini Hisarını, Lüleburgaz'ı ardından da Babaeski'yi ele geçirerek Edirne'ye doğru ilerlemiştir. Şehzâde Murad Edirne ile İstanbul'un bağlantısını kesmek için bizzat fetih hareketlerinde bulunurken diğer taraftan uç beylerinden Hacı İlbey'i Dimetoka üzerine ve Gazi Fazıl'ı Keşan üzerine sefere göndererek bu kalelerin fethini sağladı. Bundan sonra da Edirne'nin fethine teşebbüs edildi.²¹ Ancak Edirne'nin nasıl ve ne zaman fethedildiği tartışmalı bir konudur. Dönemin kaynaklarında bu konuda çok farklı tarihler bulunmaktadır. Bulgar tarihçisi Aleksandır Burmov, Türk, Bizans, Sırp ve Venedik kroniklerini inceleyerek fethin 1371 yılı eylülü

¹⁹ Mehmet İnbaşı, "Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân", *Balkanlar El Kitabı*, C. 1, Ankara 2006, s. 289.; İnalçık, "Rumeli", s. 768-769.; Feridun Emecen, "Osmanlı Siyasi Tarihi: Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 1994, s. 12-13.

²⁰ M. Münir Aktepe, "XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt X'dan Ayrı basım, İstanbul 1953, s. 308.

²¹ İnbaşı, a.g.m., s. 214.

sonunda veya ekim başlarında olduğunu ileri sürmektedir.²² Büyük Osmanlı Tarihçisi Prof. Dr. Halil İnalcık, Türk kaynaklarında verilen bilgileri Bizans kaynakları ile karşılaştırarak sistematik bir tahlile girişmiş ve bunu neticesinde şehrin M. 1361 senesinde Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş olduğunu söylemiştir.²³ Şu anda genel olarak kabul edilen görüş budur. Edirne'nin alınış şekli ile ilgili Orhan Bey hayatta iken oğlu Murad ve Lala Şahin'in sistemli bir askeri harekât sonucu 1361'de, Meriç Nehri'nin taşkın olduğu bir mevsimde Osmanlılara teslim olduğu genel olarak kabul edilir. Fakat bunun dışında şehrin alınışı ile ilgili Osmanlı tarihleri iki ayrı rivayeti takip ederler. Bunlardan ilk grup kaynaklar, Murad'ın Burgos'tan Babaeski'ye gelip Lala Şahin'i Edirne'ye gönderdiği, Bizans kuvvetlerinin bunları dışarıda karşıladığı ve iki taraf arasında meydana gelen savaşı kaybeden Bizans kuvvetlerinin dönüp kaleye girdikleri, Hacı İlbey'i ile Gazi Evranos'un gelip Murad ile buluştukları, Edirne tekfurunun bunun üzerine kayığa binip gizlice kaçtığı ve sabahleyin bu haber duyulunca şehirdekilerin teslim olduğu yönünde bilgi vermektedirler. İkinci grup ise Sultanın Macaristan'a gaza yapmak istediği fakat bu sırada Orta Anadolu'daki bazı beylerin Bursa'ya taarruz edeceklerinin öğrenildiği, bunun üzerine önce Ankara'ya yöneldiği, oradan Bursa'ya dönerek asker topladığı ve Rumeli'ye geçerek Sırp askerleri mağlup edip Edirne'yi aldığı üzerinde durur.²⁴ Sonuçta kentin fethediliş tarihinde olduğu gibi alınış şekli üzerinde de kaynaklarda bir mutabakat yoktur.

Edirne'nin fethinden hemen sonra yapılmaya başlanılan ve inşaatı yedi yıl süren sarayın 1368'de tamamlanmasından sonra payitaht Bursa'dan Edirne'ye naklolunmuştur. Bu olaydan itibaren Osmanlı hanedanı Anadolu'dan ayrılmaya başlamış ve Bursa'nın önemi ikinci dereceye düşmüştür.²⁵ Edirne başkent olma

²² Aleksandır Burmov, "Türkler Edirne'yi Ne Vakit Aldılar?", *Belleten*, S. 49, C. XIII, (Ocak) 1949, s. 106.

²³ Halil İnalcık, "Edirne'nin Fethi", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 159.

²⁴ Emecen, a.g.m., s. 53.

²⁵ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 1, İstanbul 1971, s. 49.

özelliğini İstanbul'un fethiyle kaybetse de, Rumeli'ye akınlar devam ettiği için imparatorluğun ikinci merkezi olarak önemini korumuştur.²⁶

1.1.3. Gelişen ve Büyüyen Şehir: Edirne

Edirne Osmanlıların fethinden sonra Rumeli'de yapılan fetihler için bir üs olarak kullanılırken, aynı zamanda İstanbul'un fethine kadar da devlete başkentlik yapması nedeniyle idari merkez durumundaydı. Bu idari ve askeri önemi yanında Anadolu-Avrupa yolu üzerinde önemli bir merkez olması hasebiyle şehir iktisadi bakımdan da gelişme göstermişti. Özellikle II. Murad devrinde Edirne, büyük ve bayındır bir şehir halini almıştı. Şehirde kilimler, halılar, velense denilen yün battaniyeler, boğası adı verilen minder örtüleri, beledi denilen nakışlı pamuk kumaşlar, çarşafklar dokunurdu. Edirne ve çevresinde yetiştirilen güllerden elde edilen gülyağı ve gülsuyu pazarlarda talep edilen ürünlerdendi. Venedik, Dobrovnik ve Ceneviz tüccarları her gün kervanlarla buradan mal alırlardı.²⁷

XV. yüzyılda ticarete görülen canlanma sonraki yüzyılda da devam etmişti. Edirne'ye gelen elçi Busbecq'in heyetinde bulunan Dernschwam 1555'te şehirde bolluk olduğunu, pazarlarda her çeşit meyvenin bulunduğunu ayrıca yine burada dört büyük fırının olduğundan söz eder.²⁸ XVI. yüzyılın başında kent boyahanelerin toplandığı bir Rumeli kenti olmuştu. Edirne önemli bir pamuklu sanayi ve de transit merkezi de sayılıyordu. Öyle ki uygulanan boyama tekniğini Fransız ve Hollanda pamuklu sanayi çalmak için uzun süre uğraşmışlar ve nihayet Rumlar sayesinde amaçlarına ulaşmışlardı.²⁹ 1573'te şehri ziyaret eden bir başka seyyah Phlippe du Fresne-Caneye'de "*kentte derileri çok güzel boyayan, eyer, dizgin gibi koşum takımları yapan pek çok usta var; Türkiye'nin en iyi saraçları burada*" diyerek şehirdeki ticari hayatın canlılığını vurguluyordu.³⁰ Ayrıca şehirde bu dönemde saraçlığın yanında

²⁶ Kürşat Bumin, "Dünden Bugüne Edirne", *Edirne*, Ankara 1993, s. 62.

²⁷ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 14.

²⁸ M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne, İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 10, İstanbul 1994, s. 429.

²⁹ Halime Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir 1995, s. 155.

³⁰ Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Elazığ 2018, s. 366.

basmacılık, mensucat boyacılığı, gül yağcılık, sabunculuk, nakliye arabaları, tahtirevan imalathaneleri oldukça gelişmişti. Yine ciltçilikte ileri giden sanatlar arasında bulunmaktaydı.³¹

Edirne'nin iktisadi gelişimine paralel fiziki olarak da nüfus olarak da büyüyordu. Fetihden önce 10.000'in altında olduğu tahmin edilen şehrin nüfusu, tahrir verilerine göre XVI. yüzyılın ilk yarısında (750'si Hristiyan ve 200 hanesi Yahudi olmak üzere toplam 4.500 hane) yaklaşık 20.000'e çıkmıştı. 1568-1570 yıllarında ise hane sayısı 6.000'e çıkarken tahmini nüfus ise 30.000'e ulaşmaktaydı.³²

Edirne XVII. yüzyılda da İstanbul'dan sonra ikinci önemli merkez olma işlevini sürdürmüştür. Bunda padişahların Edirne ile olan bağlantılarını kesmemiş olmalarının etkisi hiç şüphesiz ki büyüktü. Özellikle I. Ahmed'den itibaren XVII. yüzyılda Osmanlı padişahları Edirne'ye gittikçe artan bir ilgi göstermişler; avcı lakaplı IV. Mehmed'in Edirne çevresindeki avlalara sıkça gelmesi şehri ikinci bir idari merkez haline getirmişti.³³ Padişah IV. Mehmed oğulları Mustafa ile Ahmed'in sünnetini ve kız kardeşi Hatice Sultanın düğününü 1675'te Edirne'de halkında katılımıyla sırasıyla 15 ve 18 gün süren büyük bir şenlik düzenleyerek yaptırmıştı.³⁴

1703 (1115) tarihli bir belgeye göre Edirne'de 65 mahalle ve 3.797 hane vardır.³⁵ Bu ise şehrin XVII. yüzyılda ticari ve iktisadi önemini devam ettirdiğini ve buna bağlı olarak da nüfusunu koruduğunu göstermektedir. 1645 yılında Edirne'yi ziyaret eden Evliya Çelebi seyahatnamesinde şehirle ilgili çok kıymetli

³¹ Zeki Arıkan, "İmar-İskân, Ticaret ve Ekonomisiyle XIV-XVII Yüzyıllarda Edirne" *Edirne*, Ankara 1993, s. 122.

³² Emecen, a.g.m., s. 65.

³³ Şenol Çelik, "Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikâr-gâhı)", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, Kısım III*, Ankara 2002, s. 1892-1893.

³⁴ IV. Mehmed'in 1675'te Edirne'de yaptırmış olduğu şenlik hakkında daha fazla malumat için bkz. Özdemir Nutku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, Ankara 1972.

³⁵ Özer Ergenç, 5.329 aile reisinin yaşadığını ve bir ailenin 5 bireyden oluştuğu kabul edildiğinde nüfusun 25.989, 7 kişi olarak kabul edildiğinde ise 36.319 olacağını ifade etmiştir. Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demorafik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarihi Kongresi Ankara: 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III*, Ankara 1989, s. 1417-1419.

bilgiler vermektedir. Evliya, şehirde Ali Paşa Çarşısında 360 dükkân ayrıca şehirde 6.700 sultan çarşısı dükkânları olduğunu ve mezkûr Ali Paşa Çarşısını her gece bekleyen 60 bekçi bulunduğunu söylemektedir. Öte yandan şehirde 70 bekâr hanı, 53 tüccar hanı olduğunu da ifade etmektedir. Evliya Çelebi'nin biraz abartılı olan bazı ifadeleri olsa da şehirde canlı bir ticari hayatın bulunduğunu göstermektedir.³⁶ Edirne, iktisadi açıdan gelişirken buna paralel olarak şehirde Osmanlılar tarafından camiler, medreseler, tekkeler, zaviyeler, çeşmeler, köprüler yapılmıştır. Kâtip Çelebi, Cihannüma isimli eserinde Edirne'de 40 cami (10'u selâtin), 24 medrese, 18 han, 28 zaviye, 28 misafir incek ribâtlar ile şehirde üç nehir etrafında 450 adet bahçe olduğunu ifade etmektedir.³⁷ Evliya Çelebi ise eserinde şehirde 14 selâtin ve 300 vüzera ve â'yân-ı kibâr olmak üzere toplam 314 cami olduğunu söylemektedir.³⁸

XVIII. yüzyılda önemli bir transit merkez olan Edirne'ye zaman zaman yaşanan inişlere ve çıkışlara karşın, Edirne gümrük kayıtlarından anlaşıldığına göre önemli miktarda mal ithal edilirken, yine bu kayıtlarda ihracatında gerçekleştirildiği görülmektedir. Gümrük defterlerine göre ithal edilen bu malların büyük bir kısmını dokumalar, deri, kürk, çeşitli ev eşyaları ve gıda maddeleri ile birlikte madeni eşyalar oluşturuyordu. İhracata bakıldığında da Edirne'de üretilen malların yurt dışına gönderildiği gibi, Rodosçuk ve İnöz limanları aracılığıyla yurtiçine de gönderildiği görülmektedir.³⁹ Edirne'den ihraç edilen mallara bakıldığında ise manda ve tavşan derisi, yapağı, tiftik, sadeyağ, bal, peynir gibi hayvansal ürünlerle aba, nal, çivi, zincir, bıçak, fincan, kilit gibi mamul ürünler ve de pastırma, reçel, helva gibi yiyecek maddeleri göze çarpmaktadır.⁴⁰

³⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, 2. Kitap, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul 2006, s. 596.

³⁷ Hâmit Sadi Selen, "Yazma Cihannümâ'ya Göre Edirne Şehri", *Edirne Edirne'nin Fethinin 600. Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 306-309.

³⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 3, 2. Kitap, s. 578-579.

³⁹ Reyhan Şahin, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2006, s. 38-40.

⁴⁰ İbrahim Sezgin, "XVIII. Asırda Edirne'nin İktisadî ve Ticarî Durumu", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 8, Haziran 2006, s. 30.

Hinterlandındaki verimli ziraat alanlarının büyük bir ticari merkezi, pazar yeri olan Edirne, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan yavaş yavaş çekilmesine paralel olarak -askeri konumunun aksine- XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu önemini yitirmeye başlamıştı. Osmanlı-Rus Savaşlarında şehrin yaşamış olduğu işgaller ve sonrasında yaşanan göç akını, şehrin iktisadi hayatını olumsuz etkilemişti.⁴¹ Edirne, bir daha eski ticari canlılığına kavuşamadığı gibi yaşanan bu mühim hadiseler şehrin nüfus yapısını da değiştirmişti.

1.1.4. Osmanlı Taşra Teşkilâtı ve Edirne'nin Mülki Yapısı

Osmanlı İmparatorluğunda taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy (=karye), nahiye, kaza, sancak (=liva), ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı. Ancak şurası belirtilmelidir ki, Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında eyalet, vilâyet, livâ, kaza ve nahiye tabirlerinin birbirinin yerine kullanıldıkları görülmektedir.⁴²

İmparatorlukta ilk olarak Rumeli Eyaleti teşkil edilmiştir. Rumeli'de gerçekleşen büyük fetihlerden sonra I. Murad bu toprakların idaresini Lala Şahin Paşa'ya bırakmış, böylece takriben 1362'de Rumeli Beylerbeyliği daha ziyade askerî bir hüviyet ile ortaya çıkmıştır.⁴³ Ancak fütuhatin Rumeli'de genişlemesi üzerine hem Anadolu hem Rumeli'nin bir beylerbeyi ile idaresinin mahzurlu görülmesi nedeniyle beylerbeyilik Rumeli ve Anadolu Beylerbeyliği olarak ikiye ayrılmıştır.⁴⁴ Bu iki idari birime XV. yüzyılda iki Beylerbeyilik daha eklenir; 1413'te Rum, 1481'de Karaman Beylerbeylikleri.⁴⁵ Fakat Rumeli Beylerbeyliği ilk beylerbeyilik olması ve Rumeli'nin de "dârülcihât" olması nedeniyle diğer beylerbeyiliklerine göre üstün konumda idi. Bir iş için İstanbul'da bulunursa, Divan toplantılarına katılması 1536'dan itibaren adet olmuştu. Veziriazamların sadaretle birlikte Rumeli Beylerbeyliği görevini üstlendikleri olurdu. II. Mehmed'in saltanatı döneminde Mahmud Paşa, Kanuni Sultan Süleyman

⁴¹ Emecen, a.g.m., s. 69.

⁴² Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1991, s. 73.

⁴³ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), C. 1, İstanbul 1994, s. 225.

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara 1982, s. 502.

⁴⁵ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)", *Osmanlı*, Cilt 6, Ankara 1999, s. 77.; Halaçoğlu, a.g.e., s. 75.

zamanında Makbul İbrahim Paşa veziriâzamlığı Rumeli Beylerbeyiliği ile birlikte yürütmüşlerdir.⁴⁶ Rumeli Beylerbeyi terfî ederse küçük vezir, yani Divan-ı Hümayun'da sonuncu vezir olurken Anadolu Beylerbeyi ise terfî ettiği takdirde Rumeli Beylerbeyiliği'ne getirilirdi.⁴⁷

XVI. yüzyıl başlarında, Yavuz Sultan Selim'in doğu ve güneydeki fetihleri ile ülkeye üç eyalet daha katıldı. 4 Kasım 1515'te Diyarbekir Beylerbeyiliği kurulurken, bundan sonra Erzurum ve Mısır Osmanlı eyaletleri arasına dâhil oldu. Kanuni Sultan Süleyman döneminin başlarında ise 8 beylerbeyilik vardı: Rumeli, Anadolu, Karaman, Rum, Alâüddevle, Musul, Şam ve Mısır. Kanuni'nin 46 yıllık saltanatı sonunda bu rakama iki katı eklenir. II. Selim(1566-1574) ve III. Murad (1574-1579) devirlerinde yeni teşekkül eden beylerbeyiliklerle sayı 34'ü bulur.⁴⁸ 1717- 1730 yılları arasında ise eyalet sayısı 44'e çıkmıştır.⁴⁹

Beylerbeyilik terimi ağırlıklı olarak XVII. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış, daha sonra yerini yavaş yavaş eyalet terimine bırakmıştır. Bu değişim bir anda olmamıştır. Beylerbeyilik terimine XVII-XVIII. yüzyıllarda bile rastlanmaktadır.⁵⁰

Eyaletler salyânesiz ve salyâneli yani yıllıksız ve yıllıkli olarak iki kısımdı. Rumeli, Budin, Anadolu, Karaman, Dulkadir, Sivas, Erzurum, Diyarbekir, Haleb, Şam, Trablus-şam salyânesiz eyaletlerdir. Bunların mahsulâtı has, zeamet ve timara ayrılmış olup, hazineden ve defterhânedan idare edilmekteydiler. Salyâneli eyaletler ise Mısır, Habeş, Bağdad, Basra, Yemen ve Kaptanpaşa eyaletlerindeki bazı sancaklar ile Trablusgarb, Tunus ve Cezayir eyaletleri idi. Bunların mahsulâtı has, zeamet ve timara ayrılmayarak doğrudan hazine

⁴⁶ Halil İnalcık, "Eyalet", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, Cilt 11, İstanbul 1995, s. 549.; İpşirli, a.g.m., s. 230-231.

⁴⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s. 76.

⁴⁸ Fahmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı*, Ankara 1997, s. 7-8.; Göyünç, a.g.m., s. 77.

⁴⁹ Başar, a.g.e., s. 16.

⁵⁰ Orhan Kılıç, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Türkler*, C. 9, Ankara 2002, s. 888.

tarafından yıllık olarak beylerbeyi, sancakbeyi, asker vesâirenin maaşları ayrıldıktan sonra tahsil edilirdi.⁵¹

Bu sistem II. Mahmud zamanına (1808-1839) kadar devam etmiş; devletin büyük toprak kayıpları sonucu bazı beylerbeyilikler veya eyaletler ortadan kalkmıştır.⁵² Yine bu dönemde valilere maaş bağlanmış ve ücretli bir memur haline getirilmişlerdir.⁵³ Tanzimat Dönemi'nde ise -Edirne'de de yansımalarını göreceğimiz gibi- taşra teşkilâtında daha büyük değişiklikler yapılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu taşra teşkilâtında eyaletin bir alt birimi olan ve kazaların birleşmesiyle teşekkül eden sancaklar, sancakbeyi adı verilen bir kişi tarafından kanun ve nizamlar çerçevesinde idare edilirdi.⁵⁴ Sancak, Osmanlı Devleti teşkilâtının temel idari birimi olarak kabul edilmiştir. Devlet sancağın dışında, bazı aşiret ve oymakları da birer idari birim kabul etmişse de bu gibi durumlar siyasi, sosyal ve etnik şartların zaruri kıldığı durumlarda pratik nedenlerle meydana getirilmişlerdir.⁵⁵ Sancakların Osmanlı merkez idare düzenince en önemli alt birim olarak görüldüğü, devlet merkezinin ülkeyi idare etmek için yaptığı yazımların, tahrir defterlerinin, sancaklar için ayrı ayrı düzenlenmiş olmasından açık şekilde anlaşılmaktadır.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nde en büyük idari birim olan eyaletler, sancaklardan teşekkül etmekte ve beylerbeyinin oturduğu sancak, paşa sancağı adını almaktaydı. Ancak Osmanlı sancak taksimatının her zaman aynı kalmadığı, zaman zaman taksimatın değiştiğini ve bunu takip etmenin zor olduğunu belirtmek gerekir.⁵⁷ Mesela Kanuni Sultan Süleyman'ın ilk hükümdarlık yıllarına ait bir cetvelde Rumeli Beylerbeyiliğinde 33, Anadolu'da 34, Karaman'da 8, Rum'da 5 sancak bulunduğu görülmektedir. Sancakların toplamı hakkında bir fikir vermek üzere

⁵¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, Ankara 1983, s.580.; Halaçoğlu, a.g.e., s. 76-77.

⁵² Göyünç, a.g.m., s. 78.

⁵³ Kılıç, a.g.m., s. 1649.

⁵⁴ Yusuf Halaçoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Türkler*, C. 9, Ankara 2002, s. 804.

⁵⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s. 224.

⁵⁶ Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 17-18.

⁵⁷ İpşirli, a.g.m., s. 233.

yapılan bir tahminde XVI. Yüzyıl sonlarında 500, XIX. yüzyıl başlarında 290 kadar olduğu söylenmektedir.⁵⁸

Sancağın en büyük idarecisi olan sancakbeyleri idâri, askeri ve asayiş işlerinden mesul idiler. Bir savaş vukuunda sancağı dâhilindeki tımarlı sipahileri toplayarak beylerbeyinin kumandası altında sefere giderdi. Kalpazanlıkla mücadele etmek, özel görev için gelen devlet memurlarına yardımcı olmak ve vazifelerinde kolaylık sağlamak gibi görevler yaparlardı. Ayrıca sınır bölgesinde bulunan sancakbeyleri, yabancı devletlerle ilişkilerin anlaşmalara uygun olarak yürütülmesi ile de görevliydi. Sancakta suçluların cezalandırılma işi de sancakbeylerine verilmişti.⁵⁹

Köylerin birleşmesiyle teşekkül eden kazalarda kadılar, alaybeyleri, ve subaşılar vardı. Kazaların inzibatı, subaşılar a ait olup şer'i ve hukuki muameleler kadılar tarafından görüldü. Kadılar ayrıca kazanın iaşesinin temini, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariki ile de vazifelidiler.⁶⁰ Kaza idaresinin başı olan kadı umumiyetle kaza merkezi olan ve nefis tabir edilen şehirde otururdu. Kaza merkezi olan şehirlerin büyük çoğunluğu -Osmanlı öncesi devirlerde de- bulundukları bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan merkezi durumunda olan yerlerdi.⁶¹

1453'e kadar devlet merkezi, sonra uzun zaman ikinci bir merkez ve Balkanlardaki Osmanlı fütuhatinin hareket üssü halinde görünen Edirne'nin Osmanlı idare teşkilâtındaki statü ve mevkii, Rumeli Eyaletinin teşkili ile sıkı sıkıya ilgili bulunmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi Sultan I. Murad Edirne'nin fethinden sonra, Rumeli Eyaleti teşkilâtını yapmış ve bu eyaletin başına evvelâ, aynı zamanda Edirne muhafızlığı da uhdesinde kalmak üzere Lala Şahin sonra Timurtaş Paşaları beylerbeyi olarak getirmiş ve Edirne'de beylerbeyliğin merkezi olmuştur. Ancak fütuhat Balkanlarda geniş bir sahaya yayılınca Edirne,

⁵⁸ Göyünç, a.g.m., s. 83.; İpşirli, a.g.m., s. 233.

⁵⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s. 74.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 1, s. 503.

⁶⁰ Halaçoğlu, a.g.e., s. 73.

⁶¹ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı", *Osmanlı*, C. 6, Ankara 1999, s. 118-119.

Paşa livası olmaktan çıkmıştır.⁶² Rumeli Beylerbeyiliğinin merkezi önce Filibe, daha sonra Manastır oldu.⁶³

Osmanlı İmparatorluğu'nda vilayet terimi, küçük veya büyük herhangi bir birim için kullanılmıştır.⁶⁴ Sancak tabiri ise kesin sınırlarla bellidir. Kaza ve nahiye gibi daha alt birimleri tanımlamak oldukça zordur. Bu nedenle Edirne, kimi araştırmacılar tarafından bazen Paşa Sancağına bazen de Çirmen Sancağına bağlı bir kaza olarak gösterilirken, yer yerde müstakil bir sancak olarak Osmanlı idari taksimatı içerisinde gösterilmektedir.⁶⁵ Tahminen 1526-1528 yılları arasında yazıldığı tahmin edilen bir vesika da Edirne, Paşa liva'sına bağlı şehir ve kasabalar arasında gösterilmektedir.⁶⁶ XVI. yüzyıl Edirne şer'iyye sicillerinde ise şehir kaza olarak geçmektedir. 1570-1571 yılına ait tahrir defterinde, Paşa Sancağının sağ kolunun tahririne Hazine-i Amire Muhammed b. Abdulgaffar, Temeşvâr emini ve sipahi oğlanlarından Ca'fer kâtip tayin olunmuşlardır. Bu şahısların yazmış oldukları tahrir defterinde Edirne'nin, Rumeli'de Paşa Sancağının sağ koluna bağlı bir kaza merkezi olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷ XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Çirmen mutasarrıfları Edirne'yi korumak maksadıyla alınan önlemlerin yerine getirilmesiyle görevlendirilmiş ve böylece Çirmen idari bakımdan Edirne şehrine hâkim olmuştur.⁶⁸ Bu durum 1829 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra görevlendirilen idari memurlar, Edirne mutasarrıfı veya valisi ünvânıyla Edirne'de ikâmete memur edilmişlerdir.⁶⁹ 1830

⁶² M. Tayyib Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul 2007, s. 6.; İnalçık, "Eyalet", s. 771.

⁶³ Başar, a.g.e., s. 7.

⁶⁴ İnalçık, "Eyalet", s. 548.

⁶⁵ Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1998, s. 107.

⁶⁶ Topkapı Sarayı D. 9578 numaralı defterde, Rum-ili'nde vâ'ki olan şehirler ve kasabalar defteridir. Der livâ-i Paşa, "Nefs-i Edirne, Hass-ı Hümâyûn ve şer'iyyâtı vakf-ı imâret-i Bayezid Han" şeklinde kayıt bulunmaktadır, M. Tayyib Gökbilgin, "Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livâları, Şehir ve Kasabaları", *Belleten*, S. 78, C. XX, Ankara 1956, s. 253.

⁶⁷ Yiğit, a.g.t., s. 108-109.

⁶⁸ Çirmen Sancağının idari yapısı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Sıddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15.-16. Yüzyıllar)*, Ankara 2005.

⁶⁹ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara 2001, s. 11-12.

yılında yapılan nüfus sayımının ardından imparatorluğun idari taksimatı yeniden düzenlenmiş ve Çirmen Sancağı'nda bu düzenleme de Silistre Eyaletine bağlı bir sancak merkezi haline getirilmiştir.⁷⁰ Daha önce Çirmen Sancağı'na bağlı bir kaza konumuna gelen Edirne'de, yine bu sancağa bağlı bir kaza konumunda kalmıştır.⁷¹

Ağustos 1836'da II. Mahmud'un başkanlığında toplanan "Meclis-i Şûra" da redif teşkilatının daha iyi işler bir hale getirilmesi ve şikâyetlerin önlenmesi için yeni bir karar alındı. Bu karara göre redif teşkilâtının kurulduğu bütün sancakların uygun bir şekilde belirli merkezlere bağlanarak yeniden düzenlemesi öngörülmüştü. Uygulanmasına 2 Eylül 1836'da başlanan bu karara göre Çirmen Sancağına tabi olan Edirne, "Edirne Müşirliği" adı ile Baba-i Atik, Cîsr-i Mustafa Paşa, Çirmen, Cîsr-i Ergene, Çırpan, Dimetoka, Havas, Mahmud Paşa, Uzuncaabâd-ı Hasköy, Hayrabolu, Bergos, Çorlu, Silivri, Filibe, Pazarcık, Malkara, Keşan, İnöz, İpsala, Orşa, Şarköy, Tekfurdağı, Firecik, Kırkkilise, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid, Gümölcine, Yenice-i Karasu ve İnecek kazalarının bağlı bulunduğu bir eyalet haline gelmiş ve müşirliği ise Mustafa Nuri Paşa'ya verilmiştir.⁷²

⁷⁰ Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten*, S. 60, C. XV, Ankara 1951, s. 621.

⁷¹ Sarıcaoğlu, a.g.e., s. 14.

⁷² Musa Çadircı, "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtı'nın Kuruluşu" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 60, C. 8, Ankara 1963, s. 70-71.; Sarıcaoğlu, a.g.e., s. 15-16.

1. BÖLÜM

EDİRNE’NİN İDARİ YAPISI

1.1. VİLAYET SİSTEMİNE KADAR EDİRNE’NİN İDARİ YAPISI

3 Kasım 1839’da Gülhane Parkı’nda nazırlar, yabancı devletlerin elçileri, devlet büyükleri, ulema, lonca ve esnaf temsilcileri, Rum ve Ermeni Patrikler, Yahudi hahamı ve büyük bir halk kitlesi önünde Mustafa Reşit Paşa tarafından bizzat okunan ve bir döneme adını veren “Tanzimat Fermanı” ya da “Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”, Osmanlı tarihi için son derece önemli bir dönemeci işaret eder.⁷³ İlan edildiği tarihten başlayarak günümüze kadar gelen tartışmalara neden olan hattın, lehinde ve aleyhinde birçok yorum yapılmıştır. Bu tartışmalardan birisi fermanın bir anayasa metni olup olmadığı meselesidir. Hatt şekil olarak bakıldığında bir hükümdar buyruğu yani irâde-i seniyyedir ki bundan dolayı bir anayasa metni niteliği taşımaz. Fakat adil ve eşit vergi, can, mal ve namus dokunulmazlığı gibi bazı temel insan haklarına yer vermesi ile ferman anayasa modeli niteliğini taşıyan bir ana kanun özelliği gösterir.⁷⁴ Şurası muhakkak ki bu fermanla birlikte Osmanlı İmparatorluğunun yönetim anlayışında ciddi bir değişim yaşanmış ve bu dönemde hukuk devleti olma yolunda önemli adımlar atılmıştır. Yaşanan bu değişim yalnız devlet teşkilatı ile sınırlı kalmamış sosyal ve kültürel yapıda da köklü bir dönüşüm yaşanmıştır.

Aslında hattın ilanı Osmanlı geleneğine tamamen uygundu. Osmanlı padişahları, tahta çıktıkları zaman tebaasına adil bir yönetim vaat ettiği “adaletnâme” adı verilen bir çeşit hatt-ı hümayûn ilan etmişlerdir. Fakat bu hattı, kendisinden öncekilerden ayıran yeni bir takım esaslar getirmesi idi ki bunlar

⁷³ Hatt-ı Hümayûn’un tam metni için bkz. Düstur, 1. Tertip C. 1, s. 4-7.; Takvim-i Vekayi, 15 Ramazan 1255 (22Kasım 1839), def’a 187, s. 1-2.; Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Ali Reşâd), İstanbul 1328, s. 476-479.; Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* 6-7-8, İstanbul 1999, s. 1027-1029.; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, Ankara 2011, s. 255-258.; *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu), Ankara 2011, s. 13-16.

⁷⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara 1999, s. 40-41. Ayrıca fermanın bir değerlendirmesi için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2013, s. 213 vd.; Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanının Tahlili”, *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 31-58.

devletin idaresinde köklü değişiklikler meydana getirecek mahiyetteydi.⁷⁵ İçeriğine baktığımızda fermanı beş bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölümde, kuruluşundan itibaren Osmanlı Devleti'nde Kur'anın ve şeriatın hükümlerine saygı gösterildiği ve bu sebeple devletin güçlü ve halkında refah içinde yaşadığı ifade edilmiştir. İkinci bölümde, yüz elli yıldan beri çeşitli sıkıntılar, felaketler ve türlü sebeplerden şeriata ve faydalı kanunlara saygı gösterilmediği için devletin eski kudretini kaybettiği ve zenginliğin yerini ise fakirliğin aldığı belirtilmiştir. Üçüncü bölümde, devletin eski kudretini kazanması ve iyi idare edilmesi için yeni bir takım kanunlar yapılmasının gerekliliği anlatılmaktadır. Dördüncü bölümde ise gerekli olan bu kanunların dayandırılacağı prensipler açıklanmıştır. Bu prensipler: Müslim, gayrimüslim tüm tebaanın can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması, herkesin gelirine göre vergi vermelerini sağlayacak düzenlemeler yapılması ve askerlik yükümlülüğünün düzenli ve adil bir usule bağlanması ve beşinci bölümde de bu prensiplerin gereği belirtilmektedir.⁷⁶ Tanzimat Fermanı'nı izleyen 1840 yılı, bu prensiplerin hayata geçirilmesi için imparatorlukta birtakım köklü değişikliklerin yapıldığı yıl olmuştur.

Gülhâne Hatt-ı Hümayûn'u ilanından sonra Takvim-i Vekâyi'de yayınlanmış ve bir hafta sonra her eyalet valisine ve sancak mütesellimine bir ferman halinde gönderilmiş, vergi ve askerlik konularında ileride gelecek olan emirlerin beklenmesi, ancak bunun dışındaki bütün maddelerin derhal icraya konulması bildirilmiştir. Bu fermanla Gülhâne Hattı'nın sancak merkezlerinde, şehir meydanlarında, kentin ileri gelenleri ve ahali önünde merasimle okunduktan sonra kazalara ve kasabalara gönderilerek ahaliye anlatılması istenmiştir.⁷⁷ Ancak, uygulamanın ne şekilde yapılacağına dair önceden hazırlanmış bir program yoktu. Özellikle fermanın temel prensiplerinden olan herkesin gelirine

⁷⁵ Halil İncalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu", *Belleten*, S. 112, C. XXVIII, Yıl (Ekim) 1964, Ankara, s. 611.

⁷⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5 s. 170-171.; Mehmet Seyitdanlioğlu, "Divan-ı Hümayûn'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İncalcık, Mehmet Seyitdanlioğlu, Ankara 2011, s. 377.

⁷⁷ Halil İncalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", *Belleten*, S. 112, C. XXVIII, (Ekim) 1964 Ankara, s. 623.

göre vergi vermesi usulünün uygulanabilmesi için, öncelikle mal-mülk ve nüfus sayımı gerekiyordu. Fakat elde yeterli nitelikli eleman bulunmamaktaydı. Bunların yanı sıra eski usulün sağlamış olduğu faydaların, yeni düzenle birlikte ellerinden gideceğini düşünen bazı çevrelerin tepki gösterecekleri ve hattın uygulanmasında birtakım zorluklar çıkaracakları düşünüldüğünden, Tanzimat'ın öngördüğü idari, mali, askeri yenilikler imparatorluğun tamamında uygulamaya konulmadı. Öncelik başta Edirne olmak üzere, Hüdâvendigâr, Ankara, Aydın, İzmir, Konya, Sivas gibi payitahta yakın hükümetin kesin denetimi altındaki eyaletlere verildi. Trabzon Eyaleti'ne de öncelik verildiyse de, yaşanan tepkiler üzerine uygulama bir süre ertelenmiştir.⁷⁸

Hattın ilanından sonra birçok alanda reformlara başlanırken, ilk olarak taşra teşkilatında yapılan düzenlemeler dikkat çekmektedir. Çünkü fermanın en önemli amaçlarından herkesin gelirine göre vergi vermesi, can ve mal güvenliğinin sağlanması ancak sağlıklı bir idari yapılanmayla mümkündür.⁷⁹ Halil İnalçık *"maliye'de ıslahat, Tanzimat'ın temelini teşkil etmekte idi ve idari sahada yapılan ıslahat daha ziyade mali merkezîyetçilik sistemini uygulamak için bir vasıta olarak kullanılmış görünmektedir."*⁸⁰ sözleriyle mali yönünün ehemmiyetini vurgulamaktadır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda üzerinde en fazla durulan konulardan birisi mülki idareyi de ilgilendiren iltizam konusudur. Fermanda; *"...hiçbir vakitte semere-i nâfiası görülmeyen iltizâmat usûl-ı muzırrası el-yevm cârî olarak bu ise memleketin mesâlih-i siyasîye ve umûr-ı mâlîyyesini bir âdemin yedd-i ihtiyârına ve belki, pençe-i cebr ü kahrına teslim demek olarak o dahî eğer zaten bir iyice âdem değilse hemen kendi çıkarına bakıp cem'-i harekât ve sekenâtı gadir ve zulümden ibâret olmasıyla..."* denilerek vergi konusunda meydana gelen yolsuzlukların, ahalinin maruz kaldığı fenalıkların kaynağı olarak, imparatorlukta yürürlükte olan iltizam usûlü

⁷⁸ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1997, s. 190, fakat Taşoz Adası'nda Rebi'ülevvel 1256/1840 Mayıs, Arnavutluk'ta (Yanya, Avlonya, Delvine) 1257 yılı Mart ayından itibaren uygulanmıştır. Bkz. İnalçık, *Tanzimat'ın uygulanması...* s. 625, 6 no'lu dipnot.

⁷⁹ Musa Çadırcı, "Tanzimat", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara 2007, s. 60.

⁸⁰ İnalçık, *Tanzimatın Uygulanması...*, s. 627.

görülmüştür.⁸¹ Vergi yükünü gereğinden fazla ağırlaştıran iltizam usulü, yalnız halkın değil aynı zamanda hazinenin aleyhine olarak genişlemekte olduğu için kaldırılması halinde, hem halkın altında ezildiği vergi yükü hafifletilmiş olacak hem de hazinenin geliri artırılmış olacaktı. Fakat uygulama geçmişteki örneklerinden oldukça farklı idi. Daha önceleri yapılan iltizam metodunun iyileştirilmesi, düzeltilmesi gibi çözümlerin aksine sistemin tamamen kaldırılması şeklinde çok daha radikal bir karar alınmıştır.⁸²

1.1.1. Tanzimat'ın İlk Uygulaması: Muhassıllık ve Muhassıllık Meclisi

Tanzimat Fermanı ile halkı ve devleti zarara uğrattığı düşünülen, yukarıda belirttiğimiz iltizam usulünün kaldırılması kararlaştırılmış ve bu karar doğrultusunda farklı isimlerle halktan toplanan vergiler yerine, herkesin gelirine göre tek bir vergi vermesi esası benimsenmiştir. Böylece gelirlerin toplanmasında devlet ile halk arasında aracı rol oynayan mültezim, işten el çektiler ve vergileri toplamakta görevli ve merkeze bağlı muhassıl-ı emvâl⁸³ isimli görevliler vazifelendirilmişlerdir.⁸⁴ Bu muhassılların, “...*ma'îyyetlerine lüzumu mikdâr ketebe tefrîk olunarak gönderilmesini ve bi-mennihi teâlâ mahallerine vusûllerinde ber-mucib-i ta'limât tahrîr-i emlâk ve nüfûsa mübâderet*

⁸¹ İltizam; devlete ait vergi gelirinin çoğunlukla müzayede ile tespit edilen ve bir kısmı peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, kârı ve zararı kendine ait olmak üzere kabul edecek mültezime güvenilir bir kefaletle devredildiği sistemdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ne zaman başladığı tam olarak bilinmeyen iltizam usulünün uygulanmasına ait ilk örnekler XV. asrın ikinci yarısından itibaren görülmektedir. Bu örneklerde görülen gelişmiş terminoloji ve mekanizma, usulün daha önceden var olduğunu düşündürmektedir. Yerel eşraf ve âyanın iltizamlardaki etkinliklerini azaltıp merkezi otoriteyi güçlendirmek amacıyla, 1811'den itibaren mukataalar bulundukları bölgenin valisine ya da sancak beyine iltizama verilmeye başlanmıştır. Mehmet Genç, “İltizam”, *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 22, İstanbul 2000, s. 155, 157. Ayrıca bkz. Talat Mümtaz Yaman, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütessesellimlik Müessesesine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C. 1, Ankara 1944, s. 75-105.

⁸² Genç, a.g.m., s. 157.

⁸³ Tanzimat'ın ilânından öncede eyâlet yöneticisi olarak “muhassıl”lara rastlanmaktadır. Fakat Tanzimat Devri'nde tesis edilen muhassıllık ile bunlar arasında sadece isim benzerliği bulunmaktadır. Muhassıl, başlangıçta geliri doğrudan padişaha ait olan hasların yönetiminde vazifeli iken daha sonra eyâlet veya sancağın hem valiliğini yapan hem de hâsılatını toplayan yöneticileridir. Musa Çadircı, “Tanzimat'ın İlânı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, S. 201, C. LI, Aralık 1987, s. 1226.

⁸⁴ Ali Akyıldız, “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 40, İstanbul 2011, s. 3-4.; Ahmet Cevat Eren, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, İstanbul 2007, s. 67.

kılınması...” isteniyordu.⁸⁵ Ancak geleneksel mali sistemde radikal bir dönüşüm anlamına gelen bu kararın, Tanzimat bürokratları arasında birtakım endişe ve kaygılara neden olacağı muhakkaktı ki bu kaygıyı Meclis-i Umûmî de 1839 yılı aralık ayında yapılan müzakerelerde, yeni sistemin nerede, nasıl uygulanacağı ve bu yeni usule karşı oluşabilecek tepkilerin nasıl önlenebileceği gibi konularda görmekteyiz. Ancak devlet adamlarının tüm endişelerine karşın Tanzimat’ın ilanından 1,5 ay sonra Meclis-i Umûmî’de, oy birliği ile iltizamın kaldırılması kabul edilmiştir.⁸⁶

Yıllardır uygulanmakta olan iltizam usûlünün kaldırılarak vergi toplama işleri birer devlet memuru olan “muhassıl”lara verilmiştir. Ancak bu muhassıllar basit birer vergi tahsil memuru değil, aynı zamanda Tanzimat’ı mali açıdan da uygulamakla vazifeli önemli birer görevliyidiler.⁸⁷ Öte yandan Tanzimat reformlarını da ahaliye anlatmakla görevli olan bu memurlar, bulundukları mahallin mülkî amirini karşı da sorumlu değillerdi.⁸⁸ Bu şekilde geniş yetkilerle donatılarak görev yerlerine varan muhassıllar, Tanzimat öncesi bir vice-roi derecesinde olan icra ve infaz konusunda padişahın mutlak vekili durumunda bulunan valilerin yetkilerini sınırlandırarak, vali ve ayanı vergi tahsili konusunda devre dışı bırakmışlardır.⁸⁹

23 Ocak 1840 tarihinde Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan bir talimatnâme ile muhassılların atanma ve çalışma biçimleri belirlenmiştir.⁹⁰ Bu talimat-ı seniyye incelendiğinde, yanlarında bir nefer kâtib-i emlâk ve nüfus olmak üzere iki yardımcı ile birlikte imparatorlukta görev yapacakları mahallere dağılan muhassıllara, hazineye ait tüm gelir kaynaklarının defterleri verilerek kayıtları

⁸⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 6-7-8, s. 1085-1086.

⁸⁶ Ayla Efe, “Osmanlı Devleti’nde Mali Sistem Arayışının Getirdiği Yerel Yönetim Uygulamaları: Muhassıllık Örneği”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 49, Yıl 2009, s. 62-63.

⁸⁷ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Mali Tarih)*, İstanbul 1986, s. 282.

⁸⁸ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2012, s. 42.

⁸⁹ Abdüllatif Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 39.

⁹⁰ Talimatnâmenin tam metni Reşat Kaynar tarafından, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara 2010, s. 237-245’te, zeyilleri ise aynı eser s. 248-254’te yayınlanmıştır. Ayrıca bkz. Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara 1999, s. 319-342.; Çakır, a.g.e., s. 285-300. b

bulunmayan gelir kaynaklarının saptanarak kayıt altına alınması ve en kısa sürede hazineye bildirilmesi isteniyordu.⁹¹ Yine bu talimatta, muhassılların vazifelerini tam olarak yerine getirebilmeleri için maiyetlerine gerektiği kadar nizamiye askeri verileceği, nizamiye askerlerinin olmadığı yerlerde ise redif askerlerinden faydalanacakları belirtilmektedir. Ayrıca ihtiyaçlarına göre istedikleri kadar yardımcı istihdam edebileceklerdi. Ancak bu kimselerin isimleri, aylıkları ve kefillerini gösteren bir defter merkeze gönderilecekti.

Muhassıllar kendilerinin oturmadığı fakat muhassıllık bölgelerine bağlı diğer kazalara vekil tayin edebileceklerdi.⁹² Muhassılların atanma ve görevlerini belirleyen bu talimatnâmede, nüfus ve emlak sayımının ne şekilde yapılacağı, devlet memurlarına ödenecek yolluk ve diğer masrafların hazinece nasıl karşılanacağı da yer almaktaydı.⁹³

Muhassılların görev ve yetkilerini belirleyen yönetmeliğin ikinci bendinde belirtildiği şekliyle muhassıl atanan yerlerde birer “meclis” oluşturulmasına karar verilmişti. Buna göre, Tanzimat-ı Hayriyye gereği tayin olunacak muhassıl-ı emvâl bir nefer kâtib-i mal ve bir nefer kâtib-i emlâk ve nüfus ile varacakları mahallerde birer meclis tertib edeceklerdi. Üyeleri: “... *bir muhassıl-ı mal ve iki nefer kâtib ve hakim ve müftü ve bir asker zâbiti vücuh-ı memlekette dirâyetkâr ve müstakimü'l dört nefer kimse ki cem'an on nefer ve eğer ol mahalde reaya bulunursa metropolit ve kocabaşlarından dahi iki nefer mevcud bulunub ...*”⁹⁴ şeklinde ifade edilen meclis, haftada 2-3 gün toplanarak vergi tahriri işini ve memleketin sâir iktiza eden umûr ve hususunu müstakilen kaleme alınacak şerâit ve usûle göre, müzakere ve teemmül ile karara bağlayarak hayata geçirecekti. İltizam sisteminden istifade ederek birtakım yolsuzluklarla halka yapılan zulümlerin tekrarlanmaması ve yeni düzenin daha başlamadan sekteye uğramaması için “... *zıkr olunan muhassılların ve gerek ma'iyyetlerinde istihdâm edecekleri ketebe ve hademenin iktizâ eden maaş ve mâhiyyeleri muhassıllık emvâlinden i'tâ olunacağından bunlar içün zinhâr ve zinhâr ahâli ve fukarâdan*

⁹¹ Özgür Yılmaz, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871), *History Studies*, S. 6, C. 6, Aralık 2014, s. 258.

⁹² Şener, a.g.e., s. 39.

⁹³ Yılmaz, a.g.m., s. 258.; Çakır, a.g.e., s. 43-44.

⁹⁴ Kaynar, a.g.e., s. 238.; Abdurrahman Vefik, a.g.e., s. 320.

*bir akçe ve bir habbe alınmaması ...*⁹⁵ tenbih ediliyordu. Müşirin bulunduğu liva merkezinde meclis reisi müşir idi. Diğer liva merkezlerinde ise, liva merkezinde ferik bulunuyorsa, padişah tayini ile o ferik reis olabiliyordu. Ancak daha sonra yapılan nizamnameye göre ferik bu işleri yapabilecek nitelikte değil ise, muhassıl, kadı ve zabtiye memuru içinden kura ile reis belirlenecekti. Reisin okuma yazma bilmesi şartı da getirilmişti.⁹⁶

Muhassılın oturacağı sancak merkezi dışında kalan mahallerde ise duruma göre küçük meclisler tesis edilecekti. Ancak bu meclislere muhassıllar tarafından vekil olarak atanan kişiler başkanlık edeceklerdi. Naib, müftü ve vücut-ı memleketten iki-üç kişi bu mecliste olacaktı. Köylerde ise büyüklüklerine göre bir ya da iki muhtar seçilerek, köy imamıyla birlikte köy sorunlarını görüşerek karara bağlayacaklardı. Müslüman nüfusun olmadığı yerlerde ise bu işler kocabaşılar tarafından yürütülecekti. Ancak alınan kararların uygulanması, muhassıllık meclislerinin onayına bağlıydı.⁹⁷

Türkiye’de seçim Tanzimat’tan sonra muhassıl meclislerinin kurulmasıyla başlamıştır. Meclis reisi ile üyesinin seçimi ile ilgili Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanan nizamnâme’ye göre, azalığa seçilecek kimselerin o mahallin tanınmış, muktedir ve afif kişilerinden, devlet işlerine memleket ahvâline vâkıf olması ve bu niteliklere sahip olup azalığa talip olanlarında isimlerini mahkemeye giderek kaydettirmeleri gerekmektedir. Öte yandan seçmenlerin belirlenmesi de ayrı bir uygulamaya bağlıydı. Buna göre kazalara bağlı köylerdeki halk bir araya gelerek kura ile içlerinden beş kişi seçerler ve böylece her köyden kendilerine kura isabet eden beş kişi kaza merkezine giderler. Kaza halkından söz anlar, emlak sahibi olanlar da büyük şehirlerde elli, vasat derece de olan yerlerde otuz, küçük kasabalarda yirmi kişi üye seçimine salahiyyatlar olacaklar ve bunlar arasından kura çekilerek kendisine kura isabet edenler ile azalığa adaylar karşı karşıya getirilirdi. Adaylar birer birer ortaya çıkarılarak kendisini isteyenler bir tarafa, istemeyenler diğer tarafa geçerler. İsteyenler çok

⁹⁵ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak’anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 6-7-8, s. 1086.

⁹⁶ İnalçık, *Tanzimat’ın Uygulanması...*, s. 626.

⁹⁷ Musa Çadircı, “Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)”, *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, Ankara 1985, s. 261.

ise aday kazanır eşitlik durumunda ise kur'a-i şer'iyye'ye başvurulur idi. Meclis üyeleri arasındaki vücut-ı memleketten birisi, meclisin sandık eminliğini yapacak ve tahsil edilen paralar bir sandığa konularak mühürlenecek ve ihtiyaç olduğunda üye gözetiminde sandık açılacaktı. Memur maaşları, kira bedeli ve birtakım ihtiyaçlar için gereken meblağ ayrıldıktan sonra tahsil olunan paralardan geriye kalan yüz bin veya elli bin kuruş miktarındaki para hazineye gönderilecekti.

Mecliste, üyelerin sözü herkes tarafından dinlenecek ve bir üyenin sözü bitmeden diğeri söze başlamayacaktı. Müzakerelerde kararlar oyçokluğu ile alınacak ve alınan kararlar kâtipler tarafından yazılacaktı. Tartışılan konular memleketin güvenliği ile alakalı ise karar, sancağın müşirine, mali işlerle ilgili ise Dersaadet'e gönderilecekti. Hâkim, müftü huzurunda; müftü de hâkim huzurunda yemin edecek, gayrimüslim üyeler ise kendi dinleri üzerine yemin edeceklerdi. Meclis üyeleri oyçokluğu ile alınan kararlar üzerine, dışarıda dedikodu yapmayacaklar, kararlara itirazda devam edenler mecliste muhakeme edilerek meclis azalığından çıkarılacaktı.⁹⁸

Mecliste görüşmeler sırasında üye olmayan bir kimsenin meclis mahalline girmesi kesinlikle yasaktı. Bu konuda talimatnâmenin 9. bendinde şöyle denilmekte idi: *“esnâ-yı müzâkeratta haricden maslahatı olmıyan âdemin meclis mahalline girmesi câiz olmıyacağından ve meclis dahi mahfuz ve mektûm tutulmak usulden olacağından umûr-ı zabtiyye me'muru maiyetinde bulunan asakir-i nizamiyye neferatından birer nefer münavebeten bab-ı meclisde durub derun-ı meclise duhul muradında olan erbab-ı maslahatı, a'zâ-yı meclise ihbar eyleye.”*⁹⁹ Taşrada bu gibi toplantıların kapalı kapılar ardında yapılmasını, dönemin koşulları içerisinde normal olarak karşılamak gerektir.

Sancak merkezlerindeki liva muhassıl meclislerinin yetkisi yalnızca vergi işleri ile sınırlı değildi, yargıya ve idareye ait meselelerde de inceleme ve karar alma yetkisi vardı. Meclislerin özellikle vergi ile ilgili suçlarda ve mali yolsuzluklar

⁹⁸ Talât Mümtaz Yaman, *Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaştırma Hakkında “Bir Kalem Tecrübesi”*, İstanbul 1940, s. 99-101.; Çadırcı, *Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda...*, s. 263-264.

⁹⁹ Abdurrahman Vefik, a.g.e., s.336.; Kaynar, a.g.e., s. 258.

üzerinde kesin yargı yetkisi vardı. Fakat hırsızlık, katil gibi suçlar merkezi hükümete havale edilirdi. Nizami mahkemeler kurulana kadar meclislerin yargı hakkı sürmüştü.¹⁰⁰ Halil İnalıcık bu meclisleri Fransız “departement” meclislerine benzetmektedir.¹⁰¹

Muhassıllıkların sınırları belirlenirken mevcut kaza ve sancak sınırlarının esas alınmadığı görülmektedir. Muhassıllık olarak belirlenen yerlerle ilgili zaman zaman değişiklikler yapılmıştır. Muhassıllık olan bir yerin, muhassıllıktan çıkarıldığını ya da muhassıllık merkezi olmayan bir yerin muhassıllık uygulaması döneminde muhassıllık yapıldığını görmekteyiz. Yine bir muhassıllık merkezine bağlı iken oradan ayrılarak başka bir muhassıllık merkezine bağlanan yerlere rastlıyoruz. Muhassıllık merkezlerindeki muhassıllarında sık sık değişiklikleri kayıtlara yansımıştır.¹⁰²

Tanzimat’ın uygulanmasına başlanmasıyla birlikte kurulan muhassıllık merkezlerine baktığımızda Osmanlı İmparatorluğu’nda 137 muhassıllık oluşturulmuştur. 1840 yılında Edirne Eyaleti dâhilinde ise 5 muhassıllık kurulduğunu görüyoruz. Bu muhassıllıklar ve bunlara bağlı olan kaza ve nahiyeler:¹⁰³

Edirne Muhassıllığı;

Kaza-i Edirne, Kaza-i Çirmen, Kaza-i Cisir-i Mustafa Paşa, Kaza-i Uzuncaabad Hasköy, Kaza-i Dimetoka, Kaza-i Yenice Kızılağaç, Kaza-i Hatunili, Kaza-i Cisir-i Ergene, Kaza-i Havass-ı Mahmud Paşa, Kaza-i Baba-yı Atik, Kaza-i Hayrabolu.

Filibe Muhassıllığı;

¹⁰⁰ İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara 2000, s. 35.

¹⁰¹ Halil İnalıcık Ubucini’den naklen bu benzetmeyi yapmaktadır. Ubucini’ye göre bu meclisler “*Gülhane Hattı Hümayûnu’nun Türkiye’ye getirdiği en liberal müesseselerdendir. Bu meclis, tüm imparatorluk tebaası arasında din farkı gözetmeksizin fiilen hukuki eşitlik getirmektedir.*”, İnalıcık, *Tanzimat’ın Uygulanması...*, s. 627.

¹⁰² Çakır, a.g.e., s. 45.; Efe, a.g.m., s. 68.

¹⁰³ BOA, MAD. d. No. 9061, 12-13.

Kaza-i Filibe, Kaza-i Tatarpazarı, Kaza-i Zağra-yı Cedid, Kaza-i Zağra-yı Atik, Kaza-i Akçakızanlık, Kaza-i Çırpan.

Vize Muhassıllığı;

Kaza-i Vize, Kaza-i Saray Vize, Kaza-i Silivri, Kaza-i Ereğli, Kaza-i Çorlu, Kaza-i Bergos, Kaza-i Pınarhisarı, Kaza-i Kırkkilise, Kaza-i Misivri, Kaza-i Ahyolu, Kaza-i Midye.

Nezâret-i Suyolu;

Kaza-i Çekmece-i Kebir, Kaza-i Çatalca, Nahiye-i Çekmece-yi Sagir, Nahiye-i Terkos, Nahiye-i Suyolu.

Gelibolu Muhassıllığı;

Kaza-i Gelibolu ma' nevâhi, Kaza-i Seddülbahir, Kaza-i Kilidülbahir, Kaza-i Şarköy, Kaza-i İnöz, Kaza-i Keşan, Kaza-i Evreşe, Kaza-i Ferecik, Kaza-i İpsala, Kaza-i Malkara, Kaza-i İnecek, Kaza-i Tekfurdağı, Kaza-i Megri.

1841 yılında Edirne Eyaleti'ndeki muhassıllık merkezleri ve atanan muhassıllar;¹⁰⁴

Edirne Eyaleti; Edirne Muhassıllığı (Makarr-ı Defterdâr, Nuri Efendi) (11 Kaza)

Filibe (Hacegandan Mehmed Raif Efendi) (6 Kaza)

Gelibolu (Rikab-ı Hümâyûn Kapıcıbaşılarından Hilmi Ağa) (11Kaza)

Vize (Enniye Hassa Müdürü Salim Bey) (13 Kaza)

Yeni mali yapılanma ile birlikte yukarıda belirtilen muhassıllık merkezlerinin sınırları uzun süreli olmamış, kısa süre sonra aynı sancak dâhilindeki birden fazla muhassıllık birleştirilerek yeni muhassıllıklar oluşturulmuş ya da bir

¹⁰⁴ BOA, MAD. d. No. 7928, s. 20-21 de bir yıl sonraki Edirne Eyaleti dâhilindeki muhassıllıklar ve bağlı kazaların bulunduğu bu listede Suyolu Nezaretî'nin çıkarıldığını görmekteyiz. 1840 yılında Osmanlı İmparatorluğundaki eyaletler, bunlara bağlı muhassıllıklar için bkz. Musa Çadircı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul 1985, s. 220.; Çakır, a.g.e., s. 239-247.

muhassıllık bir başkasına ilhak olmuştur. Örneğin Gelibolu Muhassıllığı, Tanzimat'ın başlangıcında üç muhassıllık itibâr olunmuş iken önce Tekfurdağı Muhassıllığı ile daha sonra da Ferecik Muhassıllığı ile birleştirilerek, tek bir muhassıllık haline getirilmiş ve Tekfurdağı muhassılı Latif Efendi'ye ihale olunmuştu.¹⁰⁵ Yine Dimetoka Muhassıllığı da, muhassılı Mehmed Bey'in azli ve Edirne vücutlundan dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Emrullah Ağa'nın 2.500 kuruş maaşla muhassıl vekili tayiniyle, Edirne Muhassıllığı'na ilhak olunmuştu.¹⁰⁶

Muhassıllar 1840 yılından itibaren görev mahalline giderek, yanlarına verilen kâtiplerle birlikte mal ve mülk sayımına başlamışlardı. Edirne muhassılı da talimatnâmede belirtilen hususları yerine getirmek için Edirne'ye giderek vazifesine başlamıştı.¹⁰⁷ Verginin tespit, tevzi ve tahsilini yapacak olan muhassıllara devlet memuru sıfatıyla maaş ödenmesi kararlaştırılmıştı. Edirne muhassılı kibâr-ı hâcegan, divan-ı hümayûndan Şâkir Efendi'ye¹⁰⁸, Filibe ve Gelibolu muhassılına 10.000, Vize muhassılına ise 7.500 kuruş maaş bağlanmıştı.¹⁰⁹ Muhassıllık maaşları incelendiğinde, 2.500 kuruşla 12.500 kuruş arasında değişen maaşlar göze çarpmaktadır. Maaşlar muhassıllığın büyüklüğü, önemi ve muhassılın rütbesine göre değişmekte bu ise maaşlarda bir standardın olmadığını göstermektedir. Muhassılların yanı sıra yanındaki kâtipler, muhassıllık meclisinin tabii üyesi olan devlet memurları (hâkim, müftü, asker zabiti) ve seçilmiş meclis üyelerine de maaş bağlanmıştı. Seçilen üyelere maaş bağlanması, bu görevin fahri olarak değil de bir memuriyet olarak kabul edildiğine işaret etmektedir.¹¹⁰ Üyelere verilecek maaş konusu talimatnâmenin

¹⁰⁵ BOA, İ. DH. 26/1253, 5 Şevval 1256 (30 Kasım 1840), ayrıca bkz. Ayla Efe, *Muhassıllık Teşkilatı*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakıçağ Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir 2002, s. 11-12.

¹⁰⁶ BOA, İ.DH. 23/1131, 24 Şaban Sene 1256 (21 Ekim 1840).

¹⁰⁷ BOA, HH. nr. 1423/58182. "Tanzimat-ı Hayriyye usûl-ı mehâsin-şümûlû iktizâsınca muhassıl nasb ve ta'yîn olunan mahallerden Edirne ve Ahyolu ve Silivri ve Geyve ve Kütahya ...kazaları muhassıllarının muktezâ-yı me'mûriyetleri üzere mahal-i me'mûriyetlerine muvasalat..."

¹⁰⁸ BOA, C. ML. 267/10949.

¹⁰⁹ BOA, MAD. d. No. 9061, s. 17.

¹¹⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 38.

18. bendinde açıklamaktaydı.¹¹¹ Buna göre; “*memleket vücuhundan meclise seçilecek olanların her birinin kadr ve haysiyetlerine göre ne mikdar maaş i’tası münâsib olacağı meclis memurlarından yalnız muhassıl ve hâkim ve asakir zabiti beyinlerinde bervech-i hafî söyleşilerek keyfiyyetin bu tarafa iş’ar olunması*” şeklinde ifade ediliyordu. Bu talimatnâme de belirtilen usûlün neticesinde, kurulan meclislerin üyeleri için birbirinden farklı miktar da maaşlar belirlenmişti.

Muhassıllıkların teşkili ile birlikte meclisler oluşturulmaya başlanılmıştı. Tanzimat-ı Hayriyye gereğince kazalarda tertip olunmakta olan bu meclislerin, müftü de nizamnâme gereği tabii üyesi durumunda idi. Fakat bu husus Edirne de şöyle ilginç bir durum ortaya çıkardı: Edirne, Osmanlı İmparatorluğu’na bir dönem payitahtlık yapmış olduğundan bu zamana kadar Edirne’ye müftü unvanıyla kimse tayin olunmamıştı. Edirne Muhassılı Edhem Efendi de durumu merkeze bildirmiş ve bu memuriyet için de Kudüs-i Şerif pâyelülerinden Karslı Halil Efendi’nin ehil ve erbâb olduğunu söylemişti. Kendisine verilen cevapta, Halil Efendi’nin müftü olarak tayini onaylanmış ve ayrıca Bursa’nın da aynı durumda olması hasebiyle oraya da münâsib birinin tayin edilmesi gerektiği bildirilmişti.¹¹²

Tablo 1. Edirne Eyaletine Tâbi’ Ferecik ve Bağlı Kazalarıyla Nefs-i Silivri’de İrade-i Seniyye Gereği Kur’a-i Şer’iyye İle Seçilen Büyük ve Küçük Meclisler Azaları ve Maaşları:¹¹³

Muhassıllık	Meclisin Adı	Meclis Üyesinin Adı	Meclis Üyesi Maaşı (Kuruş)
Gelibolu	Ferecik Büyük Meclis	Müftü Elhac Hüseyin Efendi	650
		Sandık Emini Elhac Mustafa Ağa	400
		Vücûhdan Defter Nazırı Mehmed Ağa	350

¹¹¹ Abdurrahman Vefik, a.g.e., s. 341.; Kaynar, a.g.e., s. 253.

¹¹² BOA, HH. nr. 1425/58320.

¹¹³ BOA, C. DH. 86/4290.

		Vücûhdan İbrahim Ağa	400
		Ömer Ağa	150
		Kocabaşı Linberfaki	100
	İnöz Küçük Meclisi	Muhassıl Vekili Hasib Efendi	750
		Ahmed Hilmi Efendi	200
		Kocabaşı Balkov	200
	Megri Küçük Meclisi	Muhassıl Vekili Hacı İbrahim Efendi	650
		Seyyid Ömer Ağa	200
		Kocabaşı İstavrakı	100
	İpsala Küçük Meclisi	Muhassıl Vekili Ahmedi Ağa	700
		Hacı Mehmed Ağa	200
		Kocabaşı Yuvan	100
Vize	Silivri Büyük Meclis	Müftü Osman Efendi	400
		Kapıcıbaşı Ata Bey	500
		Abdullah Ağa	500
		Salih Bey	500
		İlyas Ağa	300
		Kocabaşı Zotri	250
		Kocabaşı Antaş	200

Tablo 2. Edirne Eyaleti'nde Muhassıllık Merkezlerinde Kur'a-i Şer'iyye ile Tesis Olunan Diğer Meclisler:¹¹⁴

Muhassıllık	Meclisin Adı	Meclis Üyesinin Adı	Meclis Üyesi Maaşı (Kuruş)
Filiba	Zağra-i Atik Meclisi	Muhassıl Elhac Mesud Ağa	-

¹¹⁴ BOA, ML. MSF. d. 1171, BOA, ML. MSF. d. 2097, BOA, C. DH. 245/12226, Mahir Aydın, "Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", *Belleten*, S. 215, C. LVI, (Nisan) 1992, s. 96, 105.

		Hâkim Reyhan Efendi	-
		Zabtiyye Binbaşı Musa Bey	-
		Müftü Ali Efendi	-
		Defter Nazırı Kâmil Bey	-
		Sandık Emni Mehmed Tahir Bey	-
		Aza Kadızâde Ahmed Ağa	-
		Aza Memiş Ağa	-
		Kocabaşı Naçov	-
		Kocabaşı Dimitri	-
	Zağra-i Cedid	Muhassıl Vekili Mehmed Emin Ağa	-
		Nâib Vekili Elhac Mehmed Efendi	-
		Zabtiyye Vekili Seyyid İbiş Ağa	-
		Aza Hafız Musa Ağa	-
		Kocabaşı İslaf	-
	Çırpan Meclisi	Muhassıl Vekili Elhac Mehmed Ağa	-
		Nâib Vekili Mustafa Arif Efendi	-
		Zabtiyye Vekili Ahmed Ağa	-
		Aza Mehmed Emin Efendi	-
		Kocabaşı Volkov	-
	Pazarcık Meclisi	Muhassıl Vekili İsmail Zühtü Efendi	2.500
		Naib Ebubekir Efendi	1.250
		Zabtiye Memuru Seyid Ali Ağa	500
		Aza Mahmud Bey	750
		Aza ve Sandık Emni Emin Ağa	400

		Aza ve Defter Nazırı Arif Efendi	400
		Müftü Ahmed Efendi	500
		Aza Kocabaşı Kerki	250
		Aza Kocabaşı Mihalaki	200
	Tatarpazarı Meclisi	Muhassıl Vekili Hacegân Divan-Hümâyûndan İsmail Zühtü Efendi	4000
		Nâib Ebubekir Efendi	1250
		Müftü Ulemeden Hoca Ahmed Efendi	500
		Sandık Emîni Emin Ağa	1000
		Zabtiye Memuru Ahmed Ağa	2500
		Dergâh-ı Âli Kapıcıbaşılardan Aza Mahmud Beyefendi	750
		Metropolit Vekili Makaryoz	
		Meclis Memuru Millet Çorbacısı Korki	250
Gelibolu	Tekfurdağı Meclisi ¹¹⁵	Müftü Hasan Efendi	650
		Kaymakam Nakibüleşraf İbrahim Efendi	500
		Ali Sıdkî Efendi	500
		Defter Nazırı Ahmed Bey	500
		Diğer Ahmed Bey	400
		Rum Milleti Kocabaşı Limraki	250
		Ermeni Milleti Kocabaşı	250

¹¹⁵ Maaş tahsis edilmeyen meclis azaları ise; Reis-i meclis hâkim efendi, muhassıl-ı emvâl, zabtiye memuru, kâtib-i mal, kâtib-i emlâk, metropolit vekili.

Meclislerin kuruluşu esnasında talimatname hükümlerine bazen uyulmadığını görmekteyiz. Maliye Nazırı tarafından Bab-ı Âli'ye takdim edilip buradan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye sunulan takririnde, Filibe ve Tatarpazarı kazalarında Tanzimat-ı Hayriyye iktizâsınca memleket ileri gelenlerinden 4 nefer Müslim ve 2 nefer gayr-i müslimin “ma’rifet-i şer’-i şerîf” ve “cümle ma’rifetiyle” meclis azalığına seçilerek memuriyetleri icra olunmuş olduğu bildirilmişti. Talimat-ı seniyyede aza olacaklar için belirtilen “kur’a usûl-i meşrûa”sı üzere seçim yapılmamasına sebep olarak, Talimat-ı seniyye zeylinin sonradan gönderildiği, bunun yanı sıra Filibe’de meclise dâhil olup “etrafa tafrâ satmaya” meraklı - memlekette taraftarları da olan- pek çok adam bulunması gösterilmişti. Bunlardan birisine tesâdüfen kur’a isabet ederek meclis azası tayin olundukları takdirde, bu kimseler kendi menfaatlerine bakıp umûr-i devlete ve ahvâl-i fukaraya dikkat etmeyeceklerdi. Filibe ve Tatarpazarı muhassıl ve zabtiye memurları, bu sebeplerden ötürü daha önce tayin olunmuş olup maslahata dahi mübâşeret etmiş bu azalar hakkında kur’adan sarf-ı nazar olunarak kemâ-kân görevlerine devamları yönünde fikir belirtmişti. Ancak merkezden gönderilen cevapta, bu gibi esaslı nizamât ve kanunların tek bir harfinin bile tebdil ve tagyîr olunmamasına bütün memurlar tarafından ihtimam gösterilmesi, gösterilmezse Tanzimat-ı Hayriyye’nin usûl-i mehâsin-şümûlüne hâlel gelebileceği söylenmişti. Memurların vazifelerinin gereğini yapmalarının boyunlarının borcu olduğu halde talimat-ı seniyyeye mugayir bir iş meydana gelir ise, sorumluların cezalandırılacağı belirtilmiştir.¹¹⁶

Yine benzer bir şekilde Ferecik Kazası’nda daha önce tertip olunan meclis bozulup, yeniden kur’a-i şer’iyye ve cümle intihabıyla yapıldığı Bâbîâli’ye arz edilmiş ve daha sonra da irade-i seniyye gereği Megri, İnöz ve İpsala kazaları meclisleri talimat-ı seniyye de belirtildiği şekilde kur’a-i şer’iyye ve ahâlinin seçimi ile tertip olunmuştu. Megri Kazası’nda Mehmed Nezir Ağa ve reayadan da Panayotaki, İnöz’de İslâmdan ve vücuhtan Kâtip Ali Efendi ve reaya kocabaşlarından Yanako, İpsala Kazası’nda da usûl-i meşrûha üzere İslâmdan Hacı Mahmud Efendi ve reayadan Papa Yuvar tayin kılınmış, bu kazaların köy ve kasabası islâm ve reayasının talimat ve kur’a-i şer’iyye vechle seçmiş

¹¹⁶ BOA, İ.DH. 11/516, 3 Safer Sene 1256 (6 Nisan 1840), lef 2.

olanlarıyla isimleri belirtilen üç nefer islâm ve üç nefer reayanın isimleri, şöhretleri ve maaşlarının belirtildiği defter merkeze gönderilmişti.¹¹⁷

İltizam sistemi terk edilerek vergi toplama işi vali, eşraf ve ayanın elinden alınarak muhassıllara verilmiş ve yine muhassıllara yardımcı olması amacıyla muhassıllık meclisleri tesis edilmişti. Yukarıda verdiğimiz örneklerde kurulan bu meclislerin çalışma düzeni, üyelerinin belirlenmesi, gayrimüslim ve müslüman üyelerinin belirlenmesi gibi konularda birtakım aksaklıklar yaşandığını göstermektedir. Ancak bu problemler yalnızca meclislerin faaliyetleri ile sınırlı değildi. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye tarafından vilayetlere vali yetkisinde ve validen bağımsız olarak gönderilen muhassıllarla ilgili de sıkıntılar yaşanmaktaydı.

Kapıcıbaşılardan Edirneli Emrullah, Edirne meclis azalığı zamanında Edirne mirî ambarlarından satılan zahirelerin ve geçmiş sene aşarıyla bazı hususlarda verilen emirlere karşı, uygunsuz hareketlere başladığı ve hacedgândan Edirne muhassılı Şâkir Bey'in de bu hususlarda kendisiyle birlikte hareket ettiği haber alınmıştı. Emrullah ve Şâkir Beyler ile meclis azalarından bazıları Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ye çağırılarak muhakeme olunmuşlar, meclis azası ve muhassılın bahsi geçen konularda uygunsuzlukları olduğu, Emrullah Bey'in zimmetine külliyetli miktarda para geçirdiği tahakkuk etmişti. Bu nedenle Emrullah Bey'in zimmetine geçirdiği paranın kendisinden tahsil edilerek uhdesinde olan kapıcıbaşılık rütbesinin alınmasına ve memleket işlerine karıştırılmamak şartıyla, bir sene süreyle Bursa'ya sürülmesine karar verilmişti. Aynı şekilde Edirne muhassılı Şâkir Bey'inde bir sene müddetle Kütahya'ya sürülmesine, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'ce ittifâk-ı umûm ile karar verilmişti. Karar gereği sürgün yeri Kütahya'ya giden Şâkir Bey'in, cezasının bitmesine bir buçuk ay kala karısı tarafından verilen arzuhalde, kocasının Hazine-i Celile'ye olan borcunun müteveffa Emin Paşa zimmetinde bulunan 100.000 kuruştan ödenmesi ve kendisinin de sefaletten kurtulması için Şâkir

¹¹⁷ BOA, MAD. d. No. 20989, Megri Kazası meclis azası Mehmed Nezir Ağa'ya 300, Panayotaki zimmîye 250 kuruş, İnöz meclisi azası Ali Efendi kullarına 300, Yanako zimmîye 100 kuruş ve İpsala meclis azası Hacı Mehmed Efendiye 200 kuruş ve Papa Yuvan nam zimmîye ise 100 kuruş maaş bağlanmıştı.

Bey'in affedilerek bırakılmasını istemişti. Hem cezasını tamamlamasına bir buçuk ay kalması hem de karısı ve çocuklarına merhameten affedilmesine dair irade buyrulmuştu.¹¹⁸

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, vazifesini başarı ile icra eden muhassıllarda yok değildi. Örneğin 1257 senesi vergisinin tevzi ve taksiminde Gelibolu muhassılı Abdülhalim Efendi, Tekfurdağı'na mülhak kazalara giderek icabına göre ikişer üçer gün ikamet etmiş, buralarda tesis olunan meclislere çağırılan bölgenin önde gelenleri, gayri müslim toplulukların reisleri, muhtarlar ile kocabaşılara yeni usûl anlatılarak her bir karyenin "hisse-i vergileri" taksim edilmişti. Akabinde herkesin vergisi belgedeki ifade ile "sızıldısızca" tesviye ve tanzim olunmuş ve yaklaşık 24 gün süren bu iş sırasında düzenlenmeye başlanan mahzar, mazbata ve defterler de tamamlanmasının ardından Edirne Eyaleti Defterdarına gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Mülhak kazalardan Ferecik Kazası köyleri iki kol olup, bunlar dağ kolu ve ova kolu şeklinde adlandırılmıştı. Dağ kolundan kâin olan köylerin eski vergileri ova koluna nispetle daha fazla olduğundan, dağ kolu köyleri vergisinden 20.000 kuruşun indirilerek kendilerinin vergilerine eklenmesini "bi'l-ittifak" talep ve rica etmişlerdi. Bunun yanında Vize muhassılı Rikâb-ı Hümâyûn Kapıcıbaşlarından Mehmed Hilmi Ağa'da muhassıllığına bağlı kazalarda vergi dağıtım işini tamamladığını ve bundan sonra tevzi' defterini düzenleyerek takdim edeceğini bildirmişti. Maliye Nazırı Safveti Paşa tarafından gönderilen tezkerede her iki muhassılın icraatlarından övgü ile bahsedilerek, bu gibi faaliyetlerin taltifinin emsalleri için "mucib-i gayret" olacağından, söz edilen iki muhassılın rütbelerine mahsus birer nişan ile ödüllendirilmesi gerektiği ifade edilmiş ve merkez tarafından da bu düşünce münasip görülerek her iki muhassıla birer kıt'a nişan ihsan buyrulmuştu.¹¹⁹

1.1.2. Muhassıllıkların Teftişi

Tanzimat'ın ilânı ile birlikte, yukarıda belirtildiği şekilde muhassıllık merkezleri oluşturulmuş ve tesis edilen bu merkezlere muhassıllar gönderilmiştir. Muhassıllar görevlerine başlamışlar ve kendilerine verilen talimatnamede

¹¹⁸ BOA, İ. MVL. 39/731, 24 Rebiülahir Sene 1258 (4 Haziran 1842), lef 3.

¹¹⁹ BOA, İ. DH. 51/2521, 18 Zilhicce Sene 1257 (31 Ocak 1842), lef 3.

belirtildiği üzere muhassıllık meclisleri kurulmuştur. Ancak bir süre sonra fermanın getirmiş olduğu prensiplerin layıkıyla uygulanıp uygulanmadığının anlaşılması için, muhassıllık merkezleri olan kaza, bunlara bağlı kasaba ve köylerin teftişine ihtiyaç duyulmuştur. Çünkü muhassıllara, hem Tanzimat'ın tanıtılması hem de Tanzimat'ın getirmiş olduğu prensiplerin uygulanması gibi çok önemli görevler verilmişti. Bir nevi muhassıllığın başarısı Tanzimat'ın başarısı olacaktı.¹²⁰

Anadolu ve Rumeli'de teftişe karar verildikten sonra sırada bu önemli vazife için kimin seçileceği meselesi vardı. Görevin önemi ve nezaketinden dolayı seçilecek kişinin bölgeyi tanıyan, kabiliyetli, dirayetli ve üst düzey bir memur olması gerekli idi. Neticede Çerkeşli Nâfia Meclisi Müftüsü Mehmed Râfi' Efendi Anadolu tarafının teftişi için vazifelendirilmişti. Ancak Anadolu müfettişliğinde vazifeli Çerkeşî Mehmed Efendi yolculuk esnâsında Kal'a-i Sultaniyye civârında vefât etmiş, yerine mehâm-şinâsân-ı mevâlîden Fetvâ Emîni Arif Efendi gönderilmişti.¹²¹ Rumeli teftişi için ise sudûr-ı izâmıdan ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye azasından İsmet Beyzâde Arif Hikmet Beyefendi görevlendirilirken, maiyetine de Anadolu Mektubcusu Odası hulefâsından ve hâcegândan Süleyman Faik Efendi tayin kılınmıştı. Süleyman Faik Efendi'ye 5.000 kuruş harcırah, 400 kuruş olan maaşına 1.100 kuruş zam yapılarak 1.500 kuruş maaş tahsis edilirken¹²² Arif Hikmet Beyefendi'ye de birtakım masrafları için 75.000 kuruş harcırah ve ayrıca bir aylığı peşin olmak üzere 25.000 kuruşta maaş bağlanmıştı. Öte yandan meclisten olan maaşı da hânesinin idaresi için kendisine bırakılmıştı.¹²³ Arif Hikmet Beyefendi, H. 16 Muharrem 1256/ 23 Mart 1840 tarihinde müfettişliğe tayin olunmuştu. Muhassılların 24 Ocak 1840 tarihinde kendilerine verilen talimatname ile birlikte görev yerlerine marttan itibaren ulaşmaya başladıkları düşünüldüğünde, neredeyse uygulama ile eş zamanlı teftişe başlanması devletin yeni düzenin hayata geçirilmesi sırasında yaşanabilecek her türlü olumsuzluğu takip ederek en kısa sürede müdahale

¹²⁰ Şener, a.g.e., s. 41.

¹²¹ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 6-7-8, s. 1051.

¹²² BOA, C. DH. 31/1526, 7 Rebiülevvel Sene 1256 (9 Mayıs 1840), İ.DH. 10/485, 26 Muharrem Sene 1256 (30 Mart 1840), lef 2.

¹²³ BOA, İ. DH. 11/509, 30 Muharrem Sene 1256 (3 Nisan 1840).

etmek niyetini göstermektedir.¹²⁴ Edirne valisinin “*ekser mahallerde hilâf-ı usûl-i Tanzimat bazı memûrin vesâire ...*” den şikâyeti, merkezin endişesinde hiçte haksız olmadığını gösteriyordu.¹²⁵ Gerek Rumeli gerekse Anadolu teftişleri ile ilgili müfettişlerin raporlarında ve merkezle yazışmalarında meclislerin oluşumu, muhassılların yeni düzenin tatbikinde yaptıkları yanlışları, eksiklikleri vs. göstermede oldukça önemlidir.

Maiyeti ile birlikte İstanbul’dan hareket eden Arif Hikmet Beyefendi, vazife gereği ilk olarak Vize muhassıllık merkezine bağlı Silivri Kazası’na gelmişti. Buradan uzakta olan mülhak kazaların teftişini dönüşüne erteleyerek, civar kasabada bulunan nâib, muhassıl vekilleri ve meclis azalarını Silivri’ye davet etmişti. Bunların dışında tüm memurlar, memleket ileri gelenleri, Müslim ve gayrimüslim kalabalık ahali huzurunda ferman okutularak, Tanzimat-ı Hayriyye’nin icra ve tesisinden muradın ne olduğu ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştı. Silivri’de 2-3 gün ikamet ettiklerini söyleyen Arif Hikmet Beyefendi, bu süre zarfında meclis ve memurlarının durumunun ve faaliyetlerinin dikkatli bir şekilde kontrol edildiğini, bazı şeylerde küçük kusur ve noksanlar görülerek muhassıl ağa ve aza-yı meclisin ikaz ve tembih edildikten sonra oradan Çorlu Kasabası’na geçildiğini belirtmişti. Çorlu Kasabası’nda gerekli tetkikât ve tahkikât yapılmış, meclisinin muntazam ve işlerin usûlüne uygun olarak yolunda olduğu ayrıca muhassıl Şâkir Bey’in dirâyetkâr bir adam olmasına karşın emlâk ve temettuât tahririnde cûzi bazı yanlışlıklar yapıldığı görülmüş ve bu hatalar tashih olunduktan sonra Çorlu’dan ayrıldıkları ifade edilmişti.¹²⁶ Oradan Vize Muhassıllığına bağlı Bergos Kasabası’na ve ardından Edirne Muhassıllığı dâhilinde bulunan Bâbâ-yı Atik ve Havass-ı Mahmud Paşa kasabalarına gelen Arif Hikmet Beyefendi, icâbına göre birer ikişer gün kalarak meclisleri, faaliyetleri vs. konuları kontrol ederek düzeltilmesi gereken hususların düzeltildiğini ve İstanbul’dan hareketlerinin 11. Pazar günü Edirne’ye vardıklarını söylemişti.¹²⁷

¹²⁴ Efe, a.g.t., s. 96.

¹²⁵ BOA, A. MKT. 216/19, 7 Ramazan Sene 1265 (27 Temmuz 1849).

¹²⁶ BOA, A. MKT. 1/19, 13 Rebiülahir Sene 1256 (14 Haziran 1840).

¹²⁷ BOA, İ. MVL. 5/80, 13 Rebiülahir Sene 1256 (14 Haziran 1840).

Pazartesi günü Edirne Müşiri Osman Paşa ile görüştüktan sonra Arif Hikmet Beyefendi, meclis mahallinin Paşakapısında olması nedeniyle meclis hâricinde müşir hazretleri, Edirne kadısı, meclis azası, memleket ileri gelenleri ile Müslim ve gayrimüslim bir kalabalık huzurunda ferman okunmuş, vergi maddesinin hakkaniyet üzere biran evvel karara bağlanması ifade edilmişti.¹²⁸

Arif Hikmet Beyefendi'nin Edirne'de bulunduğu sırada Kırkkilise muhassılı Atâ Efendi, kendisine gönderdiği bir şukka da ahâli ile aralarında bir anlaşmazlık çıktığını bildirerek derhal o mahalle gitmesini rica etmişti. Ayrıca Kırkkilise ahâlisinden iki Müslim ve iki kocabaşı Edirne'ye gelerek aynı konu ile ilgili bir mahzarı Edirne Müşirine vermişlerdi. Bu mahzardaki ihtilâfın sebebi şu idi: İki sene kadar Kırkkilise'de hâkim bulunan Dürrizâde Hacı Şâkir Efendi, bu süre içerisinde ahaliye hayli eziyet etmiş ve Tanzimat'ın ilânıyla azledilmişti. Fakat Kırkkilise'den gitmediği gibi mutasarrıfın sayesinde usûlü hilâfına, sandık emini olarak meclise girmişti. Bu defa da mutasarrıfın desteğine güvenerek ahâliye eziyet etmek istemekteydi. Mazhar sahipleri, aralarından seçimle belirlenen birisinin sandık emini tayin olunmasını, ayrıca 63.000 kuruşluk bir hesapları olduğunu ve bu duruma da bakılmasını istemişlerdi. Bunun üzerine Müşir Paşa tarafından Edirne'ye çağrılan Muhassıl Hacı Şâkir Efendi, istintâk esnâsında, suçlamaları reddederek bunların kendisine garezi olan bazı kimselerin iftirasından kaynaklandığını, vefat eden bir oğlunu Kırkkilise'ye defnettiğini, kendisinin de buraya defnedilmek arzusunda olduğunu ve sandık eminliğini emaneten yaptığını ve artık bıraktığını söylemişti. Yapılan teftişte 63.000 kuruşluk defterden, bir hayli şeyin tenzil olunduğu tespit edilmişti. Ayrıca Arif Hikmet Beyefendi, iki gün sonra sandık eminliği için bir seçim yaptırmış ve yirmi yıldan fazla zamandır Kırkkilise'de ikâmet eden ve ahâli tarafından çok sevilen Enderun'dan mahrec Şâkir Bey tayin olunarak mesele çözülmüştü.¹²⁹

Teftiş esnâsında görülen bir başka mesele ise, tesis olunan meclislerin çalışma düzeni ile alakalıdır. Nitekim Arif Hikmet Beyefendi, Edirne'ye gelinceye dek geçtiği mahallerde gerek şahit olduğu gerekse etraftan işittiğine göre, meclis

¹²⁸ BOA, A. MKT. 1/19, 13 Rebiülahir Sene 1256 (14 Haziran 1840).

¹²⁹ Aydın, a.g.m., s. 80-82.

bulunan mahallerde hukuk-i şer'iyeye dair işleri olanların tamamının meclislere giderek işlerini orada gördürmekte olduklarından bu durumun, hem meclislerin asıl bakacakları mühim işlerin gecikmesine hem de mahkemelerin hâsılâtının azalmasına sebep olacağı sonucuna varmıştı. Hatta bazı mahallerde *“bundan sonra muhakemede mesâlih rü'yet olunacak değildir cümlesi meclislerde görülecektir deyü tefevvüh olunduğu”* na şahit olmuş ve durumu Edirne Müşiri Osman Paşa'ya bizzat söylediğinde, kendisi de bu durumu kabul etmiş, aza-yı meclise bu konu sorulduğunda onlarda bu karışıklığın işlerinin gecikmesine ve ertelenmesine neden olduğunu, asıl bakmaları gereken mühim işlere vakitleri olmadığını beyan etmişlerdi. Bundan böyle, mecliste görülecek işlerin başka mahkeme de bakılacak şer'i konuların başka olarak, rü'yet ve tesviye olunacağı kendilerine bildirilmişti. Ayrıca mahkemelerde alınan resimlerinde birbirine uymayıp kimi ikişer kimi dörder para resim almakta olduklarından, bunların hangisinin idareye uygun olacağı, Arif Hikmet Beyefendi tarafından İstanbul'a sorulmuştu. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'den verilen cevapta, ikişer ve dörder para resim alınmasının nizama aykırı olduğu, talimatnamenin ikinci bendine göre resm-i kısmetten kuruşta birer para, ve sâir mevadda ilişkin verilecek hüccet ve şer'i senetlerden münâsib bir miktar harc-ı mu'tedil alınması gerektiğinin, hâkimlere yazılacak tenbihnâme ile bildirilmesi söylenmişti.¹³⁰

Meclislerin çalışma düzeni dışında karşılaşılan sorunlardan bir diğeri de reayanın temsili konusuydu. Özellikle de Edirne gibi birden fazla gayrimüslim cemaatin bulunduğu yer de bu konu daha da önem kazanıyordu. Muhassıllık merkezi olan yerlerde reaya bulunur ise, icabına göre o mahal meclisinde reaya tarafından metropolit ve 1-2 nefer kocabaşının mevcut bulunması, talimatta belirtilse de fazlasına cevaz gösterilmemiş ve Edirne meclisinde de mil-i selâseden birer despot, karabaş ve hahambaşı bulunmaktaydı. Şehir de külliyetlice bulunan Rum milletinden bazı söz sahipleri, despotun rütbece büyük ise de maslahatça yeterli olmayacağından bahsetmişler ve bunlarla birlikte Ermeni milleti tarafından Arif Hikmet Beyefendi'nin yanına gelenler, Edirne meclisinde 1-2 nefer kocabaşının bulunmasını istemişlerdi. Bursa meclisinde kocabaşının 1-2 nefer fazla olarak bulunmasına, böyle büyük ve farklı milletin

¹³⁰ BEO, İ. MVL. 5/80.

bulunduğu mahallerde erbâb-ı meclisin kocabaşılar ile beraber 17 nefere kadar mevcut olmasına cevaz gösterilmiş olduğunu söyleyerek, bu konunun talimatnamede yer almadığından şüpheye düştüğünü, bu konuda ne şekilde irade buyrulur ise gerek burada gerekse ileri mahaller de ona göre icrasına başlamak için durumun kendisine bildirilmesini merkezden istemişti. Kendisine verilen cevapta, Katolik ve Yahudi milletlerinin milel-i selâse gibi Devlet-i Aliyye'nin reayasından bulunduklarından birer neferinin meclise idhâline Bursa'da müsaade gösterildiği belirtilerek, sancak merkezi olan mahaller de bu iki milletten fazlaca bulunduğu durumda onlardan da birer azanın idhâline cevaz gösterilerek, meclisin icabına göre nihayet 15 nefere çıkarılması ve ileride böyle talep vuku buldukça müsaade edilmesinin münasip olduğu bildirilmişti.¹³¹ Bu şekilde talimatnâmede belirtildiği gibi 13 olan meclis üye sayısına, gerek Edirne gerekse Bursa'da uyulmayarak, sayının aşılmasının önü açılmış oldu.

Edirne'ye gelinceye dek kazaların ekserisinde ve belki tamamında gayrimüslim bulunduğundan, meclislerinde vücuhtan ve kocabaşılardan birer nefer azanın mevcut olduğunu ve bu surette vücuhtan bir nefer aza küçük kazalarda yeterli derecede görünmüş ise de bağlı kazalardan bazıları asıl muhassıllık merkezi olan kazalardan daha büyük ve işleri ona göre daha fazla olduğu için yeterli gelmediğini ifade eden Arif Hikmet Beyefendi, vücuhtan bir nefer azanın daha seçilmesinin ve bağlı kazalarda zaptiye hizmetinde bulunanların sekban olmaları nedeniyle meclise dâhil olmadıklarından, bunların meclise girmelerinin uygun olup olmadığını sormuştu. Zaptiye memurlarının meclise girmelerinin lüzumuna hükmeden Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye, talimata aykırı olmasına karşın büyük bağlı kazalarda Arif Hikmet Beyefendi'nin cevaz göstereceği bir adamın aza olarak meclise girmesine müsaade etmişti. Sadaret ise, bu uygulamanın umumi bir hâl alması durumunda çok fazla masraf gerektireceğinden ancak birkaç yer için istisna olarak uygulanabileceği, sekban takımının ise zaptiye memuru olmayıp, muhassıllık merkezindeki zaptiye memurlarının adamları olduğu, ayrıca binbaşı ve kolağası rütbelerinden aşağı zaptiye memurlarının

¹³¹ BEO, İ. MVL. 5/80.

meclise girmelerinin icap etmediğine öte yandan ileride birleştirilmesi düşünülen bu meclislerin aza sayısının da artışına meydan verilmemesine hükmetmişti.¹³²

Pınarhisarı Kazası'ndan birkaç peynirci reaya gelip, kendilerinden 4.800 kuruş alan Kırkkilise muhassılı Ata Efendi'den şikâyetçi olmuşlardı. Alınan bu miktar akçenin hangi sebepten alındığını, eğer rüşvet ise Tanzimat ile birlikte yasaklandığı ya da *“yed-i vahid ise bunu şevketlû efendimiz men eyledi”* sözlerine karşılık bu akçenin mukâtaa malı olduğu söylenmişti. Onlar da *“bizler dağda çobanlardan olub kaşkaval”*¹³³ imâl etdik bunda ne hakkınız var” diyerek Arif Hikmet Beyefendi'ye durumlarını arz etmişlerdi.¹³⁴

Muhassıl yardımcıları tarafından vergiye konu olacak temettuat yazılırken hatalar yapıldığı da ortaya çıkmıştı. Örneğin Silivri kazasında, emlak yazımı vesâir konularda şikâyeti olanların durumunu bildirmesi istendiğinde İsmail isimli birisinin 300 kuruş değerindeki emlâkinin yaklaşık 4.000 kuruşluk bir değerle kayıt edildiği ortaya çıkmış, benzer bir durum Çorlu kazasında da görülmüştü.¹³⁵

1.1.3. Muhassıllığın Sonu

“Mücerrebü'l-etvâr”, “erbâb-ı cerbeze”, “dirayet ve vukuf-ı malumat”, “sadakati aşikâr” gibi sıfatlarla övülüp tayin olunan muhassıllar, maalesef Edirne Eyaleti'nde olduğu gibi tüm imparatorlukta başarılı olamadı. Başarılı olanların rütbe ve nişan verilerek ödüllendirilmesine karşın, arşivde başarısızlıkları sebebiyle görevden alınan ya da yerleri değiştirilen muhassıllarla ilgili çok sayıda vesika bulunmaktadır. Muhassılların başarısızlıklarının nedenlerinden birisi -muhassıllar her ne kadar bilgi ve beceri sahibi kimseler arasından seçilmeye çalışılmışsa da- reformları uygulayacak personelin hem nitelik hem de nicelik olarak yetersiz oluşuydu. Diğer bir neden de muhassıl olarak tayin olan kimselerin bir kısmının eski mültezimlerle çıkar ilişkisi içerisinde olması, bazılarının da mültezimlere yakın kimseler içerisinde seçilmesi ya da bizzat bu

¹³² Aydın, a.g.m., s. 87-88, Efe, a.g.t., s. 99-100.

¹³³ Kaşkaval; tekerlek şeklinde, sarı renkte, kaşara benzeyen bir tür peynirdir. *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2009, s. 1102.

¹³⁴ BOA, İ. DH. 22/1059. 15 Receb Sene 1256 (12 Eylül 1840), lef 13.

¹³⁵ Çakır, a.g.e., s. 120.

mültezim, voyvoda ve ayanların kendileri olmalarıydı.¹³⁶ Vergi toplamakla yükümlü muhassılların bu görevlerinde yolsuzluk yapmaları da sık görülen problemlerdendi. Bu ise çoğu memurun eski alışkanlıklarını hâlâ devam ettirdiklerini göstermektedir. Edirne muhassılı Şâkir Bey, kendisine 10.000 kuruş maaş tahsis edilmişken Edirne'nin büyüklüğü nedeniyle muhassıl maaşının zaruri masraflarını karşılamaya yetmeyeceği gibi kendisinin üç defa mülhak kazaları aşar ve vergi konuları nedeniyle dolaştığı, bu cihetle de bargir ücreti vesairden dolayı birçok masraf yaptığından, masrafları tutarı olan 15.000 kuruşun emvâl-i muhassılıktan alınmasına dair, Edirne Muhassıllık Meclisi'nden bir mazbata yazılarak merkeze bildirilmişti.¹³⁷

Muhassıllar, bazı bölgelerde bazen yerel temsilcileriyle işbirliği içerisinde bazen de onların baskılarına boyun eğerek, kendilerinden toplamaları beklenen vergiyi toplayamadılar. Bazı muhassıllar ise merkezin gözüne girebilmek için gereğinden fazla vergi toplamaya kalkışmışlardı. Bu da tabii olarak mali karışıklığı daha da artırmıştı.¹³⁸ Dönemin Maliye Nazırı Safvet Paşa, bu yıllara ait kâr ve zararın ne kadar olduğunu bilmek şöyle dursun, kaç kuruş gelir geldiğini dahi ortaya çıkaramadığını söyleyerek “*bu maddenin tayini, mahkeme-i kübraya yani âhirete kalmıştır*” şeklinde acı bir itirafta bulunmuştu.¹³⁹ Sonuçta büyük umutlar bağlanan muhassıllık sistemi başarılı olamamıştı. Yönetilenler tarafından bakıldığında ise bu durum reformlardan memnun olmayan, mutsuz bir halk kitlesi yaratmıştı. Muhassılların başarısızlığı, devletin toprak gelirinde yaşadığı büyük kayıplar, hazineyi tekrar iltizama dönmeye zorlamış,¹⁴⁰ tesisinden kısa sayılabilecek bir süre sonra 1842 yılı başlarında da muhassıllık kaldırılarak iltizam sistemine geri dönülmüştü.¹⁴¹

¹³⁶ Çadırcı, Eyalet ve Sancaklarda Meclisler..., s.263.; Efe, a.g.t., 241 no'lu dipnot.

¹³⁷ BOA, C. ML. 267/10949, 1 Şevval Sene 1256 (26 Kasım 1840).

¹³⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 42.

¹³⁹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, (Sadeleştiren Neşet Çağatay), Ankara 1992, s. 289.

¹⁴⁰ Stanford Shaw, “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s. 935.

¹⁴¹ Yavuz Cezar, “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s. 932.; Engelhardt, *Tanzimat*, Çev. Ayda Düz, İstanbul 1976, s. 41-42.; Ahmet Lûtfî, *Vak’ânüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, 6-7-8,

Muhassıllık sisteminin kaldırılmasıyla birlikte imparatorluğun taşra teşkilatında yeni bir düzenlemeye gidilmişti. Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde bazı köyler birleştirilerek, ilk kez idari ve mali bir birim olarak "kaza" oluşturuldu ve yönetimi de halkın yetenekli ve namuslularından olmak üzere "kaza müdürü"ne verildi. Bu tarihe kadar adli birimi ifade eden kazalar, taşra teşkilatında yeni bir kurum olarak yerini almıştır. "Usûl-i ta'diliye" şeklinde tanımlanan taşra teşkilatındaki bu yeni organizasyon ile eyalet merkezlerine vali konumunda müşirler atandı, sancağın idaresi de hükümet tarafından atanan "kaymakam"a verildi. Muhassıllığın kaldırılmasından sonra taşrada mali işler yürütülmesi içinde "defterdar"lar görevlendirilmişti.¹⁴²

Muhassıllık sisteminin kaldırılmasıyla geriye kalan meclisler bazı değişikliklerle devam etti. Muhassılların başkanlığında kurulan bu meclislere, bundan sonra valiler başkanlık etmeye başladılar ve resmi yazışmalarda da "Memleket Meclisleri" unvanı kullanıldı.¹⁴³ Bu meclisler yukarıda verdiğimiz bazı örneklerde de görüldüğü gibi çalışma yoğunluğu, seçim usulü, gayrimüslim tebaanın temsili vb. konularda sorunlar yaşamıştı. Fransız seyyah, Perrot bu meclislerle ilgili şöyle bir gözlemde bulunmuştu: "*Azanın seçim usûlü düzensiz ve keyfidir. Meclisin toplanması, buna engel olmakta menfaati bulunanlara tâbidir. Nihayet meclisin yetkileri belirsiz olup açıkça tayin ve tespit edilmemiştir... Eğer meclis üyeleri aralarında anlaşmış ve başlarına faal ve kabiliyetli bir adam geçirmiş iseler, meclis üstün bir nüfuza sahip olabilir; aksi takdirde müdür ve kadı ile anlaşmış bazı beylerin hükmü altına giren veya üyeleri aralarında parçalanmış bu meclisler hiçbir işe yaramaz...*"¹⁴⁴ Ancak muhassıllara verilen görevin yerine

s. 1118-1119.; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul 2013, s. 96-97.

¹⁴² Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2015, s. 76-78.; Efe, a.g.t., s. 111.; Mustafa Nuri Paşa, a.g.e., s. 293. Halil İnalcık, muhassıllığın kaldırılmasından sonra valilerin eyaletin ya da sancağın yalnızca asayiş işlerinde değil bundan böyle mali işlerinde de eskisi gibi sorumluluk sahibi olduğu görüşündedir. İnalcık, *Tanzimat'ın Uygulanması...*, s. 638, İlber Ortaylı'nın da (Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri, s.43) Halil İnalcık ile aynı fikirde olduğunu görüyoruz. Musa Çadırcı ise bu görüşlerin aksine, muhassıllığın kaldırılmasından sonra eyaletlerde mali sorumluluğun valilere verilmeyip, defterdarlara verildiği görüşündedir. Bkz. Çadırcı, *Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması...*, s. 260.

¹⁴³ Ortaylı, a.g.e., s. 43.

¹⁴⁴ İnalcık, *Tanzimat'ın Uygulanması...*, s. 634.

getirilmesinde onlara yardımcı olmaları için kurulmuş olan bu meclisler, (Muhassıllık veya Memleket Meclisi) her türlü olumsuzluklarına rağmen tarihimizde mahallî idare kurullarının sınırlı manada ilk örneği olarak görülebilir. Özellikle -ileride bahsedeceğimiz- imparatorlukta 1864 yılında geçilecek olan vilayet sistemiyle birlikte, kurulacak olan vilayet ve kaza idare meclislerine geçiş muhassıllık meclisleriyle başlamıştır.¹⁴⁵

1.1.4. Tensikât-ı Mülkiye

1.1.4.1. 1846 Düzenlemeleri

1846 yılında Tensikat-ı Mülkiye düzenlemeleri kapsamında birtakım mülki düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerde amaç, eyalet dâhilindeki idari birimlerin ve görevli olanların görev tanımlarının netleştirilmesi ve kanunlara göre iş görme usulünün yerleştirilmek istenmesidir. Buna göre vali, askeri ve mali yetkilere sahip bir idareci olarak karşımıza çıkmaktadır. Mali yetkilerin kullanılmasında mal memurları ile birlikte hareket etmek durumunda iken mal memurlarının herhangi bir yolsuzluğu ya da rüşvet vb. uygunsuz hareketini merkeze bildirmek zorundaydı. Üzerinde en çok durulan bir diğer konuda iltizamdır. Vali bu konuda tek yetkili değildi. Yetki mal memurları, meclis ve vali arasında paylaştırılmıştı. Kaza müdürlerini atama yetkisi de yine valiye verilmişti.¹⁴⁶

Eyaletteki görevli memurların görev ve yetkilerinin belirlenmesinden sonra 1846 düzenlemelerinin sonraki aşaması, Rumeli ve Anadolu cânibinde bulunup daire-i Tanzimat dâhilinde olan eyalet ve livaların valilik, mutasarrıflık, muhassıllık ya da kaymakamlıktan hangisi ile yönetileceğinin belirlenmesiydi.

Edirne Eyaleti bu mülki düzenlemeye göre; Edirne, Vize, Filibe ve Tekfurdağı olmak üzere dört sancaktan müteşekkil idi. Bu dört sancağa bağlı olan kazalar şöyledir:¹⁴⁷

¹⁴⁵ Ortaylı, a.g.e., s. 33.

¹⁴⁶ Ayla Efe, "Tanzimat'ın Eyalet Reformları 1840-64 Silistre Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 22, C. 6, Yaz 2009, s. 95-96.

¹⁴⁷ BOA, ML. d. 518.

On beş kazanın bağlanması ile sınırları genişleyen Edirne “... mahallerden Edirne Sancağı itibarıyla valilik vechle bizzat idare olunacak ...” denilirken, kazaların isimleri;

Edirne, Bâbâ-yı Atik, Dimetoka, Havass-ı Mahmud Paşa, Cisir-i Ergene, Hayrabolu, Hatunili, Uzuncaabad Hasköy, Cisir-i Mustafa Paşa, Çirmen, Yenice Kızılağaç, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid, Çırpan, Kızanlık.¹⁴⁸

“... Edirne Eyaletine merbut olub bu def’a Vize Sancağı itibarıyla muhassıllık vechle idare olunacak kazaların esâmisiyle fi’l-asl kaymakamlık suretiyle idare olunanlardan kemâkân idare olunacak...”, bağlı kazalar;

-Vize, Pınarhisarı, Midye, Kırkkilise, Çorlu, Bergos, Ereğli, Saray, Aydos, Karinabad, Rusikasrı.¹⁴⁹

“... Edirne Eyaleti’ne merbut olub bu def’a Filibe Sancağı itibarıyla muhassıllık vechle idare olunacak ...”, kazaların isimleri;

-Filibe, Tatarpazarı¹⁵⁰

“... Tekfurdağı Sancağı itibarıyla muhassıllık vechle idare olunacak...”, kazaların isimleri;

-Tekfurdağı, Gelibolu, ma’ nevahi, Şarköy, Ferecik, Evreşe, Megri, Keşan, Malkara, İneçik, İnöz, İpsala¹⁵¹

¹⁴⁸ Muhassıllık dönemine göre kaza sayısı artmış, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid, Çırpan ve Kızanlık Edirne Sancağı’na bağlanmıştı.

¹⁴⁹ Vize Sancağı kazaları adet olarak değişmese de muhassıllık döneminde Vize muhassıllığına bağlı olan Ahyolu ve Misivri, Silistre Eyaleti’ne merbut Varna Sancağına bağlanmış, Silivri kazası ise Vize’den ayrılarak kaza-i erbâ’ ile birlikte idare edilecek ayrı bir muhassıllık haline getirilmişti. Bu kazaların yerine ise Aydos, Karinabad ve Rusikasrı kazaları Vize Sancağı’na bağlandı.

¹⁵⁰ Filibe muhassıllığına bağlı altı kazadan Kızanlık, Çırpan, Zağra-i Atik Ve Zağra-i Cedid Edirne Sancağı’na bağlanmış kaza sayısı ikiye düşürülmüştü.

¹⁵¹ Bu düzenleme ile müstakil Gelibolu muhassıllığı kaldırılarak nahiyeleri ve diğer kazaları ile birlikte Tekfurdağı Sancağı ismiyle kurulan sancağa ilhak olunmuş yalnızca Kiledülbahir ve Seddülbahir kazalarının ayrıldığını görmekteyiz.

Bu sancakların yanı sıra Vize muhassıllığına merbut Silivri kazası ayrı bir muhassıllık olurken, Suyolu Nezareti'de kaldırılarak¹⁵² Kaza-i erbâ' adıyla ayrı bir muhassıllık teşkil olunmuştu. Bu muhassıllığın kaza ve nahiyeleri ise;

-Silivri Kazası, Çekmece-i Kebir Nahiyesi, Çekmece-i Sagir Nahiyesi, Çatalca Nahiyesidir.

1846 düzenlemelerinin devamı ya da tamamlayıcısı denilebilecek diğer bir gelişme ise, 1847 yılında devlet salnamelerinin yayınlanmış olmasıdır. Gerek 1846 düzenlemesinde gerekse devlet salnamelerinde bakıldığında dikkat çeken bir husus, eyalet içerisinde; valilik, kaymakamlık, muhassıllık gibi farklı yönetim birimlerinin bulunmasıdır. Fakat bu durum Tanzimat'ın getirdiği yeni bir idari yapılanma değildir. Tanzimat öncesinde de bir eyalet genelinde voyvodalık, muhassıllık, mutasarrıflık gibi yönetim birimleri olabiliyordu. Tanzimat öncesinde voyvoda, mütesellim vs. yerel egemen güçler Tanzimat'la birlikte muhassıl, meclis üyesi olmuşlar, 1846 düzenlemesi ile birlikte mal müdürü, muhassıl, kaza müdürü olmaya devam etmişlerdir. Bu duruma bakılarak Tanzimat reformlarının bir yenilik getirmediğini söylemek doğru olmaz. Çünkü bu düzenleme ile getirilmek istenen, yönetim birimlerinin sınırlarının belirlenerek, göreve getirilen kişilerin görev ve yetkilerinin belirlenmesidir, yani memurların kanunlar doğrultusunda iş görmelerini sağlama hedefidir.¹⁵³

1.1.4.2. 1849 Düzenlemeleri ve Edirne Eyalet Meclisinin Kuruluşu

Yukarıda değindiğimiz gibi Tanzimat'ın ilanından sonra kurulan muhassıllık meclisleri, muhassıllığın kaldırılmasından sonra "Küçük Meclis" adını almıştı. Eyalet merkezlerinde kurulanlara ise "Büyük Meclis" ismi verilmişti. Ancak her

¹⁵² Suyolu Nezareti kaldırılarak bu nezarete bağlı Çekmece-i Kebir ve Çatalca kazaları nahiye haline getirilmiş ve Terkos nahiyesi ile birlikte ayrı bir muhassıllık teşkil edilmişti.

¹⁵³ Efe, Tanzimat'ın Eyalet Reformları..., s. 98. İlk devlet salnamesinde Edirne Eyaleti; Vize, Gelibolu ve Filibe livalarından müteşekkildi. Vize livası kaymakamlıkla idare edilirken Gelibolu ve Filibe livaları ise muhassıllıkla idare ediliyordu. Devlet Salnamesi, Def'a 1, 1 Muharrem 1263 (26 Aralık 1846), s. 81. Her yıl düzenli olarak yayınlanan devlet salnamelerinde Edirne Eyaleti'nin idari yapılanmasına bakıldığında, sıkça livaların ve yöneticilerinin değiştiği görülürken, bazen de livaların yönetim şeklinde değişiklikler yapıldığını görürüz. Örneğin Filibe livasında muhassıllık, valilik, kaymakamlık ve mutasarrıflık idare şekillerinin tamamı uygulanmıştı. Bu ise Osmanlı taşra idari yapılanmasının tam olarak oturmadığını göstermektedir.

ikisi birlikte “Memleket Meclisi” adı ile anılan bu meclislerin 1849’da yapılan bir düzenleme ile büyük meclis “Eyalet Meclisi”, küçük meclis ise “Sancak Meclisi” unvanını almıştı. Bu değişikliğin sebebi meclislerin kuruluşu ve çalışmaları sırasında yaşanan birtakım problemlerdi. 1840-1849 yılları arasında yapılan bazı düzenlemeler sorunların çözümünde yeterli olmamış, valilerin görev ve yetkilerinde yapılan düzenlemelerde yetersiz kalmış, istenilen başarı sağlanamamıştı. Şikâyetlerin ardı kesilmiyor, yeni bir yasal düzenleme zorunlu görünüyordu.

Bu amaçla, Meclis-i Vâlâ’da yapılan görüşmeler sonucunda Sultan Abdülmecid’in onayına sunulan bir yönetmelik, kabul edilerek Ocak 1849’da yürürlüğe girmişti. *“Bu def’a sâye-i şevketvâye-i cenâb-ı mülkdârîde tertîb ve teşkil olunmuş olan eyâlet meclislerine verilecek ta’limât-ı seniyyedir”* başlıklı yönetmelik eyalet ve sancak merkezlerindeki meclislerin çalışma şekillerini belirlediği gibi vali, kaymakam, kaza müdürü gibi görevlilerin tayin ve çalışma biçimlerini de yeniden belirliyordu.¹⁵⁴ Prof. Çadircı’ya göre bu yönetmelik resmi olarak *“Eyalet Meclislerine verilecek ta’limat-ı seniyye”* diye adlandırılmış olsa da aslında ülkenin taşra yönetimini yeni baştan düzenleyen bir *“Vilayet Nizamnamesi”*dir.¹⁵⁵

Yayınlandıktan sonra tüm eyalet valilerine birer nüshası gönderilen yönetmeliğin uygulanması için ilk olarak Rumeli’den Edirne, Anadolu’dan Hüdâvendigâr ve Arabistan’dan Sayda Eyaletleri seçilmiş ve tedrici olarak diğer eyaletlerde de tatbik edilmeye başlanacağı belirtilmişti.¹⁵⁶ Merkez, bu meclislerin kurulmasına çok fazla ehemmiyet vererek bu eyaletlere tayin olunacak memurlara daha fazla dikkat edilmesinin fariza-i umurdan olduğu, validen tâ müdürlere varıncaya dek tüm memurların ehliyeti olan, hâl ve hareketleri bilinen kişilerden seçilmesi

¹⁵⁴ Orijinal metnin Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Divân-ı Hümâyûn kısmı - 82 numarada kayıtlı “Gülhane Hatt-ı Hümâyûn’u ve onu takiben neşr olunan nizamname ve ta’limatnameler” adlı taş basma kitabın 56-81. sayfalarında ve ayrıca Konya Mevlana Müzesi’nde 3081 numarada kayıtlı bir nüshada bulunan; Bir giriş, dokuz bölüm ve 68 madde şeklinde düzenlenen bu yönetmelik ilk defa Musa Çadircı tarafından tespit edilmiştir. Bkz. Musa Çadircı, *Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 218-224.

¹⁵⁵ Çadircı, *Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması...*, s. 270.

¹⁵⁶ Takvim-i Vekayi, def’a 399, 28 Safer 1265 (23 Ocak 1849).

gerektiğini belirtilmişti. Yine tertip olunacak meclisin aza seçiminde “muteberân-ı memleket”ten seçilmesi konusunda, vali ve meclis reisinin dikkat etmesi gerektiği bildirilmişti. Bir de bu meclislerin eski usûl de olmayıp daimi müzakere üzere bulunacaklarından başka, adeta aklâm ve kuyud da ittihaz edeceklerinden, bunlar için eyalet merkezinde münasip bir mahalde meclis dairesi tahsis kılınması ve bunların “Eyalet Meclisi” şeklinde adlandırılması istenilmekteydi. Bu meclislerin reisleri, merkez-i memuriyetlerinde bulundukça Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye azasından sayılacaktı.¹⁵⁷ 1849 yılında yapılan bu yönetmelikle meclis başkanı, iki kâtip ve bir üye doğrudan merkezden atanarak Büyük Meclislerin yapısında önemli bir değişikliğe gidilmişti. Bu yönetmeliğe göre meclis; vali, defterdar, hâkim (kadı veya naib), müftü, halktan seçilecek dört Müslüman üye ile gayrimüslimlerin birer temsilcilerinden oluşuyordu.¹⁵⁸ Eyalet Meclisleri reisleri, İstanbul’dan atanmış ve genellikle Tanzimat idare okullarının mezunuydular. Merkezi hükümet departmanları dışında bu öğrencilerin kullanılması ilk kezdi. Bâbîâli ilk kez her eyaletin problemlerinin ve şartlarının farklı olduğunun farkına vardı ve bu nedenle eyalet görevlilerine meclislerinin kendilerinden beklenenlerin yapılabilmesi için daha fazla para, zaman vs. verildi.¹⁵⁹ Meclis-i Vâlâ ve Meclis-i Umûmi’de müzakere edilerek Edirne, Hüdâvendigâr ve Sayda’da eyalet merkezinde bir büyük meclis kurulması ile ilgili karar alındığı esnada Edirne valiliğinin tebdili nedeniyle valisi İsmail Paşa Dersaadet’te bulunduğundan kendisi Meclis-i Vâlâ’ya çağırılarak keyfiyet kendisine bildirilmişti. Edirne Eyaleti’nin yeniden tanzim olunan harita ile deftere tatbiken dört kaymakamlığa ayrılarak sancakça bir diğerine nakli icâb eden kazalar ile kaymakamlık mevkilerinin mahallince uygulanması gerektiği kendisine söylenmişti. Edirne’de oluşturulacak meclis başkanlığına 10.000 kuruş maaşla eski Zaptiye Mektupçusu Sadreddin Bey, Mekke-i Mükerreme payelilerinden Hüsameddin Efendi de 5.000 kuruş maaşla meclis azalığına tayin olunmuştu. Meclis kitabeti için tahsis gösterilmiş olan 4.000 kuruştan 3.000 kuruşu, kâtib-i evvel olarak tayin olan Karesi eski kaymakamı hâcegandan

¹⁵⁷ BOA, İ. MVL. 135/3643, 21 Rebiülevvel Sene 1265 (14 Şubat 1849).

¹⁵⁸ Çadircı, Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması..., s. 271.

¹⁵⁹ Stanford J. Shaw, “The Orijins of Representative Government in The Ottoman Empire: An Introduction to The Provincial Councils, 1839-1876”, *Near Eastern* 1967-68, Ed. R. Bayly Winder, New York, 1969, s. 86.

İhsan Efendi'ye, 1.000 kuruşu da kâtib-i sâniye olarak görevlendirilen zabtiye muhasebeciliği vekâletinde bulunan Asaf Efendi'ye tahsis edilmişti.¹⁶⁰ Ayrıca Paşakapısında meclis memurlarının ikâmesi için de odalar tahsis edilmişti.¹⁶¹ Edirne Meclisi, meclis reisi, azası, kâtib-i evvel ve sânisinin Edirne'ye gelmesiyle H. 12 Cemaziyelevvel 1265 Cuma günü (5 Nisan 1849) üyelerin, memleket ileri gelenlerin huzurunda Kur'an okunarak ve padişaha dualar edilerek talimat-ı seniyyeye uygun olarak teşkil edilmiş ve cümleye ilan olunmuş ayrıca bu durumdan tebaanın duyduğu memnuniyette Meclis-i Vâlâ'ya yazılan bir kıta mazbata ve mahzarda bildirilmişti.¹⁶²

Ocak 1849'da yayınlanarak yürürlüğe giren yönetmelik gereği, Edirne'de tesis olunan eyalet meclisinde şehirde yaşayan gayrimüslim milletlerinde temsilcileri aza olarak bulunmaktaydı. Ancak kentte yaşayan Protestanları mecliste temsil eden bir aza olmadığından, millet-i merkûmeden bir aza tayini hususunda Protestanların vekili tarafından istida verilmişti. Bunun neticesinde Edirne valisine yazılan tahriratta, Protestanlardan birinin eyalet meclisine aza tayini bildirilmişti.¹⁶³ Edirne valisi ise merkeze gönderilen Protestan milletinden bir aza tayininin şimdilik tehir edildiğini bildirdiği cevabında, Protestanların ancak 12-15 nüfustan ibaret olduğu, istida sahibi vekilin ayrıca aza tayini emeline ve bu vesile ile Protestan milletini çoğaltmak fikrinde olduğu belirtilmişti. Valinin asıl çekincesi ise, bu şekilde nüfusça az olan bir topluluğun mecliste temsilci bulundurması durumunda yoğun nüfusa sahip Bulgar milletinin de aza tayini talebinde bulunacağı, bunda Rumlarla Bulgarlar arasında var olan rekabeti daha da derinleştireceğiydi. Merkez, valinin mütalaasını uygun görerek kararından sarf-ı nazarla yalnızca Protestanlara yönelik işler müzakere

¹⁶⁰ BOA, İ. MVL. 131/3511, İ. MVL. 135/3644, 2 Muharrem Sene 1265 (28 Kasım 1848), lef 2.

¹⁶¹ BOA, MVL. 329/48, 15 Şaban Sene 1267 (15 Haziran 1851).

¹⁶² BOA, İ. MVL. 140/3899, 12 Cemaziyelevve Sene 1265 (5 Nisan 1849). Edirne Meclisi; Edirne Eyaleti valisi, meclis reisi, defterdar, hâkim, müftü, kâtib-i evvel, kâtib-i sâni, kâtib-i mal, Rum Milleti azası, Ermeni Milleti azası, Yahudi Milleti azası ve beş müslüman azadan teşkil olunmuştu.

¹⁶³ BOA, HR. MKT. 265/96, 7 Rebiülahir Sene 1275 (14 Kasım 1858).

olunduğu esnada, orada bulunan Protestan vekilinin azalık sıfatıyla meclise davet edilmesinin münasip olduğu şeklinde görüş bildirmişti.¹⁶⁴

Edirne Valisi İsmail Rahmi Paşa tarafından merkeze bildirilen bir başka konu ise, mecliste askerî meselelerin görüşülmesi sırasında yanlış kararlar almamak için ümerayı askeriyyeden birinin, haftada iki gün ve icap ettikçe mecliste bulunması ile ilgiliydi. Vali bu sebeple umur-ı askeriyyeye vâkıf, aşina ve zeki birisi olan Edirne'deki süvari asâkir-i nizâmiye-i hazreti şahane miralayı Ahmed Bey'in, meclis-i mezkûr da bulunması için müsaade istiyordu. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye'den H. 9 Ca 1265 (2 Nisan 1849) tarihli verilen cevapta, Ahmed Bey'in tayininin uygun olduğu bildirilerek bu gibi durumlarda asker-i muvazzafa zabitanı bulunan yerlerde en büyük zabitin, asker-i muvazzafa bulunmayan yerlerde ise redif miralay ve binbaşılardan her kim bulunur ise onun, meclise davet olunmasının gerektiği ayrıca bu usulün Hüdavendigâr ve Sayda Eyaletleri meclislerinde de icrası münasip görülmüştü.¹⁶⁵

1.1.4.2.1. Edirne Eyalet Meclisinin Faaliyetleri

“Eyalet Meclisleri Talimatnamesi” olarak nitelendirilen yönetmeliğin 8-12. Maddeleri, eyalet meclislerinin çalışma şeklini düzenlemekteydi. Mecliste müzakere edilip karara bağlanan konuların tutanakları üyeler tarafından mühürlenip imzalanacaktı. Ancak hükümete bildirilmeyip yalnızca eyalette uygulanacak kararların vali tarafından imzalanmasına gerek görülmemişti. Toplantıya katılmayan üyelerinde isimleri kararların altına yazılacak, ancak imza kısmı boş bırakılarak toplantıya katılmama nedeni belirtilecekti. Vali, meclis başkanı ve defterdarın azilleri ya da görev yeri değişikliklerinde muhasebeleri bir an evvel yapacak, devir teslim işi tam olarak yapılacaktı. Yine kaymakam, hâkim, kaza müdürü ve diğer görevlilerin işlerini yönetmeliğe uygun olarak yapıp yapmadıkları tetkik edilecek ve halka zulmetmemeleri için gerekli tedbirler alınacaktı. Vergi konusunda herhangi bir yolsuzluk yapıp yapılmadığı araştırılarak suçu tespit edilenler meclise çağırılarak yargılanacaklardı.¹⁶⁶

¹⁶⁴ BOA, HR. MKT. 283/ 31, 5 Şaban Sene 1275 (10 Mart 1859).

¹⁶⁵ BOA, İ. MVL. 138/3808, 19 Rebiülahir Sene 1265 (14 Mart 1849), lef 4.

¹⁶⁶ Çadircı, Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması..., s. 271-272.

Vergi konusunda yönetmelikte kati surette halka zulüm yapılmaması, ilgili memurların vazifelerini dikkatli bir şekilde yapmalarına dair ikazlara karşın Edirne Eyaletinde bu hususlarda bazı problemlerin olduğunu görmekteyiz. Edirne'ye bağlı Dimetoka Kazası'nın aşar, ondalık ve bazı vergilerini Hicrî 1275 ve 1276 senesine mahsuben ortaklaşa iltizam etmiş olan Dimetoka kazası vücûhundan Ali Bey, meclis azasından Şâkir Bey, Hüsam Efendi ile yine vücûhtan Salim Efendi ve Ali Bey'in kardeşinin Dimetoka'ya gelerek aşar ve rüsumat-ı sâireyi belirlemek için kazayı dolaşmışlardı. Ancak bunu yaparken ahaliden iki-üç kat fazla vergi ödemelerini talep etmişlerdi. Bu adaletsizlik karşısında birkaç yüz kişi toplanarak durumu anlatmak için cânib-i hükûmete gider iken yukarıda ismi geçen meclis azaları ve ileri gelenlerin haber vermeleri üzerine hükûmet tarafından gönderilen zabtiye yüzbaşısı Cafer Ağa 20-30 zabtiye neferi ile gelip içlerinden 10 kişiyi sorgusuz sualsiz alarak hapse atmıştı. Bu durum ise Edirne vücûhundan İbiş Bey ve Şerif Bey ile oğlu İzzet ve kardeşi Hasan Beyler, mahkeme başkâtibi Rif'at Efendi ile meclis azaları Şâkir Bey ve Hüsam Efendi'nin malum olan işbirliği neticesinde olduğundan ve böyle 3-4 kat resim itâsı gibi bahsedilen kişilerden gördükleri zulümlere daha fazla tahammül edemeyeceklerinden bahisle aza ve söz edilen vücûhun Edirne Meclis-i Kebiri'nde muhakemelerine dair mezkûr kaza ahalisi tarafından bir arzuhal verilmişti. Ancak bu hadisenin merkeze yansımına rağmen olayın tetkikine gidilmediği gibi konunun üzeri kapatılmaya çalışılmış ve de şikâyet edenler korkutularak susturulmaya çalışılmıştı. Edirne mutasarrıfı Bicân Paşa'ya hapisteki kişilerin derhal tahliye edilmeleri ve bu şekilde kimsenin mahkemesiz hapis olunmaması gerektiği söylenmiş; konunun ehemmiyetle tahkikatı, iktizâ edenlerin muhakemelerinin yapılarak keyfiyetin merkeze bildirilmesi kendisinden istenmişti.¹⁶⁷ Nitekim Rumeli taraflarında bulunan Ali Şefik Bey'inde bu konuyla ilgili olarak görevlendirildiği, tahkikat için teşkil edilecek komisyonun kendisine gerekli bilgileri vermesi ayrıca Maliye ve Hazine-i Celile gönderilen evrakında kendisine verilmesinin tahkikatı kolaylaştıracağı bildiriliyordu.¹⁶⁸ Dimetoka Kazası ahalisinin vermiş oldukları arzuhal, meclis azasının

¹⁶⁷ BOA, A. MKT. UM. 388/30, 7 Cemaziyelahir Sene 1276 (1 Ocak 1860).

¹⁶⁸ BOA, A. MKT. UM. 405/35, 22 Şevval Sene 1276 (13 Mayıs 1860).

memleketin ileri gelenleri ile işbirliği yaparak yaptıkları usulsüzlükleri ve meclisin kuruluş amacının aksine bazı kimselerin menfaatini temin maksadı için bir araç haline getirilmek istendiğini göstermektedir.

Edirne Meclis-i Kebiri'nin teşkilinde ahalinin intihabıyla Mustafa Cezzar Bey, Salih Bey ve Hüsnü Bey ile sonradan da Rasim Bey aza tayin olunmuştu. Ahali, Mustafa ve Salih Beylerin devlet işlerinde başarılı zatlar olduklarını ve bunların azalığı zamanında bütün eyalet halkının rahat edip kimsenin hakkının yenmediğini söylüyordu. Ancak sonra Mustafa Bey azalıktan istifa ederek Dersaadet'e gitmiş, Salih Bey de Hicaz'a azimet etmişti. Bunların yerine yukarıda isimlerini zikrettiğimiz, hükümet-i sabıka zamanında meclis azaları İbiş ve Şerif Beylerin yeniden aza tayini arzu edilmiş ise de bunların azalık ve memleket işlerinde istihdâmı irâde-i seniyye ile yasak olduğundan muvaffak olunamamış ancak bu seferde ahali seçimi olmaksızın İbiş Bey'in oğlu İzzet Bey, Şerif Bey'in birâderi Hasan Bey ve bunların kayını Mehmed Bey ile taraftarlarından Hacı Emin Bey ve Yüzbaşı Ahmed Ağa vesikadaki tabir ile "hod be hod" kendi başlarına aza tayin olunarak 7 nefer azaya ulaşılmıştı. Bunun neticesinde, İbiş ve Şerif Beyler görünüşte dışarıda olsalar da asıl güç bunların elindeydi. Meclislerde müzakere edilen konuların hârice çıkması yasak olmasına rağmen, aza-yı mevcûde görüş ve tedbiri hariçten -İbiş ve Şerif Beylerden- istemeye mecbur olmuşlardı. Öyle ki kaza ahalisinin ifadesine göre; meclis azasının Şerif Bey'in konağında ictimâ ederek kararlar alındığı fakat burada görüşülmeyen mevzuların mecliste müzakere edilememesi sebebiyle birçok kişinin han köşelerinde sürünmesine, birçoğunun da hapisanelerde çürümelerine neden olarak hakları zâyî oluyordu. Kır zabtiye memurları arasında köylerde meccânen yiyip içmek, fukara ahaliden cerime¹⁶⁹ almak gibi çeşitli rüşvet olaylarına rastlanılmaktaydı. Çarşı da pazar da buğdayın kilesi 20-22 kuruşa satılmakta ve bu fiyatla alıcı bulunamadığı olurken, İbiş ve Şerif Beylerin taraftarları olanlar çiftlikler ve iltizamlar hâsılatından olan buğdayları ekmekçi ve hascı esnafına 26'şar kuruş fiyatla vererek ahaliye pahalı ekmek

¹⁶⁹ Cerime; Kanuna göre para cezasını gerektiren bir suç olmadığı halde ceza olmak üzere alınan para hakkında kullanılan bir tâbirdir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 281.

yedirmekteydiler.¹⁷⁰ Meclis üyeleri ile mahalli yöneticilerin vergi konusunda birlikte hareket ederek ahaliyi kışkırttıkları başka olaylarda görmekteyiz. Yine Dimetoka Kazası'nın H. 1275 senesi mültezimleriyle ahali arasında meydana gelen sorunlardan dolayı, Dimetoka'ya durumun araştırılması için memur-ı mahsus gönderilmiş ve kendisinin yaptığı tahkikat neticesinde mezkûr kaza müdürünün yalnızca mültezimlerin matlubâtını tahsil etmek istemesinden dolayı birkaç yüz civarında adamın toplandığı anlaşılmıştı. Bu olayın yatıştırılmasından sonra kaza müdürünün mültezimler ile taraftarlarını himaye ederek ahaliyi sıkıştırmaya devam etmesinden ötürü bu kez daha fazla kalabalık yaklaşık 500 civarında ahali toplanmıştı. Durumun haber alınması üzerine olayları yatıştırmak üzere Edirne Meclis-i Kebir Başkâtibi bölgeye gönderilmişti. Başkâtibin yaptığı tahkikat sonucuna göre hadisenin nedeni, mültezimlerle ve irade ile taht-ı muhakemeye alınan mahalli meclis azalarının müdür tarafından aza tayin edilmesi idi. Edirne Meclis-i Kebiri, yeni Edirne valisinin gelişine kadar müdürün Edirne'ye çağırılarak yerine muvakkaten bir vekilin gönderilmesini ve şikâyet konusu olan azalarında Edirne'de tevkif olunmasını uygun görmüştü.¹⁷¹

Meclis azasından zulüm, adaletsizlik gördüklerinden dolayı merkeze şikâyet bu kez de Ahyolu Kazası'ndan geliyordu. Merkezden Edirne valisine hitaben yazılan H. 23 Cemaziyelevvel 1266 (6 Nisan 1850) tarihli yazı da, meclis teşkilinden asıl muradın ahalinin asayiş, huzur ve güveninin yanı sıra devlet işlerinin layıkıyla görülmesinden ibaret olduğu hatırlatılarak, durumun etraflıca tahkik edilerek bildirilmesi isteniyordu.¹⁷²

Eyalet Meclislerine sağlıktan eğitime, bayındırlık işlerinden iç güvenliğe kadar çok geniş bir alanda görev ve sorumluluk verilmişti. 1849 yönetmeliğinin 49-53. maddeleri ise meclisin yargı alanındaki göreviyle ilgilidir. Şer'i Mahkemelerde ve mecliste görülecek davalarla ilgili açıklamaların yapıldığı bu bölümde yol kesme, katil, hırsızlık gibi cürümlere Eyalet Meclislerinin bakacağı belirtilmiştir. İç güvenliğin yer aldığı 54-60. maddeler, yol kesme vb. eşkıyalık suçu işleyenlerin

¹⁷⁰ BOA, MVL. 899/62, 2 Receb Sene 1275 (5 Şubat 1859), lef 2.

¹⁷¹ BOA, A. MKT. UM. 457/82, 15 Şaban Sene 1277 (26 Şubat 1861).

¹⁷² BOA, A. MKT. UM. 33/49, A. MKT. UM. 23/28, 11 Ramazan Sene 1266 (21 Temmuz 1850), lef 2.

haklarında gerekli soruşturma yapılarak -vali gerekli tedbirleri aldıktan sonra İstanbul'a gönderileceğini söylüyordu. Faili meçhul cinayetlerde, vali ve meclis ölenin kimliğinin araştırılması için görevliler atayacak ve ölüm nedeni ile ilgili rapor alınacaktı. Suçlunun bulunması için yapılacak tahkikatta hiç kimseye işkence yapılamayacaktı.¹⁷³ Edirne Meclisi de talimatnamenin kendisine tanıdığı bu yetkiyi kullanarak çeşitli suçlara dair yargılamalar yapmıştı. Görülen davalar ve sonuçlarına ilişkin jurnaller Meclis-i Vâlâ'ya havale ediliyordu. Meclis-i Vâlâ'da incelenen bu suçlar ve bunlara verilen cezalar bazen uygun görülürken¹⁷⁴ bazen de fazla görülerek indirimle gidiliyor ya da az bulunup yükseltiliyordu.¹⁷⁵ Merkezi idare, hafif suçlara verilen hükümleri çoğunlukla kanuna uygun görse de eşkıyalık gibi mühim cürümden dolayı -telafisi mümkün olmayan- ölüm cezası tatbik edilecekse, infazdan önce merkezden yetki alınmasını şart koşuyordu. Petro adındaki ünlü eşkıya, adamları ile birlikte yakalanmış ve bu gibi eşkıyanın ibret için idamının ceza kanunu ahkâmına uygun olmasına binaen idamı için muvakkaten müsaade, adamları için de teşhir edildikten sonra beşer sene müddetle Edirne'de küreğe konulması istenmişti. Edirne Meclis-i Kebir'inden gelen mazbata, Meclis-i Vâlâ ve Encümen-i Mahsus-ı Vükelâ'da görüşüldükten sonra idamın izine bağlı olduğu, onun dışındaki icraata dair konularda daha önce mezuniyet verildiği ancak şimdi Devlet-i Aliyye'nin her tarafında telgraflar olması hasebiyle yetki verilmesine hacet olmadığı söylenmişti. Dolayısıyla bu gibi eşkıyanın yakalanması durumunda derhal soruşturma ve muhakemelerinin yapılmasından sonra mazbatasının

¹⁷³ Çadircı, Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması..., s. 281-282.

¹⁷⁴ BOA, A. MKT. UM. 496/15, 25 Safer Sene 1278 (1 Eylül 1861).

¹⁷⁵ Edirne Eyaleti Meclis-i Kebir'inde H. 1271 senesi Şevval ve Zilhicce aylarında muhakemeleri icra olunarak kabahatlerine göre çarptırıldıkları cezalara dair Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye'ye havale edilen jurnal incelenmiş ve gülyâğı sirkatinden dolayı İbrahim, Hasan ve Ali isimli şahısların birer sene müddetle aldıkları pranga cezası biraz fazla görülerek altışar aya indirilmişti. BOA, A. MKT. MVL. 70/62, 17 Rebiülahir Sene 1271 (7 Ocak 1855). Gene Safer ayında, Edirne Meclisi'nde rüyet olunan davaların ekserisi kanuna uygun görülürken, darb suçuna verilen bir aylık hapis cezası, suçun bıçak ile işlenmesi nedeniyle iki aya çıkarılmış, yaralama nedeniyle verilen iki ay ise uygun bulunmayarak üç aya yükseltilmişti. Üç yıl prangaya vaz olunan bir arabin ise cezası iki seneye tenzil edilip cezası bitiminde bir daha suç işlemeyeceğine dair bir kefil olursa serbest bırakılmasına aksi takdirde başka bir yere sürülmesine karar verilmişti. BOA, A. MKT. MVL. 49/89, 18 Rebiülahir 1268 (10 Şubat 1852).

gönderilmesi ve telgrafla verilecek karara göre muamele edilmesinin gerektiği söylenerek, Edirne Meclisinin istediği idam fermanı verilmişti.¹⁷⁶

Talimatnamenin dördüncü bölümünü oluşturan 18-24. Maddeleri, iç güvenliğin sağlanması ile ilgili meclisin görevlerini düzenliyordu. Zaptiye erlerinin çalışmalarının kısa bir süre önce yayınlanan nizamnameye göre yürütülmesi, ayrıca bunların birtakım kimselerin özel işlerinde kullanılmaması, halktan Tanzimat öncesi dönemde olduğu gibi yem ve yiyecek almamaları, yol, posta ve derbent güvenliğinin sağlanmasına özen gösterilmesi ve meclisinde bu işlere nezaret etmesi isteniyordu.¹⁷⁷ Ancak talimatnamede belirtilen hususların hayata geçirilmesi hiçte kolay olmaz iken, yılların getirmiş olduğu “alışkanlıkların” bir anda terk edilmesini beklemek fazla iyimserlik olurdu. 11 Temmuz 1849 tarihinde Edirne valisine gönderilen sadrazamlık yazısında, Kırkkilise’ye iki saat mesafede bulunan derbentteki görevli zaptiye erlerinin fakir halka dağdan parasız odun kestirip taşıttıkları, Kara Peykâr köyü güvenlik görevlisine ise maaş ödendiği halde, yiyecek, içecek, yem vs. masraflarını gezdiği köylerden tıpkı Tanzimat öncesinde olduğu gibi “bâd-ı hava” olarak aldığı, kaza müdürü İsmail Bey’in de topladığı aşarı yine halka ücretsiz olarak taşıttığı, zahirenin yörede satış fiyatı 14 kuruş iken kendi zahiresinin kilesini 18 kuruştan sattığı, mültezimlerle işbirliği yaparak onların halktan fazla vergi almalarına göz yumduğu, zaptiye erlerini şahsi işlerinde çalıştırdığı gibi uygunsuzlukların haber alındığı, bu hadiselerin etraflıca araştırılıp gerekli tedbirlerin alınarak neticenin merkeze bildirilmesi isteniyordu.¹⁷⁸

Eyalet meclisleri talimatnamesinin altıncı bölümünü oluşturan 42-48. maddeler ise, bayındırlık ve eğitim işlerinde meclisin üzerine düşen görevlere ayrılmıştı. Açılmış/açılacak okulların belirlenmiş kurallara göre faaliyet göstermesini, ziraat ve sanat ile uğraşanların araç-gereç temininde faizle para almaları nedeniyle bu işlemin kurallara uygun yapılmasının denetimini meclis denetleyecekti. Ziraatın

¹⁷⁶ BOA, A. MKT. MVL. 147/99, 20 Zilhicce Sene 1278 (18 Haziran 1862).

¹⁷⁷ Çadircı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri...*, s. 221.

¹⁷⁸ Musa Çadircı, “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840-1876)”, *Belleken*, S. 206, C. LIII, Nisan 1989, s. 245. Zaptiye erlerinin bazı kimselerin özel işlerinde kullanılması ile ilgili eyalet ile merkez arasında sık sık yapılmış olan yazışmaları görmekteyiz. Bkz. BOA, MVL. 246/63, 23 Rebiülevvel Sene 1268 (16 Ocak 1852).

geliştirilmesi, bağ, bahçe, tarlalara zarar veren şeylerle savaşmak, tapu işlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesi işleri de meclisin vazifelerindendi. Ayrıca yeni yapılan binaların yönetmeliklere uygun olması, yolların ve caddelerin temizliği vb. belediye hizmetlerinin denetlenmesi işi de meclislere veriliyordu.¹⁷⁹ Edirne Meclisi'nin bayındırlık konusunda da iyi niyetli gayretlerini, çalışmalarını görmekteyiz. Meriç Nehri'nin Filibe'den Edirne yoluyla İnöz'e kadar temizlenip, düzenlenmesiyle İnöz'den Tekfurdağı iskelesine inmek üzere cedvel (kanal) küşâdı ve inşa masrafının ne miktar olacağı hususunun belirlenmesine dair bir irade-i seniyye çıkartılması sağlanmıştı. Erkân-ı Harbiye zabitanından Miralay Rif'at Bey, kolağalarından Fehmi ve Ebniye-i Hassa hulefâsından Seyid Mustafa Efendilerin vazifelendirilmelerine dair bir kıta emr-i âlî Edirne Meclisi'nde okunmuş ve proje müzakere edilerek keyfiyet halka ilan edilmişti. Sözü edilen kimseler konu ile ilgili gerekli çalışmaları yaptıktan sonra tanzim olunan resim, defterler ve mazbatalarıyla Edirne'ye gelmişlerdi.¹⁸⁰ Ancak meclislerin gerek artan masrafları gerekse teşebbüs etmiş oldukları bayındırlık işlerinin finansmanı mali imkânsızlık nedeniyle karşılanamamış; yapılmak istenenlerin birçoğu hayata geçirilememiş ve yalnızca proje olarak kalmıştı.¹⁸¹

Meclislerin yazışma işlerinde vazifelendirilen kâtipler, Kalem Odası'nda başvuru ve kayıt defteri bulunduracaklardı. Yine merkezden gönderilen yönetmelik, kanun vs. kayıtları içinde ayrıca bir defter tutacaklardı. Meclis için görevlendirilen iki kâtip yeterli olmazsa defterdarın emrindeki tahrirat kâtipleriyle muhasip bir kâtip yardım için görevlendirilecekti. Talimatta belirtilmiş olan bu husus da tıpkı yukarıda belirttiğimiz bayındırlık konusunda olduğu gibi finansal nedenlerle pratiğe aktarılamamıştı. Edirne Meclis-i Kebiri Reisi Sadreddin Bey, meclisin yetersiz olan ketebe sayısının yeterli sayıya ulaştırılması ve tasarrufa mümkün mertebe riayet ederek bunlara uygun bir maaş tahsisi konusunun merkeze bildirildiği ve merkezinde onanıyla belirli bir maaş tayiniyle bu ketebenin çalıştığını bildiriyordu. Ancak bir müddet sonra bu ketebeye tahsis edilen maaşın tamamıyla verilemeyeceğinin ifade edilmesi neticesinde, bazıları

¹⁷⁹ Çadircı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri...*, s. 222.

¹⁸⁰ BOA, A. MKT. 39/49, 11 Rebiülahir Sene 1262 (8 Nisan 1846).

¹⁸¹ Shaw, *The Origins of Representative Government in The Ottoman Empire...*, s. 87.

meclise gelmemeye başlamıştı. Maaşlarda yapılacak kesintinin uygulamaya konulmasıyla birlikte ketebe'nin birçoğunun görevini bıraktığını söyleyen Reis Sadreddin Bey, bu durumun devam etmesi halinde mesâlih-i mühimmenin tamamen durabileceği uyarısında bulunarak konunun bir an evvel çözülmesini istiyordu.¹⁸²

1849 düzenlemesinin akabinde H. 7 Cemaziyevvel 1265/ 30 Nisan 1849 tarihinde Edirne Eyaleti'nde birtakım idari düzenlemelerle, eyaletin sınırlarında bazı değişiklikler yapıldı. Buna göre; Edirne Sancağına bağlı Hayrabolu ve Gelibolu kazalarından İncelik, Vize kazalarından Ereğli, Çorlu, Saray, Midye, Vize ve Bergos kazaları Tekfurdağı'na bağlanmıştı. Yine Edirne dâhilinde bulunan Zağra-i Cedid ve Varna'ya bağlı Ahyolu kazası ile Vize Sancağı'na bağlı kazalardan Karinabad, Aydos, Rusikasrı kazaları İslimye'ye bağlanırken Kırkkilise ve Pınarhisarı kazaları da Edirne'ye bağlanmış, Selanik Eyaleti'nde Drama Sancağı'na bağlı Ahi Çelebi ve Sultanyeri kazaları da Filibe'ye ilhak olmuştu.

Bu mülki düzenlemeye göre Vize Sancağı adı Tekfurdağı Sancağı şeklinde değiştirilmiş ve kaymakamlığına da yine değiştirilen Vize Sancağı kaymakamı Ferhad Bey getirilmişti. Tekfurdağı kazalarının heyet-i celilesiyle Gelibolu Sancağı ittihazıyla Tekfurdağı kaymakamı Abdülhalim Efendi'nin de, Gelibolu Sancağı kaymakamlığına nakli kararlaştırılmıştı. Rusikasrı kazası müdürü tarafından idare olunmakta olan Ahyolu kazasıyla Kırkkilise'ye maaşsız, yerli ahaliden müstakil birer müdür seçilmesi ve Zağra-i Atik kazası müdürü Mehmed Bey'in liyakatsizliğinden dolayı azliyle yerine zabtiye ketebesinden Mustafa Efendi'nin 1.000 kuruş maaşla tayini uygun görülmüştü.¹⁸³ 1849 yılında yapılan düzenleme ile birlikte Edirne yeni eyalet taksimatında Rumeli'nin bir numaralı eyaleti olacaktı.¹⁸⁴

¹⁸² BOA, MVL. 232/72, 26 Cemaziyelahir Sene 1266 (9 Mayıs 1850). Bu vak'adan altı yıl sonra dahi 1856'da Maliye Nezareti'ne yazılan bir tahriratta Edirne, Filibe ve İslimye sancaklarında müstahdem ketebe'nin olması gereken sayıdan az ve olanlarının maaşlarının da geçimlerini teminde yetersiz kaldığı bildiriliyordu. BOA, A. MKT. NZD. 181/98, 8 Şaban 1272 (14 Nisan 1856).

¹⁸³ BOA, A. MKT. MVL. 14/59, 7 Cemaziyelahir Sene 1265 (30 Nisan 1849).

¹⁸⁴ Çadircı, Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması..., s. 271.

1849 düzenlemesinde, meclisin başkan dâhil dört üyesinin merkez tarafından atanması, dört üyesinin de memurlardan oluşması, taşrada sıkı bir merkeziyetçilik politikası güdüldüğünü göstermektedir. Bu meclislere yukarıda da göstermeye çalıştığımız gibi yargı, eğitim, bayındırlık vb. birçok alanda görev ve sorumluluk verilmişti. Burada valiler bir anlamda devre dışı bırakılmışlardı. 1852 yılına kadar valiler sorumluluklarını yerine getirebilmek için daha fazla yetkiye ve her meseleyi merkeze danışmaktan kurtulmak ihtiyacı duymuşlardı.¹⁸⁵ Evveliden birtakım görevliler tarafından yerine getirilen işler, meclislere bırakılarak yönetimin her kademesindeki görevli kimseler denetlenmek istenmişti. Bu durumda valiler ile yerel egemenler arasında denge kurmaya çalışan merkezce valinin yetkilerinin kısıtlanması yerel güçlerin bir kısmının muhakkak ki arzuladığı bir husus olsa gerektir. Bu açıdan 1849 düzenlemesi merkez ile taşradaki yerel güçler arasında bir uzlaşma görüntüsü vermektedir.¹⁸⁶ Meclis üyesi olarak seçilen kimseler daha önceki dönemlerde bölgenin önde gelen kimseleri idi. Bu kimseler şimdi de meclis üyesi sıfatı ile yönetimde söz sahibi olmuşlar ve kişisel menfaatlerini devam ettirmek için yeni görevlerinin vermiş olduğu imkânları kullanmaktan çekinmemişlerdi.¹⁸⁷ İmparatorluğun yaşadığı mali sıkıntıların yanı sıra eski dönemin ayrıcalıklı kesimlerinin yeni dönemde de meclis üyesi olmaları meclislerin başarısız olmalarının belki de en önemli sebebi idi. Çünkü merkezi hükümetin meclislerden ve aynı zamanda da bu kimselerden beklentileri, bulundukları bölgenin sorunları ile ilgilenmeleri ve Tanzimat öncesi dönemde halkın çokça şikâyet ettiği yolsuzluk, haksız vergi alınması gibi konularda daha adil bir yönetim göstermeleri idi. Maalesef bu kimseler seçildikten sonra daha çok kendi çıkarlarını temin için çalışmışlardı. Neticede 1849 yılı düzenlemesinden beklenen sonuçların alınmaması üzerine Bâbiâli, taşra yönetiminde yeni bir düzenleme yapma ihtiyacı hissetti ve 1852 yılında bu düzenleme yapıldı.

¹⁸⁵ Muzaffer Sencer, *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul 1986, s. 78.; Efe, *Tanzimat'ın Eyalet Reformları...*, s. 103.

¹⁸⁶ Nizam Önen-Cenk Reyhan, *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İstanbul 2011, s. 140-141.

¹⁸⁷ Edirne Eyaleti'ne bağlı Kızanlık Kaza'sında Tanzimat'tan önce voyvodalık yaparken, halktan para aldığı iddia edilen Mehmet Ağa daha sonra müdürlük vazifesi yaparken de aynı suçtan dolayı görevinden azl edilmişti. Çadırcı, *Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)*, s. 242.

1.1.4.3. 1852 Düzenlemeleri

1849 düzenlemesinden beklenen sonuç alınamamış ve valinin salahiyetleri bu düzenleme ile oldukça azaltılmıştı. Valilik kurumu neredeyse sembolik hale gelmiş oluyordu. Eyaletlerde istenilen neticelerin alınamaması, taşradaki kötü gidişatın sorumlusu olarak valilerin görülmesi fikrini de değiştirmişti. 28 Kasım 1852 tarihli fermanla valilerin yetkileri iade edilmiş ve valilik tekrar eyaletin en etkin makamı haline getirilmişti.¹⁸⁸ Muhassıllar, mal müdürleri, kaza ve nahiye meclisleri üyeleri, zaptiye subayları valilerin idaresine verilmiş ve bu memurların icraatlarından onlar sorumlu tutulmuştu. Yine bu görevlileri azletme yetkisi de valilere tanınmıştı.¹⁸⁹

Valilerin yetkilerinin kısıtlanması eyaletlerin yönetiminde aksamalara sebebiyet vermiş özellikle güvenlik, asayiş konularında ciddi sorunların yaşanmasına neden olmuştu.¹⁹⁰ Keyfiliğe son vermek amacıyla valilerin adam öldürme yetkisi kaldırılmıştı ancak bu durum Edirne’de, Trabzon’da, İzmir’de ve merkeze uzak yerlerde kolluk kuvvetlerinin eşkıya karşısında eli kolu bağlı kalması sonucunu doğurmuştu.¹⁹¹ Bu duruma son vermek, eşkıyayla etkili mücadele etmek amacıyla Edirne, Vidin, Silistre, Selanik, Tırhala ve Yanya valilerine hitaben padişah tarafından bir evâmir-i aliyye yazılmıştı.¹⁹²

H. 1272 evâsıt-ı zilhiccede gönderilen bu emirlerde Osmanlı İmparatorluğu’nun bazı taraflarında haydutluk, yol kesme ve adam öldürme gibi feci durumların meydana geldiğinin haber alındığı ve bu halin sona erdirilmesi ve ahalinin emniyeti için bu gibi “eşhâs-ı habise”nin yani kötü kimselerin derhal mahkemelerinin icrası ve cezaları hususunda Edirne, Silistre, Vidin, Rumeli, Selanik, Yanya ve Tırhala Eyaletlerinin geçici olarak kavânîn-i umûmiyye (genel kanunlar) den müstesna bir hale konularak, valilerine özel mesuliyetleriyle beraber fevkalade iktidar verilmesi ve bunun için de usûl-i muvakkata (geçici usûl) kabul edilmesi uygun görülmüştü. Bu eyaletlerin valileri, zaptiye

¹⁸⁸ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara 1993, s. 382.

¹⁸⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, s. 131.; Önen-Reyhan, a.g.e., s. 142-143.

¹⁹⁰ Sencer, a.g.e., s. 78.

¹⁹¹ Engelhardt, a.g.e., s. 76.

¹⁹² BOA, A. M. 15/48, Evâsıt-ı Zilhicce Sene 1272, C. DH. 22/1063, Evâhir-i Zilkade Sene 1272.

neferatının artırılması ve lüzumu miktarda asâkir-i muvazzafa tahririnde izinliydi. Eşküyayı takip ve ele geçirme hususunda valiler, kaymakam ve müdürler bilhassa memuriyet bölgelerini gezip maiyetlerindeki asâkir-i zabtiyye ve muvazzafa ile birlikte hareket ederek herhangi bir memur bu suçların önlenmesi hususunda en küçük bir kusur ya da gevşeklik göstermesi durumunda memuriyetinden derhal uzaklaştırarak kanunun icrası hususunda yetkiliydiler. Haydutların takip ve yakalanması için gerek mülkiye memurları gerekse onlar tarafından memur olanlar herhangi şehir, kasaba ve karyenin ahalisini silahlanıp yardıma davet ederler ise ahali bu hizmeti ifaya mecbur olacak, aksi halde ahali genel olarak mesul tutulacaktı. Teslim olmayıp karşılık veren ya da firar etmeye çalışan eşkıyaya üç defa teslim olmalarının yüksek sesle söylenmesi, dinlemezler ise bilâ-tereddüt üzerlerine askerler ve yardım eden ahali ateş etmeye yetkiliydiler. Yakalanan eşkıyanın yargılanması için ismi geçen eyaletlerde birer “meclis-i muvakkate” teşkili kararlaştırılmıştı. Bu meclislerde can, mal ve namusa suikasd için silahlı olarak hareket ettiği yani yol kesme, cinayet ve hırsızlık için silahlı olarak haydutluk ettiği tahakkuk eder ise derhal mazbatası yapılacaktı. Ancak verilecek bu mazbatanın ahkâmının icrasına valiler yetkiliydi. Ahkâmın icrasından sonra soruşturma ve muhakemeleri keyfiyetlerinin Bâbıalî’ye bildirilmesi ve ayrıca bu gibi eşkıyayı saklayan ve onlara muavenet edenlerin muhakemelerinin de bu mecliste görülerek onların da kürek cezasının en ağırlıyla cezalandırılmaları isteniyordu. Teşkil olunan “mecâlis-i muvakkate”ye reis olmak üzere tercüme odası hulefâsı mütehayyizânından Enis Efendi 5.150 kuruş maaş ile Vidin’e, Aşir Efendi 3. 800 kuruş ile Silistre’ye, Asım Bey 5.800 kuruş ile Selanik’e, tahrir-i emlâk memuriyetiyle Selanik’te bulunan Ahmed Rasim Efendi 5.000 kuruş ile Manastır’a, Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası hulefâsından Tahir Efendi yine 5.000 kuruş maaş ile Yanya’ya ve Neşet Bey’de 3. 500 kuruş maaş ile Edirne’ye tayin olunmuştu.¹⁹³

1852 düzenlemesine göre, memleket eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklarda kazalara ayrılıyordu. Ayrıca bir eyalete bağlı olmayıp doğrudan doğruya merkezle muhaberede bulunan müstakil sancakların idareleri

¹⁹³ BOA, HR. MKT. 134/15, 17 Cemaziyelevvel Sene 1272 (25 Ocak 1856).

mutasarrıflara, direkt eyalete bağlı sancakların idareleri ise kaymakamlara verilirken kazaların yönetimi ise müdürlere bırakılmıştı.¹⁹⁴

1.1.4.4. 1858 Düzenlemeleri

İmparatorluğun taşra idaresinde görülen aksaklıklar, yapılan düzenlemelere rağmen çözüme kavuşmuş değildi. Kırım Savaşı (1853-1856) sonunda imzalanan Paris Antlaşması, imparatorlukta mülki idarenin ıslahı için gerekli olan barış ortamını sağlamıştı.¹⁹⁵ Paris Antlaşması'nın imzalanmasından altı hafta önce 28 Şubat 1856'da Islahat Fermanı imzalanmıştı.¹⁹⁶ Ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim unsurlara birtakım haklar sağlıyordu. Ancak Hristiyan azınlığın fermana gösterdiği tepki birbirinden farklı idi. Fermana en çok Rumlar karşı çıkıyordu. Çünkü fermanla birlikte 15. yüzyıldan beri sahip oldukları (primus inter pares) durumunu kaybediyorlardı. Rumlar, diğer Hristiyan milletlerden üstün konumlarını kaybederken patrikhane de Ortodokslar üzerindeki adli, idari, mali, eğitim işlerinde olan haklarını kaybedecekti.¹⁹⁷ İznik Rum Metropoliti'nin Bâbüâli'deki törenden sonra, fermanın ipek keseye konulması esnasında "inşallah o torbadan bir daha çıkmaz" dediği rivayet edilmekteydi.¹⁹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nda Islahat Fermanı ile azınlıklara bazı haklar tanınırken, eyalet meclisleri ve liva meclislerine dair bir hüküm de fermana yer almıştı. "... eyalet ve elviye meclislerinde tebaa-i müslime ve isevîyye vesâ'ireden bulunan 'âzânın emr-i intihâblarını bir sûret-i sahîhaya koymak ve ârânın doğruca zuhûrunu te'mîn eylemek için işbu meclislerin sûret-i tertib ve teşkilleri hakkında olan nizâmâtın ıslâhına teşebbüs ile Devlet-i Aliyyem netice-i ârâyı ve verilen hüküm ve kararı sahihen bilmek ve buna nezaret etmek esbâb ve vesâil-i müessiresinin istihsâlini mütalaa eylemesi ...". Burada devlet, eyalet

¹⁹⁴ Yaman, a.g.e., s. 125.

¹⁹⁵ Önen-Reyhan, a.g.e., s. 144.

¹⁹⁶ Islahat Fermanı'nın orijinal metni için bkz. Düstur, 1. Tertib, C. 1, Yıl 1289, s. 7-14, ayrıca fermanın transkripsiyon metni için de bkz. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil inalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, s. 19-25.; Karal, Osmanlı Tarihi, C. 5, s. 258-264.

¹⁹⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 48-49.

¹⁹⁸ Roderic Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul 2005, s. 61.; Engelhardt, a.g.e., s. 95.

ve liva meclislerinde Müslim ve gayrimüslim azanın seçimlerini düzenli bir şekle sokmak ve oylama sonuçlarının doğru bir şekilde ortaya çıkmasını sağlamak için, bu meclislerin tertip ve teşkil şekilleri nizamının ıslahına teşebbüs edeceği ve ayrıca oylama neticesi verilen karar ve hükümlerin doğru bir şekilde bilinmesi vaadinde bulunmuştu. Yani yönetimde temsil ilkesini genişletmeyi vaat eden ferman bu ilkeyi somutlaştıran eyalet ve liva meclislerinin, Müslim ve gayrimüslim üyelerinin eşit ve adil bir şekilde seçilip meclislerde özgür tartışma ortamının sağlanması için yeni baştan oluşturulacağını söylüyordu.¹⁹⁹

Islahat Fermanı'ndan iki yıl sonra H. 13 Safer 1275 (M. 22 Eylül 1858) tarihinde vali, mutasarrıf, kaymakam, müdür ve umûmi sûrette memurların vazifelerinin, mülki idare ile ilgili hükümlerin olduğu “vülat-ı izam ve mutasarrıfın-i kiram ile kaymakamların vezâifini şâmil talimat”²⁰⁰ yayınlandı.

Altı ana başlık ve kırk altı maddeden oluşan talimatın birinci maddesine göre imparatorluk eyalet, elviye, kaza ve karyelere ayrılmıştır. İkinci maddesinde ise eyaletlerin yönetiminden vali, livaların kaymakam ve kazalarınkinden ise müdürlerin sorumlu oldukları belirtilmiştir. Bu idari taksimat dışında herhangi bir eyalete bağlı olmayan (müstakil) sancakların bulunduğu ve idarelerinin mutasarrıflara verildiği belirtilmiştir (madde 27). Herhangi bir idari dairenin “kasr ve tevsi” yani daraltılması ya da genişletilmesi emr ü fermân-i pâdişâhîye bağlanmıştı (madde 4).

“Vülat-ı izamın vezâifi” başlığı altında valilerin yetki ve sorumlulukları belirtilmişti (7- 26. maddeler). Buna göre bir eyalette vuku bulacak her türlü mesâlihın mercii, nazırı, Devlet-i Aliyye'nin mahsus-ı vekili ve muhatabı valiydi.

¹⁹⁹ Davison, a.g.e., s. 58.

²⁰⁰ Bu talimat, Takvim-i Vekayi'nin 26 Rebiülahir 1275 (3 Aralık 1858), def'a 566, s. 3, 18 Cemaziyelahir 1275 (23 Ocak 1859), def'a 567, s. 3, 17 Receb 1275 (20 Şubat 1859), def'a 568, s. 2-3, 29 Şaban 1275 (3 Nisan 1859), def'a 569, s. 3, 4 Zilkade 1275 (5 Haziran 1859), def'a 570, s. 3, 5 Zilhicce 1275 (6 Temmuz 1859), def'a 571, s.3, 2 Rebiülahir 1276 (29 Ekim 1859), def'a 572, s. 2-3, 2 Cemaziyelevvel 1276 (27 Kasım 1859), def'a 574, s. 3, nüshalarında yayınlanmıştır. Ayrıca Düsturun 1282 yılındaki tabında sayfa 559-573'te mevcut iken daha sonraki baskılarından talimat çıkarılmıştır. Yine talimatnamedeki maddelerin özeti ve değerlendirmeleri için Vecihi Tönük'ün, *Türkiye'de İdare Teşkilâtı*, Ankara 1946, sayfa 117-128 ile Talât Mümtaz Yaman'ın, *Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşıma Hakkında “Bir Kalem Tecrübesi”* adlı eserin s. 139-146 kısmına bakılabilir.

Mahkemeler ve meclislerin hakkaniyet üzere vazife yapmaları ve eyalet dâhilinde hiç kimsenin mağdur olmaması, işkence vesair eza ve cefa görmemesinden bizzat eyaletin valisi sorumludur. Valiler, eyalette hükümet-i icrâiye yetkili iken kanun, nizamât ve emirlerin uygulanması bizzat vazifeleridir. Mahkemelerin verecekleri hükmün icrası onlara aitti. Şahsi emniyet, belediye ve yolların emniyeti maddeleri, eşkıyalık hareketlerini önlemek, eşkıyaya karşı eyalette görevli zaptiyeyi göndermek eğer zaptiye neferâtı kâfi gelmediğinde meclislerle müzakere edildikten sonra zabitan eline verilecek mazbata ve buyruldu ile orada bulunan askerin sevkiyle yükümlüydüler. Kaymakamlar, müdürler zimmetlerine para geçirmek, vücuhun ve aza-yı mecalisin emval, vergi, aşar bedeli ve rüsumattan borçları olup da gizleyerek ahali üzerinde bakaya devir ederek hazineyi zarara uğratmak gibi durumlar olur ise ve yine maiyet memurlarının maaş ve masrafları hakkında nizama aykırı işleri vuku bulursa bunların tahkik ve teftişinden valiler mesuldü. Her eyalet dairesinde bulunan kaymakamlar, müdürler, defterdarlar vesâir memurların amiri valilerdi ve bunların vazifeleri hilafında hareketleri vuku bulursa onları azlederek yerlerine vekil tayini ve sorumluları muhakeme ettirerek keyfiyeti merkeze bildirmekle yükümlüydüler. Kaza müdürlerinin, vazifelerinde kusurları ya da su-i hal ve idarelerinden dolayı azli icap edenlerin yerlerine, mesuliyeti valiler üzerinde olmak üzere mahallinden münasip birisinin nizamına dayanarak müdür tayini ile durumu Bâbîâlî'ye bildirmeye, eğer emniyet edeceği bir adamı bulamaz ise Dersaadet'ten müdür istemeye yetkili ve memurdur. Kaza müdürlerinden zimmetine para geçirenler ceza kanunu gereği cezalandırılır ve zimmetine geçirdiği para kendilerinden veya kefillerinden tahsil edilir aksi halde valiler tazmin edecekti. Eyaletin hüsnü asayiş ve emniyetinden sorumlu olan vali, zaptiye neferâtının asli görevi dışında uşak gibi istihdam kılınmak veya şunun bunun hane, bağ ve bahçesinde kullanılmak veyahut zaptiyelik hizmeti yapmayıpta zaptiye defterine yazılan kimselerin, haksız yere maaş almaları gibi kanuna mugayir işlerin önlenmesinden de onlar mesuldü. Talimatın 26. maddesi valilerin tarım, bayındırlık, beledi işlere dair görev ve sorumluluklarına ayrılmıştı. Eyalet dâhilinde tarıma müsait arazinin civar köyler ahalisine verilerek ekilip biçilmesini sağlamak, köyler ve kasabalar arasındaki yolları düzenlemek,

köprüler inşa ettirmek vb. işlerde gayret göstermek kısaca eyaletin mâmuriyeti hususunda lazım gelen tedbirlere teşebbüs etmek vülat-ı izamın vazifelerindendi.

Tanzimat'la ellerinin bağlandığından şikâyet eden valiler, 1849 düzenlemesi ile meclis karşısında sembolik bir konuma getirilmişti. Ancak yukarıda görüldüğü gibi 1858 düzenlemesiyle birlikte meclisin yetkilerinin büyük bir kısmı tekrar iade edilmişti. Bu düzenlemede meclislerle ilgili bir tasarruf olmasa da, meclislerin “hakkaniyet” üzere çalışmasından valiler sorumludurlar şeklinde bir ifade vardı. Meclislerin denetimini valilere bırakan bu düzenlemeyle valiler, meclisin üzerinde bir konuma getirilmişti. Gerek Islahat Fermanı ile birlikte gittikçe artan büyük devletlerin müdahaleleriyle imparatorluktan ayrılmak isteyen azınlıklara, gerekse taşrada bir güç haline gelmiş olan yerel eşrafa karşı merkez, valinin yetkilerini artırmıştı. Bu şekilde “güçlü valilerle” -yerel egemenlerin yerleştiği- eyalet meclislerine karşı bir denge kurulmak istenmişti.²⁰¹

Mutasarrıfların vazifeleri ise şu şekilde belirtilmekteydi; hiçbir eyalete bağlı olmayıp mutasarrıf şeklinde yönetilen sancakların yönetiminden mutasarrıflar sorumludurlar ve yukarıda eyalet valilerinin yetkilerinin aynısına sahip oldukları belirtilmişti (madde 27).

Talimatın (28-36. maddeleri) kaymakamların vazifelerine ayrılmıştı. Buna göre sancak kaymakamları, idaresinde memur oldukları liva dâhilinde kanun, nizam, emirlerin uygulanmasından sorumludurlar. Yine sancak dâhilinde bulunan mahkemeler, meclisler, kaza müdürleri vesâir memurların “hakkaniyet” üzere hareket etmelerine dikkat ve nezaret etmek, kanun ve nizam-ı padişahiye aykırı hareket eden memurları valiye bildirmekle görevliyidiler. Eşkîya zuhurunda sancakta bulunan zaptiyeyi sevk etmek fakat zaptiyenin yetersiz kaldığı durumda, mazbata ve buyruldu itasıyla bölgedeki nizamiye askerini görevlendirmek ve bu teşebbüsü valiye bildirmekle yükümlüydü. Liva

²⁰¹ Stefanos Yerasimos'a göre Osmanlı bürokrasisi üzerinde büyük etkisi olan III. Napoleon'un kurduğu ikinci imparatorluk Fransasının ve onun idari siteminin, valiyle vilayet genel meclisleri arasındaki ilişkilerin ve yetkilerin belirlenmesinde büyük etkisi vardır. Bkz. Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye II, Tanzimat'tan I. Dünya Savaşı'na*, İstanbul 2001, s. 120.

merkezinde muhakemeleri icap eden memurların tarafsız, adil bir şekilde muhakemelerini temin ederek bunların mazbatasını valiye takdim edeceklerdi. Emval-i miriye'nin zamanında tahsiline ve mültezimlerin ellerinde bulunan ferman-ı âlilerin hükümlerinin icrasına ve bu vesile ile kimsenin hakkında zulüm, haksızlık vuku bulmamasına ancak bulması durumunda ise valiye bildirmekle memurdurlar.

Talimatın son bölümü ise kaza müdürlerinin vazifelerine ayrılmıştı (37-46 maddeler). Talimatta müdürlerin vazifelerinin evvela kazalar dâhilinde asayiş ve emniyeti sağlamak olduğu belirtilmişti. Daha sonra ise kaza meclislerinde rüyet olunacak davaların adalet üzere görülmesini sağlamaktı. Kazalarda asayiş sağlanırken zaptiye neferâtının vesâirenin kimseden ücretsiz yem ve yiyecek almamalarına dikkat ihtimam göstereceklerdi. Mali hususlara dair vazifeleri ise; emval-i miriye'yi zarardan korumak, tahsilâtta gecikmelere meydan vermemek ve bakayadır diye birilerinin uhdesine mal-ı miri geçirilmemektir. Yine verginin hakkaniyet üzere tevzii ile kimseden fazla vergi almamak ve mültezimlerin ellerindeki ferman-ı âli hükümlerinin icrasıyla birlikte kimseye haksızlık edilmemesini sağlamakla vazifeliydiler. Ancak tahsilâtta gecikmeler olursa şayet derhal durumu kaymakama bildireceklerdi. Ziraat ve ticaretin ilerlemesine dair gerekli tedbirleri alacaklar, lakin livanın yardımına ihtiyaçları olduğu durumda ise konuyu liva merkezine bildireceklerdi.

Talimatın yayınlanmasından kısa bir süre önce 14 Nisan 1858'de, Edirne Eyaleti Valisi Mustafa Paşa, Edirne Meclis-i Kebiri'nin bazı mertebe yolsuzluğundan şikâyet ediyor, kendisine şifahen meclisin ıslahı ve azasının tebdiline dair vaat ve ferman buyrulduğunu söylüyordu. Aslında ıslaha muhtaç pek çok meselenin olduğu eyalette ona göre tedâbir-i ıslâhiyenin birincisi, meclis heyetinin değiştirilmesi hususuydu. Mustafa Paşa -konunun ehemmiyetine binaen- gizlice işe başlamak gereği hâsıl olduğundan gerekli emirnâmenin biran evvel gönderilmesini istiyordu.²⁰² Mustafa Paşa'nın meclis ile ilgili kaygılarında haklılık payı olmakla birlikte, yetkilerinin çoğunu meclise

²⁰² BOA, A. MKT. UM. 320/33, 29 Ramazan Sene 1274 (13 Mayıs 1858), lef 6.

devretmenin ve bir anlamda sembolik bir konuma düşürülmüş olmanın getirdiği rahatsızlığın etkisi de olsa gerektir.

Düzenlemenin akabinde uygulamaya bakıldığında -Edirne özelinde- devlet adamlarının iyi niyetli gayretlerine tanık oluyoruz. Yukarıda valinin görevlerinden söz edilirken, meclislerin “hakkaniyet” üzere çalışmaları ve ahalinin işkence ve haksız yere ceza çekmemeleri konusunda sorumluluğun onlarda olduğu söylenmişti. Edirne Valisi, bu talimat doğrultusunda Zağra-i Atik kaymakamı Mehmed Efendi ve bazı kimselerin, işkence keyfiyetinden dolayı Edirne Eyaleti Meclis-i Kebiri’nde muhakemelerinin icra olunarak, tanzim olunan mazbatasının Meclis-i Vâlâ’ya takdim edilmesini sağlamıştı.²⁰³ Eyalet Meclisi’nde var olan aksaklıkların düzeltilmesi ve meclisin düzgün çalışabilmesi için de yine birtakım girişimler görüyoruz. Talimat-ı Seniyye gereği eyalet meclislerinde, Müslümanları temsilen dört, gayrimüslimleri temsilen milel-i sâireden birer nefer aza bulundurulması gerekiyordu. Fakat Edirne’ye geldiğinde Vali Süleyman Paşa, Meclis-i Kebir’de yalnızca iki Müslüman aza olduğunu, bu sebeple bazı mühim işlerin ertelendiğini ve birtakım evrakın torbalarda kalmış gördüğünü söylüyordu. Paşa, İzzet ve Hasan isimli azaların nitelikli kimseler olduğunu, bunların eskisi gibi aza olarak devam ettirilmelerini veyahut yeni aza seçimiyle sayının dörde çıkarılması lüzumunu merkeze bildiriyordu.²⁰⁴ Eyalet dâhilinde mukarrer olan vergiden fazlası her ne ad altında olursa olsun yasaklanmıştı. Vali Mustafa Paşa, Vize Kazasına gittiğinde “memleket masarifi” nâmıyla Vize Meclisi azası tarafından bila-irade 59.000 kuruş ahaliye bi’t-tevzi’ tahsil etmekte olduklarını haber almıştı. Bunun üzerine kazada ahaliden mürekkeb bir “meclis-i umûm” teşkil olunmuş ve ilgililer teker teker sorgulanarak gerekli tetkikat yapılmıştı. Soruşturma sonunda hadisenin doğru olduğu ortaya çıkmış, yolsuzlukta sorumluluğu olan meclis azaları azledilmiş ve yerlerine ahalinin intihabıyla yenileri seçilmişti. Yine valinin ifadesine göre sözü edilen meblağ geri alınarak sahiplerine verilecek ve ayrıca kendisinin Edirne’ye ulaşmasıyla birlikte suçluların Edirne’ye getirilerek bir kere de Meclis-i Kebir-i Eyalette

²⁰³ BOA, MVL. 907/59, 19 Rebiülahir Sene 1276 (15 Kasım 1859).

²⁰⁴ BOA, MVL. 928/1, 25 Şaban Sene 1277 (8 Mart 1861).

muhakemelerinin icra edileceği bildirilmişti.²⁰⁵ Mecliste de daha evvel görülen nitelikli personel eksiğinin geçen zamana karşın hala giderilemediği görülmektedir. H. 17 Cemaziyelevvel 1277 (1 Aralık 1860) tarihinde Vali Veliddin Paşa, sadarete yazdığı bir tahriratta Edirne Eyaleti'nin cesameti ve yazı işlerinin kesretinden bahsetmiş, câri işlerin ertelenmeden devam edebilmesi için dirayetli ve malumat sahibi ketebe istihdamı ile olabileceğini söylüyordu. Oysaki Edirne Meclis-i Kebiri kâtib-i sânisî Abdullah Efendi'nin "değil ifâ-yı memuriyet, bir satır yazı yazmaya iktidarı olmadığı" görüldüğünden bahisle, azledilerek yerine bu işlerde tecrübeli, Girit Eyaleti Meclisi kâtipliği yapmış, ehliyet ve malumat sahibi İbrahim Saib Efendi'nin tayini için izin istenmişti.²⁰⁶

Valilerin, yetkilerinin önemli ölçüde ellerinden alınması sonucu yalnızca alınan kararları yürüten bir görevli konumuna düşürülmesi, devlet işlerinde hızlı bir şekilde karar alarak uygulama imkânını ortadan kaldırmıştı. Meclislerin aldıkları en basit kararlar bile, Meclis-i Vâlâ'nın onayından sonra ancak uygulanabiliyordu. Bu durum da işlerin yavaşlamasına sebebiyet verirken valilerinde etkili çalışmalarını engelliyordu. Tanzimat Fermanı'nda da belirtilen, o tarihten beri sürekli vurgulanan ve bir türlü engellenemeyen yolsuzluk, rüşvet gibi usulsüzlüklerin önlenmesi için uyulması öngörülen karmaşık yöntemler hazine gelirlerinin artmasını engelliyordu. Bütün bunlardan ise valiler sorumlu tutuluyor ve bu nedenle de görev yerlerinde uzun süreli bulunamıyorlardı.²⁰⁷ Edirne'de görev yapan valilere ve bunların görev sürelerine baktığımızda bu durumun daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Tablo 3. Tanzimat'ın İlanından Vilayet Düzenlemesinin Yapıldığı 1864 Yılına Kadar Geçen Sürede Edirne'de Görev Yapan Valiler:²⁰⁸

²⁰⁵ BOA, MVL. 905/92, 1 Rebiülevvel Sene 1276 (28 Eylül 1859).

²⁰⁶ BOA, MVL. 922/17, 17 Cemaziyelevvel Sene 1277 (1 Aralık 1860), İ.MVL. 443/19738, 17 Cemaziyelahir Sene 1277 (1 Aralık 1860), lef 4.

²⁰⁷ Selda Kılıç, "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXVIII/45, Yıl 2009, s. 54.

²⁰⁸ Edirne Vilayet Salnamesi, Def'a 27, Sene-i Maliye 1317 (M. 1901), s. 45-49. Salnamede, 1230 tarihinden salnamenin basıldığı 1317 yılına kadar Edirne'de görev yapmış valilerin isimleri yer almaktadır. Biz burada Tanzimat ile birlikte başlayıp vilayet sistemine geçilen 1864 senesine kadar görev yapmış isimleri verdik.

Emin Paşa, (1253-1256)
Nâfiz Paşa, (1256)
Hacı Saib Paşa, (1256)
Yakub Paşa, (1256)
Osman Nuri Paşa, (1256-1257), müşârûnileyhe kadar olan zevât Çirmen Mutasarrıfı ünvanıyladır.
Sadr-ı esbâk Mehmed İzzet Paşa, (1257-1259)
Mustafa Reşid Paşa, (1259) tarihinde bi't-tayin Edirne'ye gelmeksizin infisâl etmiştir.
Osman Nuri Paşa, (1260) def'a-i sâniye tayin olunmuştur.
Damad Said Paşa, (1260-1261)
Mirza Said Paşa, (1261)
Kapudân-ı esbâk Tahir Paşa, (1261-1263)
Rüstem Paşa, (1263-1264)
İsmail Paşa, (1264-1266)
Hayreddin Paşa, (1266-1268)
Hâfız Paşa tarih-i mezkûrda bi't-tayin Edirne'de iken arkadan dolar şişhâneli top icâd etmiştir.
Boşnakzâde Mehmed Paşa, (1268-1269)
Sadr-ı esbâk Kıbrıslı Mehmed Paşa, (1269-1270)
Rüstem Paşa, (1270-1271), def'a-i sâniye olarak tayin olunmuş ve zamanında Edirne'ye telgraf hattı temdid olunmuştur.
Sâmi Paşa, (1271-1272)
İsmail Paşa, (1272-1274), def'a-i sâniye olarak tayin olunmuştur.
Muammer Paşa, (1274), zamanında hükümet konağı muhterik olmuştur.
Al Yanak Mustafa Paşa, (1274-1276)
Hacı Hilmi Paşa, (1276) da mutasarrıflık unvanıyla tayin olunmuş
Ahmed Bican Paşa, (1276-1277)
Veliddin Paşa, (1277)
Süleyman Paşa, (1277-1278)
Kıbrıslı Mehmed Paşa, (1278-1280), def'a-i sâniye tayin olunmuştur.

Süleyman Paşa, (1280), def'a-i sâniye tayin olunmuş ve sene-i mezkûre de vefat edip Edirne'de medfundur.

Arif Paşa, (1281), zamanında Menâfi Sandığı teşkil ve şose inşasına mübâşeret olunmuş ve sene-i mezkûre de vefat ile Edirne'de medfun bulunmuştur.

Tabloda da görüldüğü üzere valilerin görev süreleri çoğunlukla bir ila iki yıl arasında değişmektedir. Hatta 1840 yılında üç valinin ismini görüyoruz. Coğrafi açıdan günümüz Edirne şehri ile kıyaslanamayacak derecede büyük olan Edirne Eyaleti gibi büyük bir idari birim de, bu kadar kısa bir süre içerisinde, eyaleti tanıyıp daha sonra eksikleri belirleyerek gereken icraatları yapmak şüphesiz ki hiçte kolay bir iş değildir. Kaldı ki eyaletin nüfusuna baktığımızda yalnızca Müslümanların yaşadığı bir kent değil Rum, Ermeni, Bulgar, Musevi gibi gayrimüslim unsurun bulunduğu kozmopolit bir eyaletti Edirne. Bu durum, burada görev yapan valilerin zor olan vazifelerini biraz daha zorlaştırıyordu.²⁰⁹ Bulgarlar ile Rumlar arasındaki çekişme, Hristiyan tebaa arasındaki mezhep çatışması²¹⁰ yine Müslümanlarla Hristiyanlar arasındaki sorunlar ve bunlara

²⁰⁹ Eyalet meclisinde tanzim olunan mazbataların altına basılacak mühürler ve bunların sıralaması dahi tartışma konusu olabiliyordu. Edirne hahambaşı, 7 Şubat 1861 tarihinde Sadaret'e sunduğu arzuhalde Tanzimat'ın başlangıcından itibaren irade gereği Edirne'de akd olunan mecliste Yahudi milletini temsilen hahambaşının bulunduğunu, mecliste tanzim olunan mazbataların altına Rum ve Ermeni metropolitlerinden sonra kendisin mühür basıp, sair çorbacılarında alt tarafına mühür basmalarına da vali Veliddin Paşa zamanında karar verildiğini söylüyordu. Ancak kendisine karşı bazı taarruz vuku bulduğundan şikâyetle söz konusu kararın uygulanmasını istiyordu. Meclis-i Vâlâ'ya havale olunan konu üzerine sabık vali (Paris Sefiri) Veliddin Paşa'dan buna nasıl karar verildiği sorulmuştu. Veliddin Paşa, tanzim olunacak mazbatalarda ilkin Rum, ikinci olarak Ermeni metropolitlerinin ve üçüncü olarak da hahambaşının mühür basmasının kendi esna-yı memuriyetinde uygun görüldüğünü söylüyordu. Çünkü hahambaşının tıpkı metropolitler gibi milletbaşı demek olduğunu; Rum ve Ermeni milletleri tarafından meclise devam eden azanın vekil sınıfından bulunmalarına nazaran hahambaşının da mühür basmasının uygun görüldüğü şeklinde bir izah getirmişti. BOA, MVL. 926/21.

²¹⁰ Mezhep çekişmeleri ile ilgili Edirne'de yaşanan problemlere bir örnek vermek gerekirse, Protestan vekili Stefan, 18 Kasım 1858'deki istidasında Protestan mezhebinin seçen Ohannes isimli bir Ermeninin diğer Ermenilerden düşmanlık gördüğünü hatta zevcesinin evinde alıkonulduğundan bahisle meselenin şer'i şerif ve Edirne Meclisi marifetiyle "hakkaniyet" üzere çözümünü konusunda, Edirne valisine bir kıt'a emirnâme-i sâmi ihsan buyrulmasını istiyordu. BOA, HR. MKT. 266/62.

Avrupalı büyük devletlerin -konsolosların- karışmaları koşulları daha da güçleştiriyordu.²¹¹

Valilerin görev süreleri ve eyaletin mevcut şartları dışında bir başka mesele de valilerin maiyet memurlarıydı. Özellikle kaza müdürlerinin hali, valilerin eyaletteki durumunu da etkiliyordu. Çünkü talimata göre onların iyi ve kötü hallerinden valiler sorumluydu. Vali Veliddin Paşa, Edirne Eyaleti'nde vâki kazalarda bulunan müdürlerin ekserisinin ehliyetsiz ve dikkatsizliklerinden ötürü emvâr-ı miriye tahsilât ve umur-ı kazanın tehir olduğu gibi kazalar ahalisinin de basit bir iş için dahi eyalet merkezine müracaata mecbur olmalarından dert yakınıyordu. Bu sebeple Meclis-i Kebir-i Eyaletin, kazaların küçük meseleleriyle meşgul olmaları hasebiyle mühim konuların ertelenmek zorunda kaldığından bazılarının müdürlerinin azilleriyle yerlerine, mahsus olan maaşlarla vekâleten tayin olunmuştu. Bunlar; Kırklise kazasına Azmi, Cisir-i Ergene kazasına Ömer Efendiler, Dimetoka'ya Mustafa Bey, Cisir-i Mustafa Paşa'ya Yusuf, Pınarhisar kazasına Yusuf ve Kızılağaç kazasına da Hüseyin Ağalardır.²¹² Edirne Valisi Veliddin Paşa'nın, liyakatsizlik, eyalet işlerinin tehir edilmesi gibi benzer sebeplerle yukarıdaki müdür azillerinden kısa bir süre önce 28 Kasım 1860 (H. 14 Cemaziyelevvel 1277) tarihinde, yine Edirne Eyaleti'nde bazı kazalar da kimi müdürlerin azilleri, kimlerinin de tebdili hususunda merkezden müsaade istiyordu. Kendisine müdürlük maddesinin valilere bırakıldığı gibi, suçsuz memurların azlolunmamasının da cari kaideden olduğu hatırlatılarak gerçek, doğru tahkik üzere yapılan azil ya da tebdilin tabii olduğu, fakat Edirne'ye uzak bu kazalarda icra-yı tahkikata yeterli zaman olmadığı söyleniyordu. Ayrıca tayin olunan müdürlerin liyakati, keyfiyeti ve evvelki hizmetlerinin izah olunmamasıyla beraber bir kısmının becayiş olunmasının merkez tarafından uygun bulunmadığı

²¹¹ Edirne Eyaleti'nde teşkil olunan Ticaret Meclisi'nde kuruluşundan itibaren yabancı devlet tüccarlarından da iki aza seçilerek tayin olunuyordu. Ancak Yunan Devleti konsolosu kendi tüccarlarından istediği üç-dört taciri tebaalarının davası görüleceği vakit Ticaret Meclisi'nde hazır bulundurmakta ısrar ediyordu. Vali Mustafa Paşa bu durumun meclisin hüsn-i idaresinin ve nizamının bozulmasına yol açabileceğinden eskiden olduğu gibi iki aza tayini ve ayrıca hangi devletin tebaasından bir tüccarın davası görülüyor ise konsolosun o devlet tüccarından bir nefer göndermesi şeklinde uygulamanın devamı konusunda merkezden izin istiyordu. BOA, HR. MKT. 311/85, 15 Şaban 1275 (23 Mart 1859), lef 3.

²¹² BOA, A. MKT. MVL. 123/77, 9 Cemaziyelahir 1277 (2 Ocak 1861).

kendisine bildirilmişti. Bu müdürlerin bağlı olduğu sancakların kaymakamları tarafından da, bunlar hakkında herhangi bir şikâyet olmadığından lazım gelenlerle görüşülerek, usulüne uygun verilecek kararın etraflıca izah edilmesi de isteniyordu.²¹³ Valilerin kaza müdürleri ile ilgili, liyakatsiz olmaları, emval-i miriye'nin tahsilinde sorunlara neden olmaları, dikkatsizlikleri vs. şikâyetlerine bakıldığında aslında Edirne'de çok da fazla bir şeyin değişmediğini görüyoruz. Nitekim Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile Edirne, Hüdavendigâr, Sayda gibi eyaletlerde başlayıp tedricen diğer eyaletleri de kapsayan idari, mali, askeri, eğitim vs. birçok alanda reformlar yapılırken -Edirne özelinde- o dönemde de müdürlerle ilgili benzer şikâyetlerle karşılaşılıyor. 19 Kasım 1843 (H. 26 Şevval 1259) tarihli bir vesikada Edirne ve Vize Sancakları dâhilinde kâin kazalar müdürlerinin çoğunun okuyup yazmalarının olmadığından söz ediliyordu.²¹⁴ Aslında Bâbıâli'nin bir anlamda eli kolu da bağlıydı. Elinde ne taşrada idarecilik yapacak yeterli sayıda nitelikli personel vardı ne de bunlara maaş verilebilecek finansal yapı vardı.²¹⁵ Bu nedenle merkez, yerel egemenlerin "iş birliğine" ihtiyaç duydu. Fakat zamanla Tanzimat'ın mülkiye mektebinden yetişen idarecilerin sayılarının artmasıyla birlikte bunlara kaza idaresinde görev verilmeye başlanmıştı.²¹⁶

1858 yılı düzenlemesinin devamında alınan bir kararla, bazı eyalet valiliklerinin mutasarrıflığa tahvil olunduğunu görmekteyiz.²¹⁷ 19 Aralık 1859 (H. 24

²¹³ Azli ya da değiştirilmesine karar verilen kazalar ve müdürleri şunlardır; Hacı Mustafa Ağa Yanbolu'ya, Yanbolu müdürü Nazif Efendi Aydos'a, Abdürrezzak Bey' Karınabad, Zahir Efendi Bergos'a, Bergos müdürü Abdüssettar Efendi Ahyolu, Tayyar Bey Zağra-i Cedid, Hasan Ağa Vize kazasına, Tevfik Efendi Çorlu'ya, Şâkir Efendi Ereğli ve Osman Efendi ise Baba-yı Atik'e tayin olunmuştu. BOA, A. MKT. UM. 439/17, 14 Cemaziyeleevvel Sene 1277 (28 Kasım 1860), A. MKT. UM. 440/10, 14 Cemaziyeleevvel Sene 1277 (28 Kasım 1860).

²¹⁴ BOA, C. DH. 28/1378, 16 Şevval Sene 1259 (9 Kasım 1843).

²¹⁵ Midye kazasında, maaşsız olması nedeniyle müdürlüğe kimse tarafından rağbet olmamıştı. BOA, A. MKT. UM. 176/51, 14 Rebiülahir Sene 1271 (4 Ocak 1855).

²¹⁶ Edirne Sancağı'na tabii Kırkkilise kazası müdürü Ragıp Bey'in idare ve zabıtaca rehabeti olduğu iddiasıyla azledilerek yerine Edirne vücuhundan İsmail Ağa tayin edilmek istenmişti. Ancak Edirne valisine verilen cevapta, bu tür hanedanın müdür tayininin yasak olduğu ve mekteb-i mülkiyeden yetiştirilen ve ahvali tecrübe edilen kimselerinin seçilmesinin uygun olacağı söylenmişti. BOA, A. MKT. UM. 532/73, 14 Receb 1278 (15 Ocak 1862).

²¹⁷ Düzenlemeye göre "umûr-ı mülkiye ve maliyenin derdest bulunan ıslahatı cümlesinden olmak üzere ehemmiyeti olmayan ve inzibatı mucib olarak idaresi kâbil

Cemaziyelevvel 1276) tarihli bu düzenlemeyle mutasarrıflığa tahvil olunan Edirne'ye Surre-i Hümayûn Emmini sâbık saadetlû Hilmi Paşa mutasarrıf olarak tayin olunmuştu.²¹⁸ Valilerin gittikçe güçlenmesi yönünde yapılan düzenlemelere paralel olarak değerlendirilebilecek bu kararı Ahmed Lütfî Efendi, *“umûr-ı mülkiyye ve maliyenin ıslahatına bakıldığı sırada bazı eyâlât valiliklerinin mutasarrıflığa tahviliyle tasarruf edildi. Bu tasarruftan husule gelen menfaat ayn-i mazarrat olduğu rehîn-i rütbe-i bedâhettir. Çünkü vilâyâtı küçültmek maddî ve manevî mazarratı mü'eddidir”* şeklinde eleştiriyordu.²¹⁹ Lütfî Efendi'yi haklı çıkaracak bir gelişme olmuş ve Edirne mutasarrıflığı üzerinden bir yıl bile geçmeden, siyasi önemi ve coğrafi büyüklüğüne binaen tekrar valiliğe tahvil olunmuştu.²²⁰

Mülki idarede bu kararlar alınırken, 8 Kasım 1859'da alınan bir kararla defterdarlıklar ile mal müdürlükleri kaldırılmış, valiler ve sancaklardaki yöneticiler eyalet ve sancaklardaki mali işlerden de doğrudan sorumlu hale getirilmişlerdir.²²¹

Taşra idaresinde yapılan düzenlemelere karşın sükûnet sağlanamamışken, Islahat Fermanı nedeniyle bazı eyaletlerde problemler baş gösteriyordu. Fermanın hem gayrimüslimler hem de Müslümanlar memnun değildi. Bosna ve Suriye'nin etnik yapıları düşünüldüğünde bu bölgelerde ayaklanmaların çıkması kaçınılmazdı. 1860-61 yıllarında Suriye'de çıkan ayaklanmaları bastırmak için Hariciye Nazırı Fuat Paşa başkanlığında bir heyet bölgeye

olan bazı eyalet valiliklerinin mutasarrıflığa tahvili... iktizâ-yı halden görüldükten Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Adana, Sivas, Ankara, Bursa, Harput ve Hakkâri mutasarrıflıklarına tayinler yapılmıştı. Takvim-i Vekayi, 15 Cemaziyelahir 1276 (9 Ocak 1860), def'a 576, Cevdet Paşa, *Tezâkir* 13-20, Yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 93, ayrıca “mutasarrıflık” hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ali Fuat Örenç “Mutasarrıf”, *İslam Ansiklopedisi* (TDV), C. 31, İstanbul 2006, s. 377-379.

²¹⁸ BOA, A. MKT. UM. 373/50, 27 Cemaziyelevvel Sene 1276 (22 Aralık 1859). Ancak Hilmi Paşa, Edirne'de Sarayı isimli bir yerde bulunan kasrın kenarında akan Meriç Nehri'ne kazaen düşerek hayatını kaybetmiş ve yerine Tırnova Kaymakamı Bican Paşa'ya Edirne Mutasarrıflığı tevcih olunmuştu. *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, C. IX, Yay. Münir Aktepe, İstanbul 1984, s. 156.

²¹⁹ *Lütfî Tarihi*, Cilt IX, s. 155.

²²⁰ *Edirne Eyaleti'nin ehemmiyet ve cesâmetine nazaran mutasarrıflık ile idaresi mütenâsib olmadığından, mutasarrıfı bulunan Bican Paşa'nın azliyle yerine Veli Paşa vali oldu... Lütfî Tarihi*, Cilt IX, s. 164.

²²¹ Çadırcı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri...*, s. 230.; Önen-Reyhan, a.g.e., s. 148.

gitmişti. Tahkikat ve yargılamalar neticesinde verilen şiddetli cezalarla olaylar yatıştırılmıştı.²²² 1859'da Avrupalı Devletler Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli eyaletlerinde, uluslararası bir komisyon eliyle bir tahkikat yapılmasını dahi teklif etmişlerdi. Devletin egemenlik hakları ile bağdaşmayacak bu teklifi önlemek amacıyla Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa, Rumeli Eyaletlerini teftiş için görevlendirilmişti.²²³ Sadrazam, Beylikçi Afif Bey, Besim Bey, Cevdet Paşa, Rumlardan Pavlaki Efendi ile Fotiyadi Bey ve Bulgarlardan Gavril Efendi ve Ermeni milletinden Artin Efendi'den müteşekkil bir komisyon ile Rumeli'ye gitti.²²⁴

1860 yılında gerçekleşen teftiş şu bölgeleri içermektedir: Edirne Eyaleti (Edirne, Tekfurdağı, Gelibolu, Filibe, İslimye sancakları), Silistre Eyaleti (Silistre ve Varna Sancakları), Vidin Eyaleti (Vidin, Tırnova Sancakları), Niş Eyaleti (Niş, Sofya, Samakov, Köstendil sancakları), Üsküp Eyaleti (Prizne, Priştine sancakları), Rumeli Eyaleti (Manastır, İşkodra, Ohri, Kesriye sancakları), Selanik Eyaleti (Selanik, Tırhala, Serez, Drama sancakları).²²⁵

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli teftişi sırasında, Lübnan'da 1860'ta Marunîler ile Dürzîler arasında çatışmalar tekrar başlamıştı. 1845'te Lübnan'da yaşanan olaylardan sonra Dürzîler ve Marunîler için hazırlanan çifte kaymakamlı sistem yürümemişti. Avrupalı Devletler güvenliği sağlamak için bölgeye asker çıkarmışlardı. Ancak gerçekte İngilizler Dürzîleri, Fransızlar da Marunîleri kışkırtıyorlardı. İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya, Prusya ve Osmanlı İmparatorluğu temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurmuşlardı. Bu komisyon, 9 Haziran 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesini hazırladı.²²⁶ Nizamnameye göre bölgenin yönetimi Hristiyan bir mutasarrıfa bırakılacak ve onun yanına Lübnan'da bulunan bütün cemaatlerden birer vekil atanacaktı. Yine

²²² Ortaylı, a.g.e., s. 50.

²²³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7, Ankara 1977, s. 152.

²²⁴ Cevdet Paşa, *Tezâkir 13-20*, Yay. Cavid Baysun, s. 101.

²²⁵ Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, İstanbul 2007, s. 15.

²²⁶ Önen-Reyhan, a.g.e., s. 150. Nizamname için bkz. Cenk Reyhan, "Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi", *Memleket*, S. 1, C. 1, Mayıs 2006, s. 171-179. Lübnan'da yaşanan olaylar hakkında daha detaylı bilgi için ise bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "1840'tan 1861'e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler", *Belleken*, S. 40, C. X, Ekim 1946, s. 641-703.

bu cemaatleri temsil edecek ikişer üyeden oluşan bir merkezi meclis bulunacaktı. Böylece Cebel-i Lübnan cemaatlerin temsili esasına dayalı, yarı bağımsız bir sancak haline getirilmişti.²²⁷

Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli seyahatinden bir yıl sonra, Padişah Sultan Abdülaziz tarafından sadaret makamına getirilen Fuat Paşa'nın mülki idareye dair fikri Cevdet Paşa'ya göre şöyle idi: *"Bir vakitten beri Fuat Paşa vilâyâtın tanzimi emelinde olup hülâsa-i mütalaatı dahi, eyaletler ve sancaklar büyütülerek valiliklerine, mücerreb ü muktedir zatlar intihab ve daire-i mezuniyyetleri tevsi' ile yalnız mühim işlerde Dersaadet'e müracaat eylemeleri ve bu vechle merkez-i saltanat âdî işlerle iştigalden kurtularak vükelâ-yı devletinde ehemmi-i umûr ile iştigal etmeleri hususlarından ibaret idi."*²²⁸ Fuat Paşa ile aynı fikirde olmayan Cevdet Paşa'ya göre, imparatorluğun eyaletlerindeki coğrafi şartlar ve buralarda yaşayan nüfusun farklılığından dolayı bunu göz önünde bulundurmak suretiyle bir mülki ıslahat yapılması gerekmektedir.²²⁹ Hazırlanan sistem Fuat Paşa'nın adem-i merkezîyetçiliği ile Cevdet Paşa'nın merkezîyetçiliğinin çatışması ve uyuşmasının bir neticesinde olmuştu.²³⁰

1863'te müfettişler bir kez daha taşradaki sorunları incelemek ve bunların çözümü için acil harekete geçilecek yerlere gönderilmişti. Ahmet Refik Efendi Doğu Anadolu'ya, Subhi Beyefendi Batı Anadolu'ya ve Ahmet Cevdet Efendi Bosna-Hersek'e gitmişti. Sonuçlar Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştı. Müfettişler meclis toplantılarına katıldıklarını ve bu toplantılarda basit konuları tartışmak için saatlerin harcandığını, kendilerinin bozuk yollar, okulların yetersizliği, eşkıyalık, haydutluk gibi ciddi meseleleri tartışmaya zorladıklarını rapor etmişlerdi. Dürüst olmayan meclis üyeleri azledilmiş, meclisler çoğunlukla yollar, okullar, telgraf hatları ve su bentleri ile ilgili, toplumların pratik ihtiyaçları üzerine raporlar hazırlamaya zorlanmıştı. Tüm raporlar ve şikâyetler Fuat Paşa

²²⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul 2006, s. 151.

²²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 1980, s. 110-111.

²²⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7, s. 153.

²³⁰ Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 50.

tarafından Bâbîâli'de düzenlenen toplantılar serisinde tartışıldı.²³¹ Eyaletlere teftiş için heyetler göndermek aslında yatıştırıcı bir tedbir gibi düşünülmüştü ve kesin bir çözüm olmadığı da belliydi. 1863 senesi sonlarında Âlî ve Fuat Paşalar taşra idaresinde reform uygulamasına giriştiler.²³²

1.2. EYALETTEN VİLAYETE GEÇİŞ

1.2.1. 1864 Vilayet Nizamnamesi ve Hazırlanması

Eyaletlere aralarında ünlü devlet adamı, tarihçi ve hukukçu Cevdet Paşa ile yine önemli bir devlet adamı olan Ahmet Vefik gibi isimlerin olduğu bazı kimseler müfettiş olarak gönderilmişti. Bunların gönderdiği teftiş raporlarını incelemek ve gerekli tavsiyelerde bulunmak için Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmuştu. Bu arada 1864'te Fuat Paşa yine sadrazam oldu. Fuat Paşa'nın taşra idaresi konusunda aklında olan şey yeni "vilayet nizamnamesi" idi.²³³

Balkanlar, büyük devletlerin kışkırtmaları ve destekleriyle de gittikçe artan isyan hareketlerinin yaşandığı, ayrılıkçı faaliyetlerin gün geçtikçe yoğunlaştığı adeta kaynayan bir kazandı. Özellikle Vidin ve Niş'teki isyan teşebbüslerinde, 1850'deki isyandan sonra Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de kurulan komisyona göre, Rusya'nın ve komita üyelerinin etkisi kadar mali sıkıntıların ve idari teşkilattaki aksaklıklarında etkisi büyüktü. 1860'lı yıllara gelindiğinde durum daha da uluslararası bir boyut kazanmış ve yukarıda da belirtildiği üzere Kıbrıslı Mehmed Paşa bölgeye teftiş için gönderilmişti. Midhat Efendi ile olan kişisel düşmanlığını bir kenara koyarak bu görev için en uygun kimsenin Meclis-i Vâlâ Başkâtibi Midhat Efendi olduğuna karar vermiş ve kendisi de 4 Şubat 1861 tarihinde Niş valisi olarak atanmıştı.²³⁴ Bir yıl sonrada Serdâr-ı Ekrem Ömer

²³¹ Stanford J. Shaw, "Local Administrations in the Tanzimat", *150. Yılında Tanzimat*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 40.

²³² Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 53.

²³³ Lewis, a.g.e., s. 383.

²³⁴ Bekir Koç, *Midhat Paşa (1822-1884)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 14-15.

Paşa Rumeli ordusu müşirliğine tayin olundu. Her iki isim panislavizme karşı büyük bir özveriyle mücadele etmişlerdi.²³⁵

Midhat Paşa, Niş valiliği esnasında önemli hizmetlere imza atmıştı. İlk önce bölgedeki eşkıyalık hareketlerinin sebeplerini inceleyerek, Müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki emniyet ve asayiş sağlamaya çalışarak tedbirler aldı.²³⁶ Eyalet yollarının ve köprülerinin yapımına önem vermiş, halkın birikmiş vergilerini iki yıl süreyle ertelemiş ve zaptiye askerleri ihdasıyla Bulgarların Sırbistan'a göçünü önlemişti. Üç seneden kısa bir sürede yaşanan olumlu manada gelişmeler, Bâbîâli'nin dikkatini çekmiş ve merkez karışıklıkların yaşandığı Prizrin Eyaletini de Niş'e ilhak etmişti. Paşa, Niş'te olduğu gibi burada da birtakım ıslahatlara girişmiş ve başarılı olmuştu.²³⁷

Sadrazam Fuat Paşa, Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerle mücadele ile ilgilenirken bir yandan da kafasındaki taşra idaresi ile ilgili reformlar konusunu düşünüyordu. Bu esnada Niş Eyaleti gibi karışık bir bölgede Vali Midhat Paşa'nın yaptıklarından çok etkilenmişti. Fuat Paşa, Midhat Paşa'nın eyalet yönetimindeki yöntemlerini ele almak için oluşturulan komisyona katılması için İstanbul'a davet eden bir telgraf çekmişti. Fuat ve Midhat Paşalar geceleri tasarı üzerinde birlikte çalışarak tüm Heyet-i Vükelâ tarafından onaylanan ve 8 Kasım 1864 yılında yürürlüğe giren bir "vilayet nizamnamesi"²³⁸ hazırladılar.²³⁹ Ancak burada şunu da belirtmekte yarar var, III. Napolyon Fransasının vilayet idaresinden yararlanılırken uygulamada birçok değişiklik yapılmıştı. Département (préfet), arrondissement (seus-préfet), canton (juge de paix),

²³⁵ Skender Rızaj, "Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar*, Ankara 1986, s. 59.

²³⁶ İngiltere'nin Edirne konsolosu Henry Blunt, sadrazamlıktan sonra Edirne valisi olarak görev yapan Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa ile konuşmalarında paşanın kendisine Rumeli teftişi sırasında gördüğü en büyük tehlikenin, baharda ortaya çıkabilecek eşkıyalık faaliyetleri olduğunu söylemektedir. Köksal-Erkan, a.g.e., s. 23.

²³⁷ M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, 79. Cüz, İstanbul 1957, s. 271.

²³⁸ Nizamnamenin orijinal metni için bkz. Düstur, 1. Tertib, C. 1, Sene 1289, s. 608-624, transkripsiyon metni için bkz. Erkan Tural-Selim Çapar, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ankara 2015, s.374-383.; Erkan Tural, "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, S. 2, C. 13, Nisan 2004, s. 93-123.

²³⁹ Davison, a.g.e., s. 152-153.

commune (maire) ve section de commune'den meydana gelen beş katlı idare şekli vilayet (vali), liva/sancak (mutasarrıf), kaza (kaymakam), nahiye (müdür) ve karye (köy) olarak çevrilmişti. İki idare şekli mukayese edildiğinde Osmanlı taşra sistemi nüfus ve coğrafya olarak Fransa sisteminden farklıydı; Osmanlı Devleti'ndeki alt birimlerin sınırları daha genişti ve bu nedenle devlet bu birimlere tamamen nüfuz edemiyordu.²⁴⁰ Neticede hazırlanan vilayet nizamnamesi imparatorluğun tamamında hemen yürürlüğe girmemiş; pilot bölge olarak Silistre, Vidin ve Niş eyaletlerinin birleştirilmesiyle yeni oluşturulan Tuna Vilayeti'nde uygulanmasına karar verilmiş ve bu vilayetin başına da beklendiği gibi Midhat Paşa getirilmişti.²⁴¹

1864 yılında hazırlanan nizamnamenin imparatorluk genelinde uygulanmayarak, Tuna Eyaleti'nden başlanmasında Tanzimat mektebinin “kaide-i tedric” prensibine uyulmuştu. Bu prensip, Ahmet Cevdet Paşa'nın “her eyaletin farklı özelliklere sahip olduğunun göz önüne alınması gereği” şeklindeki açıklamasıyla özetlenebilir.²⁴²

Meclis-i Vâlâ tarafından hazırlanıp padişaha sunulan, 5 Cûmâdel-âhire 1284 tarihinde Takvim-i Vekâyî'de yayınlanan mazbata da “...*Tanzimat-ı Hayriyye usûl-i mahâsin-i şümûlünün her tarafca gösterdiği terakkiyat ve ıslahatı bir kat daha istikmâl için vaz' ve tesis olunan vilâyetler nizamının muhsinâtı ise tecrübe-i fi'liyye sâbit olduğundan ...*” denildikten sonra “...*adalet ve şefkat mütesaviye-i hazret-i şehriârinin yeni bir misâl-i merhamet meali olmak üzere vilâyet nizamnamesinin ta'mîm-i ahkâmına ve eyalet nam ve ünvânının vilâyete tahviline karar verilerek hemen ilan-ı keyfiyyet olundu*” şeklinde eyalet isminin

²⁴⁰ Abdulhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul 2016, s. 32.

²⁴¹ Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılab, Kırım Muharebesinden Cûlûs-i Hümayuna Kadar*, İstanbul 1294-1295, s. 102-103.; Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tuna Vilayet Nizamnamesi”, Erkan Tural-Selim Çapar, *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Ankara 2015, s. 48-49.; Skender Rızaj, “Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü”, s. 60.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 383-384.; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, s. 110-111.; Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilâtı* s. 134-136.; Talat Mümtaz Yaman, *Osmanlı İmparatorluğu Mülki İdaresinde Avrupalılaşma...*, 158-160.; İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*, s.53-54.; Bekir Koç, *Midhat Paşa (1822-1884)*, s. 26-29.; İsmail Hakkı Görel, “Memleketimizde Vilâyetler İdaresi Tarihine Bir Bakış”, *İdare Dergisi*, S. 173, Mart-Nisan 1945, s. 150-151.

²⁴² İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2012, s. 502.

vilayete çevrildiği ve nizamnamenin diğer vilayetlerde de başarıyla uygulandığı ifade edilmişti. İlk olarak Tuna Vilayeti'nde uygulandığı söylenerek burada yapılan yollar, memleket sandıkları, ıslahhane gibi müspet icraatlardan uzun uzadıya bahsedilmiş, ikinci olarak Bosna Eyaleti'nde başarı ile uygulandığı belirtilmişti. Üçüncü olarak da yeni nizamnamenin Edirne'de uygulandığı söylenmekteydi.²⁴³ Devamında sırasıyla dördüncü olarak Haleb Vilayeti, beşincisi Suriye Vilayeti, altıncısı Trablusgarb ve yedinci olarak uygulanma bölgesi ise Erzurum Vilayeti olduğu belirtilmişti.²⁴⁴

1.2.2. 1864 Vilayet Nizamnamesinin Edirne Vilayeti'nde Uygulanması

1864 Tuna Vilayet Nizamnamesi'nin ilanından önce Osmanlı taşra idaresinin mülki taksimatına baktığımızda imparatorluk, 31 idari birime ayrılmış ve bunlardan 30'u eyalet statüsünde iken, yalnızca Biga mutasarrıflık ile yönetilmekteydi.²⁴⁵

Tablo 4. 1864 Yılında Edirne Eyaleti İdari Teşkilatı ve Yöneticilerinin İsimleri:²⁴⁶

EYALET	YÖNETİCİ	SANCAK	YÖNETİCİ
Edirne	Vali Sadr-ı esbâk Mehmed Paşa	Kaza-i Erbaa	Kaymakamı İstabl-ı Âmire payeli Mehmed Bey

²⁴³ Tuna Gazetesi, 27 Teşrinievvel Sene 1281(8 Kasım 1865) nr. 35 ve Takvim-i Vekâyi, 5 Cûmâdelâhire Sene 1284 (4 Ekim 1867), def'a 894, s. 1-2'de Meclis-i Vâlâ mazbatasından bahsedilirken Edirne ile ilgili şunlar söyleniyordu: "Üçüncüsü Edirne Vilayeti olarak oraca dahi mecâlisin teşkilâtı ve bazı turuk-ı münasibenin imaratı ikmâl olunub icâb eden kasabat-ı cesimede mecâlis-i belediye teşkil ve hükümet konakları telgrafhaneler tesis edilmiş ve mukaddime yapılmış olan menâfi-i umûmiye sandıklarının tezayüd-i varidatına ve Filibe'de bir ıslahhane ve bir memleket hastahanesi inşasına teşebbüs kılınmış olduğu misillü küşâd olunan Meclis-i Umûmi kararıyla terakki-i mamuriyet-i memlekete müteallik asar-ı nafianın ihdas ve tanzimine ikdâm ve ihtimam olunmağla beraber Gelibolu Limanı'nın bazı mahalleri ve Bergos Kasabası civarında vâki gölün mecrası tathîr ettirilerek oraya bir köprü inşasına dahi başlanılmış ve kefalet-i mütesilsile icrasıyla kasabat ve kuranın muhafaza-i emniyet dâhiliyesine itinâ ve dikkat kılınmakta bulunmuştur".

²⁴⁴ Takvim-i Vekayi, 9 Cûmâdelâhire 1284 (8 Ekim 1867), Def'a 895, s. 1.

²⁴⁵ Metin Ünver, "Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)", 1864 Vilayet Nizamnamesi, Erkan Tural-Selim Çapar, Ankara 2015, s. 99.

²⁴⁶ Salnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 18, Sene 1280, s. 66.

		Silivri	
		Tekfurdağı	Kaymakamı Kapucıbaşı Ali Bey
		Gelibolu	Kaymakamı Kapucıbaşı Mehmed Bey
		Zağra-i Atik	Kaymakamı Rikab kapucıbaşı Süleyman Bey
		Filiba	Mutasarrıfı Rumeli Payeli Hasan Paşa
		İslimye	Kaymakamı Rumeli Beylerbeyi Payeli Mahmud Paşa

Yukarıda da belirtildiği üzere Tuna Vilayet Nizamnamesinin uygulamasında başarılı sonuçlar alınması üzerine, yavaş yavaş imparatorluğun diğer eyaletlerinde de tatbik edilmeye başlanmıştır.²⁴⁷ Ancak bunlar yapılırken bölgenin yerel şartlarına göre bazı değişiklikler yapılmıştır. Bosna Vilayeti kurulduğu sırada Bosna Vilayeti Nizamnamesi olarak ilan edilen nizamname, sonuna yapılan üç maddelik ek dışında 1864 nizamnamesinin aynısıydı.²⁴⁸

Çalışmamızda Tuna ve Bosna Vilayetleri için hazırlanan nizamname gibi, Edirne içinde hazırlanmış bir vilayet nizamnamesi müsveddesi tespit ettik.²⁴⁹ “*Edirne Vilâyeti namıyla bu kere teşkîl olunan dâirenin idâre-i umûmiyye ve husûsiyyesine ve ta’yîn olunacak me’mûrlarının suver-i intihablarıyla vezâif-i dâimesine dâir nizamnâmedir*” şeklinde başlayan nizamnamenin devamında

²⁴⁷ Tuna Vilayet Nizamnamesinin orijinal metni için bkz. Düstur, Def’a-i Sâniye, 1282, s. 517-536.; Takvim-i Vekayi, def’a 773, 7 Cemaziyelevvel Sene 1281 (8 Ekim 1864), ayrıca nizamnamenin transkripsiyon metni için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Yerel Yönetim Metinleri (III) Tuna Vilayet Nizamnamesi”, Çağdaş Yerel Yönetimler, Cilt 5, Sayı 2, Mart 1996, s. 67-81, aynı yazar, Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri, İstanbul 2010, s. 51-67.

²⁴⁸ Selda Kılıç, “1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 37, C. XXIV, Yıl 2005, s. 103.

²⁴⁹ BOA, A. DVN. MKL. 80/18, t.y.

“Edirne Eyaleti ve Filibe Mutasarrıflığı birleştirilerek bir daire-i mülkiyye itibar olunacak ve bu dâire Vilâyet-i Edirne ismiyle yâd olunacaktır” deniliyordu.

Edirne Eyaleti ve Filibe Mutasarrıflığının birleştirilmesiyle oluşturulan Edirne Vilayeti, nizamnamenin ikinci maddesine göre beş livaya bölünmüş ve her bir sancak bir kaymakamlık idaresi olarak kabul edilmişti.²⁵⁰ İlk defa Tuna’da uygulanan nizamname, akabinde Edirne, Bosna, Erzurum, Suriye, Haleb ve Trablusgarb vilayetlerinde uygulanmaya başlanırken Osmanlı İmparatorluğu’nda bu tarihte 19 eyaletin dördü (İşkodra, Hüdavendigâr, Kastamonu, Sivas) mutasarrıflık şeklinde yönetiliyordu. Geri kalan on beşi ise vali tarafından idare ediliyordu ve bu farklı mülki yapılanma sancak biriminde de görülmekteydi.²⁵¹ 1864 Tuna Vilayet Nizamnamesinin üçüncü maddesinde olduğu gibi, Edirne için hazırlanan nizamnamenin yine üçüncü maddesinde her sancağın kazalara bölündüğü ve bu kazanın da müdürlük olduğu belirtiliyordu. Sancağın mülki, mali ve zaptiyesinin nazırı ve mercii olarak da liva kaymakamının olduğu belirtiliyordu (otuz birinci madde). Nizamnameye göre sancağın maliye ve hesap işleri mal müdürü nam ve unvanlı birisi sorumlu iken, vilayette ise bu vazife vilayet muhasebecisine bırakılmaktaydı (otuz ikinci madde).

Yirmi altıncı madde de “merkez-i vilayete merbût olan sancağın bir kaymakamı ve sair livalar gibi meclis-i idare, meclis-i temyiz-i hukuk, meclis-i cinayet ve meclis-i ticaret olup bu meclisler liva meclislerinin vazifelerini ifa eyledikten başka merkez livasına merbût kazanın kazaca olan mülki ve hukuki işlerini dahi rü’yet edecektir ve merkez livasının kaymakamı hususat-ı umûmiyede vali-i eyalet ianete memurdur” deniliyordu.

Osmanlı İmparatorluğu’nun taşra idaresinde oldukça mühim, bir dönüm noktası olma özelliği taşıyan Vilayet Nizamnamesinin, Tuna Vilayeti’nde gözle görünen başarısı üzerine diğer vilayetlerde de uygulanmaya başlanmış; Bosna Vilayeti ve daha sonra da Edirne ve Haleb, sistemin tatbik edileceği bölgeler olarak

²⁵⁰ Nizamnamenin ikinci maddesinde *“işbu daire-i idare-i merkeziyyenin bulunduğu sancakla beraber beş livaya münkasım olarak her bir sancakda bir kâ’immakamlık idâresi olup re’s-i liva olan şehir makarr olacaktır”* şeklinde ifade ediliyordu.

²⁵¹ Ünver, a.g.m., s. 101.

seçilmişti. Haleb ve Edirne Vilayetlerinin nizamnameye göre ne gibi mülkî düzenlemeler yapılacağı, memurlarının seçimi ve ayrılacak tahsisat vs. ne türlü icraat yapılacağının müzakere edilmesi için Meclis-i Vâlâ'ca özel bir komisyon kurulmuştu.²⁵² Komisyon, Haleb Vilayeti'nin tertibât-ı cedidesini bitirdikten sonra Edirne Vilayeti'ne dair gerekli çalışmaları yapmıştı. İlk önce vilayetin mülki idaresinde birtakım düzenlemeler yapılmış; Edirne Eyaleti içerisinde mutasarrıflıkla yönetilen Filibe Sancağı, kaymakamlığa tahvil olunmuştu. Mali ve zaptiye işleri Edirne'ye merbut Gelibolu, denize yakınlığı sebebiyle bir müddetten beri Biga Mutasarrıflığı'nın nezareti altına verilmişti. Ancak Gelibolu Sancağı'nın idare-i umûmiyesinin doğrudan doğruya Edirne'ye bağlanması kararı alınmıştı.

İdarî birimlerle ilgili yapılan düzenlemeler sonrasında komisyonda, vilayet merkezinde bir meclis-i idare ile meclis-i cinayet ve temyiz-i hukuk teşkili ile elviye merkezlerinde de yine böyle ikişer meclis tertibi ve kazalarda da birer idare ve birer deâvî meclisleri küşâdına karar verilmişti. Vilayet merkezi ve elviye meclislerinin her birine 3 Müslim ve 3 gayrimüslim ve kazalar meclislerine 2 Müslim ve 2 gayrimüslim aza nasbı ve vilayet merkezi için müfettiş-i hükkâm, muhasebeci, mektubcu, umûr-ı hesabiye, tahririye mümeyyizleri, mecâlis başkâtipleri, ziraat ve nâfia müdür ve memurları tayini kararlaştırılmıştı. Edirne Vilayeti'ndeki yabancıların işlerinin müstakil bir memurla yürütülmesine gerek olmadığına karar verilerek umûr-ı ecnebiye müdürlüğünün Edirne Sancağı Kaymakamlığı'na memuriyet ilave edilerek bu iş için bir muavin istihdamı kararlaştırılmıştı. Teşkil olunan Edirne Vilayeti merkez ve livalarına tayin olunacak mülki memurlar ile Edirne Vilayeti'ndeki kaza adedi ve bu kazalara tayin olunan müdürlerin maaşları, Liva ve Kaza Meclisleri aza sayısı ve maaşları toplamı, kazalar kâtip, nâib vs. memur maaşları ile kırtasiye masrafı aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir.²⁵³

Tablo 5. Merkez-i Vilayetteki ve Bağlı Sancaklardaki Memurlar ve Maaşları

Merkez-i Vilâyet:

²⁵² BOA, İ. MMS. 31/1292, 18 Kanunisânî 1281 (30 Ocak 1866), lef 1.

²⁵³ BAO, İ. MMS. 31/1292, 15 Kânûnisânî 1281, (30 Ocak 1866), lef 2.

Memurlar	Maaş (Aylık, Kuruş)
Vali	50.000 maaş 10.000 masarif-i devriye
Yekûn	60.000
Müfettiş-i Hükkâm-ı Vilayet	10.000
Muhasebeci	10.000
Mektubcu	7.500
Umûr-ı Ecnebiyye Müdürü	5.000
Umûr-ı Hesabiyye Mümeyyizi	4.000
Umûr-ı Tahririye Mümeyyizi	3.000
Meclis-i İdare Başkâtibi	3.000
Meclis-i Cinayet ve Temyiz-i Hukuk Kâtibi	3.000
Meclis-i İdare Azaları (6 Kişi)	6.000 (1 kişi 1.000)
Meclis-i Cinayet ve Temyiz-i Hukuk Azaları (6 Kişi)	6.000 (1 Kişi 1.000)
Ziraat ve Nâfia Memurları;	
Müdür	5.000
Ziraat maiyeti memurları	1.500
Mühendis (1 Kişi)	3.000
Diğer (1 Kişi)	2.500
Diğer (2 Kişi)	3.000 (1 Kişi 1.500)
Diğer (1 Kişi)	1.500
Yekûn	16.500
Merkez-i Vilayet Umûr-ı Hesabiyye ve Tahririye Mümeyyizi	20.000

Bağlı Sancaklar:

Sancak Memurları	Maaş (Aylık, Kuruş)

Edirne Sancağı	
Kaymakam	12.500
Niyâbet	5.000
Mal Müdürü	3.000
Tahrirat Müdürü	2.500
Müftü	500
Yekûn	23.500
Filibe Sancağı	
Kaymakam	17.500
Niyâbet-i Şer'iyye	5.000
Mal Müdürü	4.000
Tahrirat Müdürü	3.000
Müftü	500
Yekûn	30.000
İslimye Sancağı	
Kaymakam	12.500
Niyâbet	4.000
Mal Müdürü	3.000
Tahrirat Müdürü	2.500
Müftü	500
Yekûn	22.500
Gelibolu Sancağı	
Kaymakam	10.000
Niyâbet	3.000
Mal Müdürü	3.000

Tahrirat Müdürü	2.500
Müftü	500
Yekûn	19.000
Tekfurdağı Sancağı	
Kaymakam	10.000
Niyâbet	3.000
Mal Müdürü	3.000
Tahrirat Müdürü	2.500
Müftü	500
Yekûn	19.000

Tablo 6. Liva ve Kaza Meclisleri Aza Sayısı ve Maaşları Toplamı

	Liva	Meclis	Maaş (Aylık, Kuruş)	Liva Adedi (Vilayette)	Aza	Maaş (Toplam, Kuruş)	Genel Maaş Toplamı, Kuruş
Elviye Mecâlis Azası	1	2	400	5	12	4.800	24.000
	Kaza	Meclis	Maaş	Kaza Adedi (Vilayette)	Aza	Maaş (Toplam)	Genel Maaş Toplamı
Kaza Mecâlis Azası	1	2	250	31	8	2.000	62.000

Edirne Vilayeti'nin Memur Maaş Masrafı Yekünü (Kuruş);

Aylık; 542.750

Senelik; 6.513.000

Yukarıda belirtilen mahsûsât-ı cedidenin senevisi (kese); 13.026

Mahsûsât-ı Kadime (kese); 3.913

Mülkî ve Şer'î Memurlara Aid Olup Hazireneye Alınacak olan Harcırahların Tahminen Yıllık Mikdarı; 4.113

Senelik 13.026 kese mahsusattan 3.913 kese kadim mahsûsât ve hazineye alınacak mülkî ve şer'î memur harcırahları çıkıldığında 5.000 kese açığın görünmesine karşın merkezi hükümet yeni mülki yapılanmadan oldukça umutlu görünmekteydi. Şüphesiz ki onları bu kadar cesaretlendiren şey, Tuna Vilayeti'nde Midhat Paşa'nın göz kamaştıran başarısıydı. Bu uygulamanın yanında Edirne Vilayeti'nin sahip olduğu nehirler sebebiyle ticaret yolunun tabii genişliği, Filibe havâlisinin cemiyet ve servetinin diğer livalara nazaran daha fazla olduğu ve bu sancakta bir müddetten beri yapılmakta olan bayındırlık faaliyetlerinin ahalinin servetinin artmasına sebep olacağıdır. Bu şekilde ıslahat-ı mülkiyenin icrasına devam ve ihtimam kılındığı takdirde bu açığında yavaş yavaş kapanacağına inanılıyordu. Teşkilat-ı Cedide gereği memuriyetlerin belirlenmesinin akabinde sıra memurların tayini işine gelmişti. Meclis-i Vâlâ'da Vali Hurşit Paşa ile mütalaa edilerek yapılan atamalarda, bazı memurların eski görevlerinde devam etmesine karar verilirken bazılarında ise daha nitelikli olduğu düşünülen kimselerin görevlendirilmesi şeklinde bir yol tutulmuştu.

İslimye Kaymakamı Mustafa Arif Efendi, nitelikli ve ehil birisi olması hasebiyle görevinde devamına karar verilmiş, Filibe Mutasarrıfı Hasan Paşa ise hakkındaki bazı şikâyetler ve memleket erkânıyla arasında meydana gelen bazı anlaşmazlık nedeniyle değiştirilmişti. Gelibolu ve Tekfurdağı kaymakamlıklarında bulunan Hüseyin Ağa ve Mehmed Bey'in ise idâre-i cedideye ehliyetleri kâfi olmaması nedeniyle, bunların başka bir memuriyette istihdam edilmek üzere değiştirilmelerine ve ayrıca Edirne Sancağı'na da yeniden bir kaymakam tayinine karar verilmişti. Meclis-i Maâbir Reisi Aziz Paşa, lisan bilmesi ve kabiliyetli bir kişi olması nedeniyle umûr-ı ecnebiye müdürlüğü vazifesi ile birlikte Edirne Kaymakamlığı görevi kendisine verildi. Cezayir-i Bahri Sefid Mutasarrıfı Ahmed Ata Beyefendi Filibe'ye, Sâbık Kütahya Kaymakamı

Tevfik Paşa Gelibolu'ya, Birecik Kaymakamı İzzet Rüşdü Bey'inde Tekfurdağı Kaymakamlığı'na tayinleri kararlaştırılmıştı. Muhasebeciliğe Tuna Vilayeti muhasebecisi Rif'at Efendi'nin, mektupçuluğa da Amedî Divan-ı Hümâyûn hulefâsından Ziya Beyefendi'nin²⁵⁴ müfettiş hükkâmlığına Ali Rıza Efendi'nin tayini uygun görülmüştü.²⁵⁵

Vilayet nizamnamesinde her vilayet merkezinde bir kaymakam bulunması hükmüne uygun olarak, Edirne Vilayeti'nde bu vazife için yukarıda da belirtildiği üzere Aziz Paşa münasip görülmüştü. Ancak kendisinin görevinden istifası nedeniyle yerine birinin tayinine ihtiyaç hâsıl olmuştu. Ancak merkez, Edirne Vilayeti'nde vali-i vilayetten başkasına pek de ihtiyaç olmadığı düşüncesindeydi. Valinin vilayeti gezmesi gerekmesi durumunda bile merkezde kaymakamlık vazifesini icra edecek memurlar olması ve -bize göre en önemlisi- hazinenin mevcut durumu nedeniyle dairelerin her şubesinde tasarrufa ziyadesiyle dikkat edilmesi gereği gibi sebeplerle o tarihe kadar merkez kaymakamlığı idaresinde bulunan Edirne Sancağı'nın mülki ve mali işleri Edirne Vilayeti valisinin nezaretine tevdi olunmuştu. Valinin vilayeti dolaşması gerektiği zamanda yerine müfettiş-i hükkâm, mektubcu veya muhasebeci efendilerden birisinin bulundurulmasına karar verilerek ileride lüzum görünür ise icabı tekrar görüşülmek üzere muvakkaten merkez kaymakamlığı ilga edilmiş; bu memuriyete mahsus olan 12.500 kuruş hazineye devredilmişti.²⁵⁶

Teşkilat-ı cedide icabınca liva merkezi olan kazalara kaymakam muavini unvanıyla birer merkez müdürü tayini kararlaştırılmış olması nedeniyle bazı atamalar yapılmıştı. Edirne'ye ikinci sınıf ashabından Mehmed Emin, Filibe'ye Baba-yı Atik Kazası eski müdürü Süleyman, İslimye'ye Seyid Hulusi Efendiler tayin olunmuştu.²⁵⁷

Edirne Vilayeti'nin arazi ve tapu işlerinin bir düzene konulması, daire-i idaresi olan liva ve kazaları da dolaşarak işlerin düzenli ve iyi bir şekilde gitmesine

²⁵⁴ BOA, A. MKT. MHM. 350/3, 17 Şevval Sene 1282 (5 Mart 1866), İ. MMS. 31/1292, 18 Kanunisâni Sene 1281 (30 Ocak 1866), MVL. d. 104.

²⁵⁵ BOA, MVL. d. 104.

²⁵⁶ BOA, MVL. d. 104, 10 Rebiülevvel Sene 1283 (23 Temmuz 1866).

²⁵⁷ BOA, MVL. d. 104.

dikkat etmek üzere Defterhane-i Hakani Müdürü unvanıyla Defterhane-i Tahrirat Odası Mümeyyizi Nazmi Efendi, muavinliğine de Ragıb Efendi intihap olunmuştu.²⁵⁸

Nizamname gereği merkez-i liva olan kazaların, memur-ı mahsusu olmak ve mutasarrıfın muavini olup, mutasarrıf olmadığı durumlarda vekâlet etmek üzere sancakbaşı bulunan kazalara, birer muavin tayin olunmuştu. Ancak tasarruf yapmak maksadıyla bir aralık bu memuriyetlerde lağvedilmişti. Bunların olmaması nedeniyle mutasarrıfın hem livanın hem de merkezin günlük cüzi işlerine vakit bulamadığından ve özellikle mutasarrıfın sancak dâhilinde seyahatleri esnasında yerlerine bırakacakları vekillerin muayyen olmamasından dolayı idarede birtakım müşkilât, gecikmeler oluyordu. Bu nedenle Tuna Vilayeti'nde ahalisinin çoğunluğu Hristiyan olan yerlerin her birinde (Tırnova, Vidin ve Niş) merkez-i liva olan kazanın kaymakamı hükmünde mutasarrıfın muavini tayini ve bu usulün Edirne, Selanik ve Yanya Vilayetleri dâhilinde de icrasına karar verilmişti.²⁵⁹ Fakat bu kararda Edirne Vilayeti'nde yalnızca Edirne, Filibe ve İslimye Sancaklarında uygulanması bildiriliyordu. Vali Mehmed Hurşid Paşa, Gelibolu ve Tekfurdağı Sancaklarının ahalisinin de ekserisinin Hristiyanlardan mürekkep olması hasebiyle bu iki sancağa da Hristiyan birer muavin tayin olunup olunmayacağını soruyordu.²⁶⁰ Şûrâ-yı Devlet kararıyla Hristiyan nüfusun yoğun olduğu mahallere atamalar yapılmış; Edirne Sancağı mutasarrıf muavinliğine Hafız Efendi ile Faho Efendi, Filibe'ye Yuvakim Efendi, İslimye Sancağı'na ise Zağra-i Cedid kaymakamı Akif Efendi ile Mihalaki Ağa intihab olunmuş ancak Mihalaki Ağa'nın Türkçeye aşina olmaması sebebiyle yerine başka birinin tayini gerektiği bildirilmişti. Gelibolu muavinliğine Dimetoka Sancağı kaymakamı Sırrı, Tekfurdağı'na ise Çırpan Kazası kaymakamı Süleyman Efendiler atanmıştı. Gelibolu ve Tekfurdağı Sancaklarının "önemli bir mevkiye müstenid olmamaları" şeklinde bir sebeple bir Hristiyan muavini nasbindan vazgeçildiği söyleniyordu.²⁶¹ Burada şunu ifade etmek gerekir ki alınan bu kararın uygulanmasında da bir istikrar görmüyoruz; zira kararın

²⁵⁸ BOA, İ. MVL. 550/24683, 23 Zilkade Sene 1282 (9 Nisan 1866), lef 3.

²⁵⁹ BOA, A. MKT. MHM. 423/15, 21 Cemaziyelahir Sene 1285 (9 Ekim 1868).

²⁶⁰ BOA, ŞD. 1904/10, 7 Teşrinievvel 1284 (19 Ekim 1868).

²⁶¹ BOA, A. MKT. MHM. 438/23, 27 Cemaziyelevvel 1285 (15 Eylül 1868).

üzerinden bir yıl bile geçmeden Gelibolu ve Tekfurdağı Sancakları mutasarrıf muavinliklerinin lüzumsuz olduğundan lağvına karar verilmiş ve görevinden alınan Tekfurdağı muavini Karabet Efendi'nin İslimye Sancağı Mutasarrıf muavinliğine tayini uygun bulunmuştu. Yine görevinden alınan mutasarrıf muavininde Hristiyan olduğu görülmekte ve Hristiyan seçilmemesi kararının da sürdürülmediği dikkati çekmektedir. Tekfurdağ ahalisinin Karabet Efendi'nin idaresinden duydukları memnuniyet ve görevinde kalmasına dair gönderdikleri mahzar üzerine konunun tekrar görüşülmesine karar verilmişti.²⁶²

İmparatorlukta yapılmak istenen hemen hemen tüm reformların önündeki engellerin en mühimlerinden birisi de hiç kuşkusuz ki maddi olanakların kısıtlı olmasıydı. Yeni teşekkül eden vilayetlerde devlet, bir taraftan yeni mülki yapılanmanın uygulanmasını isterken bir taraftan da -taşrada istihdamı mecbur olan yeni kadroların maaşlarının ödenmesi gibi- yeni sistemin hazineye getirdiği ek giderlerin karşılanması gibi bir çıkmazla karşı karşıyaydı. Soruna çözüm olarak da vilayetlerin giderlerinin kısılması görülmüştü. Merkezden Edirne valisine gönderilen yazı da, Avrupa'da zuhura gelen büyük buhranın zararlı neticelerinden olarak, Devlet-i Aliyye'nin mühim noktalarının hüsn-i muhafazası için toplanmasına mecbur olunan redif askerlerinden dolayı Hazine-i Celile-i Maliye'ye fevkalâde masraf açılmış olduğu belirtilmişti. Bu durumda zaten var olan ekonomik sıkıntıların, yokluk mertebesine varmış olduğundan idareyi bozmayacak surette bazı memuriyetlerin ilgası ve muvakkaten Marta kadar bazı maaşların, masrafların tenziliyle bir miktar tasarruf edilerek hazineye muavenet edilmesi isteniyordu. Bu talep üzerine Vali Hurşid Paşa, vilayetteki bazı memurlardan mürekkep bir özel komisyon teşkil etmiş ve bu komisyonda konu müzakere edilmişti. Lağvı mümkün olanlar ile maaşlarından yapılan indirimlerin gösterildiği defter hazırlanarak merkeze gönderilmişti.²⁶³

Tablo 7. Yeni mülki yapılanmaya göre Edirne Vilayeti'nde bulunan memurluklar ve bunların maaşlarında yapılan indirimler:²⁶⁴

²⁶²BOA, BEO. AYN. d. 820/93.

²⁶³ BOA, İ. MMS. 32/1317, 24 Rebiülevvel 1283 (6 Ağustos 1866), lef 3.

²⁶⁴ BOA, İ. MMS. 32/1317, lef 4.

Memurlukların İsimleri	İbkâsı Kararlaştırılan (Kuruş)	Maaşlarda Yapılan İndirim (Kuruş) (Bir Aylık)	Maaşların Eski Miktarı (Kuruş)	Mûlahazat
Vali-i Vilayet Maaşı	50.000	10.000	60.000	
Müfettiş-i Hükkâm Maaşı	10.000		10.000	
Muhasebeci Maaşı	10.000		10.000	
Mektubcu Maaşı	7.500		7.500	
Umûr-ı Ecnebiye Müdürü Maaşı		5.000	5.000	
Umûr-ı Hesabiye Mümeyyizi Maaşı	3.000	1.000	4.000	
Umûr-ı Tahririye Mümeyyizi Maaşı	2.500	500	3.000	
Meclis-i İdare Başkâtibi Maaşı	2.500	500	3.000	
Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Başkâtibi Maaşı	2.500	500	3.000	
Meclis-i İdare Azâları Maaşları: <u>Nefer</u> <u>Bir Nefer</u> 6 1.000	6.000		6.000	
Meclis-i Temyiz-i Hukuk ve Cinayet Azâları Maaşları: <u>Nefer</u> <u>Bir Nefer</u> 6 1.000	6.000		6.000	
Ziraat Müdür ve Maiyet Memurları Maaşları:		6.500	6.500	

Müdür; 5.000				
Maiyet Memurları; 1.500				
Nâfia Memurları Maaşları:	10.000		10.000	*
<u>Nefer</u> <u>Bir Nefer</u>				
1 3.000				
1 2.500				
3 1.500				
Edirne Kaymakamı Maaşı	12.500		12.500	
Filibe “ “ “	17.500		17.500	
İslimye “ “ “	12.500		12.500	
Gelibolu “ “ “	10.000		10.000	
Tekfurdağı “ “ “	10.000		10.000	
Edirne Nâibi Maaşı	5.000		5.000	
Filibe “ “ “	5.000		5.000	
İslimye “ “ “	4.000		4.000	
Gelibolu “ “ “	3.000		3.000	
Tekfurdağı “ “ “	3.000		3.000	
Elviye Müftü Maaşları	2.500		2.500	
<u>Nefer</u> <u>Bir Nefer</u>				
5 500				
Edirne Mal Müdürü Maaşı	2.500	500	3.000	
Filibe “ “ “ “	3.000	1.000	4.000	
İslimye “ “ “ “	2.500	500	3.000	
Gelibolu “ “ “ “	2.000	1.000	3.000	
Tekfurdağı “ “ “ “	2.000	1.000	3.000	
Edirne Tahrirat Müdürü Maaşı	2.000	500	2.500	
Filibe “ “ “ “ Maaşı	2.500	500	3.000	

İslimye “ “ Maaşı	2.000	500	2.500	
Gelibolu “ “ Maaşı	2.000	500	2.500	
Tekfurdağı “ “ Maaşı	2.000	500	2.500	
Elviye Meclisleri Azâsı Maaşları	24.000		24.000	
Kazalar Meclisleri Azâsı Maaşları	62.000		62.000	
Kazalar Müdürleri Maaşları	63.500	10.000	73.500	**
Kazalar Nâibleri “	45.250		45.250	
Elviye ve Kaza Kâtipleriye Sandık Eminleri ve Tercüman Maaşları ve Kırtasiye Maktu'ı <u>Nefer</u> <u>Bir Nefer</u> 5 14.000	70.000		70.000	
Merkez-i Vilayet Umûr-ı Hesabiye ve Tahririye Ketebesi Maaşları	20.000		20.000	***
Yekûn	502.250	40.500	542.750	
		486.000 (Yıllık) 972 (Kese)		

*Arada kaydına nazaran fazla görünen 500 kuruş tenzil kılınmıştır

** Tenzil kılınan 10.000 kuruş 5 elviyede şehriye ikişer bin kuruşla kaymakam muavini namıyla müstahdem bulunan 5 nefer merkez müdürünün maaşları bulunmuştur

***mezkûr 20. 000 kuruş mahallinden mürûr hulâsanın yekûnuna dâhil ise de müfredâtı sehven yazılmadığı anlaşılmıştır

Daha öncede belirtildiği üzere umûr-ı ecnebiye müdürlüğü müstakil bir memurluk olarak düşünülmemiş ve Edirne Kaymakamlığı ile birlikte Aziz Paşa'ya tevcih olunmuştu. Tabiidir ki memurlukların ilgası ya da maaşlarında yapılacak bir tasarrufta bu memurluk ilga olunacaktı. Merkezle olan yazışmalardan anlaşılıyor ki meclisler azaları ve müftü maaşlarında yapılacak bir tenzilatta, memurluk vazifelerinin icrasında gevşeklik gösterebilecekleri endişesi hâkimdi. Merkez, bu nedenle indirim yapılmamasını onaylamak durumunda kalmıştı. Valilik maaşında yapılacak tenzilatta da, valinin pek istekli olmadığı görünmüş ve Tuna Vilayeti ve sair vilayetlerde de maaşların 50.000 kuruşa indirildiği hatırlatılarak, 10. 000 kuruşluk bir tenzilatın gerektiği söylenmişti. Yine üst düzey memuriyetlerden kaymakamlıklar ve nâibler maaşlarında bir tasarruf yapılmamış, benzer durum vilayet müfettiş-i hükkâm, muhasebeci ve mektubcu maaşlarında da söz konusuydu. Tenzilatta umumiyetle daha düşük derecedeki memuriyetler tercih edilmişti.

Nizamnamede dikkat çeken bir husus da vali muavinliği müessesesidir. 1864 Vilayet Nizamnamesinin son kısmında madde-i mahsûsa bölümünde, umûr-ı ecnebiye müdürlüğünün vazifesi vali muavininin görevine ilave olunmuştu. Ziraat ve nafia müdürlükleri vazifeleri de birleştirilirken bunlara ait işlerde yine vali muavinlerinin nezareti altında olacaktı.²⁶⁵ Edirne Vilayeti'nde, vali muavinliğine devlet salnamelerinde ilk olarak 1867 (1284) yılında rastladık. Neşet Bey'in unvanı "Vali Muavini ve Politika Memuru Sâniyeden" şeklinde geçmekteydi.²⁶⁶

Umûr-ı hâriciye nizamnamenin onuncu maddesinde yer alan bir başka memurluktu. Burada bu memuriyetin vazifesinden, umûr-ı hariceye bakmak üzere Hariciye Nezareti tarafından seçilip, hükümet ile ecnebi memurlar arasında ve onlara müteallik işlerde şifahen ve tahriren vasıta-i muhaberat olmak şeklinde ifade ediliyordu. Edirne Vilayeti tesis olunurken bunlara 5.000 kuruş maaş tahsisi tasavvur olunmuştu. Ancak merkezin, vilayetten mali sıkıntılar nedeniyle tasarruf yapması yönündeki direktifinin karşısında, bu

²⁶⁵ Düstur, 1. Tertip, Cilt 1, Sene 1289, s. 624.

²⁶⁶ Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def'a 22, Sene 1284, s. 87.

memuriyetin vazifesi yukarıda da belirttiğimiz gibi, ziraat ve nafia müdürü ile birlikte vali muavinine ilave olunmuştu. Findley V. Carter, bu müdürlüğün kuruluşuna sebep olarak, yabancı nüfusun yoğun olarak bulunduğu vilayetlerde yabancı konsolosluk temsilcilerinin ve sürekli imparatorluğun belli bölgelerinde çıkan diplomatik krizlerin, vilayetlerde yarattığı baskıyla baş edebilmek olduğunu belirtmektedir. Ayrıca tercümanların da bazen müdürün emrinde bazen de müdür olmayan yerlerde, tek başlarına görev yaptıklarını ifade etmektedir.²⁶⁷ Gayrimüslim nüfusun yoğun olarak bulunduğu bir şehir olarak Edirne Vilayeti'nde, kimi zaman tercümanların görevlendirildiği kimi zaman da olmadığını görüyoruz.²⁶⁸

1864 Vilayet Nizamnamesinin ilk uygulama bölgelerinde görülen başarıları üzerine, nizamname de bazı değişiklikler yapılarak 21 Haziran 1867'de (18 Safer 1284) 22 maddelik "vilâyetlerin idâre-i mahsusası ve nizamâtının suver-i icraiyesi hakkında talimat-ı umûmiye" adlı bir talimat yayınlanmıştı. Talimatta, uygulamanın imparatorluğun diğer bölgelerinde de uygulanacağı belirtiliyordu.²⁶⁹ Talimatnameye göre vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nahiye ve köylere taksim olunmuştu. Vilayetin idaresi valiye, livanın mutasarrıfa, kazaların kaymakama, nahiye müdürlere bırakılırken köyler ise muhtarlara

²⁶⁷ Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922*, (çev. Ercan Ertürk), İstanbul 2014, s. 218.

²⁶⁸ Edirne Vilayeti'nden Meclis-i Vâlâ'ya havale olunan bir kıta tahriratta, İslimye Sancağı'nda yaşayan Bulgarların ekserisinin Türkçeye aşina olmadıklarından, görünen lüzum üzerine 180 kuruş maaşla bir tercüman alımı için izin isteniyordu. Vilayetin teşkili sırasında bu gibi memurların intihab ve tayini verilen mezuniyet icabı görülerek uygun bulunmuştu. BOA, MVL. d. 104/11, 9 Muharrem 1283 (24 Mayıs 1866). 1870 tarihli (1287) Salnamede de Edirne Sancağı'nda liva memurları arasında tercüman Kostaki Bey'in ismi görülürken sonraki senelerde merkez-i liva memurları arasında tercümana rastlamıyoruz. Ancak 1876 (1293) tarihli Edirne Vilayet Salnamesinden itibaren düzenli olarak salnamelerde vilayetteki memurlar arasında Hanri Efendi, Karabet Efendi vb. tercümanlar görülmektedir. Bkz. Edirne Vilayet Salnamesi, def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 35, EVS. Def'a 8, Sene H. 1293 (M. 1876), s. 82, EVS. Def'a 9, Sene H. 1300 (M.1883), s. 37, EVS. Def'a 10, Sene H. 1301 (M. 1884), s. 41, EVS. Def'a 13, Sene H. 1304 (M. 1887), s. 43.

²⁶⁹ İlk defa Selda Kılıç Kaya tarafından doktora tezinde incelenen bu talimatın maddeleri hakkında bilgi için bkz. Selda Kaya Kılıç, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Eyalet Yönetimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 77-86, ayrıca Tuna Vilayeti Nizamnamesi ile 1867'deki talimat arasındaki farklılıklar için bkz. Musa Çadircı, "1864 Vilayet Nizamnamesi'nin Anadolu Coğrafyasında Uygulanması", *Tural-Çapar, 1864 Vilayet Nizamnamesi*, s. 141-148.

bırakılmıştı. Böylece kazaların idaresi daha önce seçimle gelen müdürden alınarak hükümetçe atanan kaymakama verilmiş, sancakların mülki amiri ise mutasarrıflar olmuştu.²⁷⁰ Tuna Vilayet Nizamnamesi, 1867 tarihli talimatla ülke genelinde yaygınlaştırılırken bazı unvanlarda da değişiklikler yapıldığı görülmektedir. Yukarıda söz edilenler haricinde, 1864 yılı nizamnamesinde vilayetin en büyük mali görevlisi muhasebeci, livanın ki mal müdürü ve kazanın ise mal kâtibi unvanlı kimseler vazifeli iken 1867’de sırasıyla vilayette defterdar, liva da muhasebeci, kaza da mal kâtibi şeklinde değişikliğe gidilmişti. Öte yandan yine 1864’te vilayetin en büyük hukuk görevlisi müfettiş-i hükkâm iken bu unvan da 1867’de merkez naibi olarak değiştirilmişti.²⁷¹

Tablo 8. 1867 Yılında Yayınlanan Talimatın Sancaklarla İlgili Hükmüne Göre Edirne’deki Sancakların İdaresi:²⁷²

		Mülkiye Memurları
Vilayet	Edirne	Vali Vezir Hurşid Paşa
		Vali Muavin-i Sâniye Neşet Bey
Elviye	İslimye	Mutasarrıfı Mirmiran Cavid Paşa
	Tekfurdağı	Mutasarrıf-ı evveli Nazif Bey
	Gelibolu	Mutasarrıfı Rumeli Hasan Tahsin Paşa
	Filiba	Mutasarrıf-ı evveli Ahmed Ata Bey

²⁷⁰ Önen-Reyhan, a.g.e., s. 189.; Çadircı, *Tanzimat Dönemi Anadolu Kentleri...*, s. 252.

²⁷¹ Bu bilgileri, Midhat Paşa ve Tuna Vilayetiyle ilgili yayın aşamasında olan eserinden alarak, kullanmama müsaade eden Prof. Dr. Bekir Koç’a müteşekkirim.

²⁷² Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye, Def’a 23, Sene 1285, s. 97.

Yeni mülki teşkilatlanmanın Edirne’de hayata geçirilmeye başlanmasıyla beraber yeni ihtiyaçların ortaya çıkması da gayet tabiidir.²⁷³ Yeni teşkilat gereği tesis olunan yeni memuriyetlerle, kurulan meclislerin personeli için mekân ihtiyacı bu gereksinimlerden bir tanesiydi. Vilayetteki memurların olumsuz durumunu tümüyle ortaya koyan ve Edirne İdare Meclisi tarafından hazırlanarak Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye’ye havale olunan bir kıta mazbatadan anlaşılmaktadır.²⁷⁴ Mazbata da ilk olarak mevcut hükümet konağının yarı kâgir ve sağlam olarak inşa edilmiş olsa da eyaletin önceki idari kadrosuna kâfi olduğu söylenmişti. Edirne’de ilk olarak eski sadrazamların ikâmet ettikleri ve de zamanla Paşa Kapısı, en nihayetinde de hükümet konağı adıyla anılacak sarayın yerine, XIX. yüzyıl başlarında Ali Celal Paşa tarafından yaptırılan ahşap hükümet konağı bir yangında yok olmuştu. Onun yerine 1829’da yapımı tamamlanan konak da aynı kaderi paylaşarak 1858’de yaşanan yangında büyük bir hasara uğramış ve 1860 tarihinde üçüncü kez şehirde bir hükümet konağı yapımı kararlaştırılmıştı.²⁷⁵ Edirne’nin merkez-i vilayet ittihaz olunması, yeni sistem icabı memurların ve meclislerin çoğalması nedeniyle memurin-i liva için müstakil bir daire inşasına ihtiyaç hâsıl olmuştu. Ancak bu esnada Dâhiliye Dâire-i Âliyyesinden gönderilen bir emir, şehirde yapımına başlanmış olan kamu binalarının tehiri, yapımı tasavvur olunanlardan da geçici bir süreyle vazgeçilerek mevcudun kullanılması yönündeydi. Bu nedenle bina inşası ertelenmiş, hükümet konağının karşısında üç bâb hane aylık 1.150 kuruşa kiralanarak liva personeli bir müddet orada kalmıştı. Fakat bir müddet sonra kullanışlı olmaması nedeniyle çaresizce hükümet konağının alt katına

²⁷³ Usul-i Cedide gereği teşkil edilen Temyiz Meclislerine, daha sonra reis-i sâni tayin edilmesi kararlaştırılmış ve karar gereği Edirne Merkez Meclis-i Temyiz riyasetine 2.000 kuruş maaşla Zühdü Efendi tayin edilmişti. BOA, BEO. AYN. d. 820, 12 Ağustos Sene 1285 (28 Ağustos 1869). Yine şehirde uygulamaya konulan yeni sistemle birlikte tesis olunan -bir reis-i sâni, altı muvazzaf aza ve onbir ketebe personeli bulunan- Edirne Meclis-i Temyizi’nin hüsn-i idare halinde bulunmaması sebep gösterilerek lağvıyla, irade-i seniyye gereği bir reis ve dört azadan mürekkep “Deavi Meclisi” namıyla bir meclisin kurulması kararlaştırılmıştır. BOA, ŞD. 1907/30, 26 Ağustos Sene 1288 (7 Ağustos 1872).

²⁷⁴ BOA, İ. MVL. 582/26114, 6 Şaban 1284 (3 Aralık 1867), MVL. 1068/78, 24 Cemaziyelahir Sene 1284 (23 Ekim 1867).

²⁷⁵ Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, İstanbul 2017, s. 96-98.

nakledilmişti. 2-3 odanın idareye kâfi gelmemesi nedeniyle işlerin yürütülmesinde hayli güçlük yaşıyordu.

Durumun vahametini anlatan vilayet meclisi, hazineye masraf olmaksızın merkez-i liva için bir daire inşası ve masraflarına Cısr-i Mustafa Paşa Kazası'nda meydana çıkarılmış olan ve müzayedeye 1 yük 69.000 kuruşa talibi olan Beylik Çayırılarından gelecek para ile yapılabileceğini bildiriyordu. Ancak kış gelmeden, müzayede için geçecek zamanı beklemeden bir an evvel inşaata başlayabilmek için izin isteniyordu. Edirne Sancağı Mutasarrıfı makamında bulunan vilayet muavinliğine, taht-ı riyasetinde bulunan Meclis-i idare ile beraber bir oda tahsis olunabilmişti. Temyiz-i Hukuk Meclisi de kalem ve müstantikleriyle bir yerde ikamet ediyorlar, hâlbuki bir oda da hem erbâb-ı cinayet hem de sair ashâb-ı hukukun işlerini yapması mümkün değil denilmekteydi. Meclis-i Belediyeye hiç yer kalmadığından hanın birinde ikame olunmuş, Defter-i Hâkânî ve Tahrirat Müdürleri maiyetleri ketebesiyile dar bir mahalde, asâkir-i zabtiye alaybeyi ile binbaşısı ve Beytülmal memuru ise şurada burada görevlerini yapmak zorunda oluyorlardı. Gerek Meclis-i Vilayet gerekse Meclis-i Livanın birer şubesi olmak üzere arasına mahsus komisyonlar teşkiline lüzum görünmekte ise de bunların oturacağı odalar olmadığından birçok problem yaşanmaktaydı. Neticede memurların ve kalemlerin, uygun bir şekilde yerleşememesinden dolayı mühim işlerin tehir olması durumunun merkez tarafından da tasvip edilemeyeceğinden bahisle, böyle bir dairenin 1 yük 99.000 kuruş masrafla vücuda getirilebileceği bildiriliyordu. Ayrıca hükümet konağının yapımında, yıkılması kararlaştırılan Edirne eski surunun işe yarayan taşlarının ve mahkûmların kullanılması halinde yapılacak tasarrufla hazırlanan keşfinin yarısı maliyetle inşa olunabileceği ve buna karşılık olarak da eski sur arsalarının satışından hâsıl olacak gelir ile Beylik Çayırılarından gelecek para, mahallinden beyan olunmuştu.²⁷⁶ Hazineden bir akçe dahi çıkmadan yeni bir hükümet konağının yapılacak olması, “kaide-i tasarrufiye”ye uygun olarak merkezi hayli

²⁷⁶ BOA, İ. MVL. 582/26114, 28 Eylül Sene 1283 (10 Ekim 1867), lef 3.

memnun etmiş ve 100.000 akçeyi geçmemek koşulu ile yapımına izin verilmişti.²⁷⁷

Yeni mülki yapılanmanın Edirne Vilayeti'nde tatbikinde önemli bir diğer husus da meclislerdi. Bunlardan birisi, daha önce bulunmayan ve 1864 düzenlemesiyle ülke yönetiminde yer almaya başlayan “Vilayet Umûmi Meclisleri”dir.

1.2.3. Edirne Vilayet Umumi Meclisi

Vilayet düzeyinde, sadece yerel temsilcilerden oluşan ve kalabalık üyeli vilayet umumi meclislerinin görev, yetki ve çalışmaları 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin 25-28. maddeleriyle düzenlenmişti.²⁷⁸ Buna göre vilayette bir “Meclis-i Umûmi-i Vilayet” olup, ikisi Müslim ikisi gayrimüslim olmak üzere her sancaktan seçilip gönderilecek azadan mürekkep bu meclisin başkanı vali, riyâset-i sânisı ise valinin tayin edeceği bir kişi olacaktı. Meclis-i Umûmi senede bir defa vilayet merkezinde toplanacak, toplantı ve müzakere süresi kırk günü geçemeyecekti. Mecliste vilayet dâhilindeki tarîk-i sultaniye (devlet yolu), kaza ve köylerde bulunan tarîk-i hususiyenin (özel yol) bakımı, onarımı, muhafazası, belediye-i umumi binalarının inşaat, tamirat ve muhafazası ile bu husus da livalar ve kazalar ahalisinin istekleri tetkik edilerek müzakere edilirdi. Umûr-ı ziraat ve ticaretin gelişmesine dair durumun görüşülmesi, liva, kaza ve köy düzeyindeki halktan alınan vergilerin düzenlenmesine dair hususların görüşülmesi de meclisin vazifelerindendi.

Her sancaktan gelecek temsilciler, o sancağın genel sorunları yanı sıra her kazanın özelde arz edecekleri isteklerini valiye tebliğ edeceklerdi. Öte yandan mecliste hangi maddelerin görüşüleceğine karar verme yetkisi valiye aitti. Meclis-i Umûmi yalnızca görüşlerini dile getirme hakkına sahip olup icra yetkisi hükümet-i seniyyeye aitti. Bu da meclislerin karar verme yetkisi olmayan yalnızca danışma vazifesi gören bir organ olduğunu göstermektedir. Mecliste müzakere edilen hususların kararını içeren mazbatalar vali tarafından merkeze

²⁷⁷ BOA, İ. MVL. 582/26114, 6 Şaban Sene 1284 (3 Aralık 1867), lef 6.

²⁷⁸ Düstur 1. Tertib, C. 1, Sene 1289, s. 612-613.

arz ve tebliğ olunacak ve kendisine verilecek emir ve iradeye göre bunlar mevki-i icraya konulacaktı.²⁷⁹ Yani padişah ve Bâbîâlî, Vilayet Umûm Meclisi'nde alınan kararları değiştirebilir, reddedebilir ya da aynen uygulanmasına karar verebilirdi. Daha alt düzeydeki idare meclisleri, Vilayet Umûm Meclisleri'nin küçük boyutlu modelleriydi.²⁸⁰

Meclis-i Umûmi'nin toplantıları herkese açık değildi. Özel bir bütçesi olmayan meclisin yaptırım yetkisi de yoktu. Tüzel kişiliği de olmayan meclis günümüz Türkiye Cumhuriyeti'ndeki il özel idarelerinin de çekirdek organıdır.²⁸¹ İlber Ortaylı'ya göre meclis toplantıları pratik amaçlardan çok bir gösteriydi. Her yıl yolluk verilerek gelen delegeler daha çok nutuklar dinliyor, validen ricalarda bulunuyorlar ve sorumluluktan kurtulmak için çareler arıyorlardı. Kırtasiyecilik boldu ve delegelerin yollukları için dahi vilayetten merkeze tezkireler yazılıyor ve padişah iradesi alınması gerekiyordu.²⁸² Benzer durum Edirne Vilayet Umûmi Meclisi'nin toplantısında yaşanmıştı. Meclis toplantısı için Tekfurdağı ve İslimye Sancaklarından seçilerek gönderilen delegelerden muvazzaf olan ve muvazzaf olmayanların harcırahlarının ödenmesi problem olmuş ve Edirne Vilayeti Valisi Hurşid Paşa, bu konuda ne yapılacağı hususunda Tuna Vilayeti'ne sormuştu.²⁸³ Merkezle de yapılan yazışmalar sonucunda, muvazzaf olanların bargir ücreti ve muvazzaf olmayanların kendileriyle maiyetlerinin bargir ücretleriyle beraber günlük masrafları olmak üzere 11.560 kuruşun emval-i vilayetten verilmesi hususunda, Meclis-i Vâlâ'da görüşülüp verilen karardan sonra padişah iradesi alınmış ve durum Maliye Nezâretine havale olunmuştu.²⁸⁴ 1870 yılı başlarında Edirne'de düzenlenen Umûmi Meclisi toplantısına, İslimye Sancağı'ndan

²⁷⁹ Meclis toplantısında alınan kararların merkeze ulaştırılmasında bazen meclis üyeleri görevlendirilirdi. Edirne Vilayeti'nde üçüncü defa teşkil olunan meclis-i umûmi toplantısında alınan kararları içeren 47 kıta mazbata, H. 5 Muharrem 1286 tarihinde meclis-i umûmi azası ve aynı zamanda Şarköy Kazası İdare Meclisi azası Emin Bey vasıtasıyla Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmuştu. BOA, İ. ŞD. 15/649, 20 Mart 1285 (1 Nisan 1869), lef 8.

²⁸⁰ Stanford J. Shaw- Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2 (çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 2010, s. 124.

²⁸¹ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 262.; Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 89-91.

²⁸² Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 91.

²⁸³ BOA, İ. MVL. 576/25847, 6 Safer Sene 1284 (9 Haziran 1867).

²⁸⁴ BOA, A. MKT. MHM. 390/29, 4 Cemaziyelevvel Sene 1284 (3 Eylül 1867), İ. MVL. 576/25847, 26 Rebiülahir Sene 1284 (27 Ağustos 1867), lef 4.

Panayot Minkov ile Raşit Ağa seçilmişlerdi. Seçim, İdare ve Temyiz-i Hukuk Meclisleri'nin, Mutasarrıf Cevat Paşa başkanlığındaki toplantısında yapılmıştı. Panayot Minkov'un oğlu Dobri Minkov, babasının kendisine eşlik etmesini ve yazı işlerinde yardımcı olması teklifini kabul ederek, onunla vilayet merkezine seyahatte bulunmuştu. Anılarında bu yolculuktan ve Edirne Vilayet Umûmi Meclisi'nin açılışından bahsetmiştir. Bizzat Vali Asım Paşa'nın resmi açılışını yaptığı törene, büyük devletlerin konsolosları da katılmışlardı. Dobri Minkov'a göre Asım Paşa, çok büyük bir etki yaratan olağanüstü bir konuşma yapmıştı. Mecliste Türk, Bulgar ve Rum milletini temsil eden delegeler vardı. Toplantı sırasında Vali Asım Paşa, meclis üyelerine konağın geniş salonunda iki gala yemeği vermiş ve bazı konsoloslar da bu yemeklere katılmıştı. Yaklaşık bir ay süren toplantıda yeni yolların yapımı, nehirlerin ıslahı, hamam, hastane yapımı gibi konular görüşülmüştü. Toplantının kapanış töreninde konsoloslar açılışta olduğu gibi hazır bulunmuşlardı.²⁸⁵

1.2.3.1. Mecliste Müzakere Edilen Hususlar ve Alınan Kararlar

Edirne Vilayeti'ne mülhak livalardan gelen delegelerin katılımıyla Edirne vilayet merkezinde ilk defa toplanan Meclis-i Umûmi-i Vilayet'te cereyan eden müzakerat sonrasında alınan kararlar ile ilgili vereceğimiz örneklerle gerek meclisin çalışma şekli gerekse Edirne Vilayeti'ndeki sorunlar hakkında fikir sahibi olunacağı kanaatindeyiz. Küşâd olunan Meclis-i Umûmi'de cereyan eden müzakereler sonrası Edirne Meclis-i Umûmisi merkezden şu isteklerde bulunuyordu:²⁸⁶

- Edirne Sancağınca ziraat için önemli olan harman makinesinin alınması için güvenilir bir adam gönderilmişti. Fakat Ahyolu Bergosu'nun limanı ve "vapur yanaşır iskelesi" olmadığından vapurlar harman, orak ve mısır makinelerinin nakil ve celbinden imtina etmişlerdi. Bu nedenden ötürü getirtilerek kullanımı mümkün olmamıştı. Üstelik makinenin pahalı olması ve bozulur ise tamir edebilecek kimse bulunmaması nedeniyle atıl kalacağından da korkulmuştu. Bu sebeple tersane ve Tophane-i Amire fabrikalarından birisinden mi olur ya da

²⁸⁵ Hüseyin Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, İstanbul 2012, s. 40-43.

²⁸⁶ BOA, İ. MVL. 577/25885, 22 Mayıs Sene 1283 (3 Haziran 1863), lef 8.

ilgili kimselerden teşkil olunan bir kumpanya ile mi olur, bir usta getirtilerek Edirne’de bulunan kabiliyetli ustalara öğrettikten sonra geri dönmek üzere bir makinistin getirtilmesi arzu olunuyordu.

- Edirne’de senede bir defa ve Temmuzun 18. gününden itibaren 15 gün sürmek üzere kışla-i hümayun civarında kâin meydanın panayır mahalli olarak kullanılması ve orada lüzumu kadar dükkânlar, hanlar vesairenin özel bir kumpanya marifetiyle inşasına izin isteniyordu.

- Edirne’de dönem dönem su taşkınları ile su kenarında bulunan hane ve dükkânları su basarak zarar vermekte ve sahiplerini zor durumda bıraktığı halde yine su kenarlarına hane ve dükkânlar inşasına meyledilmekteydi. Bu gibi su kenarlarında yeni ev ve dükkân inşasına ruhsat verilmemesi beyan olunuyordu.

- Meriç ve Tunca Nehirlerinin yatağının ıslahı ile ilgili o zamana kadar Dersaadet’ten tayin olunan mühendisler tarafından defalarca haritalar tanzim ve takdim olunmuş ise de, ıslah için yapılan keşifler neticesinde 5-10 milyon akçe sarfına ihtiyaç olması nedeniyle temizlenmesi mümkün olmamış ve öylece bırakılmıştı. Üstelik su boyunda olan ormanlar sökülerek tarla yapılmış ve seller geldikçe bu tarlalardan kolaylıkla toprak indirmekte ve bu şekilde mecralar dolmaktaydı. Bir taraftan da nehirlerde bu sebeple bazı adacıklar oluşuyor ve bunlar memurlar tarafından senet alınarak bahçe olarak kabul ediliyordu. Bir de değirmen bentlerinin kesretinden ötürü İnöz’e naklolan zahire sallarının kırılması ya da batması nedeniyle tüccarlar zarar görüyordu. Bu nehirlerin temizlenmesi için hazinenin mevcut durumunun müsait olmaması nedeniyle şimdilik şöyle bir çözüm olabilirdi: Öncelikle nehirler üzerinde bulunan değirmen bentlerinin eskiden olduğu gibi irade-i seniyye mucibince yıkılması, ada teşkil edecek faaliyetlere teşebbüs edenlerin meniyle, zahirenin muntazam surette nakli için şose başmühendisi tarafından çizilen sal numunesi tarzında nehir kayıkları inşası olunacaktı. Fakat deneme için şimdilik bir adet imali istenilen bu salın, 2.500 kuruşa mal olacağı ayrıca beyan olunmuştu.

- Şehir içerisinde hayvan kesiminin halk sağlığına zararlı olacağından mezbahaların, şehir dışında bulunan saraçhane taraflarında veya başka

münasip bir yerde inşa edilmesi gerektiği, “selhhane resmi” ismiyle bir miktar akçe alınarak mezbahanın masrafları çıktıktan sonra fazlası yapılması tasavvur olunan hastane ve ıslahhaneye gelir olarak kaydedilmesi kararı alınmıştı.

-Edirne’de bir hastahane-i umûm ile bir ıslahhane inşası ve ceza-i nakdiye, esnaf tezakiri hâsılatı, kurban derileri ve asâkir-i zabtiye için mahkûmlara diktirilen kundura ve çizmelerden hâsıl olan 16.000 kuruş gibi çeşitli gelir kalemlerinin, bu kurumların daimi giderleri için kullanılması tasavvur olunmuştu.

- Ziraatın gelişmesi için Avrupa’dan bir-iki muallim, gerekli kitap ve aletlerin getirilmesiyle, bir ziraat mektebinin teşkili ve bunun içinde devlete ait Çaşnigir Çiftliği’nden bir yerin tahsisi istida olunmuştu.

- Edirne şehrinde kâin kalenin harap olması hasebiyle taşlarının zayi ve telef olmakta olduğu ve bazen de civarda bulunan hanelerin üzerine düştüğü görülmüyordu. Bu sebeple yıkılması acil olan mahalleri, bir dönem yıkılarak taşları devlete ait binaların, su bentlerinin ve kaldırımların yapımında kullanılmıştı. Fakat şuan kalan kısmının bir faydası olmadığı gibi çirkin bir görüntüye sebep olduğundan, kalan duvarların yıkılarak taşlarının cadde ve sokakların tamirinde, kamu binaları, idadi mektebi, hastane, hükümet konağı ve telgrafhane yapımında kullanılması isteniyordu. Ayrıca meydana çıkacak olan arsanın parça parça satılmasıyla, elde edilecek gelir de şehrin tamiri ve ıslahı gerekli olan şeylerine sarf olunacaktı.

- Filibe şehrinin çarşı ve pazar kaldırımlarının masrafı, hane ve dükkân sahiplerinden verilmek üzere tamir ve inşası arzu olunmakta olduğu ve bunun belediye meclisi marifetiyle icrası hususunun, kaymakamlığa bildirilmesi uygun görülmüştü.

- Gelibolu’ya tabi İnöz Kasabasında mevcut suyollarının bozuk olması, zaruri olarak halkı kuyu suyu kullanmaya mecbur bırakıyor ve bu hal ise kasaba ahalisini muhtelif hastalıklara yakalanmasına sebep oluyordu. Bu suyollarının, hangi vakıf dâhilinde olduğunun ve vakıftan tamirine izin olup olmadığının araştırılarak, inşası arz olunmuştu.

- Tekfurdağı Kasabasında büyükçe bir iskele bulunduğu halde limanı olmamasından dolayı, gelip giden gemi ve kayıkların iskeleye yanaşamadıklarından açıkta durarak bazı problemler vuku bulduğu beyanıyla, bir liman inşası istida olunmuştu. Bu limanın yapılması halinde ticaretin gelişmesine müspet bir katkı yapacağı düşünülmüş ise de öyle bir limanın inşasının yüksek bir meblağı gerektirmesi ve hazinenin mevcut durumunun ise böyle bir harcama yapacak durumda olmaması nedeniyle, bu işin başka bir zamana ertelenmesi uygun görülmüştü.

- Gelibolu Limanının temizlenmesinde daha önceleri meydana gelen ilgisizlik ve gecikmelerden dolayı fena halde çamurla dolmuş ve bu durum ise gelip giden gemilerin giriş-çıkışlarında güçlükler yaşanmasına sebebiyet veriyor; bu da kasabadaki ticarete sekte vuruyordu. Limanın temizlenmesi için Tersane-i Âmire'den bir tarak vapurunun, geçici bir süreyle gönderilmesi istirham olunmuştu.

- Filibe Hükümet Konağı içinde kâin zabıta dairesi, iki bâb zabıt odasıyla bir koğuştan ibaret olup, süvari hayvanları kirası da sahipleri tarafından verilerek hanlarda tutuluyordu. Hükümet dairesinde süvari koğuşu, ahır, zabtiye koğuşu ve mahpus hastalara mahsus hastane yoktu. Hastalar, hapishaneden ayrı pek de uygun olmayan bir odaya konuluyordu. Mahkûmlara mahsus bir hastane ile başıboş gezmekte olan çocuklara zanaat öğretecek bir ıslahhanenin inşası isteniyordu. Hükümet konağı bitişiğindeki iki bâb konağın, 41.000 kuruşa satın alınarak ve hapishane arkasındaki boş, sahipsiz mahal ona ilave olunarak söz edilen binaların burada yapılması tasavvur olunmuştu. Süvari koğuşuyla hastane inşaat masrafına karşılık olarak, asâkir-i zabtiye elbisesinin çukaya tebdili için önceden bir emir verilmiş ve şayak ile çuka farkı olarak fazla vukubulacak sarfiyata mukabil 1281 senesi nisanı başlangıcından 1282 senesi temmuzu sonuna değin neferden çavuşa kadar, süvariden 8, piyadeden 6 kuruş aylık maaşlarından kesilerek tabur sandığında ve kazalarda tutulan ancak daha sonra değişimin yapılmaması üzerine zaptiyelerin vefatları ve ihraçları nedeniyle iadelerine gerek kalmamış olan 56.000 kuruş gösterilmişti. Islahhanenin inşa masrafına karşılık olarak ise şose yolun başlangıcı olan şehir içindeki tepealtı

isimli mahal ile şehir dışına kadar olan mahal ve İslam mezarlığıyla şose arasında kalan lüzumsuz meranın ve şehir etrafında bazı gereksiz, sahipsiz ufak tefek mahallerin satılmasından hâsıl olacak 50.000 kuruş düşünülmüştü. İslahhanenin idamesi için gerekli olan meblağa mukabil ise, ihzariye tezkiresine 40'ar para ve zabtiyelerin ihzar veya tahsil ile ilgili mübaşir gönderilmesini isteyenlerden saat başına mübaşeret hizmeti alınması ve de nakdî ceza hâsılatının da tahsisi tasavvur olunmuştu. Ayrıca Meriç Nehri kenarında haneler yakınında inşa edilen salları için sahiplerinden sal başına 10 kuruş mevkii parası alındığı gibi, yine nehrin boş bulunan adalarında yapılan sallardan da o miktarda sal resmi alınarak biriken paranın bu işe hasredilmesi de arzu olunmuştu.

- Çırpan Kazasından takdim olunan dilekçe ise telgraf ile ilgiliydi. Masrafı kendilerine ait olmak üzere bir telgrafhanenin inşası için müsaade isteniyordu.

- Meclis-i Umûmi'de müzakere edilen bir başka husus ise evlilik konusuydu.²⁸⁷ Her tarafta insanların maddi olanakları ve güçleri üzerinde çeyiz istenildiği gibi birtakım gereksiz zorluklar, külfetler de evliliklerin ertelenmesine sebebiyet veriyordu. Hatta maddi imkânları olanlar bile borçlanmak zorunda kalabiliyorlardı. Müzakere sonucunda üç temel problem tespit edilmişti. Bunlarda ilki karı kocanın asli ihtiyaçlarından gördükleri birtakım sırmalı havlu ve çevre gibi hiçbir vakit alınan fiyatı değmeyen eşyanın sırf gösteriş için satın alınmasıdır. İkincisi, israf ve zarar kaynağı olan ve "mürüvvet" adıyla yapılan düğün ve alay masrafı, üçüncüsü de makul olmayan nişan ve mehr-i müeccel²⁸⁸ ve Hristiyanların drahomalarıydı.²⁸⁹ Neticede herkesin haline göre ihtiyacı olan ev eşyası dışında bir şey talep etmemesi ve bu da erkeklere münhasır olması

²⁸⁷ BOA, İ. MVL. 576/25864, 21 Mayıs Sene 1283 (2 Haziran 1867).

²⁸⁸ Mehr-i Müeccel; Evlilik esnasında erkeğin kadına peşin olmayarak sonradan vermeyi tahhüt ettiği mehr (mal ya da mal ile mübadelesi mümkün menfaat) hakkında kullanılan tabirdir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, s. 444.

²⁸⁹ Drahoma, başlık parasının Rumlardaki karşılığıdır. Ancak bilinen başlık parasından bir farkla burada parayı erkek tarafının yerine kız tarafının vermesidir. Babanın kızını bir nevi güvence altına almak maksadıyla verdiği bu para eğer boşanma olursa kadınla birlikte geri iade edilmektedir. Bkz. Uğur Özcan-Murat Gökhan Dalyan, "19. yy'da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları" *History Studies International Journal of History*, Vol. 3/3, 2011, s. 319-336.

nedeniyle akd günleri kararlaştırılan mehr-i müeccelden başka izdivacın zaruri masrafları mehr-i muaccel²⁹⁰ ile ödenmesinin kaide olarak kabul edilmesi isteniliyordu. Yine çeyiz asma âdetinin tamamen ortadan kaldırılması, düğün dernek vesilesiyle birilerinin davet edilip ziyafet verilmesinin men edilmesi fakat isteyen olur ise şehir ve kasabalarda olduğu gibi karyelerde de yalnız bir gün davul, zurna ve gayda çalgıların çalınmasında beis olmayıp ancak bunun da bir günden fazla icrasına izin verilmemesi uygun görülmüştü. Düğün masraflarının yalnız mehr-i muaccel ile ödeneceğinden buna bir sınır belirlemek gerekmiş, nihayetinde zengin ve fakir arasında geçerli olmak üzere 6 sınıfa taksim olunmuştu. Şehirlerde birinci tabakada bulunan servet ve güç sahibi kimselerin evliliklerinde iki tarafında rızasıyla mehr-i muaccelin 5.000, ikinci derecede servet sahibi olanlar için 4.000, üçüncü sınıf için 2.000, dördüncü sınıfa 1.000, beşinciye 500 ve altıncıya 250 kuruş ile sınırlandırılmıştı. Daha aşağı anlaşılanlar olur ise bu da uygun görülüyordu. Nişan namıyla zevce tarafından verile gelen hediyede 50 kuruştan gücüne göre nihayet 1.000 kuruşu geçmemesi ve kız tarafından da ona karşılık nişan boğçası namıyla gönderilen çamaşırın boğçası pahalı olmamak ve köylünün kullanamayacağı suretle ağır sırmalı havlu, çevre ve uçkur gibi şeyler ile tezyin olunmayıp kullanışlı ve gösteriştan uzak olarak münasip bir çamaşır gönderilmesi isteniyordu. Mehr-i müeccelin 101 kuruştan en son 1.001 kuruşa kadar aralarında kararlaştırılıp bu rakamı geçemeyecek, bunlardan başka herhangi bir masrafa mecbur bırakılmayacaktı. Gayrimüslimlerde zararlı âdetlerden drahoma ile iki tarafın diğeri akrabasına vere geldikleri hediyeler, baba hakkı ve ağalık adıyla erkek tarafından kızların babalarına verilen eşya ve akçe külliye men'i edilecekti. Şayet eski âdetlere uyanlar ile boş, gereksiz israf ve eğlence yolunu tutanlar olur ise bu gibilerin insanlar arasında ayıplanması babında şehir ve kasabalarda yörenin ileri gelenleri tarafından, köylerde de ihtiyar meclisleri ve muhtarlar ya da oranın muteber kimseleri tarafından münasip bir dille ikaz edilecekti. Bunların dışında davete katılanlarında yapılan israfı ayıplayarak oradan ayrılıp gitmeleriyle bu sorunların önüne geçilebilecekti.

²⁹⁰ Mehr-i Muaccel; Evlilik sırasında erkeğin kadına peşin olarak vermesi kararlaştırılan mehr hakkında kullanılan tabirdir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2, s. 444.

- Mecliste delegeler tarafından dile getirilen bir diğer husus da vergiler ile ilgiliydi.²⁹¹ Menafi-i Umûmiye Sandıkları için çift başına birer dönüm arazinin ekilmesi nizam gereği ise de, bu şekilde yapılan işlemlerde elde edilen hâsılâtın gerçek miktarı bilinemeyeceğinden bu durumun sandık idaresini sekteye uğratacağından dolayı bu usulden sarf-ı nazarla, çift başına ikişer keyl buğday ve buğday yetiştirilmeyen yerlerde ise ona muadil bir hububat alınması öneriliyordu. Bir diğer istekte, şehir, kasaba ve köylerde meskûn meslek sahibi, zanaatkâr kimselerden –fukara ve muhtaçlar istisna- 20 kuruştan fazla vergi verenlerin mahalle ve karye adına vergileri öşürü kaç kuruş eder ise o miktar vergi vermesidir. Bu kaide 5.000 kuruş vergisi olanlara kadar câri olup daha fazla vergi verenler, vergilerini ödedikten sonra üst tarafı için bir şey vermeye mecbur edilmemeliydiler. Bunların tahsili ise mahalle ihtiyar meclisleri ve ileri gelenlerin itimat edecekleri adamlar vasıtasıyla icra edilecek ve düzenlenecek defterlerin İmar Meclislerine gönderilerek, bir nüshası mahalle veya kura da diğer bir nüshası da meclisler de tutulacaktı.

Yukarıda Edirne Vilayeti merkezinde mülhak liva delegelerinin katılımıyla gerçekleştirilen Meclis-i Umûmi toplantısında müzakere sonucunda alınan kararların bir kısmını verdik. Meclisin yapmayı düşündüğü bu işlerle ilgili alınan bu kararlar daha sonra Meclis-i Vâlâ'ya havale olunmuştu. Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra şu şekilde kararlar alınmış ve bunlar vilayete bildirilmişti:²⁹²

Tarımla ilgili olarak, ziraatın gelişmesi için düşünülen orak, mısır ve harman makinelerinin bozulması ihtimaline karşı bir makinist talebi uygun bulunmuş, durumun Bahriye Nezareti'ne bildirilmesi ve eğer oradan bir sonuç alınamazsa başka bir şekilde tedarikine bakılacağı -ama nasıl olacağı belirtilmemiş- bildirilmişti.

Meriç Nehrinin yatağının ıslahı için ise, mecrasının değişimi sonucunda açılacak yerlere ağaç dikilmesinin yasaklanması münasip görülmüş yine bu nehir için tasavvur olunan salların yapımı için gösterilen karşılıklıta uygun bulunarak vilayete mezuniyet verilmişti.

²⁹¹ BOA, İ. MVL. 576/25864, 22 Temmuz Sene 1283 (3 Ağustos 1867), lef 5.

²⁹² BOA, İ. MVL. 577/25885, 8 Cemaziyelevvel Sene 1284 (7 Eylül 1867), lef 12.

Edirne şehrindeki sur duvarlarının taşlarının şose, kaldırım, kamu binaları yapımında kullanılması ve ortaya çıkacak arsanın da parça parça satılması ile ilgili meclisin kararı yerinde görülmüştü.

Filiba, İslimye, Gelibolu, Tekfurdağı ve Edirne Sancaklarına tâbi olan bazı kazaların telgraf hattı döşenmesi ile ilgili istekleri de ticari işlerin iyi işlemlerini ve de kanaatimizce en önemlisi, hükümet ile muhaberatı kolaylaştıracak için uygun bulunmuştu.

Bazı kaza ve kasabalarda haftada bir defa açılması istenilen pazar yerleri ile ilgili de vilayete mezuniyet verilmişti.

Filiba Kasabasında yaşanan su sıkıntısını gidermek için, kasabaya yakın bir mahalden su getirilmesi tasavvur olunmuştu. Bu işin masraflarına hazineye yük olmadan, mahallinden gösterilen karşılık merkezi memnun etmiş ve vilayete ruhsat verilmişti. Yine inşasına lüzum görülen ıslahhane, hapishane hastanesi ve süvari koğuşunun yapımı da inşaat masraflarına karşılık bulunması hasebiyle kabul olunmuştu.

Gelibolu Limanının temizlenmesi hususunda Tersane-i Âmire'den bir taraklı vapurun getirilmesi de, gerekli ve önemli bir iş olarak mütalaa edilmiş ve bunun için Bahriye Nezareti'ne bildirilmesine karar verilmişti.

Vergi meselesinde, menafi-i umûmiye sandıkları için çift başına buğday ya da buğday bulunmayan yerlerden benzer hububat alımı ile ilgili istek yerinde görülmüş, yine zanaat erbabından 20 kuruştan fazla vergi verenlerle alakalı mahalle ve karye namına olarak, vergileri öşürünün istihsalı münasip görünmüştü.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz, Edirne Vilayet Meclis-i Umûmisi'nde delegeler tarafından verilen dilekçeler ve bunlara paralel olarak yapılan müzakereler sonucunda alınan kararlara bakıldığında, çoğunluk vilayetin bayındırlık, yapım, onarım, pazar kurulması ve vergiler ile ilgili olduğunu müşahade etmekteyiz. Bunlarla ilgili meclisin yaptırım yetkisi yoktu ve alınan kararların uygulanması için merkezin onayından sonra, inisiyatif valiye bırakılmıştı. Zaten bu kararların

uygulanabilmesi de pek gerçekçi değildi. İmparatorluğun diğer vilayetlerinden de benzer isteklerin olacağı ve de maliyenin mevcut durumu ile birlikte düşünüldüğü zaman bunların pratikte hayata geçme şansı çok azdı. İlber Ortaylı'ya göre üyelerinin sadece kanaatlerini açıklaması ve valinin istemediği konuların tartışılmaması, Vilayet Umûmi Meclislerini ricacı kuruluşlar haline getirmişti.²⁹³ Edirne'deki meclis toplantısında da vilayete mülhak liva ve kazalardan gelen temsilcilerin getirdikleri dilekçelerde yazılı, kâtiplerin, sandık emînlerinin maaşları ile ilgili iyileştirme yapılması, zaptiye askerinin artırılması, bazı camilerin tamiri vb. konular Meclis-i Umûmi ile ilgili hususlar olmadığı gerekçesiyle, Edirne valisi tarafından gündeme alınmamıştı. Bunların Meclis-i İdare'de etraflıca müzakere ve tahkik edilmeye muhtaç olanlarının, mahalliyle görüşüldükten sonra Meclis-i İdare'ye havale kılınacağı bildiriliyordu. Toplantı da yalnızca “müzakereye şayan” olarak müzakere edilen maddelere ait verilen kararı havi mazbatanın, tanzim ile takdim olunduğu söylenmişti.²⁹⁴ Roderic Davison ise Edirne'deki Hristiyanların bu meclislerden pekici (evet efendimci) diye söz ettiklerini belirtmektedir.²⁹⁵

Edirne Vilayet Umûmi Meclisi, bir yıl sonra ikinci defa teşkil edilmiş ve mülhak livalar ve kazalardan gelen temsilcilerin sundukları dilekçeler ile birlikte müzakereye konulan maddeler ve alınan kararlar Bâbıâli'ye gönderilmişti. Daha sonra da Şûrâ-yı Devlet'e havale olunan mazbata mülkiye dairesinde tek tek mütalaa olunmuştu.²⁹⁶ Müzakere edilen konulara bakıldığında, ilk toplantıdaki konulara benzer sorunlara dair isteklerde bulunulmuştu. Pazar yerleri, panayır küşadı, köprü, şose yol yapımı, bozulmuş kaldırımların tamiri, telgrafhanelerin yapımı ya da mevcut olan hatların uzatılması, rüştiye mektepleri yapımı gibi istekler azalar tarafından dile getirilmişti. Aslında bu taleplerin neden olacağı maddi külfetin ve bu sebeple de merkezden ciddi bir karşılık göremeyeceklerinin farkında olan Meclis-i Umûmi, genellikle taleplerine mahallinden bir karşılık göstermek zorunda kalmışlardı. Yanbolu Kasabasında çarşı, pazar ve mahalleler kaldırımlarından bozuk olanlarının tamiri bazısının da şose şeklinde

²⁹³ Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 90.

²⁹⁴ BOA, İ. MVL. 577/25885, 21 Rebiülevvel Sene 1284 (23 Temmuz 1867), lef 9.

²⁹⁵ Davison, a.g.e., s. 173.

²⁹⁶ BOA, İ. ŞD. 10/487, 4 Cemaziyelahir Sene 1285 (23 Ağustos 1868).

yaptırılması düşünülmüş ve tamir masrafının yaptırılacak mahallerin her iki tarafında bulunan hane ve dükkân sahiplerinden alınması tasavvur olunmuş, ancak vakıf olan ya da sahibi fakir olanların bulunduğu mahallere isabet edecek paranın ise Meclis-i Deâvî marifetiyle ashab-ı cinayetten alınan nakdi ceza hâsılatından karşılanması istenilmişti. Ancak nakdi ceza hâsılatının bu gibi mahallere sarfı uygun bulunmayarak daire-i belediye nizamnamesinin gösterdiği şekilde bir karşılık bulunarak, ona göre belediye meclisi marifetiyle tanzim edilmesine karar verilmişti.²⁹⁷ Yine yangın zuhurunda ihtiyaç olacak suyun daima hazır bulunması amacıyla Zağra-i Atik Kasabası çarşısının münasip mahallerinde 3-4 adet havuz yapılması düşünülmüş ve masrafının her ne kadar belediye sandığından karşılanması gerekse de daire-i belediye hâsılatının henüz yeterli seviyede olmadığı ve mevcut olanının da daha mühim işler de kullanılması gerektiği gerekçesiyle, hamiyet ve servet sahibi kimseler tarafından yaptırılması isteniyordu. Eğer mümkün olmaz ise mezkûr daire varidatından inşa ettirilecekti. Havuz inşasının gerekli olduğunu fakat her işte ahalinin yardımına müracaat etmenin uygun olmayacağını düşünen merkezi yönetim, ayrıca bu konunun belediyenin vazifesi olduğunu belirterek masrafı belediyeden karşılanmak koşuluyla izin verilmişti.²⁹⁸ Lakin yeni tesis olunan daire-i belediye de istihdam edilen memurların maaşları ve belediyenin varidatı, daha tam anlamıyla belirlenmemişken bu icraatları nasıl yapacağı bir soru işaretiydi. Edirne Daire-i Belediye Meclisi'nden çalgıcı ve hünerbaz takımına verilen ruhsatiye tezkirelerinden düğün cemiyetleri için 10, davetler için 3 kuruş, bina tamiri ruhsatiye tezkerelerinden dükkânların basit tamiri için 7, hanelerin basit tamiri içinde 3 kuruş, her çeşit yük ile taşradan şehre gelen arabalara verilecek ruhsatiye tezkereleri için her birinden 10 ve yüklü hayvanattan 5 para duhuliye alınacaktı. Aynı şekilde yeni yapılacak selhhaneler varidatı ile yapılacak bina dükkânlardan alınacak ruhsatiye resminde alınması, liva idare meclisi ve vilayet idare meclisi kararıyla kabul edilmişti. Bu usulün Zağra-i Atik Belediyesi için de tatbiki uygun görülmüştü. Daire-i Belediye meclis azalığında bulunanlara da “vatanlarının intizamını tesise hizmet edecek servet sahibi kimseler” oldukları

²⁹⁷ BOA, İ. ŞD. 10/487, 23 Mayıs Sene 1284 (4 Haziran 1868), lef 37.

²⁹⁸ BOA, İ. ŞD. 10/487, 23 Mayıs Sene 1284 (4 Haziran 1868), lef 29.

gerekçesiyle, maaş tahsisine gerek olmadığı ve yalnızca kâtipler ile sandık eminlerinin tanziminin yeterli olduğu, Meclis-i Umûmi'de kabul edilmişti. Maaş konusu ile daire-i belediyeye varidat olarak gösterilen şeylerin, nizama uygun olduğu merkezce de münasip bulunmuştu.²⁹⁹

Meclis-i Umûmi'nin gerçekleştirdiği toplantılardaki müzakere edilen konulara ve alınan kararlara bakıldığında, az evvelde ifade ettiğimiz gibi benzer şeylerin görüldüğüne şahit oluyoruz. Bunların büyük bir kısmı kaldırımların bakımsızlığı, kış günlerinde yağın yağmur nedeniyle caddelerde oluşan çamur nedeniyle yaşanan güçlükler ya da kabristanlar çevresine ahali tarafından hendek yapılmasına ruhsat verilmesi gibi çok basit ve detay konuların yanında, pazar yeri ya da panayır kurulması gibi konulardır. Paris Sefareti'nin tavsiyesiyle, daha önce Tuna Vilayeti'nden Paris'te bulunan muhtelif sanayi fabrikatörleri yanlarına verilmek üzere 10 yaşından 15 yaşına kadar ıslahhanedeki çocuklardan en zekilerinden 6 tanesi seçilmiş, masraflarına karşılık 400 frank, 40 frankta cep harçlığı temin edilerek gönderilmişti. Sefaret aynı şekilde tahsil-i sanayi için Edirne'den de benzer şekilde çocuk gönderilir ise gerekli yardımda bulunabileceklerini bildiriyordu. Kazanılacak fayda ile kıyaslandığında yapılacak masrafın çok önemsiz bir meblağ olması hasebiyle her taraftan rağbet olacağı tahmin edilse de yine de merkezinde uygun görmesi durumunda gereken teşviklerin yapılarak, Müslüman ya da gayrimüslim tebaadan rağbet edeceklerin, masrafları babaları ya da mahalli servet sahibi kimseler tarafından karşılanmak suretiyle kaç çocuk bulunabilir ise vilayet merkezine gönderilmesi hususunun, mülhak liva memurlarına tavsiye olunması meclisçe uygun bulunmuştu. Meclis-i Umûmi önemsiz, basit konular dışında bu şekilde mühim kararlarda alabiliyordu.³⁰⁰ Ancak daha öncede belirtildiği gibi bu kararların bağlayıcılığı yoktu ve öneri niteliğindeydi. Karar ya da isteğin, merkez tarafından uygun görülüp onaylaması, hemen tatbik edileceği manasına da gelmiyordu. İlk meclis-i umûmi toplantısında, Gelibolu Limanı'nın temizlenmesi ile ilgili Tersane-i Âmire'den bir taraklı vapuru gönderilmesine dair yapılan isteğe karşın gönderileceği bildirilmişti; oysaki aradan bir yıl geçmiş ve yapılan ikinci

²⁹⁹ BOA, İ. ŞD. 10/487, 23 Mayıs Sene 1284 (4 Haziran 1868), lef 26.

³⁰⁰ BOA, İ. ŞD. 10/487, 2 Nisan Sene 1284 (14 Nisan 1868), lef 45.

meclis-i umûmi toplantısında hâlâ bu vapurun gönderilmediğinden dert yakınılıyordu.³⁰¹

Edirne Vilayet Umûmi Meclisi'nde delegeler tarafından verilen dilekçeler ve bunların müzakereleri sonucu alınan kararlar incelendiğinde, bazı projelerin hayata geçirilemeyeceği, temenniden öteye geçemeyeceği belliydi. Mahallinden karşılık gösterilen projelerde de kimi zaman taahhüt edilen paranın toplanamaması nedeniyle yine merkezin yardımından medet umuluyordu. Ancak bu vesile ile kazalardan gelen delegeler, kendi yörelerinin sorunları anlatabilecekleri bir mecra bulmuşlardı. Bu sorunlar bugünün penceresinden bakıldığında basit hatta gereksiz görülebilir fakat döneminde, insanlar kendi yaşamlarında önemli gördüğü sorunlarını bu sayede merkeze bildirebiliyorlardı. Bu ise kırtasiyeciliğe neden olsa da tarihçilik açısından bakıldığında, meclis-i umûmi'de müzakere edilen konular ve kararlar sayesinde Edirne Vilayeti'nde, merkeze uzak kazaların (taşranın) ne gibi ihtiyaçları olduğuna ya da ne gibi sorunlar yaşadıklarına dair birinci elden bilgi sahibi olmaktayız. Örneğin, Ahi Çelebi Kasabasında ahali arasında nişanlılık zamanının birkaç sene devamının âdet haline gelmesinin, bazı evlilik akdinin yapılmamasına ve bu durumunda çeşitli zarar ve fesatlara meydan verebileceği endişesi vardı. Asâkir-i şâhâne nişanlılarına ait resmi özel kaideye tâbi olmak üzere fakat sair nişanlı kimseler için yürürlükte olan usûl ve teamüle müdahale edilmeden, nişanın feshi halinde, nişanlılık sürecinde yapılan masrafları feshe neden olan tarafın tazmin etmesi icap edecekti. Ancak bunun mümkün mertebe nikâhları zorlaştırmayacak surette tadili yolunda teşvik ile iktifa olunması isteniyordu.³⁰² Ancak alınan kararların bağlayıcılığının olmaması, meclisin birer danışma niteliğinde olması gibi birtakım olumsuzluklara rağmen vilayet umum meclisi toplantıları yardımlaşma ruhunu ve kamu projelerini desteklemeye gönüllülüğü kanıtlanmaktadır. Bu kayıtlar kent sakinlerinin projeler için işgücü ve para katkısında bulunmaya ve çeşitli kamu binaları yapımı için kampanya organize

³⁰¹ BOA, İ. ŞD. 10/487, 2 Nisan Sene 1284 (14 Nisan 1868), lef 45.

³⁰² BOA, İ. ŞD. 19/792, 29 Rebiülahir Sene 1287 (21 Temmuz 1870), lef 2.

etmeye isteklerini göstermektedir. Örneğin Tekfurdağ halkı para toplayarak kasaba yollarını yapmaya başlamışlardı.³⁰³

Yürütme yetkisi olmayan, yalnızca danışma niteliğinde olan umûmi meclislerin bu durumu II. Meşrutiyet'e kadar bu şekilde devam etmişti. Fakat 1913'te çıkarılan vilayet kanunuyla bu meclislere "il özel idaresi" statüsü verilmişti.³⁰⁴

1.2.4. Edirne Vilayet İdare Meclisi

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte mali gerekçelerle merkezden taşraya muhassıllar gönderilmiş; aynı zamanda onların yanında bir de muhassıllık meclisleri tesis olunmuştu. Daha sonra büyük meclis adını alan bu kuruluşun yerine 1864'ten itibaren vilayet idare meclisleri oluşturulmuştu. 1864 Vilayet Nizamnamesinin 13. maddesinde meclisin, valinin maiyetinde olacağı belirtildikten sonra üyelerinin ise; müfettiş-i hükkâm-ı şer'iyye, defterdar, mektubçu, hariciye müdürü, üçü Müslim üçü de gayrimüslim ahaliden seçilecek kişilerden oluşacaktı. Ayrıca meclisin riyaleti vali de olacak ancak olmadığında kendisinin seçip tayin edeceği memurinden birisi ona vekâlet edecekti. 14. maddesinde ise meclis-i idarenin mülkiye, maliye, hariciye, nafia, ziraata dair işlerin icraatına dair müzakerata memur olduğu söyleniyordu.³⁰⁵ 1871 yılında idare meclisinin yapısında ufak değişiklikler yapılmış ve meclisin görevleri ayrıntılı şekilde tarif edilmişti.

22 Ocak 1871 (H. 29 Şevval 1287) tarihinde "İdare-i Umûmiye-i Vilayet Nizamnamesi" adı ile ilan olunan nizamnamenin 76-89. Maddeleri, idare meclisinin görevleri ile ilgiliydi.³⁰⁶ Buna göre vilayet idare meclisinin görevleri iki kısma ayrılmıştı; ilki idari işler ikincisi ise idari davalardır.

³⁰³ Yonca Köksal, "Imperial Center and Local Groups: Tanzimat Reforms in the Provinces of Edirne and Ankara", *New Perspectives on Turkey*, 27, Fall 2002, s. 120-121.

³⁰⁴ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 268.

³⁰⁵ Düstur, 1. Tertib, C. 1, Sene 1289, s. 610.

³⁰⁶ Nizamnamenin orijinal metni için bkz. Düstur, 1. Tertib, C. 1, 1289, s. 625-651, ayrıca nizamnamenin transkripsiyon metni için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler*, S. 5, C. 5, Eylül 1996, s. 89-103 ve "Yerel Yönetim Metinleri VII: 1871

İdari görevleri; Hükümetçe lazım olan her çeşit satın alma ve sözleşmeler yapılması ve tanzimi, mahsus nizamlara dayanarak öşür ve diğer vergilerin ilzam ve ihalesi, ormanların müzayedesine, orman ve maden işlerine, kamu binaları inşaatına, zabtiye askerleri ve icap ettiğinde olağanüstü surette istihdam olunan askerin gereksinimlerinin, gelir ve giderlerinin teftişi, hükümetin emlak ve gayrimenkullerinin korunması, belediye daireleri meclislerinin kararlarının tetkiki, livalar arasında gerekli yolların yapımı, vilayet dâhilinde ziraat, ticaret vs. geliştirilmesi, konulacak vergilerin livalarca taksim ve tahsiline bakmak, ıslahhane, hastahane, gurebahane kurulması, panayır ve pazar yerleri, kabristan mahalleri tahsisi, hiç kimsenin tasarrufunda bulunmayan yerlerin satışı ya da alınması ve vali tarafından idareye dair havale olunan her tür işleri tetkik ve müzakereye memur olup mazbatalarını vilayete takdim eylemek (madde 77).

Meclisin ikinci önemli görevi yargı ile ilgiliydi. Bu görevleri; vilayetteki memurların memuriyetlerince meydana gelecek suçlamalara karşın, sorgulama ve muhakemenin özel nizamname hükümlerine dayanarak icrası, vilayetteki daireler, meclisler memurları arasında yetki bakımından meydana gelebilecek ihtilafları ve ahalinin hükümet memurları aleyhinde olabilecek şikâyetlerin mercii bu meclisti. Vergilerin taksiminden dolayı meydana gelecek sıkıntılar ile emvâl-i miriye iltizamı ve çeşitli mukavelelere dair olan davaların görülmesi de idare meclisinin göreviydi (madde 78).

Meclis-i İdare'nin özel hukuka bağlı şer'i muhakemelere müdahalesi katiyen yasaktı. Meclis kendisine havale olunan önlemleri istediği halde değiştirebilecekti (madde 79, 80).

İdare Meclisi'nde kanunlar ile umumi ve özel nizamlar kaydına mahsus üç adet defter bulunacak; meclise havale olunan evrakın tamamıyla meclisçe hazırlanan layiha ve mazbatalar da ayrı ayrı defterlere kaydolunacaktı. Gelen evrak ile

mazbataların kayıt edildiği defter her aybaşıda meclisin mührüyle tasdik olunup mühürlenecekti (madde 89).³⁰⁷

1864 Vilayet Nizamnamesi'nde vilayet, liva ve kaza idare meclislerinin seçilen üyelerinin -daha önceki üyelere maaş bağlanması üzerine yaşanan yolsuzluklarında etkisiyle- fahrî olarak çalışmaları öngörülüyordu.³⁰⁸ Fahrî olarak çalışmaları öngörülen bu üyelerin seçimleri ise şu şekilde olacaktı: Vilayet merkezinde meclis-i idarenin tabii üyelerinden olan müfettiş-i hükkâm, defterdar, mektubçu, meclis-i hukuk ve cinayette bulunan deavi memuru, merkez-i vilayette bulunan müftü, hâkim ve gayrimüslim milletler ruhanî reislerinden, valinin başkanlığı altında bir meclis-i tefrik teşkil edilecekti. Burada vilayet, liva ve kasaba merkezleri ahalisinden olup yılda en az 500 kuruş vergi veren, erbâb-ı temeyyüz ve itibardan ve de okur-yazar kimselerden aza sayısının üç misli seçilecek listeler liva merkezlerine gönderilirdi. Liva idare meclisi bu adaylardan üçte birini Müslim ve gayrimüslim ayrımı gözeterek seçer, her liva en fazla oy alan dört adayın isimlerini mazbata tutarak vilayete gönderirdi. Burada tekrar toplanan meclis-i tefrik, en fazla oy alan sekiz adayın ismini belirler ve valiye sunar; vali ise bunlardan iki Müslim ve iki gayrimüslim üyeyi belirleyerek onay için Bâbîâlî'ye gönderirdi. Bâbîâlî'den onaylanan kimselerin azalığı kesinleşmiş olurdu.³⁰⁹ Meclisler seçimle gelen ikişer Müslim ve gayrimüslim bu üyeler dışında müftü ve cemaatlerin ruhani reislerinden teşkil olunuyordu. Vilayet, liva ve kaza idare meclisleri bu şekilde vali, mutasarrıf ve kaymakam yanında icrai bir organ olmaktan ziyade karar ve istişare organı olarak bulunuyordu.³¹⁰ Meclislere seçim usulü ile ilgili olarak Engelhardt : *"Bu garip usulün teferruatını*

³⁰⁷ Musa Çadırcı, meclislerce tutulan defterlere ne olduğu ya da nerede olduklarının henüz bilinmediğini söylemektedir. Gazete koleksiyonları ya da vilayet salnamelerinde ise bulunan bilgilerin dağınık ve ayrıntılı bir çalışmaya yetersiz olduklarını belirtirken Edirne, Bursa, Aydın gibi yeniliklerin ilk uygulandığı vilayetlerde meclislerin istenilen şekilde çalıştıklarını gösteren kanıtların olduğunu ifade etmektedir. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 258.

³⁰⁸ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Modernleşme ve Mahallî İdare Alanındaki Gelişmeler", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2000, s. 229.

³⁰⁹ Düstur, 1. Tertib, C. 1, Sene 1289, s. 623.; Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 82-83, Kılıç, a.g.t., s. 137-138.

³¹⁰ İlber Ortaylı, "İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadî ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara 2000, s. 237.

bir bakışta anlamak hayli müşkildir, seçmenlerin büyük kısmınca da muamma gibi anlaşıldığına şüphe yoktur” diyordu. “Her ne kadar halkın vilayetlerdeki meclislerin ve mahkemelerin azalarını seçmek suretiyle umumi işlere, mahalli menfaatlerin muhafazasına iştirak edecek olmaları ve avamın haklarını nazar-ı dikkate alan bir seçim tarzı olduğu inkâr edilemez” dese de meclislere ve mahkemelere aza tayin olunması uygun olan kimseleri seçecek olan “mecalis-i intihabiye”nin tamamının Müslümanlardan olmasını eleştiriyordu. Engelhardt devamında örnek olarak Edirne’yi veriyor ve “*Edirne Meclis-i İdare’de 11 Müslüman ve 3 Hıristiyan aza bulunduğu halde Müslüman seçmenler 4.000, Hıristiyanlar 60.000 idi. Durum Yanya’da, Bosna’da, Cezayir-i Bahr-i Sefid’de de bu merkezde*” diyordu.³¹¹

Meclis üyelerinin yarısının Müslüman yarısının gayrimüslim olması, imparatorlukta gayrimüslim nüfusun daha yoğun olarak bulunduğu bölgelerde bazıları tarafından eleştiriliyor ve Engelhardt gibi kimselerce de haksızlık olarak görülüyordu. Özellikle Rumeli Vilayetlerinden gelen mebuslar (Selanik’ten Mihalaki ve Vasilaki Efendiler, Yanya’dan Argiri Kantarcı Efendi) Meclis-i Meb’usan’da vilayet, liva ve kaza meclislerine seçilen azanın yarısı Müslim yarısının gayrimüslim olmasının kuralının kaldırılmasını istemişlerdi. Bu kuralın kalkması, Hıristiyan unsurun yoğun olduğu bölgelerde meclis üyeliklerine gayrimüslimlerin seçilmesi demekti. Ancak gayrimüslimler imparatorluğun her yerinde çoğunluk değildi ve de doğal olarak Anadolu ve Mezopotamya vilayetlerinin gayrimüslim mebusları tarafından şiddetle bu öneriye karşı çıkıldı. Suriye Mebusu Nufel Bey; “*çok olan cemaat azayı seçer, öbürleri seçilmeden kalır*” diyordu.³¹² Aslında devlet adamlarının bu durumun farkında olmaması söz konusu olamazdı. “Yarı yarıya” kuralını uygulamaktaki amaç ülkede bir denge politikası uygulamaktı. Bu şekilde hem bir denge kurulacak hem de gayrimüslimlerin sorunlarını sürekli gündeme getirerek, Batılı büyük güçlerin devletin içişlerine müdahalesinin önlenmesi sağlanacaktı. Ancak sorun üye sayısında bir denge kurarak çözülebilecek kadar basit değil, tam tersine çok daha karmaşık bir problemdi. Edirne Vilayeti’ne baktığımızda “yarı yarıya”

³¹¹ Engelhardt, a.g.e., s. 170-171.

³¹² Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 76.

prensibine uyulduğunu görmekteyiz. 1870 yılında Edirne Vilayeti İdare Meclisi'nin seçilmiş üyeleri; Rupen Efendi, Mehmed Bey, Ahmed Bey ve Yorgaki Ağa'dır.³¹³ Daha sonraki senelerde seçilmiş aza sayısının arttığını fakat yarı yarıya prensibinden hala vazgeçilmediğini görüyoruz. 1874'te Edirne İdare Meclisine; Rupen Efendi, İzzet Bey, Reşid Bey, Refik Bey, Aleko Sakılar Ağa, Yanaki Ağa seçilmişti.³¹⁴

İdare Meclislerinde seçilecek gayrimüslim aza dışında bir diğer problem de, meclislerin tabii üyesi olarak kabul edilen gayrimüslim tebaanın ruhani reislerin durumuydu. Konu ilk Osmanlı Mebusan Meclisinde de gündeme gelmiş ve mebuslar arasında tartışılmıştı. Sofya Mebusu Feyzi Efendi; *"Kaza Meclis-i İdarelerine, memurin-i ruhaniyyenin aza-yı tabiyeden oldukları gösteriliyor. Ruhaniyyet ile umur-ı cismaniye arasında bir münafat görülüyor. Hem bunlar sair kendi ruhani işlerinden uzak kalıyor. Bunlar İdare Meclislerine girmesinler"* diyerek rahatsızlığını ifade etmişti. Edirne Mebusu Rupen Efendi ise *"Mecliste mevadd-ı ruhaniyye dahi rüyet olunduğundan bulunmak lazımdır. Evvelden beri böyle idi"* sözleriyle Feyzi Efendiye karşı çıkıyordu. Ayrıca gayrimüslim tebaanın hangileri temsil edilecekti? Haleb mebusu Manok Efendi; *"Yalnızca Haleb'de on bir cemaat var. Hepsi bulunursa meclis dolar"* sözleriyle meseleye farklı bir açıdan bakıyordu. Meclis Reisi Ahmed Vefik Efendi ise muhtemelen müftünün mecliste bulunmasına yönelik eleştirilere cevap olarak meclislerde müftülerin ruhani reis olarak bulunmadıklarını, çeşitli milletlerinde müftüleri memurin-i ruhaniyyeden addederek kendi ruhanilerini meclise koymak istemelerinin, yanlış olduğunu söylüyordu.³¹⁵

Edirne Vilayeti İdare Meclisi'nde ilk başta devlet adamlarınca biraz tereddüt gösterilmiş ve ruhani reislere mecliste yer verilmemişti. 1870 yılındaki idare meclisinin aza-i tabii listesinde; müfettiş-i hükkâm, defterdar, vilayet muavini ve mektubi isimlerini görüyoruz.³¹⁶ Fakat iki yıl gibi kısa bir süre sonraki idare meclisi listesi, Edirne'de bu tutumdan vazgeçildiğini ve vilayette yaşayan

³¹³ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 30.

³¹⁴ EVS. Def'a 5, Sene H. 1291 (M. 1874), s. 37.

³¹⁵ Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. 1, İstanbul 1939, s. 68-69.

³¹⁶ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 30.

gayrimüslim tebaanın ruhani reislerinin meclise katıldığını göstermektedir. 1872 senesinde Edirne Vilayeti Meclis-i İdaresi şu şekilde teşekkül etmişti:³¹⁷

Aza-yı tabii	Aza-yı müntehibe
Naib-i merkez-i vilayet	Rupen Efendi
Defterdar-ı vilayet	Mehmed Bey
Mektubi-i vilayet	Hacı Ahmed Bey
Edirne Müftüsü	Yorgaki Ağa
Rum Metropolit	Eşref Bey
Ermeni Metropolit	Hacı Tanaş Ağa
Baş haham Vekili	
Bulgar Katolik Psikoposu	

Edirne Vilayet Salnameleri bize vilayet idare meclisinin yapısını, yıllara göre üye yapısındaki yaşanan değişimleri takip etme fırsatı vermektedir. Yukarıda listesini verdiğimiz seneden 1293-1294 yılında yayınlanan vilayet salnamesine kadar, idare meclislerinde yarı yarıya prensibinin ve ruhani reisler yer verilmesi kuralının tatbik edildiğini görüyoruz. Fakat bu tarihten sonra yayınlanan ilk salname olan 1883 (1300) Edirne Vilayet Salnamesi ile birlikte gayrimüslim aza ve ruhani reislerin isimlerine salnamelerde rastlayamıyoruz. 1882 senesi idare meclisi, meclis reisi vilayet valisi, azalar; müsteşar, defterdar, adliye müdürü, mektubi, nafia müdürü, maarif müdürü, jandarma kumandanı olarak tertip edilmiş ve ayrıca şöyle dikkat çekici bir not vardı: “meclis-i mezkûr erkân-ı vilayetten mürekkeb olup aza-yı müntehibesi yoktur.”³¹⁸ Gerek meclisin tabii üyesi ruhani reisler gerekse seçilecek olan gayrimüslim azanın idare meclisindeki bu vaziyeti 1896 (1312) yılına kadar devam etmiş, meclis yalnızca

³¹⁷ EVS. Def’a 3, Sene H. 1289 (M. 1872), s. 31.

³¹⁸ EVS. Def’a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 38.

vilayet erkânından teşekkül etmiş ve bunlar içerisinde müsteşar yerine vali muavini şeklinde bir değişiklik yapılmıştı.

Tablo 9. 1896 senesi Edirne Vilayet Meclisi Aza ve İsimleri:³¹⁹

	Memurluklar ve Ruhani Reislikler	İsimler
Reis	Vali	Vali Vekili Müşir Arif Paşa
Aza-yı Tabii	Naib	Rıza Efendi
	Defterdar	Mehmed Efendi
	Vali Muavini	Hâzım Efendi
	Mektubi	Yaşar Efendi
	Müftü	Hacı Hafız Süleyman Efendi
	Rum Metropolit	Kirilos Efendi
	Ermeni Murahhasa Vekili	Arsin Efendi
	Haham başı Vekili	Avram Efendi
	Bulgar Katolik Serpsikoposu	Petkof Efendi
Aza-yı Muntehabe		Rasim Bey
		Mustafa Bey
		Nazmi Bey
		Panayotaki Ağa
		Kostaki Efendi
		Kâtiban Efendi

1892 yılından itibaren yayınlanan vilayet salnamelerindeki vilayet idare meclisi üyelerine bakıldığında, Edirne'deki gayrimüslim cemaatlerin ruhani reislerinin ve seçimle gelen gayrimüslim azanın isimlerini mecliste düzenli bir biçimde üye listesinde görmekteyiz. İlk başta mecliste gayrimüslimlerin temsili konusunda devlet adamlarınca bir tereddüt yaşansa da, Edirne özelinde bu durum fazla

³¹⁹ EVS. Def'a 22, Sene-i Maliye 1312 (M. 1896), s. 48-49.

sürmemiş ve meclisteki yerlerini almışlardı. Fakat yukarıda da belirtildiği üzere 1293-1294 tarihinden sonra vilayet idare meclisinin kapıları, gayrimüslim tebaa aza ve ruhani reislerine kapanmıştı. Bunun nedeni kanaatimizce Osmanlı-Rus savaşının yarattığı olumsuz havaydı.

Tarihe “93 Harbi” namıyla geçen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında, Osmanlı orduları Tuna ve Doğu Anadolu olmak üzere iki cephede savaşıyordu.³²⁰ Rusya’ya karşı art arda gelen yenilgi haberleri İstanbul’da büyük bir heyecana neden olmuş, hatta saltanatın Bursa’ya nakledileceğine dair haberler dahi yayılmıştı. Plevne’de Osman Paşa Rus ilerleyişini bir müddet başarılı bir şekilde durdursa da devamlı takviye olan Rus birlikleri karşısında daha fazla direnememiş ve teslim olmak zorunda kalmıştı. Plevne’nin düşmesinden sonra Rus ordusu Edirne üzerine yürümeye başladı. İstihkâmları mükemmel olan Edirne şehri, Ruslara karşı koyabilecek iken Vali Eyüp Paşa’nın mühimmat depolarını tahrip ederek geri çekilmesi üzerine şehir, 20 Ocak 1878 tarihinde Ruslara teslim oldu. Bu gelişmeler üzerine Rusya’ya yapılan mütareke teklifi kabul edilmiş ve Edirne’nin düşmesi üzerine mütareke şartlarının görüşülmesine burada devam edilmişti. Görüşmeler sonucunda 3 Mart 1878’de Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştı.

Avrupa Devletleri arasındaki dengeyi dikkate almadan yapılan ve Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerinde büyük nüfuz sahibi olmasını sağlayan bu antlaşma, büyük devletlerin itirazlarına neden olmuştu. Ayastefanos Antlaşmasının gözden geçirilmesi ve bazı değişiklikler yapılması için Berlin’de bir kongre toplanmasına karar verilmişti. 13 Haziran 1878’de başlayan kongre bir ay sürmüş ve altmış dört maddeden oluşan Berlin Antlaşması imzalanmıştı.³²¹ Savaşın Osmanlı Devleti için siyasi, sosyal, iktisadi ve askeri yönden çok ağır neticeleri olmuştur. Balkanlarda özellikle Bulgaristan’da yaşayan binlerce Türk

³²⁰ 93 Harbi ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Mahir Aydın, “93 Harbi”, *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 9, İstanbul 1992, s. 498-499.

³²¹ Berlin Antlaşması’nın imzalanması ve yaşanan süreçle ilgili bilgi için bkz. Ali İhsan Gencer, “Berlin Antlaşması”, *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, İstanbul 1992, C. 5, s. 516-517. Ayrıca Berlin Antlaşmasının tüm maddeleri için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C. 1 Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları*, Ankara 1953, s. 403-424.

yüzyıllardır yaşadıkları toprakları terk etmek zorunda kalmıştı. Savaş sonunda Rusya'ya ödenen savaş tazminat ve bu göç dalgası zaten zor durumda olan Osmanlı maliyesini daha da zor duruma düşürmüştü. Siyasi, sosyal, iktisadi sıkıntıların yaşandığı böyle bir atmosferde hele birde Rus işgalinin bizzat yaşandığı bir şehirde gayrimüslimlere karşı olumsuz bir bakışın zuhuru tabii görülebilir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, şehirde yaşayan Müslim ve gayrimüslim ahali arasında münferit bazı olaylar dışında büyük hadiseler yaşanmamıştı. Savaşın menfi etkisi sokağa yansımaya da idare de -yerel meclislerde- bu etkiyi görüyoruz. Edirne İdare Meclisi'ne gayrimüslim azanın seçimi ve ruhani temsilcilerin katılması, savaşın üzerinden altı yıl gibi bir süre geçtikten sonra ancak savaşın kötü izlerinin silinmeye başlamasıyla mümkün olabilmıştı.

Edirne Vilayetinde, gayrimüslim tebaa ile ilgili sorun yalnızca idare meclislerinde temsil edilmek değildi. Bir başka mesele ise ruhani reislerin meclise devamlarıyla ilgiliydi. Gümölcine Rum Metropolit'i'nin meclise gelmekten imtina ederek yerine vekil gönderdiği ve üstelik bu vekilinde vazifesi haricinde işler yapmakta olduğundan şikâyetle durum merkeze iletilmişti. Vilayet Nizamnamesine göre idare meclisinin tabii azası olan metropolitlerin kendilerinin gelmeyip yerlerine vekil göndermeye yetkilerinin olmadığından, bu sebeple gönderilecek vekilin kabul olunmaması istenilmiştir.³²²

1.2.4.1. İdare Meclisinin Faaliyetleri

Vilayet İdare Meclislerinin, 1871 Vilayet Nizamnamesinde yapılan görev tanımlamasına bakıldığında, aslında meclislere yapabileceklerinin çok üzerinde görev yüklenmişti. Buna rağmen Edirne İdare Meclisi üyelerinin iyi niyetle çalıştıklarını müşahade ediyoruz. İdare Meclisinin, maarif varidatının (idadiye mekteplerinin çeşitli masrafları mukabilinde ahaliden alınan iane) içinde bulunulan seneden itibaren yarısının Dersaadet'e tahsis olunduğu halde buna mukabil taşra idadiye mekteplerinde ikmal-i tahsis edip mekâtib-i âliye (Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Sultani) de tahsil için başkente gönderilecek olan talebelerden bu mekteplere kayıt ve kabul için ücret alınmaması gerektiği

³²² BEO, AYN. d. 820, 5 Haziran 1285 (17 Haziran 1869), s. 181.

yönünde, makul talepleri olmuştu. Fakat merkezden, kendilerine bu mekteplere kabul olunan talebenin ancak bir miktarının ücretsiz kabul olunabildiği, maarif varidatından Dersaadet'e gönderilecek hisse mukabilinde taşradan her isteyen evladının Dersaadet leyli (yatılı) mekteplerine kabul olunamayacağı cevabı verilmişti.³²³ Edirne İdare Meclisi'nde, eğitimle alakalı bu gibi faydalı, makul konular görüşülüp birtakım kararlar alınırken diğer taraftan da Edirne İdâdi-i Mülki Mektebi'ne 70 leyli (yatılı) talebe kayıt edildiği; ancak müracaatın henüz bitmemesinden mevcut yatakhanelerin yetmemesi ihtimali dolayısıyla tavanarasının yatakhane haline getirilmesi gibi basit bir konu da görüşülüp Maarif Nezaretinden izin isteniliyordu.³²⁴

Vilayet İdare Meclisi'nin diğer bir görevi ise yargılama ile ilgili olanı idi. Meclis rüşvet alma, zimmetine para geçirme gibi suçlar işleyen memurları yargılayacağı gibi aynı zamanda haklarında şikâyet olan memurların durumlarının görüşüleceği yerd. Ayrıca memurlar arasındaki anlaşmazlıkların çözüm mercii de yine bu meclisti. Bu minvalde Edirne İdare Meclisinde çeşitli yargılamalar yapıldığını görüyoruz. İslimye Sancağı dâhilinde bulunan Ahyolu Bergos Kazası sandık emini Süleyman Efendi'nin, emvâl-i miriyeden zimmetine para geçirdiği ve kazanın kaymakamı Hamdi Efendi'nin de sandık eminini himaye ettiğinin anlaşılması sebebiyle ikisinin de azilleri istenilmişti. Merkez ise, kanuna göre gereğinin yapılmasını ancak azilleriyle yetinilmeyip Meclis-i İdare-i Vilayette hesaplarının incelenmesini; gerekli tahkikat ve tetkikatın yapılmasından sonra ortaya çıkacak durumun kendilerine bildirilmesini istemişti.³²⁵ Bir başka örnekte ise Zağra-i Cedid rüsumat memuru İzzet Efendi ile Kolcu Rif'at'ın yolsuzluk vakalarından dolayı Vilayet İdare Meclisi'nde icra edilen soruşturma sonucunda düzenlenen mazbata, Şûrâ-yı Devlet'e havale olunmuştu. Burada ceza kanununun 82. maddesine istinaden verilen muvakkat kalebentlik cezası uygun görülmeyle, geçici bir müddetle sürgüne gönderilmesi cezasına tebdili kanunen daha uygun bulunmuş ve her ikisinin üçer sene müddetle Gelibolu'ya sürülmelerine karar verilmişti. Ayrıca yolsuzluk

³²³ BOA, DH. MKT. 1535/105, 13 Ağustos 1304 (25 Ağustos 1888).

³²⁴ BOA, MF. MKT. 428/23, 12 Eylül 1314 (24 Eylül 1898).

³²⁵ BEO, AYN. d. 820, 19 Şubat 1285 (3 Mart 1870), s. 222.

konusu olan 14.468 kuruş 30 paranın 8.038 kuruş 10 paranın İzzet Efendi'den ve 6.430 kuruş 20 paranın da Kolcu Rif'at'tan alınması, eğer bunu ödemeye muktedir değiller ise kefillerinden tahsil olunmasına irade buyrulmuştu.³²⁶

Vilayet İdare Meclisi vilayette kendi sorumluluğuna verilen -kimi zaman altından kalkabileceğinin üzerindeki- alanlardaki iş yükü ile boğuşurken kendi içerisinde sorunları da yok değildi. Yukarıda bahsedilen gayrimüslim aza sorunu dışında bir başka problem de, merkezden gelen ve meclisin tabii üyesi olan merkezi hükümet memurlarıyla, yerli ahaliden olup seçimle meclise gelen aza arasında yaşanan çatışmalardı. Meclise üye seçimindeki usûl gereği seçilebilmek için belli bir miktar vergi vermek gerekiyordu. Bu ise meclise ancak varlıklı, nüfuz sahibi kimselerin girmesine imkân tanıyordu. Zengin ve nüfuzlu bu kimselerin meclisten bekledikleriyle, merkezi hükümet memurlarının beklentileri farklı olabiliyordu. Memurlar merkezin istekleri doğrultusunda konuların halli yoluna bakarken, seçilmiş olan bu memleket eşrafı kimi zaman vilayetin kimi zamanda kendi çıkarlarını düşünüyorlardı. Vilayet İdare Meclisi toplantısından hemen sonra meclisin Bulgar azasından Kostaki Efendi, Vali Müşir Arif Paşa'ya gelerek meclisin seçilmiş azalarının, vilayet muhasebe mümeyyizi Mahmud Efendi'nin azlini rica ve talep ettiklerini ifade etmişti. Vali ise bu gibi işlere meclisin müdahaleye yetkisi olmadığı, şâyet mümeyyizin azlini gerektirecek bir durum varsa vilayete, maliye müfettişine ve defterdarlığa müracaat eylemeleri durumunda icabına bakılabileceği cevabını bildirmişti. İdare meclisinin seçilmiş azalarından Rasim Bey'in, daha öncede Meclis-i Mebusan azalığıyla Dersaadet'te bulunduğu sırada uygunsuz hallerinden bahisle vali, Rauf Paşa'nın Edirne valiliği esnasında yine bazı münasebetsiz sözlerinden dolayı iki defa Bursa'ya sürgün edilerek uzaklaştırıldığının, seçildikten sonra haber verildiğini merkeze söylüyordu. Devamında Vali Müşir Arif Paşa, Rasim Bey'in meclisin toplantısının hitamı ve daimi memurların meclis odasından dışarıya çıkmalarından sonra, mademki vali paşa mümeyyiz Mahmud Efendi hakkındaki teklifimizi kabul etmedi bizde meclise devam etmeyelim, şeklinde ruhani rüesa ve seçilmiş meclis azalarını kışkırttığını, kendisine meclis kâtibi Zahid Efendi'nin bildirdiğini haber veriyordu. Yaptırdığı tahkikattan bu haberin doğru olduğunu

³²⁶ BEO, AYN. d. 820, 3 Safer 1287 (5 Mayıs 1870), s. 126.

bildiren vali, bu gibi muhalif ahvalın doğmasına sebebiyet veren Meclis-i İdare azası Rasim Bey'in, mecliste hatta Edirne'de bulunmasının uygun olmayacağı ve meclis azalığından çıkarılarak başka bir mahalle gönderilmesi hususunda müsaade istiyordu. Merkez ise, vilayetin gösterdiği sebepleri yerinde bulmuş ve Rasim Bey'in azalıktan çıkarılarak Kütahya taraflarına geçici olarak uzaklaştırılmasını uygun görmüştü.³²⁷

Zengin toprak sahibi ya da tüccar olan bu eşrafın meclise girmelerinin müspet yönleri de elbette vardı. Bu kimseler bir nevi merkezle halk arasında köprü vazifesi görüyorlardı. Bazı projelerin tamamlanması için hem yerel eşrafın hem de halkın maddi yardımının sağlanmasında etkili oluyorlardı. Yanbolu hükümet konağının yapımı için gereken meblağın büyük bir kısmının ashab-ı servet tarafından toplanıp, mahallince yardım edenlerin isimlerinin de olduğu defter ve mazbatanın Edirne İdare Meclisi tarafından Meclis-i Vâlâ'ya havale olunması, bu konuda verilebilecek çok sayıda örnekten yalnızca bir tanesidir.³²⁸

Neticede şunu söyleyebiliriz ki Tanzimat Dönemi'nde taşra örgütünde birtakım idari düzenlemeler yapılmış; taşrada yapılan bu düzenlemelerde imparatorluk için daima ehemmiyetini muhafaza eden Edirne ilk uygulanan yerlerden birisi olmuştu. Öte yandan Tanzimat'ın iki büyük devlet adamı Midhat Paşa³²⁹ ve Ahmet Vefik Paşa'nın³³⁰ Edirne'ye vali olarak tayinleri de, vilayete atfedilen önemi açıkça göstermektedir. 1888 yılında Abdülhamid Devrinde yine bu doğrultuda değerlendirilebilecek bir kararla, Edirne Vilayeti birinci sınıf vilayet yapılmıştır.³³¹ Edirne'nin mevkice haiz olduğu ehemmiyet nedeniyle, merkez mutasarrıflığı da üçüncü sınıftan birinci sınıfa tahvil olunmuştur.³³²

³²⁷ BOA, BEO. 818/61304, 18 Temmuz Sene 1312 (30 Temmuz 1896).

³²⁸ BOA, MVL. 1017/17, 19 Rebiülahir Sene 1282 (11 Eylül 1865).

³²⁹ İrade de *"Edirne Vilayeti'nin derkâr olan ehemmiyet-i mevkiyesine göre valisi bulunan Muhlis Paşa Hazretlerinin hüsn-i idare-i vilayete pek de elverişli görünemediği"*nden yerine vilayetlerde hüsn-i idaresi görülen Midhat Paşa'nın tayin edildiği ifade edilmektedir. BOA. İ. DH. 654/45479, 21 CA Sene 1289 (27 Temmuz 1872).

³³⁰ BOA. İ. DH. 753/61501, 14 Ş. Sene 1294 (24 Ağustos 1877), BOA. İ. DH. 759/61957, 24 ZA. Sene 1294 (30 Kasım 1877).

³³¹ BOA. İ. DH. 1072/84057, 5 Şubat Sene 1303 (17 Şubat 1888). François Georgeon Osmanlı Devleti'nde vilayetler hiyerarşisinde her zaman en üstte Rumeli Vilayetlerinin ve de Edirne'nin olduğunu söylemektedir. Ancak Abdülhamid Döneminde 1886'dan

1.3. TANZİMAT MERKEZİYETÇİLİĞİNDE YEREL YÖNETİM: BELEDİYE TEŞKİLATI

1.3.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Belediyelerin Doğuşu

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern belediyelerin kuruluşu, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan bir gelişmedir. Tanzimat Devri'nde hemen her alanda girilen reform hareketleri, belediyecilik alanında da kendini göstermişti. Geleneksel Osmanlı kent yönetimi, XIX. yüzyıla gelindiğinde gerek kendi içyapısında meydana gelen sosyo-ekonomik ve demografik değişim gerekse dış dünya ile ilişkilerin zorladığı yeni şartlar nedeniyle yetersiz kalmış ve yeniden yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştu.³³³ Fakat XIX. yüzyıla gelinceye kadar Osmanlı kentinde beledî hizmetlerin nasıl yürütüldüğü hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

Klasik dönemde Osmanlı kent yönetiminde beledî, mülkî ve adlî işler tek elde toplanmıştı. Kadı kentin yargı mercii, asayişinden ve beledî hizmetlerinden sorumlu, vakıfların denetçisiydi.³³⁴ Konumuz gereği kadının beledî görevlerine bakıldığında mahallenin temizliği, toplanan çöplerin nereye atılacağı, çarşı ve pazarın denetimi, pazarda satılan malların kalitesinin denetimi gibi vazifeleri bulunmaktaydı. Yine belediyelerin mühim vazifelerinden imar denetimi de onlara aitti. Yolların, kaldırımların, köprülerin yapılması, çeşmeler inşa edilmesi ve bunlara su getirilmesi vb. hayır işi olarak görülmüş ve bunlar vakıflar yoluyla yapılmıştı. Vakıflar tarafından gerçekleştirilen bu işlerde resmen yardımcı olmak, yine bu vakıfların denetlenmesi, korunması da kadıların görevleri

sonra Devlet Salnamelerindeki vilayetler sıralamasında ilk sırayı Arap Vilayetlerinin aldığını Rumeli'nin ise bunu takip ettiğini söyleyerek bunu Rumeli Vilayetlerinin önemini kaybedip Arap Vilayetlerinin artık önem kazandığı şeklinde yorumlamaktadır. Bkz. François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berkay, İstanbul 2006, s. 211.

³³² BOA. İ. ŞD. 75/4400, 14 Nisan Sene 1301 (26 Nisan 1885).

³³³ Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, İstanbul 2010, s. 1.

³³⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda kadılık kurumu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul 2016.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara 1988.

arasındaydı.³³⁵ Kadı bu görevleri yerine getirirken bazı görevliler, kurumlar ve toplumsal gruplar kendisine yardımcı oluyorlardı. Örneğin subaşı, böcekbaşı, çöplük subaşısı, mimarbaşı gibi Yeniçeri Ocağı mensubu subaylar ve görevliler şehirde güvenlik, temizlik, imar düzeninin sağlanmasında kolluk görevi yerine getirmekteydi. Kadının özel ikametgâhı mahkeme, belediye ve hükümet konağı olarak kullanılmaktaydı. Kadının “ayak naibi” isimli vekilleri onun adına büyük merkezlerin değişik semtlerinde narhın uygulanmasını gözetmek, davalara bakmak, esnafı teftiş etmekle görevliydi. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasıyla kendisine yardımcı olan önemli bir destekten yoksun kaldı ve aynı zamanda ellerinden beledî görevlerde alınmıştı.³³⁶ Evkaf-ı Hümâyün Nezareti’nin kurulmasıyla, o zamana kadar ocağın yönetiminde olan vakıflar bu nezarete bağlanmıştı. Böylece kadıların kent yönetimi işlevleri ortadan kalmış oldu.³³⁷ Klasik dönemde Osmanlı kentinde “İhtisap Emni” ya da “İhtisap Ağası” adıyla da anılan “Muhtesip” esnaf denetimi, vergilerin toplanması, şehre giren malların dağıtımı, satımı, narhın takibi alanında görevleri bulunmaktaydı. Muhtesiplik vazifesi bir yıl süreyle iltizam yoluyla bir şahsa verilirdi. 1826’da muhtesiplik kaldırılarak yerine İhtisap Nezareti ihdas olunmuştu. İhtisap Nezareti ise 1850’de kaldırılarak görevleri Zabtiye Müşiriyeti’ne verilmişti. İhtisap işleri ile ilgilenmek maksadıyla “Es’ar Meclisi” kurulmuş fakat uzun süreli olmamış ve İhtisap Nezareti’nin tekrar kurulmasıyla meclisin görevi sona ermişti.³³⁸

XIX. yüzyılda Osmanlı şehirleri özellikle dış dünya ile ilişkilerin geliştiği liman şehirleri bünyesinde önemli değişiklikler geçirmekteydi. Avrupa ile gittikçe artan ekonomik ilişkilere giren Doğu Akdeniz liman kentleri, XIX. yüzyılın ticari faaliyetlerine uygun ulaşım ve hizmetler bütününe sahip olmak için yeni bir idari

³³⁵ Mustafa Şentop, “Osmanlı Yerel Yönetiminde Kadılık”, *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, C. I, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul 2005, s. 346-347.

³³⁶ İlber Ortaylı, “İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi”, *Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi 1*, Ed. Ergun Türkcan, Ankara 1978, s. 17.

³³⁷ İlhan Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul 1999, s. 20.

³³⁸ Tarkan Oktay, “Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Ed. Erol Özvar, Arif Bilgin, İstanbul 2008, s. 382.

örgütlenmeye ihtiyaç duyuyordu.³³⁹ Tanzimatçı elit, bu ihtiyacı muhakkak ki fark etmiş ve başta şehiriçi ulaşım olmak üzere modern beledî hizmetlerin verilebilmesi için idari yapılanma gidilmesi zarureti görmüşlerdi. Tanzimat Fermanı ile birlikte ülkede idari anlamda birçok düzenlemeler gerçekleştirilirken, yerel yönetimlerde başta İstanbul olmak üzere ele alınmış ve modern belediyeciliğin temelleri bu dönemde atılmıştı.³⁴⁰ 1854'te İstanbul için yeni "Şehremaneti" ihdas edilmişti. Daha evvel mevcut olan şehremaneti ile yalnızca isim benzerliği bulunan kurum Fransız *préfecture de la ville*'in adaptasyonuydu ve görevi umumiyetle pazarların denetimi, fiyatların kontrolü vs. ile ilgiliydi.³⁴¹ Ayrıca bir de on dört maddeden oluşan bir şehremaneti nizamnamesi hazırlanmıştı. Nizamnameye göre şehremanetinin görevleri şunlardı: 1- İstanbul halkının zaruri ihtiyaçlarından olan eşyanın kolaylıkla tedarikini sağlamak, 2- Narh (fiyatların belirlenmesi) işlerine bakmak, 3- Yol ve kaldırım yapmak, 4- Şehrin temizlik işlerine bakmak, 5- Çarşı ve pazarları kontrol etmek, 6- Evvelce İhtisap Nezareti tarafından toplanmakta olan devlet vergilerini tahsil edip hazineye teslim etmek.³⁴² Şehremininin bu görevleri yerine getirirken kendisine yardımcı olması için bir de meclis teşkil olunacaktı ki şehremini ve bu meclisin on iki üyesi İstanbul'da oturan her sınıf tebaa-i Osmaniden ve esnafın muteber ve mutemedinden irade-i seniyye ile atanacaktı. Meclis yasaklara uymayan esnafı yargılamaya ve cezalandırmaya yetkiliydi. 17 Safer 1274 (7 Ekim 1857) tarihinde kabul edilen bir ceza nizamnamesiyle yetkisi ve yargı alanı belirlenen meclisin üç aydan bir yıla kadar hapis ve pranga cezası verme yetkisi bulunmaktaydı. Fakat kendisinden beklenen kent reformlarını gerçekleştirmede şehir meclisi başarılı olamamıştı. Bunun en önemli sebebi ise meclisin kendi içyapısından kaynaklanmaktaydı. Kent sakinlerinden ve lonca mensuplarından oluşan bir meclisin, İstanbul gibi uluslararası işlek bir şehrin sorunlarını çözmede yetersiz kalacakları aşîkârdı. Üstelik kent bağımsız bir bütçeden de

³³⁹ İlber Ortaylı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetimler", *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler* 2, s. 81.

³⁴⁰ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, s. 3.

³⁴¹ Bernard Lewis, "Baladiyya", *The Encyclopedia of Islam, Vol. I*, Leiden 1986, s. 972.; Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 3, İstanbul 1995, s. 1268.

³⁴² Siddık Tümerkan, *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İstanbul 1946, s. 14.

mahrumdu. Tek gelir kalemi atlar ve arabalardan alınan vergiydi ve bütçenin kalanı merkezi hükümet tarafından karşılanmaktaydı.³⁴³

1855'te hükümet şehremaneti nizamnamesinin neşredilmesinin üzerinden üç dört ay geçmesine karşın beklediği faydayı görememiş ve bir "İntizam-ı Şehir Komisyonu" kurmuştu. Komisyon, Meclis-i Vâlâ azasından bir kişinin başkanlığında, Devlet-i Aliyye tebaasından bazı zevat ve İstanbul'da ailesiyle ikamet eden tebaa-i ecnebiyenin vukuf ve malumatı olanlardan oluşacaktı. Komisyon sokakların intizam ve temizliğine dair 1856'da on iki maddelik bir mazbata hazırlamıştı.³⁴⁴ Komisyonun çalışmaları neticesinde İstanbul'un çevresi ile birlikte on dört daireye ayrılması öngörülmüştü. Ancak beledî hizmetlerin görülmesi için yapılan bu düzenlemenin pratikte getireceği ağır maddi yük göz önünde bulundurularak, yalnızca Altıncı Daire-i Belediye ismiyle 28 Aralık 1857'de yeni bir birimin oluşturulmasına karar verilmişti.³⁴⁵ Altıncı Dairenin bir meclisi, bir müdürü ve yedi üyesi bulunacaktı. Azalar on yıldan beri İstanbul'da oturan, daire dâhilinde 1000 liralık emlaki bulunan sekiz kişi hükümetçe meclise üye tayin olunacaktı. Bunlardan başka, yine on yıldır İstanbul'da ikamet eden ve daire dâhilinde karısının veya akrabasının üzerinde 5.000 liralık emlak bulunan yabancılardan dört üye, meclise müşavir üye seçilecekti. Daireye müdür olacak zatın aza derecesinde emlak sahibi olması ve Fransızca bilmesi de şarttı.³⁴⁶ 11 Cemaziyelevvel 1274 (28 Aralık 1857) tarihli Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesine göre daire-i belediye müdürü aynı zamanda meclisinde başkanı olacaktı.³⁴⁷ Bu meclisin daha önce kurulan meclislerden farkı üyeliğin niteliğiydi. İlk kez kentte yatırımları bulunan ve

³⁴³ Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, İstanbul 2015, s. 57.; İlber Ortaylı, "Türk Belediyesinin Denetim Yetkisinin Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu", *Amme İdaresi Dergisi*, S. 4, Yıl 6, Aralık 1973, s. 18.

³⁴⁴ İsmail Hakkı Görelî, *Bizde Belediyecilik*, Ankara 1953, s. 7.

³⁴⁵ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, s. 4-5. İlk kez açılan bir numune dairesine "Birinci Daire" denilmesi gerekirken "Altıncı Daire" denilmesinin sebebini Osman Nuri Ergin, Paris'in en mamur kısmını Altıncı Daire-i Belediye itibar olunan kısmı teşkil etmiş ve buna nispetle İstanbul'un da en mamur yerinin Galata ve Beyoğlu cihetleri olması hasebiyle böyle bir isim verilmiştir diye izah etmektedir. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umûr-ı Belediyeye*, C. 3, s. 1307.

³⁴⁶ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 126.

³⁴⁷ Altıncı Daire-i Belediye Nizamnamesi için bkz. Düstur, 1. Tertib, C. 2, Sene 1289, s. 460-463.

itimada şayan görülen yabancılar İstanbul'un yönetimine katılıyorlardı. Bu durumun nedenleri arasında Altıncı Daire'de tasarlanan projelerin hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan paranın, hükümetin olanaklarını aşıyor olması hasebiyle yabancılardan borç alınması imkânının da etkisi muhtemeldi.³⁴⁸

Altıncı Daire-i Belediye örneği, İstanbul'da başka semtlerde de yeni bir uygulamaya geçilmesinde etkili olmuştu. Âlî ve Fuad Paşalar grubunun iktidarda bulunduğu 1867-1868 yıllarında İstanbul'un on dört belediye dairesine ayrılması kararlaştırılmış ve Şura-yı Devlet bunun için bir nizamname hazırlamıştı.³⁴⁹ Nizamname ile şehremaneti yeniden düzenlenmişti. Buna göre yeni kurulacak belediyeler Altıncı Dairenin aksine şehremanetinin bir şubesi olarak düşünülmüştü.³⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul dışında taşrada belediye teşkilatının kuruluşu, 1864 Vilayet Nizamnamesinin uygulamaya konulmasından sonra olmuştu. Nizamnamede her kazanın kuraya (köy) bölündüğü ve her karyenin bir idare-i belediye olacağı belirtiliyordu. Ancak taşrada (şehir ve kasabalarda) belediye teşkilatının kuruluşuna dair herhangi bir hüküm getirmemişti.³⁵¹ İmparatorlukta taşrada belediye idaresinin kurulmasında ilk örnek diğer pek çok konuda olduğu gibi Midhat Paşa idaresindeki Tuna Vilayetinde olmuştur. Takvim-i Vekayi'nin 27 Ekim 1865 tarihli nüshasında Tuna Vilayetinde uygulamaya konulan yeniliklerden birisinin kasabalarda birer daire-i belediye meclisi teşkil edilmesi olduğu ve ayrıca kasabalardaki temizlik ve çevre düzenlemesi işlerinde yine bu meclis tarafından gerçekleştirilmesi kararı alındığı belirtiliyordu.³⁵²

Osmanlı İmparatorluğu'nda taşrada belediye teşkilatının kurulmasına dair yasal düzenlemeler 1867 yılında yürürlüğe girmiştir. 21 Rebiülevvel Sene 1284 (25

³⁴⁸ Çelik, a.g.e., s. 58-59.

³⁴⁹ "Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesi", 18 Cemaziyelahir Sene 1285 (6 Ekim 1868), Düstur, 1. Tertib, C. 2, Sene 1289, s. 450-459.

³⁵⁰ Ortaylı, *Osmanlı Mahallî İdareleri*, s. 157-158.

³⁵¹ Yasemin Avcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 24, 2016, s. 183.

³⁵² Erkan Serçe, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, İzmir 1998, s. 35.

Temmuz 1867) tarihli “Vilayet Dâhilinde Olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Belediye Meclislerinin Sûret-i Tertibi ve Memurlarının Vezâifi Hakkında Talimat” ile birlikte “Daire-i Belediye Meclisinin Vezâif-i Umumiyesi Hakkında Talimat” çıkarılmıştı.³⁵³ Birincisi dokuz, ikincisi on altı bentten meydana gelen bu iki talimatname ile birlikte taşrada belediyeler kurulmaya başlanmış ve ayrıca belediyelerin görev, yetki ve sorumlulukları ile birlikte personel kadroları belirlenerek tarif edilmişti.³⁵⁴

1871 tarihli Vilayet Nizamnamesinin 111-129. maddeleri de belediyeler ile ilgili hükümler içermektedir. Bu hükümler yukarıda söz edilen talimatları hem tamamlar hem de tadil eder nitelikteydi. 1867 yılı talimatnamesindeki hükümlere açıklık getirmenin yanı sıra belediyenin görevleri, seçilebilmek için gerekli şartlar, belediyenin gelir-gider kalemleri yeniden düzenlenmişti.³⁵⁵

1867 ve 1871 yılında belediyelerle ilgili yapılan düzenlemelerin uygulanması neticesinde belediyeler hakkında önemli bir deneyim kazanılmıştı. Bundan sonra vilayet yönetimi ve belediye dairelerinin yeniden düzenlenmesi işi Meclis-i Mebusan’a bırakılmıştı. Meclisin ilk işlerinden birisi 5 Ekim 1877 tarihinde vilayetlerdeki belediye teşkilatlarını düzenleyen kanunun çıkartılması olmuştu.³⁵⁶ 1877 yılında uygulamaya konulan Belediye Kanunu kapsamı içerisinde belediye meclislerinin seçimi uzun süre aldığından, taşra kentlerinde seçimlerin düzenli yapılamamasına neden olmuştu. Bunun yanı sıra maddi olanaksızlıklar, personel eksikliği gibi sebeplerden ötürü belediyeler umumiyetle kent idaresinde yeterince etkili olamamıştı.³⁵⁷ 1877 yılında kabul edilen belediye kanunu, birtakım değişikliklerle birlikte Cumhuriyet devrinde 1930’da çıkarılan belediyeler kanununa kadar yürürlükte kalmıştır.³⁵⁸

1.3.2. Edirne Daire-i Belediyesi

³⁵³ Düstur, 1. Tertib, C. 2, Sene 1289, s. 491-497.

³⁵⁴ Seyitdanlioğlu, *Tanzimat Dönemi Modern Belediyeciliğin Doğuşu...*, s. 7.

³⁵⁵ Serçe, a.g.e., 36.

³⁵⁶ Avcı, a.g.m., s. 183.; Serçe, a.g.e., s. 37.

³⁵⁷ Sevgi Aktüre, “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1985, s. 895.

³⁵⁸ Serçe, a.g.e., s. 37.

1.3.2.1. Belediyenin Kuruluşu

Yukarıda belirtildiği üzere Osmanlı taşrasında belediye dairelerinin kuruluşu 25 Temmuz 1867 tarihinde çıkarılan talimatla başlanmıştır. Edirne Belediyesi'nin kuruluşu da umumiyetle bu talimata bağlanarak 1867 yılı olduğu kabul edilmektedir. Bu fikri güçlendirir nitelikte Takvim-i Vekayi'nin 4 Ekim 1867 tarihli nüshasında "Edirne Vilayeti'nde icap eden kasabat-ı cesime de belediye meclisleri teşkil edildiği" bildiriliyordu.³⁵⁹ Çalışmamız esnasında Osmanlı Arşivinde Edirne'de belediye dairesinin kuruluşuna dair bir malumat, yalnızca ileriki yıllarda Edirne Belediye Meclisi tarafından düzenlenen bir belgede tespit edebildik. Vesikada özetle zebhiyye rüsumu ile ilgili Maliye Nezareti'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun hangi şehir ve kasabalarında belediyeler tarafından mezbahalar inşa olunduğu, senede ne kadar zebhiyye rüsumu alınmakta olduğunun bilinmesine dair Edirne Vilayeti'nden de bilgi istenilmesi üzerine, vilayetten gönderilen 6 Kânunisâni Sene 1297 tarihli tezkire de, gereğinin yapılması talimatının verildiği ifade ediliyordu. Devamında belgede, Edirne Belediye Meclisi Riyaseti tarafından 19 Kânunisâni Sene 1297 tarihinde verilen cevapta "*Edirne Daire-i Belediyesi (12)83 sene-i maliyesi ibtidâsında teşekkül etti ve (12)84 senesi evâilinde Tunca Nehri ittisâlinde bir mezbaha-i umûmi inşa oldu*" şeklinde bir ifade ile konu hakkında bilgi verilmeye devam edilmektedir.³⁶⁰ Bu durumda elimizdeki bu vesikaya dayanarak -Osmanlı İmparatorluğunda malî sene başlangıcının Mart ayı olduğu da dikkate alındığında- Edirne Belediye Dairesi'nin kuruluş tarihinin Rûmî 1 Mart 1283 tarihi yani Miladî 13 Mart 1867 tarihi olduğunu söyleyebiliriz.

Edirne Vilayeti genelinde belediye dairelerinin teşkilinin ise, bu tarihten sonra peyderpey devam ettiği görülmektedir. Vilayette ikinci defa toplanan Vilayet Umum Meclisi'nde görüşülerek tanzim olunan mazbatanın 49. Maddesinde, Zağra-i Atik kasabasında bir belediye teşkil olunduğu ve daire-i belediye meclis azalığına ise vatanlarının husul-i intizamı için hizmet edecek erbâb-ı servetten olacaklarından, maaş tahsisine gerek olmadığı şeklinde bir karar alınmıştı.³⁶¹

³⁵⁹ Takvim-i Vekayi, Def'a 894, 5 Cemaziyelahir Sene 1284 (4 Ekim 1867).

³⁶⁰ BOA, DH. UMVM. 107/3, Lef 12, 13 Mart Sene 1317 (26 Mart 1901).

³⁶¹ BOA, İ. ŞD. 10/487, 23 Mayıs Sene 1284 (4 Haziran 1868).

Yine bir başka Vilayet Umum Meclisinde müzakere edilen hususlara dair tanzim olunarak Şûrâ-yı Devlet'e havale olunan mazbatalardan Dâhiliye Dairesi'ne ait olanlar hakkında verilen karar, Sadarete tebliğ olunmuştu. Bu kararlardan birisi, her tarafta teşkili mukarrer olduğu halde Edirne Vilayeti'ne mülhak Zağra-i Cedid ve Aydos Kasabalarında henüz belediye dairelerinin kurulmadığının anlaşıldığından, bunların hemen küşadının Edirne Vilayeti'ne tebliği kararıydı.³⁶²

Edirne Belediyesi Meclisi üyeleri ve belediye reisinin isimlerini Edirne vilayetine ait 1870 tarihli ilk salnamede görmekteyiz.³⁶³ Bu kayıta göre Edirne Belediye Reisi Hayri Efendi'dir. Belediye Meclisi ise daimi ve muvakkat olmak üzere 19 azadan oluşmaktaydı. Bunlar:

Aza-yı Daimi

Ahmed Efendi (Kapıcıbaşı)

İzzet Efendi (Müderres)

Mösyö Fransuva

Mösyö Fidrek

Petri Ağa

Margirit Ağa

Artin Ağa

Salamon Efendi

Harbisam Efendi

Aza-yı Muvakkate

Rupen Efendi

Lodberg Efendi

Maksud Bey

Süleyman Bey

Bahri Bey

Mösyö Sazari

... Ağa

Yorgaki Ağa

Kirkor Ağa

Elkabes Efendi

Bu isimler haricinde Ata Efendi ile Kâtip Mehmed Efendinin isimleri vardı. Aza isimlere bakıldığında Edirne'de tıpkı İstanbul'da Altıncı Daire gibi ecnebilerin muvakkat ve daimi aza olarak bulundukları görülmektedir. Prof Dr. İlber Ortaylı, belediye meclislerinde ecnebi üye bulundurulmasını, şehirde beledî örgütün

³⁶² BOA, BEO. AYN. d. nr. 821, 20 Rebiülevvel Sene 1286 (30 Haziran 1869).

³⁶³ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 38.

etkili hizmet görebilmesi amacına bağlamaktadır.³⁶⁴ Şehirde yaşayan bazı Ermenilerin Edirne Belediye Meclisine üye olarak seçilmesinde, vilayetçe bazı tereddütler hâsıl olduğu gerekçesiyle konu merkeze intikal etmişti. Dâhil-i şehir ve kasabada 50 kuruş miktarı emlak vergisi verenlerin aza intihabında rey vermeleri ve 100 kuruş vergi verenlerinde aza intihap olunmalarının nizam gereği bulunduğu binaen, Ermeni Cemaati'nin kasaba haricindeki arazinin de emlak vergisi gibi hesaba dâhil olmasını ve aza seçileceklerin seçmen sıfatıyla diğerini seçmeye salahiyetleri olduğunu iddia ettikleri vilayetten bildiriliyordu. (1877) Belediye kanununun 18. ve 19. maddeleri hükmünce her şehir ve kasabada en az 50 kuruş vergi verenlerin aza seçiminde oy kullanabileceği, kanunen şartları yerine getirip 100 kuruş vergi verenlerinde belediye azalığına seçilebilmeye hakları olacağı cihetle aza olabilme sıfatını haiz olanların intihabı (seçmen) olmalarının tabii olduğu, öte yandan emlakin şehir ve kasaba dâhilinde bulunması hususu ise diğer köylere geçmemek üzere şehir ve kasabanın dâhil ve haricine şamil olduğundan Ermenilerin talepleri uygun görülmüştü.³⁶⁵

93 Harbi esnasında Edirne'nin Ruslar tarafından işgalinin ardından Ruslar vilayetin idare meclisi, belediye meclisi ve adliye teşkilatında bazı yeni düzenlemeler yapmıştı. 1878-1879 yılında Edirne'de bulunan ve aynı zamanda belediye meclisi başkan yardımcılığı da yapan Bulgar Andon Dimitrov, işgal esnasında belediye meclisinin kuruluşu ile ilgili anılarında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Dimitrov'un ifadesine göre, Ruslar Edirne'ye girişinden sonra şehirde Rumlar, idareden izin almaksızın yanlarında birkaç Türk bir Ermeni ve bir Yahudi'yi alıp bir belediye meclisi kurarak harç ve vergi toplamaya başlamışlardı. Bunun üzerine şehirdeki önde gelen dört Bulgar, valilik görevini üstlenen Rus generale bu durumu bildirmek üzere, valinin makamına çıkmıştı. Durumu öğrenen vali sekreterini çağırarak iki Bulgar, iki Türk, iki Rum, bir Ermeni ve bir Yahudi üyeden oluşan bir belediye meclisinin kurulmasını emretmişti. Belediye meclisinde toplanan üyeler başkanlık seçimine geçmişler ve başkanlığa hatıranın yazarı Dimitrov'u seçmişler fakat kendisi reddetmiş, bu

³⁶⁴ Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 181.

³⁶⁵ BOA, DH. MKT. 1919/103, 25 Kânunisânî Sene 1307 (6 Şubat 1892).

görev için Ermeni Yakubov'u teklif etmişti. Yakubov'da başkan Dimitrov'un başkan yardımcısı olması koşuluyla bu görevi kabul etmişti. Ayrıca vali, General Traianski'yi de belediyeye olağanüstü müsteşar komiser olarak atamıştı.³⁶⁶ İşgal esnasında Edirne'de bulunan bir başka Bulgar Petir Karapetrov'da, yine belediye meclisinin kurulması ile ilgili hatırasında bilgiler vermektedir. Onun ifadesine göre yerli halk din, ırk ayrımı yapmaksızın üç kuruma (idare meclisi, belediye meclisi, adliye teşkilâtı) üye seçecekti. Vali yardımcısı bunlardan kimlerin hangi kuruma atanacağını belirleyecek ve yine kendisi başkan ve sekreterleri seçecekti. İdare Meclisi'nde, iki Bulgar, bir Rum, bir Ermeni ve bir Türk bulunurken, belediye meclisi'nde bir Bulgar ile ayrıca bir de Yahudi üye bulunmaktaydı. Öte yandan belediye meclisi başkanlığına da zengin Osmanlı tebaası bir Bulgar atanmıştı.³⁶⁷ Hatıralarda verilen bilgilerde meclis üyelerinin milliyetlere göre dağılımında ya da meclis başkanının Bulgar ya da Ermeni olması gibi birbirini tutmayan ifadeler bulunsa da, hatıraların hadisenin üzerinden yıllar sonra kaleme alınmış olmasından dolayı maruz görülebilir fakat bu ifadelerin bizim için önemi, işgal esnasında birçok kurumda olduğu gibi belediye teşkilâtında da düzenlemeler yapıldığını ve yönetimde daha fazla güç elde etmek için Bulgarlar ile Rumlar arasında bir rekabet yaşandığını göstermesidir.

Edirne'nin ilk belediye başkanına bakıldığında ise, kim olduğu tam olarak bilinmemesine karşın hemen hemen tüm eserlerde, 1287 tarihli vilayet salnamesinde adı geçen Hayri Efendi'nin kayıtlarda görünen ilk isim olduğu ifade edilmektedir. Araştırmamız esnasındaki tespitimize göre Meclis-i Temyiz-i Hukuk Başkâtibi Hayri Efendi, 500 kuruş maaşla 13 Mayıs 1870 tarihinden itibaren Edirne Belediye Dairesi Reisi Salih Bey'in, Edirne Sancağı tahrirat müdürlüğüne tahvil-i memuriyetiyle, yerine tayin olunmuştu.³⁶⁸ Bu durumda mevcut verilere göre, Edirne'nin ilk belediye reisi Salih Bey'dir.

H. 1309 (M. 1892) senesi Edirne Vilayet Salnamesinde belediyenin, şehirde bir yıl evvel Sultan Selim Caddesinde yeni inşa olunan 2 katlı, 10 odalı ve

³⁶⁶ Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, s. 81-85.

³⁶⁷ Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, s. 57-58.

³⁶⁸ BOA, BEO. AYN. d. nr. 820, 30 Mayıs Sene 1286 (11 Haziran 1870).

muntazam bir bahçesi olan binada hizmet verdiği belirtilmektedir.³⁶⁹ Daha sonra şehrin “medar-ı ziyneti” olan yeni bir belediye dairesi binası yapılmıştır. 19 Ağustos 1315'te (31 Ağustos 1899) temeli atılan belediye binası R. 1316 (M. 1900) senesinde tamamlanmıştı. 10 odalı ve 2 büyük salonu olan yapı 5.000 kûsur lira harcanarak yapılabilmisti.³⁷⁰

1877 Vilayât Belediye Kanununun beşinci maddesine göre memleket mühendisi ile tabibi ve baytarı belediyenin müşavir azası idi.³⁷¹ Yine aynı kanuna göre belediye personeli, bir kâtip, bir sandık emini ile lüzumu kadar çavuştan ibaret olacaktı ve sandık emini her iki yılda bir tebdil olunacaktı. İlber Ortaylı'nın ifadesine göre, nüfusu az ve imar görmeyen birçok taşra şehrinde mühendis bulunmuyordu.³⁷² Ancak Edirne Belediyesi'nde görevli personele bakıldığında, dönemin koşullarına göre nispeten önemli denilebilecek personel görevlendirilmişti. H. 1300 (M. 1883) senesi vilayet salnamesine göre Edirne Belediyesi'nde; kâtip, iki adet tabip, mühendis, tanzifat memuru ve tanzifat memuru muavini, sandık emini, serkomiser, mimar ve sayısı belirtilmeyen çavuşlar bulunmaktaydı.³⁷³ Vilayet salnamelerine bakıldığında kimi zaman bu personelden bazıları yer almazken bazen bunlara yenileri eklenmektedir. 1304 Senesinde görevli tabip sayısı bire düşmüş iken diğer personel mevcudiyetlerini aynen devam ettirmektedirler.³⁷⁴ Fakat H. 1308 (M. 1891) yılında ise görevliler arasında serkomiser ve tanzifat memuru muavinine rastlanmazken, daha evvel bulunmayan mübeyyiz ile iki adet mukayyidin varlığı göze çarpmaktadır.³⁷⁵ Belediye personelinin zamanla daha da genişlediği, yeni görevlilerin tayin olduğu görülmektedir. R. 1317 (M. 1901) tarihli vilayet salnamesine göre belediye dairesi şu personelden meydana gelmekteydi:³⁷⁶

- Tabip, Hacı Ataullah Efendi

³⁶⁹ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 143.

³⁷⁰ EVS. Def'a 27, Sene-i Maliye 1317 (M. 1901), s. 324.

³⁷¹ Bkz. Vilâyât Belediye Kanunu, Matbaa-yı Âmire, 23 Eylül Sene 1293 (5 Ekim 1877).

³⁷² Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 190.

³⁷³ EVS. Def'a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 78.

³⁷⁴ EVS. Def'a 13, Sene H. 1304 (M. 1887), s. 60.

³⁷⁵ EVS. Def'a 17, Sene H. 1308 (M. 1891), s. 62.

³⁷⁶ EVS. Def'a 27, Sene-i Maliye 1317 (M. 1901), s. 72.

- Mühendis, Nazif Efendi
- Harita Memuru, Ahmed Şükrü Efendi
- Kâtip, Mehmed Efendi
- Kâtib-i Sâni ve sandık Emni, Şevket Bey
- Müfettiş, Cemil Bey
- Gazhane Memuru, Abdüllatif Efendi
- Gazhane Kâtibi, Hafız Arif Efendi
- İtfaiye Muallimi, Ahmed Efendi
- Tahsildar ve Emlak Memuru, Hafız Osman Efendi
- Hesap Mukayyidi, Ferhad Efendi
- Evrak Mukayyidi, Sabri Efendi
- Tanzifat Memuru, Hacı Mehmed Ağa
- Mimar, Vasil Ağa

Personel listesine bakıldığında evvelki yıllara göre personel sayısının arttığı gözlenmekle birlikte, yine daha önceki görevliler arasında bulunmayan harita memuru, itfaiye muallimi, müfettiş gibi görevlilerin olduğu görülmektedir. Bu ise belediye dairesinin idari ve teknik kadrolar bakımından nispeten gelişmekte olduğuna işaret etmektedir.

1.3.2.2. Belediye Hizmetleri

1.3.2.2.1. Yangınla Mücadele ve Alınan Tedbirler

Osmanlı şehirlerinde binaların umumiyetle ahşap ve bitişik şekilde olmalarından dolayı yangın vb. doğal afetler oldukça büyük zararlara yol açmaktadır. 1835-1839 yılları arasında Osmanlı ordusunda askerî öğretmen ve tahkimat uzmanı olarak görev yapan Helmuth von Moltke, insanın adeta kibritten yapılmış diyebileceğini söylediği İstanbul evlerinin tahtadan, sık ve intizamsızlığından

dolayı yangında birçoğunun kolayca yok olabileceğini anlatıyordu. Üstelik sobanın yalnızca birkaç Frenk evinde bulunduğunu Türk, Ermeni ve Rum evlerinde çoğunlukla mangal kullanıldığını ve bu mangalların en ufak bir dikkatsizlikte kolayca yangın çıkarabileceğini söylüyordu. Yine onun ifadesine göre gece yarısı “yangın var” bağırtısı halkı korkuyla yataklarından fırlatıyordu.³⁷⁷ Hakikaten yangınlar insanların zihninde öyle yer edinmişti ki 1907 gibi çok geç bir tarihte bile Edirne’de Tepe Köyü’nde yaşanan bir hadise bunu bir kez daha göstermiştir. 5 Mayıs 1907’de Bulgar mahallesinde bir Bulgar hanesinin avlusundaki kazaen ateş alan çavdar sapları devriye kolu tarafından söndürülmüştü. Fakat Rum kilisesi civarında gezinen çocuklar bu ateşi görüp yangın var diye çanı vurmaya başlayınca, kilise içindeki ahali korku ve telaşla dışarıya çıkmakta iken yaşanan izdihamda, beş kadının ayaklar altında kalarak vefat ettiği, üç kadınında ciddi şekilde yaralandığı Edirne Vilayetinden bildirilmişti.³⁷⁸

Edirne Vilayeti’nde de tıpkı imparatorluğun diğer şehirlerinde olduğu gibi benzer yapı malzemesi ve bir imar düzeni vardı. Bu sebepten ötürü şehirde sık sık yangınlar yaşanıyor ve bu yangınlardan Müslim ve gayrimüslim halk ciddi zarar görüyordu. Hatta üç defa yangın ile çeşitli felaketlere uğrayan Yanıklı Karyesi’nde, yanıklı isminin uğursuzluk getirdiği düşüncesiyle köylerinin isminin padişahın ismiyle değiştirilmesi için ahali, altında köy imamı, muhtar ve azasının mühürlerinin bulunduğu bir dilekçe vermişler ve konu Edirne Vilayeti İdare Meclisi’nce gereğinin yapılması talebiyle de merkeze iletilmişti.³⁷⁹

Şehirde çıkan yangının söndürülmesi geleneksel sistemde olduğu gibi ahali, esnaf ve resmi kuvvetlerin (asker, polis, jandarma) işbirliğiyle oluyordu. Fakat merkezi hükümet şartların elverdiği ölçüde konuyla ilgilenmekte ve yangın tulumbaları kurmaktaydı.³⁸⁰ 25 Aralık 1846’da Edirne’de Kaleiçinde Tahtakale isimli mahalde gece üç buçuk sularında çıkan ve on bir saat süren yangın

³⁷⁷ Helmuth von Moltke, *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, Terc. Hayrullah Örs, İstanbul 2017, s. 102.

³⁷⁸ BOA, DH. MKT. 1174/59, 1 Mayıs Sene 1323 (14 Mayıs 1907).

³⁷⁹ BOA, DH. MKT. 2098/80, 18 Ağustos Sene 1314 (30 Ağustos 1898).

³⁸⁰ BOA, Y. PRK. DH. 3/60, 11 Teşrinisâni Sene 1305 (23 Kasım 1889), Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 212.

rüzgârında etkisiyle kısa sürede büyümüş ve evlerin, dükkânların bitişik olması etrafa sirayet etmesini daha da kolaylaştırmıştı. Ahali, memurlar ve askerlerin çabalarıyla yangın söndürülmüştü. Ancak yangından en çok etkilenen kesim Yahudilerdi. Yahudilere ait toplam 676 adet menazil, dükkân, havra, selhane ve meyhane yanmıştı. Rumların 9 menazil, 8 dükkân, 1 değirmen olmak üzere 18 adet yapıları zarar görmüştü. Ermenilerin ise 58 menazil ve 3 dükkânı yangında tahrip olmuştu. Haneleri yanan ve sahip oldukları eşyanların büyük bir kısmını kurtaramayan Yahudi aileler Müslüman mahalleleri aralarında iskân ettirilmiş ve açıkta kalan bir kısmı da Bâb-ı Müşiriye bitişik Defterhane-i Atik odalarına ve Bâb-ı Müşiri içerisinde daha evvel asker ikamesi için inşa edilmiş ve o zaman boş olan odalara yerleştirilmiş ve yiyecek, içecek ihtiyaçları karşılanmıştı. Fakat daha fazla desteğe gereksinim duyan vilayet, yangında zarar gören bu insanların ihtiyaçlarının karşılanması için merkezi idareye başvurmuş ve 100.000 kuruş civarında bir yardım talebinde bulunmuştu.³⁸¹ Merkezden 100.000 kuruş gönderilmiş ve bunlar ihtiyacı olan ailelere haham ve Yahudi Milletinin önde gelen kimseleri aracılığıyla taksim olunmuştu.³⁸² 14 Ağustos 1851'de bu kez şehrin Ağa Pazarı isimli bölgesinde bir hasırcı dükkânında çıkan yangın, kısa zamanda büyümüş ve 125 dükkân, 3 Kıbtî hanesi, 2 eski han ve Üç Şerefeli Camiinin birinci ve ikinci külâhlarına zarar vermişti. Yangının söndürülmesinde Edirne mevkiinde bulunan süvari askerlerinin önemli gayretleri görülmüştü.³⁸³ 7 Nisan 1856 tarihinde Abacılarbaşı nam mahalde hallaç dükkânında kazara zuhur eden ateş sebebiyle çıkan yangın, lodos rüzgârının da etkisiyle yayılmış ve 180 dükkân, 2 han ve 3 kahvehanenin muhterik olmasına neden olmuştu. Daha önceki yangınlarda olduğu gibi yangının söndürülmesinde süvari askerlerinin büyük gayretleri olmuş, ayrıca bu esnada Fransa Devleti memurları ve askerleri de onlara yardım etmişlerdi.³⁸⁴

Yukarıda bahsedilen 1846 yılındaki yangında evsiz kalan ve Müslüman mahallelerine yerleştirilmiş olan yaklaşık 700 Yahudi ailesinin varlığı, sonraki yıllarda bazı problemlere neden olmuştu. Bu aileler merhum vali Tahir Paşa

³⁸¹ BOA, İ. MVL. 81/1599, 10 Ramazan Sene 1262 (1 Eylül 1846).

³⁸² BOA, İ. DH. 134/6872, 13 Muharrem Sene 1263 (1 Ocak 1847).

³⁸³ BOA, MVL. 241/15, 17 Şevval Sene 1267 (15 Ağustos 1851).

³⁸⁴ BOA, İ. DH. 343/22581, 5 Şaban Sene 1272 (11 Nisan 1856).

tarafından İdare Meclisi kararıyla İslâm mahallelerine yerleştirilmişti. Bu ailelerin bazıları kiracı iken bazıları da haneleri satın alarak yerleşmiş bulunuyorlardı. Ancak bazı kimseler tarafından bu ailelerin hanelerinden çıkmaları hususunda rahatsız edildiklerine dair, Edirne Hahambaşısı tarafından bir dilekçe verilmişti. Bu durumun uygun görülemeyeceği ve etraflıca tahkik edilerek sonucunun derhal bildirilmesi şeklinde Meclis-i Vâlâ kararı vilayete tebliğ edilmişti. Bazı Müslüman ailelerde komşuları olan Yahudilerin Tahtakale mahallinde yeni hane yapılmasında isteksiz oldukları ve kiracı oldukları haneleri yavaş yavaş istimlâk etmekte oldukları iddiasıyla, 1857 yılında bir dilekçe ile şikâyetle bulunmuşlardı. Bir yıl sonra da Hasan Paşa mahallesindeki Müslüman ahali, birkaç bab menzilin Yahudiler tarafından istimlâkiyle civarlarında bulunan İslam hanelerinin içleri görülecek yükseklikte binalar inşa etmek ve ayinler yapmak gibi şeyler vuku bulduğu gerekçesiyle, buradaki Yahudilerin külliye İslam mahallerinden ihracı için dilekçe vermişlerdi. İdare, bu ailelerin gidecek yerleri olmaması nedeniyle kabul edilemeyeceğinden “edepleriyle” ikamet etmek üzere kendileri tembih edilmesi, gizlice İslam hanesi mülk edinmeleri durumunda ise senet gibi şey verilmesinin önlenmesi hususunda, belde mahkemesi ve evkaf memurları uyarılmıştı.³⁸⁵

Merkezi hükümet, taşra kentlerinde belediye ve itfaiye teşkilatları kurulmadan önce oralara yangın söndürme araçları göndererek, bu husus da onlara yardımcı oluyordu. Ancak bunun ne kadar yeterli olduğu tartışılacak bir konudur. Zira Edirne’de mevcut bulunan yangın tulumbalarının külliye köhne olması hasebiyle bunların yenilenmesine dair Meclis-i Kebir tarafından düzenlenerek sadarete arz olunan mazbataya, henüz cevap verilmediğinden bahisle şehirde bir yangın çıkması durumunda aşırı sıkıntılar çekileceğinden söz eden vali, mezkûr hortumların bir an evvel gönderilmesini talep ediyordu.³⁸⁶ 6 Haziran 1868 tarihinde akşamüstü saat sekiz sularında çarşının Zindanaltı isimli mahallinde çıkan yangın, rüzgârın etkisi ve levazım-ı itfaiyenin yetersizliği

³⁸⁵ BOA, MVL. 890/48, Gurre-i Safer Sene 1275 (10 Eylül 1858).

³⁸⁶ BOA, A. MKT. UM. 434/92, 21 Rebiülahir Sene 1277 (6 Kasım 1860).

nedeniyle 3-4 saat kadar sürmüştü. Yangında 11 han, birkaç dükkân ile 50 hane yanmıştı.³⁸⁷

Yangın ile ilgili bir başka sorun da yangının başladığında ahalinin haberdar edilmesi idi. Şehirde kule gibi bir şey olmadığından yangın vukuunda Sultan Selim Camiinin yüksek bir yerde olduğundan ve havlu kapıları üzerinde de kule şeklinde mahaller bulunduğundan oralara münavebe (nöbetleşe) suretiyle birer ikişer nöbetçi neferi tayin edilip bir adette top yerleştirilmesi ve bunlar aracılığıyla mahalle bekçileriyle memurlarına haber verilmesi düşüncesi Edirne valisi tarafından Seraskerliğe bildirilmişti. Mevzu Meclis-i Vâlâ'da görüşülmüş ve kulelere konulacak nöbetçilerin maaşlarının ve masrafların karşılığının olup olmadığının tezkirede izah edilmediğinden bu hususların meclisçe müzakere edilerek kararın tekrar bildirilmesi şeklinde bir cevapla talep onaylanmamıştı.³⁸⁸ Kentte gece yangın çıktığında halka haber vermek için şehir içinde hanelerden tabanca ve tüfek atılması âdeti yaygındı. Bu ise yaralanmalara sebebiyet vermekteydi. Bu olayların önünün alınması için yangının uygun bir mevkiden top atışı ile duyurulması düşüncesi tekrar gündeme gelmişti. Kışlada bulunan toplardan iki adedinin neferleriyle beraber şehir içinde münasip bir yere konularak yangın çıktığında halkın haberdar olması için üç kez top atışı yapılması ve de tabanca atışının da tamamen yasaklanması için sadareten izin istenmişti. Bunun uygun bir fikir olarak görüldüğünün fakat Edirne Kışla-yı Hümâyunu'nda bulunan topçu askerinin Dersaadet ordu mensubu oldukları ve orada geçici olarak kaldıkları ve yangın için nöbet beklemelerinin uygun olmayacağı gibi maiyetlerindeki topların bu iş için ayrılamayacağı bildirilmişti. Öte yandan Ramazanda iftar ve imsak da atılan toplardan konulması ve bu iş için zabtiye neferlerinden ya da dışarıdan maaş verilerek adam tedarik edilmesi tavsiye edilmişti.³⁸⁹ İleriki dönemde şehir içinde yangın zuhurunda fişek atışı ve fener keşidesi suretiyle halka haber vermek için harik (yangın) kulesi yapılıp

³⁸⁷ Tasvir-i Efkâr, nr. 599, 25 S. Sene 1285 (17 Haziran 1868).

³⁸⁸ BOA, A. MKT. UM. 305/98, 10 Cemaziyelahir Sene 1274 (26 Ocak 1858), MVL. 319/12, 9 Cemazielevvel Sene 1274 (26 Aralık 1857).

³⁸⁹ BOA, MVL. 923/63, 16 Cemaziyelahir Sene 1277 (30 Aralık 1860), A. MKT. MHM. 200/1, 29 Rebiülahir Sene 1277 (14 Kasım 1860), A. MKT. UM. 449/79, 7 Receb Sene 1277 (19 Ocak 1861).

evlerden silah atışı kanunen yasaklanmasına rağmen meydana gelen bir iki yangın hadisesinde ahali, memurin ve bazı subayların evlerinden silah atılmıştı.³⁹⁰ İnsanlar yılların getirdiği alışkanlıklardan bir anda vazgeçememişler, yangın anında telaşla eskiden olduğu gibi silahlarına sarılmışlardı.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra bu kuruma bağlı olan Tulumba Ocağı'na da son verilmişti. Ocak tüm malzemeleriyle birlikte Seraskerlik karargâhına nakledilirken, bunların bakımından da Asakir-i Mansure ordusu subayları sorumlu tutulmuştu. Askeri personelin savaşlar nedeniyle devamlı cepheye gitmeleri nedeniyle işler aksamaya başlamış, bu nedenle de halktan kimselerde görevlendirilmeye başlanmıştı. Yarı askeri nitelikteki Yangıncı Taburu olarak adlandırılan bu itfaiye teşkilatının kuruluşundan başka, bu alanda bir başka gelişme de gönüllü mahalle tulumbacılarının kuruluşudur. 1868 Nizamnamesiyle birlikte mahalle tulumbacılığı belediyenin denetimine bırakılmıştı. 1870 Haziranında Beyoğlu'nda çıkan yangının zararı çok büyük olmuş ve modern itfaiyeciliğin kurulmasında önemli bir etken olmuştu. Bu amaçla Macaristan'dan Budapeşte İtfaiye Alay Kumandanı Kont Edmond Szechenyi, kurulacak teşkilatın başına getirilmesi kararlaştırılmıştı. Göreve getirilmesinden sonra, onun denetiminde yapılan çalışmalarla 30 Ocak 1876'da yeni bir teşkilatlanma ortaya çıkmıştı. İstanbul, Pera ve Üsküdar olmak üzere İstanbul üç ana kısma ayrılmış ve bu bölgelerde itfaiye taburları oluşturulmuştu. Her taburun başına bir binbaşı getirilirken, Kont Edmond Szechenyi'de Dersaadet İtfaiye Alay Kumandanlığı'nın başına getirilmişti.³⁹¹

Dersaadet İtfaiye Alay Kumandanı Kont Edmond Szechenyi'e İstanbul dışında, liva ve vilayet merkezlerinde mevkilerine göre jandarma efradından oluşacak birer "Heyet-i İtfaiye" teşkiliyle, itfaiye işlerinin tanzim ve ıslahı vazifesi irade

³⁹⁰ Edirne, nr. 1411, 6 Mart Sene 1324 (19 Mart 1908).

³⁹¹ Gönüllü Mahalle Tulumbacıların kuruluş tarihi ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Reşat Ekrem Koçu ve Osman Nuri Ergin, Yeniçeri Ocağının kaldırılışı sonrasına bağlarken Cengiz Orhonlu, 1868 tarihli Dersaadet İdare-i Belediye Nizamnamesine bağlamaktadır. Bkz. Erkan Tural, "Türkiye, Hollanda, İngiltere ve Amerika'da Modern İtfaiye Teşkilatının Kuruluşu ve Harik (Yangın) Nizamnameleri", *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, S. 1, C. 13, Ocak 2004, s. 72-74.; Hüseyin Özgür-Sedat Azaklı, "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri", *G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 3, 2001, s. 157-158.

buyrulmuştu. İtfaiye teşkilatının kurulacağı ilk vilayetler ise Hüdavendigâr ve Edirne olarak belirlenmişti. Szechenyi Dâhiliye Nazırı ve Serasker Paşalar ile görüştüktan ve gerekli malumatı aldıktan sonra itfaiye meselesi kendi ifadesine göre, “en küçük ayrıntısına varıncaya kadar” düşünülerek 17 bendi havi bir nizamname kaleme alınmıştı. İtfaiye işlerinin ne yolda olduğuna dair bilcümle vali paşalara irad olunacak varaka ile vilayetlere ihdas olunacak vesait-i itfaiyenin istatistik cetveli nezarete takdim edilmişti. Bundan sonra da maiyetine gerekli memurlar alarak Hüdavendigâr Vilayeti’ne gitmesi kararlaştırılmıştı.³⁹² Fakat Edirne’de itfaiye teşkilatının bu tarihte kurulmasının düşünceden öteye gitmediği anlaşılmaktadır. Zira bu karardan seneler sonra, Edirne’de yangın söndürülmesi için mevcut tulumbaların şehrin cesametine nispeten yetersizliğinden dolayı, 6 adet yeni icat tulumbanın satın alınması ve bunlara su yetiştirilmek üzere şehrin münasip mahallerinde 7-8 havuz inşası kararlaştırılmış ve mevcut tulumbalar ile yeni alınacak tulumbaların kullanılması usulünü ve yangın söndürülmesi hususunda yerli tulumbacılar talim ettirmek üzere, İtfaiye Alayından muvakkaten bir zabitan gönderilmesi istenmişti.³⁹³ Vilayetin talebi karşısında İtfaiye Alayı’nın 3. Taburunun 1. Bölüğü Yüzbaşı Hüseyin Efendi’nin muvakkaten Edirne’ye gönderilmesi kararlaştırılmıştı.³⁹⁴ Nihayet Edirne’de neşredilen Ceride Gazetesi’nin 18 Ocak 1891 tarihli nüshasında, Edirne’de teşkil olunacak itfaiye bölüğü efradına muallimlik etmek üzere Dersaadet İtfaiye Alayı’ndan bir zabitan ile bir çavuşun geldiği ve tulumbalar ile tulumbacıların eksikliklerini tamamlayacaklarına dair bir haber yayınlanmıştı.³⁹⁵ Dersaadet’ten gelen zabıt mevcut tulumbaların ıslahı, tulumbacılar yangının süratle söndürülmesi usulünün talimi hususunda bir layiha tanzim etmiş ve bu layiha Meclis-i İdare-i Vilayet’te görüşülerek kabul olunmuştu. Mevcut tulumbaların ıslahı ve yeni birtakım alât ve edevâtın tedariki için 50.000 kuruş gerektiği tespit edilerek bu meblağın belediye tarafından tedarikle sarf olunması meclisçe uygun görülmüştü.³⁹⁶ Dersaadet’teki İtfaiye Alayı şeklinde ilk başta 40 nefer muvazzaf askerlerden oluşan bir itfaiye bölüğü

³⁹² BOA, Y. PRK. ASK. 24/2, 15 Ağustos Sene 1300 (27 Ağustos 1884).

³⁹³ BOA, DH. MKT. 1697/57, 29 Kânunisâni Sene 1305 (10 Şubat 1890).

³⁹⁴ BOA, DH. MKT. 1740/73, 26 Haziran Sene 1306 (8 Temmuz 1890).

³⁹⁵ Ceride, nr. 35, 6 Kânunisâni Sene 1306 (18 Ocak 1891).

³⁹⁶ Ceride, nr. 44, 7 Şubat Sene 1306 (19 Şubat 1891).

teşkil kılınmış ve Avrupa'dan iki adet gerekli edevât getirtilmişti. Daha sonra bu bölüğün 100 nefere çıkarılarak bir tulumba ile edevâtın getirilmesi kararlaştırılmıştı. Mezkûr bölüğe Dersaadet'ten memuren gelen bir yüzbaşıyla bir başçavuş kumanda etmekteydi. Daire-i Belediye'de eski usulde ayrıca 10 adet harik (yangın) tulumbası daha mevcuttu ve bunların çavuşlarına sene de 30.996 kuruş maaş verilmekteydi.³⁹⁷ Fakat belediyelerin bu hizmeti görecekt, itfaiye teşkilatının ihtiyaclarını tamamlayacak malî güçleri yoktu. Edevât-ı itfaiyenin ve yangın kulesinin henüz tamamlanmaması, lüzumu olan atların da verilmemesi gibi sebeplerden ötürü vazifesini ifa edemediğini -Edirne'de itfaiye muallimi olarak bulunan- Mehmed Fevzi Efendi itfaiye kumandanlığına bildiriyordu.³⁹⁸ Edirne Valisi Abdurrahman Paşa tarafından Şûrâ-yı Devlet riyasetine gönderilen telgrafta, vilayet dâhilinde 13 itfaiye şubesi teşkil edilmesinin iş'ar buyrulduğu ifade edilmektedir. Ancak devamında paşa, birer tulumba bile bulunmayan bu merkezlerin belediye dairelerinin malî yapılarının kuvvetsizliğinden ve itfaiye aletlerinin tedarikinin güçlüğünden bahsetmekteydi.³⁹⁹

Yangınların önüne geçebilmek kadar, yangın çıkan yerlerin yeniden düzenlenmesi de sorun teşkil ediyordu. Daha Tanzimat'ın ilan edildiği 1839 yılında olmak üzere sırasıyla 1848, 1863, 1882 ve 1891 tarihlerinde bu sorunların çözümü için Ebniye Nizamnameleri çıkartılmıştı. Nizamnameler umumiyetle binaların yapım malzemeleri, yükseklikleri, binanın mukavemetini artıracak yapım teknikleri, asgari yol genişlikleri ile ilgili idi. Nizamnamelerle yapıların yüksekliklerine sınırlamalar getiriliyor, binaların kâgir olması teşvik ediliyor ve han, dükkân ve mağazalar yapılırken geriye çekilerek yolun genişletilmesi sağlanmaya çalışılıyordu.⁴⁰⁰ Edirne'de yaşanan yangınlar sonrasında benzer sorunlar gündeme gelmişti. 1846'da Tahtakale'de çıkan

³⁹⁷ EVS. Def'a 20, Sene-i Maliye 1310 (M. 1894), s. 253-254.

³⁹⁸ BOA, DH. MKT. 53/1, 18 Mayıs Sene 1309 (30 Mayıs 1893), Vilayet, maddi imkânsızlık sebebiyle Avrupa'dan getirtilen yangın tulumbasıyla hortumunun vergiden muaf tutularak gümrükten geçişine müsaade olunmasını, merkezden talep ediliyordu. BOA, ŞD. 581/1, 5 Şubat 1307 (17 Şubat 1892).

³⁹⁹ BOA, ŞD. 1920/1, 28 Mart Sene 1311 (9 Nisan 1895).

⁴⁰⁰ Rivka Geron Schild, "19. Yüzyıl'da Dönüşümün Meşruiyeti Olarak Yangın", *Doğu Batı*, Yıl 17, S. 68, Şubat-Mart-Nisan 2014, s. 130.

yangından sonra Edirne valisi, dükkânları ve evleri zarar görenlerin bir kısmının yeniden yaptırmak muradında oldukları beyanıyla muhterik mahallerin usul ü nizamına uygun bir biçimde tekrar yapılabilmesi için merkezden ebniye-i hassa hulefasından fen-i hendeseye aşına birinin kış mevsimi gelmeden önce gönderilmesini istemişti.⁴⁰¹ 1860 senesinde Bat Pazarı civarında meydana gelen yangından sonra merkezi idare, yangın mahallinde caddelerin 10'ar ve diğer sokaklarında 8'er arşın olmak üzere genişletilmesini, binalarını ahşap ya da kâgir yapanlara bir şey denilemezse de ahşap inşa edenlerin binaların yüz taraflarının sıva yaptırmalarının, nizam ve usule uygun bulunduğunu bildiriyordu.⁴⁰² Ancak ahalinin yanan hane, dükkân gibi yapılarının kâgir olarak yeniden inşa etmeleri teşvik edilse de inşaatın masraflarını karşılayamayacak insan sayısı da hayli fazlaydı. Eylül 1905'te Kaleiçi civarında çıkan yangın, sokakların oldukça dar olması, hanelerin büyük kısmının ahşap ve eski olması ve rüzgârın şiddetli olması nedeniyle, kısa zamanda genişleyerek ciddi hasarlara yol açmıştı. Belediye memurlarıyla birlikte polis, jandarma sabahtan akşama kadar yangının söndürülmesi için çalışmışlar ve yaklaşık on iki saatte söndürmeyi başaramamışlardı. Yangında Bulgar Katolik ve Ortodoks ile bir Fransız mektebi ayrıca Rum, Ermeni kiliseleriyle Musevi havraları yanmıştı. Yine bu milletlere ait tahminî 1.000'den fazla hane, 300 kadar dükkân da yanmıştı.⁴⁰³ Edirne valisi, yangından mağdur olan ahalinin ekseriyetinin fakir olmalarına binaen inşaat masraflarının tamamını karşılamaya güçlerinin olmadığı, bu sebeple de binaların kâgir yapılması hususunda serbest bırakılmaları gereğinden söz ediyor ve kereste, tuğla gibi inşaat malzemelerinin Edirne'ye İstanbul ve civar mahallerden şimendüferle geldiğinden, bunların nakliye ücretinde de imkân ölçüsünde indirim yapılmasını istiyordu.⁴⁰⁴ Yangında zarar görenlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Dersaadet ve vilayât-ı saire de nakdî yardım toplanması amacıyla, Şehremaneti'nde bir komisyon teşkili için irade buyrulmuştu.⁴⁰⁵ Ayrıca açılacak yolların 10 arşından az olmaması, tek katlı hanelerin taban, sütun ve payandaları içeride kalmak şartıyla yanlarının kerpiçle

⁴⁰¹ BOA, İ. MVL. 81/1599, 6 Ramazan Sene 1262 (28 Ağustos 1846), Lef 2.

⁴⁰² BOA, A. MKT. MVL. 120/72, 18 Rebiülevvel Sene 1277 (4 Ekim 1860).

⁴⁰³ BOA, Y. PRK. ASK. 232/54, 20 Ağustos Sene 1321 (2 Eylül 1905).

⁴⁰⁴ BOA, ŞD. 1939/17, 26 Kânunievvel Sene 1321 (8 Ocak 1906), Lef 3.

⁴⁰⁵ BOA, ŞD. 1939/17, 8 Şubat Sene 1321 (21 Şubat 1906), Lef 5.

inşa ettirilmesi, iki, üç ya da daha fazla katlar üzerine yapılacak hanelerin ise her iki tarafına yangının yayılmasına meydan vermemek için demir hançerlerle binalara bağlı 8 parmak tahtında duvar yapılması gibi birtakım kararlar alınmıştı.⁴⁰⁶

1.3.2.2.2. Sağlık Hizmetleri

7 Rebiüleahir Sene 1278 (12 Ekim 1861) tarihinde yürürlüğe giren “Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne’de Tabâbet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname” de, yurtdışında tıp tahsil edenlere ülkede çalışma izni verilmesi şartlarıyla ebe, hekim, cerrah gibi sağlık personelinin tayini ve çalışma koşulları vs. tespit edilmektedir.⁴⁰⁷ Her ne kadar nizamnamede “tabâbet-i belediye” ifadesi bulunsa da burada belediyelerin sağlık konusunda görev, yetki ve sorumluluklarına dair bir ifade bulunmamaktadır. Zaten taşrada bu tarihte henüz belediye teşkilatının varlığından söz edemeyiz. Taşrada belediyelerin kurulup yaygınlaşmaya başlanmasından sonra 1871’de kabul edilen “Vilayet Nizamnamesi”nin 112. Maddesinde, somut bir biçimde belediye meclislerinde bir mühendis ile birlikte bir tabibin müşavir aza olarak bulunacakları söyleniyordu. Edirne Belediyesinin personel kadrosuna bakıldığında bu kararın uygulandığı, memleket tabibi Mösyö Ketanidi’nin belediye dairesi personel listesinde olduğu görülmektedir.⁴⁰⁸

Belediyelere sağlık hizmetlerinde daha fazla görev ve sorumluluk 21 Temmuz 1871 (9 Temmuz Sene 1287/3 Cemaziyelevvel Sene 1288) tarihli irade-i seniyye ile kabul edilen “İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi” ile verilmişti.⁴⁰⁹ Dersaadet’te Şehremaneti, vilayetlerde valiler tarafından Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti’yle bi’l-muhabere bir “Memleket Tabibi” ve icap eden yerlerde memleket tabiplerinin refakatinde “Tabib Muavini” bulundurulacaktı (Madde 1). Memleket tabiplerinin ve muavinlerinin maaşları görev yerlerinin tabi olduğu idare-i belediye tarafından ödenecekti (Madde 2). Memleket tabipleri belediye tarafından tayin olunan mahalde haftada iki defa meccanen hastaları muayene edecekti. (Madde 5).

⁴⁰⁶ BOA, ŞD. 1939/17, 10 Mayıs Sene 1322 (23 Mayıs 1906), Lef 7.

⁴⁰⁷ “Tabâbet-i Belediye Nizamnamesi”, Düstur, 1. Tertib, C. 2, Sene 1289, s. 814-816.

⁴⁰⁸ EVS. Def’a 5, Sene H. 1291 (M. 1874), s. 45.

⁴⁰⁹ Düstur, 1. Tertib, C. 2, Sene 1289, s. 800-802.

Edirne Vilayeti'nde bu nizamnamelerin uygulanmasına baktığımızda bazı aksaklıklar görülmektedir. Merkez, taşrada uygulamak istediği sağlık hizmetinin mali yükünü belediyelerin karşılamasını istiyordu fakat Edirne Vilayeti'nin özellikle mülhak liva ve kaza belediyelerin bu maddi yükü kaldırabilecek bütçesi yoktu. Ahi Çelebi Belediyesi, mevcut varidatıyla muvazzaf tabip ve eczacı istihdam edilemediğini, bu sebeple bunların maaşlarına karşılık olmak üzere Başmaklı Kasabası ile Çatak Karyesinde odun yüklü hayvanlar müstesna olmak üzere yüklü olarak gelecek at ve merkeplerden vergi alınmasına dair müsaade istemişti. Ancak Sadaret muvafık-ı emsal olmadığı gerekçesiyle reddetmiş, herhangi bir çözüm getirmeden yalnızca nizama uygun bir şekilde belediye gelirlerinin artırılmasını tavsiye etmişti.⁴¹⁰ Havza Kazasında ise terfi ile Humus Sancağına belediye tabibi olarak tayin olan İbrahim Efendinin yerine bir yıldır tabip tayin edilmediğinden bahsediliyordu. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'den mezun bir tabip tayin olunmasını isteyen kaza kaymakamlığı, tabibin maaşının daha önceki tabibin maaşında olduğu gibi yarısının belediye sandığından diğer yarısının da belediye gelirlerinin yetersizliği nedeniyle ancak kura ahali tarafından ödenebileceğini söylüyordu.⁴¹¹

Sağlık hizmetlerinin yerine getirilmesinde görülen problemler yalnızca belediyelerin bütçelerinin yetersizliğinden ibaret değildi. Görülen bir diğer sıkıntıda tabip ihtiyacıydı. İdâre-i Umûmiye-i Tıbbiye Nizamnamesine göre tabipler görev yerlerine vardktan sonra bölgesi hakkındaki incelemelerini ve düşüncelerini rapor halinde Nezaret-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye bildirmekle yükümlüydüler. Ayrıca da ayda bir defa bölgedeki tıbbi konularla ilgili tespitlerini en üst nezaret görevlisine bildirmek zorundaydı. Fakat Edirne Vilayet Umûm Sıhhiye Müfettişi Nuri Bey vilayette mülhak liva ve kazalarda meydana gelen sıhhi vukuat, hasta sayısı gibi durumların bildirilemediğini ve bunun sebebinin ise kaza ve livaların bazılarında belediye tabibi bulunmaması olduğunu söylüyordu. Nuri Bey vilayetin her bir kazasına tabipler tayin olunduğu zaman hem vilayetin sağlık işlerinin daha fazla intizam kazanacağını hem de

⁴¹⁰ BOA, DH. MKT. 959/3, 7 Ağustos Sene 1321 (20 Ağustos 1905).

⁴¹¹ BOA, DH. MKT. 724/59, 29 Haziran Sene 1319 (12 Temmuz 1903).

muntazam surette cetveller tanzim olunabileceğini ifade ediyordu.⁴¹² Tekfurdağı Sancağı ise vilayete sancakta yalnızca bir tabibin bulunduğunu, iki üç bin kişinin tedavisine bir kişinin gücünün yetmeyeceğini söyleyerek birkaç tabibin daha gönderilmesini vilayetten talep ediyordu. 93 Harbi nedeniyle Dersaadet'ten ve Edirne'den gönderilerek Tekfurdağı'nda iskân olunan muhacirler sebebiyle tabip ihtiyacı bir kat daha artmıştı. Bunun üzerine muhacirin hastalarının tedavisi için 2.000 kuruş maaşla Liyonidas Efendi ile 1.000 kuruş maaşla da Dimitri Andon Efendi hemen tayin olunmuştu.⁴¹³ Az evvel ifade ettiğimiz Havza Kazasının maaşına karşılık olarak yarısının belediye sandığı diğer yarısının köy ahali tarafından ödenmesi suretiyle bir tabip talebine karşılık şu sıralar "açıkta hidmet-i mecburiye ile mükellef" bir tabip bulunmadığından rağbet eden, istekli birisinin olması durumunda tayin olunacağı Meclis-i Mülkiye-i Mülkiye'den bildiriliyordu.⁴¹⁴ Edirne Vilayeti'nden süratle bir tabip gönderilmesi için Mülkiye Tıbbiye-i Şâhâne'ye bir telgrafta Hayrabolu Kazası için gönderiliyordu.⁴¹⁵ Babaeski'de tabip ihtiyacının boyutunu gösteren üzücü bir olay yaşanmıştı. Cülus-i hümayûn nedeniyle hükümet konağı belediye tarafından süslenmiş ve bunu izlemek için binlerce insan buraya toplanmıştı. Burada atılan fişeklerden birisi Hüseyin Efendi isimli birinin başına isabet etmiş ve kasabada belediye tabibi olmaması nedeniyle Berber Halim isminde birisi çağırılarak ondan yardım istenmişti. Ancak bir faydası görülmemiş ve şahıs vefat etmişti.⁴¹⁶

Belediye tabipleri yukarıda da ifade ettiğimiz gibi belediyelerin belirlediği iki gün hastaları ücretsiz muayene edecekti. Nizamnamede belirtilen bu hususun Edirne'de uygulamaya konulduğunu görüyoruz. Vilayet Sıhhiye Müfettişi Mehmed Nuri Bey'in ifadesine göre; daire-i belediye tabiplerinden Alenyan Efendi şehrin büyüklüğü ve dağınıklığına mebnî fukara ahalinin hastalarının muayene ve tedavisiz kalmaması için her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri Yıldırım'a, Çarşamba ve Cumartesi günleri Kirişhane'ye, Salı ve Cuma günleri Kırıyık'a ve Pazar günleri sabahları da Yeni İmarete giderek tahsis edilen

⁴¹² Ceride, nr. 57, s. 452, 24 Mart Sene 1307 (5 Nisan 1891).

⁴¹³ BOA, İ. DH. 755/61602, 18 Ağustos Sene 1293 (30 Ağustos 1877).

⁴¹⁴ BOA, DH. MKT. 724/59, 1 Eylül Sene 1319 (14 Eylül 1903), lef 6.

⁴¹⁵ BOA, DH. MKT. 1696/9, 25 Kânunisânî Sene 1305 (6 Şubat 1890).

⁴¹⁶ Ceride, nr. 7, s. 53, 23 Ağustos Sene 1306 (4 Eylül 1890).

mahallerde müracaat edecek fukara hastaları ücretsiz tedavi edecekti. Ayrıca öğlen vakti de her gün Topkapı'da bulunan evinde Tahtelkale ve Kaleiçi ve orta şehirden gelecek fukara hastaları muayene edecek üstelik gelemeyecek derecede ağır olan hastaların evlerine giderek bila-ücret tedavi edecekti.⁴¹⁷ Ancak haftanın yedi günü vilayetin muhtelif semtlerinde, öğle araları da evinde bazı semtlerden gelecekler ücretsiz tedavi edilecek bu da yetmez gibi durumu ağır olanların evlerine gidilerek muayenece edilecek ve bu iş yalnızca bir tabip tarafından yapılacaktı. Edirne gibi oldukça yoğun nüfusa sahip büyük bir vilayette bir tek tabibin bu işin üstesinden gelmesi imkânsızdı. Düşünce, aslında iyi niyetli olmaktan öte pek fazla bir anlam taşımıyordu. Hastaların ücretsiz muayene ve tedavi edilmesi ve de bu vazifenin de tek bir kişiye verilmesi, istismara açık bir durum da yaratıyordu. Örneğin fukara hastaları tedavi için kendisine bir de hayvan alınıp görevlendirilen Edirne Belediyesi tabibi Arkiryadi Efendinin görev yerine gidip gelen hastaları muayene ettiği fakat gelemeyen hastaların evlerine gitmek için bir "altılık" talep ettiği söylentisi gazetelere dahi yansımıştı. Gazetenin ifadesine göre fukaranın çoğunluğunun bu parayı verememesi hasebiyle kocakarı ilacıyla tedaviye mecbur oluyorlardı. Hatta bir Rum'a parasızlık nedeniyle baktırılamamış; kendisine kocakarı ilacı verildiği gibi soğuk aldığı zannedilerek ağustos sıcaklığında diriltmek için tandıra sokulmuş fakat hasta dayanamayıp bayılmıştı. Öldüğü zannedilerek tandırdan çıkarıldıktan yarım saat sonra hasta kımıldamaya başlayınca bayıldığı anlaşılmıştı.⁴¹⁸ Gazetenin Edirne muhabiri yaptığı haberle yetkililerin dikkatini çektiğini fakat doktorun yine hastalara aynı muameleye devam etmekte olduğuna dair haber aldığını hatta iki gün evvel Kaleiçi Mahallesi'nde olan ve kendi hanesine iki üç kapı uzakta bulunan hasta Hristiyan bir kız için müracaat edildiğini fakat para verilmemesi nedeniyle iki saat sonra eczaneye geleceği bahanesiyle ret cevabı verdiğini yazıyordu.⁴¹⁹ Fakat bu tür olayların yaşanmasında -her ne kadar mazur görülemese de- tabiplerin aldıkları yetersiz ücretinde payının olduğu da bir hakikattir. Ücretlerin yetersizliği bir tarafa kimileri bu yetersiz ücreti bile zamanında alamıyordu. Tekfurdağı Sancağı belediye

⁴¹⁷ Ceride, nr. 13, s. 104, 13 Eylül Sene 1306 (25 Eylül 1890).

⁴¹⁸ Tarîk, nr. 867, s. 2, 12 Ağustos Sene 1302 (24 Ağustos 1886).

⁴¹⁹ Tarîk, nr. 886, s. 3, 3 Eylül Sene 1302 (15 Eylül 1886).

tabibi Mustafa Efendinin alamadığı on aylık maaşı vardı.⁴²⁰ Yine Tekfurdağı’nda başka bir tarihte Belediye Tabibi Mehmed Hâmid Efendinin vesikada her ne kadar belirtilmese de muhtemelen para karşılığında, redif askerlerinin tıbbi muayenelerinde sahte rapor verdiği şikâyetler nedeniyle yapılan tahkikat neticesinde anlaşılmıştı.⁴²¹ Vilayet doktorların ekonomik durumlarının düzeltilmesi için harekete geçmişti. Mülkiye, yabancı ve maaşlı belediye tabiplerinden “âdi” esnaf gibi temettü vergisi talep edildiğini ancak kanunda buna dair bir açıklık bulunmadığından doktorlardan bu verginin alınmaması talep edilmişti.⁴²²

Dersaadet’te ve vilayetlerde hükümet-i mahalliye marifetiyle hududu tayin kılınmış olan yerlerde, belediye tarafından “Belediye Eczahanesi” ismiyle birer eczane açılacak ve bunların daire-i belediyeye mahsus olduğunu bildiren, kapıları üzerinde birer özel levha olacaktı (Madde 3). Belediye eczaneleri, icazetname sahibi birer eczacının idaresi ve memleket tabiplerinin nezareti altında bulunacaktı (Madde 17). Belediye eczaneleri ihtiyaç duydukları ecza ve edevatı tabip ile eczacının istidaları üzerine masrafı, bulunduğu mahallin belediyesi tarafından verilerek Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye Nezareti’yle bi’l-muhabere Dersaadet’in merkez eczanesinden getirtilecekti (Madde 18). Yoksul kimselere verilen reçeteler tabip tarafından tasdik edildiği durumda eczane tarafından ücretsiz imal olunacak ve bu reçeteler her hafta eczacı marifetiyle belediye eczanesinin bağlı olduğu mahalle belediye meclisi reisine ve nahiye müdürüne gönderilerek tasdik ettirilecekti (Madde 19). Kent merkezinde nizamnamede belirtilen şartlar belediyenin nispeten kaza belediyelerine göre bütçesinin daha iyi durumda olması sebebiyle yerine getirilmiş ve eczane kurularak faaliyete geçmişti. Ancak kazalar için benzer şeyleri söylemek pek mümkün görünmemektedir. Örneğin Umûm Mekâtib-i Askeriye-i Şâhâne Nezâret-i Celilesi tarafından, Sultanyeri Kazasında belediyece bir eczane küşadı ve gönderilecek eczacı maaşına karşılık olmak üzere 400 kuruş tedarik edilmesi bildirilmişti. Fakat kendilerine kazadan verilen cevap ise belediye

⁴²⁰ BOA, DH. MKT. 832/69, 1 Mart Sene 1320 (14 Mart 1904).

⁴²¹ BOA, DH. MKT. 1090/52, 3 Haziran Sene 1322 (16 Haziran 1906).

⁴²² BOA, BEO, 139/10385, 3 Kânunisânî Sene (15 Ocak 1893).

varidatının yetersizliği nedeniyle şimdilik eczacı celbinden vazgeçmenin zaruri olduğu, şeklinde çok tanıdıktı. Nezaret ise tekrar gönderdiği yazı da, bir an evvel belediye namına eczane kurulması lüzumu tekrarlıyordu.⁴²³

Vilayet salnamelerine bakıldığında Edirne’de şehir merkezinde çok sayıda hususi eczanenin olduğu görülmektedir.⁴²⁴ Bu eczanelerin yanında ilerleyen dönemde Edirne merkez, Ortaköy, Dimetoka ve Gelibolu’da birer Belediye Eczahanesi açılmıştı.⁴²⁵ H. 1310 (M. 1893) senesine ait vilayet salnamesinde Edirne Belediyesi’nin masraf kalemleri belirtilirken, 30.000 kuruş masrafla yeni bir “Eczahane-i Umumi” yapıldığı ifade ediliyordu. Eczane Vali İzzet Paşanın emriyle, belediye tarafından halka ucuz ecza-yı tıbbiye satmak üzere açılmıştı.

Belediyelerin bu dönemde birçok kentte kendi bütçeleriyle hastane kurmayı başaramadıkları görülmektedir. Ancak Edirne Vilayeti’nde Belediye Hastanesi de denilen bir Gureba Hastanesinin tesis edildiği görülmektedir. 1300 senesi başlarında kazaen yanmış olan hastane aynı yılın ortalarında yeniden inşa edilmişti. Hastane memur ve müdüre mahsus oda, hamam ve bir de eczahaneye sahipti. 13 Mart 1891’den 12 Mart 1892 tarihine kadar geçen bir sene zarfında fakir ve gurebadan hastaneye kadın ve erkek 687 hasta gelmişti. Aynı sene hariçten müracaat eden 11.912 hasta nöbetçi tabipler tarafından meccanen tedavi edilmiş bunlardan fakir oldukları tahakkuk eden 11.900’üne hastane eczanesinden reçete ile gerekli ilaçlar verilmişti. Yerel idare hastaneye çok önem vermekte ve düzenli çalışması için gayret etmekteydi. Hastane de imkânları nispetinde oldukça iyi hizmet veriyordu. Gelirlerinin çok kısıtlı olduğu bilinen belediyenin gider kalemlerine bakıldığında 100.000 kuruşluk şehiriçi şoseleriyle adi kaldırım tamiri masrafı ilk sırada yer alırken gaz iş’âliyesi ve tahsildâriye gideri 88.000 kuruşla ikinci sırada gelirken 80.000 kuruşla Gureba (Belediye) Hastanesine ait gider üçüncü sırada gelmekteydi.⁴²⁶ Bu da merkezi idarenin ve belediyenin özellikle yoksul kesimlerin sağlık hizmeti alabilmelerine verdikleri önemi göstermektedir.

⁴²³ BOA, DH. MKT. 2534/49, 6 Eylül Sene 1317 (19 Eylül 1901).

⁴²⁴ 1291 senesine ait Edirne Vilayet Salnamesinde şehirde 9 eczanenin olduğu belirtilmektedir. EVS. Def’a 5, Sene H. 1291 (M. 1874), s. 133.

⁴²⁵ EVS. Def’a 16, Sene H. 1307 (M. 1890), s. 267.

⁴²⁶ EVS. Def’a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 251-252, 255.

1.3.2.2.3. Aydınlatma Hizmetleri

Belediyeler tarafından icra edilen bir başka hizmette sokakların aydınlatılması hususudur. Bu amaçla belediye tarafından şehir içinde geceleri çarşı ve mahalleler arasında 780 adet fener yakılıyordu. Fakat belediye meclisince bu miktarın yetersiz olduğu görülerek 1.100'e çıkarılmıştı. Bu fenerlerin her birine yaz geceleri 80 dirhem, kış geceleri de 100 dirhem yağ konularak muvazzaf gazcılar tarafından yakılıyordu.⁴²⁷ Ancak sokakların aydınlatılması fenerlerin artan sayısı ile birlikte belediye bütçesi için karşılanması güç bir yük haline geliyordu. Şehre senede 40.000 sandık gazyağı ithal ediliyordu. 1898 senesi belediye bütçesinde yakılmakta olan gaz fenerleri için 87.000 kuruş tahsisat görünmesine karşın aynı sene de gaz bahası, fenerlerin yenilenmesi ve tamiri gibi masraflar 91.000 kuruşa ulaşmıştı. Üstelik tahsisatında neredeyse yarısı 45.000 kuruş tahsil edilmiş ve kalan kısmı bakayada kalmıştı. Öte yandan ahaliden gaz iş'âliyesinin alınmasında bazı güçlükler yaşanıyor ve birçok şikâyet neden oluyordu. Gaz iş'âliyesinin alınmasından sarf-ı nazarla talimat gereği alınması lazım gelen rüsum-ı arziyeden başka gaz sandıklarının her birinden bir defa olarak 100'er para alınarak bundan hâsıl olacak parayla şehrin aydınlatılmasının idaresi temin edilmesi tasavvur olunmuştu. Edirne Belediye Meclisi tarafından hazırlanan mazbatada ifade edilen bu görüş, yine Vilayet İdare Meclisi tarafından gönderilen mazbata ile merkeze iletilmiş ve gereğinin yapılmasına dair yetki istenilmişti.⁴²⁸ Merkezi idarece, bir defa olarak 100'er para alınmasının gaz fiyatlarını yükselteceği ve bundan dolayı da önceden iş'âliye vermekle mükellef olmayanların -zengin ve fakir kimselerin- eşit olarak mükellefiyeti icap edeceğinden uygun görülmemişti. Merkezi idareye göre münasip görülmemesinin bir diğer sebebi de kanaatimizce de en önemlisi, emtia-i ecnebiye üzerine böyle bir vergi konulmasının beraberinde itirazı getirmesi ihtimaliydi. Bunun yerine vilayete yalnızca gaz fenerleri masraflarının

⁴²⁷ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 252.

⁴²⁸ BOA, ŞD. 1926/34, 26 Mayıs Sene 1315 (7 Haziran 1899), DH. MKT. 2208/116, 26 Mayıs Sene 1315 (7 Haziran 1899), DH. MKT. 2228/132, 21 Temmuz Sene 1315 (2 Ağustos 1815).

karşılığı tahsisatın vakt ü zamanında tahsiline dair tedbirlerin alınması ve bakaya bırakılmamasının çaresine bakılması tavsiye ediliyordu.⁴²⁹

Bu arada Edirne şehrinde tarîk-ı âmme, resmî daireler, mektepler ve hastanelerin havagazıyla tenvîri (aydınlatılması) için bir teşebbüs olduğunu görmekteyiz. Daha doğrusu şehrin aydınlatılması işini alabilmek için bir rekabet yaşandığını görmekteyiz. Havagazı ile tenvîr işinin kârlı olduğunu ve Edirne gibi büyük bir şehirde de yapılabileceğini düşünen varlıklı bazı kimseler, gerekli imtiyazı alabilmek için çaba sarf etmişlerdi. Osmanlı Devleti tebaasından Mösyö Yanko Komi(?) ile Adolf Rozantal müştereken şehrin havagazıyla aydınlatılması imtiyazını almak için başvurmuşlar fakat daha sonra maddi şartları yerine getiremeyeceklerini düşünerek geri çekilmişlerdi.⁴³⁰ İmtiyaza talip olan bir başka isim de Mark isimli bir tüccardı. Mark 6 Eylül 1887 tarihli arzuhal ile Ticaret Nezareti'ne başvuruda bulunmuştu.⁴³¹ Mark, başvurusundan yalnızca 6 gün sonra muhtemelen imtiyazın kendisine verilmesinde etkili olacağı düşüncesiyle mezkûr imtiyaz için devâir-i askeriye müteahhitlerinden ashab-ı servet ve itibar Mehmed Necati Efendi'nin de kendisiyle ortak olduğunun ve resmi muamelelerde adının zikr ve kayıt olunmasına dair yeni bir istida da bulunmuştu.⁴³² Petrol gazıyla, 700 lira masrafla ve de 900 adet gaz feneri ile aydınlatılan şehrin havagazıyla aydınlatılmasının kendilerince de faydasından bahseden Edirne valisi, Dersaadet tüccarından George Pamukciyan'ında bu işe talip olduğunu ve 10 gün müsaade istediğini söylüyordu.⁴³³ Edirne ile birlikte Bursa şehrinin gazla aydınlatılması imtiyazına talip olan bir başka isim ise Mösyö Barifli idi.⁴³⁴ Ancak vilayet, Nâfia Nezareti'ne gönderdiği 15 Teşrinisâni Sene 1303 (27 Kasım 1887) tarihli tahriratta, mezkûr imtiyazın bir başka başvuru sahibi Osmanlı tebaası ve sahib-i emlâk İsmail Hakkı Efendi gibi

⁴²⁹ BOA, BEO. 1339/100404, 28 Haziran Sene 1315 (10 Temmuz 1889).

⁴³⁰ BOA, İ. DH. 1059/83120.

⁴³¹ BOA, İ. DH. 1059/83120, 25 Ağustos Sene 1303 (6 Eylül 1887), Lef 5.

⁴³² BOA, İ. DH. 1059/83120, 31 Ağustos Sene 1303 (12 Eylül 1887), Lef 6.

⁴³³ BOA, İ. DH. 1059/83120, 9 Eylül Sene 1303 (21 Eylül 1887), Lef 7.

⁴³⁴ Tercüman-ı Hakikat, nr. 3915, 24 Temmuz Sene 1307 (5 Ağustos 1891).

kudretli bir zatın uhdesine ihalesinin her yönden iyi olacağına dair görüş bildirmişti.⁴³⁵

Devlet-i Aliyye adına Nâfia Nazırı Zihni Paşa ile Devlet-i Aliyye tebaasından İsmail Hakkı Efendi arasında bir şartname ile mukavelename imzalanmıştı.⁴³⁶ Mukavelenamenin birinci maddesinde *“Edirne şehrinin maden kömüründen mamul gaz ile tenvîri için taraf-ı Devlet-i Aliyye’den İsmail Hakkı Efendi’ye imtiyaz verilmiştir”* denilmektedir. İmtiyazın müddeti ferman tarihinden itibaren 40 senedir (madde 2). Mukavelenamenin teatisi tarihinden itibaren 8 ay içerisinde çalışmaya başlanacağı ve 18 ay zarfında da bitirilmesi taahhüt ediliyordu (madde 4). İmtiyaz sahibi taahhütlerinin icrası için ferman tarihinden itibaren bir sene müddet zarfında merbût şirket nizamnamesi esasına göre Osmanlı bir anonim şirketi teşkiline yetkili ve mecburdu (madde 12). Yine imtiyaz sahibi fermanın kendisine ulaşmasından itibaren 1 ay müddet zarfında Bank-ı Osmaniye esham olarak 1.000 lira kefalet akçesi verecekti (madde 13). Gazhanenin memurin-i fenniyeden başka istihdam olan memurları, amele ve hademesi Osmanlı Devleti tebaası olacak ve hükümetin tayin ve kabul edeceği kıyafet giyecekler ve özellikle fes giyeceklerdi. Ayrıca vazifelerini ifa ettikleri sırada ahalinin kolaylıkla tanıyabilmeleri için bu memurlar üzerinde şehrin isim, sıra numarası ve hamilinin adıyla kendi ismi ve kumpanyanın isminin bulunduğu birer adet plakayı taşıyacaklardı (madde 15). İmtiyaz sahibi her çeşit hâsılânın 6 aylık cetvellerini Edirne Belediyesine takdim edecekti (madde 17). Fakat imtiyazı uhdesinde bulunan İsmail Hakkı Efendi şartname ve mukavelede mevcut havagazı imalatının keşfiyât-ı kat’iyye haritalarının hazırlanması sırasında yaşanan gecikmeler nedeniyle taahhüt edilen işe başlama ve bitirme müddetinin de 3-4 ay temdidini talep etmiş ve kendisine 3 ay süre tanınmış ve yine bu müddet zarfında da yerine getirilmez ise Bank-ı Osmaniye verilen teminat akçesinin hükümet tarafından zabt edilmesinin tabii olacağı

⁴³⁵ BOA, İ. DH. 1059/83120, 15 Teşrinisâni Sene 1303 (27 Kasım 1887), Lef 10.

⁴³⁶ A. DVN. MKL. 29/8, 26 Kânunievvel Sene 1303 (7 Ocak 1888), Lef 3.

söylenmişti.⁴³⁷ Mukavelenamenin akıbetine dair çalışmamız esnasında bir kayıta maalesef tesadüf etmedik.

1.3.2.2.4. Belediyenin Diğer Kamu Hizmetleri

1871 tarihli vilayet nizamnamesinin 124. maddesinde Meclis-i Beledînin vazifeleri belirtilirken, belediyelere memleketin tenzifat ve tezyinatı (temiz ve güzel olması), ölçü ve tartılar ile fiyatların düzenlenmesi, iskele, meydanlar ve mesireler tesisi, yolların aydınlatılması, şehir içindeki ve kasabadaki yolların genişletilmesi, tamiri vb. vazifeler verilmişti.

Edirne’de de bu doğrultuda bazı faaliyetlerin olduğunu görmekteyiz. 1873 yılında mesire olarak Hadika-i Fevaid adı ile bir bahçe kurulmuştu. Bir başkası da, 1905 senesinde Kaleiçinde çıkan büyük yangın sonrasında yangın yerinin düzenlenmesi esnasında, Edirne Belediye Reisi Dilaver Bey’in başvurusuyla Ermeni Kilisesi’ne bitişik yerdeki araziye yapılmak istenilmiş ve daha sonra Belediye Başkanı Fuat Bey tarafından yapılmıştı.⁴³⁸ Edirne’deki ibtidaiye mekteplerine gelir temin etmek maksadıyla Fevaid Bahçesinde bir otel ve gazino inşa edilmesi kararlaştırılmış ve inşaat rayiç defteri Edirne Belediyesince tasdik edilmişti.⁴³⁹ Ayrıca Edirne Belediye Dairesi önünde de bir bahçe bulunuyordu. Bu ve diğer bahçeler yaz mevsiminde özellikle ramazan ayında şehrin rağbet gösterilen gezinti alanlarıydı. Belediye bahçesi içerisine muvakkaten yapılan tiyatroda ramazan ayında oyunlar icra edilirken bando mızıkada da izleyicilere “konser” veriyorlardı. Ramazanda şehirdeki canlılıktan bahseden Tarık Gazetesi’nin Edirne muhbiri, Eski Camii muvakkathanesinden Sultan Selim Camii önüne kadar olan caddenin İstanbul’un Aksaray Divanyolu caddelerini andırdığını söylüyordu.⁴⁴⁰ Gazetenin muhbiri Fasulyeciyan idaresinde olan tiyatro kumpanyası tarafından belediye bahçesinde kurulan tiyatro da oyun icra edilmeye başlandığından söz ediyor ve devamında oyuna dair herhangi bir ayrıntı vermeden “*tiyatrolara mekteb-i edeb nâmı adı*

⁴³⁷ BOA, İ. MMS. 102/4310, 20 Teşrinisâni Sene 1304 (2 Aralık 1888), MV. 37/54, 13 Teşrinisâni Sene 1304 (25 Kasım 1888).

⁴³⁸ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, Yayınlayan Ratip Kazancıgil, Edirne 1998, s. 70.

⁴³⁹ MF. MKT. 907/35, 18 Şubat Sene 1321 (3 Mart 1906), Lef 8.

⁴⁴⁰ Tarık, nr. 794, 29 Mayıs Sene 1302 (10 Haziran 1886).

verilmekde olmasına nazaran bu tiyatroya mekteb-i bî-edeb demek becâ görünüyor” diyerek tiyatro kumpanyasını “edepsizlikle” suçluyordu.⁴⁴¹ Yine aynı gazetenin muhbiri, Ramazanın 10. gecesi belediye dairesi önündeki bu bahçeye gittiğinde, şahit olduğu ilginç bir olayı aktarmaktadır. Bahçeye gelenlerden yirmişer para duhûliyye (giriş ücreti) alındığından, Edirneli birinin girdiği sırada bahçenin kapısındaki görevli kimse tarafından giren kişiye “hani ya entrée” diye hitap etmesi üzerine, adamın işte entari diyerek giymiş olduğu entarisini göstermişti. Duhûliyyeyi toplayan adamın bahçeye girmek için yirmi para vereceğini söylemesi üzerine, cevaben “*gözüm böyle söylesen olmaz mı ben arkamdaki entarimi soruyorsun zannettim de gösterdim*” diyerek parayı vermiş ve bahçeye girmişti.⁴⁴²

Belediyelerin en mühim vazifelerinden biriside hiç şüphesiz ki şehrin temizliğinin sağlanması ve korunmasıdır. Edirne Belediyesi kurulduktan bir süre sonra çarşı ve pazarın temizliği işlerinin yürütülmesi için tek bargirli arabalar satın almıştı. Belediye bu arabalar ile istihdam olunacak arabacıların maaş ve masraflarının ve şehre girip çıkan araçların yollara verdikleri zararlarla kaldırımların tamiri masraflarının karşılanması için şehre giren odun, kömür, saman vs. eşya ile yüklü araçlarla zengin kimselerin ve arabacıların ellerinde bulunan arabalardan belli miktarda vergi alınmasını vilayetten talep etmişti. Edirne belediyesinin isteğini Filibe, Tekfurdağı ve daha başka vilayete bağlı kasaba belediyeleri takip etmişti.⁴⁴³ 1892’de Edirne belediyesinde şehrin temizlik işleri dört adet süprüntü aracıyla yürütülüyordu. Bunlara on üç araba daha ilave edilerek çarşı ve sokaklardan başka bilumum büyü (evler) ve mesâkînin (meskenler) çöpleri naklolunmaktaydı. Hanelerden bu hizmet karşılığı aylık 2, 3 ve 4 kuruş resim alınmaktaydı ancak fakir haneler bu vergiden muaftı. Edirne Belediyesi’nin gelirlerine bakıldığında bu verginin belediyenin ana gelir kalemlerinden birisi olduğu görülmektedir. Belediyenin 1308 senesine ait toplam 857.947 kuruş 10 para gelirin 100.000 kuruşu tanzifat (temizlik) resminden sağlanıyordu.⁴⁴⁴ Fakat Edirne gibi büyük bir şehirde sokakların temizliği, çöplerin toplanması gibi

⁴⁴¹ Tarîk, nr. 809, 13 Haziran Sene 1302 (25 Haziran 1886).

⁴⁴² Tarîk, nr. 801, 5 Haziran Sene 1302 (17 Haziran 1886).

⁴⁴³ BOA, ŞD. 1906/3, 19 Mart 1286 (31 Mart 1870).

⁴⁴⁴ EVS. Def’a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 251, 254.

vazifeleri mevcut personelle ne kadar düzenli ve yeterli bir biçimde yerine getirebildiği konusu şüphelidir. Zira gazetelerde de Edirne Belediyesi ile alakalı bu düşüncemizi destekleyen olumsuz birtakım haberler yer alıyordu. Ceride'de Yıldırım, Kirişhane gibi mahallelerde üzerleri açık birçok lağımın mevcut olduğundan, mahalle aralarında çirkâb (pis su) ile yine bazı dar sokak ve mahallelerde bir hayli çöp bulunduğu bildiriliyordu.⁴⁴⁵ Edirne Belediyesi'nin erkân-ı vilayet ve memleket elinde olmasına karşın, umur-ı vakıa ve muamele-i mukteziyenin tesis edilmiş nizam dairesinde cereyan etmemesinden dolayı beklenen faydanın hâsıl olmadığı, bilakis birtakım olumsuz ahvâlin meydana gelmekte olduğunun haber alındığından bahisle, vilayet ikaz ediliyordu.⁴⁴⁶ Muteber gazetelerin mektub-ı mahsus kısmında Edirne'den gönderilen mektuplarda, Edirne'de birtakım icraat ve ıslahat-ı cedide yapıldığından ve memleketin ihtiyacı bulunan yolların mükemmel tesviye kılındığına dair haberlere karşın kendisinin Edirne'de bulunduğunu ve bu icraat, ıslahat ve yolların tesviyesinden bir eser görmediğini belirten bir kişi, Edirne'de belediye dairesi var ise de "belediye müdürünün istignâsı çekilmez bir zat" olduğunu söylüyordu. Bu kimse "müdürün" adam kabul etmekle vakit geçirmekte olduğundan, şehirde her tarafta açılan hendeklere, çarşı yüzündeki şose yollara bakılmadığını ifade etmekteydi.⁴⁴⁷ Yine Tarık Gazetesinin bir başka nüshasında da Edirne muhbiri, hava sıcaklığının artmasıyla birlikte burnunu mendil veya sair bir vasıta ile tıkamaksızın geçmenin kabil olmadığını, birçok sokak, virane ve bataklıkların kötü kokularının defedilmediğini ve bunların sıhhat-i umumiye için daima tehlike arz etmesi hasebiyle icap eden tathirat ve tanzifatın icrasını belediyeden rica ediyordu.⁴⁴⁸

Yangınla mücadele, sağlık alanında faaliyetler, sokakların temizliği, aydınlatılması gibi icraatın yanında belediyenin sorumluluklarından birisi de halkın temel besini olan ekmek üretiminin kontrolüydü. Osmanlı Devleti'nde H. 13 Rebiülahir Sene 1287/R. 30 Haziran Sene 1286 (M. 30 Haziran/1 Temmuz 1870) tarihli irade-i seniyye ile bir ekmekçilik nizamnamesi neşredilmişti. Bu

⁴⁴⁵ Ceride, nr. 1, 2 Ağustos Sene 1306 (14 Ağustos 1890).

⁴⁴⁶ BOA, BEO. AYN. d. nr. 824, 6 Cemaziyelahir Sene 1291 (21 Temmuz 1874).

⁴⁴⁷ Tercüman-ı Hakikat, nr. 2419, 8 Şevval Sene 1303 (10 Temmuz 1886).

⁴⁴⁸ Tarık, nr. 796, 31 Mayıs Sene 1302 (12 Haziran 1886).

nizamnameyle ülkede ekmeğin gramına, fiyatına, hamur teknelerinin yapılacağı ağaçtan su kazanının malzemesine, su hazinesinin musluğun 10 cm aşağıda olması gerektiğine kadar detaylı bir biçimde fırınların açılması için gerekli koşullarla nizama uymayan kimselere karşı uygulanacak cezalar vb. tespit edilmişti. Nizamnameye göre tadı ve yapısı bozuk hamur ekmek yapılırsa bu ekmekler zapt edilecek, gramajında eksiklik tespit edilirse yine el konularak fukaraya dağıtılacak ve de suç tekrarlandığı vakit nakdî ceza artırılarak alınacaktı.⁴⁴⁹

Edirne Belediyesinin nizamnamenin uygulanması hususunda şehirde denetimler yaptığını görmekteyiz. 1891 senesi Haziranında yapılan kontrollerde bir hafta boyunca şehirde çıkarılan ekmelerden 603 kıyyesinin⁴⁵⁰ yemeye elverişli olmadığı tespit edilmesi üzerine bunlar nizamname-i mahsusa gereğince nehre atılmış, 419 kıyyesinin de eksik tartılmasından ötürü müsadere olunarak fukaraya dağıtılmıştı.⁴⁵¹ Nizamnamede suçun tekrarlanması gibi durumlarda nakdî ceza öngörülüyordu. Belediye görevlilerince eksik ekmek tartan bir ekmekçi esnafına 375 kuruş nakdî ceza kesilmişti.⁴⁵² Belediye dairesinin ekmek yapımının nizama uygun şekilde yapılması için denetimlerine ciddiyetle devam ettikleri görülmektedir. Yapılan denetlemeler ve bu denetlemelerin neticeleri vilayet gazetesinde ilan olunuyordu.⁴⁵³ Fakat burada şunu da ifade etmek gerekir ki belediye tarafından yapılan teftişler de birtakım nizama aykırı uygulamalar olduğuna dair itirazlara da sebebiyet veriyordu. Örneğin 1892 senesinde simitçi esnafının öteden beri fırınlarında pişirip sair ekmekçi fırınlarından 5 para noksanıyla satmakta oldukları ekmeğin, beher

⁴⁴⁹ Nizamnamenin tam metni için bkz. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, s. 179-185.

⁴⁵⁰ Kıyye; 1282 grama karşılık gelen bir ağırlık ölçüsüdür.

⁴⁵¹ Ceride, nr. 77, 6 Haziran Sene 1307 (18 Haziran 1891).

⁴⁵² Ceride, nr. 69, 9 Mayıs Sene 1307 (21 Mayıs 1891).

⁴⁵³ 1902 senesinde yapılan denetimde eksik tartıldığı tespit edilen 80 kıyye ekmek fakirlere dağıtılmıştı. Edirne, nr. 1108, 21 Mart Sene 1318 (3 Nisan 1902), 6-13 Mart 1903 tarihleri arasında ekmekçi ve simit fırınlarında imal edilip satılan ekmeklerin belediye tarafından belirlenen miktardan eksik tartılan 1.957 kıyye ekmeğe el konulmuş ve bu ekmekler özel memurlar vasıtasıyla Kirişhane, Yeni İmaret, Süpürgeciler, Umur Bey, Camii-i Atik ve Üç Şerefeli, Kıyak, Yıldırım, Güzelce Baba, Tahte'l-kale semtlerinde her millet fukarasına dağıtıldığı gibi 67 kıyyesi de bayram günleri daire-i belediyeye müracaat eden fakir kimselere dağıtıldığı belediye riyasetinden bildirilmişti. Edirne, nr. 1156, 6 Mart Sene 1319 (19 Mart 1903).

kıyyesini 10'ar para noksanıyla satmaları zımında daire-i belediyece zorlandıklarından mağduriyetlerinin giderilmesi hususunda bazı esnaf adına vekili Dimitri mühür ve imzasıyla merkeze bir dilekçe verilmişti.⁴⁵⁴ Yalnızca ekmekçi esnafı değil nizama aykırı hareket eden tüm esnaf denetlenmeye çalışılıyordu. Ahaliye ve askerlere haddinden fazla fiyata erzak satan esnafın derhal kontrol edilerek gereğinin yapılması için vali tarafından belediye dairesine özel emir verilmişti.⁴⁵⁵

Belediye dairesinin sosyal sorumluluğunu da ihmal etmeyip, bütçesi imkân verdiği ölçüde ihtiyacı olanlara yardım etmeye çalıştığı görülmektedir. Fakir olan ve aynı zamanda sakatlıkları nedeniyle bir işte çalışamayacakları anlaşılan erkekler ile sakat ya da bir iki çocuğu olup hizmetçiliğe kabul olunmayan dul ve ihtiyar kadınlara ve çocuklarına, zarurî ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için aylık bir miktar maaş veriliyordu. Bu şekilde 156 kişiye yalnızca ekmek, 14 kişiye de ekmek ile birlikte maaş ve 45 nefere de yalnızca maaş verilmekteydi.⁴⁵⁶ Cısr-i Mustafa Paşa'da 1890'da yaşanan taşkın kasabada ciddi hasara sebebiyet vermiş; 609 hane, 39 dükkân, 7 han, 3 mağaza, 1 böceklik, 1 karakolhane, 20 öküz, 2 inek, 10 merkep, 15 manda, 15 bargir, 130 koyun mahv ve telef olmuştu.⁴⁵⁷ Belediye Reisi Abdülkadir Ağa tarafından Cısr-i Mustafa Paşa'ya götürülen (İslam mahallesine 85, Bulgar mahallesine 105, Yahudi mahallesine 35, Rum mahallesine 5, muhtaç memurlara 20, Dimitri, Aladağ ve Karyelerine 13 olmak üzere) toplam 263 yorgan selzedelere dağıtılmak üzere teşkil olunan özel komisyona verilmişti.⁴⁵⁸

1.3.3. Belediyenin Mali Durumu

19. yüzyılda modern belediyeciliğin henüz kuruluş döneminde göze çarpan en önemli zaafılarından birisi malî kaynaklarının kıtlığı ve buna rağmen bu kaynakları bile merkezi hükümetin kontrolü altında kullanabilmeleriydi.⁴⁵⁹ 1871 Vilayet Nizamnamesinin 26. maddesinde meclis-i beledînin varidatı sıralanırken

⁴⁵⁴ BOA, BEO. 60/4499, 17 Ağustos Sene 1308 (29 Ağustos 1892).

⁴⁵⁵ Tercüman-ı Hakikat, nr. 2322, 10 Cemaziyelahir Sene 1303 (16 Mart 1886).

⁴⁵⁶ EVS, Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 253.

⁴⁵⁷ Ceride, nr. 14, 16 Eylül Sene 1306 (28 Eylül 1890).

⁴⁵⁸ Ceride, nr. 17, 27 Eylül Sene 1306 (9 Eylül 1890).

⁴⁵⁹ Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 190.

ilk başta merkezi hükümetin tahsis ettiği rüsumat zikredilmekteydi. İkincisi tanzimat-ı memlekette istifade edenlerden alınacak vergiler, üçüncüsü nakdî cezalar, dördüncüsü icâre kontrato kaydiyesinden ve beşincisi de belediye idaresine yapılacak iane ve hibelerden, yolların ve geçitlerin genişletilmesi sırasında boş kalacak yerlerle başka imar edilecek mahaller hâsılatı olarak sıralanmıştı.⁴⁶⁰ Edirne Belediyesinin en erken dönem gelir kaynaklarına bakıldığında ise, daire-i belediye nizamnamesinde belirtilen nakdî ceza hâsılatından başka çalgıcı ve hünerbaz takımına verilen ruhsatiye tezkerelerinden düğün cemiyetleri için 10, davetler için 3 kuruş yine binaların tamiri için verilen ruhsatiye tezkerelerinden dükkânların basit tamiri için 7, hanelerin tamiri için 3 ve her çeşit yük ile taşradan şehir içine gelecek arabalara verilecek ruhsatiye tezkereleri için her birinden 10 ve yüklü hayvanlardan 5 para duhuliye, yeni inşa edilecek selhane, hane ve dükkânlardan alınacak ruhsatiye resmi gibi gelirler ve gelir kalemleri görülmektedir.⁴⁶¹ Vilayet dâhilinde teşkil eden devâir-i belediyenin 1869 yılı içerisindeki geliri, 17 yük 74.934 kuruş 12 para iken giderleri ise 11 yük 32.449 kuruş 9 para idi.⁴⁶²

Osmanlı Mebusan Meclisinde belediye kanunu görüşülürken belediyelerin gelirleri münakaşa konusu olmuş; bazı mebuslar gelirlerin belediyeye verilmeyip hazineye ait olmasını savunurken kimileri de İstanbul'da belediyeye terk edilen bazı vergilerin taşrada hükümetçe alınmasını adaletsizlik olarak nitelendirmekteydi. İlber Ortaylı mebusların belediye gelirleri konusunda taşra ayanının geleneksel eğilimini taşıdıklarını, gelir oluşturacak yeni vergi ve kalemler konmasına karşı oldukları görüşündedir.⁴⁶³ Edirne Mebusu Rasim Bey; *“Daire kendi varidatını kendi teşkil eder. Edirne Belediyesi 5.000 kuruş varidatla başladı. Şimdi 45.000 kuruş varidatı vardır. Bir daire ne kadar küçük olursa güzel iş görürse varidatını kendisi artırır ve ahaliye bâr (yük) olmaz, büyük olursa bâr olur”* diyerek tartışmaya katılıyordu. İstanbul Mebusu Ahmed Hilmi Efendi ise; *“Rasim Bey Edirne'yi İstanbul'a kıyas ediyor; hâlbuki Galata, Beyoğlu, Tarabya, Kadıköy gibi İstanbul'un bazı mahalleri zengin ise de bazı*

⁴⁶⁰ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*, s. 98.

⁴⁶¹ BOA, İ. ŞD. 10/487, 23 Mayıs Sene 1284 (4 Haziran 1868).

⁴⁶² BOA, BEO. AYN. d. 820, 18 Cemaziyelahir Sene 1287 (15 Eylül 1870).

⁴⁶³ Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 190-191.

*mahalleri vardır ki 5-6 hane aç yatar” şeklinde ona yanıt veriyordu.*⁴⁶⁴ Edirne Mebusu Rasim Bey mecliste her ne kadar Edirne Belediyesi’ne dair güzel sözler sarf etmiş olsa da hakikatte durum biraz farklıydı. Zira belediye, gelirinin yetersizliğinden sıkıntı çekmekte ve yeni gelir kalemleri yaratmak için uğraşmaktaydı. Meriç Nehri sal rüsumunun ve İnöz Limanı hâsılâtının belediyeye verilmesine karşın Edirne’nin Ruslar tarafından istilasından dolayı konu neticelenmemiş olduğundan daha sonra bu hâsılâtın belediye verilmesi istenmişti.⁴⁶⁵ Belediye şehir içindeki bir yolun yapımı ve tamiri için dahi gelirlerinin yetersizliğini söyleyerek merkezden yardımın talep etmekteydi. Edirne istasyonundan kışlaya kadar giden şosenin şehir içine ait 2.200 metrelik kısmının tamirinin 1.500 liraya mal olacağı fakat belediye varidatının bu masrafa bile kifayet etmemekte olduğu gibi sonradan rüsumat-ı malumenin (hangi vergiler olduğu belirtilmiyor) hazineye alınmasından dolayı belediye idaresinin büsbütün müşkülata düşer olduğundan bir defaya mahsus nafia ve amele-i mükellefe tarafından yapılması istenilmekteydi. Hâlbuki yol yapımında mükellefiyet şehir haricindeki yolları kapsıyordu ve söz edilen yol belediyenin sorumluluğundaydı.⁴⁶⁶ 1895’te Sadarete Edirne valisi tarafından gönderilen tahrirat, belediyenin malî durumunun yetersizliğini, çekilen sıkıntıyı tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir. Birtakım mahallere nispetle çok cüzi olan belediye varidatından kantar ve zebhiyye resminin hazineye alındığından imarat ve tezyinat-ı belediye için bir imkân kalmadığı ifade ediliyordu. Kordonlar teşkili nedeniyle şehirde ticari durgunluk yaşanmış ve bununda belediye varidatına olumsuz etkileri olduğundan yangın söndürülmesi için alınması irade buyrulan alet ve edevat-ı itfaiye dahi alınamamıştı. Öte yandan frengi hastalarının tedavisi için ayrı koğuşlar tahsis olunan ve idaresi belediye varidatına bağlı olan hastanenin idaresi hususunda da fevkalade güçlük yaşandığından bahsediliyordu. Sabah Gazetesinin 7 Kânunisânî Sene 1310 tarihli nüshasında, Diyarbakır Vilayeti Belediye Dairesinin ihtiyacının giderilmesi için yarısı hazineye ait olan kantar ve zebhiyye resminin külliye belediye

⁴⁶⁴ Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, C. 1, İstanbul 1939, s. 139.

⁴⁶⁵ BOA, ŞD. 283/32, 9 Haziran Sene 1296 (21 Haziran 1880).

⁴⁶⁶ BOA, DH. MKT. 1607/62, 8 Mart Sene 1305 (20 Mart 1889), DH. MKT. 1617/21, 5 Nisan Sene 1305 (17 Nisan 1889).

dairelerine terkiine dair irade buyrulduğu şeklindeki haber kaynak gösterilerek, bu vergilerin Edirne Belediyesine terki istenmişti. Fakat Diyarbakır Belediyesine terki hususunda Diyarbakır Vilayetinden talep olsa da irade gereği bu vergilerin yarısının hazineye ait olması nedeniyle talep uygun bulunmadığı gibi, Sabah Gazetesinde çıkan haberinde yanlış olduğu söylenerek ilgili talep reddedilmişti.⁴⁶⁷

Belediye dairesinin bütçesinin sözü edilen vaziyeti 20. yüzyılda da devam ettiği gibi bu hal Edirne Belediyesine has bir durum da değildi. Kasaba belediyelerinin durumu da aslında merkezden farksızdı. İnöz Belediyesi varidatının yetersizliğini sebep göstererek Meriç Nehri üzerinde belediye tarafından inşa edilmiş olan iskeleden ihraç edilecek emtia ve eşyadan duhuliye resmi alınmasına dair talebi vardı. Bu şekilde hem iskelenin tamirâtı sağlanacak hem de belediyeye ait birtakım masraflar karşılanacaktı.⁴⁶⁸ İskeçe Kasabası da merkez-i kazanın büyüklüğüne münasip bir hal-i intizama ifrağı zımında mesireler tesis ve ihdası, ticari işlerin kolaylaştırılması, ziraatla iştigal eden ahali ve esnafın alışverişte, çiftçinin çift hayvanı tedariki gibi ihtiyaçların karşılanmasının devlet ve memleket için öneminden bahisle her sene rûz-ı Hızır'dan başlayarak 3 günü pehlivan güreşine mahsus olarak 1 hafta sürecek bir panayırın kurulması için müsaade isteniyordu. Panayır için tertip edilecek duhuliye biletlerinden elde edilecek hâsılâtın yarısı maarife diğer yarısı da belediyeye gelir olacaktı.⁴⁶⁹

Belediyeler bir yandan malî zorluklarla mücadele ederken bir yandan da kendisine yüklenilen hizmetleri yapmaya çalışıyordu. Bu mücadelede çözüm yolu ahaliye yeni vergi ya da mevcut vergilerin artırılması olarak yansiyordu. Bu vergilerden duhuliye vergisi en fazla probleme neden olan vergi kalemlerinden birisiydi. Edirne'deki arabacı esnafı ve ziraatçıları tarafından Sadarete verilmiş iki arzuhal bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Her iki dilekçede de 15 Şubat 1315 tarihli İkdam Gazetesinin ikinci sayfasında bazı belediye dairelerince gelirlerinin kifayetsizliği nedeniyle kasaba içine giren araba, hayvan ve

⁴⁶⁷ BOA, BEO. 574/42991, 6 Şubat Sene 1310 (18 Şubat 1895).

⁴⁶⁸ BOA, DH. MKT. 2303/14, 27 Kânunisâni Sene 1315 (8 Şubat 1900).

⁴⁶⁹ BOA, DH. MKT. 2635/100, 27 Eylül Sene 1324 (10 Ekim 1908).

yüklerden duhuliye vergisi gibi vergi ihdasına kalkışılmasının caiz olamayacağı şeklinde yazılı olduğunu ifade ettikleri habere dayanarak Edirne’de belediye dairesince alınan duhuliye vergisinin kaldırılmasını istiyorlardı. Bunun için de bir buçuk yıl önce yaptıkları müracaata karşılık bir netice alamadıklarını söylüyorlardı. Etraf köy ve kasalardan gelen ziraatçıların kendi ürünlerini getirdiklerini ve bunların en fakir olanlarının bile senede 40-50 defa gelmek zorunda olduklarını ve bunlardan her seferinde 3 metelik duhuliye namıyla vergi alındığını ifade ediyorlardı. 50’den 100 kuruşa kadar bir meblağa tekabül eden bu verginin gayrimeşru olduğu düşüncesindeydiler. Arabacı esnafı da arabalardan çeşitlerine göre muhtelif miktarlarda duhuliye alındığını örneğin bir bargirli araba sahibinin ortalama günlük 3 kuruştan bir sene zarfında kazancının yarısından fazlasına karşılık geldiğini söylüyorlardı.⁴⁷⁰ Edirne Belediyesince alınmakta olan duhuliye resmi şikâyet konusu olmaya devam ederken mesele Şûrâ-yı Devlet’e intikal etmişti. Edirne’den konuya dair bilgi istenilmiş, bunun üzerine merkeze verilen cevapta arabaların zarar verdikleri kasaba yollarını tamir etmek için eski dönemlerde alınmaya başlandığını ve ancak o masrafa kifayet ettiği cevabı verilmişti. Devamında belediye varidatının Belediye (Gureba) Hastanesi ve muhtacin masrafiyla bâ-irade Hamidiye Mektebine mahsus meblağın ödenmesine bile yetmediği bu nedenle de duhuliye resminin alınmasına devam edilmesinin zarurî olduğu beyan edilmişti.⁴⁷¹ Birçok şikâyete neden olan duhuliye (octroi) vergisi yolsuz uygulamalar sebebiyle II. Meşrutiyet devrinde kaldırılmış ancak sonra tekrar konulmuştu.⁴⁷² Aslında merkezi idare bir yandan belediyelerin varidatındaki yetersizlik nedeniyle merkeze gönderdikleri yardım talepleriyle diğer yandan da ahalinin, belediyelerin kendilerinden aldıkları vergiler konusundaki şikâyet dilekçeleri arasında sıkışıp kalıyordu. Aşağıda Edirne belediyesinin gelir ve gider tablosunda da görüleceği üzere belediyenin 1317 yılı gelirleri içerisinde en yüksek kalemi teşkil etmekteydi. Bu kadar önemli bir gelir kaleminden zaten çok zayıf bütçesi olan belediyenin vazgeçmesi hiç de kolay değildi.

⁴⁷⁰ BOA, ŞD. 1931/23, 16 Nisan Sene 1318 (29 Nisan 1902).

⁴⁷¹ BOA, ŞD. 1943/24, 12 Temmuz Sene 1324 (25 Temmuz 1908).

⁴⁷² Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 192.

Edirne Belediyesinin 1308 senesi gelirleri 857. 947 kuruş, 10 para iken gideri ise 890.383 kuruş, 28 paradan ibaretti. Bu veriye göre belediye bütçesi 32. 436 kuruş, 18 para açık vermektedir.

Tablo 10. Edirne Belediyesinin 1308 Yılı Gelir ve Gider Tablosu:⁴⁷³

GELİR	KURUŞ	PARA	GİDER	KURUŞ	PARA
Maktûan İhâle Olunan Rûsumât	461.498	20	Memurin Maaşı	78.600	
Belediye Malı Emlâkın İcârı	21.027		Hademe Maaşı	31.920	
Dükkân ve Mağazalardan Alınan Gaz İş'âliyesi	80.000		Hamidiye Mektebi	30.000	
Gazhane Vâridâtı	30.000		Dersaadet Umûr-ı Mülkiye-i Sıhhiye	270	
Rûsum-ı Cedid	60.000		Bimarhane Mahsusatı	4.575	
Ebniye Nizamnamesi gereğince Ruhsatiye Resmi	6.830	10	Belediye Emlâkının Vergisi	2.500	
Ceza-yı Nakdî Hâsılatı	3.845	20	Cülûs ve Velâdet-i Hümâyûn Şenlikleri Masrafları	12.000	
Hayvanat Tezkere Hâsılatı	26.400		Selhâne ve Duhûliyye Barakaları İcârı	2.000	
Konturato Pulu	15.000		Belediye Çavuşları İçin Elbise Masrafı	2.500	
Av Tezkeresi	1.280		Bir Defalık Satın Alınan Kılıç ve Askı	900	
Gureba Hastanesi	5.389		Umûr-ı Tanzifiye ve Sıhhiye	50.220	

⁴⁷³ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 251-252.

Eczanesinden Hapishaneye Verilen Muâlece Esmânı			Müfettişi vs. Maaşı		
Sâzende ve Tiyatro Ruhsatiyesi Hâsılatı	602		Gureba Hastanesi Masrafı	80.000	
Tanzifât-ı Belediye Rüsumu (Temizlik Vergisi)	100.000		Muhtâcîn İânesi	25.000	
Vâridât-ı Mütenevvîa	10.000		Gaz İş'âliyesi ve Tahsildârîye	88.000	
Sinîn-i Sâbika (Geçen Yıllar) Bakayâsı	30.000		Şehir İç Kaldırım ve Adî (Basit) Kaldırım Tamiri	100.000	
Tavuk Ormanı Otlakiyesi Hâsılatı	6.075		Mezbele Bargirleriyle Arabaları Masrafı	45.000	
			Belediyeye Ait Binaların Tamirâtı Masrafı	15.000	
			İtfaiye Memurlarıyla Harik (Yangın) Tulumbacıları Maaş ve Edevât-ı İtfaiye Masrafı	40.000	
			Saat ve Harik (Yangın) Kulesi İnşaat Masraflarıyla Bekçiler Maaşı	46.170	
			Lağım Tathirâtı (Temizliği)	15.000	
			Keşfiyye Masrafları	1.500	
			Ana Suyolları Tamirâtı	20.000	
			İlânât vs.	2.000	
			Yeni Açılan Eczahane-i Umûmi	30.000	
			Müteferrika	13.000	
			Sinîn-i Sâbika Düyûnundan (Geçmiş Seneler Borcu)	154.228	28

Toplam	857.947	10	Toplam	890.383	28

Tablo incelendiğinde belediye gelirleri içerisinde yarısından fazlasını maktûan ihale olunan vergiler teşkil ediyordu. Belediye, gelirleri içinde bu kadar önemli bir yer tutan vergilerin ihalesini yapıyor ve en yüksek bedele vermeye çalışıyordu. 1891’de sal ve çatmalar rûsumu, Kirişhane ile İstanbul yolu ve Kıyık, Cisir-i Miha, Yalnızgöz, Cisir-i Cedid, Tekyekapı ve Saraçhane duhuliyesi rûsumu Edirne Belediye Meclisi Riyasetince, müzayede bedelleri düşük olduğu gerekçesiyle kabul edilmeyerek, on bir gün içerisinde talip olacak zevatın belediye dairesine başvurması hususu gazetede ilan edilmişti.⁴⁷⁴ Gelirler içerisinde ikinci sırada gelen ise 100.000 kuruş ile temizlik vergisi iken, onu 80.000 kuruş ile dükkân ve mağazalardan şehrin aydınlatılması için alınan gaz iş’âliyesi takip ediyordu. Giderler kısmında ise 100.000 kuruş ile şehir içindeki kaldırım tamiri en başta geliyordu. Tanzimat devri yöneticilerinin en başta gelen hedeflerinden biriside düzenli yolları, kaldırımları, parkları, sokakları ve caddeleri olan modern şehirler yaratmaktı. Midhat Paşa’nın valiliğinde Tuna Vilayeti’nde görülen başarılı uygulamalarda diğer kentlere örnek olmuştu. İmparatorlukta bu amaçla birçok şehirde yoğun bir faaliyet dönemine girilmiş ve yerel yöneticiler adeta birbirleriyle bu konuda yarışır hale gelmişti. Hatta Edirne Vilayeti’nce inşa edilmekte olan şose yollar için bir mühendis talep edilmiş ve Tuna Vilayeti yollarında kondüktörlükte müstahdem Fuad Bey 2.000 kuruş maaşla Edirne’ye mühendis olarak tayin olunmuştu.⁴⁷⁵ Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Edirne Belediyesinin giderleri içerisinde kaldırım tamirine böyle bir meblağın tahsis edilmesi aslında pek de sürpriz sayılmazdı. Ancak ayrı ayrı belirtilmiş olan memur, temizlik işleri ve sıhhiye müfettişi maaşı birlikte ele alındığında 128.820 kuruş gibi büyük bir meblağ tutuyordu. Bu meblağa saat ve yangın kulesi inşaat masraflarıyla birlikte verildiği için bekçi maaşı ile itfaiye edevâtıyla birlikte verildiği için itfaiye memurları ve yangın tulumbacıların maaşları dâhil edilmemiştir. Bunlarda eklendiğinde gelirlerin önemli bir kısmının da personel maaşına tahsis edildiği görülmektedir. Şehrin aydınlatılması da

⁴⁷⁴ Ceride, nr. 47, 17 Şubat Sene 1306 (1 Mart 1891).

⁴⁷⁵ BOA, A. MKT. MHM. 420/49, 29 Ağustos Sene 1284 (10 Eylül 1868), lef 2.

belediye için yine önemli bir gider kalemini teşkil ediyordu. Bir başka göze çarpan masraf ise 80.000 kuruşla Gureba Hastanesinindi.

Taşra belediyelerine özgü olup, İstanbul belediyesinde olmayan bir organda Cemiyet-i Beledi idi. Cemiyet-i Beledi, belediye meclisi ile o yerin idare meclisinin birleşmesinden meydana gelmekteydi. Cemiyet-i Beledi senede iki defa toplanırdı. Nisan ayındaki toplantıda geçmiş senenin bütçe harcamaları incelenerek onaylanırken Kasım ayındaki toplantıda da gelecek senenin bütçesi görüşülüp kabul edilirdi. Aslında bu şekilde belediye meclisi merkezi hükümetin denetimi altına girmiş oluyordu. Taşra belediyelerinin hesap cetvelleri vilayette cemiyet-i umûmiyede incelendikten sonra Dâhiliye Nezaretine gönderilmekteydi. Fakat kimi zaman bu cetvellerin usulüne uygun hazırlanmadığına dair Dâhiliye Nezareti belediyeleri uyarmaktaydı.⁴⁷⁶

Tablo 11. Edirne Cemiyet-i Beledisi Tarafından Edirne Daire-i Belediyesinin 1901 Senesi Görüşülüp Kabul Edilen Gelir ve Gider Tablosu.⁴⁷⁷

Gelir	Kuruş	Gider	Kuruş
Duhuliye Rüsumu	235.000	Memur Maaşı	62.520
Kantar Ma' Kile Rüsumu	23.800	Aylık 1000'er Kuruştan İki Nefer Tabip Maaşı	24.000
Hayvan Rüsumu	114.000	Müfettiş ve Çavuşlar vs. Maaşı	54.900
Zebhiyye Rüsumu	112.400	Emaneten İdare Olunan Rüsumat Memurları Maaşı	29.456
İcârât	14.800	Kol ? Maaşı	36.000
İş'âliye ve Tanzifat Masrafı Karşılığı Olarak Gaz Sandıklarından Alınması Kararlaştırılan Sarfiyat Resmi	100.000	Ta'dilât ? Ücret Maktuası	2.000

⁴⁷⁶ Ortaylı, *Osmanlı Mahalli İdareleri*, s. 189.

⁴⁷⁷ BOA, DH. UMVM. 107/3, 13 Mart Sene 1317 (26 Mart 1901), lef 12.

Araba Ruhsatiyesi	10.000	Gureba Hastanesi Masrafları	115.000
Gazhane Hâsılatı	45.000	Muhtacîn İânesi	40.000
Ebniyye Ruhsatiyesi	5.000	Hamidiye Mektebi	40.080
Ceza-yı Nakdî	5.000	Dersaadet Umûr-ı Sıhhiye-i Mülkiyyesi Masrafları	270
Konturato Pulu Hâsılatı	6.000	Belediye Emlâkının Vergisi Masrafları	2.500
Hayvan Tezkeresi Hâsılatı	30.000	Ma' Cûlûs Velâdet-i Hümâyûn Şenlikleri Masrafları	15.000
Av Tezkeresi Hâsılatı	1.300	Mübâşir ve Çavuşlara Yaptırılan Elbise Masrafları	6.000
Tavuk Ormanı Çayırı Esmânı	3.000	Gaz Fenerleri İş'âliyesi Masrafları	103.000
Toplam	705.300	Tahsildâriye Masrafları	1.200
		Tanzifât Masrafları	83.000
		Gazhane Masrafları	10.000
		Konturato Memuru Aidatı	600
		Tavuk Ormanı Masrafları	3.000
		Belediyeye Ait Ebniyye Masrafları	5.000
		Masarif-i Keşfiyye	1.000
		Evrâk-ı Tab'iyesi Masrafları	3.000
		Harik (Yangın) Kulesi Masrafları	8.000
		Ana Suyolları Masrafları	5.000
		Harik (Yangın) Tulumbacılarının Masrafları	20.000
		Bakteriyolojihane Masrafları	4.000
		Fevkalâde Masraflar	5.000
		Masarifât-ı Mütferrika	4.774
		Şehir İçi Haritasıyla Şose, Kaldırım Ta'mirâtı ve Lağım Tathirâtı	21.000

		Toplam	705.300

Edirne Belediyesinin yaklaşık on yıllık ara ile hazırlanan bütçesi mukayese edildiğinde belediye gelirlerinde ve giderlerinde gerileme olduğu görülmektedir. Belediye varidatı 857.947 kuruştan 705.300 kuruşa gerilemişken masrafları da 890.383 kuruştan 705.300 kuruşa gerilemişti. Duhuliye rüsumunun belediye bütçesinin en önemli gelir kalemini oluşturması durumu aynen devam etmektedir. 1901 tarihli bütçesinin $\frac{1}{3}$ 'ü gibi ciddi bir kısmını teşkil etmektedir. Bu vergi ile alakalı yukarıda ifade edildiği üzere muhtelif tarihlerde merkeze, kaldırılmasına dair dilekçeler gönderilse de belediyeler için hayati önemi haiz bu verginin kaldırılması çok kolay görünmüyordu. İtalya devleti tebaasından David Toledo Efendi, yolcu ve tüccar malı nakletmek için Fransa'dan Edirne'ye getirmek istediği otomobillerden belediyece duhuliye resminden başka bir vergi alınıp alınmayacağına dair vilayetten bilgi istemiş ancak duhuliye resmine muadil bir şey alınıp alınmayacağına dair bir emir ve nizam olmaması hasebiyle Edirne valisi konuyu Dâhiliye Nezareti'ne sormuştu. Vilayetten yazılan tahriratta otomobillerin celbi halinde halen mevcut arabaların eskisi gibi iş göremeyeceklerinden belediye varidatının tenakus edeceği ve otomobillerden yalnız duhuliye vergisi alındığı takdirde bu noksanın kapatılamayacağı endişesi hâkimdi.⁴⁷⁸ Fakat Edirne Vilayetine hitaben yazılmış bir evrak müsveddesinde otomobillerin Edirne'ye ithalinin belediyenin varidatını düşereceği fikriyle engellenmesinde serbesti-i ticaret nokta-i nazarından caiz olamayacağı ifade ediliyordu.⁴⁷⁹ Her ne kadar vesika müsvedde olsa da devletin meseleye bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir. Böyle bir karar alınmasında talep eden kimsenin Avrupa Devleti tebaası olması aceba ne kadar etkiliydi? Bu konuda bir yorum yapamasak da devletin serbest ticarete müdahale ediyor şeklinde bir görüntü vermek istemediği kesindir. 1901 bütçesinde dikkat çeken bir başka gider kalemi de Sultan II. Abdülhamid'in cülûs ve doğum günlerinin kutlanması için belediye bütçesinden 15.000 kuruş gibi önemli denilebilecek bir para ayrılmasıdır. Gureba Hastanesinin masrafı da daha evvelki bütçede olduğu

⁴⁷⁸ BOA, DH. MKT. 2671/69, 4 Teşrinisâni Sene 1324 (17 Kasım 1908).

⁴⁷⁹ BOA, DH. MKT. 2681/59, 30 Teşrinisâni Sene 1324 (13 Aralık 1908).

gibi yine bütçenin en büyük gider kalemlerindendi. Öte yandan şehrin aydınlatılması ve temizliği için ayrılan giderde aynı şekilde en başta gelen başlıklardandı.

Bilumum vilayât, elviye ve mülhakatı belediye bütçelerinin Şûrâ-yı Devletçe tetkiki hakkında tebligat üzerine Edirne Vilayeti merkez ve mülhakatına ait tanzim olunan defter Şûrâ-yı Devlete havale olunmuştu. Bu cetvele göre Edirne Vilayeti belediyesinin 1903 senesi varidatı 3.131.679 kuruş, 10 para gideri ise 3.133.409 kuruş, 30 paraydı. Fakat yapılan incelemede Tırnova, Vasilikoz ve Eceabad kazalarının hesaplarındaki bazı hatalar görülerek bunların düzeltilmesiyle vilayet belediyesinin geliri 3.070.259 kuruş, 10 para gideri de 3.071.919 kuruş, 10 para olarak hesaplanmıştı.⁴⁸⁰

Edirne Belediyesi imparatorlukta taşrada belediyelerin kurulmaya başlamasıyla birlikte ilk kurulan belediye dairelerinden birisi olmuştur. Belediye Meclisi de şehrin nüfus bileşenine uygun bir şekilde Müslim ve gayrimüslim ahaliden teşkil edilmişti. Osmanlı Devleti'nde çoğu şehirlerde belediye örgütü kurulamazken ya da kurulanlar ise oldukça yetersiz personel ve mütevazı bir bütçe ile varlıklarını devam ettirmeye çalışırken Edirne Belediyesi daha ilk dönemlerinden itibaren tabip, mühendis, mimar, kâtip, müfettiş, sandık emini gibi personele sahip bulunmaktaydı. Yine çoğu şehirlerin aksine -ihtiyacı tam karşılayamasa da- bir itfaiye kurmayı başarabildiği, belediye bütçesine büyük bir yük getirse de Gureba (Belediye) Hastanesi tesis edilerek hizmet etmeye devam ettiği görülmektedir. Nüfusa nispetle oldukça az bir sayı olsa da muhtaçlara yardım için bütçeden bir para ayrılması da yine önemli görülebilecek bir icraattır. Fakat Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut diğer belediyeler gibi Edirne Daire-i Belediyesinin de gelirinin çok üzerinde bir mali gücü gerektiren hizmetleri tam olarak yerine getirmesi beklenemezdi. Bu nedenle birçok konuda bütçenin yetersizliğinden bahsedilerek merkezden yardım talep etmek zorunda kalıyordu.

1.4. ZAPTİYEDEN JANDARMAYA İÇ GÜVENLİK TEŞKİLATI

1.4.1. Osmanlı'da Modern İç Güvenlik Teşkilâtının Kuruluşu

⁴⁸⁰ BOA, DH. TMIK. S. 48/56, 7 Ağustos Sene 1319 (20 Ağustos 1903).

Osmanlı İmparatorluğu'nda iç güvenliğin sağlanması işi yeniçerilerle eyalet askerlerinin göreviydi. Bu görev özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yeniçerilerin eline geçmeye başlamış ve eyalet merkezlerinde garnizonlar kurulmaya başlanmıştı. Fakat Yeniçeri Ocağının kaldırılması iç güvenlik konusunda bir boşluk yaratmış ve Redif askerlerinden faydalanılması yoluna gidilmiş lakin beklenen fayda sağlanamamıştı.⁴⁸¹ Tanzimat Fermanı ile birlikte imparatorlukta tepeden tırnağa değişim/dönüşümün yaşanacağı bir devir başlamıştı. Ülkede askeri, idari, eğitim, mali ve daha birçok alanda düzenlemeler yapıyordu. Devlet tarafından fermanla tüm tebaaya can, mal ve ırz güvenliği konusunda teminat veriliyor ve ulema ve vüzeradan velhasıl her kim olursa olsun şer'i hükümlere muhalif hareket edenlerin hiçbir rütbe, hatır ve gönüle bakılmadan işledikleri kabahate göre cezalandırılacakları ve bunun içinde özel bir ceza kanunnamesinin hazırlanacağı ifade ediliyordu. Fermanda tanzimi zikredilen Ceza Kanunnamesi bir yıldan daha az bir süre içinde hazırlanarak 3 Mayıs 1840 tarihinde ilan edilmişti.⁴⁸² Ceza Kanunnamesinin ilanından sonra ülkede dağınık halde bulunan güvenlik birimlerinin merkezileştirilmesi sürecine gidilmişti. Derbentçilik, su yolculuğu, köprücülük mükellefiyetleri kaldırılmış ve bu vazife hükümete mal edilmişti. Yapılan düzenlemeler doğrultusunda Anadolu'da ve Rumeli'de zabıtları merkezden atanan yeni zaptiye birlikleri kurulmaya başlanmıştı. Fakat bu düzenlemeler yetersiz görülerek tek bir merkezden idare edilecek bağımsız bir güvenlik teşkilatı kurulması amacıyla Zaptiye Müşiriyeti teşkil edilmiş ve zaptiye birlikleri bu kurumun emrine, idaresine verilmişti.⁴⁸³

Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşu akabinde 1846'da "Zaptiye Askerine Dair Nizamât" adıyla bir nizamname hazırlanmış ve birer nüshası Anadolu ve Rumeli ordusu komutanlıklarına gönderilmişti. Zaptiye birliklerinin kurulacağı ilk bölgeler şunlardı: Rumeli'de Edirne, Silistre, Vidin, Niş, Üsküp, Manastır, Selanik

⁴⁸¹ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 317.

⁴⁸² Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 225-226.

⁴⁸³ Ali Sönmez, "Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C. 5, Yıl 2009, s. 164-165. Zaptiye Müşiriyeti ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ali Sönmez, *Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.

eyaletleriyle Gelibolu Sancağı ve Kaza-i Erbaa, Anadolu’da ise Hüdavendigâr, Kastamonu, Ankara, Sivas, Konya, Aydın, Saruhan eyaletleri ile Biga ve Kocaeli sancaklarıdır. Nizamname zaptiye birliklerinin kimlerden teşekkül edeceği ve görevlerinin nelerden ibaret olacağı ile ilgiliydi. Belirlenmiş olan bölgelere merkezden ya da bölgenin tanınmış kimselerinden birisi Zaptiye Sergerdesi olarak tayin olunacak ve bu kişi valinin emrinde görev yapacaktı. Sergerdeler maiyetinde yine bölge ahalisinden zaptiye bölükbaşı ve zaptiye kâtibi bulunacaktı. Zaptiye birlikleri 10’ar kişiden oluşacak ve başlarında birer çavuş bulunacaktı. En önemli görevleri şehir içi ve kırsal alanda güvenliğin sağlanmasına yönelikti.⁴⁸⁴ 1849’da yürürlüğe konulan Eyalet Meclisleri Nizamnamesinde zaptiyelerle ilgili hükümlere de yer verilmişti. Dördüncü faslın 19. maddesinde zaptiye erlerinin güvenlik işleri haricinde başkalarının özel hizmetlerinde çalıştırılmamaları, yol güvenliğini sağlamaları ve posta tatarlarının günü gününe çalışmalarını temin etmeleri ifade ediliyordu. 41. madde de ise zaptiye görevi yapmadığı halde maaş ödenen kimseler bulunduğu bunların önlenmesi için meclislerin gerekeni yapmaları bildiriliyordu.⁴⁸⁵

Seraskerlik bünyesinde oluşturulan bir komisyonda yapılan müzakereler neticesinde 24 Nisan 1861 tarihinde ilan edilen nizamnamede zaptiye birlikleri alay ve tabur şeklinde organize ediliyordu.⁴⁸⁶ 1864 yılında ilan edilen vilayet nizamnamesiyle imparatorlukta eyalet sistemi terk edilerek vilayet sistemine geçiliyordu. Vilayet yönetiminin düzenlendiği nizamnamede zaptiye birlikleri de ele alınmıştı. Orduda yapılan değişikliklerle birlikte bu kurumda da bazı değişiklikler yapıyordu. Vilayet ve sancak merkezlerinde zaptiye teşkilatı dışında bilgi toplanması, suçluların yakalanması gibi polisin görev alanına giren, yasadışı olayları tespit ederek ilgililere bildirmek üzere “Teftiş Memurları” görevlendirilmeye başlanmıştı.⁴⁸⁷ 21 Haziran 1867 tarihli vilayet idaresine dair

⁴⁸⁴ Ali Sönmez, “Zaptiye Teşkilâtının Düzenlenmesi (1840-1869)”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 25, Yıl 2006, s. 202-203.

⁴⁸⁵ Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 321.

⁴⁸⁶ Sönmez, *Zaptiye Teşkilâtının Düzenlenmesi*, s. 210.

⁴⁸⁷ Nadir Özbek, “Tarih Yazıcılığında Güvenlik Kurum ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme”, *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Der. Noémi Lévy-Nadir Özbek-Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, ss. 11-19.; Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 321.

yayınlanan talimatnamede de zaptiye askeri ve görevlerine dair bazı maddeler vardı. Talimatnamede Rumeli kıtasının zaptiye askerinin intizama alındığı bunun Suriye Vilayetince de uygulandığı ve başka yörelerde de zaptiye kuvvetlerinin düzenleneceği söyleniyordu. Zabitanın görevi üç kısma ayrılmıştı. Bunlar; birincisi bulunduğu mahalde polisin görevini yapmak yani halkın güvenliğini ve huzurunu sağlamak, ikincisi devlet mallarının üretimine bakmak üçüncüsü ise görev bölgesindeki cinayet ve şikâyetler ile ilgilenmekti. Vazifelerinin önemine binaen talimatnamede maaşlarına özen gösterilmesi gerektiği de bildiriliyordu.⁴⁸⁸

1869 ve 1870 yıllarında zaptiye teşkilatının düzenlemesine dair bir dizi nizamname ve talimatlar yayınlanmıştı. H. 3 Rebiülevvel 1286 (M. 13 Haziran 1869) tarihinde “Asâkir-i Zabtiyye Hakkında Nizamname” adıyla dört fasıldan ibaret bir düzenleme yapılmıştı.⁴⁸⁹ Düzenlemeye göre zaptiye teşkilatı vilayetlerde piyade ve süvari olmak üzere alaylara, alaylar taburlara, taburlar bölüklere, bölükler takımlara ayrılmıştı. Zaptiye birliklerinin vazifesi mülkî ve askerî olmak üzere iki kısma ayrılmış ve bu vazifelere dair H. 11 Rebiülevvel 1286 (M. 21 Haziran 1869) tarihinde “Asâkir-i Zabtiyyenin Vazife-i Mülkiyyelerine Dair Ta’limât” daha sonra da H. 15 Safer 1287 (M. 11 Mayıs 1870) tarihinde “Asâkir-i Zabtiyyenin Vezâif-i Askeriyyesi Hakkında Ta’limât” adlarıyla iki talimat yayınlamıştı.⁴⁹⁰

Zaptiye teşkilatından istenen başarı sağlanamamış ve yaşanan aksaklıklar uzun müddet sorun yaratmayı sürdürmüştü. İç güvenlik meselesi Osmanlı devlet adamları tarafından önlerindeki çözülmesi gerek en mühim konulardan birisiydi. Avrupalı devletler güvenlik sorunlarını bahane ederek sık sık devletin içişlerine müdahale ediyorlardı. Öte yandan Tanzimat Döneminin karakteristiğini yansıtan merkezileşme politikasının uygulanması içinde imparatorluk sathında etkin bir iç güvenlik örgütünün teşkil edilmesi zaruri idi. Bunun için de geleneksel bir yöntem yani Avrupa’dan bir uzman getirilmesi yoluna gidildi. İngiliz General Valentine Baker iç güvenlik konusunda kapsamlı bir incelemede bulunarak

⁴⁸⁸ Kılıç, a.g.t., s. 83-84.

⁴⁸⁹ Düstur, 1. Tertip, C. 2, İstanbul 1289, s. 728-733.

⁴⁹⁰ Düstur, 1. Tertip, C. 2, İstanbul 1289, s. 734-746.

yapılacaklara dair bir rapor sunmak üzere İstanbul'a davet edilmişti. Daveti kabul eden Baker İstanbul'da işe koyulmuş ve çalışmalarının sonucunu 21 Mart 1877'de Sadarete sunmuştu. Raporda iç güvenliği sağlamak üzere zaptiye kuvvetleri polis ve jandarma olarak ikiye ayrılmalı, polis mülkî, jandarma ise askerî usulle tertip olunmalıydı. Öte yandan raporda belirtilen hususların hayata geçirilebilmesi için tecrübeli ve nitelikli zabıtlarla yurtdışından gelecek uzmanlardan oluşacak bir komisyonun teşkili ve jandarmaya dair bir nizamnamenin kaleme alınması öneriliyordu. General Baker tarafından hazırlanan rapor Meclis-i Vükela tarafından kabul görmüş ve ilk olarak Jandarma Heyetinin kuruluş çalışmalarını gerçekleştirmek üzere Sadaret bünyesinde bir komisyon kurulmuştu. Said Paşa imzasıyla 20 Kasım 1879 tarihinde Seraskerliğe gönderilen tezkerede zaptiye askerinin jandarma usulüne göre tertip ve teşkili, bir vilayât jandarma nizamnamesi hazırlanması, asâkir-i zaptiye işlerinin Zaptiye Nezareti'nden alınarak Seraskerliğe bağlanması ve nezaret bünyesindeki Meclis-i Fırka-i Zabtiye'nin Seraskerliğe nakledilmesi talimatı veriliyordu. Bu düzenlemeye göre bu tarihe kadar müşiriyet bünyesinde görev yapan Zaptiye Teşkilatı jandarmaya çevrilerek Seraskerliğe bağlanmış ve Seraskerlik bünyesinde bir Jandarma Dairesi kurulmuştu.⁴⁹¹

1879 yılında ki reformla birlikte jandarma, Seraskerlik komutası altında hizmet gören ancak daha çok askerî tarafı ön plana çıkan bir iç güvenlik teşkilatına dönüştürülmüştü. Modern yönetim teknolojilerinin Osmanlı taşrasına yayılması

⁴⁹¹ Sönmez, Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Süreci, s. 167-172. Jandarma Teşkilatının kuruluş tarihi üzerinde farklı görüşler bulunmaktadır. Kimi araştırmacı Jandarma Teşkilatının kuruluşunu 14 Haziran 1839 tarihine kadar götürürken, "14 Haziran 1869" tarihli Asâkir-i Zaptiye Nizamnamesi'ne referansla 1869 tarihini kabul edenlerde bulunmaktadır. Ancak ismi jandarma olarak düşünülmemiş olsa da bir iç güvenlik teşkilatının kurulmasının, Tanzimat ilan edildiği tarihten hemen önce ele alındığı görülmüştür. Bu konuda Namık Paşa tarafından bir layiha hazırlanmış ve Dârü's-Şûrâ-yı Askerî'de görüşülmüş ve bazı eklemelerle tasdik edilmişti. Bkz. Ahmet Özcan, "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)", *Ankara Üniversitesi, Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 53, C. 32, Yıl 2013, s. 173-194.

anlamına da gelen bu uygulamalar, devletin o dönem yaşadığı malî sıkıntı nedeniyle istenilen ölçüde uygulanamamıştı.⁴⁹²

1.4.2. Edirne’de İç Güvenlik Teşkilatı

1.4.2.1. Zabtiye Teşkilatı

Tanzimat’ın ilanının hemen ardından Anadolu’da ve Rumeli’de asayiş ve emniyetin sağlanması hususunda güvenlik teşkilatı olarak redif birliklerinin yanısıra zaptiye birlikleri oluşturulmaya başlanmıştı. Bu tarihte Rumeli’nin mühim vilayetlerinden Edirne’de de birlikler oluşturulmuştu. Zaptiyeye asayiş ve güvenlik haricinde tahsildarlık vazifesi de verilmişti.

Tablo 12. 1257 yılı Eylül ayı (13 Eylül/12 Ekim 1841) İçerisinde Edirne ve Tabi Kazalarda Umur-ı Zaptiye ve Tahsildarlık Vazifesi Görmekle Yükümlü Mevcut Süvari ve Piyade Zaptiyelerin Adedi ve Maaşları:⁴⁹³

Kaza	Süvari	Adet	Maaş	Piyade	Adet	Maaş
Edirne	Yüzbaşı	1	500	Mülâzım	1	250
	Mülâzım	1	300	Çavuş	1	150
	Çavuş	1	200	Nefer	150	11.320
	Neferât	100	17.640			
Toplam		103	18.640		152	11.720
Hoca Mahmud Paşa	Çavuş	1	200	Nefer	1	75
	Nefer	8	1.440			
Toplam		9	1.640		1	75
Baba-yı Atik	Çavuş	1	200	Nefer	3	225
	Nefer	7	1.260			

⁴⁹² Nadir Özbek, “Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu’nda Jandarma (1876-1908)”, *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler: Evren Balta Peker-İsmet Akça, İstanbul 2010, s. 59.

⁴⁹³ BOA, ML. MSF. d. nr. 3216.

Toplam		8	1.460		3	225
Dimetoka	Yüzbaşı	1	366	Nefer	20	1.500
	Mülâzım	1	300			
	Çavuş	1	200			
	Nefer	39	7.020			
Toplam		42	7.886		20	1.500
Cisr-i Ergene	Mülâzım	1	300	Nefer	9	675
	Çavuş	1	200			
	Nefer	19	3.420			
Toplam		21	3.920		9	675
Hayrabolu	Çavuş	1	200	Nefer	5	345
	Nefer	9	1.566			
Toplam		10	1.766		5	345
Cisr-i Mustafa Paşa	Çavuş	1	200	Nefer	5	375
	Nefer	10	1.800			
Toplam		11	2.000		5	375
Çirmen	Çavuş	1	200	Nefer	5	375
	Nefer	10	1.800			
Toplam		11	2.000		5	375
Hasköy	Yüzbaşı	1	500	Nefer	36	2.700
	Mülâzım	1	300			
	Çavuş	1	200			

	Nefer	46	8.280			
Toplam		49	9.280		36	2.700
Kızılağaç ve Hatunili	Mülâzım	1	300	Nefer	5	375
	Çavuş	1	200			
	Nefer	4	720			
Toplam		6	1.220		5	375

Tablo 13. Toplam süvari ve piyade zaptiye sayısı ve maaş durumu

Zaptiye	Süvari		Piyade		
Yüzbaşı	3	1.366			
Mülâzım	5	1.500	Mülâzım	1	250
Çavuş	10	2.000	Çavuş	1	150
Nefer	252	44.946	Nefer	239	17.965
Toplam	270	49.812	Toplam	241	18.365

Tabloda da görüldüğü üzere Edirne ve bağlı kazalarda piyade ve süvari toplam 511 zaptiye askeri bulunmaktadır. Bunların maaşları toplamı ise 68.177 kuruştur.

Tanzimat'ın ilanından sonra Anadolu'da ve Rumeli'de faaliyet gösteren bu zaptiye birlikleriyle ilgili yukarıda da belirttiğimiz gibi 1846'da bir düzenleme yapılmış ve akabinde Anadolu ve Rumeli ordusu komutanlıklarına gönderilen nizamname ile Anadolu ve Rumeli'de kimi eyaletlerde zaptiye birlikleri kurulurken bu yerlerden birisi de Edirne Eyaletiydi. Ancak zaptiye birliklerinin istenilen şekilde düzenlenemediği düşünülmüş ve bizzat zaptiye müşirinin teklifi üzerine ikinci bir çalışma yapılmıştı. Daha evvel olduğu gibi Anadolu ve Rumeli'de yapılan düzenlemeyle bir tabur bir bölük süvari ile iki tabur üç bölük piyade olmak üzere bir alay teşkil edilmiş ve Rumeli'de bu düzenlemelerin yapıldığı mahaller içerisinde yine Edirne Eyaleti de bulunuyordu.

Kırım Harbi ile başlayan süreç ülkede birçok alanda olduğu gibi iç güvenlik konusunda da sıkıntılı bir dönemin başlaması manasına gelmekteydi. İç güvenliğe yönelik düzenlemeler bir süre duraksamış ancak daha sonra tekrar ivme kazanmıştı. Bu dönemde ülkenin çeşitli bölgelerinde eşkıyalık faaliyetlerinde artış görülmüş ve taşrada bazı yöneticiler mevcut zaptiye sayısı ile etkili mücadele edemedikleri düşüncesiyle merkezden zaptiye sayısının artırılmasını talep etmişlerdi.⁴⁹⁴ Ancak Edirne Vilayeti'nde gerek savaş öncesi dönemlerde gerekse savaş sonrasında eşkıyalık faaliyetleri görülmekte ve mahalli idare tarafından eşkıya ile mücadelede zaptiyenin kifayetsizliğinden şikâyetle zaptiye sayısının artırılmasına dair istekler görülmektedir.⁴⁹⁵ Yine arşivde bulunan bir vesika müsveddesinde Edirne Vilayeti'nde süvari ve piyade asâkir-i zabtiyye mevcudunun yetersizliğinden ve bunların üzerine lüzumu miktar neferin ilavesiyle maaşlarının münasip bir seviyeye iblağı talep edildiğinden bahisle cevap olarak asâkir-i zabtiyyenin bir hâl-i intizamda olmadığından ancak bunun yalnız orada (Edirne'de) değil umum taşradaki bir durum olduğu, zaptiyenin istenilen düzene sokulması için konunun bir müddetten beri "Komisyon-ı Mahsus"ta görüşüldüğü ifade ediliyordu.⁴⁹⁶ Gerek genel askeri durum gerekse iç güvenlik meselelerini görüşmek üzere Seraskerlik makamında oluşturulan komisyonun, taşrada görev yapan zaptiye birliklerine dair hazırladığı raporda birliklerin daha düzenli çalışabilmesi için süratle bir nizamname hazırlanması kararına varılmış, bunun için Rumeli'nin tamamı, Anadolu'da ise (pilot bölge olarak) Bursa seçilmişti. 24 Nisan 1861 tarihinde yürürlüğe giren nizamnameye göre zaptiye birlikleri alay ve tabur şeklinde düzenlenmişti. Teşkilî kararlaştırılan yeni zaptiye alayı düzenlemesine Edirne Eyaleti'nden itiraz gelmişti. Edirne Eyaleti Meclisi Kebiri tarafından düzenlenen ve Zaptiye Müşirine gönderilen mazbatada Edirne'de mevcut süvari mevcudunun 657 olduğu ve nizamnameye göre teşkilî tasavvur olunan 4

⁴⁹⁴ Sönmez, Zaptiye Teşkilâtının Düzenlenmesi, s. 208.

⁴⁹⁵ Bu husus da arşivde mevcut belgelerden birkaç örnek vermenin yeterli olacağı kanaatindeyiz. BOA, A. MKT. 33/70, 13 Muharrem Sene 1262 (11 Ocak 1846), A. MKT. MVL. 63/44, 2 Receb Sene 1268 (23 Şubat 1852), A. MKT. NZD. 91/75, 22 Cemaziyevvel Sene 1269 (3 Mart 1853), İ. MVL. 335/14423, 26 Şevval Sene 1271 (12 Temmuz 1855).

⁴⁹⁶ BOA, A. MKT. MHM. 761/4, 15 Cemaziyevvel Sene 1277 (29 Kasım 1860).

bölükte bu sayının %33 eksik olacağı belirtilerek Edirne ve Filibe'nin büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda eyaletin umur-ı cariyeye ve zabitasının sekteye uğrayacağı söyleniyordu.⁴⁹⁷ Nizamnamenin birinci bendinde belirtildiğine göre bir alay 1.688 kişiden ibaret olacaktı.⁴⁹⁸ Hakikaten vilayetlerin coğrafi büyüklükleri, stratejik konumları, özel şartları dikkate alınmadan bütün vilayetler için geçerli bir sayı belirlemek pek doğru görünmemektedir. Zira Edirne'de yeni düzenleme hayata geçirilmeden önce 955 süvari (kadim ve muvakkat) ve 1.499 piyade olmak üzere toplam 2.454 nefer zaptiye görevliydi; kaldı ki bu sayı bile vilayetin zaptiye işlerinde yetersiz kalıyordu. Düzenlemeyle zabitlerle birlikte süvari sayısı 448'e piyade ise 1.242'ye düşüyordu.⁴⁹⁹ Edirne Meclisinden bildirildiğine göre 4 bölük süvari ile eyaletin idaresinin gayrikabil olacağı düşüncesiyle alayın süvarisinin 6, piyadesinin 9 bölük olarak tertip edilmesi talep ediliyor ve de ancak bu şekilde eyaletin zaptiye umurunun mümkün olacağı ifade ediliyordu. Yalnız bu talebin hazineye ilave maliyeti ise 531 kese 494 kuruştı.⁵⁰⁰ Kurulacak alayın tüfek, palaska, fes, püskül gibi yenilenecek levazımatı masrafları bedelinin Hazine tarafından Mühimmat-ı Harbiye Nezaretine verilmesi fakat o zamana kadar da muvakkaten harbiye ambarı mevcudundan karşılanması kararlaştırılmıştı.⁵⁰¹ Burada şunu belirtmek gerekir ki nizamnamede belirtilen 1.688 sayısına uyulmadığı da görülmektedir. 1869 yılına gelindiğinde Edirne'de 655 süvari (10 bölük) ve 1.255 piyade (17 bölük), zabıt ve nefer toplam 1.910 kişi vardı ve bu sayıya Filibe Sancağında bulunan 494 zaptiye de eklendiği vakit bu sayı 2.404'e ulaşıyordu. Öte yandan yine zaptiyelerden vazifelendirilmiş 21 teftiş memuru ve 18 tahsildar da bulunmaktaydı. Buna rağmen vilayetten, Edirne'nin cesameti ve sahillerinin mühim mevkiinden dolayı hâlâ mevcut kuvvetin emr-i idare ve muhafazayı

⁴⁹⁷ BOA, MVL. 938/55, 23 Safer Sene 1278 (30 Ağustos 1861), Lef 6.

⁴⁹⁸ BOA, Y. EE. 36/3, 13 Şevval Sene 1277 (24 Nisan 1861).

⁴⁹⁹ BOA, MVL. 938/55, 16 Rebiülahir Sene 1278 (21 Ekim 1861), lef 7.

⁵⁰⁰ MVL. 938/55, 23 Rebiülahir Sene 1278 (28 Ekim 1861), lef 8.

⁵⁰¹ BOA, A. MKT. NZD. 399/66, 13 Şaban Sene 1278 (13 Şubat 1862). Alayın nefer eksiğinin sonraki yıllarda da sürdüğü görülmektedir. 1865 yılında İslimye Sancağı kaymakamlığı ile Edirne Sancağı kazaları müdürlükleri tarafından eyalete yazılan tahriratta 150 nefer zabtiye asâkir-i muvakkate istihdamı talep edilmiş ve bu talep Edirne Eyalet Meclisi tarafından yazılan mazbatayla Sadarete iletilmişti. BOA. MVL. 1014/49, 18 Mayıs Sene 1281 (30 Mayıs 1865), lef 2.

temin edemeyeceğinden yeni “beklemeler” inşasıyla buralara ikâme edilecek 700 nefere ihtiyaç olacağı söyleniyordu.⁵⁰²

Nizamnamede miralayların bulunacağı eyalet merkezinde zaptiye zabitanından oluşan birer “Alay Meclisi”, binbaşılardan bulundukları sancaklarda da yine zaptiye zabitanından birer “Tabur Meclisi” teşkil edilecekti. Zaptiye askerlerine dair her türlü işler bu meclislerde görüşülecekti. Umur-ı askeriyeyle dair maddeler için tanzim olunacak mazbata miralaylar vasıtasıyla Zaptiye Müşirliği makamına, mülkiye ve maliyeye müteallik hususların mazbatasını da oranın mülkiye memurlarına takdim olunacaktı (15. madde). Edirne’de nizamname gereği bir Zaptiye Alay Meclisinin teşkil edildiği görülmektedir. 1870 yılında Edirne Zaptiye Alay Meclisi şu isimlerden oluşmaktaydı:⁵⁰³

Alaybeyi Mehmed Emin Bey (Reis)

Tabur ağası Mehmed Cemil Efendi

Piyade bölük ağası Âkif Ağa

Süvari bölük ağası Mustafa Ağa

Piyade bölük ağası muavini İsmail Ağa

Süvari bölük ağası muavini Mehmed Ağa

İdare emini Hacı Mahmud Bey (Kâtip)

Tablo 14. Edirne Vilayeti’nde 1870 yılında Zaptiye Alayı, süvari ve piyade bölükleri ile bunların merkezleri:⁵⁰⁴

Zaptiye Bölüğü	Merkezleri	Zaptiye Bölüğü	Merkezleri
Edirne Vilayeti Zaptiye Alay Beyi	Edirne		
İdare Emni	Edirne		
1. tabur (ağası)	Edirne		

⁵⁰² BOA, İ. ŞD. 12/583, 1 Şubat Sene 1284 (13 Şubat 1869).

⁵⁰³ EVS, Def’a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 33.

⁵⁰⁴ EVS. Def’a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 134-137.

Hesap Emni	Edirne		
1. tabur, süvari 1. bölük (ağası) Muavini	Üsküdar Nahiyesi Edirne	1. tabur, piyade 1. bölük (ağası) Muavini	Edirne Cisr-i Ergene
1. tabur, süvari 2. bölük (ağası) Muavini	Çöke Nahiyesi Edirne	1. tabur, piyade 2. bölük (ağası) Muavini	Edirne Edirne
1. tabur, süvari 3. bölük (ağası) Muavini	Edirne Kırkkilise	1. tabur, piyade 3. bölük (ağası) Muavini	Edirne Edirne
1. tabur, süvari 4. bölük (ağası) Muavini	Ada Nahiyesi Manastır Nahiyesi	1. tabur, piyade 4. bölük (ağası) Muavini	Dimetoka Edirne
2. tabur (ağası) Hesap Emni	Filibe Filibe		
2. tabur, süvari 1. bölük (ağası) Muavini	Filibe Filibe	2. tabur, piyade 1. bölük (ağası) Muavini	Pazarcık Filibe
2. tabur, süvari 2. bölük (ağası) Muavini	Kızanlık Filibe	2. tabur, piyade 2. bölük (ağası) Muavini	Hasköy Filibe
2. tabur, süvari 3. bölük (ağası) Muavini	Filibe Filibe	2. tabur, piyade 3. bölük (ağası) Muavini	Filibe Hasköy
		2. tabur, piyade 4. bölük (ağası) Muavini	Zağra-i Atik Çırpan
		2. tabur, piyade 5. bölük (ağası) Muavini	Derbendat Derbendat
		2. tabur, piyade 6. bölük (ağası)	Derbendat Derbendat

		Muavini	
		2. tabur, piyade 7. bölük (ağası) Muavini	Derbendat İslimye
3. tabur (ağası) Hesap Emni	Tekfurdağı Tekfurdağı		
3. tabur, süvari 1. bölük (ağası) Muavini	Tekfurdağı Tekfurdağı	3. tabur, piyade 1. bölük (ağası) Muavini	Bergos Malkara
3. sabur, süvari 2. bölük (ağası)	Çorlu Tekfurdağı	3. tabur, piyade 2. bölük (ağası) Muavini	Tekfurdağı Hayrabolu
4. tabur (ağası) Hesap Emni	Gelibolu Gelibolu		
4. tabur, süvari 1. bölük (ağası) Muavini	Gelibolu Gelibolu	4. tabur, piyade 1. bölük (ağası) Muavini	Gelibolu İnöz
4. tabur, süvari 2. bölük (ağası) Muavini	Gümölcine Gelibolu	4. tabur, piyade 2. bölük (ağası) Muavini	Fire? Gelibolu
5. tabur (ağası) Hesap Emni	İslimye İslimye		
5. tabur, süvari 1. bölük (ağası) Muavini	Yanbolu İslimye	5. tabur, piyade 1. bölük (ağası) Muavini	İslimye Karinabad
5. tabur, süvari 2. bölük (ağası) Muavini	İslimye Aydos	5. tabur, piyade 2. bölük (ağası) Muavini	Bergos Ahyolu

Tabloya bakıldığı zaman görüldüğü üzere Edirne Vilayeti'nde zaptiye piyade sınıfında 17 bölük ile herhangi bir değişiklik yapılmamıştı. Fakat 1868/69

yıllarına nazaran süvari bölüğü sayısının 10 bölükten 13'e çıkarıldığı görülmektedir.

Tablo 15. Edirne Vilayet Merkezinde ve Sancaklarda Bulunan Zaptiye Askerlerinin Süvari ve Piyade Sayıları:⁵⁰⁵

Süvari Sınıfı

Esâmi-i Elviye	Neferât	Muavini	Kol	Vekili	Jurnal	Emini	Muavini	Bölük Ağası	İdare	Emini	Alay	Beyi
Edirne (Merkez)	192	24	24		4		4	4	1		1	
Filiba	144	18	18		3		3	3				
Sancağı												
Tekfurdağı Sancağı	96	12	12		2		2	2				
Gelibolu Sancağı	96	12	12		2		2	2				
İslimye Sancağı	96	12	12		2		2	2				
Toplam	624	78	78		13		13	13	1		1	

Süvari sınıfında mevcut sayıya bakıldığında ise bölük sayısına paralel bir artış göze çarpmaktadır. Daha evvel 10 bölükte 655 süvari bulunurken, 1870 de ise 13 bölükte zabıt ve nefer toplam 821 süvari bulunmaktadır. Piyade sınıfın sayısı ise aşağıdaki gibidir:

Piyade Sınıfı

⁵⁰⁵ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 138.

Esâmi-i Elviye	Neferât	Muavini	Kol	Vekili	Jurnal	Emini	Muavini	Bölük Ağası	Hesap	Emini	Tabur	Ağası
Edirne (Merkez)	320	40	40		4		4	4	1		1	
Filiba Sancağı	544	68	68		7		7	7	1		1	
Tekfurdağı Sancağı	160	20	20		2		2	2	1		1	
Gelibolu Sancağı	160	20	20		2		2	2	1		1	
İslimye Sancağı	179	22	22		2		2	2	1		1	
Toplam	1.360	170	170		17		17	13	5		5	

Piyade sınıfında ise bölük sayısı az evvel belirtildiği üzere 17 olarak korunmuş olsa da, mevcut sayı 1.255'ten 1.761'e yükseltildiği görülmektedir. Bu artışta, vilayetten merkeze sık sık gönderilen tahrirlerin hiç şüphesiz etkisi büyüktü. Vilayet, Edirne'nin coğrafi olarak büyüklüğünden, bölgede artan eşkıyalık faaliyetlerinden, ayrıca bununla bağlantılı olarak vilayette, Tekfurdağı'na tabi Midye İskelesi gibi daha birçok iskelenin bulunduğu ve bu iskelelerden Bulgar tebaasından komite üyelerinin eşkıya geçirdikleri istihbaratı alındığından söz ediyordu. Bu sahiller haricinde, Gelibolu Sancağında bulunan İnöz Kasabasından Kavak İskelesine kadar sahiller de "Yunan eşkıyanın" geçiş alanı olup, buralardan çıkarak istedikleri mahallere gittikleri, ancak sıkıştıkları zaman ise yine oralardan Akdeniz'e kaçtıkları ifade ediliyordu. Zaptiye'nin yetersizliğinden gerekli tedbirler alınamadığı, bu gibi mahallerin hüsn-i muhafazasının mevcut zaptiye askeri sayısının üzerine en az iki bölük piyade istihdamına mevkuf olduğu; bunun sağlanabilmesi için zaptiye askeri

istihdamına ruhsat verilmesi eğer mümkün olmaz ise İslimye Sancağı sevhilinde lüzumu kadar karakolhaneler inşa edilerek yerleştirilmek üzere 2. Ordudan 3-4 bölük piyade nizamiye askerinin tayin olunmasının zarureti anlatılmaktaydı.⁵⁰⁶ Merkezin bu talepler karşısında kayıtsız kalması beklenemezdi. Üstelik Edirne Vilayeti Müslüman nüfus kadar gayrimüslim nüfusunda yaşadığı kozmopolit bir şehirdi ve vilayette yaşanabilecek bir asayiş sorununun kısa sürede uluslararası bir mesele halini alacağını bilen merkezi idare bunun olmasına izin veremezdi.

1.4.2.1.1. Zaptiyenin Vazifesi Esnasında Yaşanılan Sıkıntılar

Edirne’de zaptiye birliklerinin kurulmasından sonra şehirde birliklerin vazifelerini ifa ederlerken yaptıkları uygunsuzluklara dair şikâyetlerde pek eksik olmuyordu. Bunlardan birisi ise şehirdeki en yetkili kimseden geliyordu. Eyaleti Müşiri merkeze gönderdiği tahriratta Edirne Zabtiye Sergerdesi Süleyman Bey ile Zabtiye Bölükbaşı Kamil Ağa’nın bazı memleket ileri gelenlerinin de desteğiyle bazı “mugayir-i rızâ-i âli” hareketlere cesaret ettiğini bildiriyordu.⁵⁰⁷ Başka bir tarihte yine eyalet valisi tarafından merkeze yazılan bir yazıda Edirne vücuhandan Şerif Bey’in mahkeme başkâtibi Rif’at Efendi, Meclis-i Kebir azasından biraderi vs. akrabaları ile bir müddetten beri sancağın aded-i ağnam ve sair vergileri iltizam ile ahaliye zulmettikleri ve kır serdarı namıyla nahiyelere çıkarılan zaptiye memurlarının da bazı yolsuz harekete cüret ettikleri ve arzuhal için Dersaadet’e giden ahalinin ardından zaptiyeler çıkarılarak zorla çevrildiklerine dair de rivayetlerin olduğu ifadeleri görülmektedir.⁵⁰⁸ 1862 yılında ise asâkir-i zabtiye neferâtından Ahmed, Emirli Karyesi ahalisinden Hasan isimli kimseyi tezkeresi olmadığı gerekçesiyle ellerini arkadan bağlayıp belinde bulunan silahı ile 180 kuruşunu zorla almaktan ve ayrıca Mehmed isimli bir başka kimsenin de 15 kuruşuyla bir kıyye tütününü gasp etmekten Edirne Meclis-i Kebiri’nde yargılanmış ve dört sene müddetle küreğe konulmuştu.⁵⁰⁹ Başka bir örnekte ise süvari asâkir-i zabtiye onbaşlarından olan Erzurumlu

⁵⁰⁶ BOA, ŞD. 1904/15, 23 Receb Sene 1285 (9 Kasım 1868), lef 3.

⁵⁰⁷ BOA, A. MKT. UM. 83/84, 17 Cemaziyelahir Sene 1263 (2 Haziran 1847).

⁵⁰⁸ BOA, A. MKT. UM. 383/80, 13 Cemaziyevvel Sene 1276 (8 Aralık 1859).

⁵⁰⁹ BOA, A. MKT. MVL. 147/15, 21 Şevval Sene 1278 (21 Nisan 1862).

Mehmed Onbaşı, Ada Nahiyesi'nde Kara Kasım Karyesinde bazı kimseleri darp ederek bir altınlık senet aldığı gibi Panayot, Tanaş, Hristo ve Dimitri isimli kimselerden 250 kuruş almış ve Dimitri adlı bir başka kişiden de zorla 2 sim mecdiye almıştı. Edirne Meclis-i Temyiz'de görülen davada zaptiye onbaşısının üç sene kalebent edilmesine, aldığı bir Osmanlı Lirasının ceza-yı nakit olarak alınmasına ve de bir mislinin de kendisinden ceza olmak üzere tahsiline karar verilmişti.⁵¹⁰

Zaptiyeler ile ilgili bir diğer husus da istihdam edilen kimi zaptiye neferinin bazı kimselerin şahsi hizmetlerinde kullanılması meselesi idi. Bu durum kesinlikle yasaklanmış ve buna dair Edirne Eyaleti'ne bir kıta emirname gönderilmişti. Ancak eyalette eski alışkanlıkların devam ettiğini, emrin bazı kimselerce uygulanmadığını görmekteyiz. Zaptiye askerinin zaptiyeye mahsus işler dışında kullanılmasının haber alınması üzerine Edirne Eyaleti Valisi, bazı kaza müdürlerini bunun önlenmesi hususunda uyarmıştı.⁵¹¹

Zaptiyelerin vazifelerini ifa konusunda yaşanan uygunsuz birtakım hadiselerin yanında belirtilmesi gereken bir diğer sıkıntıda zaptiyelere verilen ücretle ilgilidir. Osmanlı maliyesinin o dönem içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda verilen maaşın yetersiz olduğu tahmin edilebilir. Örneğin Vize Sancağı kazalarının zaptiye ve tahsil işlerinde görevli bulunan süvari ve piyade neferlerinden süvariye verilen 140 kuruş maaş yeterli olurken piyadeye verilmekte olan 60 kuruş maaşın yetersiz olup geçimlerini temin etmede güçlük çektiklerinden, üstelik bu kimselerin başka bir gelirleri olmaması hasebiyle maaşlarına 15 kuruş zam yapılması Edirne Vilayeti Müşiri tarafından merkezden talep ediliyordu. Müşir tarafından merkeze gönderilen yazının devamında söz konusu piyade neferlerinin ekserisinin bu maaşla geçinmelerinin mümkün olmadığı öte yandan geçimlerini sağlayacak başka bir yol bulmak için istifada ısrar ettikleri ve de eğer buna müsaade edilmezse firar edecekleri ifade edilmekteydi. Eyalet müşiri, istifalarına müsaade edildiği takdirde 60 kuruş maaş ile yerlerine yeni neferler bulunmasının mümkün olamayacağını; bu durumda

⁵¹⁰ BOA, ŞD. 1909/61, 16 Şubat Sene 1292 (28 Şubat 1877).

⁵¹¹ BOA, MVL. 246/63, 13 Rebiülevvel Sene 1268 (6 Ocak 1852).

özellikle derbentlerin boş kalmasına sebebiyet vereceğinden bahisle istifa eden piyade neferlerine ruhsat verilip verilmemesi hususunda ne şekilde hareket edilmesi gerektiğini soruyordu.⁵¹² 1869 tarihinde Edirne Vilayeti'ndeki zaptiye sayısının yetersizliğinden söz edilirken ayrıca süvari neferine ödenen 130 kuruş ile piyadeye verilen 83 kuruşun mertebe-i kifâyede olmadığından bunun uygun bir miktara yükseltilmesi talep ediliyordu.⁵¹³ Aslında verilen maaşların yetersizliğine bakıldığında geçim sıkıntısı çeken neferlerin arasında mesleğini bırakanların ya da yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere gasp gibi yasadışı olaylara karışan bazı kimselerin olması pek de şaşırtıcı olmasa gerektir.

1.4.2.2. Jandarma Teşkilatı

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı imparatorluk içerisinde mevcut iç güvenlik teşkilatı için önemli dönüm noktasıdır. Savaştan sonra imzalanan Berlin Anlaşmasıyla birlikte Avrupalı Devletler, Doğu Anadolu ve Rumeli bölgesinde iç güvenlik, adliye, eğitim, maliye gibi alanlarda reform yapılması hususunda taleplerini dile getirmeye başlamışlardı. Tam da bu sırada Sadrazam Said Paşa döneminde Avrupa'daki sisteme benzer bir jandarma teşkilatı oluşturmak üzere Fransa ve İngiltere'den uzmanlar getirtilerek bunlara bir reform projesi hazırlaması için talimat verilmişti. Ancak Avrupa Devletlerinin müdahalesinin önlenmesi gayesiyle rapor beklenmeden 20 Kasım 1879 tarihli bir tezkere ile jandarma teşkilatının kurulması için işe girilmişti.⁵¹⁴ Daha evvelde belirtildiği üzere Asâkir-i Zabtiye, Zabtiye Müşiriyeti'nden ayrılarak Seraskerlik bünyesinde oluşturulan Jandarma Dairesine bağlanmıştı. Düzenlemeyle birlikte vilayetlerdeki jandarma birlikleri doğrudan Seraskerliğin denetimi altında olacaktı.

Edirne Vilayeti'nde de alınan karar gereği jandarma birliklerinin teşkil edildiği görülmektedir. İlk olarak H. 1300 (M. 1883) tarihli vilayet yillığında vilayetin

⁵¹² BOA, A. MKT. 96/9, 15 Ramazan Sene 1263 (27 Ağustos 1847), lef 3.

⁵¹³ BOA, İ. ŞD. 12/583, 1 Şubat Sene 1284 (13 Şubat 1869).

⁵¹⁴ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16 (Güz 2004), s. 73-75.

jandarma dairesine dair malumat mevcuttur.⁵¹⁵ Buna göre Edirne’de Jandarma Alay Meclisi teşkil edilmişti. Jandarma Alay Meclisi Heyeti şu isimlerden oluşmaktaydı:⁵¹⁶

Asâkir-i Nizamiye-i Şâhâne Kaymakamlarından Hasan Zihni Bey (Reis)

Birinci Tabur Binbaşı Mustafa Bey (Aza)

Alay Kâtibi Aziz Mahmud Bey (Aza)

Kolağası Mehmed Muhlis Bey (Aza)

Yüzbaşı Mehmed Nuri Efendi (Aza)

Yüzbaşı Ali Rıza Efendi (Aza)

Mülazım-ı Evvel İshak Efendi (Aza)

Mülazım-ı Sâni Hasan Tahsin Efendi (Aza)

Vilayette teşkil olunan jandarma alayı dört taburdan oluşmaktaydı. Alay birinci tabur Edirne ve kazalarında, ikinci tabur Kırkkilise, üçüncü tabur Gümölcine ve Dimetoka, dördüncü tabur ise Gelibolu ve Tekfurdağı’nda süvari ve piyade jandarma zabitan ve neferlerden müteşekkildi. Alayda zabıt ve nefer toplam 1.358 piyade ve 320 süvari nefer ve zabıt olmak üzere toplam 1.678 jandarma istihdam edilmekteydi.⁵¹⁷ Ancak daha sonraki senelerde Gümölcine, Dimetoka, Gelibolu ve Tekfurdağı’nda ayrı ayrı taburlarda teşkil edilerek bu sayı altıya çıkarılmış öte yandan bunlara ek olarak 300 zabıt ve neferden oluşan bir de

⁵¹⁵ Ancak Tercüman-ı Hakikat Gazetesinin 14 Ekim 1879 tarihli nüshasında, Edirne Vilayeti dâhilinde bulunan jandarma merkezlerinden çavuş ve nefer olarak 40 kadar jandarma efradının firar ettiği ve bunlardan birkaçının yakalandığı diğerlerinin arandığına dair bir haber bulunmaktadır. Tercüman-ı Hakikat, nr. 397, 27 Şevval Sene 1296 (14 Ekim 1879). 20 Kasım 1879 tarihli tezkere ile zaptiye askerinin jandarma usulüne göre teşkil edilerek bir vilayât jandarma nizamnamesi hazırlanması kararı tebliğ edildiğine göre Edirne Vilayeti’nde bu tarihten yaklaşık bir ay evvel jandarma merkezlerinin bulunması dikkate değerdir. Ancak bu dönemde jandarma ve zabtiye kelimesinin birbirlerinin yerine kullanıldığı da bilinmektedir. Bu sebepten ötürü bu merkezlerin zaptiye mi ya da yeni teşkil olunan jandarma merkezi mi olduğunu kesin olarak söylemek güçtür.

⁵¹⁶ EVS. Def’a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 50.

⁵¹⁷ EVS. Def’a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 51.

seyyar süvari taburu oluşturulmuştu.⁵¹⁸ Jandarma alayında tabur, nefer ve zabıt sayısında birtakım düzenlemeler yapılırken bir taraftan da hâsıl olan yeni ihtiyaçlar tamamlanmaya çalışılıyordu. Teşkilatın gerek merkezle olan gerekse vilayet içerisinde yapılan yazışmalar vs. neticesinde ortaya çıkacak evrak-ı resmiyenin muhafaza edileceği, hükümet konağı havalisinde 7.484 kuruş masrafla bir mahzen yapılması vilayet idare meclisince kararlaştırılarak merkezden izin alınmıştı.⁵¹⁹

1.4.2.2.1. Edirne Jandarma Teşkilatında Gayrimüslimlerin İstihdamı

Gayrimüslimlerin jandarma teşkilatında istihdam edilmesi konusunda Osmanlı devlet adamlarının farklı görüşleri bulunmaktaydı. Örneğin 1896 olaylarını tetkik etmek için Van Vilayetine gönderilen Saadettin Paşa, Hristiyan jandarmaların görevlerini hakkıyla ifa edemedikleri, Hristiyanları tutuklamaları gereken durumlarda emirlere uymadıklarını ifade ederek gayrimüslimlerin istihdamına karşı çıkmıştı. Saadettin Paşa'nın olumsuz yaklaşımına karşın devlet adamların çoğunluğu Rumeli'de ve Anadolu'da gayrimüslimlerin istihdam edilmeleri yönündeydi.⁵²⁰ Netice itibarıyla gayrimüslim tebanın istihdamına karar verilerek bu yönde adım atılmış; Edirne'de de karara paralel olarak jandarma teşkilatında alım yapılmıştı.

Tablo 16. 1896 Tarihinde Edirne Jandarma Alayında Bulunan Müslüman ve Gayrimüslim Zabıt ve Nefer Durumu:⁵²¹

Tabur Merkezi	Zabitan		Silah-endâz	
	Müslim Nefer	Gayrimüslim Nefer	Müslim Nefer	Gayrimüslim Nefer
Edirne Jandarma Taburu	32	-	587	1 (Ermeni)
Tekfurdağı Jandarma Taburu	14	-	318	5 (1Ermeni) (4 Rum)
Kırkkilise Taburu	21	-	408	-

⁵¹⁸ BOA, DH. TMIK. M. 82/57, 12 Mart Sene 1316 (25 Mart 1900).

⁵¹⁹ BOA, İ. AS. 34/69, 2 Kânunıevvel Sene 1316 (15 Aralık 1900).

⁵²⁰ Özbek, Osmanlı Taşrasında Denetim..., s. 73.

⁵²¹ BOA, Y. PRK. UM. 30/62, 29 Ağustos Sene 1310 (10 Eylül 1896).

Gelibolu Taburu	14	-	234	-
Dedeâğaç Taburu	12	-	197	1 (Ermeni)
Gümülcine Taburu	20	-	377	-
Seyyar Süvari (Orta Tabur)	11	-	272	2 (1 Ermeni) (1 Rum)

Verilere bakıldığında gayrimüslim tebaa jandarma sayısının yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Vilayet genelinde 124 zabitan içerisinde gayrimüslim bulunmazken 2.393 nefer içerisinde ise yalnızca 9 kişi istihdam edilmişti. Bunların ise 4'ü Ermeni, 5'i Rum Osmanlı tebaasıdır. Fakat Edirne Vilayeti'nde önemli sayıda var olduğu bilinen Bulgarlar ile onlara nispetle daha az sayıda mevcut Musevilerden hiç istihdam edilmemesi de dikkat çekmektedir. Bir sene sonra 1897'de vilayet jandarma alayında müstahdem gayrimüslim sayısı 13'e çıkmıştı. Edirne Vilayeti Vali Vekili Müşir Arif Paşa, Rumeli ıslahat layihasında gösterilen adede ulaşılmamasının sebebi olarak gayrimüslim tebaanın arzu göstermemelerinden ileri geldiğini söylemekteydi.⁵²²

XIX. yüzyılın sonu özellikle Makedonya ve Rumeli'de Sırp, Bulgar ve Rumların komitacılık faaliyetlerinin yoğun olarak görüldüğü bir dönemdi. Avrupalı Devletlerin müdahaleleri de bu faaliyetlerin iyice artmasına sebep olmuştu. Alınan tüm tedbirlere rağmen Makedonya'da karışıklıkların gittikçe artması üzerine Sultan II. Abdülhamit 1902 yılı sonlarına doğru bölgeye Hüseyin Hilmi Paşa'yı göndermişti. Hüseyin Hilmi Paşa bölgede ekonomik, hukuki, toplumsal ve eğitim alanında geniş çaplı ıslahat hareketlerine girişmişti. Bu düzenlemelerden Jandarma Teşkilatı da etkilenmiş ve Avrupalı Devletlerinde zorlamasıyla jandarma teşkilatında bazı düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştı.⁵²³ Bu düzenlemelere paralel olarak Edirne Jandarmasında da bazı düzenlemeler ile birlikte jandarma alayında gayrimüslimlerin istihdamı konusu tekrar gündeme gelmişti. Vilayette jandarmaya Hristiyan tebaa için 379

⁵²² BOA, DH. TMIK. S. 6/30, 6 Kânunisâni Sene 1312 (18 Ocak 1897).

⁵²³ Necdet Koparan, *Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 14.

kişilik kontenjan ayrılmasına karşılık ancak 57 kişi kaydolunabilmişti. Vilayete göre bunun en mühim sebebi komitelerin olumsuz propagandaları ve jandarmalara ödenen maaşın düşüklüğü idi.⁵²⁴ Rumeli Vilayetleri Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, vilayet merkezi ve mülhakatında Hristiyan tebaadan jandarma silkine talep olmaması nedeniyle boş kalan mahallere geçici surette Müslüman nefer alınmasının gerektiğini bildiriyordu.⁵²⁵

Dedeagaç Mutasarrıfı Mehmed Pertev'de kendisinden jandarma silkine kaydolunan gayrimüslim tebaa ile ilgili istenen malumat üzerine verdiği cevapta gayrimüslimler için ayrılan 29 nefere mukabil yalnızca 14 neferin yazılabildiğini söylüyordu. Mutasarrıf mevcut jandarmaların maaşlarında icra kılınan kesintiler nedeniyle zor durumda bulundukları ve onlar bu haldeyken efrad-ı hristiyaniyeden jandarma kaydına adam bulmanın imkânsız olacağını ifade ediyordu. Gerek kendisi gerek jandarma binbaşı tarafından yapılan teşviklere rağmen 14 kişiden başka talep olmadığı gibi bu ekonomik koşulların devam etmesi durumunda da mevcutların dahi ilkbaharın gelişinden itibaren birer özür ile çıkacaklarını Rumeli Vilayât-ı Şâhânesi Müfettiş-i Umûmiliğine bildiriyordu.⁵²⁶ Mutasarrıf Mehmed Pertev Efendi bir vesile ile orada bulunan Rusya Viskonsolosunun kendisini ziyaret ettiğini ve sözü jandarma tensikâtı meselesine getirerek Hristiyan ahaliye ayrılmış olan kotanın tamamlanıp tamamlanmadığını sorduğunu söylemiş; jandarma silkine dehaletlerinden pek de hoşnut olmadıklarını ve buna da sebep maaşların muntazaman ödenmemesinden ileri geldiğini beyan ettiğini ve bu husus da vilayete müracaatla beyan-ı halden bir an geri durmadığını ifade etmişti.⁵²⁷

Osmanlı devlet adamları bir taraftan gayrimüslim tebaadan kimselere idari, mali vs. alanlarda devlet hizmetinde görev vermek istiyordu. Bu sayede hem Avrupa Devletlerinin müdahalelerinin önüne geçilecek hem de Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında eşitlik ilkesine dayanan Osmanlıcılık temelinde

⁵²⁴ BOA, TFR. I. A. 3/241, 28 Kânunievvel Sene 1318 (10 Ocak 1903).

⁵²⁵ BOA, BEO. 2023/151663, 3 Mart Sene 1319 (16 Mart 1903), TFR. I. A. 4/333, 6 Mart Sene 1319 (19 Mart 1903), BEO. 2017/151201, 20 Şubat Sene 1318 (5 Mart 1903).

⁵²⁶ BOA, TFR. I. ED. 2/185, 10 Şubat Sene 1318 (23 Şubat 1903).

⁵²⁷ BOA, TFR. I. ED. 3/234, 12 Mart Sene 1319 (25 Mart 1903).

devletin bütünlüğü muhafaza edilmiş olunacaktı. Ancak diğer yandan da gayrimüslimleri iç güvenlik teşkilatında görevlendirmenin endişesi yaşıyordu. Edirne Vilayetine bakıldığında istihdam edilen gayrimüslim, genel jandarma mevcudu içerisinde yok denecek kadar az ve bunlarda tamamen nefer seviyesinde idi. Bu neticenin olmasında devletin konuya ihtiyatlı yaklaşımının yanında ödenen ücretin düşüklüğü ve bununla bağlantılı olarak ahalinin ilgisizliği diğer sebeplerdendir.

1.4.2.2.2. Vilayet Jandarmasının Tensikâtı

Makedonya'da 1903 tarihinde meydana gelen İlinden isyanı ile birlikte Avrupalı büyük güçler bu bölgede reform politikasının yoğunlaştırılması gerektiği sonucuna varmışlardı. Eylül 1903 sonlarında bu amaçla Çar II. Nikola, İmparator Franz Jozef, Viyana yakınlarındaki Mürzteg'de bir araya gelmişler ve Osmanlı Devleti'ne uygulaması için bir reform paketi üzerinde anlaşmışlardı. Fakat bu kararlardan Bulgaristan pek memnun olmamıştı. Bunun sebeplerinden birisi Edirne Vilayeti'nin reform bölgesi dışında tutulması idi. Mürzteg kararları içerisinde konumuzu ilgilendiren kısmı vilayât-i selâse (Selanik, Kosova, Manastır) de jandarmanın ıslahı kararıdır. Bu karara göre jandarmanın ıslahı için Babiâli'nin hizmetinde olan bir Avrupalı general görevlendirilecek ve büyük güçlerin subayları da ona yardımcı olacaklardı.⁵²⁸ Sultan II. Abdülhamid bu Avrupalı generalin Alman olması istiyordu fakat Almanya kabul etmeyince görev İtalyan General Emilio de Giorgis'e verilmişti. De Giorgis'in rütbesi de tartışma konusu olmuş; padişah müşirlik rütbesi vermek istemezken Avrupalı Devletlerde ferikliğe razı olmuyorlardı. Sonuçta orta yol bulunmuş ve birinci feriklik ihdas olunmuştu. Vilayât-ı Selâse'deki jandarma Fransa jandarma teşkilatı örnek alınarak yeniden düzenlenmiş, Belçika, İsveç ve Norveç'ten subaylar getirtilmişti. Jandarma tensikâtının 1 Şubat 1904'ten itibaren uygulanmaya

⁵²⁸ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, İstanbul 1996, s. 216, 218.

başlanması ve başında İtalyan General Emilio de Giogris'in getirilmesiyle Rumeli vilayetlerinde görevli İtalyan zabitelerin sayısı da artmaya başlamıştı.⁵²⁹

Mürzteg kararları her ne kadar Edirne Vilayeti'ni kapsamasa da jandarmanın tensiki hususunda vilayât-ı selâse de hayata geçirilen düzenlemelerin Edirne'de de icra edildiğini görmekteyiz. Bunun en mühim nedeni yine Avrupalıların müdahalesi endişesiydi ve bu endişe resmî yazışmalara yansıyor. Vesikada bu husus "... *Edirne Vilayeti jandarmasının sûret-i ciddiye de ve Avrupalıların lisân-ı bahis ve i'tirâzını açamayacak bir derece-i mükemmelliyyette ıslah ve tensik edilmesi zımnında ...*" şeklinde dile getirilmekteydi. Edirne'de komisyonlar teşkil edilerek "iş göremeyecek", sû-i hâl ve hareketleri görülenler ihraç edilse de bu yeterli görülmemişti. Edirne Vilayeti jandarmasında tasavvur olunan ıslahatın yapılması için bu konuda vukuf-ı ihtisası olduğu düşünülen İtalyalı zabıt Binbaşı Tomassi Bey'in Edirne'ye gönderilmesi düşünülmüştü. Tomassi Bey başkanlığında jandarma konusunda bilgi sahibi ümera-i askeriye ve memûrin-i mülkiyeden oluşan bir komisyon teşkil edilecek ve bu komisyon marifetiyle jandarma nizamnamesi ahkâmına ve mahalli şartlara göre tetkikat ve tahkikat yapılacaktı. Ayrıca vilayât-ı selâse (Selanik, Kosova ve Manastır) de olduğu gibi mektepler (jandarma mektebi) açılarak Ordu-yı Hümâyûndan getirilecek mektepli ve muktedir subaylar marifetiyle jandarmaların talim ve terbiyeleri sağlanacaktı.⁵³⁰ Jandarmanın ıslahı hususunda teşkil olunacak komisyon Topçu Altıncı Liva Kumandanı Mirliva Şevket Paşa'nın riyasetinde Vilayet Nafia Müdürü Şefik Bey, Meclis-i İdare-i Vilayet azasından Mehmed Paşa, Umur-ı Ecnebiye Müdürü Rupin Mizrahi Efendi, Jandarma Kumandanı Miralay Hulki, Hamidiye Hafif Süvari Birinci Alayın talim muallimi Kolağası Tahir Bey'den oluşuyordu.⁵³¹ Başlangıçta Tomassi Bey'in başkanlığında düşünülen komisyonun bundan vazgeçilerek Mirliva Şevket Paşa başkanlığında kurulduğu

⁵²⁹ Dilek Gücel, *Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2014, s. 284, 325.

⁵³⁰ BOA, Y. A. HUS. 484/78, 6 Şubat Sene 1320 (19 Şubat 1905).

⁵³¹ BOA, İ. AS. 54/49, 10 Şubat Sene 1320 (23 Şubat 1905), BEO. 2509/188139, 7 Şubat Sene 1309 (20 Şubat 1905), BEO. 2512/188388, 11 Şubat Sene 1320 (24 Şubat 1905).

görülmektedir. Burada muhtemelen devletin yapılacak ıslahatın tamamen kendi kontrolü altında yapılması düşüncesi etkili olmuştur.

Binbaşı Tomassi'ye Hazine-i Hassa-i Şâhâne'den verilmekte olan maaşa, jandarma ıslahı ve tensikati işinde bir kat daha şevk ü gayreti olmak üzere ek olarak Edirne'de kaldığı sürece Hazine-i Maliye'den 50 lira maaş ve 50 lira harcırah verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵³² Edirne'ye giderek vazifesine başlayan Tomassi yaklaşık altı ay sonra terfii alarak rütbesi kaymakamlığa (yarbay) yükseltilmişti.⁵³³ Komisyonca 5 Ağustos 1905 tarihinde vazifesini ikmal eden efrâd, ümerâ ve zabitan ile emekli edilecekler, açığa alınacaklar ve başka bir mahalle nakledileceklerin defter ve raporları tanzim edilerek Seraskeri'ye gönderilmişti.⁵³⁴ Bu esnada Tomassi Bey bir talihsizlik yaşamış ve şehirde sıkça yaşanan yangınlardan birisinde eşyalarının çoğu yanmıştı. Dersaadet'e gelen Tomassi için sandık-ı mahsusundan bir miktar iane itası için Seraskerliğe başvurulmuştu.⁵³⁵ Jandarma tensikati konusunda merkezi düşündüren en önemli meselelerden biriside şüphesiz işin mali boyutuydu. Merkez, vilayetin umûm masraflarından tasarruf yapılarak jandarma teşkilatı için bir miktar karşılık tedarikinin mümkün olup olmadığının tetkik edilerek kendilerine bildirmelerini vilayetten istiyordu.⁵³⁶

Vazifesine başlayan komisyonca vilayet jandarmasının ıslahı için yapılması gerekenler tespit edilerek bir rapor hazırlanmış ve önce vilayete oradan da Seraskeri ve Babiâli'ye sunulmuştu. Altında Kaymakam Tomassi'nin imzası bulunan rapor, gereken bu tedbirleri önemine göre iki gruba ayırmıştı. Buna göre yapılması elzem olan tedbirler:⁵³⁷ Evvela zabitanın, küçük zabitanın ve efradın maaşının artırılması (17 Mart Sene 1321/30 Mart 1905 ve 14 Mayıs Sene 1321/27 Mayıs 1905 tarihindeki karar), ikincisi maaşların muntazaman ödenmesi (aynı tarihteki karar), üçüncüsü Edirne'de bir jandarma mektebi tesisi (8 Mart Sene 1321/21 Mart 1905 tarihindeki karar), dördüncüsü kararlaştırılan

⁵³² BOA, BEO. 2512/188392, 11 Şubat Sene 1320 (24 Şubat 1905).

⁵³³ BOA, İ. TAL. 370/3, 20 Temmuz Sene 1321 (2 Ağustos 1905).

⁵³⁴ BOA, BEO. 2658/199300, 21 Ağustos Sene 1321 (3 Eylül 1905), lef 2.

⁵³⁵ BOA, BEO. 2658/199317, 22 Ağustos Sene 1321 (4 Eylül 1905).

⁵³⁶ BOA, BEO. 2724/204245, 7 Kânunievvel Sene 1321 (20 Aralık 1905).

⁵³⁷ BOA, Y. PRK. ASK. 235/46, 4 Kânunisânî (Ocak) 1906.

düzenin ikmali için Edirne Vilayeti Jandarma Alayına 500 neferin ilavesi (7 Temmuz Sene 1321/20 Temmuz 1905 tarihli karar), beşincisi zabitlerden, küçük zabitlerden ve efrattan işe yaramayanların ihracı idi. Raporda, belirtilen tarihlerde Sadaret'e ve Seraskeri'ye bildirilen kararlardan yalnızca üçüncü maddede ifade edilen "işe yaramayanlarının" ihracı ile beşinci madde de belirtilen jandarma mektebi açılması tedbirlerinin mevkii-i tatbiki konulduğu dile getirilirken diğerleri ile ilgili talebin cevapsız kaldığı söyleniyordu. Jandarma Mektebi ağustos başlangıcında açılmış ve mektebin müdürlüğüne Binbaşı Tahir Bey tayin edilmişti.⁵³⁸ Hizmetten çıkarılacak kişiler ise raporda yazıldığına göre birer birer kabiliyeti, geçmiş hizmetleri vs. tetkik edildikten sonra ihraçları icra olunmuştu.

Komisyonun ikinci grupta görülen ve yapılmasının faydalı olacağı düşünülen tedbirler ise şunlardı: İlk olarak, jandarma sınıfında bulunan nizamiye zabitanına jandarma elbisesinin giydirilmesi (26 Nisan Sene 1321/9 Mayıs 1905 tarihindeki karar), ikincisi efrad-ı redifenin silâh altına alınması halinde jandarmada bulunan rediflerin hizmetlerinde bırakılması (17 Mayıs Sene 1321/30 Mayıs 1905 tarihindeki karar), üçüncüsü jandarma efradının kanuni sebeplere mebni terk-i hizmete hakları olmak üzere hizmet müddetlerinin 2 seneden 4 seneye çıkarılması (17 Mayıs Sene 1321/30 Mayıs 1905 tarihindeki karar), dördüncüsü askeri mahkemelerin jandarma efrad ve zabitanını muhakemeye memur olduğu ahvalde jandarma zabitanının da aza olarak askeri mahkemelere tayini (26 Nisan Sene 1321/9 Mayıs 1905 tarihindeki karar), beşinci tedbir ise ceza mahkemeleri huzuruna çıkacak olan jandarma efradının müdafaası için bir dava vekili tayini (26 Nisan Sene 1321/9 Mayıs 1905 kararı) idi.

Kaymakam Tomassi Bey belirtilen tarihlerde alınan bu kararların Babîâli'ye ve Seraskeriye yazıldığı halde semeresiz kaldığını belirtiyordu. Kendisi teklif edilen bu tedbirlerin ait olduğu dairelerce kabul olunarak tatbiki için yetki verilmesi halinde vilayet jandarmasının düzenlenmesi vazifesinin husul bulmuş olacağı düşüncesindeydi. Yine kendisinin ısrarıyla vali paşa hazretlerinin, komisyonun sunduğu tedbirlerin özellikle para ciheti hakkındaki yazılarına cevap verilmesini

⁵³⁸ Jandarma Mektebi ile ilgili III. Bölüm de, eğitim başlığı altında bilgi verilecektir.

Babiâli'ye ve Seraskeri'ye defalarca yazdığı halde o ana değin hiçbir karar verilmediğini söylüyordu. Raporun sonunda Tomassi, vilayet jandarmasının tensikatının mümkün olduğu kadar çabuk ve mükemmeliyetle icrası ve tamamlanması için gücünün yettiği kadar çalışacağını ancak bunun için ilgili dairelerce maddi ve manevi yardımlarında katiyen gerekli olduğunu yazıyordu. Rapor şunu açıkça ortaya koyuyordu ki mali sıkıntılar vilayet jandarma tensikatının icra edilmesini engelleyerek modern, vilayetin ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte bir iç güvenlik teşkilatının kurulmasına mani olmuştu.

Kaimakan Tomassi Bey'in vilayetin jandarma teşkilatının düzenlenmesine dair önerdiği tedbirlerin bazılarının karşılanmamasına rağmen çalışmalarından memnun kalınmış olmalı ki çalışma kontratının süresinin dolması üzerine 2 sene müddetle uzatılmasına dair irade buyrulmuştu.⁵³⁹ Miralay rütbesine terfi eden Tomassi Bey'e muavin olmak üzere 50 lira maaş ve 70 lira harcırah ile İtalyalı Zabitan Yüzbaşı Matse Bey Edirne'ye gönderilmişti.⁵⁴⁰ Bu arada Miralay Tomassi II. Ordu Müşiriyetinden kendilerine birer at ve refakatlerine birer süvari neferi talep etmişti. Rumeli Vilayât-ı Selâse jandarma tensikatında müstahdem ecnebi zabitan ile yapılan kontratların birinci maddesinde elbise, binek hayvanı, eyer ve levazım bahası olarak 1.500 frank verilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak Tomassi ve Matse Beylerin kontratlarında ise böyle bir kayıt olmadığı gibi bir de Miralay Tomassi'nin Aydın Vilayeti jandarmasının tensikatına memur olduğundan talebin karşılanıp karşılanmaması konusu merkeze iletilmişti. Merkezden, Tomassi ve Matse Beylerin merkezde vazife ifa edip mülhakatı devir etmemekte olmaları ve de Miralay Tomassi'nin sonradan Aydın Vilayeti jandarması için görevlendirmesi hasebiyle talebin "suret-i münasibe de geçirilmesi" söylenmişti.⁵⁴¹ Maliyenin içinde bulunduğu sıkıntı o kadar çetindi ki yalnızca tasavvur olunan tensikatın yapılmasında değil Tomassi'ye yardımcı

⁵³⁹ BOA, İ. HUS. 139/36, 23 Şubat Sene 1321 (8 Mart 1906), BEO. 2777/208207, 24 Şubat Sene 1321 (9 Mart 1906).

⁵⁴⁰ BOA, İ. HUS. 143/101, 7 Temmuz Sene 1322 (20 Temmuz 1906).

⁵⁴¹ BOA, BEO. 2861/214532, 18 Haziran Sene 1322 (1 Temmuz 1906).

olarak görevlendirilen Yüzbaşı Matse'nin maaşının ödenmesinde bile güçlük yaşandığı görülmektedir.⁵⁴²

Eylül 1906 tarihinde Edirne Jandarma Alayının düzenlenmesinde alınan kararların uygulanması için bu defa Erkan-ı Harbiye Dairesi 4. Şubesinde memur Erkan-ı Harbiye Miralaylarından Ziya Bey'in tayin olunduğunu görmekteyiz.⁵⁴³ Ziya Bey vilayette jandarma tensikatına ait kararların tatbik ve icrasına dair rapor hazırlayarak Edirne Vilayetine bir suretini sunmuştu.⁵⁴⁴ Miralay Ziya Bey vilayette tensikat çerçevesinde jandarmanın eğitimi için bir sene evvel açılmış olan jandarma mektebi ile ilgili birtakım düzenlemeler yapmıştı. Eğitim süresi üç aydan ibaret olan mektepte yaklaşık bir yıldır eğitim veriliyordu ve bu müddet zarfında dört defa zabitan ve küçük zabitan mektebe celb olunmuştu. Fakat Ziya Bey bu eğitim müddetini yetersiz bularak dört aya çıkartmıştı. Jandarma mektebinin kapasitesi nispetinde 20 zabıt ile 20 küçük zabıt ve onbaşı beşinci “dönem” mektebe celb olunmuştu. Düzenleme yalnızca eğitim süresiyle sınırlı kalmamış, okulda okutulan derslerle ilgilide bazı değişiklikler yapılmıştı. Mektepte tedris edilmekte olan derslerden hidmet-i seferiye dersi yerine hidmet-i dâhiliye ve ceza kanunname-i hümâyunlarının ve hidmet-i seferiyenin de jandarmayla ilgili olan bahisleri ile akâid-i diniye ve fazâil-i ahlakiye dersleri ilave edilmişti. Jandarma zabitanının ekserisinin layıkıyla at binemedikleri tespit edilmiş ve binicilik dersi ilave edilmişti. Ayrıca müddet-i tedrisiye sonunda Mekteb-i Harbiye muallimlerinden yahut ordu-yu hümâyun ümera ve zabitanından münasip olanlardan mümeyyiz sıfatıyla hazır bulunacak kimselerin gözetiminde yapılacak sınavda başarılı olanlara resmî ve matbu şehadetname verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu imtihanda başarısız olanların ikinci kez tedris için celb olunması ve bu defada başarısız olmaları halinde terfiden mahrum bırakılmaları uygun görülmüştü.⁵⁴⁵ Zabitan ve küçük zabitanın imtihanları ve ellerine şehadetname verilmesi muvafık maslahat olarak görülmüş fakat imtihanda başarısız olanların terfiden mahrum bırakılmaları adalete uygun görülmemiş; zabitan ve çavuşların bütün bütün

⁵⁴² BOA, BEO. 2908/218077, 30 Ağustos Sene 1322 (12 Eylül 1906).

⁵⁴³ BOA, BEO. 2922/219133, 22 Eylül Sene 1322 (5 Ekim 1906).

⁵⁴⁴ BOA, BEO. 2950/221198, 14 Teşrinisâni Sene 1322 (27 Kasım 1906).

⁵⁴⁵ BOA, BEO. 2965/222343, 16 Teşrinisâni Sene 1322 (29 Kasım 1906), lef 4.

terfiden mahrumiyetleri yerine imtihanlarının tekrarı ile başarılı oluncaya değin terfilerinin ertelenmesi münasip bulunmuştu.⁵⁴⁶

Bu tarihlerde Fransız Jandarma ıslah heyetinden Yüzbaşı Mazza tarafından Edirne Vilayeti Jandarmasının yeniden teşkilatlandırılmasına dair Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa'ya gönderilen mektupta vilayet jandarma alayında 600 kişilik eksik olduğu ve hiç olmazsa bunun bir kısmının doldurulması gerektiği bunun olmaması halinde vilayet jandarmasının ahval-i umumiyesinde bir terakkinin mümkün olmadığı ifade ediliyordu. Yüzbaşı Mazza alınacak jandarma neferleri için vilayetin her tarafında ilannameler neşredilmesini, piyade jandarmaya verilen aylık maaşın 145 kuruştan 200 kuruşa, süvariye verilen 256 kuruşunda 350 kuruşa çıkarılması gerektiğini söylüyordu. Öte yandan mektep suretinde kullanılabilecek bir kışla yapılması ve elbise ihtiyaçlarının da temin edilmesinin gereği arz edilmekteydi. İyi bir jandarma heyeti teşkil edebilmek için Yüzbaşı Mazza alınacak kişilerde aranılması gereken beş kriter önermekteydi. Bunlar evvela 20-25 yaşında olmaları, ikincisi evli olmamaları, üçüncüsü hüsn-i hâl sahibi bulunmaları, dördüncüsü en az 1.65 metre boyunda olmaları, beşincisi 3 sene hizmet edeceklerini taahhüt etmeleri idi.⁵⁴⁷

1908 yılına gelindiğinde jandarma alaylarının düzenlenmesi kararlaştırılan Hüdavendigâr, Aydın ve Edirne vilayetlerinde tensikatın henüz ikmal edilemediği görülmektedir. Jandarma tensikâtı için Devlet-i Aliyye hizmetine alınan ve henüz hiçbir hizmetle mükellef olmadıkları Belçika Sefiri tarafından ifade edilen Belçikalı üç subayın söz edilen vilayetlere gönderilmeleri münasip görülmüştü. Ancak bu vilayetlerde gerekli düzenlemeleri ifa edecek Belçikalı zabitler derecesinde iktidar ve liyakati haiz zabitanın mevcut olduğu ve bu nedenle Belçikalı zabitlerin gönderilmelerine hacet olmadığına dair karar alınmıştı.⁵⁴⁸ Bu hadise Edirne Vilayeti'nde jandarma tensikâtı için yabancı uzmanların görevlendirilmesinin zamanla rahatsızlık yarattığına işaret etmektedir. Zira bu düşüncemizi kuvvetlendiren bir başka hadisede vilayet jandarma alayı tensikatında memur İtalyalı Kolağası Matsa Bey'in kontratının

⁵⁴⁶ BOA, BEO. 2965/222343, 7 Kânunievvel Sene 1322 (20 Aralık 1906).

⁵⁴⁷ BOA, Y. PRK. ASK. 242/56, 6 Kânunievvel (Aralık) 1906.

⁵⁴⁸ BOA, İ. HUS. 162/46, 14 Kânunisâni Sene 1323 (27 Ocak 1908).

uzatılması meselesidir. Jandarma Kumandanlığının 10 Haziran 1908 (R. 28 Mayıs 1324) tarihli müzekkiresinde Matsa Bey'in 50 lira maaşı az görerek 80 liraya iblağ ettireceğini Edirne'deki konsoloslar ve ecnebi muteberan ile konuştuğu, vilayette zamanının büyük kısmının evinde istirahat ve şehirde bazı önde gelen kimselerin hanelerini ziyaretle geçirmekten ibaret olduğu şeklinde ithamlar bulunmaktaydı. Ordu-yı Hümâyûn'dan tayin olunan zabıtanın tabur ve bölük kumandanlarının "fuzuli" 50 lira maaş alan Matsa Bey'in kat kat fevkinde bir iktidarı haiz bulundukları yar ve ağyar nezdinde katiyen malumdur şeklinde kendisinin yetersiz olduğu söylenmekteydi.⁵⁴⁹ Sadaret gerek Edirne Vilayeti'nin gerekse Seraskerinin arz ettiği olumsuz görüşlere bakarak Matse Bey'in istihdamında umulan faydanın hâsıl olmadığına anlaşıldığı gerekçesiyle kontratının uzatılmasından sarf-ı nazar olunması istenilmişti. Ancak Matse Bey'in bidayet-i memuriyetinden beri tensikat hususunda pek ziyade hüsn-i hizmet ve gayreti müşahade olunmasına binaen fakat kanaatimizce böyle basit bir mevzu nedeniyle batılı güçlerle herhangi bir "sıkıntı" yaşamamak için, kontratının uzatılması kararlaştırılmıştı.⁵⁵⁰

1.4.2.2.3. Vilayette Jandarmaların Yaşam Koşulları ve Maaşları

İmparatorlukta tüm vilayetlerde jandarma teşkilatı mensuplarına standart bir ücret verilmediği, vilayetler arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Ödenen ücretler farklılık gösterse de değişmeyen bir şey vardı ki o da ücretlerin düşük olduğudur. Edirne'de jandarma alayında tasavvur olunan tensikatta yukarıda da ifade edildiği gibi tüm uzmanların üzerinde ittifak ettikleri konulardan biriside jandarma maaşlarının artırılması idi. Ancak problem yalnızca maaşların düşük olması ile kalmamış aynı zamanda bu düşük ücretin düzenli ödenememesi de başka bir sorundu. Osmanlı İmparatorluğu maliyesinin içinde bulunduğu durum düşünüldüğü takdirde bu durum yalnızca jandarmaya has da değildi. Vilayette vazifeli tüm devlet memurları bu olumsuz mali durumdan etkilenmekteydiler. Edirne'de mevcut jandarma ile birlikte asakir-i şahaneye Ramazan-ı Şerif ve bayramda birer maaş için gerekli 50.000 liranın emvâl-i vilayetten tedariki

⁵⁴⁹ BOA, İ. AS. 72/39, 28 Mayıs Sene 1324 (10 Haziran 1908), lef 3.

⁵⁵⁰ BOA, İ. AS. 72/39, 18 Haziran Sene 1324 (1 Temmuz 1908), lef 5.

mümkün olamayacağından, Bank-ı Osmani'den kredi alınması için merkezden, banka idaresine tebligat yapılması istenilmişti.⁵⁵¹ Bir süre sonra Edirne Vali Vekili Ferik Arif Paşa, banka şubesine istenilen tebligatın yapılmamasından dolayı erzak müteahhitlerinin erzakı keseceklerini ve buna karşı yapabilecekleri bir şey olmadığından gerekli tebligatın biran evvel yapılmasının zaruretinden bahsediyordu.⁵⁵² Maliye Nezareti'nden verilen cevapta ise borsalarca zuhur eden mali buhran etkisiyle bu yıl kredi verilmesinin mümkün olmayacağından banka tarafından ifade edildiğini bundan dolayı mahalli idarece gerekli tedbirlerin alınmasından başka bir çare olmadığı bildirilmişti.⁵⁵³ Neticede ağnam vergisi karşılığı istikraz yoluyla maaşların ödenmesine karar verilmişti.⁵⁵⁴ Bu hadiseden yaklaşık bir sene sonra yine vilayette ümera ve zabitan-ı askeriye, memurin, ketebe ve jandarmayı kapsayan daha geniş çapta maaş ödeme güçlüğü yaşanmıştı. Çare olarak 1898 senesi ağnam vergisi karşılık gösterilerek %7 faizle 10.000 lira kadar bir meblağın tüccardan tedariki görülmüş ve bunun içinde merkezden yetki istenmişti.⁵⁵⁵

Edirne Vilayetinde askerin yaşadığı ekonomik sıkıntıyı gösteren bir hadisede Kırkkilise'de yaşanmıştı. Maaşlarından başka geçimlerini temin edecek başka bir gelirleri olmadığı ve bununda zamanında ödenmemesinden dolayı geçmiş ve içinde bulundukları seneye ait bir hayli maaşlarının biriktiğini dolayısıyla zaruret ve sefalet içerisine düştüklerinden ailelerinin geçimi için bir sanatla meşgul olmak üzere silk-i askeriden aflatlarını bildiren bir telgraf 25 zabitin imzasıyla merkeze gönderilmişti. Seraskeri tarafından bu hadise tepkiyle karşılanmış ve bu telgrafın gönderilmesine önyak oldukları tespit edilen 7 zabitin birinci, ikinci ve üçüncü ordu dairesi haricinde diğer ordu-yu hümâyunlardan birisine

⁵⁵¹ BOA, BEO. 734/54985, 14 Kânunisâni Sene 1311 (26 Ocak 1896), BEO. 744/55798, 4 Şubat Sene 1311 (16 Şubat 1896).

⁵⁵² BOA, BEO. 749/56169, 20 Şubat Sene 1311 (3 Mart 1896), lef 2.

⁵⁵³ BOA, BEO. 753/56457, 3 Mart Sene 1312 (15 Mart 1896).

⁵⁵⁴ BOA, BEO. 753/56460, 7 Mart Sene 1312 (19 Mart 1896), BEO. 750/56220, 19 Şubat Sene 1311 (2 Mart 1896).

⁵⁵⁵ BOA, BEO. 903/67653, 19 Kânunisâni Sene 1312 (31 Ocak 1897), BEO. 905/67852, 23 Kânunisâni Sene 1312 (4 Şubat 1897). 1902 senesinde gene benzer bir sorun yaşanmış ve askerin maaşının ödenebilmesi için gerekli 12.500 liranın 1903 senesi ağnam vergisinden teminiyle tedarik edilebileceği vilayetten telgrafla bildirilmişti. BEO. 1773/132917, 21 Kânunievvel Sene 1317 (3 Ocak 1902).

nakilleriyle oraya vardıklarında birer sene müddetle hapislerine, telgrafa imza atan 25 zabitin ise mensup bulundukları taburlar nezdinde altışar ay hapisleri uygun bulunmuştu. Öte yandan Kırkkilise Kumandanı Mirliya Süleyman Vehbi Paşa'nın da bu esnada dikkat ve teyakkuzda bulunarak böyle bir hadiseye meydan vermemesi gerekirken dikkatsizliği ve gaflet-i vazife nedeniyle Edirne'ye getirilerek 45 gün hapsedilmesi münasip görülmüştü. Merkezi idare ile vilayet arasındaki yazışmalarda emval-i vilayetten hazinece alınmamasına rağmen neden maaş verilemediğinin sorulması üzerine Vali İzzet Paşa vilayette yaşanan kuraklık nedeniyle ağnam ve aşar vergilerinin geçmiş seneye göre 50.000 lira noksanlığa sebep olduğunu ve mülkiye memurlarına da üç aydan beri maaş verilemediği cevabını veriyordu.⁵⁵⁶ Edirne'de mevcut subayların yaşadıkları ekonomik sıkıntı Mirliya Ahmed Paşa tarafından da dile getiriliyordu. Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kumandanı Mirliya Ahmed Paşa'nın ifadesine göre Edirne'de "kontratçı vekillerinin" idarehaneleri umum ordu-yu hümâyun zabitanının başvuru merkezleri haline gelmişti. Zabıtlar tayın pusulalarını düşük fiyatla verdikleri gibi geçmiş seneye ait alamadıkları maaşlarını %30-40 noksanına "kırdırmaya" mecbur olmaktaydılar.⁵⁵⁷

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi maaşların düşüklüğü yanında düzenli ödenememesi de ayrı bir sorundu. Örneğin Serçavuş Ahmed b. Mehmed vs. sekiz buçuk aydır maaş alamadıkları gerekçesiyle yetkili mercilere dilekçe vermişlerdi.⁵⁵⁸ Bir başka örnekte ise Edirne Vilayeti jandarma alayında 30 yıldır hizmet etmekte olan piyade ve süvari çavuş, onbaşı ve efrattan bazı kimseler jandarmada yapılan düzenlemeler esnasında emekli edilmişler fakat on altı aydır alamadıkları maaşlarından dolayı ekmek parasına muhtaç bir duruma düştüklerinden birikmiş maaşlarının ödenmesi için ilgili kimselere emir verilmesi hususunda Sadaret bir dilekçe yazmışlardı.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ BOA, Y. MTV. 48/25, 4 Şubat Sene 1306 (16 Şubat 1891), Y. MTV. 48/63, 14 Şubat 1306 (26 Şubat 1891).

⁵⁵⁷ BOA, Y. PRK. ASK. 256/42, 25 Nisan Sene 1324 (8 Mayıs 1908).

⁵⁵⁸ BOA, DH. TMIK. S. 33/38, 17 Kânunisânî Sene 1316 (30 Ocak 1901).

⁵⁵⁹ BOA, BEO. 2353/176418, 25 Mayıs Sene 1320 (7 Haziran 1904), lef 2.

Düşük ücret ve bununda zamanında ödenememesi vilayette jandarma erlerinin iş bırakma yoluna başvurmalarına neden olmuştu.⁵⁶⁰ Dedeagaç Mutasarrıflığından Sadaret'e takdim olunan tezkirede jandarma taburu mevcudunun zabitanın hariç neferatının ödenmeyen maaşları nedeniyle istifa eden 100 kişiye düştüğü ve bu gidişle de taburun mevcudunun ileride yalnızca zabitanın ibaret kalacağı söyleniyordu. Bir nefer veya zabitanın bir mahalle izamı gerektiğinde, yiyecek beş parası olmadığından bahseden sözler sarf ediyorlardı. Konsolosların da bir iş veya ziyaret sebebiyle valilik makamına geldiklerinde sözü jandarmanın azlığına ve maaşlarının vaktiyle ödenmemesi gibi konulara getirerek "mucib-i hicâb" sözler söyledikleri yine aynı tezkerede bildiriliyordu.⁵⁶¹ Daha evvel jandarma taburu efradının maaşlarının ödenmemesinden dolayı yaşadıkları ekonomik zorluklar ile bundan doğabilecek sakıncaları dile getirdiğini merkeze çektiği telgrafta ifade eden Dedeagaç Mutasarrıfı Pertev Bey bu kez de geçmiş seneye ait istihkakları ve mart ayı maaşlarıyla tayinatlarının ödenmemesinden dolayı şimendüfer hattı muhafazasına memur jandarma efradından bir kısmının aç kalarak mevkilerini terk edip merkez-i livaya geldiklerini ve muayyenatları verilmedikçe geri gitmeyeceklerini söylediklerini bildiriyordu.⁵⁶² Merkezi idare bu durum karşısında çok sert bir tavır takınmamış ve vilayetten gerekli tahkikatın yapılarak duruma göre muamele-i lazıminin icrası şeklinde durumu idare edecek bir talimat vermişti.⁵⁶³ Maaşların yetersizliği karşısında istifa etmeyen kimi jandarma neferatının ise geçimlerini temin edebilmek maksadıyla ek iş yapmak ya da kanun dışı yollardan para kazanmak zorunda kalacakları muhtemeldi. Seraskerlik tarafından yazılan bir belgede Edirne Vilayeti dâhilinde bulunan jandarma zabitanından birkaç mülazımdan gayrisinin vazife-i memurelerini yapmayıp vazifeleri haricinde işler ile iştigal ettikleri şeklindeki ifade ise ek iş yapmayı tercih ettiklerini göstermektedir.⁵⁶⁴

⁵⁶⁰ BOA, BEO. 2365/177326, 27 Haziran Sene 1320 (10 Temmuz 1904).

⁵⁶¹ BOA, DH. TMIK. S. 46/79, 13 Temmuz Sene 1319 (26 Temmuz 1903), TFR. I. ED. 3/299, 14 Haziran Sene 1319 (27 Haziran 1903).

⁵⁶² BOA, BEO. 2320/173989, 8 Nisan Sene 1320 (21 Nisan 1904), Ief 2.

⁵⁶³ BOA, BEO. 2320/173989, 9 Nisan Sene 1320 (22 Nisan 1904).

⁵⁶⁴ BOA BEO. Y. MTV. 54/68, 8 Eylül Sene 1307 (20 Eylül 1891).

Muhtemelen hem jandarma neferatının ekonomik koşullarının düzeltilmesi hem de vazifelerini ifa da teşvik maksadıyla eşkıyanın yakalanmasında gayret ve yararlılık gösteren asâkir-i şâhâne neferatı ve zabitanı haklarında icrası kararlaştırılmış olan mükâfatın bu gibi hizmeti ve gayreti meşhûd olan jandarma zabitanı ve efradı içinde geçerli olması Edirne Vilayetince talep edilmişti.⁵⁶⁵ Bu talep üzerine konu Seraskeri'ye sorulmuş ve eşkıyanın takip ve tenkili işinin jandarmanın aslî vazifelerinden olduğundan bunun jandarma zabitan ve efradı haklarında icrasının caiz olmayacağı cevabı üzerine vilayete olumsuz yanıt verilmişti.⁵⁶⁶ Vilayette jandarma alayı için "Teshilât Sandığı" teşkil edilmiş ve eşkıyanın gömdüğü mahalden ve hanelerden çıkarılan 4.246 liranın 500 lirası eşkıya takibine memur Ferik Eyüb Paşa'ya, 100 lirası bu paranın bulunması için gönderilen memurlara verilirken kalanı da mezkûr sandığa sermaye olarak konulmuştu.⁵⁶⁷ Burada şunu da ifade etmek gerekir ki XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyıl başında Rumeli ve Balkanlar'da gittikçe artan eşkıya ve çetecilik faaliyetleri gerek merkezi idare gerekse yerel yöneticilerin önündeki en mühim sorunlardan birisiydi.⁵⁶⁸ Vilayet İdare Meclisi üyesi olan jandarma kumandanının idare meclisinde bulunması, eşkıya takibi ve asayişin muhafazası vazifesini yapmakla mükellefiyeti sebebiyle vilayetteki jandarma tabur ve bölüklerinin durumunu tetkik ve teftiş için dolaşmak gibi aslî vazifesini yapmasını engelleyeceği düşüncesiyle azalıktan affıyla yerine muhasebecisinin tayini vilayetçe talep edilmişti. Ancak jandarma kumandanının yalnızca vilayet merkezinde bulundukça idare meclisine devam etmesi gerektiği için uygun bulunmamıştı.⁵⁶⁹ Eşkıya ile mücadelede etkili olabilmek için eşkıyanın saklandığı yerleri ihbar edenlere, ölü ya da diri ele geçirilmelerinde faydası görülen kimselere para ödülü verilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁷⁰ Buna rağmen bazı köylerde eşkıyanın hâlâ kimi ahali tarafından himaye edildiğinden

⁵⁶⁵ BOA, DH. MKT. 1479/42, 9 Kânunisâni Sene 1303 (21 Ocak 1888).

⁵⁶⁶ BOA, DH. MKT. 1490/105, 18 Şubat Sene 1303 (1 Mart 1888).

⁵⁶⁷ BOA, Y. PRK. UM. 27/53, 6 Haziran Sene 1309 (18 Haziran 1894).

⁵⁶⁸ Tekfurdağı İngiltere Konsolosu Vekilinin oğlunun eşkıya tarafından dağa kaldırılması ve daha sonra sağ salim kurtarılması hadisesi, sorunun geldiği boyutu göstermesi bakımından önemlidir. BOA, Y. A. HUS. 179/62, 2 Ağustos Sene 1300 (14 Ağustos 1884).

⁵⁶⁹ BOA, DH. MKT. 1873/88, 21 Eylül Sene 1307 (3 Ekim 1891).

⁵⁷⁰ BOA, DH. MKT. 1659/91, 9 Eylül Sene 1305 (21 Eylül 1889).

vilayet, bu gibi durumların önüne geçebilmek için eşkiyaya muavenet ve yataklık ettikleri ihbar ile anlaşılan fakat maddeten ispat edilemediğinden cezalandırılmayan eşhastan birkaçının emsaline ibret için ikişer seneden az olmamak üzere haneleri halkıyla uzak bir mahalle sürülmesi uygun görülmüş ve merkezden yetki talep edilmişti. Fakat Meclis-i Vükelâ bu konuda etraflıca düşünülmesi gerektiği, ne gibi hareketlerden böyle bir sonuca varıldığı ve bu gibi kimselerin kaç kişiden ibaret olduğunun vilayetten sorulması yönünde bir karara varmıştı.⁵⁷¹

Edirne’de mevcut jandarma sayısının yetersiz olması ve buna birde düşük ücret ve zamanında ödenmeyen maaşlar nedeniyle istifalar da eklenince vilayette asayişin sağlanmasında bazı güçlükler yaşanması kaçınılmazdı. Bundan ötürü yerel idareciler merkezden jandarma sayısının artırılmasına dair talepte bulunuyorlar ve asayişin sağlanması konusunda hiç olmazsa asakir-i şâhânenin kullanılmasına dair müsaade istiyorlardı. Örneğin Gümülcine Sancağı’nda jandarmanın yetersiz derecede bulunması nedeniyle temin-i asayiş için iki bölük piyade askeri sevki için II. Orduya mezuniyet verilmesi talep edilmekteydi.⁵⁷² Bir başka örnekte ise mühim noktalarda ikâme ettirmek üzere iki bölük süvari veya piyade askerin vilayet maiyetine tahsisi ve bir bölük askerinde Çorlu ve Tekfurdağı’nda yerleştirilmesi isteniyordu.⁵⁷³ Yine Edirne Vilayeti dâhilinde zuhur eden hırsızlık olaylarının önüne geçebilmek için, bir miktar süvari askerinin gerekli yerlerde gezdirilmesi istenilmişti.⁵⁷⁴

İngiltere Sefareti tarafından 5 Haziran 1906 tarihli ita olunan bir varak tercümesinde Edirne Vilayeti jandarmasının genel durumu ile alakalı *“menâbi’-i muhtelif (çeşitli kaynaklardan)den alınan malumata nazaran Edirne Vilayeti’nde jandarmanın ahvali kesb-i salah etmek (iyileşmek) şöyle dursun gittikçe fenalaşmaktadır maaşların ödenmesi ve muayyenatın itası hususlarında intizamsızlık sebebiyle jandarma efradının en iyileri birer birer terk-i hizmet etmiş ve yalnız müsinn (yaşlı) olanlarla esbâb-ı sâireden dolayı diğer hizmetin*

⁵⁷¹ BOA, MV. 67/75, 2 Teşrinievvel Sene 1307 (14 Ekim 1891).

⁵⁷² BOA, DH. MKT. 1457/30, 13 Teşrinievvel Sene 1303 (25 Ekim 1887).

⁵⁷³ BOA, DH. MKT. 1800/99, 7 Kânunisâni Sene 1306 (19 Ocak 1891).

⁵⁷⁴ BOA, DH. MKT. 1632/106, 15 Haziran Sene 1305 (27 Haziran 1885), DH. MKT. 1644/25, 18 Temmuz Sene 1305 (30 Temmuz 1889).

ifasına kadir olamayanlar kalmıştır Edirne’de küşad edilen olunan mektepten şimdiye kadar bir semere hâsıl olmadı” şeklinde ifadeler yer almaktaydı.⁵⁷⁵ İngiliz sefaretinin Edirne Vilayeti jandarmasına yönelik bu tespitlerinden yaklaşık 10 sene evvel Edirne Vilayeti Jandarma Alayı Kumandanı tarafından merkeze gönderilen tahriratta da benzer tespitlerin olduğunu görmekteyiz. Kumandan jandarma zabitanının irade hükmünce valiler tarafından seçilmesi gerekirken Edirne’de vilayetin haberi olmaksızın jandarma dairesince okuma-yazma bilmeyen, yaşlı ve malul birtakım zabitanın seçilerek gönderilmekte olduğunu söylüyordu. Bu durumun ise maksadın hâsıl olmasını engellediğini söyleyerek Edirne Jandarma Alayına hariçten zabıt gönderilmemesini ve mevcutlarında durumlarının bir heyet marifetiyle tahkik edilerek uygun olmayanların değiştirilerek yerlerine ehil ve erbabının intihabı ve tayinine müsaade istiyordu.⁵⁷⁶ Bu ise vilayet jandarmasında geçen bu süre zarfında kayda değer bir ilerleme olmadığını göstermektedir.

1.4.2.3. Polis Teşkilâtı

Osmanlı İmparatorluğunda polis teşkilatının kuruluş tarihi olarak “Polis Nizamı” adı altında kabul olunan 17 maddelik nizamnamenin 11 Rebiülevvel 1261 (20 Mart 1845) tarihinin yanlış çevirisi olan 10 Nisan 1845 tarihi kabul edilmektedir.⁵⁷⁷ Osmanlı İmparatorluğundaki kolluk kuvvetleri açısından bir dönüm noktası teşkil eden nizamnamenin Fransız örneğinden oldukça fazla etkilendiği görülmektedir. Metnin ilk iki maddesinde polisin amacından yani nizam ve asayiş-i ammenin muhafazasından söz edilir.⁵⁷⁸ Öte yandan nizamname ile görev ve yetkileri belirlenen Polis Meclisine, memleketin iç güvenlik ve asayişi ile ilgili gerekli kanun ve nizamnameleri ittihaz ve bunların

⁵⁷⁵ BOA, HR. İD. 2060/25, 22 Haziran Sene 1322 (5 Temmuz 1906).

⁵⁷⁶ BOA. DH. TMIK. S. 4/61, 21 Teşrinievvel Sene 1312 (2 Kasım 1896).

⁵⁷⁷ İlk yanlış Halim Alyot tarafından neşredilen Türkiye’de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum), Ankara 1947, isimli eserde polis nizamı tarihi 21 Rebiülevvel Sene 1261 olarak kabul edilmesiyle, bunu 10 Nisan 1845 olarak çevirerek de ikinci yanlış yapılmıştı. Bu hata daha sonra yazılan kimi araştırmalarda aynen tekrarlanmıştı. Daha detaylı bilgi için bkz. Ali Birinci, “Türk Emniyet Teşkilatında “İlkler””, *Polis Bilimleri Dergisi*, S. 3, C. 1, Nisan 1999, s. 15.

⁵⁷⁸ Noémi Lévy-Aksu, *Osmanlı İstanbulu’nda Asayiş 1897-1909*, çev. Serra Akyüz, İstanbul 2017, s. 171.

uygulanmasına nezaret vazifesi verilmişti.⁵⁷⁹ Galata ve Beyoğlu bölgesinin asayişinden sorumlu olacak olan meclis yedi kişiden oluşmakta ve Tophane-i Âmire Müşiri Mehmed Ali Paşa uhdesine verilmişti.⁵⁸⁰ Galata ve Beyoğlu bölgesinde başlanıp tüm ülkede yaygınlaştırılması amaçlanmışsa da bu konuda başarılı olunamamıştı. Polis Meclisi uzun ömürlü olamamış yaklaşık bir sene sonra 1846'da Zaptiye Müşiriyeti ihdas edilmiş ve polislik işindeki askeri sistem tekrar ihya edilmişti. Polis ve jandarma tek bir merkezi teşkilat altında birleşiyordu. Bu sebepten ötürü 1846-1879 arası dönem "Tevhid-i Zabıta" olarak adlandırılmaktadır. Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşunu gösteren belge, polisliğin profesyonel bir meslek olarak telakki edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.⁵⁸¹ Zaptiye Müşiriyeti'nin kuruluşundan 21 yıl sonra 23 Rebiülevvel Sene 1284 (25 Temmuz 1867) tarihinde bir bakıma polis uygulamasının gündeme getirilmesi anlamında bir talimatname yayınlanarak "Teftiş Memurluğu" ihdas olunmuştu. Teftiş memurları dört sınıftan müteşekkildi ve İstanbul'da Zaptiye Müşiri'ne, taşrada da mülki amirlere bağlıydı. Ancak teftiş memurluğu iki yıl uygulanabilmişti. 1869 tarihli "Asakir-i Zabtiye Nizamnamesi" ile emniyet (kolluk) hizmetleri tamamen müstakil hale getirilerek mülkî kademe içerisinde mütalaa edilmeye başlanmıştı.⁵⁸²

1879 tarihinde zabtiye işlerinin Zabtiye Müşiriyeti uhdesinden alınıp Seraskerliğe verildikten sonra dairenin ismi Zabtiye Nezareti'ne çevrilmişti. Bir sene sonra Said Paşa'nın sadrazamlığı esnasında 97 maddelik bir polis nizamnamesi hazırlanmış ve Harbiye ve Zabtiye Nezareti'ne gönderilmiş ancak nizamname uygulamaya konulamamıştı.⁵⁸³ Zaptiye Nezareti'nin kuruluşundan iki sene sonra ilk olarak 1881'de İstanbul'da ordudan ayrı bir polis teşkilatının

⁵⁷⁹ Ali Sönmez, "Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 37, C. 24, 2005, s. 264.

⁵⁸⁰ Turgut Subaşı, "Tanzimat Döneminde Kurulan Polis Meclisi'nin İdari Yapılanması ve Faaliyetleri", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Ed. Yücel Yiğit, Ankara 2017, s.279.; Birinci, "Türk Emniyet Teşkilatında "İlkler", s. 10.

⁵⁸¹ Ferdan Ergut, *Modern Devlet ve Polis Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul 2015, s. 106.

⁵⁸² Hasan Yağar, *Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci*, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 13, Ankara 2002, s. 641-642.

⁵⁸³ Hikmet Tongur, *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s. 165.; Alyot, a.g.e., s. 182-183.

kurulduğu 1894 yılına gelindiğinde keza taşrada on beş vilayette de teşkil olunduğu Alyot ve Tongur'un eserlerinde ifade edilmektedir.⁵⁸⁴

Edirne Vilayetinde polis teşkilatının kuruluşu ile ilgili yaptığımız araştırma esnasında tesadüf ettiğimiz iki gazete haberi, yukarıda ifade edildiği üzere polis teşkilatının ilk olarak İstanbul'da kurulduğu tarih olan 1881 yılından evvel Edirne Vilayeti'nde var olduğunu göstermektedir. Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 4 Ekim 1879 tarihli nüshasında Edirne Gazetesinden yaptığı alıntıda konu ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: *“Edirne şehrinin zabt ü rabtı hususunda sühûleti mûcib olmak üzere 23 polis mevkiine taksim ve bu mevkii çarşı ve mahallât aralarında dükkân ve hâneler icâr ile tayin ve tahdid olunarak bu cihetle zuhura gelmekte olan bazı vukuatın men'ine muvaffak olunmak doğrusu polis idaresinin işbu tedbiri pek becâ ve münâsib olub hatta ahali-yi memleketin dahi memnuniyetini celb etmiş olmasına binaen Zindanaltı nam mahalde İbn Arab Mahallesinde Bahoraçi 110 gurusş şehriye ile bi'l-isticâr polis mevkii ittihaz kılınan hâne icârını millet-i museviye muteberânından Bahoraçi Efendi tarafından hidmet-i müftehire olmak üzere mâh be mâh tesviye edeceği gibi hâne-i mezkûr mefruşât masarifini dahi tamamıyla te'diye eyleyerek bu cihetle idare-i mezkûreyi memnun eylediği...”*⁵⁸⁵ Gazetede yer alan bu ifadeye bakıldığında Edirne Vilayeti'nin 23 polis mevkiine ayrıldığı ve bu mevkilerden birisinin olduğu hane ise Edirneli Musevi Milletinin önde gelenlerinden biri tarafından kiralandığı ve polis merkezi olarak kullanılacak bu haneye alınacak koltuk kanepeler vs. mefruşatında yine kendisi tarafından ödendiği ifade edilmektedir. Aynı gazetenin 14 Ekim 1879 tarihli nüshasında da yine Edirne Vilayeti'nde polis teşkilatının var olduğunu gösteren başka bir haber yer almaktadır. Vilayette yeni polis memurları alımı ile alakalı bu haberin aynen verilmesinin daha faydalı olacağı düşüncesiyle burada aktarıyoruz; *“Edirne polis memurini ikmâl ve itmâm olunmak üzere daha 120 memurun tayini lazım gelir ise de hidmet-i mezkûre de istihdam arzusunda bulunanların eskeriya okuyub*

⁵⁸⁴ Polis teşkilatının kuruluşu ile ilgili olarak bu yazarlar tarafından dile getirilen malumat sonraki yıllarda konu ile ilgili yapılan araştırmalarda aynen tekrarlanmıştır. Bkz. Alyot, a.g.e., s. 182-184.; Tongur, a.g.e., s. 166-167.; Ergut, a.g.e., s. 142.; Yağar, a.g.m., s. 1163.

⁵⁸⁵ Tercüman-ı Hakikat, nr. 389, 17 Şevval Sene 1296 (4 Ekim 1879).

yazmak bilmediklerinden kabul olunmamakta ve binâenaleyh muktedir ve münâsib bulunmak için birçok müşkilât ve suûbâta tesadûf edilmekte bulunduğu ve polis heyeti 512 kişiden ibaret masarif-i seneviyesi 3 milyon guruşa bâliğ olduğu ...”⁵⁸⁶ Vilayette bulunan polis mevkii ve mevcuduna dair ilk bilgi 1300 senesine ait vilayet salnamesinde bulunmaktadır.

Tablo 17. Edirne Vilayetinin H. 1300 (M. 1883) Senesi Salnamesine Göre Vilayet Merkezi ve Bağlı Sancaklardaki Polis Mevcudu:⁵⁸⁷

Mevkii	Nefer	Çavuş, Onbaşı, Bölük Emni	Mülâzım-ı Sâni	Mülâzım-ı Evvel	Kâtib	Müdür
Merkez Sancağı	63	13	1	1	1	1
Kırkkilise “	36	7	1	1		
Gümölcine “	36	7	1	1		
Dimetoka “	27	5	1	1		
Gelibolu “	27	5	1	1		
Tekfurdağı “	27	5	1	1		
Toplam	216	42	6	6	1	1

Daha evvel jandarma bahsinde de belirttiğimiz gibi Berlin Antlaşması sonrasında Avrupalı Devletleri Osmanlı Devletinden Anadolu ıslahatı kapsamında birtakım talepleri vardı ve bunlardan biriside gayrimüslimlerin nüfusları oranında jandarma ve polis teşkilatlarında temsil edilmeleri meselesiydi. Bu talepleri karşılamak maksadıyla gayrimüslim nüfusun yoğun olarak yaşadığı Edirne Vilayeti’nde gayrimüslimlerin polislik mesleğinde istihdam edildiğini görmekteyiz. Merkez Sancağı Polis Dairesi Müdürlüğü bu düşünce ile Yanko Efendi’ye verilmişti. Mülazım rütbesinde ise 12 mülazımın 5’i gayrimüslim iken salnamede vilayet genelinde mevcut 5 yüzbaşının da 2’sinin gayrimüslim olduğunu görüyoruz. Ancak polis neferlerine dair bu husus da bilgi verilmemektedir. 1896 tarihinde Edirne valisi tarafından merkeze gönderilen,

⁵⁸⁶ Tercüman-ı Hakikat, nr. 397, 27 Şevval Sene 1296 (14 Ekim 1879).

⁵⁸⁷ EVS. Def’a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 52.

vilayette bulunan gayrimüslim ve Müslüman jandarma ve polis sayısını gösteren belgede 10 tanesi gayrimüslim toplam 127 polisin olduğu söylenmektedir. Yahudi, Bulgar, Ermeni ve Rum milletinden olmak üzere bu 10 polisin 9'u nefer ve yalnızca bir tanesi komiser-i sâlis idi.⁵⁸⁸

Burada dikkat çeken bir diğer husus ise polis teşkilatında kullanılan rütbelerdir. Henüz serkomiser, komiser-i sâni, komiser-i sâlis rütbelerine geçilmediği hala askeri zabtiyeye ait rütbelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu ise ilk başta polis teşkilatının bir nevi zabtiye teşkilatının devamı şeklinde olduğunu göstermektedir. İki yıl sonraki vilayet salnamesinde yeni rütbe sistemine geçildiği gözlenmektedir. Vilayet Polis Dairesinde bir serkomiser, bir komiser-i sâni, beş komiser-i sâlis bulunmaktadır.⁵⁸⁹

Vilayetteki mevcut polis sayısına bakıldığında daha evvel gerek zaptiye gerekse jandarma sayısında görülen eksikliğin aynen devam ettiği görülmektedir. Tekfurdağı Sancağı mutasarrıflığı bazı iskeleler ile Muratlı İstasyonunda istihdam olunmak üzere birkaç polisin gönderilmesini arz ediyordu. Kırkkilise Sancağında ise polis mevcudunun 3 komiser ve 12 neferden ibaret iken bunlardan 2 komiserin vilayet merkezine, 1 neferinde Gümilcine'ye gönderilmesiyle zaten yetersiz olan sayının daha da azaldığından bahisle yeni polis kaydı talep ediliyordu. Edirne Polis Meclisi de vilayet polis mevcudunun pek az olduğundan en az 50 kadar polisin ilave edilmesi gerektiğini ifade etmekteydi.⁵⁹⁰

Tablo 18. 1903 Senesi Edirne'deki Polis Mevcudu İle Polis Dairesinin Gider Kalemleri:⁵⁹¹

Gider Kalemi	Kuruş	Edirne'de Müstahdem Polis			
		Komiser ve neferatı maaşları			
Kırtasiye Bahası	4.580	Mevcut Polis	Adedi	Aylık Maaş	Yıllık Maaş

⁵⁸⁸ BOA, Y. PRK. UM. 30/62, 29 Ağustos Sene 1310 (10 Eylül 1896).

⁵⁸⁹ EVS. Def'a 12, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 56.

⁵⁹⁰ BOA, DH. TMIK. S. 3/12, 23 Eylül Sene 1312 (5 Ekim 1896), lef 2.

⁵⁹¹ BOA, Y. PRK. MK. 12/38, 16 Kânunisâni Sene 1318 (29 Ocak 1903), BEO. 1994/149479, 25 Kânunisâni Sene 1318 (7 Şubat 1903).

Mefruşat “	3.455	Serkomiser	1	1.350	16.200
Gaz “	4.326	İkinci Komiser	2	675	16.200
Hatab (Odun) “	7.486	İkinci Komiser	1	600	7.200
Elbise Bahası	59.500	İkinci Komiser	3	500	18.000
Kaput	32.436	Üçüncü Komiser	10	400	48.000
Harcırah	5.576	Üçüncü Komiser	11	300	39.600
Tedavi Bahası	4.453	Neferat	72	300	255.600
Kol Sandalı	4.000	Neferat	67	200	160.800
Toplam	125.812	Toplam	167		561.600
					125.812
Genel Toplam					687.412

Rumeli Vilayât-ı Şâhâne Mufettişliği'nden Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderilen tahriratta Edirne Vilayeti dâhilinde bulunan 167 polis mevcudunun yetersizliğinden bahisle biri ikinci diğeri üçüncü olmak üzere 2 komiser ile 69'u İslâm ve 40'ı Hristiyan 109 nefer polisin ilavesinin gereğini arz etmekteydi. Bir yıl sonra Edirne Vilayetinden merkeze gönderilen yazı da yine polis sayısının artırılması talep ediliyordu. Fakat merkezden daha evvel bu nevi taleplere verilen cevabın benzeri verilmiş ve hazinenin bu gibi masrafları karşılayacak durumda olmadığı söylenmişti. Ancak vilayet Edirne'nin ehemmiyeti ve cesametine mebni, komiserlerle birlikte mevcut 167 polisle idare-i maslahat olunmasının güçlüğünden söz edilerek 33 polisin ilaveten istihdamı isteğini yinelemişti.⁵⁹² Asayiş ve emniyetin temini için memur sayısı artırılmaya çalışılırken kozmopolit bir nüfusa sahip Edirne Vilayeti için yabancı dil bilen polis memuru da önemli bir ihtiyaçtı. Cısr-i Mustafa Paşa istasyonunda yabancı dil bilen polis bulunmamasından dolayı pasaport işlemlerinde aksaklıklar yaşanıyordu. İşlerin arzu edilen şekilde sürdürülebilmesi için 400 kuruş maaşla yabancı dillere vakıf bir üçüncü komiserin tayini istenilmişti.⁵⁹³ Yine “Bulgarca ve Rumca okur-yazar takımından” 15 polis neferinin 300 kuruş maaşla istihdamı

⁵⁹² BOA. DH. TMIK. S. 52/25, 2 Mart Sene 1320 (15 Mart 1904).

⁵⁹³ BOA, ZB. 18/55, 5 Kânunievvel Sene 1315 (17 Aralık 1899).

için de merkezi idareden yetki istenilmişti.⁵⁹⁴ Edirne Valisi Müşir Arif Paşa bu talebin özellikle Makedonya fesedesinin fesat teşebbüslerine karşı mühim bir ihtiyaç olduğunu da belirtmişti.⁵⁹⁵ Konu Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da görüşülmüş ve vilayete olumsuz bir cevap verilmişti. Gerekçe olarak da vilayette komiserlerle birlikte mevcut 127 nefer polis memurunun vilayetin cesametine, nüfus miktarına ve diğer vilayetlere nispetle kâfi bulunmuş olduğu gösterilerek müstahdem polislerden herhangi bir sebeple boşluklar vuku buldukça yerlerine Rumca ve Bulgarca bilenlerin alınarak idare-i maslahat olunması söylenmişti.⁵⁹⁶ Polis mevcudunun yetersizliği hasebiyle Lülebergos Kazasında polis teşkilatı icra olunmamış ve bu nedenle cerâim-i meşhûde de ilk tahkikat yapılamamaktaydı. Öte yandan zabıta-i adliye ile ilgili muameleler tehir edilmekte ve ayrıca kadınlara mahsus hapisane bulunmadığından ihtiyaç olduğunda muhtar ve papaz hanelerinde hapsedilmekteydi. Çözüm olarak mahallince karşılık bulunarak münasip bir mahallin kiralınması; geçici olarak kadın hapisanesi kullanılması ve vilayet polis mevcudundan bir neferin de kazaya tayini uygun görülmüştü. Ancak vilayet, polis sayısının yetersiz olduğunu, birer polis ikamesi gerektiği bariz olan mühim ve cesim 93 nahiye merkezlerinde şöyle dursun 30 kadar şimendüfer istasyonu ile Karadeniz ve Bahr-i Sefid sahillerinde bulunan küçük, büyük 26 iskelenin en mühim mevkilerinde bile kifayetsizliğinden polis bulundurulamadığını ve 51 nefer komiser ile polisin kaydına dair istenilen mezuniyete dair henüz bir cevap alınamadığından hiç olmazsa idare-i maslahat için şimdilik 15 polisin istihdamı talebiyle aslında içinde bulundukları durumun zorluğunu anlatıyordu.⁵⁹⁷

Vilayet ile merkez arasında yapılan bazı yazışmalardan vilayette polise ödenmekte olan maaşın jandarma ya da diğer devlet memurlarında olduğu gibi yetersiz olduğuna işaret etmektedir. Örneğin Edirne Vilayetinden merkeze yazılan bir tahriratta Serkomiserlik maaşının kifayetsizliğinden bahisle vilayet polis tahsisatının harcırah ve muâlece kısmından her sene tasarruf edilmekte

⁵⁹⁴ BOA, BEO. 1641/123074, 26 Mart Sene 1317 (8 Nisan 1901).

⁵⁹⁵ BOA, Y. PRK. AZJ. 42/34, 9 Mayıs 1317 (22 Mayıs 1901).

⁵⁹⁶ BOA, MV. 102/24, 2 Mayıs Sene 1317 (15 Mayıs 1901).

⁵⁹⁷ BOA, DH. TMIK. S. 33/119, 7 Eylül Sene 1316 (20 Eylül 1900), aynı belge 28 Ağustos Sene 1317 (10 Eylül 1901), lef 9.

olan 7.600 kuruşun karşılık tutularak polis serkomiseri maaşının 1.500 kuruşa çıkarılması ve namının da müdüriyete çevrilmesi istenilmişti. Aydın ve Selanik vilayetlerinden başka vilayetlerde olmayan polis müdürlüğü namının diğer vilayetlere tamim ve teşmili uygun bulunmamış ve serkomiser unvanının kullanılmasına devam edilmesi söylenilmişti. Serkomiserlik maaşının artırılması da muhtemelen mahallince karşılık gösterilmesi sebebiyle keza münasip bulunmuştu.⁵⁹⁸ Bir başka örnekte ise Edirne Vilayeti Polis Müdürlüğünden Zabtiye Nezaretine yazılan tahriratta, Edirne Vilayetinde yiyecek vs. fiyatlarının yüksek ve polis memurlarının maaşlarının da 200 kuruştan ibaret olması nedeniyle geçimlerini temin hususunda güçlük çektiklerinden bahisle, maaşlarının diğer bazı vilayetlerdeki polislerin maaşları derecesine yükseltilmesi istenmekteydi.⁵⁹⁹ Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntı maaşlarda olduğu gibi polis neferlerinin teçhizatında da birtakım eksikliklere sebebiyet veriyordu. Selanik ve Edirne vilayetleri dâhilindeki şimendüfer istasyonları civarında ve sair mahallerdeki polislerin giydikleri kıyafetlerin “münasebetsiz” bir halde olduğu şeklinde haberler gelmesi üzerine durumun tahkikine memuren Yaverân-ı Hazret-i Şehriârî’den Şakir Bey bölgeye gönderilmişti. Şakir Bey incelemeleri neticesinde söylentilerin doğru olduğunu teyit eden bir rapor kaleme almıştı. Ayrıca bu polislerden birisinin resmi de merkeze gönderilmişti. Şimendüfer istasyonları gibi göze çarpan yerlerde bulundurulmakta olanların gayet temiz ve muntazam elbise ile giydirilmeleri suret-i mahsusa da dikkat edilmekte olduğu halde Edirne ve Selanik gibi en mühim mevkilerde bu kadar fena kıyafetle vazife ifa edilmesinin pek çirkin olduğu söylenerek mesele Meclis-i Mahsus-ı Vükela’da mütalaa olunmuştu. Neticede Sadarete çoğu vilayette polis masrafları için pek çok tahsisat verilmesine karşın bunların vakt ü zamanında verilmemesinden polis memurlarının böyle gayr-ı muntazam görünmelerine sebebiyet verildiğinin anlaşıldığı ve bu nedenle vilayetlere gerekli tebligatın yapıldığı söylenmekteydi.⁶⁰⁰ Fakat polis tahsisatının yeterli olduğu yönündeki ifadelerin doğruluğu biraz şüphelidir. Zira Kırkkilise Kazasında müstahdem üç

⁵⁹⁸ BOA. DH. TMIK. S. 33/119, 13 Eylül Sene 1317 (26 Eylül 1901), lef 8.

⁵⁹⁹ BOA. ZB. 324/61, 19 Temmuz Sene 1324 (1 Ağustos 1908), DH. TMIK. S. 74/46, 19 Temmuz Sene 1324 (1 Ağustos 1908).

⁶⁰⁰ BOA. DH. MKT. 1803/46, 15 Kânunisânî Sene 1306 (27 Ocak 1891).

polis memuru Rumeli Vilayât-ı Şâhâne Müfettişliği'ne verdiği dilekçede diğer polisler gibi 300 kuruş maaşla istihdam olunmak üzere imtihan vererek polis silkine kabul edildiklerini ve 15 Mart Sene 1319 (28 Mart 1903) tarihinden itibaren görev yaptıklarını fakat bir aydan fazla bir zaman geçmesine karşın kendilerine resmî elbise verilmediğini ve kendilerinin istiane yoluyla buldukları bir ceketle vazifelerini ifa ettiklerini söylüyorlardı. Yine dilekçelerinde, maaşlarının 200 kuruştan ibaret olduğu haberini aldıklarını ve bunun ihtiyaçlarına kâfi olamayacağını; kendilerinin yabancı lisan bilen okur-yazar takımından olup diğer polislerden bir farklarının olmadığından, onlar gibi 300 kuruş maaş aylık ve resmî elbise verilmesini talep etmekteydiler.⁶⁰¹

⁶⁰¹ BOA. TFR. I. ŞKT. 9/867, 19 Nisan Sene 1319 (2 Mayıs 1903).

2. BÖLÜM

VİLAYETİN DEMOGRAFİK DURUMU VE GÖÇ HAREKETLERİ

2.1. NÜFUS

2.1.1. 1830 Nüfus Sayımı ve 1830 Sayımına Göre Edirne'nin Müslüman Nüfusu

Her devlet sahip olduğu nüfusun miktarını, niteliğini tespit etmek için çeşitli aralıklarla nüfus sayımı yapmaktadır. Bu sayımlar özellikle devletin vergi mükellefi ve askerlik hizmetine uygun nüfusun tespiti için hayati önem taşımaktadır. Bu amaçlarla Osmanlı İmparatorluğu'nda da XIX. yüzyıl boyunca muhtelif tarihlerde modern mana da nüfus sayımları yapılmıştır. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki imparatorlukta daha eski devirlerde de tahrir ismi verilen sayımlar yapılmıştı. XIX. yüzyılda yapılan nüfus sayımlarına geçmeden evvel imparatorlukta yapılan bu tahrirler hakkında kısaca bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda "klasik dönem" olarak adlandırılan XV. ve XVI. yüzyıllarda tımar sisteminin uygulanacağı yerlerde tahrir yapılırdı. Bölgede yaşayan vergi mükelleflerine ait bilgiler (bazen vergiden muaf olanlarda), yaşadıkları yerlerde toplanması düşünülen vergileri ve bu vergilerin kimlerin ya da hangi kurumların tasarrufunda bulunduğu tespit edilerek tahrir defterlerine kaydedilirdi.⁶⁰² Tahrir defterlerinin Osmanlı tarihi için önemine dikkati çeken isim Ömer Lütfi Barkan'dır. Barkan 1940'lı yıllarda yazdığı bazı makalelerle araştırmacıların ilgisini buraya çekmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı tarihi araştırmalarında, arşiv kaynaklarının kullanımı, müessese tarihi, sosyal ve ekonomik alana ilgi vb. değişim yaşanmıştı.⁶⁰³ Aslında Fuad Köprülü ile başlayıp Barkan ve İncalcık ile devam eden bu akım, geleneksel tarih anlayışının

⁶⁰² Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İncalcık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 17. Günümüze ulaşan en erken tarihli tahrir defteri ise 1431 tarihlidir. Defter, Prof. Halil İncalcık tarafından yayınlanmıştır, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara 1954.

⁶⁰³ Fatma Acun, "Osmanlı Tarih Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, İstanbul 1999, s. 319-320.

aksine siyasi tarihten çok sosyo-ekonomik tarihe önem veren, sosyal bilimlerin diğer disiplinleriyle işbirliği yapması gerektiğini savunan ve Fransa'da ortaya çıkan "Annales Okulu" diye adlandırılan bir tarih görüşüdür. Annales birçok Avrupa devletini etkilediği gibi Türkiye'yi de etkilemiştir. Annales Okulunun da etkisiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihinin yazımında değişim yaşanmış ve özellikle son yıllarda tahrir defterlerine dayalı birçok sancak ve kazanın sosyo-ekonomik tarihi ile ilgili tezler yapılmıştır. Birtakım olumsuzluklarına karşın imparatorluğun XV. ve XVI. yüzyıllardaki nüfusunun, sosyo-ekonomik yapısının anlaşılması için hiç şüphesiz önemli bir kaynaktır.

Belirli aralıklarla yapılan tahrirler XVII. yüzyıldan itibaren sadece yeni fethedilen yerler için yapılır olmuştu. XVI. yüzyıl tahrir defterleri avarız⁶⁰⁴ defteri gibi kullanılmıştı. Ancak ilk başlarda gerçek hane ile avarız hanesi arasında fark yok iken zamanla bozulmuş ve hakiki haneye karşılık avarız hanesi sayısı yer ve zamana göre 3, 5, 15 gibi farklılıklar göstermişti. Avarız defterleri de mufassal olarak tutulmuş ancak bunların günümüze oluşabilenlerinin sayısı azdır. Avarız defterlerinin çoğu icmal (özet) maiyetindedir ve bunlarda avarız hane ile gerçek hane ilişkisi belirtilmemiştir. Bu nedenle bunlara dayanılarak XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait nüfus tahmini yapmak mümkün değildir.⁶⁰⁵

XIX. yüzyıl, özellikle II. Mahmud Dönemi (1808-39) Osmanlı İmparatorluğunda idari, mali, askeri vb. birçok alanda köklü reform hareketlerinin yaşandığı devir olmuştu. Sultan II. Mahmud dönemde gündeme gelen bir konuda nüfus tahriri meselesiydi. Padişah ülkede bir nüfus tahririne karar vermiş ancak bu işe Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra teşebbüs edilmişti. Bu kez de 1828-29'da meydana gelen Osmanlı-Rus Harbi sayımın tamamlanmasına mani olmuştu. Bu husus da Lütfi tarihinde şunları söylüyordu: "*Vak'a-yı Hayriyye'den sonra Devlet-i Aliyye'nin ekser usûl ü âdât ve nizâmat-ı kadîmesi değişip*

⁶⁰⁴ Avarız; olağanüstü hâl ve bilhassa savaş sebebiyle tahsil olunan vergiye verilen isimdir. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, İstanbul 1993, s. 112, ayrıca Avarız Defterleri ve bunların tarihi kaynak olarak kullanımı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 33-50.

⁶⁰⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara 2010, s. 2.

zevâbı-ı mülkiyenin esâsı olan tahrir-i nüfus kaziyyesi mukaddemce merkez-i saltanatta ise de gavâil-i harbiyyenin teâkubu mâni-i ta'mîmi olmuş idi." Sayımın ilk kez İstanbul'da yapıldığını belirten Lûtfi devamında Rus Savaşı'nın ve Yunan Meselesinin neticelenmesiyle yarım kalan nüfus tahririnin tamamlanması için bir "Meclis-i Mahsusa" teşkil olunduğunu ve burada alınan kararlar Anadolu ve Rumeli'deki nüfusun tahririne başlandığını söylüyordu.⁶⁰⁶

Ülkede kısmen de olsa sükûnet sağlandıktan sonra 1830'da az evvel belirtildiği üzere özel bir meclis teşkil olunmuş ve tüm imparatorlukta nüfus sayımı yapılması kararlaştırılmıştı. Bu karar gereği Anadolu'da ve Rumeli'deki toprakların bir bölümünde (Anadolu, Karaman, Adana, Sivas, Trabzon, Kars, Çıldır, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Rumeli ve Silistre eyaletlerinde) ancak sayım yapılabiliyordu.⁶⁰⁷ Bosna, Arnavutluk, Tesalya, Erzurum, Diyarbakır, Van gibi önemli bölgeler sayım dışı kalmış, ayrıca İstanbul'da sayıma dâhil edilmemişti.⁶⁰⁸ Fakat o tarihe kadar ülke genelinde böyle bir nüfus sayımı yapılmadığı için halkın endişe edebileceği ihtimali düşünülerek nüfus sayımında çoğunlukla şer'i memurlar görevlendirilmişti.⁶⁰⁹

Sultan II. Mahmud'un Yeniçeri Ocağı'nın ortadan kaldırılmasını takiben yeni bir ordu ve bürokrasi oluşturma gayretlerinin bir neticesi olarak yapılan bu sayım yalnızca vergi mükellefi ve orduda hizmet veren erkekleri kapsıyordu. Tahrir memurları imparatorlukta sancak, kaza ve nahiye düzeyinde Müslim ve gayrimüslim erkek nüfusun tam sayısını saptamayı denemişlerdi.⁶¹⁰ Müslim ve gayrimüslim nüfus ayrı ayrı defterlere kaydedilmiş, her iki nüfusun yerlisi ve yabancıları ayrıca belirtilmişti. Gerek Müslim gerek reayanın isimleri, varsa

⁶⁰⁶ Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi* 2-3, İstanbul 1999, s. 640.

⁶⁰⁷ Nuri Akbayar, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, s. 1239.

⁶⁰⁸ Cem Behar, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 69.

⁶⁰⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1995, s. 12.

⁶¹⁰ Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System And Population, 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No 3, 1978, s. 325.

lakapları, eşkâli, yaşları ve meslekleri tahrir olunmuştu.⁶¹¹ Müslüman nüfus kaydedilirken “matluba muvafık” ve “matluba gayri muvafık” şeklinde iki kategoriye ayrılmıştı. Askerliğe uygun ve vergi mükellefi olan erkek nüfus matluba muvafık olarak kaydedilirken askerliğe uygun olmayan vergi veremeyecek durumda olanlar ise matluba gayri muvafık olarak yazılmışlardır. Bunların uygun olmama sebepleri ayrıca sakat, sabi, amelmende şeklinde belirtilmişti.⁶¹² Askerlik hizmetinden muaf olan Hristiyanlar ve Yahudiler ise cizye ödemekle yükümlüydüler. Bu sebeple onlar ödeme güçlerine göre, âlâ (üst), evsat (orta) ve edna (alt) şeklinde geleneksel üç servet grubuna bölündüler.⁶¹³

1830 yılında başlanıp 1831 yılına kadar devam nüfus sayımının sonuçları İstanbul’a gönderilmeye başlanmıştı.⁶¹⁴ Bu sonuçları tasnif edip değerlendirmek için “Ceride Nezareti” adıyla yeni bir nezaret kurulmuştu. Nazırlığa 500 kuruş maaşla Mehmet Seyit Efendi getirilmişti. Vilayet ve sancaklarda bulunan nüfusu kontrol ve tespit etmek için doğan, ölen, başka yere göç eden ya da gelip yerleşen nüfusun günü gününe kaydedilip üç ayda bir Ceride Nezareti’ne gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Ancak imparatorluğun sahip olduğu teknik imkânlar düşünüldüğünde bunun uygulanmayacağı anlaşılmış ve süre altı aya çıkarılmıştı. Ayrıca istenilen bilgilerin kolayca gönderilebilmesi için sancakbaşlarından memleket muteberlerinden “Nüfus Nazırı” namıyla birer

⁶¹¹ Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, İstanbul 1990, s. 86-87.

⁶¹² Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı*, s. 18.

⁶¹³ Shaw, *The Ottoman Census System...*, s. 325.; Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı*, s. 19.

⁶¹⁴ Tahrir tüm imparatorlukta aynı anda başlayıp bitirilmemişti. Bazı yerlerde tahrir 1831 yılına sarkmış hatta Niğbolu Sancağı gibi 1831 yılında başlanan yerlerde vardı. Enver Ziya Karal, eserine 1831 tarihli icmal defterine istinaden, Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831, ismini vermişti. Musa Çadircı ise şer’iye sicilleri üzerinde yaptığı çalışmalar esnasında bir sicilde, Ankara’nın tahririnin 1830 tarihinde bitirilmiş olması hasebiyle, sayımın 1830 tarihinde olduğuna kanaat getirerek Karal’a karşı çıkmıştı. Bkz. Musa Çadircı, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Üzerine Bir Araştırma”, *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Ankara Ankara 2011, s. 123.; Mahir Aydın ise 1830-31 tahririnin doksan üç harbi ifadesinde olduğu gibi 1246 Nüfus Tahriri denilmesinin uygun olacağı fikrindedir. Mahir Aydın, *Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri*, s. 93. Biz ise Edirne’nin tahririnin 1830 yılı içerisinde başlayıp aynı yıl içerisinde tamamlanması nedeniyle 1830 sayımı demeyi tercih ettik.

memur tayin edilmesi kararlaştırılmıştı. II. Mahmud Anadolu ve Rumeli'deki tüm ilgililere hitaben yayınladığı bir fermanla yeni nizamın derhal uygulanmasını istemişti. Bunun üzerine her tarafta “defter nazırları” seçilerek isimleri İstanbul'da bulunan Ceride Nezareti'ne gönderilmeye başlanmıştı.⁶¹⁵

Anadolu ve Rumeli'nin bir bölümünde yapılabilen bu tahrir Edirne'yi de kapsıyordu. Tahrir için Dersaadet'ten Anadolu ve Rumeli eyalet ve kazalarına tahrir memurları tayin olunurken Edirne bundan istisna tutulmuştu. Çirmen mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya “ri'âyet-i mahsûsa” olmak üzere merkezden müstakil bir memur gönderilmeyip Edirne'nin tahriri bâ-irâde-i mahsûsa kendisine⁶¹⁶ ve Edirne Kadısı Raif Efendiye ihale olunmuştu. Raif Efendi, Edirne merkezinin tahririne bizzat başlarken kazalara ise kâtipler tayin ederek göndermişti.⁶¹⁷ Raif Efendi Edirne'deki Müslüman nüfusun sayımı ile ilgilenirken oğlu Arif Efendi de gayrimüslim nüfusun tahririnde kendisine yardım ediyordu. Çirmen Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'nın deyimiyle “büyük ve küçük yeni doğmuş erkek çocuğa varıncaya kadar” herkes tahrir olunmuştu. Hüseyin Paşa 16 Cemaziyelahir 1246 tarihli kaimesinde Edirne'nin tahririnin üç gün evvel tamamlandığını ve bundan sonra da nahiyelerin tahririne geçileceğini bildiriyordu.⁶¹⁸

Sayımda Müslümanlar ve gayrimüslimler ayrı ayrı sayılmıştı. Müslümanlar sayılırken mahallelerde bulunan nüfus tek tek kaydedilirken, şahısların fiziksel özellikleri (boy, saç ve sakal), yaşları ve de varsa meslekleri belirtilmişti. Ayrıca fiziksel kusurları olanlarında kusurları yekçeşm, âlîl, total vb. şekilde kaydedilmişti. Askerliğe uygun ve vergi verebilecek nüfusun tespitinin, tahririn en önemli nedenlerinden olduğu düşünülürse bu durumu doğal karşılamak

⁶¹⁵ Musa Çadircı, *Tanzimat'a Girerken Türkiye'de Şehir İdaresi*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1972, s. 88.

⁶¹⁶ *Lûtfî Tarihi* 2-3, s. 640.

⁶¹⁷ Vazifenin Hüseyin Paşa ve kendisine ihale olunduğundan söz eden Kadı Raif Efendi, 17 C. Sene 1246 (3 Aralık 1830) tarihli şukkasında, Edirne nahiyelerinin 10'ar, 15'er, 20'şer saatlik mesafe yerler olmasından ötürü dolaşılacak hayli yer ve yapılacak birtakım da masrafın olduğunu söyleyerek ketebe için merkezden harçlık talebinde bulunmuştu. BOA, HAT. 335/19253. Talep merkez tarafından yerinde görülerek kendisine 10.000 kuruş verilmesi uygun bulunmuştu. BOA, C. DH. 65/3229, 24 C. 1246 (10 Aralık 1830).

⁶¹⁸ BOA, HAT. 405/21171.

gerekir. Nüfus ihtiyar, genç ve matluba muvafık (askerliğe uygun) şeklinde üç kategoriye ayrılarak kaydedilmişti. Sayım esnasında bulanamayanlar ise “taşra” şeklinde dışarıda oldukları belirtilmişti.

Defterde, “*Mahrûse-i Edirne’de derûn-i hisarda vâki’ mahallât da mevcûd kebir ve sagir İslâm defteridir H. 11 CA (12)46, (28 Ekim 1830),*⁶¹⁹ cümlesiyle ilk olarak Müslümanların sayımına başlanmaktadır.

Tablo 19. 1830 Sayımına Göre Edirne Merkezindeki Hisar İçinde ve Mahallelerdeki Müslüman Nüfus

Mahalle	Yekün	İhtiyar	Sabi	Matluba Muvafık	Taşra
Derûn-i Hisar’da	129	58	37	33	1
İbn Arab	68	25	21	22	
Elhac Attar Halil	42	15	15	12	
Ahi Hasan	45	21	12	12	
Şah Melek Paşa	76	30	16	30	
Debbağ Hacı Halil	72	29	19	24	
Cami Hoca İlyas der Timur Biga	39	17	10	12	
Sitti Hatun	21	7	8	6	
Gazi Mihaî Bey	89	30	28	31	
Kurb-i Şah Melek	30	10	8	12	
Bezirci Hatun	28	8	10	10	
Sultan Yıldırım Bayezid Han	38	12	13	13	
Hatice Hatun	18	4	8	6	
Maruf Hoca	82	21	25	36	
Elhac Sarraf	55	20	17	18	
Mümin Hoca	111	39	30	42	
Sultan Bayezid	162	65	45	52	
Elhac Kılâguz	24	11	7	6	

⁶¹⁹ BOA, NFS. d. nr. 4225, 4226, 4227.

Hacı Hoşkadem	79	33	22	24	
Sefer Şah	37	13	11	13	
İsmail Ağa	19	8	5	6	
Emir Mescid	82	30	18	34	
Akmescid	45	21	15	9	
Bülbül Hatun	16	6	6	4	
Emir Şah	175	72	50	53	
Has Murad	73	28	21	24	
Mihalkoç	65	24	21	19	1
Hadım Firuz	45	20	9	15	1
Şahabeddin Paşa der kurb-i Hamam-ı Fil	44	23	13	8	
Çakır Ağa	27	13	8	5	1
Kiremitçi Elhac Halil	44	20	13	11	
Umur Bey	89	38	23	21	7
Daye Hatun	86	43	24	19	
Sofu Bayezid	49	24	13	12	
Sofu İlyas	89	44	22	23	
Muradiye	177	78	45	52	2
Zen-i İbrahim Paşa	74?	27	21	26	1
Camii İbrahim Paşa	196	81	65	50	
Noktacızâde	80	35	25	19	1
Mirahur Ayas Bey	128	48	33	47	
Karaca Ahmed	164	67	45	52	
Berkuk Ağa	88	41	26	21	
Çokalca	176	67	57	50	2
Zen-i Firuz	59	19	27	13	1
Zen-i Sarıca Paşa	73	34	23	16	

Evliya Kasım Paşa	71?	32	29	11	1
Alemdaran	48	20	17	11	
Elhac Mercimek	44?	14	19	9	1
Hoca İvaz	67	33	22	12	
Hocerati Şah Melek	15	6	4	5	
Çavuş Bey	28	14	11	2	1
Kızıl Minare	22	10	5	7	
Arif Ağa	53	28	20	4	1
Sıkça Murad	37?	13	18		6
Konduk Osman	61	30	19	12	
Kazzaz Salih	89	31	30	27	1
Vize Çelebi	109	47	39	23	
Süle Çelebi	115	54	37	24	
Abdurrahman	151?	64	64	28	1
Darü's-siyâde	88??	37	18	21	1
Kadı Bedreddin	60	21	24	16	1
Elhac Kılâguz	29	12	9	8	
Cedid Kasım Paşa	89	40	33	16	
Bevvab Sinan	33	15	12	6	
Mahmud Ağa	75	34	28	12	1
Medrese-i Ali Bey	117	45	41	25	6
Eskici Hamza	24	11	8	5	
Turgud Bazirgân	49	21	18	10	
Kasab Elhac Abdülaziz	61	24	20	15	2
Rakkas Ali Bey	72	30	27	15	
Şerbetdâr Hamza Bey	108	38	37	33	
Elhac Hallaç	45	18	13	14	
Kürd Hoca	84	37	25	22	

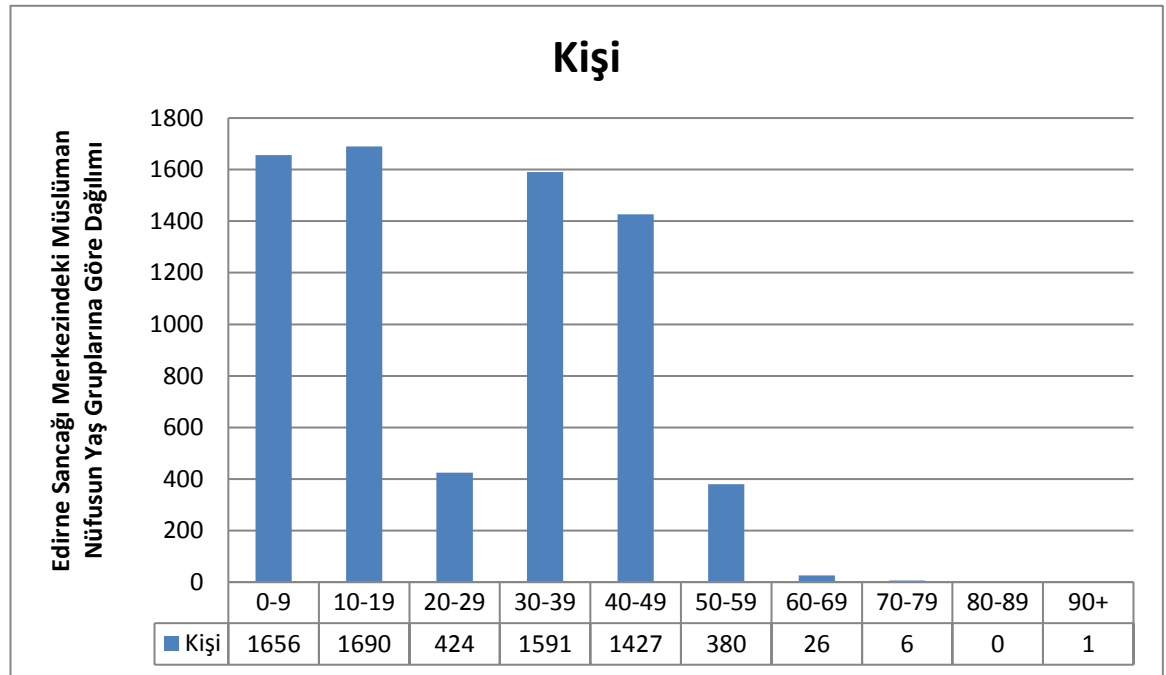
Hoca Bali	32	14	12	5	1
Fındık Fakih	67	25	24	18	
Tahtel kale	14	5	5	3	1
Kavaklı	50?	21	16	12	2
Hasan Paşa	74	26	28	20	
İmaret-i Mezid Bey	87	26	30	31	
Kebeyayıcı	38	11	17	9	1
Kösec Balaban	31	8	14	5	4
Sevindik Fakih	60	21	27	5	7
Karaca Bevvab	66	22	31	9	4
Yakub Kilari	38	14	11	13	
Sarıca Paşa	72	28	23	11	10
Üsküfçü Hızır	98	41	30	26	1
Derviş Abi	39	18	11	9	1
Yahya Bey	17	5	9	3	
Nişancı Paşa	33	17	9	6	1
Kara Bulut	66	23	27	15	1
Teftin Ağa	20	10	3	6	1
Kitab cev	66	25	24	17	
Hadım Balaban	32	10	10	10	2
Hızır Ağa	57	29	19	9	
Veliyüddin	58	19	20	18	1
Mezid Bey	60?	16	23	18	2
Gülbahar	44	14	18	12	
Şahabeddin Paşa ve kurb-i Arasta	121	50	41	19	11
Hafız Ahmed	23	11	6	5	1

Elhac İslam ⁶²⁰	53				
Şeyh Halil	156	66	45	45	
Yancıkcı Şahin	63	27	24	11	1
Hazinedar Sinan Bey	138	51	55	32	
Meydan	113	36	43	33	1
Sultan Selim Taş Odaları	21	12	6	3	
Tekye-i Ali Paşa	33	8	14	11	
Kubuzcu Ali Bey	40	9	18	12	1
Molla Fahreddin	26	11	7	8	
Gazi Hoca	75	28	21	26	
Şeyh Şimaeddin	22	7	6	9	
Zincirlikuyu	41	12	18	10	1
Kuşçu Doğan	44	20	16	8	
Devletşah	36	10	16	9	1
Hocaki	43?	16	16	8	4
Baba Timurtaş	45	16	17	10	2
Altuni	28	8	9	7	4
Beyce	14	7	3	4	
Mirmiran	38	12	10	12	4
Sabuni	39	17	11	9	2
Elhac Alemüddin	11	5	2	4	
Elhac Safa	19	6	5	6	2
Hamid Bey	7	3	2	2	
Mehmed Ağa	35	13	13	9	
Kıncı Firuz	58	23	23	11	1
Feyzullah Paşa	38	15	13	10	

⁶²⁰ 4227 numaralı Edirne Nüfus Defterinin, Elhac İslam Mahallesinin bulunduğu yerin bir kısmı eksik olması hasebiyle mahallenin tam nüfusu tespit edilememiş, yalnız 53 kişinin kayıtlı olduğu görülmüştür.

Hadım Timutaş	64	23	28	10	3
Timurtaş	75	24	38	11	2
Arpacı Hacı Hamza	15	6	4	5	
Naib Çelebi	24	11	5	7	1
Selçuk Hatun	34	16	12	6	
Anadolu ve Rumeli'den gelip Edirne şehir merkezine yerleşen kimseler	419				
Toplam	8.429				

Muhacirler, Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinden gelip Edirne'ye yerleşen kimseler, yerleştikleri mahallelere göre defterin sonuna eklenmişti. Bu durumda olan Müslüman nüfusun sayısı ise 419'dur. Bu sayıyı da eklediğimizde Edirne merkezinde toplam Müslüman erkek sayısı 8.429'dur. Bu nüfusun hangi yaş gruplarında yoğunlaştığını görmek amacıyla nüfusu onarlı yaş gruplarına ayırdık.

Şekil 1. Merkezdeki Müslüman Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Grafiğe bakıldığında ilk bakışta dikkati çeken 20-29 yaş grubu ile 50 yaş üzeri gruptakilerin sayısının düşüklüğüdür. Yaş ilerledikçe, özellikle 50 yaşından sonra, sayı düşerken 60 yaşından itibaren yok denilecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu da 50 yaşından sora ölümlerin arttığını göstermektedir. 20-29 yaş grubundaki nüfusun azlığının sebebi ise askerlik ve iş bulabilmek amacıyla genç nüfusun başka yerlere göç etmesi olmalıdır. Çünkü 0-9 yaş grubuna bakıldığında 1.656 kişi ile en yüksek ikinci sayı olduğu görülür ki bu da doğurganlık oranının fazla olduğunu ancak daha sonra bu kişilerin şehirden ayrıldığını düşündürmektedir. 30-39 yaş grubunda tekrar artış ise askerden ve çalışmak için ayrılan kimselerin tekrar memleketlerine dönüşlerine bağlanabilir.

Edirne’de hatırı sayılır bir nüfusa sahip olan Kıptiler ise Müslüman nüfustan ayrı sayılarak kaydedilmiştir. 192 genç, 368 ihtiyar ve 186 sabi olmak üzere toplam 746 Kıpti bulunmaktaydı. Defterdeki Molla Fahreddin Mahallesinde yaşadıkları belirtilen Kıpti dört kişi ile ilgili düşülen bir not oldukça dikkat çekiciydi. Bu kişilerin “Fi’l-asl Kıpti idükleri meşhud ise de bâ-hüccet-i şer’iyye İslam iddia ider” denilerek diğer Kıptiler ve Müslüman ahaliden ayrı tutulmuşlardır.

2.1.2. 1830 Sayımında Edirne Vilayet Merkezinde Mevcut Gayrimüslim Nüfus

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan gayrimüslim unsur “millet sistemi”ne göre Rum milleti, Ermeni milleti, Yahudi milleti şeklinde kategorilere ayrılmıştı. Ancak bu “millet” teşkilatı ırkî ya da dil aidiyetine göre değil din ve mezhep esasına göre belirlenmişti. Örneğin Ermeniler, Gregoryen Ermeniler ve Katolik Ermeniler şeklinde iki farklı millet olarak sınıflandırılmıştı.⁶²¹ 1830 yılı nüfus sayımında Edirne’de yaşayan gayrimüslim tebaa da geleneksel “millet sistemi”ne uygun olarak Rum, Ermeni, Yahudi olarak kaydedilmiş fakat burada şunu da ifade etmek gerekiyor ki Bulgarlar da -1870’te bağımsız Bulgar Ortodoks Kilisesi’nin kuruluşuna kadar- Rum milleti içerisinde sayılmışlardı.

⁶²¹ “Millet” Sistemi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. İlber Ortaylı, “Osmanlılar’da Millet Sistemi”, *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 30, İstanbul 2005, s. 66-70.; Cevdet Küçük, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi ve Tanzimat”, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 2011, s. 541-555.

Maalesef bu tarihte Edirne’de ne kadar Bulgar yaşadığına dair resmi sayı elimizde bulunmamaktadır. Yine Katolik Ermeniler ve Hristiyan Kibtiler de ayrıca kaydedilmişti.

Tablo 20. Edirne’deki Gayrimüslim Nüfusun Dağılımı: ⁶²²

Rum Nüfus

Mahalle	Nüfus
Balık Pazarı (Derûn-i Hisar’da)	113
Hıristos ve Ortakapu (Derûn-i Hisar’da)	234
Ayastefanos (Derûn-i Hisar’da)	92
Metropolit (Derûn-i Hisar’da)	225
Ayanikola (Derûn-i Hisar’da)	142
Ayaisteraki (Derûn-i Hisar’da)	93
Ayayani (Derûn-i Hisar’da)	384
... Pazarında Ayayorgi Kilisesine Tâbi’ Mahalleler (Hisar Haricinde)	672
Büyük Papa Andon (Yıldırım’da)	820
Papa Yorgi (Yıldırım’da)	808
Küçük Papa Andon (Yıldırım’da)	494
Papa Anastaş (Kirişhane’de)	363
Papa Niyaki (Kirişhane’de)	397
Papa ... (Kirişhane’de)	352
Ortaçukur, Mumhane, Orta Karaağaç, Yelpınarı, Baruthane, Karaca Ahmed (Kıyak’ta)	426
Menzil Ahurı, Buçuktepe, Meydan, Karabulut, Çokalca (Kıyak’ta)	408
Papazoğlu	80

⁶²² BOA, NFS. d. Nr. 4228.

Mumcular (Topkapu Haricinde)	63
Hasfırın, Elmacılar, Köprübaşı, Fil Yokuşu Mahallerindeki Odalar	120
Bilad-ı Aherden Olup Edirne'de Temekkün Eden Rumlar	298
Edirne Civarında Olan Bahçelerdeki Rumlar	176
Edirne'de Mevcut Rum Taifesinin Kıbtı Sayısı	49
Toplam	6.809

Ermeni Nüfus

Hisar içinde ve haricinde mevcut Ermeni Milleti (Ermeni Nüfusu Defterde esnaflar şeklinde tasnif edilerek verilmiştir.)

Esnaflar	Nüfus
Kuyumcular	217
Bezzaz Esnafı (Ali Paşa Çarşısında)	80
Terziler	325
Kürekçiler	59
Sarraflar	118
Kazzazlar	81
Basmacılar	48
Keresteciler	57
Berberler	132
Semerciler	15
Pabuşçu	26
... Kiracılar ve Mektupçular	15

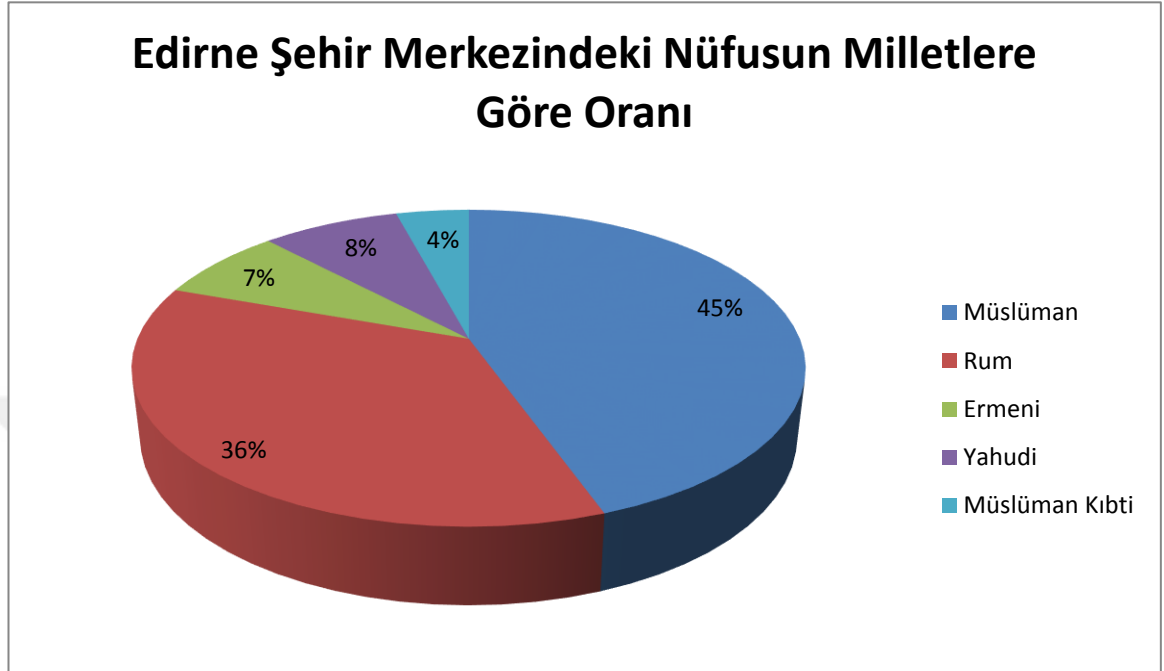
Muhtelif Esnaflar	227
Katolik Ermeniler (deftere ayrı kaydedilmiştir)	11
Toplam	1.411

Yahudi Nüfus

Cemaat	Nüfus
Aragon	114
İstanbul	91
Tolya	127
Geroz	71
Polya	236
Katalonya	108
Mayor	127
Alaman	89
Sisilya	89
Büyük Portakal	117
Budin	99
İtalya	97
Küçük Portakal	102
Yangın Hizmetinde olan Yahudi (Cemaati belirtilmemiş)	27
Toplam	1.494

1830 sayımının sonuçlarına bakıldığında Edirne’de yaşayan gayrimüslim unsur içerisinde en yoğun nüfusa sahip olanı millet 6.809 kişi ile Rumlardır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu sayının içerisinde Bulgar nüfusunun olduğu da unutulmamalıdır. Rumları 1.494 gibi önemli bir sayıyla Yahudiler takip etmektedir. Bu iki etnik unsurun ardından üçüncü sırada ise 1.411 kişiyle Ermeniler gelmektedir. Bu ise gösteriyor ki 9.714 kişilik toplam nüfus ile

gayrimüslimlerin, 8.429 kişi nüfusa sahip Müslümanlardan şehir merkezinde daha yoğun olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. (18.143 toplam nüfusa sahip) Edirne Şehir Merkezinde, Nüfusun Milletlere Göre Oranı

1830 yılında Edirne’de yapılan tahrirle ilişkin nüfus defterlerinden elde edilen veriler neticesinde karşımıza bu şekilde bir tablo çıkarken, Enver Ziya Karal’ın yukarıda söz edilen “Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831” isimli eserinde Edirne ile ilgili sonuçlara baktığımızda karşımıza iki farklı sonuç çıkmaktadır.⁶²³

Tablo 21. Enver Ziya Karal’a Göre Edirne Kadısı Raif Bey ve Çirmen Mutasarrıfı Hüseyin Paşa tarafından icra edilen tahririn sonuçları:⁶²⁴

Tablo 21a: Müslüman Nüfus

⁶²³ Karal, bu durumu herhangi bir yorum ya da izahat yapmadan şu şekilde belirtmektedir: “Edirne Vilayeti hakkında defterin aslında ayrı ayrı yerlerde malumat bulunmaktadır. Burada metne sadakat bakımından defterin sırası takip edilmiştir”, Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 216.

⁶²⁴ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s. 36.

Müslüman Nüfus	Matluba Muvafık (Askerliğe Uygun) 2.111	Sübyan 2.793	Matluba Muvafık Olmayan, Yaşlı vs. 3.409	Toplam 8.313
Kıbtî Nüfus	Genç Kıbtî 194	Sabi Kıbtî 187	İhtiyar Kıbtî 369	750
Toplam				9.063

Enver Ziya Karal, eserinde bu rakamları verirken Müslüman nüfusun toplamı ile ilgili olarak *“aslında 8.417 iken müfredat rakamlarına nazaran 8.313 olarak tashih edilmiştir”* derken Müslüman nüfusun Kıbtî nüfusla toplamı ile de ilgili *“aslında 9.167 iken müfredat rakamlarına nazaran 9.063 olarak tashih edilmiştir”* şeklinde dipnot düşmüştür.

Tablo 21b: Hisar İçinde ve Haricinde Yerleşmiş Bulunan Gayrimüslimlerin Durumu:

Rumlar	Âlâ 875	Evsat 2.722	Edna 371	Sübyan 2229	Toplam 6.197	
Ermeniler	216	619	91	517	1.443	
Yahudiler	74	627	275	565	1.541	
Toplam					9.181	
					25	Avrupa Tüccarı
					18	Firari
					32	Muaf
					475	Bilâd-ı aherden gelip Edirne ve çevresindeki Bahçelerde yerleşmiş olan reaya
Genel Toplam					9.731	

Gerek Müslüman gerekse Gayrimüslim nüfusa bakıldığında Edirne Nüfus Defterlerinden mahalle mahalle sayarak elde ettiğimiz sonuçlarla Karal'ın eserinde kullanmış olduğu defterin verileri arasında büyük bir fark bulunmadığı görülmektedir. Edirne nüfus defterlerine göre şehir merkezinde 8.429 Müslüman, 9.714 gayrimüslim (Rum, Ermeni, Yahudi), 746 Müslüman Kıbtî, 20 Avrupalı tüccar, 10 fermanlı ve 32 kayıtlı papaz olmak üzere toplam 18.951 erkek nüfus bulunmaktadır. Karal'ın eserinde bu sayı 18.794'tür. Merkeze gönderilen kayıtlarda doğum, ölüm, göç gibi sebeplerden ötürü ilkinde göre daha farklı rakamlar olması gayet tabii karşılanabilir.⁶²⁵ Ancak bu eserde Edirne ile ilgili yukarıda belirtildiği gibi ikinci bir sayımın sonucu olup olmadığına dair herhangi bir malumatın bulunmadığı sonuçlara göre ise merkezde, 10.174 Müslüman, 10.042 Gayrimüslim (Rum), 1.755 Ermeni (Yabancılarla birlikte), 2.001 Yahudi olmak üzere toplam 23.792 erkek nüfus bulunmaktadır.⁶²⁶

2.1.3. Tanzimat'tan Sonra Şehrin Demografik Durumu

2.1.3.1. 1842/1843 (1258) Tarihinde Edirne Şehrinin Nüfusu

1839 Gülhane Hattı'nda devlet, ülkede bir dizi reform hareketlerine başlanacağını açıkça ilan ediyordu. Ancak bu reformların yapılması için hem mali hem de insan kaynağına ihtiyaç vardı. Bu nedenle devlet Tanzimat'ın uygulandığı yerlerdeki beşeri ve maddi kaynakları tespit etmek için sayım yapılmasını karar verdi. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerden birisi olan Edirne'de de bu sayım gerçekleştirildi. 1258 tarihli nüfus defteri de Edirne'de Tanzimat devrinde yapılan ilk sayım olma ihtimali yüksektir.⁶²⁷

Tablo 22. 1842/1843 Yılı Edirne Nüfusu:

⁶²⁵ Doğum, ölüm, göç gibi sebeplerin dışında yanlış toplama yapmış olma ihtimalimizi de burada belirtmek gerekmektedir.

⁶²⁶ Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s.91-92, ikinci bir sayıma ait olabilecek sonuçla ilgili şunu da belirtmek gerekiyor; Ermeni ve Yahudi nüfusa ilişkin verilen rakama dair, Edirne kazası ile birlikte Üsküdar, Manastır, Çöke, Ada nahiyeleri ve Tirfelli karyesini de kapsadığı bildirilmektedir.

⁶²⁷ Emine Tonta Ak, "19. Yüzyıl Edirne Nüfusu: Demografik ve Sosyal Bir Değerlendirme", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011*, Ed. İbrahim Sezgin-Cengiz Fedakâr-Hasan Demiroğlu, Edirne 2012, s. 239.

Müslüman Nüfus:⁶²⁸

Mahalle	Hane	Müslüman Nüfus	Hane	Kıbtıyan-ı Müslim Nüfus	Hane	Rum Nüfus
Derûn-i Hisar	45	75				
İbn Arab	40	75				
Elhac Attar Halil	19	26				
Ahi Hasan	30	38				
Şah Melek Paşa	42	73				
Debbağ Hacı Halil	49	62	1	1		
Cami Hoca İlyas der Timur Biga	23	40			41	85
Sitti Hatun	5	10			55	119
Gazi Mihaî Bey	58	82				
Kurb-i Şah Melek	14	20				
Bezirci Hatun	6	9				
Sultan Yıldırım Bayezid Han	21	46	26	44		
Hatice Hatun	19	29	3	5		
Maruf Hoca	58	94	32	75		
Elhac Sarraf	7	8			201	452
Mümin Hoca	79	120	9	15		
Sultan Bayezid	118	191				
Elhac Kılâguz	29	37				
Hacı Hoşkadem	48	100				
Sefer Şah	13	26	5	10		
İsmail Ağa	9	13				
Emir Mescid	38	55				

⁶²⁸ BOA, ML. CRD. d. Nr. 706.

Akmescid	16	35			264	578
Bülbül Hatun	8	19	2	3	86	167
Emir Şah	98	146				
Has Murad	48	79				
Mihalkoç	50	81				
Hadım Firuz	26	42				
Şahabeddin Paşa der kurb-i Hamam-ı Fil	29	35				
Çakır Ağa	23	40	20	37		
Kiremitçi Elhac Halil	39	68	5	10		
Umur Bey	54	78	79	172		
Daye Hatun	65	105	20	55		
Sofu Bayezid		53				
Sofu İlyas	45	75				
Muradiye	98	174				
Zen-i İbrahim Paşa	50	84				
Camii İbrahim Paşa	109	191	13	27		
Noktacızâde	30	70				
Mirahur Ayas Bey	62	95				
Karaca Ahmed	76	146	16	35	51	116
Berkuk Ağa	52	87				
Çokalca	97	162			41	111
Zen-i Firuz	48	70				
Zen-i Sarıca Paşa	42	60				
Evliya Kasım Paşa	30	42	5	12		
Alemdaran	26	37				
Elhac Mercimek	32	47				
Hoca İvaz	55	91	4	8		

Hoceratî Şah Melek	9	11				
Çavuş Bey	23	75				
Kızıl Minare	22	37				
Arif Ağa	29	57				
Sıkça Murad	18	37				
Konduk Osman	44	55				
Kazzaz Salih	43	74				
Vize Çelebi	70	102				
Süle Çelebi	67	110			88	175
Abdurrahman	90	148				
Darü's-siyâde	48	83				
Kadı Bedreddin	46	70				
Elhac Kılguş						
Cedid Kasım Paşa	48	68				
Bevvab Sinan	23	41				
Mahmud Ağa	39	77				
Medrese-i Ali Bey	68	99				
Eskici Hamza	11	24				
Turgud Bazirgân	27	57				
Kasab Elhac Abdülaziz	41	71				
Rakkas Ali Bey	28	51				
Şerbetdâr Hamza Bey	66	96				
Elhac Hallaç	26	47				
Kürd Hoca	58	99				
Hoca Bali	21	33				
Fındık Fakih	38	80				
Tahtel Kale	10	16				
Kavaklı	29	49				

Hasan Paşa	45	93				
İmaret-i Mezid Bey	40	64	10	13		
Kebeyayıcı	13	30				
Kösec Balaban	24	35				
Sevindik Fakih	39	81				
Karaca Bevvab	32	52				
Yakub Kılari	26	41				
Sarıca Paşa	40	66				
Üsküfçü Hızır	69	122				
Derviş Abi	38	64				
Yahya Bey	11	18				
Nişancı Paşa	27	47				
Kara Bulut	45	73			63	152
Teftin Ağa	23	40				
Kitab cev	29	55				
Hadım Balaban	18	37				
Hızır Ağa	50	105				
Veliyüddin	29	48				
Mezid Bey	38	60				
Gülbahar	22	38				
Şahabeddin Paşa ve kurb-i Arasta	70	112				
Hafız Ahmed	10	17				
Elhac İslam	62	108				
Şeyh Halil						
Yancıkçı Şahin	53	96				
Hazinedar Sinan Bey	87	136				
Meydan	65	110			55	134

Sultan Selim Taş Odaları	22	33				
Tekye-i Ali Paşa	19	30				
Kubuzcu Ali Bey	27	45				
Molla Fahreddin	15	44	19	40		
Gazi Hoca	51	84	45	88		
Şeyh Şimaeddin	24	46				
Zincirlikuyu	26	46	13	37	76	169
Kuşçu Doğan	37	76				
Devletşah	64	22				
Hocaki	?	67				
Baba Timurtaş/Yaya Timurtaş	40	87				
Altuni	8	14				
Beyce						
Mirmiran	22	36				
Sabuni	28	43				
Elhac Alemüddin	7	14				
Elhac Safa	15	23				
Hamid Bey	2	2				
Mehmed Ağa	32	48				
Kıncı Firuz	36	68				
Feyzullah Paşa	31	48				
Hadım Timurtaş	27	53				
Timurtaş						
Arpacı Hacı Hamza	27	34	52	103		
Naib Çelebi	16	24				
Selçuk Hatun	21	34				
		7.977				

Yenice	7	12				
Yaya Timurtaş	43	69				
Şeyh Çelebi	96	168				
Nişdoğan	9	22				
Külahduz	21	37				
	4.898	8.285	379	790	1.021	2.258

Modern manada yapılan ilk nüfus sayımının (1246) sonuçlarıyla 1258 yılına ait defterin sonuçlarına bakıldığında Edirne merkezindeki mahallelerde iskân olan Müslüman nüfusun sayısında 12 yıl sonra -çok uzun bir süre olmasa da- artış bir yana 8.429 olan sayının, 8.285'e gerilediğini görüyoruz. Mahalle sayısı olarak iki sayım arasında farkın olmadığı görülür ancak 1830 yılındaki mahalleler arasında gördüğümüz Şey Halil, Beyce ve Timurtaş mahallelerinin isimlerine 1842/1843 kaydında rastlayamıyoruz. Yine aynı şekilde daha önce bulunmayan Nişdoğan, Yenice, Yaya Timurtaş, Şeyh Çelebi ve Külahduz mahallelerinin 1842/1843'te kurulduğunu tespit ediyoruz. Mahallelerde küçük değişimlerin yaşandığı, kimilerinin 1830'a göre nüfusu azalırken, kimlerinin ise arttığı gözlenmiştir. En dikkat çeken değişim Derun Hisar'ın nüfusunu 129'dan, 1842/1843'te 75'e düşerken ilk sayımda 57 erkek nüfusa sahip Hızır Ağa Mahallesinin 105 rakamına ulaşmasıdır. Bir diğer dikkat çeken husus da 156 nüfuslu Şeyh Halil'in sonradan kaybolmasıdır.

Müslüman, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi ve Kıbtilerden müteşekkil kozmopolit bir yapıya sahip olan Edirne şehrinde, yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere kent merkezinde yalnızca Müslümanların yerleşmiş bulunduğu 103 mahalle mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan topluluklar dini inançlarına göre milletler halinde ve ayrı ayrı mahallelerde yaşasalar da Edirne şehir merkezinde bazı mahallerde Müslümanlarla Rumların birlikte yaşadıkları görülmektedir. 17 mahallede Müslümanlar ve Kıbtiler, 3 mahallede Müslümanlar, Rumlar ve Kıbtiler, 8 mahallede de Rumlar ve Müslümanların birlikte yaşadıkları tespit edilmiştir. Yahudiler ise diğer milletlerin hiçbirisi ile karışmadan ayrı olarak yaşıyorlardı. Yahudilerin sayısında Müslüman nüfusun

aksine bir artış görülmüştür. İlk sayımda 1.494 olan sayıları 2.300'e yükselmiştir.

Yahudi Nüfusu ve Hane Sayısı:

Cemaat	Hane	Nüfus
Aragon	72	175
İstanbul	75	166
Tolya	79	190
Geroz	57	114
Polya	126	280
Katalonya	108	229
Mayor	79	207
Alaman	52	113
Sisilya	68	140
Büyük Portakal	84	173
Budin	72	166
İtalya	77	164
Küçük Portakal	81	183
Toplam	1.030	2.300

Şehirdeki en büyük gayrimüslim etnik unsur olan Rumların durumuna bakıldığında ise onların Müslümanlar ve Kıbtiller ile yaşadıkları 3 mahalle dışında 12 mahallede Ermeniler ile birlikte yaşarken 35 mahallede ise müstakil olarak yaşadıkları görülmektedir. 1830'da 6.809 nüfusa sahip Rum milletin, geçen zaman zarfında nüfuslarında Yahudilerde olduğu gibi bariz bir artış gözlenmiş; sayıları müstakil olarak ayrı bir mahallede yaşayanlarla (6292), Kıbtiller ve Müslümanlar ile birlikte yaşayanlar (2258) olmak üzere toplam 8.850'ye çıkmıştır.

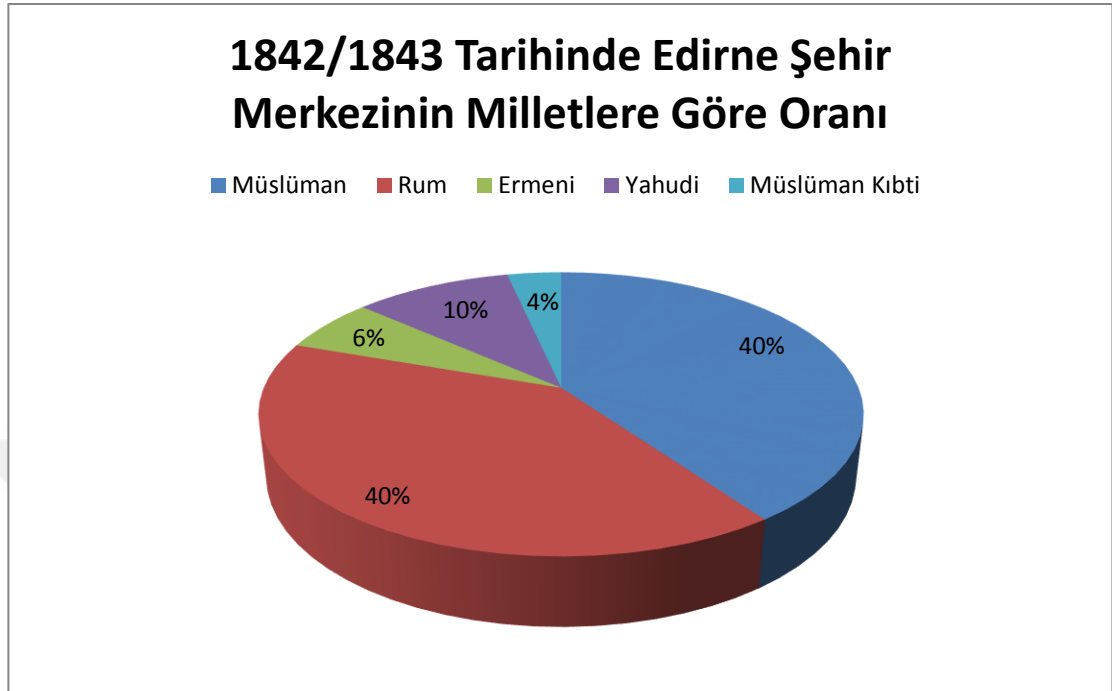
Rumların ve Ermenilerin Şehirdeki Durumları

Mahalle	Rum Hane	Rum Nüfus	Ermeni Hane	Ermeni Nüfus
Aya İsterati	38	87	224	509
Aya Yani	50	101	46	117
Ayastefanos	60	96	7	19
Aya Yorgi	24	57		
İskerletoğlu	41	66		
Ortaçukur	82	207		
Orta Karaağaç	63	134		
Elmacılar	8	23	15	30
Panaiye	42	104	30	87
Papa Kaçanoz	59	156		
Baruthane	52	106		
Papasoğlu	64	98	36	63
Balaban Paşa	57	88	15	31
Buçuktepe	93	202	6	16
Büyük Hacı Veli	69	124		
Çirkâb	24	53	7	12
Hacı Ömer	58	201		
Hıristos	92	216	59	150
Süpürgeçiler	50	103	81	188
Saçlı Dede	118	230		
Ali Kuşi	99	221		
Kızılmescit	232	522		
Kum	105	205		
Karakaş	133	276		
Göl	44	58		
Köfteçiler	45	110		

Geniş Vakıf	207	401		
Küçük Hacı Veli	72	142		
Metropolit	95	239	44	121
Mumcular	40	78		
Miskinler	76	176		
Meydanoğlu	51	95		
Mahmud Ağa Tarlası	60	115		
Mumhane	41	108		
Menzil Ahır	85	178		
Neccar Panayut	33	61		
Vakıf Meydanı	135	243		
Yelpınarı	43	81		
Yeni İmaret	146	264		
Yeşilce	103	181		
Arpa Karban Odaları	11	11		
Hasan Ağa Odaları	2	4		
Fil Hamamı	1	18		
Kamil Ağa	4	6		
Kız Mehmed	10	18		
Mahzerbaşı	7	15		
Güllük	6	14		
Toplam	3.030	6.292	570	1.343

Ermenilerin nüfusunun ise Rum ve Yahudi nüfusun aksine 1830'da 1.411 olan mevcudu 1842/1843'de 1.343'e düşmüştü. Ermeniler, Rumlarla birlikte 12 mahallede yaşıyorlar ve bu mahallelerden Aya İsterati, en yoğun olarak yerleştikleri yerdir. Diğer hiçbir mahallede hane sayıları 100'ü bulamazken burada 224 hane ve 509 kişi -nüfusun $\frac{1}{3}$ 'ünden daha fazlası- yaşıyordu.

Edirne’de yaşayan tüm milletlerin genel nüfus içerisindeki oranlarına bakıldığında değişimin daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Şekil 3. Edirne’de Mevcut Tüm Nüfus Bileşenlerinin Toplam Nüfusa Oranı
629

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi, ilk nüfus sayımının üzerinden geçen 12 sene sonunda en büyük düşüş %5’lik bir oranla Müslümanlar, onları %1’lik bir oranla Ermeniler takip ediyordu. Rumların sayısında ise %4 gibi ciddi bir artış görülmektedir. Müslüman Kıbtılar ise genel nüfus içerisindeki oranlarını korurken Yahudilerinde Rumlardan sonra nüfus artışı yaşayan diğer gayrimüslim unsur olmuştur. Neticede Rumlar Müslümanlarla birlikte şehirdeki en yüksek nüfusa sahip iki milletten biri haline gelmiştir. 1828-29 Osmanlı-Rus savaşında yaşanan can kayıpları ile savaş sonucunda Edirne’nin Ruslar tarafında işgalinin Müslüman nüfustaki gerilemenin nedeni olduğu düşünülebilir. Savaşın yanısıra Balkanlar’da yaşanan ve Edirne’ye kadar uzanan veba

⁶²⁹ Burada şunu belirtmekte gerekmektedir; defterin sonunda sayım sırasında Edirne’de bulunan yabancı (dışarıdan gelmiş) kimselerde kaydedilmişti. Bunlardan 909’u Müslüman, 356’sı Rum ve 69’u da “perakende” şeklinde kaydedilmiş olan Ermenilerdi. Biz nüfus oranları ile ilgili tabloyu hazırlarken daha önce vermiş olduğumuz rakamların üzerine bunları da ilave ettik.

salgınının da bu gerilemede payı muhtemelen bulunmaktadır.⁶³⁰ Edirne’de yaşanan veba ile ilgili, 24 Aralık 1836 tarihli Journal de Smyrne şunları yazıyordu: “Neredeyse duran hastalık ansızın yeniden alevlendi ve günde 50-60 can aldı. Hastalığın şiddetlenme nedeni Ayranoz Meryemi’nin kemerini hayranlıkla seyretmek için kiliselerinde sıkış tepiş biriken Rumların tedbirsizliğine verilmektedir.”⁶³¹ 18 Ocak 1832’de Edirne’ye gelen Alman gezgin Ernst Christoph Döbel, Edirne’deki İngiliz Konsolosunun vebadan öldüğünü, yıllardır veba salgınıyla karşılaşmadığından büyük bir korku ve endişenin şehirde yayıldığından söz ediyordu. Konsolosun eşinin 300 kuruş teklifine karşın kimsenin cesedi evden çıkarmaya cesaret edemediğini sonunda birkaç Rus’un bu işi yaparak şehir dışında bir merada konsolosu gömdüklerini yazıyordu. Döbel, gezi notlarında veba ile ilgili Edirne’de yaşadığı ilginç bir başka olayı da aktarıyordu. Döbel, Edirne’ye gelerek laternasıyla müzik yaparken laternanın üzerindeki kuklalara sokaklarda dans ettiren bir İtalyan’ında vebaya yakalandığını ve ilaç olarak kendi idrarını içerken gördüğünü ve kendisinin de bir ara veba krizine yakalandığında bunu denediğini anlatıyordu.⁶³²

2.1.3.2. 1844-1860 Dönemi Edirne’nin Nüfusu

Serasker Rıza Paşa tarafından orduyu yeniden düzenlemek ve de askere alma usulünde değişiklik tasavvur olunmuştu. 18 Eylül 1843 (11 Şaban 1259) günü, yapılacak yenilikler bir törenle açıklanmıştı. Düzenlemeye göre Osmanlı ülkesi beş büyük ordu bölgesine ayrılacaktı. Orduların ikisi “Hassa Ordu-yu Hümayûn Dâiresi” ve “Dersaadet Ordu-yu Hümayûn Dâiresi” adlarıyla İstanbul bölgesinde olacaktı. Edirne ise Hassa Ordusu bölgesi içerisinde bulunuyordu. Ocak usulünden vazgeçilerek kura yöntemine geçiliyordu. Ayrıca askerlik süresi beş

⁶³⁰ Ak, a.g.m., s. 241.

⁶³¹ Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 2011, s. 94-95.

⁶³² İlhan Pınar, *Alman Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, İzmir 1998, s. 57-59.

yıl olarak belirlenmişti. Ancak kura yöntemine nüfus sayımı yapılmadan geçilemezdi.⁶³³

Orduyu yeniden tanzim etmek ve asker alma usulünü değiştirmek amacıyla 1830 yılındaki nüfus sayımından 14 yıl sonra ülke genelinde yeni bir nüfus sayımına girişilmişti. Ancak bu girişim halk tarafından tereddütle karşılanmıştı. Vilayet, liva ve kazalara nüfuslarına göre vergi yükletileceği şayiaları nedeniyle birçok yerde halk, nüfusu olduğu olduğundan az göstermeye çalışmıştı. Nüfus memurları liyakatsiz ve sayımda da gereken ciddiyeti göstermiyorlardı. Gayrimüslimlerde hükümete karşı sorumlu olan ruhani liderleri aldatmıştı. Bu olumsuzlukları gören hükümet, daha sonra bu sayım sonuçlarını yayınlamamıştı.⁶³⁴ Ancak daha sonra kendisinden bilgi almak isteyen yabancılar yarı resmi bu sonuçlara ulaşabilmişlerdi. Bu yabancılardan birisi olan Fransız diplomat Ubucini sonuçları yayınlamıştı.⁶³⁵ 1844 yılında yapılan bu nüfus sayımının tüm eksikliklerine rağmen, 1844 yılındaki askere alma, askerlik süresini belirleme gibi kararlar bu sayım sonuçlarına göre hazırlanmıştı.⁶³⁶

1844'te yapılan tahrirde Edirne Sancağı ve bağlı kazalar da vardı. Sayıma göre kentte 9.735 Müslüman ve 13.722 gayrimüslim olmak üzere toplamda 23.457 erkek nüfus vardı. Gayrimüslim nüfusun bileşenlerine bakıldığında, Rumlar daha önce olduğu gibi 9.842 nüfus ile en yoğun etnik unsuru oluşturuyordu. Onları 2.318 kişi ile Yahudiler ve son olarak 1.562 nüfusa sahip Ermeniler takip etmekteydi.

Tablo 23. 1845'ten 1859'a Kadar Edirne'nin Müslüman Erkek Nüfusu:⁶³⁷

⁶³³ Musa Çadircı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu), *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara 2008, s. 66-67.

⁶³⁴ İbrahim Hakkı Akyol, "Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji", *Tanzimat / Yüzüncü Yıl Münasebetiyle*, İstanbul 1940, s. 548-549.

⁶³⁵ Abdulkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebiler Meselesi*, Ankara 2010, s. 50, ayrıca bu sayım sonuçları için bkz. M. A. Ubicini, *Türkiye 1850*, C. 1, (çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul, tarihsiz, s. 46-51.

⁶³⁶ Halime Doğru, "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği", *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. 1, Eskişehir 1989, s. 249.

⁶³⁷ Ak, a.g.m., s. 254-255.

Yıl	Genç	Çocuk	Yaşlı	Asker	Toplam (Erkek)
1844-45	3.644	2.397	3.170	524	9.735
1845-46	2.594	2.007	2.556	275	7.432
1846-47	3.858	2.610	2.861	869	10.198
1847-48	3.384	2.353	2.861	869	9.467
1848-49	3.641	2.353	3.145	869	10.008
1849-50	3.605	2.342	3.058	845	9.850
1850-51	3.737	2.417	3.090	894	10.138
1851-52	3.538	2.377	2.907	790	9.612
1852-53	3.695	2.472	2.939	956	10.062
1853-54	3.317	2.277	2.343	831	8.768
1854-55	3.747	2.932	2.434	999	10.112
1855-56	3.529	1.992	2.434	999	8.954
1856-57	4.469	1.992	2.652	999	9.113
1857-58	4.153	1.969	2.443	950	9.515
1858-59	4.226	2.179	2.459	1.147	10.011

Tablo incelendiği vakit 1845-46 yılında 2.303 gibi ciddi sayılabilecek bir düşüş göze çarpmaktadır ki bu sayı nüfusun yaklaşık dörtte birine denk gelmektedir. Bu düşüşün en önemli sebebi o tarihte yaşanan çiçek hastalığı salgınıdır.⁶³⁸ Bir diğer dikkat çeken değişimde 1853-54 döneminde yaşanandır. Bu değişimin temel nedeni de muhtemelen 1853-54 yılında yaşanan Kırım Savaşı'dır. Diğer yıllarda yaşanan değişime bakıldığında nüfusta olağandışı artış ya da düşüş yaşanmaz; rakam çoğunlukla 9-10 bin seviyelerinde görülmektedir. Karpaz Osmanlı Devleti'nde, 1830'lu yıllarda gayrimüslim nüfusun hızla büyüdüğünü, Müslüman nüfusun ise aynı kaldığı ya da azaldığı görüşündedir. Yine Müslümanlar arasında doğurganlık oranının 1850'den sonra artmaya başladığını ve sebebini ise, Müslümanlar ve Gayrimüslimler arasındaki

⁶³⁸ Ak, a.g.m., s. 255

ekonomik toplumsal koşullarla bağlamaktadır. Türklerin askerlik hizmetleri nedeniyle en verimli, üretken yıllarını askerde geçirdiklerini kimilerinin hayatını kaybettiklerini, sağ dönenlerin ise evlenip aile kurma konusunda geç kalmalarıyla ilgili görmektedir.⁶³⁹ Biz de bu kanaatteyiz zira tabloda, Kırım Savaşı'ndan sonraki yıllarda çocuk sayısındaki yaklaşık üçte birlik bir düşüş ve bir yıllık bir aradan sonra tekrar artış ise bu olgunun Edirne içinde geçerli olduğunu göstermektedir.

Şûra-yı Devlet kararıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda liva merkezi olan kazalarda kaymakam olmak üzere sancaklarda birer Müslüman mutasarrıf muavini tayinine karar verilmişti. Ayrıca birerde Hristiyan muavin tayini emir buyrulmuştu. Edirne Valisi Mehmed Hurşid Paşa, Gelibolu ve Tekfurdağı sancakları için bu durumun geçerli olup olmayacağı hususunda merkeze sormuş ve bu konuyla ilgili resmî yazıda, ayrıca Edirne Vilayeti'ne tabi sancaklarda yaşayan nüfus hakkında da bilgi vermişti.

Tablo 24. Vali Mehmed Hurşid Paşa'nın Bildirdiğine Göre Edirne Vilayeti'ne Bağlı Sancaklarda 1868'de Müslim ve Gayrimüslim Hane Sayısı ve Nüfusu.⁶⁴⁰

Sancaklar	Katolik		Kıbtiler		Yahudi		Ermeni	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Edirne	66	147	1.347	3.248	903	3.048	689	1.931
Filiba	...	...	833	5.288	180	914	105	481
İslimye	...	...	595	2.042	186	624	29	86
Gelibolu	...	...	179	490	134	398	453	1.313
Tekfurdağı	...	...	...	...	...	...	...	...
Toplam	66	147	2.981	11.068	1.403	4.984	1.276	3.811

⁶³⁹ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul 2010, s. 48

⁶⁴⁰ BOA, ŞD. 1904/10, 7 Teşrinievvel Sene 1284 (19 Ekim 1868), burada nüfusa ait rakamlar verilirken kadın-erkek ya da sadece erkek nüfus olup olmadığına dair bir açıklama yapılmamıştır.

Sancaklar	Rum ve Bulgar Milleti		Muhacirler		İslâm	
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus
Edirne	37.911	119.102	1.558	5.150	18.670	48.230
Filiba	34.799	159.893	...	...	31.791	91.470
İslimye	14.790	48.449	766	2.104	11.169	27.027
Gelibolu	17.697	46.091	...	...	11.445	31.763
Tekfurdağı	12.094	32.414	2.010	5.068	5.518	11.521
Toplam	117.291	405.949	4.334	12.322	78.593	210.011

Yukarıdaki tablodaki rakamlar, Edirne Vilayeti Valisi tarafından merkeze gönderilen resmî bir evraktan alınmıştır. Muhtemelen gerçeğe en yakın rakamlardır. Çünkü bu rakamlara göre mutasarrıf muavini tayini için merkezden talimat bekleniyordu ve vilayetin merkezi idare ile arasında olan bir yazışmada gerçeğe aykırı sonuçlar bildirmesi de pek akla yatkın değildir. Belgedeki verilere göre vilayetdeki tüm etnik unsurda belirgin bir nüfus artışı göze çarpmaktadır. Sancağın Müslim, gayrimüslim nüfusu toplamında 180.856 gibi, o zamana kadar ki en yüksek seviyeye ulaşmış görünmektedir. Bu artışın sebeplerinden birisi, 1842-43 ve 1868 yılları arasındaki yaklaşık 25 yıllık dönemde Kırım Savaşı haricinde siyasi-askeri manada yaşanan kısmen sükûnetin etkisi olmalıdır.

2.1.3.3. 1870'den XX. Yüzyıl Başlarına Edirne'nin Nüfusu

1870 tarihinden itibaren Edirne'de her yıl yayınlanan vilayet salnamesi, şehrin nüfusunu ve yıllar içerisinde yaşanan değişimleri öğrenmemize imkân sağlamaktadır. Bu kayıtlardan şehrin nüfusunda, 1877-1878 yılında yaşanan Osmanlı-Rus harbine kadar bir toparlanma olduğu göze çarpmaktadır.

Tablo 25. 1287-1292 Yılları Arasında Edirne Kazasında Müslüman ve Gayrimüslim Hane Sayısı ve Erkek Nüfus:

Ma' Nevahi Edirne Kazası	Kura	Mahallât	Hane		Erkek Nüfus			Toplam Nüfus
			Gayrimüslim	Müslim	Kıbtıyan	Gayrimüslim	Müslim	
1287(1870)	335	277	16.638	8.813	539	48.546	19.076	68.161
1288(1871)	"	"	"	"	"	"	"	"
1289(1872)	"	"	"	"	802	47.192	19.131	67.125
1290(1873)	"	"	"	"	"	"	"	"
1291(1874)	"	"	"	"	"	"	"	"
1292(1875)	"	"	"	"	"	"	"	"

Yukarıda da belirttiğimiz gibi yaşanan kısmi barış ortamı nüfusun özellikle Müslümanlar açısından artışında önemli bir etkisi oldu. Zira erkek nüfus evlenip aile kuracağı bir zamanda askere alınıyor ve uzun seneler memleketine geri dönemiyor hatta bir kısmı hayatını kaybediyordu. İşte bu barış dönemi nüfusun artışında pozitif bir etki yapmış; Müslüman ve gayrimüslim nüfusu 68 binlere ulaşırken 93 Harbinin başladığı yıl ise nahiyelerle birlikte bu sayı 76 binleri bulmuştu.⁶⁴¹ Devlette nüfus konusunda tehlikenin farkındaydı ve birtakım tedbirlerde almaya çalışıyordu. 1838 yılında çıkarılan bazı fermanlarda ülkenin refahı için nüfusun öneminden bahsedilmiş ve çocuk düşürmenin ilahi iradeye karşı gelmek olduğu ayrıca tanrının iradesine karşı gelerek annenin hayatının da tehlikeye atıldığı belirtilerek yasaklanmıştı. 1858 tarihli bir kanunla da suç olarak kabul edilmişti. Ayrıca 19. yüzyıl boyunca düğünlerdeki çeyiz, başlık, hediye vs. o denli artmıştı ki insanların evlilik yapmalarının önündeki en büyük engellerden biri halini almıştı. Bu uygulamaların kaldırılması ve evliliklerin

⁶⁴¹1870'de mülhak kazalarla birlikte sancağın Müslüman ve Gayrimüslim nüfusu toplamda 181.096 iken 1876 da bu sayı 214.322'ye çıkmıştı. EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 142-143, EVS. Def'a 7, Sene H. 1293 (M. 1876), s. 113.

kolaylaştırılması için merkezi idare, yerel yöneticilere tavsiyelerde hatta yasaklamalarda bulunmuştu.⁶⁴² Edirne Vilayet Umum Meclisi'nde yapılan müzakere konularından biriside evliliklerin ertelenmesi ya da yapılamamasına sebep olan çeyiz, yüksek miktardaki mihr ve karşı taraftan istenen pahalı birtakım eşya idi. Mecliste bunlarla ilgili bazı kararlar alınmıştı.⁶⁴³

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda imzalanan Berlin Antlaşmasıyla Bulgaristan Prensiği'nin yanı sıra bir de Şarkî Rumeli Vilayeti kurulmuştu. Siyasi ve askeri bakımdan doğrudan doğruya Osmanlı Devleti'ne bağlı, Hristiyan bir vali tarafından yönetilecek mümtaz bir eyalet haline gelmişti.⁶⁴⁴ Gerek savaş sırasında gerekse savaş sonucunda medya gelen siyasi hadiselerin, Edirne'nin Müslüman ve Gayrimüslim nüfusu üzerinde mühim etkileri olmuştu. Rus askerlerinin Trakya'dan geri çekilişi, Türk birliklerinin ilerleyişi, Doğu Rumeli'den gelen Müslüman topluluğun bölgeye inışı önemli nüfus hareketlerine yol açtı. Doğu Rumeli'ye doğru ciddi bir Rum ve Bulgar göç dalgası doğmuştu. Bulgar Prensiği'nin kurulması ve 1885'te Doğu Rumeli Vilayeti'nin buraya ilhakından sonra yaklaşık 10 bin kişilik bir Türk nüfusu Trakya'nın öte tarafına özellikle Edirne'nin Tekirdağ, Gelibolu ve Dedeağaç bölgelerine yerleşmişlerdi. Bu esnada tersi bir göç hareketi de Edirne'deki diğer topluluklar arasında görüldü. Bu topluluklarda Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'nın ve Yunanistan'ın değişik bölgelerine göç etmişlerdi. Özerk Şarkî Rumeli Vilayeti ve Bulgaristan Prensiği'nin kurulması ve sınırlar boyunca bir gümrük bölgesinin oluşturulması, o dönemde tüm Trakya'nın ticaret merkezi konumunda olan Edirne'yi ekonomik anlamda da vurmuştu. Şarkî Rumeli'nin ayrılmasıyla Edirne yalnız kalmış ve kentteki Rumların temel uğraşı olan dış ticaretin dörtte üçünün Filibe'ye taşınmasına neden olmuştu.⁶⁴⁵ Savaşın olumsuzluklarından bir diğeri de maalesef her yıl düzenli olarak yayınlanan vilayet salnamesinin yayınına ara

⁶⁴² Nedim İpek, "II. Abdülhamid Devri Nüfus Politikası", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik İç ve Dış Siyaset Bildiriler*, Ankara 2014, C. 1, s. 174-175.

⁶⁴³ Düğünlerin yapılmasındaki zorluklarla ilgili yapılan müzakere ve alınan kararlar için bkz. I. Bölüm Edirne Vilayet Umum Meclisi.

⁶⁴⁴ Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara 1992, s. 17.

⁶⁴⁵ Evangelia Balta, "Edirne Rum Cemaati", (Çev. Işık Ergüden), *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Ed. Emin Nedret İşli, İstanbul 1998, s. 231.

verilmesidir. Savaşın akabinde yayınlanan ilk salname M. 1883 (H. 1300) tarihlidir. Ancak bu ve bundan sonra yayınlananlarda ise şehrin nüfusuna dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır. Kentin nüfusuna dair ilk olarak M. 1887 (H. 1304) tarihli salnamede görmekteyiz.

Tablo 26. H. 1304 (M. 1887), H. 1306 (M. 1889) ve H. 1307 (M. 1890) Yıllarında Edirne Sancağı'nın Nüfusu:

H. 1304 (M. 1887) Yılında:

Esâmi-i Cemaat H. 1304 ⁶⁴⁶	Hane	Kura	Nevahi	Mahallât	Kaza	Kadınlar	Erkekler	Toplam Nüfus
Müslim	18.382	266	23	134	6	37.978	41.005	78.983
Rum	14.258	117	...	76	...	36.930	40.110	77.040
Ermeni	771	4	...	16	...	1.865	1.792	3.657
Katolik	61	1	...	10	...	142	275	417
Bulgar	6.784	75	...	47	...	15.175	16.734	31.909
Latin	1	...	...	2	...	2	1	3
Protestan	2	...	...	3	...	18	24	42
Yahudi	1.595	2	...	25	...	4243	4.517	8.760
Kıbtî (Gayrimüslim)	71	4	...	7	...	175	195	370
Ecnebi	1	1	...	...	...	12	10	22
	41.933	470	23	320	6	96.540	104.663	201.203

Edirne Sancağı'nın üç yıl gibi kısa bir zaman içerisindeki nüfus değişimini daha iyi görmek için 1889 ve 1890 yılına ait rakamlarında tablo halinde verilmesinin daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

H. 1306 (M. 1889) Yılı

⁶⁴⁶ EVS. Def'a 13, Sene H. 1304 (M. 1887), s. 257.

Esâmi-i Cemaat H. 1306 ⁶⁴⁷	Hane	Kura	Nevahi	Mahallât	Kaza	Kadınlar	Erkekler	Toplam Nüfus
Müslim						55.661	57.845	113.506
Rum						37.345	39.990	77.335
Ermeni						1.928	1.778	3.706
Bulgar						14.995	16.102	31.097
Katolik						135	162	297
Yahudi						4.240	4.520	8.760
Protestan						18	24	42
Latin						2	1	3
Kıbtî (Gayrimüslim)						...	...	...
Ecnebi						...	...	...
	48.485	530	28	364	7			234.746

H. 1307 (M. 1890) Yılı

Esâmi-i Cemaat H. 1307 ⁶⁴⁸	Hane	Kura	Nevahi	Mahallât	Kaza	Kadınlar	Erkekler	Toplam Nüfus
Müslim						67.12	70.384	137.504
Rum						43.793	47.696	91.489
Ermeni						1.901	1.878	3.779
Bulgar						21.458	16.091	37.549
Katolik						137	166	303

⁶⁴⁷ EVS. Def'a 15, Sene H. 1306 (M. 1889), s. 258, Salname'de kadın ve erkek nüfusun toplamında yabancı olarak kaydedilmiş kadın ve erkek nüfusun iki defa toplandığı fark edilmiş bu nedenle toplam nüfus tarafımızdan düzeltilmiştir. 1305 tarihli salnamede bir önceki yıla ait rakamlar aynen tekrarlanmıştır. EVS. Def'a 14, Sene H. 1305 (M. 1888), s. 261.

⁶⁴⁸ EVS. Def'a 16, Sene H. 1307 (M. 1890), s. 258.

Yahudi						5.426	4.733	10.159
Protestan						18	24	42
Latin						2	1	3
Kıbtî (Gayrimüslim)						...	...	...
Ecnebi						...	...	...
	49.271	530	28	364	7			280.828

Edirne Sancağı'nda 1887 yılında 41.933 olan hane sayısı 1889'da 48.485, 1890'da 49.271'e yükselmiş, sancağın Müslim ve gayrimüslim nüfusu ise 201.203'ten 234.746'ya 1890 senesinde ise muazzam bir artışla 280.828 rakamına ulaşmıştı. Sancaktaki Müslüman nüfus 78.983'ten 137.504'e çıkmış; 1887 tarihinde sancaktaki gayrimüslim lehine olan %61'e %39'luk nüfus üstünlüğü üç yıl gibi kısa bir süre sonra -gayrimüslimlerin lehine olsa da- %51'e %49'luk bir orana gerilemişti. Müslüman nüfusun bu artışında yukarıda da belirtildiği üzere yaşanan barış dönemi, siyasi haritada yaşanan değişim, Balkanlardan ve Kafkasya'dan olan göçler en mühim etkenlerdi. Bu rakamlar şehrin, 93 Harbinin getirdiği olumsuzlukları bir nebze de olsa bertaraf ettiğini göstermektedir. 20. yüzyıla girildiğinde şehirde yaşayan Müslümanlar ile diğer tüm milletlerin görünümüne bakıldığında nüfus artışında bir durgunluk döneminin yaşandığını hatta sancak genelinde Rum nüfusun azalmasından kaynaklanan dört bin kişilik bir gerileme görülmektedir.

Tablo 27. Vilayetin Son Yıllığına Göre 20. Yüzyılın Başında Edirne Sancağı ve Edirne Kazası'nda Mevcut Tüm Grupların Nüfus Durumu:

H. 1319 ⁶⁴⁹	Edirne Kazası			Edirne Sancağı		
Esâmi-i Cemaat	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
İslam	21.382	23.690	45.072	67.297	70.844	138.141
Rum	14.221	15.132	29.353	40.993	44.264	85.257
Ermeni	1.919	1.867	3.786	2.042	1.979	4.021

⁶⁴⁹ EVS. Def'a 28, Sene-i Maliye 1319 (M. 1903), s. 134.

Bulgar	4.583	5.223	9.806	17.742	18.942	36.684
Katolik	146	497	643	185	556	741
Yahudi	4.405	4.597	9.002	4.910	5.165	10.075
Protestan	34	36	70	34	36	70
Tebaa-yı Ecnebiyye ile Tâbiyeti Meşuk Bulunan	1	3	4	1	3	4
	46.691	51.045	97.736			274.993

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda yapılan ilk sayım olarak kabul edilen ve II. Mahmud zamanında yapılan sayım sonucunda hazırlanan 28 Ekim 1830 tarihli deftere göre, 130 Müslüman mahallesi, 32 Rum mahallesi, 13 cemaate bağlı olarak yaşayan Yahudiler, defterde yaşadıkları mahalleler belirtilmese de nüfusu ve yaptıkları meslekler kaydedilen Ermeniler ve Rum nüfus içerisinde sayılıp ayrıca belirtilmeyen Bulgarlar⁶⁵⁰, Müslüman ve gayrimüslim Kibtilerden mürekkep kozmopolit bir şehirdir Edirne. Nüfus tahririnden hemen önce yaşanan 1828-29 Osman-Rus Harbi ile başlayan olumsuzluklar maalesef şehrin yakasını bırakmamıştı. Salgın hastalıklar, yangınlar, sel baskınları, yüzyılın sonuna doğru neticeleri itibarıyla imparatorluğu derinden sarsan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve savaş esnasında şehrin maruz kaldığı işgal. 20. yüzyıla gelindiğinde ise şehrin yaşadığı talihsizlikler henüz bitmemişti. Balkan Savaşı ve şehrin tekrar işgali ve son olarak I. Dünya Savaşı Edirne'nin yaşayacağı son hadiselerdi. 1830'dan 20. yüzyıl başına kadar şehrin nüfus gelişimine bakıldığında yaşanan bunca felakete rağmen Edirne Sancağının nüfusu 274 bine ulaşmıştı.⁶⁵¹

Edirne Bulgaristan hinterlandını kaybetmiş ve bir hudut şehrine dönmüştü. Buharlı gemilerin iletişimde yaşanan gelişmeler ticari harekette değişiklik

⁶⁵⁰ Kentte yaşayan Bulgarların nüfusu vilayet salnamelerinde ilk olarak 1293 (1876) da Rumlarla birlikte verilmiştir. Bu nedenle kentteki Bulgar nüfusunu ancak 1304 (1887) yılına ait salnamede resmî olarak görmekteyiz.

⁶⁵¹ Şehrin yaşadığı istilalar ve XX. yüzyıl başında yaşanan yangın nedeniyle birçok mahalle yıkılıp yok olmuştu. Yıkılan Müslüman ve Yahudi mahalleleri için bkz. Ratip Kazancıgil, Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990), İstanbul 1999, s. 170.

yapmış ve bölgede ekonomik gelişme kıyı şehirlerine özellikle Selanik, Kavala ve Dedeağaç'a yönelmişti. Edirne en yoğun nüfuslu şehir olmayı sürdürse de Selanik hızlı bir şekilde büyüyerek onu geçecekti. Ekonomik olarak yaşanan bu olumsuzlukların nüfus üzerindeki menfi tesiri de elbette kaçınılmazdı.⁶⁵² Gerek Edirne'nin gerekse imparatorluğun sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik olarak yapısını etkileyecek bir başka olguda göç idi.

2.2. GÖÇ

İnsanlık tarihi kadar eski olan göç olgusu, insanların yaşamlarını idame ettirmek için tamamen ya da belirli bir süre için yurtlarını terk ederek başka bir yerleşim ünitesine (şehir, köy vb.) yerleşmek suretiyle meydana gelen yer değiştirme hareketidir.⁶⁵³ Fert ya da toplumsal olarak yaşanan göç hareketinin birçok nedeni vardır. Anlaşmalara tâbi göçler, milletlerarası göçler, milli göçler, yurtlarından kovulanlar, iç göçler gibi 66'dan fazla terimle ifade edilen göç ve göçmen meselesi üzerine Almanya, Fransa, İtalya gibi Avrupalı Devletlerin ilim adamları tarafından son dönemlerde ciddi tetkikler yapılmıştı. Neticede göçün basit bir yer değiştirmekten ziyade siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel vb. boyutları olan bir mesele olduğu ortaya çıkmıştır.⁶⁵⁴

XVIII. yüzyıl sonunda başlayan ve XIX. yüzyılda artarak devam eden Türk göçleri aslında Rusya'nın Karadeniz'in Kuzeyi'nde, Kafkasya'da ilerleyişi ve Osmanlı egemenliğindeki Balkan topraklarındaki "panislavist" politikası ve geleneksel "sıcak denizlere inme" politikası ile yakından ilgilidir. 1806 yılında Ruslarla Eflâk ve Boğdan meselesi sebebiyle bir harp çıkmıştı. Savaşta mağlup olan Osmanlı İmparatorluğu 16 Mayıs 1812 tarihinde Bükreş Anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı.⁶⁵⁵ Bu savaş esnasında Rusların Tuna'yı geçmesi buradaki Türklerden 200.000 kadarını Osmanlı topraklarına göç etmek

⁶⁵² Alexandra Yerolympos, "Contribution to The Topography of 19th Century Adrianople", *Balkan Studies* 34, 1, Thessalonike (1993), s. 2.

⁶⁵³ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul 1979, s. 21.

⁶⁵⁴ Ahmet Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması", *Türk Dünyası*, S. 1, Şubat-Mart-Nisan 1966, s. 12.

⁶⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Ankara 1987, s. 301.; Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara 1997, s. 96.

mecburiyetinde bırakmıştı.⁶⁵⁶ 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, sonu Osmanlı İmparatorluğu için felaket olacak bir başka harpti. Osmanlı orduları bu savaşta da Ruslara karşı gerek Rumeli'de gerekse Anadolu'nun doğusunda mühim kayıplar verdi. Yaşanan askeri başarısızlıklar neticesinde barış anlaşması yapmaktan başka bir çaresi olmayan Osmanlı, Çarlık Rusya'sı ile 14 Eylül 1829'da Edirne Anlaşmasını imzalamıştı.⁶⁵⁷ Edirne Anlaşmasıyla Karadeniz kıyılarındaki Poti, Anapa kaleleri, Kafkasya'da Çıldır ve Ahıska havalisi Rusya'ya bırakılmıştı. Bunun sonucunda Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya, Rumeli'nin işgale uğramayan yerlerine Müslüman göçü yaşanmıştı. Bu savaş esnasında dikkat çeken bir diğer hadise de Bulgaristan, Erzurum ve Kars'tan Hristiyan ahalinin Rusya'ya göç ettirilmesidir. Ancak bunlardan 4.200 aile bir süre sonra tekrar Osmanlı ülkesine dönmüştü.⁶⁵⁸

Osmanlı İmparatorluğu'na özellikle Kırım'dan asıl büyük göç dalgası, yine Rusya ile yaşanan Kırım Harbi (1853-1856) neticesinde yaşandı. Savaşta evvelki Rus harplerinden farklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında İngiltere, Fransa ve Sardinya kuvvetlerinden oluşan bir ittifakta vardı. Müttefiklerin Kırım'da yerli ahali tarafından sempati ile karşılanması, onların Rus idaresi karşısında hain ve potansiyel tehlike olarak görülmelerine neden olmuştu. Bu durum Kırım Tatarlarının hem savaş sırasında hem de savaştan sonra durumlarının gittikçe kötüleşmesine yol açtı. Bunun en açık göstergesi, daha savaş esnasında 20.000 Kırım Tatarı müttefiklerin ellerinde bulunan bölgelere geçerek oradan deniz yoluyla Osmanlı topraklarına taşınmıştı.⁶⁵⁹ 1856-1876 yılları arasında Kafkasya'dan gelenler, çoğunlukla deniz yolunu tercih etmişlerdi. Bunlar Çerkesistan sahillerindeki limanlardan bulabildikleri gemileri tıka basa doldurarak İstanbul, Trabzon, Samsun, Sinop, Batum, Rize gibi şehirlere ulaşarak karaya çıkıyorlardı. Nispeten daha az Kars veya Batum

⁶⁵⁶ Faruk Kocacık, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları", *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s. 656.

⁶⁵⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 119-120.

⁶⁵⁸ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul 1966, s. 36.

⁶⁵⁹ Hakan Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, İstanbul 2012, s. 11-12.

sınırından girenlerde vardı.⁶⁶⁰ XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na göçe neden olan en büyük hadise ise 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinin -gerek savaş esnasında yaşanan hadiseler gerekse savaştan sonraki siyasi neticeleri itibarıyla- yarattığı gelişmelerdir. Yine doğu ve batı olmak üzere iki cephede savaşmak zorunda kalan Osmanlı ordusu mağlup olmuş; taraflar arasında 31 Ocak 1878 de Edirne Mütarekesi'nin imzalanmasıyla savaş sona ermişti. Görüşmeler neticesinde taraflar arasında 3 Mart 1878 'de Ayastefanos Anlaşması imzalandı.⁶⁶¹

Balkanların Rus nüfuzu altına girmesine hizmet edecek olan Ayastefanos Anlaşması, çıkarlarına ters düşen İngiltere ve Fransa tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Bu anlaşmanın kabulü için büyük devletler tarafından gözden geçirilmesini şart koşmuşlardı. Bu ise bazı değişiklikler yapılacağı anlamını taşıyordu. Müzakereler neticesinde Almanya'nın başkenti Berlin'de Osmanlı İmparatorluğu'nun da katılımıyla bir kongre düzenlenmiş ve bir aylık süren çalışmaları sonucunda 13 Temmuz 1878'de Berlin Antlaşması imzalanmıştı.⁶⁶²

2.2.1. Göçmenlerin Edirne'ye Ulaşma Çabaları

1877 Tuna muharebesine kadar, Kırım Türklerinin büyük bir kısmı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli kıyılarındaki Köstence, Mangalya, Balçık, Varna, Burgaz şehirlerine çıkarılmış; oralarından da Balkan Yarımadasının içlerine hatta Vidin'e kadar Tuna boyuna dağılmıştı. Bunlar içerisinde en mühimi Dobruca idi.⁶⁶³ Ancak Kırım muhacirlerinin muhacereti burada bitmiyordu. Tuna'yı aşan Rus birlikleri önce Maçin'e daha sonra Kuzey Dobruca'ya yönelmişlerdi.

⁶⁶⁰ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 2010, s. 86-87. Saydam, Kırım Savaşından 1860 yılı arasında 1862 yılına kadar göç edenlerin sayısının 369.028'e ulaştığını ve bunlarında Kırım üzerinden gelenleri kapsadığını ifade etmektedir. Takvim-i Vekayi'de ise 1272 senesinden 1280 senesine kadar Çerkesistan ve Kırım taraflarından Osmanlı topraklarına 311.333 kişinin göç ettikleri bildiriliyordu. Takvim-i Vekayi, def'a 760, 5 Rebiülevvel 1281 (8 Ağustos 1864).

⁶⁶¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 8, Ankara 2007, s. 64. Çok ağır şartları olan bu anlaşmanın tüm maddeleri için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C. I*, Ankara 1953, s. 387-400.

⁶⁶² Esad Fuad Tugay, "1877-78 Türk-Rus Savaşından Sonra Balkanlarda Durum", *Bellekten*, S. 141, C. XXXVI, Ocak 1972, s. 15.; Armaoğlu, 19. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, s. 525.

⁶⁶³ Ethem Feyzi Gözaydın, *Kırım Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri*, İstanbul 1948, s. 95-96.

Buradaki yerli ahali ile birlikte daha önce bu bölgeye yerleşmiş muhacirler Mecidiye ve Varna'ya çekilmişlerdi. Rus ordusunun bir kolunun Tuna vilayeti merkezi Rusçuk'a saldırıları ve kasabanın büyük bir kısmını tahrip etmeleri üzerine Eskicuma ve Osmanpazarı arasındaki 10.000 aile göç etmek zorunda kalmıştı. Rus ilerlemesinden korkuya kapılan halk Tırnova'yı terk ederek Osmanpazarına doğru adeta akmaya başlamıştı. Rus birlikleri Eskizağra, Yenizağra ve Kızanlık'a gelince buradaki halk da Edirne'ye göçe başlamıştı. Rus ilerleyişi sürdükçe oradaki halk daha güvenli olan gerideki bölgelere kaçmaya çalışıyordu ki Rusların ve Bulgarların da istedikleri tamamen buydu. Rusların Kızanlık'ı ele geçirmesiyle bu göç kervanına Filibe halkı da katılıyordu.⁶⁶⁴ Tuna Vilayeti'nin Lofça, Plevne, Servi ve Orhaniye gibi batı kısımlarındaki Türkler arabalarla Sofya ve Tatarpazarcığı'na kadar gelmişlerdi. Başka bir grup ise Köstendil üzerinden Manastır ve Üsküb'e çekilmişlerdi.⁶⁶⁵ Osmanlı-Rus savaşının ortaya çıkardığı göçmen kitlelerinden bir kısmı da Ocak 1878'de Selanik'e ulaşmıştı. Gelen Çerkez gruplarına yardım için alınan tedbirler beledi hizmetleri adeta felç etmişti. Birkaç hafta boyunca evlerden çöpler toplanamamış, çöp arabaları tren garından şehir merkezine göçmenleri taşımak için kullanılmıştı.⁶⁶⁶

Kırım ve Kafkasya'dan yapılan göçlerde karayolu ve denizyolu kullanılırken Rumeli göçlerinde demiryolu sıklıkla kullanılmaktaydı. İmparatorluk genelinde bakıldığında ise demiryolları coğrafi olarak iki grupta (Balkan Demiryolu hattı ve Anadolu Demiryolu hattı) toplanmaktaydı.⁶⁶⁷

Rumeli cephesinde savaş sırasında Türkler arasındaki korku ve panik, Rus ilerleyişiyle doğru orantılı olarak gittikçe artıyordu. Tuna Vilayeti'nin batı

⁶⁶⁴ Faruk Kocacık, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)*, Osmanlı Araştırmaları I, 1980, s. 139-140.

⁶⁶⁵ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 34.

⁶⁶⁶ Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. Işık Ergüden, İstanbul 2014, s. 106-107.

⁶⁶⁷ Esin Kahya, "Türkiye'de İlk Demiryolları", *Belleken*, S. 202, C. LII, , Nisan 1988, s. 211-212.; Edirne, Balkan hattında stratejik bir konuma sahipti. İstanbul-Edirne, Edirne-Filibe-Tatarpazarcığı- Sofya, Edirne-İslimye-Burgaz, Edirne-Dedeoğlu, Edirne-Selanik-Üsküb-Metrovice, Ruscuk-Varna hatları mevcuttu. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, s. 33. Bu hatlara bakıldığında Edirne, İstanbul ile Rumeli'yi demiryolu hattıyla birbirine bağlıyordu.

kısımlarından Plevne, Lofça, Orhaniye, Sofya vs. taraflarından gelen Türk göçmenlerin ilk durağı Tatarpazarcık kasabası idi. İstanbul demiryolu o tarihlerde ancak Tatarpazarcık'a kadar uzanıyordu. Göçmenler Tatarpazarcık'a kadar arabalarla ya da yaya olarak geliyor ve buradan öte tarafa trenlerle devam etmek istiyorlardı. Tatarpazarcık, Edirne ve Filibe gibi göç yolu üzerindeki önemli transit merkezlerinden birisi halini almıştı.⁶⁶⁸ Bölgede Ruslara karşı mücadele eden kumandanlardan Süleyman Paşa, Rusların Tatarpazarcık ve Filibe civarından hicret edecek ahalinin hatt-ı ric'atlarını kesmek üzere harekete geçtikleri esnada merkezden, Edirne taraflarına göç emrinin verilmesinin bir hata olduğunu söylüyordu. Çünkü bir ailenin çoluk çocuk evlerini terk edip varını yoğunu bir öküz arabasına yükleyerek o kış mevsiminde Edirne'ye gelebilmesi ne kadar süratli olursa olsunlar 15-20 gün sürecekti. Paşa, şimendifer memurlarını da ağır bir şekilde eleştirmiş, göç edecek Müslümanların sayılarını bilmediklerini ve "meslek-i nâmerdiye" ittihâz ettiklerini ve bunun açık bir gaflet ve cehalet olduğunu dile getiriyordu. Sekbanlı'dan Samakov'a kadar bilcümle kasaba ve köylerde 60-70 binden az olmayan Müslüman kadın, erkek ve çocuk -şimendifer memurları vazifelerini tam yapsalar bile- şu bir iki günde nasıl nakledebilirler diye aslında onlarında yapacakları fazla bir şey olmadığını yine kendisi itiraf ediyordu. Süleyman Paşa devamında erkân-ı saltanat bir gün sonra yani 28 Kânunievvel de şimendüferin düşman eline geçmesi tehlikesi nedeniyle tahribi ile işlememesini de rey ve emr eylediler diye üzüntüsünü dile getiriyordu.⁶⁶⁹ Süleyman Paşa'nın savaş meydanında bulunması ve göçmenlerin yaşadıkları drama bizzat şahit olmasının getirdiği duygusallıkla şimendifer memurlarını ve merkezden gelen emri eleştiriyordu. Zira Eski Zağra ve civar Müslüman köylerinden gelen ahali paşanın ayaklarına kapanarak bu şehre biran evvel yardım edilmesi için yalvarmışlardı. Ahali Rusların şehre girer girmez Bulgarlarla birlikte kendilerini katledeceklerinden korkuyorlardı.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri I*, Ankara 1968, s. 230.

⁶⁶⁹ Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, C. 5, İstanbul 1928, s. 198.

⁶⁷⁰ Ahmed Saib, *Son Osmanlı-Rus Muharebesi*, Mısır 1327, s. 173.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ulaşım araçlarının (kara, deniz ve demiryolu) yetersizliği maalesef göç esnasında kendisini acı bir şekilde göstermişti. Üstelik muhacirlerin sayısı devletin beklediği sayının çok üzerindeydi. Merkez bir taraftan bölgedeki Müslüman halkın durumunu düşünüyorken diğer taraftan da payitahtın işgal edilmesinden korkuyor ve çaresizce tedbirler almaya çalışıyordu. Merkezin verdiği emir bu şekilde değerlendirilmelidir kanaatimizce.⁶⁷¹

Süleyman Paşa, 30 Kânunievvel Sene 1293 (11 Ocak 1878) de Filibe ve Umum Şimendifer Direktörlüklerine Tatarpazarcık'a tren yetiştirilmesi için emirler yağdırıyordu. *“Bazı mühimmat ve eşyayı nakil için serian buraya ziyadece vagonlu bir tren göndermelerine intizâr olunur”* diyordu. Fakat Filibe Demiryolu Komiseri Anastas tarafından kendisine verilen cevapta Edirne'den istenilen miktar yani iki gündür altı trenin yola çıkarıldığı halde Mustafa Paşa, Harmanlı ve Kayacık merkezlerinde tehâcüm eden birtakım muhacir cebren trenleri tevkif ettirerek onları Edirne'ye nakletmekte olmalarından dolayı Filibe ve Tatarpazarcık'a tren gelmediği söyleniyordu.⁶⁷² Süleyman Paşa tarafından Tatarpazarcık'a tren getirmek maksadıyla görevlendirilen Miralay Cevad Bey, 31 Kânunievvel de Pazarcık'a Rumeli Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği telgrafta mühimmat ve yaralı asker taşınması için kullanılacak trenlerin muhacirler tarafından zapt edilmesini önlemek için Tatarpazarcık'a gidecek trenlere, şimendifer memuru yanına bir binbaşı bıraktığını ayrıca vagonların içine ikişer nefer konulup kimseyi koymamasını ve de dinlemeyen olursa darp etmelerini söylemiş olduğunu bildiriyordu. Fakat bu tedbirde pek bir işe yaramamıştı. Cevad Bey Sekbanlı-Tırnova istasyonuna vardığında beraberinde boş bulunan 40 vagonu gören muhacirinin bunların içlerine zorla girdiklerini ve bu hadisenin bundan sonra gelecek trenler için de olması muhtemel kötü bir örnek olduğunu bildiriyordu. Ayrıca kumpanya memurlarının tedbir olarak,

⁶⁷¹ Merkezden verilen emirde şunlar söyleniyordu: “Hâl-i tehlikede bulunan mahaller demiryolu hatlarıyla köprülerinin düşmanın men-i istifadesi için kumpanyaya müracaat olunmaksızın tahrib ve hedmi kumandanlığın re'y ve tedbirine muhavvel bulunmuş olmakla icâbı halinde ona göre icrâ-yı muamele buyrulması lüzumu beyân olunur, 28 Kanun-ı evvel (12)93”, Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, C. 5, s. 199.

⁶⁷² Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, s. 383-384.; Şimşir, a.g.e., s. 264.

lokomotif ve vagonların istasyonlar haricinde tutulması ve istasyonlarda durmayarak geçmelerini çare olarak gördüklerini de ekliyordu.⁶⁷³ Bir yandan cephede işlerin kötüye gitmesi ve Rus birliklerinin Tuna müdafaasını aşip Edirne'ye yönelmesi, diğer yandan binlerce insanın canlarını kurtarmak amacıyla yollara düşmesi, gerek cephedeki komutanlar gerekse merkezle cephe arasında yöneticiler arasında bazı fikir ayrılıklarına sebep oluyordu. Edirne Valisi Cemil Paşa çok sayıda vagon yetiştirilmesi gerektiği halde henüz lüzumu kadar vagonun gelmemiş olduğunu ve içlerinde çocuklarında bulunduğu 15 bin kadar yerli muhacirinin iki üç gündür istasyonda karların üzerinde yattığını ve de bir taraftan da muhtaç kadın ve çocukların gelmeye devam ettiğini haber veriyordu. Eğer süratle trenler gönderilmezse bu insanların nerelere ve ne suretle yerleştirileceğini çaresizce soruyordu. Her taraftan da bu mealde telgraflar aldığını söyleyen paşa, Süleyman Paşa'ya yazdığı telgrafta Sekbanlı ve Pazarcık arasında bundan böyle katar işletilmemesinin kumpanyaya yazıldığının kendisine komiser tarafından beyan olunduğunu söylüyordu. Bu durumun Filibe ve Hasköy ahalisinin kadın, çocuk istasyonda kalmasına neden olacağı, yalnız 1-2 defaya mahsus olarak Filibe, Yeni Mahalle ve Kayacık istasyonlarındaki muhacirinin nakli için mümkün olduğu kadar tren gönderilmesinde "bir mahzur bulunmadığını" bildiriyordu. Edirne valisinin talebine karşı Süleyman Paşa; "... *Hâlbuki düşmanın istasyonlara takarrübü mahzuru göz önünde iken mahzursuzdur denilmesi benim için mümkünsüz idi*" diyordu. Bu fikir ayrılığına Safvet Paşa'da dâhil olmuştu. 1 Kânunisâni Sene 1293 (13 Ocak 1878) de Süleyman Paşa'ya yazdığı telgrafta, 4-5 binden fazla muhacirin, yaralı ve hasta askerlerden 700 kadar kişinin Edirne'ye nakilleri için üç trenin gönderilmesi gereğinin Seraskeri ve Bâbıâli'ye bildirildiğini ve askeri harekât için herhangi bir zarar olmadığı durumda Cemil Paşa ile haberleşerek gereğinin icrası konusunda irade buyrulduğunu belirtmişti. Ayrıca kendileri tarafından yapılan tahkikata göre Edirne ile Filibe arasında şimendifer hattında bir tehlike görülmediğini de ekliyordu. Demiryolu kumpanyası görevlileri de iki taraf arasında kalarak ne yapacaklarını bilemiyorlardı. Süleyman Paşa'nın trenleri askeri mühimmat vs. taşınması için vaki olan talebine karşılık hükümetin

⁶⁷³ Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, s. 390.

muhacirin ile beraber trenlerin Dersaadet'e kadar gönderilmesi emri arasında kalmışlardı. Üstelik komiser, makinecilerin ve tren memurlarının istirahat ihtiyaçları olduğunu ve bu vaziyette hizmet etmeye güçlerinin olmadığını söylüyordu.⁶⁷⁴ Sadrazam Edhem Paşa'da mevzuya dâhil olmuştu. Ancak Edhem Paşa, doğrudan emir vermek yerine Süleyman Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafta onun da "gönlünü alarak" konunun hallolmasını istiyordu. Çünkü Sadrazam hem Süleyman Paşa'nın hem de Edirne Valisi Cemil Paşa'nın - kendileri açısından- haklı olduğunu biliyordu. Böyle nazik bir dönemde konunun daha fazla büyütülmesini de muhtemelen istemiyordu. Paşa, Sekbanlı ve Pazarcık arasında artık katar işletilmemesine dair Süleyman Paşa tarafından verilen emrin askeri bir zarureten kaynaklandığı belli ise de Filibe'de 10-15 bin bîçâre muhacirinin düşman elinde bırakılmaması için imkân derecesinde yardım etmek gerekiyor diyordu. Eğer vagonların iki defa daha işletilmesinde mahzur yok ise hemen kumpanya memurlarına emir verilmesinin muvafık olacağı söyleniyordu.⁶⁷⁵ Tatarpazarcık ve Filibe'nin işgalinden sonra Ruslar Edirne'ye yönelmişti. Edirne'nin de işgali üzerine Edirne ve İstanbul arasındaki yollar ve istasyonlar muhacir akınına uğramıştı. Bu göçmen akını esnasında 100.000 muhacirin saldırısına uğrayan Çorlu istasyonu yangın tehlikesi atlatmıştı. Bu muhacirler İngiliz Albay Walter Blunt tarafından sakinleştirilerek çevredeki boş meskenlere ve araziye yerleştirilmişti. Trenle nakledilip taşıma ücretini ödeyemeyecek durumda olanların ücretleri devlet tarafından ödenecekti. 24 Eylül 1878 tarihine kadar 1877-1878 malî yılı bütçesinden 11.703.229 kuruş 10 para ödenmesi gerekiyordu. Bu borcun ancak 5.529.656 kuruşu Ocak 1880'de "Mesârif-i Fevkalâde" tertibinden karşılanmış fakat kalan kısmı demiryolu kumpanyasına ödenememişti. Sadaret, borca karşılık muhacirleri taşımaya

⁶⁷⁴ Şimşir, a.g.e., s. 389-390.

⁶⁷⁵ Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, s. 465-468. Muhacirlerin trene binmeleriyle sıkıntıları aslında bitmiyordu. Edirne'den İstanbul'a hareket eden bir trende muhacirlere yardım maksadıyla bulunan Robert Masters yaşanan bu insanlık dramına bizzat şahit olmuş ve bunu İngiliz Büyükelçisi Layard'a yazdığı raporda anlatmıştı. Masters; "... Çorlu'da istasyonda kadın-erkek çocuklarla dolu yedi tren vardı. Her bir trende ortalama 80 vagon vardı ve bunların çoğu açıktı. Her vagona ise yetmiş insan bulunuyordu. Çok sayıda kadın ve çocuk Edirne'den gelirken yolda ölmüştü ve yaklaşık 35'i de Çorlu'da. ... yaklaşık 18 yaşlarında güzel bir kız gördüm soğuktan donarak ölmüş..." diyordu. Şimşir, a.g.e., s. 290-291.

devam edilmesi şartıyla Ergani bakır madeninden kumpanyanın imtiyaz talebini kabul etmişti.⁶⁷⁶

2.2.2. Muhacirlerin Edirne’de İskânı

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılın sonundan başlayıp XX. yüzyılın başındaki Balkan Savaşı’ndan sonra yaşanan göçlere kadar dönem dönem yaşanan göç akınına karşı sınırlarını hiçbir zaman kapatmamıştı. Devletin bu tavrını yalnızca sınırları içerisinde yaşayan Müslüman nüfusun artırılması politikası ile izah etmekte mümkün değildir. Devletin resmi belgelerinde gelen göçmenlerle ilgili, Devlet-i Aliyye’nin merhametinden istifade eylemek niyetiyle Memâlik-i Saltanat-ı Seniyye’ye muhaceret ettikleri ya da kabul edilmemelerinin devletin şânı ile bağdaşmayacağı şeklinde sıkça geçen ifadeler bulunmaktadır.⁶⁷⁷ Bu ise devletin meseleye yalnızca askeri, siyasi ve ekonomik amaçlar güden bir bakış açısıyla bakmadığını aynı zamanda içerisinde zor durumda olan kimselere yardım etmek gibi insani değerler taşıyan tarafları da olduğunu göstermektedir. Zira halife sıfatıyla kendisine büyük saygı gösteren Müslüman unsurların yanında aynı zamanda gayrimüslimlerin göç talepleri de kabul edilmişti. Bu konuda *“hicret edecek ahali her ne milletten olursa olsun âsâr-ı merhamet olmak ... esbâb-ı ziraat ve taayyüşleri tanzim kılmak”* için gerekli yardımların yapılacağı belirtiliyordu.⁶⁷⁸ Ancak bu da Osmanlı İmparatorluğu’nun gelen herkesi gelişi güzel, kayıtsız şartsız alacağı anlamına da gelmiyordu. Devletin politikası maneviyatla birlikte maddi çıkarlarında olduğu, pratik bir göçmen politikasıydı.⁶⁷⁹

Kafkasya’dan, Kırım’dan ve Rumeli’den gelen göçmenlerin iskânları ve ihtiyaçlarının temini konusunda devlet birçok müşkülâtla karşı karşıya kalmıştı. Bunun bir nedeni devlet adamlarının hazırlıksız yakalanmaları bir diğer nedeni de göçlerin çok kısa bir sürede çok büyük boyutlara ulaşmasıydı. 1859’da

⁶⁷⁶ İpek, a.g.e., s. 35-36.

⁶⁷⁷ Kırımlı, a.g.e., s. 15.

⁶⁷⁸ Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye’deki İskânları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Genel Türk Tarihi), Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 130.

⁶⁷⁹ Selim Deringil, “19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 435.

mesele büyük bir gaile halini almış ve gelenlerin sayısı o kadar artmıştı ki bir ara İstanbul'da her ailenin bir göçmeni misafir etmesi ve yerleştirilene kadar o ailenin yanında kalması usulü çıkarılmıştı.⁶⁸⁰ Kırım Savaşını takip eden yıllarda Kafkasya ve Kırım'dan gelen Müslüman göçmen dalgasıyla başa çıkmakta yetersizliğinin farkına varan Osmanlı Hükümeti, buna yanıt verebilmek için müstakil bir kurumun varlığına ihtiyaç hissetti. Savaştan önce de kuzeyden göçler devamlı oluyordu ancak bunlar yönetilebilir seviyede idi. Eyalet valileri ordu ile birlikte çalışıyor ve göçmenleri yerleştiriyor ya da uygun bölgelere gönderiyorlardı.

Durum 1860 yazında İstanbul ve taşrada karmakarışıkta. Yalnızca başkentte yoksul, muhtaç kimselerin metruk yerlere yerleştirilmeleri, hükümetin bu sorun ile başa çıkabilme kabiliyetini zaafa uğratmakla kalmıyor, camilerde, caddelerde sefil ve perişan bir vaziyette yaşayan insanların varlığı Osmanlı Hükümeti için içeride ve dışarıda önemli bir soruna kaynak teşkil ediyordu. Tanzimat idarecileri için durum tahammül edilemezdi. Sorunun çözümü için bir yol arayan Bâbîâli bir komisyon kurulmasına karar verdi.⁶⁸¹ Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın başkanlığında, 11 Cemaziyelahir Sene 1276 (5 Ocak 1860) tarihinde Muhacirin Komisyon'unu teşkil etmişti. Komisyona aza olarak ticaret muavini Remzi Efendi, Darüşşûrâ-yı askerî azâsından Refik Beyefendi, ulemadan İsmail Efendi, Hacı Pir Efendi tayin olunmuştu. Şehremaneti ile münasebet ve muamelatın sürekli devam edecek olmasından şehremanetinden Asım Beyefendi gûnaşırı komisyonda bulunması, komisyonun yazı ve hesap işlerinin icrası için Bâbîâli'den ve Hazine-i Celile'den lüzumu kadar memur tayin olunmasına da karar verilmişti.⁶⁸² 9 Mart 1875 tarihinde Muhâcirîn Komisyonu lağvedilerek görev yetkileri Zaptiye Nezâreti'ne devredilmişti.⁶⁸³ 93 Harbi ile göç akınının yeniden başlaması ve göçmen meselelerinin tekrar gündemin en

⁶⁸⁰ Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması*, s. 15.

⁶⁸¹ David Cameron Cuthell Jr., *The Muhacirin Komisyonu: An Agent in The Transformation of Ottoman Anatolia 1860-1866*, Columbia University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York 2005, s. 83-84, 103.

⁶⁸² BOA, İ. MMS. 16/696, 11 Cemaziyellevvel sene 1276 (5 Ocak 1860).

⁶⁸³ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 41, Erzurum 2009, s. 217.

önemli maddelerinden birisi olması nedeniyle 18 Haziran 1878'de "İdare-i Umûmiyye-i Muhâcirîn Komisyonu" kurulmuştu. Komisyonun kuruluşu ve görevleriyle ilgili bir nizamname düzenlenmişti.⁶⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göçmenler ulaşmaya başlamış ve kurulan komisyonlar aracılığıyla bu göçmenlerin iskân edilmelerine çalışılmıştı. Edirne Vilayeti de XIX. yüzyılda özellikle Rumeli'den yapılan göçler esnasında hem bir durak hem de bir iskân bölgesi olmuştu. Edirne, İstanbul'a kadar ulaşan demiryolu güzergâhında bulunduğu için İstanbul'a ya da Anadolu'ya geçmek isteyen göçmenlerin durağı iken kimileri için ise bundan sonra yaşamlarını sürdürecekleri yeni yurtları oluyordu.

Yeni gelen bu insanların büyük bir kısmı Müslüman ve Türk'tü. Bu nedenle geldikleri yerdeki ahali ile aralarında çok büyük bir sosyo-kültürel fark olmasa da muhacirlere yer bulmak, hane yapmak gibi maddi sorunlar merkezi ve yerel yöneticilerin önünde duruyordu. Merkezi idare ilk başta Varna, Köstence ve Dobruca taraflarında yığılmış olan muhacirinin göç etmeye başladıkları haberini alır almaz Edirne, Silistre ve Vidin Eyaletleri dâhilinde boş ne kadar miri arazi var ise bunun tespiti ve buralara kış mevsimi gelmeden muhacirinin yerleştirilmesi için Erkân-ı Harbiye Miralaylarından Nusret Bey'i yanında bu konularda bilgi sahibi bazı kimselerle birlikte mahallinden kâtip ve yeterli sayıda süvari ve piyade askeriyle bu bölgeye göndermişti.⁶⁸⁵ Bu tedbirin üzerinden yaklaşık bir sene sonra Edirne Valisi olarak görev yerine varır varmaz Mehmed Paşa, merkeze gönderdiği yazıda aşar konusunun halledilmesi için bir komisyon kurduğunu ve Edirne'ye gelmiş ve gelecek olan muhacirinin yerleştirilmesi için Erkân-ı Harbiye Zabitanından bir kolağasıyla sâir memurların geldiğinden söz ediyordu.⁶⁸⁶ Bu görevlendirme her ne kadar devletin meseleye bakışını, ciddiyetini gösterse de bir yılı aşkın bir süre geçmesine karşın sorunun devam

⁶⁸⁴ Nizamnamenin tam metni için bkz. Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, s. 55-61.; Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon 1966, s. 98-107.; Göçmenlerle ilgili kurulmuş olan Muhacirin Komisyonları ile ilgili daha fazla malumat için bkz. Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara 2018.

⁶⁸⁵ BOA, A. MKT. UM. 421/72, 2 Safer Sene 1277 (20 Ağustos 1860).

⁶⁸⁶ BOA, İ. DH. 479/32256, 5 Rebiülahir Sene 1278 (10 Ekim 1861).

ettiğini de göstermektedir. Muhacirin iskânı için arazi tespiti yapılırken diğer taraftan göçmenler Edirne'ye gelmişlerdi. Daimi olarak iskân olununcaya kadar göçmenler geçici olarak han ve dükkânlara yerleştirilmişlerdi.⁶⁸⁷ Tekfurdağı Sancağına gönderilen 1.100 hane göçmenin 300 hanesi Hayrabolu Kazasındaki Müslim merasında geri kalan kısmı ise sâir kazalarda memur-ı mahsûs Kazım Bey tarafından iskân olunmuş ve her bir haneye 30 dönüm tarla verilmişti.⁶⁸⁸ Gelen Çerkez göçmenlerin ekserisi Türkçe bilmemeleri nedeniyle hükümetle ilişkilerinde sıkıntılar yaşıyorlardı. Bu problemin çözümü amacıyla Edirne Vilayet Meclisi Çerkez asıllı İzzet Ağa'yı aylık 250 kuruş maaşla muvakkaten muhacirin tercümanlığına tayini için merkezden izin istemişti.⁶⁸⁹

1865 tarihinden sonra nispeten göçmen sayısında azalma olmuştu. Fakat 1877 tarihinde hem imparatorluk hem de Edirne ölçeğinde çok önemli sonuçlar doğuracak bir hadise meydana geldi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi özellikle göç konusunda olumsuz etki yapmış; göçmen sayısı savaş esnasında ve sonrasında devlet adamlarının da beklemediği boyutlara ulaşmıştı. Justin Mc Carthy Osmanlı-Rus Savaşının başlamasından 1879'a kadar Bulgaristan'dan kaçıp Edirne'ye gelebilen göçmen sayısını 105.000 olarak vermektedir.⁶⁹⁰ Fransa'nın Edirne Konsolosu Flesch Dışişleri Bakanı Waddington'a yazdığı raporda, "Edirne'nin bir numaralı meselesi göçmenleri barındırma ve besleme meselesidir" diyordu. Konsolos devamında Vali Rauf Paşa'nın yardım gelmemesi durumunda istifa tehdidinde bulunma ihtimalinin olduğunu söylüyordu.⁶⁹¹ Bir başka Avrupalı diplomat İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Layard'da, Dışişleri Bakanı Derby'e Edirne'nin göçmenlerle dolduğunu ve acil cerraha ihtiyaç olduğunu söylüyordu.⁶⁹² Osmanlı-Rus Harbi ile birlikte başkent göçmenlerle dolmaya başlayınca Sadaret hemen vilayetlere, ellerinde göçmen iskânına uygun boş ne kadar arazi olduğunu bildirmelerini isteyen bir yazı

⁶⁸⁷ Takvim-i Vekayi, def'a 604, 26 Cemaziyelahir 1277, (9 Ocak 1861).

⁶⁸⁸ Takvim-i Vekayi, def'a 807, 13 Safer Sene 1282 (8 Temmuz 1865).

⁶⁸⁹ BOA, MVL. 1031/131, 26 Temmuz 1281 (7 Ağustos 1865), MVL. 1017/68, 23 Ağustos Sene 1281 (4 Eylül 1865).

⁶⁹⁰ Justin Mc Carthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kırımı (1821-1922)*, Ankara 2018, s. 109.

⁶⁹¹ Bilal N. Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri II*, Ankara 1968, s. 24.

⁶⁹² Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri II*, s. 183.

göndermişti. Buna verilen cevapta Edirne Vilayetine bağlı, Edirne Sancağı'nda 18.818 dönüm, Kırkkilise Sancağında rakam belirtilmeden bir miktar boş arazinin olduğu, Tekfurdağı Sancağı'nda 6.000 dönüm (ancak bu arazide Rumların ziraat yaptığı için muhacir iskânı için tehlikeli notu düşülmüştü), Dedeagaç'ta 2.438 dönüm müsait arazinin bulunduğu bildirilmişti.⁶⁹³

Yukarıda da belirtildiği üzere devlet muhaceret meselesindeki sıkıntıları görüp bunların daha planlı ve programlı bir surette çözümlenmesi için muhacir komisyonları teşkil etmişti. Bu doğrultuda Edirne'de de vali başkanlığında Edirne Emlâk-ı Hümayûn Komisyon-ı Âlisi ve diğer bazı kişilerden mürekkep bir komisyon kurulmuştu.⁶⁹⁴ Komisyonlar vasıtasıyla Edirne Vilayeti dâhilindeki sancaklar, kazalar ve karyelerde uygun yerlerde arazi tahsis edilmeye başlanmıştı. İstanbul, Edirne ve Gelibolu arasında iskân olunacak göçmenlere verilecek araziye dair merkezden verilen talimata göre;⁶⁹⁵

-İstanbul, Edirne ve Gelibolu arasında bulunan mirî çiftlikler ve boş karyeler ile sahipsiz kalmış olanlardan vs. mirî boş araziden muhacirine her çift için mahallinin verimine göre 100 dönümden 130 dönüme kadar arazi verilecektir

-Göçmenlere verilecek arazi iki kısım olup bir kısmı sabangir arazidir, diğeri yeniden açmaya muhtaç ham arazidir

-Kendilerine sabangir arazi verilen muhacirler, öküz ve edevat çifti kendi taraflarından tedarik edilecektir ve bu arazide tapu ile mutasarrıf olacaklar ise 10 sene geçmeden o araziye başka birisine veremeyecektir

-Kendilerine ham arazi verilen muhacirler o arazide tapu ile olacaklardır fakat bu arazi için dışarıdan akçe istikrâz edilir ise bu arazinin başkasına terki istikrâz mukavelesinin şartlarına bağlı olacaktır

⁶⁹³ İpek, a.g.e., s. 163.

⁶⁹⁴ Tarık, Sayı 887, 17 Zilhicce Sene 1303/4 Eylül Sene 1302 (16 Eylül 1886). Edirne Vilayeti salnamelerinde, ilk kez Hicri 1300 yılına ait salnamede İskân-ı Muhacirin Komisyonu'nun ismini görüyoruz. Buna göre vilayette teşkil olunan komisyon; Reis, Defter-i Hâkâni Müdürü ve azalar Hüsni Bey, Hacı Ganco (?) Bey, Şeyh Abdülbaki Efendi ve Tütüncü Nikola Ağa'dan oluşmaktaydı. E.V.S. Def'a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 47.

⁶⁹⁵ BOA, A. DVN. MKL. 19/27, Sene 1297 (belgede gün ve ay belirtilmemektedir)

Edirne’de muhacirinin erbâb-ı san’at, ticaret ve memurinden olanlarına ziraat için arazi verilmemesine karar verilmişti ancak hane yeri olarak yarımşar dönüm arazi verilmesi merkezce uygun bulunmuştu.⁶⁹⁶ Devletin yanı sıra hayırsever, ekonomik durumu iyi olan kimselerde yeni gelen kimselere arazi bağışlıyordu. Edirne eşrafından Hâlid Bey’in kızı Saadet Hanım, Habiller karyesinde sahibi olduğu 1.200 dönümden fazla arazi ile merasını Bulgaristan’dan göç eden ve edecek olan muhacirin-i islâmiyenin iskânı için bağışlıyordu.⁶⁹⁷ Ehl-i sanat ve ticaretten anlayanlar Edirne merkezinde iskân olunurken diğerleri mülhak kazalara vs. iskân olunuyordu. Hanelerin inşasında ahali⁶⁹⁸ ve memurin⁶⁹⁹ tarafından para yardımları yapılıyordu. Devlet ilk zamanlardan itibaren kendisinin bu işin üstesinden tek başına gelemeyeceğini bildiği için halkın yardımına müracaat etmişti. Onları yardım konusunda teşvik edeceği düşüncesiyle yardım yapanların isimlerinin Takvim-i Vekayi’de ve Ceride-i Havadis’te neşredilmesini sık sık bildiriyordu.⁷⁰⁰ Memurlar ise daha gayretli çalışmalarına faydası olacağı fikriyle taltif ediliyordu.⁷⁰¹

Kırım, Nogay, Çerkezlerden başka Edirne’ye gelip yerleşenler arasında Kıpti muhacirleri de görmekteyiz. Çeşitli bölgelerden gelip Edirne’de toplanan 15.000 kadar Kıpti, valinin emriyle Edirne Polis Kumandanlığı gözetiminde Edirne’nin her tarafına dağıtılmış; her karyede beşer veyahut altışar hane olarak iskân ettirilmişti.⁷⁰² Kıptilerin küçük gruplar halinde köylere dağıtılmasında temel etken, devletin taşıdığı asayiş kaygısıydı. Ancak bu bakış açısı yalnızca Kıptilere mahsus değil tüm göçmenler için söz konusuydu.

⁶⁹⁶ Tercüman-ı Hakikat, nr. 2433, 25 Şevval 1303 (27 Temmuz 1886).

⁶⁹⁷ BOA, İ. DH. 1278/100536, 20 Mayıs Sene 1308 (1 Haziran 1892), BEO. 13/935, 21 Mayıs Sene 1308 (2 Haziran 1892), DH. MKT. 1964/118, 10 Haziran Sene 1308 (22 Haziran 1892).

⁶⁹⁸ BOA, A. MKT. UM. 428/100, 10 Rebiülevvel 1277 (26 Eylül 1860).

⁶⁹⁹ BOA, A. MKT. NZD. 409/65, 21 Ramazan 1278 (22 Mart 1862), A. MKT. NZD. 407/90, 19 Ramazan Sene 1278 (20 Mart 1862), A. MKT. UM. 529/3, 29 Cemaziyelahir Sene 1278 (1 Ocak 1862).

⁷⁰⁰ BOA, A. MKT. NZD. 325/54, 4 Rebiülevvel Sene 1277 (20 Eylül 1860).

⁷⁰¹ Mutasarrıfı olduğu Alaybeyi Çiftliği’nden arazisinden Kavakçeşme Karyesi’nde sakin muhacirler için bir miktar araziye meccanen veren Malkara İdare Meclisi azasından Hacı Rakım Bey rütbe-i râbia ile taltif edilmişti. BOA, DH. MKT. 677/30, 17 Muharrem 1321 (15 Nisan 1903).

⁷⁰² Tercüman-ı Hakikat, nr. 369, 20 Ramazan Sene 1296 (7 Eylül 1879).

2.2.3. Edirne Vilayeti'nde Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Vilayete gelen göçmenler için geçici ya da sürekli iskân olunacak yerlerin tespitinden sonra haneler yapılıyor ve tamamlanan hanelere de muhacirler peyder pey yerleştirilmeye başlanıyordu. Yukarıda da belirtildiği gibi bu icraat sırasında ihtiyaç duyulan maddi katkıda halkta devletin yanında idi. Baba-yı Atik Kazası'nda Tırnova muhacirlerinin ihtiyacı olan hane, arazinin bir kısmı kasaba ahalisi tarafından ücretsiz verilmişti.⁷⁰³ Bir başka örnekte ise Çerkez muhacirlerinden 400 kişilik bir grup Bergos Kazası'nda bir müddet kaldıktan sonra İslimye Kazası'na gelmiş ve geçici olarak hân ve münasip hanelerde yerleşmişlerdi. Kendilerine İslimye, Zağra ve Yanbolu kazaları ahalisi tarafından amele, lazım olan edevat gönderilmişti. Ayrıca İslimye'de 56, Zağra-i Cedid'de 40 ve Yanbolu'da 30 hanenin masrafı olan toplam 2 yük 28.430 kuruşu hazineye hibe etmişlerdi.⁷⁰⁴

Göçmenlerin iskânından sonra sıra hayatlarını idame ettirebilecek yiyecek, giyecek, nakdî yardımlara gelmişti. Yapılan yardım, bazen vilayet dâhilindeki Karapınar isimli mevkideki 216 nüfuslu Hasköy muhacirlerine Muhacirin-i İslâmiye Komisyonu tarafından iâşe olarak 760 kile mısırın değeri olarak verilen 19.000 kuruş nakdî yardım⁷⁰⁵ gibi devlet tarafından yapılırken, Edirne Eyaleti ile Havza kazası ahalisi ve memurlarının yaptığı 8.000 kuruşluk⁷⁰⁶ yardımda olduğu gibi bireysel de oluyordu.

Gerek devlet gerekse ahali tarafından nakdî yardımların yanında ihtiyaç sahibi muhacirine aynî yardımlarda yapılıyordu. Kasaba ve kuralardaki muhtaç göçmenlerin ellerine fukara pusulası verilerek yevmiye yarımşar kıyye ekmek veya bedeli dağıtılıyordu.⁷⁰⁷ Memurlar ve ahali tarafından para yardımı dışında çoğunlukla öküz, hinta (buğday) ve şaîr (arpa) yardımı yapılıyordu.⁷⁰⁸ Yapılan yardımlar, memurin ve ahaliyi teşvik için gazetelerde neşrediliyordu. Takvim-i

⁷⁰³ Tercüman-ı Hakikat, nr. 377, 30 Ramazan Sene 1296 (17 Eylül 1879).

⁷⁰⁴ BOA, A. MKT. UM. 527/58, 10 Cemaziyelevvel 1278 (13 Kasım 1861).

⁷⁰⁵ BOA, A. MKT. MHM, 521/22, 27 Zilkade Sene 1320 (25 Şubat 1903).

⁷⁰⁶ BOA, A. MKT. NZD. 325/71, 3 Safer Sene 1277 (21 Ağustos 1860).

⁷⁰⁷ BOA, A. MKT. NZD. 325/66, 9 Rebiülevvel Sene 1277 (25 Eylül 1860).

⁷⁰⁸ BOA, A. MKT. UM. 554/89, 15 Şevval Sene 1278 (15 Nisan 1862).

Vekayi'de sıkça görülen örneklerde Edirne için yapılan yardımlara da rastlanmaktadır.

Tablo 28. Edirne’de Muhacirlere Yapılan Hayvan Yardımı:⁷⁰⁹

İsim	Öküz Çift
Vali Paşa Hazretleri	3
Hâkim Efendi	1
Muhasebeci Efendi	1
Vücûhtan Hacı Efendi	1
Valinin Divan Kâtipleri Hikmet Bey	1
Meclis Azasından Hacı Ahmed Ağa	1
Vücûhtan Hacı Şâkir Bey	1
Evkâf Müdürü Agâh Efendi	1
Menzilci Ali Ağa	1
Mu'teberân-ı Ahaliden Petraki	1
Mu'teberân-ı Ahaliden ...	1
Hahambaşı	1
Mu'teberândan Elfaso	1
Mu'teberândan ...	1
Mu'teberândan ...	1 (tek)
Mu'teberândan Avidor	1 (tek)

Şehre gelen insan seli karşısında yapılan bu yardımların kâfi gelmeyeceği ortadaydı.⁷¹⁰ İngiltere'nin Edirne Viskonsolosu Colvert, İstanbul'daki Büyükelçi Layard'a yazdığı 30 Mayıs 1879 tarihli raporunda Edirne'de Doğu Rumeli, Romanya, Bulgaristan'dan vs. 41.308 göçmenin bulunduğunu ve bunun ancak

⁷⁰⁹ Takvim-i Vekayi, def'a 640, 22 Şevval Sene 1278 (22 Nisan 1862).

⁷¹⁰ Kırım ve Karasu muhacirlerinden olup 1860 yılında Edirne ve çevresindeki kaza ve karyelere yerleştirilen kimselerin 2-13 Ekim arasında yalnızca ekmek ve nakliye ücretlerinin toplamı 9.983,5 kuruş 10 para idi. BOA, İ. DH. 468/31328, 5 Şaban Sene 1277 (16 Şubat 1861).

25.517'sine tayin dağıtılabildiğini fakat maalesef bunlarında düşük kalitede ve adambaşı yarım okka ekmekten oluştuğunu söylüyordu.⁷¹¹ Yerel yöneticiler bir taraftan göçmenlere yardım için çareler ararken bir taraftan da onların yavaş yavaş üretici konuma gelmesi için çaba sarf ediyorlardı. Edirne Vilayet İdare Meclisi, muhacirine arazi-yi mirîyeden bir miktar arazi verilmesini ve bu arazinin işlenmesi için gerekli ziraî aletler, tohumluk ve hayvanlar için mezkûr arazinin terhini olan ve senelik faizinden başka %5'te reisü'l-maldan verilerek ödenmek üzere 100.000 liralık bir kredi akdine karar verildiğini Bâbîâlî'ye bildiriyordu.⁷¹² Edirne Vilayeti'nde bazı köylerin ahalisinin, hayvanlarının ihtiyaçlarından fazla kalan meralar ile birtakım boş arazileri başkalarına kiraya verdiklerini söyleyen iskân-ı muhacirin komisyonu, bu kira bedellerinin hazinece Bulgaristan ve Şarkî Rumeli muhacirleri masraflarına verilmek üzere mahalli mal sandıklarına teslimini istiyordu. Komisyon ayrıca merkezden iane biletlerinden başka umum belediyelerin yıllık gelirlerinin %10'unun da bir defaya mahsus olmak üzere iskân masrafına tahsis olunmasını rica ediyordu. Merkez söz edilen icarın muhacirin masrafı için mal sandıklarına alınmasını, ahalinin muhtaç olduğu arazi ve meraya dokunulmamak şartıyla uygun bulmuştu. Belediyelerin gelirlerinin bir yıl içerisinde yapacağı masraflara karşılık olarak planlandığından bu işlerin yapılmasının sekteye uğrayacağı için uygun olamayacağı fakat bir sonraki yıl umum vilayet belediye dairelerini hâsılatından %5'inin muhacir masrafı için mal sandıklarına alınabileceğine karar vermişti.⁷¹³ Göçmenlere yardım için bir diğer uygulama ise iane biletleridir. Hayrabolu Kazasının Lahne Köyü'nde meydana gelen bir yangında muhacirine ait 17 hane ve 11 samanlık kullanılamaz hale gelmişti. Sahibi olan muhacirlerin ise fakir olmaları nedeniyle tekrar inşası için sarfı gerekli olan 33.762 kuruşu karşılamaları imkânsızdı. Bu meblâğı karşılamak için her biri beşer kuruşluk olmak üzere vilayet matbaasında basılan iane biletlerinin mülhakat-ı vilayete dağıtılmasına karar verilmişti. Ancak insanların rızası olmadan satılmaması, iştirak etmek isteyenlerden başka kimseden bir akçe alınmaması ve bedellerinin tahsili

⁷¹¹ Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri II*, s. 294.

⁷¹² Tercüman-ı Hakikat, nr. 397, 27 Şevval Sene 1296 (14 Ekim 1879).

⁷¹³ BOA, MV. 12/41, 19 Cemaziyelevvel Sene 1303 (23 Şubat 1886).

sırasında suistimale meydan verilmemesi şartıyla müsaade edilmişti.⁷¹⁴ Muhacir masraflarına tahsis olunan bir diğer gelir kaynağı kurban derilerinden elde edilen gelirdi. Edirne’de kimsesiz, aciz muhacirlerin iskân ve iaşeleri için 35.160 kuruş sarf olunmuştu. Toplanan meblağın içerisinde muhacirin biletleri dışında 5.805 kuruşluk katkıyı kurban derileri yapıyordu.⁷¹⁵ Edirne’de yerel idareciler, bir yandan merkezden muhacirinin iskân ve iaşelerinin biran evvel yapılmasına dair talimatlar alırken bir yandan da merkezden gelen yetersiz para ile bunu nasıl yapacaklarını düşünüyorlardı. Üstüne üstlük muhacirin için Edirne’de ahaliden bin bir zorlukla toplanan paraların tamamının vilayette kullanılmasına dair istenen izin de kendisine verilmiyordu. Muhacirin iane biletleri ile sair birtakım yardımlar neticesinde toplanan 128.886 kuruş 7 paranın 8.949 kuruşu göçmenler için sarf olunmuşken, kalan kısmının ise peyder pey gelmekte olan muhacirinin sevk ve iskânı yolunda lüzumu olan masrafa itası zımında mezuniyet talebine merkezden, iane akçesinin yalnız eyalet dâhilinde gereken masrafa tahsisi, ianesi masrafına kâfi olmayan diğer mahaller ihtiyacını tazyik edeceği gerekçesiyle reddedilmişti. Yalnızca toplanan meblağın yarısının Edirne’deki muhacir umuruna sarf olunabileceğini diğer yarısının merkeze gönderilmesini bildiriyordu.⁷¹⁶

Muhacirlere sağlanan bir başka gelir kaynağı ise muhacirler adına düzenlenen tiyatro gösterileri ve piyango çekilişlerinden sağlanan gelirdi. Edirne’de Vali Rauf Paşa’nın himayesinde tiyatro gösterilerinden ve piyango çekilişinden yaklaşık 530 lira elde edilmişti. Demiryolu işçilerinin düzenlediği daha küçük bir piyango çekilişinden de 8 lira gelir sağlanmıştı. Eastern Roumelian Fund ve Demiryolu İşçilerinden elde edilen yardımın bir kısmı tarım aletleri ve tohumluk mısır alımına tahsis edilmiş kalan kısmı da yoksul dul kadınlar ve öksüz, yetim çocuklar için harcanmıştı. Compassionate Fund tarafından sağlanan 150 lira yardım ise şehrin caddelerinin onarılması için çalışan göçmenlerin maaşlarının ödenmesi için kullanılmıştı.⁷¹⁷ Arnavut asıllı ve Katolik bir Osmanlı Mülkiye memuru Fasso Efendi 20 Ocak 1878’de, Edirne Rus işgaline uğradığı zaman

⁷¹⁴ BOA, DH. MKT. 441/45, 15 Şevval Sene 1315 (9 Mart 1898).

⁷¹⁵ BOA, DH. MKT. 1782/1, 5 Teşrinisani Sene 1306 (17 Kasım 1890).

⁷¹⁶ BOA, DH. MKT. 1621/100, 6 Ramazan Sene 1306 (6 Mayıs 1889).

⁷¹⁷ Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri II*, s. 295-296.

göçmen meselelerini Rus makamlarıyla görüşmek için Edirne'de bırakılmıştı. Göçmenlerin savaş sırasında çektiği zahire sıkıntısı nedeniyle, Ruslarla görüşen Fasso Efendi bir miktar zahire yardımı almayı başarmıştı.⁷¹⁸ Aslında devlet muhacirine yardım için her imkânı kullanmaya çalışıyordu. Yine Edirne Vilayetinden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen bir yazı da, Girit göçmenlerinden fakir ve kimsesizlere verilmek üzere bir defaya mahsus, zebhiye resminden 5.000 kuruşun verilmesi için izin talep edilmişti. Merkez, hayırsever ahaliye müracaat edilmesini, eğer mümkün olamazsa ancak bir defaya mahsus olarak talebi kabul etmişti.⁷¹⁹ Devletin içinde bulunduğu iktisadi bunalım ve göçmen sayısındaki (Osmanlı-Yunan Savaşı ve Girit'in bağımsızlığının da etkisiyle) artış, yeni birtakım çareler aranmasını zorunlu kılmıştı. Neticede Temmuz 1899 yılında yayınlanan bir iradeyle muhacirin iane pulları uygulaması hayata geçmişti. Belgelere yapıştırılmak üzere yirmi paralık bir, on ve elli kuruşluk olarak bastırılan pullar damga pullarını satmakta olan bayilerde satışa sunulmuştu.⁷²⁰ Lülebergos Kazasında Hüsni ve Ahmed Beyler zevcelerinin tasarrufunda bulunan Taşlıca Çiftliği dâhilinde kâin müteveffa İzzet Ağa veresesine ait beş hisse tarladan ikisi önceden muhacirin tarafından satın alınmıştı. Ancak bu muhacirler mezkûr çiftlikte başkalarına ait yerlere tecavüz ederek meskenler inşa ediyorlardı. Bu kanunsuz eylemin önüne geçmek için dört bin altın kıymetinde tahmin edilen Taşlıca Çiftliğinin bir kısmının daha mevcut muhacirlerden henüz tarlaya malik olmayanlara taksimi ve kalan kısmının da gelecek muhacirlerin iskânı için kullanılmasına, bu işin finansmanının da muhacirin pulu esmânından ödenilmesine karar verilmişti.⁷²¹

Göçmenlerin durumu Meclis-i Mebusan görüşmelerine de yansımıştı. Yukarıda komisyonlar kısmında bahsedildiği üzere içerisinde Edirne Mebusu Doros Efendi'nin de bulunduğu mebusandan oluşan bir İane Komisyonu kurulmuştu. Ayrıca Yanya Mebusu Daviçon Efendi, mebuslarında maaşlarından kesilmek

⁷¹⁸ Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri I*, s. 375.

⁷¹⁹ BOA, A. MKT. MHM. 509/3, 24 Şubat Sene 1309 (8 Mart 1900).

⁷²⁰ Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "İskân-ı Muhâcirîn İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi), *Osmanlı*, C. 4, Ankara 1999, s. 606.

⁷²¹ BOA, DH. MKT. 606/32, 1 Şaban Sene 1320 (3 Kasım 1902).

üzere para yardımına iştirak etmelerini istemiş ve neticede beş liradan az olamamak şartıyla herkesin uygun göreceği bir miktarı hibe etmesi kararlaştırılmıştı.⁷²²

2.2.4. Muhacirlerin İskânı Sırasında Vilayette Yaşanan Sorunlar

2.2.4.1. Muhacirlerle Yerli Müslüman Ahali Arasında Yaşanan Sorunlar

Yaşadıkları toprakları terk ederek Osmanlı İmparatorluğu'na sığınan muhacirlere devlet ile birlikte ahali tarafından mümkün mertebe yapılabilecek yardım yapılıyordu. Gösterilen bu tavırda her ne kadar insanî duyguların etkisi olsa da gelenlerin etnik kökenleri ve dini inançları bakımından yerli halkla aralarında yakınlığın olması da hiç kuşkusuz etkiliydi. Ancak bu yakınlığa karşın göçmenlerin iskân olundukları mahallerdeki ahali ile aralarında bazı problemlerin yaşanmaması mümkün değildi. Gelen göçmen sayısına bakıldığında yaşananlar nispeten az olarak görülebilir fakat az da olsa bunların yaşandığı da tarihi bir hakikattir.

Pınarhisarı Kazası'nda Yancıklar Karyesi civarında mirî araziden (Yeniköy merasından) bir kısmı ayrılarak hane inşa edilmiş ve muhacir yerleştirilmişti. Ancak bu muhacirler tarafından bâ-sened, yerli ahalinin tasarruflarında bulunan tarlalara müdahale edildiği Edirne Vilayeti İdare Meclisi tarafından muhacirin idaresine gönderilen mazbatadan anlaşılmaktadır. Devlet, muhacirinin yaptıkları müdahalede zaruret olduğunu görmüş ve Yeniköy merasından bir miktar daha arazinin kendilerine verilmesine, ziraatla iştigal etmelerine dikkat ve nezaret edilmesine hükmetmişti. Ayrıca bundan sonra tekrar böyle bir problemin yaşanmaması için memur-ı mahsus gönderilerek yeni hududun tayin edilmesine dair Edirne Vilayeti'ne emir verilmişti.⁷²³ Merkeze, muhacirler ile yerli ahali arasında yaşanan anlaşmazlığa dair bir başka bilgi ise Karinabad'dan geliyordu. Burada küşad olunan panayırda muhacirin ile bazı kimseler arasında birtakım

⁷²² Mustafa Aydın, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasında Rumeli Göçünün Meclis-i Mebusan'a Yansımaları ve Yapılan Yardımlar", *Osmanlı Araştırmaları*, XLV (2015), s. 213.

⁷²³ BOA, İ. ŞD. 3/139, 21 Muharrem Sene 1285 (14 Mayıs 1868).

sorunların yaşandığı bildiriliyordu. Bâbîâli olayın soruşturulmasını ve sonucun kendilerine derhal bildirilmesini istemişti.⁷²⁴

Devletin resmî kayıtlarına yansıyan bir başka anlaşmazlık Edirne Vilayeti mülhakatından Lülebergos Kazasında meydana gelmiş ve olaylar bazı kimselerin yaralanması ve hayatını kaybetmesiyle neticelenecek kadar büyük boyutlara ulaşmıştı. Ahali kaza dâhilindeki mahallere muhacirin tarafından meydana gelen tecavüz ve müdahaleden dolayı şikâyetle bulunmuştu.⁷²⁵ Buna karşılık muhacirin verdikleri arzuhalde söz edilen yerlerin kendilerine hükümet-i mahalliyece tahsis kılındığını ve onun üzerine haneler inşa edilerek iskânlarının icra edildiğini bildiriyorlardı. Ayrıca varlıklı ve hayırsever bazı kimseler tarafından yapılmış evlerinin yıkılıp tahrip edildiği söyleniyordu. Ancak yapılan tahkikata göre Çadırılı merasıyla Tatarköy çiftliği arazisinde iskânları karara bağlanmış ise de çiftliğin boş olmadığı ve meranın ise senetle bazı kimselerin tasarrufunda bulunduğu anlaşılmıştı. Bu nedenle başka bir mahalle nakillerine teşebbüs olursa da başarılı olunamamış ve kendilerine gönderilen bir heyet-i mahsûsanın sözlerini de dinlemeyerek “şunun bunun” arazisine tecavüze devam ettikleri anlaşılmıştı. Yerel idareciler bu olayın gerek Lülerbergos gerekse başka yerlerdeki muhacir ahali arasındaki ilişkileri menfi yönde etkilemesinden ve vilayetteki asayişin bozulmasından endişe ediyorlardı. Bu nedenden ötürü yetkililer merkezden, muhacirlerin belirlenen yerlere nakilleri konusunda gerekirse zor kullanma yetkisi talep ediyordu.⁷²⁶

Başka bir problem ise İpsala Nahiyesindeki Demircidere Karyesinde meydana gelmişti. Karyeye bilâ-emr gelip ahali tarlalarına kulübe inşa eden 43 hane muhacirin, ayrıca yer bulunduğu ve kereste tedariki vaat olunduğu halde buna muhalefet etmişlerdi. Mahalli idareciler daha önceki olaylar gibi bununda başka yerler için olumsuz bir örnek teşkil edebileceği endişesiyle, bir miktar süvari sevk edilip belirlenen yere gönderilmesine karar vermişti. Ancak merkezden

⁷²⁴ BOA, AYN. d. Nr. 820, 16 Temmuz Sene 1285 (23 Temmuz 1869), s. 187.

⁷²⁵ Ahalinin muhacirlerden şikâyetleri olduğu gibi bunun tam tersi ahalinin müdahalelerinden şikâyet eden muhacirlerin dilekçeleri de arşiv vesikalarına yansiyordu. Bununla ilgili bir örnek olarak bkz. BOA, DH. MKT. 253/78, 19 Zilhicce Sene 1311 (23 Haziran 1894).

⁷²⁶ BOA, DH. MKT. 1462/102, 31 Teşrinievvel Sene 1303 (12 Kasım 1887).

nizamiye askeri yerine jandarma süvarisi tarafından kararlaştırılan yerlere sevkleri bildiriliyordu.⁷²⁷ Bu sorunların önü bir türlü kesilemiyordu. XX. yüzyılın başında hala vilayete benzer şekilde şikâyetler geliyordu. Ahtapolu Kazasında bâ-tapu mutasarrıfı olduğu mahal, Rumeli muhacirleri tarafından zapt edilmesiyle fakr u zarûrete dûcâr olduğundan bahisle Samakocuk Karyeli bir kişi ve iki refikası imzasıyla istid'a veriliyordu.⁷²⁸ Göçmenlerle yaşanan sıkıntılar yalnızca Müslüman ahali ile yaşananlardan ibaret değildi. Edirne Vilayeti'nin kozmopolit yapısı düşünüldüğünde gayrimüslim ahali ile de problemler yaşanması kaçınılmazdı.

2.2.4.2. Muhacirlerle Gayrimüslim Ahali Arasında Yaşanan Problemler

Muhacirin ile gayrimüslim ahali arasında yaşanan çatışmalara bakıldığında her iki kesiminde birbirlerine müdahalede bulunduklarını görmekteyiz. Devletin burada mümkün mertebe tarafsız kalmaya özen gösterdiği dikkat çekmektedir. 1863 tarihinde Bergos Kazasında iskân olunan 33 hane muhacirine tahsis olunan tarla ve meralara Mehmedce Karyesi Hristiyan ahali tarafından yapılan müdahalelerden dolayı bu muhacirler tarafından bunun men'i ve tapu senetlerinin verilmesi hususunda merkeze dilekçeler verilmişti. Konu Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de mütalaa olunmuş ve memurlar vasıtasıyla verilen bu arazilere yapılan müdahalelerin muhacirlerin dağılmalarına sebebiyet vereceğinden derhal tapu senetlerinin verilerek müdahalelerin men'i hususunda vilayete emir verilmişti.⁷²⁹ Burada dikkati çeken husus, iskânları üzerinden dört sene geçmiş olmasına rağmen hala bu muhacirlere tapu senetlerinin verilmemiş olmasıydı. Bu toprakların tapusuz olması da bölgede yaşayan insanlar arasında sorunları çıkmasına sebebiyet veriyordu.

Cisr-i Ergene Kazası dâhilindeki Terzi, Sipahi ve Mandıra-i Sagir karyelerinde iskân olunan göçmenler, ziraat yapmaları için kendilerine tahsis olunan arazinin tapularının verilmesine rağmen bazı memurlar tarafından açmış oldukları tarlaların ellerinden alınarak Hristiyan ahaliye verildiğini ve kendilerinin başka

⁷²⁷ BOA, DH. MKT. 1513/62, 6 Haziran Sene 1304 (18 Haziran 1888).

⁷²⁸ BOA, DH. MHT. 755/54, 13 Ağustos Sene 1319 (26 Ağustos 1903).

⁷²⁹ BOA, MVL. 1068/76, 11 Cemaziyelahir Sene 1284 (10 Ekim 1867).

mahallere nakillerine teşebbüs olunduğuna dair şikâyetle bulunmuşlardı. Ancak araştırıldığında işin pek de öyle olmadığı ortaya çıkmıştı. Aslında Kestanbou, Kadı ve Beykonakları karyelerinde iskânları kararlaştırılan 280 haneden ibaret bu muhacir grubunun yanına sonradan kendiliklerinden gelen birtakım hemşehrileriyle beraber sayıları 450 haneyi geçmişti. Kendilerine verilen arazinin kâfi gelmemesi neticesinde civarda bulunan karyeler ahalisinin mutasarrıf oldukları tarlaları zapt etmiş oldukları vilayetçe gönderilen memurların yapmış oldukları tahkikattan anlaşılmıştı. Bu tahkikata dayanarak tarlaların sahipleri olan Hıristiyan ahaliye iadesine karar verilmişti.⁷³⁰

Başka bir tarihte Rum Patrikliği tarafından Edirne Vilayeti dâhilinde bazı kazalarda Rumların tasarrufunda bulunan arazi ile meralara yine muhacirin tarafından tecavüz edilmekte olduğundan bahisle bir takrir veriliyordu.⁷³¹

Nikolaki isimli bir gayrimüslim ile Pomak muhacirleri arasında yaşananların, muhacirler ile devlet adamlarının tutum ve davranışlarının anlaşılması bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz. Mandıra Karyesi ahalisinden bazılarının sorguya çekilmeden “bilâ-istintâk” tevkif edilmesinin, İstanbul’dan alınan özel bir emre dayanılarak mıdır yoksa “Hıristiyan menfaati” için bu kadar ahalinin işinden gücünden alıkonulması adalet midir diyerek İbrahim Ağa, Nikolaki isimli şahsın çağırılarak sorgulanmasını vali hazretlerinden istirham ediyordu. Vali Mehmed Rauf, İbrahim Ağa’nın “serzenişi” karşısında konuyu Mabeyn-i Hümayûn’a bildirme gereği duymuştu. Pomak muhacirlerinden birkaç kişinin Nikolaki’nin bahçesine girerek ağaçlarını keserek sebzelerini mahvedip değirmenini de yakacaklarını söylemeleri üzerine Nikolaki tarafından yapılan başvuru neticesinde bahsedilen tevkif olmuştu. Vali Cısr-i Ergene Kazasında arasına yaşanan ve çoğunlukla geceleri meydana gelen hırsızlık, cinayet ve yaralama gibi suçların genellikle Pomak muhacirleri tarafından işlendiğini söylüyordu. Asayiş-i vilayet için bu gibi uygunsuz davranışlarda bulunan kimselerin derdest olunarak nizamına uygun muhakemelerinin icrasının mahali kaymakamına tavsiye edildiğini ifade ediyordu. Her kim olursa olsun hükümet-i

⁷³⁰ BOA, DH. MKT. 1692/71, 17 Kanunisani Sene 1305 (29 Aralık 1889).

⁷³¹ BOA, BEO. 3305/247858, 20 Nisan Sene 1324 (3 Mayıs 1908).

seniyyeye müracaat etmeksizin silahlanıp “şunun bunun” mal ve emlakini tahrip ve hukukunu tecavüz edemeyeceğini aksi takdirde asayişin ve halkın huzurunun temin edilemeyeceğini belirten vali burada yaşananlarda asıl amacın başka bir şey olduğunu iddia ediyordu. Ona göre asıl maksat, Pomak muhacirlerinin Mandıra Karyesiyle Pavli Köyünün kâmilten arazilerini uhdelere geçirmek ve oralarda dışarıdan kimse bırakmamak olduğu idi. Böylesine “mühim ve nazik” bir zamanda bu gibi menfi hareketlere izin verilemeyeceği ve muhacirine verilecek arazi talimatına mugayir bir iş yapmayacağını söylüyordu.⁷³²

Edirne Vilayetinde muhacirlerle yerli hem Müslüman hem de gayrimüslim ahali arasında yaşananlara bakıldığında çoğunlukla yoğun göçler nedeniyle yaşanan olağanüstü dönemden fayda sağlamaya çalışan insanların olduğunu görmekteyiz. Eğer yaşanan problemin taraflarından birisi gayrimüslim ise diğer taraf dini, bir “koz” olarak kullanmaya gayret ediyor ya da tersi durum söz konusu ise dini inançları yüzünden haksızlığa uğradıklarını iddia ederek çıkar sağlamaya çalışıyorlardı. Göçmenlerle yerli Müslüman ahali arasında meydana gelen sorunlara bakıldığında aslında temelde burada da gayrimüslimlerle yaşanan problemlerden farkının olmadığını görmekteyiz. Kimi muhacirler devletin iskân meselesi ile “boğuşması” esnasında yaşanan aksaklıklardan da faydalanarak yerel halkın tasarrufunda olan arazileri elde etmeye çalışmış, yerli halktan bazıları da aynı şekilde muhacirlere verilen arazileri bir şekilde kendi tasarruflarına almaya çalıştıkları görülmüştür. Devlet ise burada bir taraftan yeni gelenlerin sorunsuz bir şekilde yerleşmelerini temine çalışırken diğer taraftan bunu yerli halkı “mutsuz etmeden” yapmaya gayret ediyordu. Özellikle her fırsatta devletin işlerine müdahale etmek için fırsat kollayan yabancıların bu kez de muhacirlere karşı yerli gayrimüslüm halkın hakkını korumak için müdahalesi hiç istenmiyordu. Belgelerde sık sık geçen “asâyiş-i vilâyet”, “huzûr-ı ahâlî”, “te'min-i huzûr” gibi ifadeler devlet adamlarının asayişin bozularak bir dış müdahaleye uygun ortamın yaratılmasından endişe ettiklerini göstermektedir.

⁷³² BOA, Y. PRK. UM. 1/91, 21 Mart Sene 1296 (2 Nisan 1880).

2.2.4.3. Muhacirlerin Karşılaştıkları Diğer Güçlükler

Göçmenlerin iskânları esnasında ve sonrasında yerli Müslim ve Gayrimüslim ahali ile yaşadıkları sorunlar dışında bu süreçte yaşadıkları başka güçlükler de vardı. Edirne şehrine muvakkaten ya da sürekli olsun yerleştirilen göçmenlerin bir kısmının acil tohumluk zahireye ihtiyaçları vardı. Kimilerinin ürünleri doludan zarar görmüş ve ihtiyaç hâsıl olmuştu. Bazıları ise yeterli mahsul alamamıştı. Çöke Nahiye'sinde Kayapa Karyesinde geçici olarak yerleştirilen Şarkî Rumeli muhacirlerinden 25 hane halkının dolu sebebiyle 630 kile tohumluk ihtiyacı tahakkuk etmişti.⁷³³ 1867 yılında Edirne, İslimye ve Tekfurdağı Sancaklarında meskûn muhacirinin o yıl ki hâsılatı yetersiz olduğu için ellerinde tohumluk zahire kalmamıştı. Edirne Vilayet İdare Meclisi, şiddetle ihtiyaç görülen 1.177 kil hinta (buğday), 454,5 kil şair (arpa), 421 kil çavdar ve 45 kil yulafın itasını bildiriyordu.⁷³⁴ Göçmenlerin tohum ihtiyaçları karşılanırken vilayette kimi mahaldeki muhacirlere ise hasat mevsimine kadar yarım yevmiye verilmesine karar verilmişti.⁷³⁵

Muhacirlerden tohumluk tedarik edip ve de hayvan alacak kadar şanslı olanlardan bazıları da bu kez bu hayvanlara verecek saman temini sıkıntısıyla ya da hayvan hastalıklarıyla karşı karşıya kalıyorlardı. Kırkkilise'de muhacirin karyesinde hayvan hastalığından 15 günde 99 hayvan telef olmuştu. Edirne Sancağı'nın bazı karyelerinde hastalık belirtileri görünmeye başladığı için Gelibolu Sancağı'ndan o tarafa Baytar Binbaşı Osman Efendi gönderilmişti.⁷³⁶ Öte yandan Vali Arif Paşa, yerli halkın mahsulsüzlük nedeniyle kendi hayvanına bakmaktan aciz olduğundan 80-100 bin kuruşluk samana ihtiyacının karşılanması için çaresizce Muhacirin Komisyonu'ndan yardım talep ediyordu.⁷³⁷ Sağlık ile ilgili husus yalnızca hayvanlarda görülen hastalıktan ibaret değildi. Özellikle göçlerin yoğun olarak yaşandığı 93 Harbi esnasında

⁷³³ BOA, BEO. 862/64594, 24 Teşrinievvel Sene 1312 (25 Kasım 1896).

⁷³⁴ BOA, İ. MVL. 585/26297, 4 Kânunievvel Sene 1283 (16 Aralık 1867).

⁷³⁵ BOA, MVL. 1067/115, Havza ve Bâbâ-yı Atık'te meskûn 286 muhacirinin mahsul alamayarak sıkıntıya düştükleri tahkikat sonucunda anlaşılmış ve kendilerine hasat mevsimine kadar nisf yevmiye verilmesine karar verilmişti. 4 Mart Sene 1283 (16 Mart 1867).

⁷³⁶ BOA, A. MKT. MHM. 360/56, 29 Safer Sene 1283 (13 Temmuz 1866).

⁷³⁷ BOA, İ. MVL. 544/24456, 9 Teşrinievvel Sene 1281 (21 Kasım 1865).

özellikle kış aylarında soğuklarda yakacak ve barınak sıkıntısı, yetersiz beslenme ve tıbbi imkânsızlıklar gibi nedenlerden ötürü bizatihi göçmenlerin içerisinde de hastalıklar zuhur ediyordu. Fransa'nın Edirne Konsolosu 29 Mayıs 1878 tarihli ve 4 sayılı raporunda şehirde 40.000 göçmenin, 8 Ağustos tarihli ve 7 numaralı raporunda ise sayının 45.000'e çıktığını bildirmiş; bu sayının 16.000'inin tifüs hastalığına tutulduğunu ve bunlardan ise 10.000 kişinin (%62) öldüğünü söylüyordu.⁷³⁸ Edirne'de yerel halk arasında görülen tifüse bağlı ölüm oranı %10 (400) ile göçmenlere göre çok daha azdı. Bu da hiç kuşkusuz göçmenlerin kış mevsimindeki ihtiyaçlarının tam karşılanamamış olmasındandı. Ancak devletin tüm şartları zorlayarak bir şeyler yapmak gayreti görülmektedir. Edirne şehrinde ve kazalarında muhacirler için hastaneler açılmıştı fakat bunların yeterli düzeyde olduğunu söylemek oldukça zordur. Edirne mahallî yardım komitesi tarafından göçmenlere mahsus iki hastane açılmıştı. 62 yatak kapasitesine sahip Türk Kadın Göçmenleri Hastanesi, Bayan Camara'nın idaresindeydi. Gümülcine'de de yine göçmenler için bir hastane açılmıştı.⁷³⁹

Edirne'de muhacirlerin bazıları iskân olunmasına karşın kendilerine henüz arazi verilmemişti.⁷⁴⁰ Bazı muhacirlere ise arazi veriliyordu fakat bu araziler ziraat için yeterli değildi. Cısr-i Ergene Kasabası'nda yerleştirilmiş bazı muhacirin tarafından, 1896 senesinde iskânlarının icra olunduğunu fakat henüz ekip biçmelerine kâfi arazi tahsisi olmamasından şikâyetle hükümete arzuhaller takdim olunduğunu görmekteyiz.⁷⁴¹ 1296 yılında iskân olunan bu muhacirlerin geçimlerini temin edemeyecek derecede bir arazi ile 1310 senesine kadar yaşamlarını idame ettirdikleri düşünüldüğünde arzuhallerindeki ifadelerinin biraz abartılı olduğu izlenimini uyandırır da bazı sıkıntıların olduğuna dair bir gerçeği de yansıtmaktadır. Yine Ortaköy Kazasına tabi Şadraman Karyesi'nde üç sene evvel iskân olunduğu halde geçen bu süre zarfında kendisine çift hayvanı ve

⁷³⁸ Şimşir, *Rumeli'den Türk Göçleri I*, s. 409.

⁷³⁹ İpek, a.g.e., s. 45-46.

⁷⁴⁰ BOA, DH. MKT. 83/38, 29 Haziran Sene 1309 (11 Temmuz 1893).

⁷⁴¹ BOA, DH. MKT. 307/58, 3 Teşrinisâni Sene 1310 (15 Kasım 1894).

tohum verilmediğinden şikâyet eden Bosna muhacirlerinden Abdullah oğlu Mahmud imzasıyla verilen arzuhal bu düşüncemizi güçlendirmektedir.⁷⁴²

Göçmenlerin iskânlarında yaşanan birtakım sorunların kaynağı kendilerine arazi verilirken tapu senetlerinin verilmemesiydi. Ziraat Bankası'ndan çiftçilere verilen kredi imkânından ellerinde tapuları olmayan muhacirler, bankaya teminat gösteremedikleri için yararlanamıyorlardı. Bu olanaktan yararlanamadıkları içinde ihtiyaç duydukları tohumluk için maddi sıkıntılar yaşıyorlardı.⁷⁴³ Edirne Vilayeti İdare Meclisi Çorlu Kazasında Kara Mehmed Karyesinde sâkin muhacirinin ihtiyacı olan 500 kil buğday, 500 kil arpa, 400 kil kızılca ve 300 kil çavdarın bedeli olan akçenin mal sandığından sonraki sene harman mevsiminde hükümet marifetiyle tahsil edilmek şartıyla ve “kefâlet-i mütesilsile” ile verilmesini merkeze önermişti. Vilayetin isteği, Ziraat Bankasından akçe almalarının mümkün olamaması sebebiyle makul bulunmuş ve vilayete yetki verilmişti.⁷⁴⁴

Arşiv vesikalarına yansıyan bazı örneklerde tapu senetlerinin olup olmaması hususunda net bir ifade olmasa da, iskân olunan bazı muhacirler yerel idarecilerle sorunlar da yaşıyordu. Vize Kazasına bağlı Saray nahiyesinde 100 hane muhacirinin arasında taksim olunan arazinin dört yıldan beri kendileri tarafından işlenilmesine rağmen, bu tarla ve çayırların başkalarına icar olunmak üzere hükümet tarafından müzayedeye çıkarıldığından ve mahsullerinin zabtına teşebbüs olunduğundan şikâyetle, mağduriyetlerinin giderilmesi babında merkeze dilekçe veriyorlardı.⁷⁴⁵ Yazılan bu dilekçe de belirtilen hususun doğruluğu belli olmasa da yaşanan sıkıntıları göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bir diğer örnekte ise Cısr-i Ergene'de Mandıraca Karyesi ve Beykonakları denilen ve kanunen kimsenin tasarrufunda olmadığı belirlenen mahalde 1884 yılında iskân memuru marifetiyle yerleştirilmiş olan muhacirler, dört yıl sonra Cısr-i Ergene Kaymakamı Şefik Bey tarafından mezkûr arazinin sahipleri olduğu gerekçesiyle yerlerinden ihraçlarına teşebbüs olduğuna dair

⁷⁴² BOA, DH. MKT. 1276/24, 20 Receb Sene 1326 (18 Ağustos 1908).

⁷⁴³ Ceride, nr. 17, 24 Safer Sene 1308 (9 Ekim 1890).

⁷⁴⁴ BOA, MV. 77/36, 27 Teşrinievvel Sene 1309 (8 Kasım 1893).

⁷⁴⁵ BOA, DH. MKT. 1967/25, 15 Haziran Sene 1308 (27 Haziran 1892).

Sadarete şikâyetler yapılmıştı. Muhacirin Komisyon'u iskânları üzerinden dört yıl geçmesi nedeniyle ahali-i kadime hükmüne girdikleri gerekçesiyle konunun kendileriyle ilgisi kalmadığını söyleyerek bir nevi sorumluluktan kaçmışlardı. Merkez ise mevkiinin ve maslahatın ehemmiyeti hasebiyle hükümet-i mahalliyece fevkalade bir tedbir lüzumu görülmüş ise buna birşey denilemeyeceği ancak kanun hilafına bir muamelenin vukuunun da caiz olamayacağı ifade edilmişti. Ayrıca nasıl olacağı hakkında hiçbir bilgi vermeden yalnızca hem muhacirinin hem de ahali-i kadimenin mağdur edilmemesi şeklinde “diplomatik” bir cevap vermişti.⁷⁴⁶

Vilayette göçmenlerin yerleştirilmeleri sırasında ve sonrasında yaşandığını dile getirdiğimiz senetsiz arazi hususunun, arşiv vesikalarına da yansıdığı üzere uzun müddet daha devam ettiği anlaşılmaktadır. Yanbolu ve İslimye'den Edirne Vilayeti'nin merkez kazasına bağlı bazı mahallerdeki boş arazilere iskân talebiyle gelen 40 hane halkının talepleri, vilayet yetkililerince yerine getirilmemişti. Bu kimseler altı yıldan beri hal-i misaferette ve sefalette kaldıklarını söyleyerek Komisyon-ı Âli'ye müracaat edip yardım dilemişlerdi. Komisyon bunun üzerine vilayetten ve Defter-i Hâkâni Nezaret-i Celilesi'nden malumat istemişti. Komisyon'un ifadesine göre vilayetçe vakit geçirilerek kendilerine kat'i ve açık bir cevap verilmemişti. Daha sonraki alınan tezkerede ise vilayetin bu husus da ağır davranmasına nazaran muhacirin iskânında mahallince yalnızca mazeret gösterildiği anlaşılmakta denilerek, vilayet sert bir şekilde eleştiriliyordu. Komisyon, şehirde bir tahkikat ile sahiplerinin taht-ı tasarrufunda bulunan arazi ile miri arazinin tespitinin mümkün olacağı ayrıca mevcut birtakım yolsuzluklarında bu suretle önüne geçilebileceğini ön görüyordu. Ancak bunun için önce valinin riyaseti altında nâib ve defterdar ile evkaf muhasebecisinden ve Komisyon-ı Âli ile bunların nezareti altında ileri gelenlerden seçilecek bir zattan mürekkep bir komisyon teşkili öneriliyordu. Bu sayede senetsiz yerlerin senedat-ı hâkâniye rabtı hakkındaki kanun hükümleri uygulanmış olacak ve yoklamanın icrası suretiyle mahlûlat bedelatıyla senedat harçlarından 200.000 lira raddesinde gelir elde edilecekti. Üstelik tespit edilen boş araziye de mümkün olduğunca göçmen yerleştirilebilecekti. Muhacirin-i

⁷⁴⁶ BOA, DH. MKT. 1579/11, 15 Kânunievvel Sene 1304 (27 Aralık 1888).

İslâmiye Komisyon-ı Âli'si tarafından yapılan bu öneri Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da görüşülmüş ve muhacir iskânına dair görüşler uygun bulunarak vilayete müsaade verilmişti.⁷⁴⁷ Teşkilî kararlaştırılan komisyonun vazifesini ifa edeceği müddetçe 2.000 kuruş maaş zammı ve o nispetle gidiş ve dönüş harcırahı verilmek üzere nezaret intihabıyla Muhasebe-i Vilayet Şubesi Mukayyidi Tevfik Efendi tayin olunmuştu.⁷⁴⁸

2.2.5. Muhacirlerin Kayıt Altına Alınması Meselesi

Osmanlı İmparatorluğu yüzyıllardır yaşadıkları yerleri terk ederek kendisine sığınan yüz binlerce insana kapılarını açmıştı. Ancak bunu yaparken de her devletin yapmak isteyeceği üzere bunun belirli bir plan ve program çerçevesinde olmasını istiyordu. Kurulan muhacir komisyonları aracılığı ile ne kadar nüfusun geldiği, nerelere yerleştirildiği gibi birtakım kayıtların tutulmasını istiyordu.

Ülkeye gelen bu göçmen kitleleri bir müddet vergiden ve askerlik vazifesinden muaf tutulsalar da nihayetinde bir süre sonra bu işlemlerin yapılması zorunlu olacaktı. Edirne Vilayeti'nde iskân olunup yerli ahali ile birlikte deftere kaydedilen muhacirlerden bazıları gizlice bulundukları yerleri terk ederek başka bir mahalle gitmeleri sıkça yaşanan sorunlardan birisiydi. Kimileri ise mahalle ya da köy muhtarlarına bilgi vermeden, hükümete de müracaat etmeksizin kendilerine gösterilen araziye birbirlerine satarak bir bahaneyle firar ediyorlardı.⁷⁴⁹ Vilayetin bu husus da ne yapılması gerektiğine dair merkezden bilgi istemesi üzerine bu gibi firarilerin sicil-i esami defterlerindeki mülahazat hanesine kayıt ve işaret olunması isteniyordu. Diğer taraftan askerlik muamelelerinin düzgün bir şekilde devam ettirilebilmesi için de firar edenlerin isimlerini mübeyyin iki kıta defter tutularak bunlardan birisinin Ordu-yu Hümâyûn Müşiriyet-i Celîlesine diğerinin ise Dâhiliye Nezareti'ne verilmesi isteniyordu.⁷⁵⁰

⁷⁴⁷ BOA, BEO. 3129/234659, 6 Ağustos Sene 1323 (19 Ağustos 1907).

⁷⁴⁸ BOA, BEO. 3182/238643, 7 Şevval Sene 1325 (13 Kasım 1907).

⁷⁴⁹ BOA, DH. MKT. 1382/43, 20 Teşrinisâni Sene 1302 (2 Aralık 1886).

⁷⁵⁰ BOA, DH. MKT. 1612/103, 3 Şaban Sene 1306 (4 Nisan 1889).

Aydın Vilayeti'nden merkeze gönderilen tahriratta Şarkî Rumeli'den ve Bulgaristan'dan sınır vilayetlerine gelen muhacirlere sevk edilecekleri mahalleri, nüfus miktarı, isimleri ve yaşlarını gösterir tahriratlar verilmesini keza aynı uygulamanın Dersaadet'ten sevk edilecekler içinde yapılması isteniyordu. Bu sayede firar edip gelenlerle ellerinde resmi evrak olmayanların tespit edilerek gerekli muamelatın yapılabileceği belirtiliyordu. Fakat Dersaadet'e bazen birkaç yüz nüfus muhacirinin geldiği ve bunların talep edilen şekilde nüfus miktarı, isim ve yaşlarının yazılarak defter tanziminin iş yükü getireceği ve bununda fazladan adam istihdamı anlamına geldiği bildiriliyordu. Ayrıca günü gününe sevki icap eden muhacirinin ise sevklerinin tehirine sebebiyet vereceği ve bununda ikâmetleri müddetince iâşe yüzünden birtakım yeni masrafa neden olacağı hasebiyle mümkün olmadığı söyleniyordu. Elinde yeterince personel ve maddi imkânı olmayan merkezi idare sorunun, Edirne ve diğer sınır vilayetlerine gönderdiği talimatta belirttiği, Anadolu'ya ister kara ister denizyolu ile olsun geçmek isteyen göçmenlerin ellerine durumlarını, gidecekleri ciheti havi birer varaka-i resmiye verilmesi şeklinde çözmek istemişti.⁷⁵¹

Dersaadet, muhacirlerin öncelikle Edirne Vilayeti ve mülhakatında iskânlarını istiyordu. Ancak bu mümkün olmaz ve Anadolu'ya geçmekte ısrar edenler olursa o zaman kendilerine belge verilmeden gönderilmemelerini özellikle belirtiyordu. Bu ısrarda hem devletin başkentinde nereden geldiği, nereye gideceğine dair herhangi bir kaydı olmayan grupların olmasını istememesi hem de bu şekilde gelen kimseler gittikleri yerlerde iskân olunamadığı takdirde sefil olmalarının önüne geçilmesi arzulanıyordu. Örneğin Tırnova muhacirlerinden dört hane halkı araba hayvanlarıyla bilâ-tezkere ve varaka Dersaadet'e gelmişler ve deniz yoluyla Karesi Vilayeti'ne gitmek için izin istemişlerdi. Ancak Karesi Vilayeti'nde boş arazi bulunmaması ve geri gönderilmeleri de sefaletlerine sebep olacağı hasebiyle Hüdâvendigâr Vilayeti'ne sevk olunmuşlardı.⁷⁵²

⁷⁵¹ BOA, DH. MKT. 1471/33, 10 Kanunievvel Sene 1303 (26 Aralık 1887).

⁷⁵² BOA, DH. MKT. 1434/84, 14 Temmuz Sene 1303 (26 Temmuz 1887).

Şehirde muhacirlerin bulundukları yerlerden başka bir mahalle gitmeleri ve askerlik muafiyetleri sorun olmayı sürdürüyordu. Bulgaristan'dan ve Şarkî Rumeli'den gelip henüz kendilerine arazi verilmeyen ve geçici olarak iskân edilen muhacirine tezkire-i Osmaniye verilip verilemeyeceğini ve askerlik muafiyetine dair sürelerinin ne zamandan başlanacağına dair ne yapacağını bilemeyen vilayet, yine merkeze başvurmak zorunda kalıyordu. Dâhiliye Nezareti, Muhacirin Komisyonu Riyaset-i Celilesi ile istişare ederek verdiği cevapta, sürekli iskân olunan mahallerdeki memurlar tarafından derhal sicil-i nüfusa kayıtlarının hiç tereddüt etmeden yapılmasını, vusulleri tarihinden itibaren ellerine hicret tezkeresi verilmesi gerektiğini bildiriyordu. Ancak asıl yapılması gerekenin biran evvel bu göçmenlerin iskânının sağlanması olduğu vilayete söylenmiş ve askerlik muafiyetine gelince ise muhacirlerin kendilerine ita olunan hicret tezkerelerini gizleyerek muafiyetlerinin başlangıç tarihini değiştirmelerine fırsat vermemeleri isteniyordu. Gerek geçici olarak gerekse iskân olunmuş muhacirlerin askerlik muafiyet müddetlerinin, geliş tarihlerinden itibaren ellerine verilmesi gereken hicret tezkerelerinin veriliş tarihinin dikkate alınması gerektiği bildirilmişti.⁷⁵³ Kimi muhacirler ise kayıtlı ve vergi vermekle yükümlü olmalarına karşın başka mahale giderek kendilerini yeni muhacir gibi tanıtarak yine devletten arazi talep ederek askerlik, vergi gibi bazı muafiyetlerini sürdürmek istiyorlardı. Ancak vilayetlere bu muhacirlerin muafiyetlerini devam ettiremeyecekleri ve muhacirin-i islâmiyenin yerlerinden oynatılmaması bildiriliyordu.⁷⁵⁴

2.2.6. Vilayette Muhacirlerin İskânı İçin Yerleşim Yerleri Teşkili

Devlet-i Aliyye'nin muhacir meselesine bakışı salt manevi duygularla sınırlarını, yaşadıkları toprakları terk ederek kendisine sığınan insanlara kapılarını açmak olmayıp ekonomik ve stratejik birtakım pratik amaçları da olan bir politika

⁷⁵³ Ceride, nr. 62, 14 Ramazan Sene 1308 (23 Nisan 1891).

⁷⁵⁴ Edirne'den 34 hane 131 nüfus muhacirin araba ve hayvanlarıyla Anadolu'ya gitmek üzere Dersaadet'e gelmişti. Bunların çoğunluğu sicil-i nüfusa kayıtlı ve vergi ile mükellefti. Bâbîâli bunların kendilerini gittikleri yerlerde yeni muhacir olarak tanıtip askerlik muafiyetlerini sürdürmek istemeleri ve bu sayede iskân olunmuş olan diğer muhacirlerinde hanelerini nakil için örnek teşkil edebileceğinden endişeleniyordu. BOA, BEO. AYN. d. nr. 1537, s. 169.

olduğunu görmekteyiz. Bu amaçlardan bir tanesi sınır şehirlerinde özellikle kozmopolit kentlerde Müslüman nüfusun artırılmasıydı. Edirne’de Topçu İkinci Fırka-i Hümâyûnları Kumandanlığı’ndan Ferik Mehmed Şâkir imzasıyla gönderilen şifrede bu hususu görmekteyiz. Mehmed Şâkir Paşa, Edirne Vilayeti’nin Karadeniz sahilinde kâin İstıranca Balkanlarında bütün yazın kömürcü, oduncu ve kayıkçı gibi belki hükümetçe bile tanınmayan şahıslarla dolu olduğu ve bu bölgede Bulgarlara ait çiftliklerin bulunduğu ve bu Bulgarlardan bazıları için eşkıyalığa en elverişli bölge olduğundan bahsediyordu. Sahilin kısm-ı küllisinin Çalınikos ve Ayapavlos çiftlikleri dâhilinde bulunduğunu ve kömür ihracatıyla iştigal eden bu çiftliklerin özellikle Ayapavlos çiftliği memurlarının Ermeni milletinden olup bu eşkıyalık işlerinin artmasında etkili olduğunu ifade ediyordu. Paşaya göre bu bölgede eşkıyalığın sonlandırılıp, emniyet ve asayişin temini, bölgede dağınık vaziyette bulunan kulübelerin birleştirilerek köy haline çevrilmesiyle mümkündü. Ayrıca Asayişin sağlanmasıyla ticaretin terakki etmesine faydalı olacak yollar yapılmalıydı. Sahil boyunca yeni köy iskânına kâfi olan Çalınikos Çiftliği ve Polanik Deresinin güney ve kuzeyinde ikişer haneli en az dört köy kurulmaya müsait yerlerin Hazine-i Hassa tarafından satın alınarak muhacirin-i islâmiye köyleri teşkil olunarak muhacirler yerleştirilmeliydi. Evvelce Çerkes köyü iken daha sonra kaldırılan ve Midye’ye yakın bulunan köy mahallinin tekrar köy haline getirilmesi de emniyet ve asayiş için hayati derece de önemliydi.⁷⁵⁵

Bu dönemde Edirne ve çevresinde devlet adamlarını en çok endişeye sevk eden konu Bulgar meselesiydi. Mehmed Şâkir Paşa’nın görüşlerine benzer bir görüşü Tophâne-i Âmire Müşiri ve Umûm Mekâtib-i Asâkir-i Şâhâneleri Nazırı’nda da görmekteyiz. Nazırın padişaha hitaben yazdığı vesikada 3.000 kadar Bulgar’ın gelecek ilkbaharda Edirne’ye geçeceği ve bunların İngiliz Sefiri tarafından sahiplenileceğinin konuşulduğunu ve bundan asıl maksadın Edirne Vilayeti’nde Bulgar ahalisinin çoğaltılması gayretiydi. Öteden beri bu hususu emel eden Bulgarların Edirne’de arazi satın almaları ve buralara Bulgaristan’dan gönderecekleri ahaliyi iskân edeceklerinin muhtemel olduğunu söyleyen nazır, bu durumun payitaht için büyük bir tehlike olduğunu belirtiyordu.

⁷⁵⁵ BOA, Y. PRK. ASK. 195/120, 22 Safer Sene 1321 (20 Mayıs 1903).

Buna karşı tedbirin ise Mehmed Şâkir Paşa'nın da belirttiği ahali-i islâmiyenin Edirne Vilayeti'nde artırılmasıydı. Birtakım muktedir kimselerin Bulgarlara arazi sattıkları halde muhacirin-i islâmiyeyi yerleştirmek için arazi arandığı zaman boş yer olmadığını iddia etmektedirler deniliyordu. Bir milyon insanın bulunduğu ve bunun yarısını Müslümanların teşkil ettiği Edirne'de bir milyon daha İslâm ahalisi yerleştirecek kadar arazinin olduğunu söyleyen nazırın fikrine göre, Bulgarların yaptığı gibi Devlet-i Aliyye'ninde fedakârlık yapması gerektiği ve bunun ise başkentin güvenliği için şart olduğuydu. Devlet Edirne'de bulunan bilcümle çiftlikleri yavaş yavaş satın alarak bunları muhacirin-i islâmiyeden ziraata alışık ve çalışkan olanlar arasında tevzii ile bu ahalinin tarlalarını başkalarına satıp savuşmalarını da önlemeliydi.⁷⁵⁶

Askerler stratejik kaygılarla Edirne çevresinde Müslüman nüfusun artırılması hususundaki görüşlerini merkeze ifade etseler de aslında bunlara benzer görüşler daha önceki tarihlerde sivil idareciler tarafından da dile getirilmişti ki bu da konunun devlet politikası olduğunu göstermektedir. 1890 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden Edirne Vilayetine gönderilen bir yazıda 11-12 yıldır vilayette iskânı icra olunmamış muhacirinin bulunduğunu ve bunların iskânlarının bir an evvel yapılması gerektiği belirtilerek, Edirne ile Dersaadet arasında muhacirin yerleştirilmesiyle anâsır-ı İslâmiyenin teksiri maksadı husulünün padişah iradesi gereği olduğu özellikle söyleniyordu. Ancak aradan bunca zaman geçmesine rağmen hâlâ yerleştirilmeyenlerin olmasına öfkelenen merkez, buna sebep olarak ya mahalli memurların vukufsuzluğunu ya da iskâna dair verilen emrin öneminin anlaşılmamasını görüyordu.⁷⁵⁷ Merkezi idarenin bu görüşünde haklılık payı olmakla birlikte memur sayısının ve merkezden gönderilen maddi kaynağın yetersizliğinin de payı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktü.

Avrupalı Devletlerin yabancı unsurların nüfusunu gündeme getirerek Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı bölgelerde idari reformlar talep etmesi ya da bu unsurların haklarını korumak bahanesi ile sık sık imparatorluğun içişlerine müdahale etmesinden bunalan devlet adamları Edirne ve çevresinde de benzer

⁷⁵⁶ BOA, Y. PRK. ASK. 244/27, 26 Muharrem Sene 1325 (11 Mart 1907).

⁷⁵⁷ BOA, DH. MKT. 1744/100, 3 Zilhicce Sene 1307 (21 Temmuz 1890).

taleplerle karşılaşmaktan çekiniyordu. Bu bölgeyi elde tutmak için Müslüman nüfusun iskânına yoğun çaba sarf ediyordu. Yapılacak ilk iş vilayet ve mülhakatında göçmenlerin iskânına uygun ne kadar yer olduğunun tespitiydi. Bu maksatla Sadaretin isteği üzerine 1892 tarihinde ülke sathında vilayetlerde ne kadar yer olduğuna dair bir çalışma yapılmış ve bir rapor hazırlanmıştı. Bu raporda Edirne Vilayeti'nde Dedeagaç livasına bağlı Megri Kazasında 14.000 dönüm, Gelibolu livasına mülhak Keşan Kazasında ise 600 dönüm arazi olduğu söyleniyordu. Megri Kazasındaki arazinin bazı kimselerin tasarrufunda olduğu iddia edilmiş ancak liva idare meclisi tarafından yapılan araştırma sonucu konu açıklığa kavuşmuştu. Keşan Kazasındaki arazi ise Rüstem Baba Çiftliği mevkiindeydi. Bu arazinin mahlûl olup olmadığı mahkeme-i temyiz tarafından bizzat incelenmişti.⁷⁵⁸ Bu ise mahalli idarecilerin meselenin üzerine ciddiyetle - merkezin ikazlarının da etkisiyle- gittiklerini göstermektedir. Dâhiliye Nezareti, Edirne Vilayeti'nden, vilayet dâhilinde, Kırkkilise ve ehemmiyeti hâiz diğer yerlerde ne kadar muhacir iskân olunabileceğine dair de Kırkkilise ve Gümölcine mutasarrıflarıyla merkez kaymakamlığından bilgi istemişti. Kırkkilise mutasarrıflığından verilen cevapta hududa civar kaza ve nahiyelerde ahalisi firar edip avdet etmeyen Bulgar karyeleriyle nüfusu az olan İslâm karyelerine vesâir boş araziye yerleştirilmek üzere üç bin kûsür hane muhacirin iskân edilebileceği bildirilmişti. Ancak yerli ahali ile muhacir arasında herhangi bir çatışma, anlaşmazlığa meydan verilmemesi için her kazada bir komisyon kurulması ve bu komisyonun çalışmaları sonucunda beyan edeceği miktarda muhacirinin yerleştirilmesi öneriliyordu.⁷⁵⁹ Boş arazilerin tespiti konusunda daha öncede belirtildiği üzere 1860 yılında Edirne, Vidin ve Silistre eyaletlerinde Erkan-ı Harbiye miralaylarından Nusret Bey ile beraberinde mahallinden memurlar görevlendirilmişti.

Muhacirinin iskânı için nerelerde ne kadar müsait yer olduğunun tespit edilmesinden sonra sıra onlar için yerleşim yerleri teşkil edilmesine gelmişti. Edirne Vilayeti dâhilinde 177 adet karye teşkil edilerek buralara muhacirin iskân olunmuştu.

⁷⁵⁸ BOA, Y. A. HUS. 225/64, 8 Kânunisânî Sene 1307 (20 Ocak 1892).

⁷⁵⁹ BOA, A. MKT. MHM. 524/34, 29 Zilkade Sene 1321 (16 Şubat 1904), lef 3.

Tablo 29. Edirne’de Muhacirlerin Yerleştirilmesi İle Teşkil Olunan Karyelerin İsimleri, Bağlı Bulundukları Liva, Kaza ve Nahiyele İle Muhacirlerin Hane Sayısı ve Geldikleri Yerler:⁷⁶⁰

Vilayet	Liva	Kaza	Nahiye	Karyenin ismi	Mülâhazât
Edirne	Edirne	Edirne	Ada	Bünyad-i Hamid	Bu karyeyi 40 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Saçlımüslim	50 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Toprak	140 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Alçılı	Eskiden çiftlik olduğu halde 80 hane Hasköy muhacirleri tarafından bi’l-iştira karye kurulmuştur
“	“	“	“	Oyuklu Tatar	Eskiden çiftlik olduğu halde 80 hane Harikli(?) muhacirleri tarafından bi’l-iştira karye kurulmuştur
“	“	“	Çöke	Hamidabad	180 hane Tırnova ve Cum’a muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Bünyan-ı Hamid	35 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Hamidiye	33 hane Yanbolu ve Zağra-i Cedid muhacirleri teşkil etmiştir
					24 hane Tırnova muhacirleri teşkil

⁷⁶⁰ BOA, DH. MKT. 78/27, 19 Mayıs Sene 1309 (31 Mayıs 1893).

“	“	“	“	Eser-i Hamid	etmiştir
“	“	“	“	Kalkansükut	45 hane Kızılağaç muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Küçükdöllük	45 hane Zağra-i cedid muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Sokullu Dere	75 hane Tırnova ve Karapınar muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Üskü- dar	Tatar Hamidiye	45 hane Kavaklı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Eser-i Sultani	50 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Bereket	45 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Büyükdöllük	70 hane Tırnova vesaire muhacirler teşkil etmiştir
“	“	“	“	Osmanlı	55 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Darü'l-hayr	60 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Havza	.	Dulhan	96 hane Lofça ve Filibe muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Pavlı	Kable'l-istilâ Çerkes muhacirleri için teşkil olunmuş olduğu halde ba'de't-tahliye 191 hane Lofça muhacirleri iskân edilmiş

“	“	“	.	Kabaağaç	Kable'l-istilâ Çerkes muhacirleri için teşkil olunmuş olduğu halde ba'de't-tahliye 56 hane Tırnova Zağra-yı Atik muhacirleri iskân edilmiştir
“	“	“	.	Hamidiye	130 hane Seros muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Nâib Yusuf	59 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	...	41 hane Zağra-i Atik muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Selimiye	105 hane Harmanlı ve Filibe muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Sultaniye	44 hane Harmanlı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Kırca-salih	Tahal	64 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Azize	61 hane Filibe muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Cisr-i Mustafa Paşa	Çir-men	Evreş	Eskiden çiftlik olduğu halde 75 hane Şarkî Rumeli muhacirleri tarafından bi'l-iştira karye kurulmuştur
“	“	“	“	Pehlivan Çayırı	Kable'l-istilâ Çerkes muhacirleri için teşkil olunmuş olduğu halde ba'de't-tahliye 26 hane Şarkî Rumeli muhacirleri iskân edilmiştir
		Dime-	Kuleli		60 hane Şarkî Rumeli

“	“	toka	Ber-gos	Tavşan Kuru	muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Karaca Halil	Çobanlı	40 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Ortaköy	Sarı Hızır	Hamidiye	67 hane Kızanlık muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Cisr-i Ergene	Çalı	Mandıra	114 hane Lofça ve Rahova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Dânişmend	48 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kadı Müslim	124 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Akarca	121 hane Ruscuk ve Hazargrad muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Sipahi	94 hane Lofça ve Rahova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kestanbolu	113 hanedir
“	“	“	“	Canbazdere	65 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Süleymaniye	Kable'l-istilâ Çerkes muhacirleri için teşkil olunmuş olduğu halde ba'de't-tahliye 71 hane Karinabad muhacirleri iskân edilmiştir
“	“	“	“	Beykonağı	46 hane Zağra-i Atik muhacirleri teşkil etmiştir

“	“	“	“	Hasanpınarı	47 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kırkavak	126 hane Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Ada	Kurttepe	61 hane Filibe muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Osmaniye	43 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Olacak	86 hane Karinabad muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Vâlîde yeri (?)	105 hane Plevne muhacirleri teşkil etmiştir
“	Kırkkilise	Kırkkilise	.	Ertuğrul	132 hane Ahyolu Bergos ve Kızılağaç muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Paşakırı	77 hane Cum'a, Şumnu ve Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Nevabad	36 hane Ahyolu Bergos muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Kavakdere	94 hane Karinabad ve Osman Pazarı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Kızılca Müslim	60 hane Zağra-i Atik muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Fındıkbayırı	35 hane Ahyolu Bergos muhacirleri teşkil etmiştir
					39 hane Çırpan muhacirleri teşkil

“	“	“	.	Harmanbayırı	etmiştir
“	“	“	.	Çayırılı	22 hane Kızılağaç, Aydos, Osman Pazarı, Hazargrad, Tırnova ve Ahyolu Bergos muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Lüle-bergos	.	Hamidabad	157 hane Plevne, Lofça, Filibe ve Ahyolu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Ertuğrul	108 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Tatar	Eskiden çiftlik olduğu halde sülüs hissesinin mahlûl kalmasına 164 hane Karlova ve Tırnova muhacirleri iskân olunmuş ise de mahlûl maddesi derdest muhabere olub neticesine intizar olunmakta olduğu
“	“	Midye	.	Hamidiye	36 hane Misivri ve Ahyolu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Sultanbağçe	39 hane servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Vize	Saray	Manika-i Sagir	80 hane Servi, Tırnov Ve Osman Pazarı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Pınarca	40 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kıyaklıpınar	85 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
					80 hane ... ve Balçık muhacirleri teşkil

“	“	“	“	Bakıca	etmiştir
“	“	“	“	Bağçeağıl	70 hane Tırnova ve Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Ahiçelebi	35 hane Tırnova ve Silistre muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Bağçedere	35 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Çukurburun	85 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kurtdere	70 hane Tırnova ve Filibe muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Çayla	40 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Ayvacak	45 hane Cum'a ve Şumnu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Güngörmez	50 hane Pravadi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Sofular Cebel	24 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Beyzi (?)	110 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Akpınar	27 hane Karinabad muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Baba-yı Atik	Man-dıra	Mandıra	260 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir

“	“	“	“	Katranca	90 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Tilkipınarı	42 hane Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kameriler/Kumrular Müslimi	134 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Sofu Halil	74 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Çen-gerli	Ağa-yı cedid	90 hane Lofça ve Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Minnetler	96 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Taşköprü	33 hane Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kuştepe	59 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Kara Halil	Terzili	111 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kadı	92 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Taşagıl	88 hane Zağra-yı Atik ve Cedid muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kuzuçardağı	30 hane Karlova muhacirleri teşkil etmiştir

Edirne	Kırkkilise	Baba-yı Atik	Karaca Halil	Karacaoğlan	68 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Kırkkilise	Pınarhisar	Celaliye	220 hane Plevne muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Osmancık	200 hane Belgradcık muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Mandırıcık	200 hane İzladı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Hamidiye	130 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Boyralıdere	140 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Manastırdere	80 hane Osman Pazarı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Hacıfakılı	35 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Karınca	100 hane ... muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Bayramdere	45 hane Şumnu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Evciler	60 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	Tekfurdağı	Tekfurdağı	İnecik	Kaşıkçı	98 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir

“	“	“	“	Ferhadanlı	Aslında çiftlik iken 97 hane Servi muhacirleri tarafından bi'l-iştir köy ittihâz olunmuştur
“	“	Malka- ra	Here- ke	...	137 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Yunak (?)	62 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Çimendere	68 hane İzladı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Balabancık	239 hane Hazargrad ve Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kavakçeşme	60 hane Plevne muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Dere	35 hane Osman Pazarı ve Şumnu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kara Murad	62 hane Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Ezgar	Allıışık	15 hane Osman Pazarı muhacirleri teşkil etmiştir
Edirne	Tekfur- dağı	Malka- ra	Koz	Tevfikiye	56 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kavak Ayazma	39 hane Zağra muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Hayra-	Çer- kes	Çerkes Müslim	236 hane Plevne ve Lofça muhacirleri teşkil

		bolu	Müs- lim		etmiştir
“	“	“	“	Kabahöyük	71 hane Lofça ve Karlova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Karakavak	71 hane Lofça, Hazargrad ve Karlova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kadriye	65 hane Lofça 71 hane Lofça ve Karlova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Dânişmend	72 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Umur Bey	Asıl Bey	41 hane Karlova ve Şumnu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Berakçe (?)	68 hane Lofça ve Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kozyörük	135 hane Filibe ve Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Umur Bey	Güneşli	22 hane Osman Pazarı ve Hazargrad muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Sarih (?)	55 hane Plevne, Servi ve Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kara...	61 hane Dobruca ve Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Batkın	56 hane Osman Pazar ve Hazargrad muhacirleri teşkil etmiştir
					46 hane Tırnova ve Babadağı muhacirleri

“	“	“	“	Sarıyar	teşkil etmiştir
“	“	“	“	Pirinç Çeşme	51 hane Tırnova ve Osman Pazarı muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kurtdere	22 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Büyük Kara Karlı	Karaca Kılavuz	116 hane Servi, Plevne ve Hazargrad muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Lahna	136 hane Servi ve Plevne muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Çorlu	Hamidiye	Türbedere	300 hane Tırnova ve Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Karaağaç	280 hane Niğbolu ve Mecidiye muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kızılpınar	150 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Veli	90 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
Edirne	Tekfur-dağı	Çorlu	Hamidiye	Velimeşe	290 hane Tırnova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Yanıkağıl	178 hane Tırnova ve Hazargrad muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Yulaflı	86 hane Tırnova, Yanbolu ve Silistre muhacirleri teşkil

					etmiştir
“	Gelibolu	Keşan	.	İzzetiye	71 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Boztepe nam-ı cedid Osmâniye	135 hane Yanbolu, İslimye, Filibe, Zağra-yı Atik ve Cedid muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Hamidiye	60 hane Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Kadriye	69 hane Orhaniye muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	.	Şevketiye	45 hane Orhaniye ve Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Kara...	Şükraniye	54 hane Varna ve Zağra-i Atik muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Sultaniye	36 hane Hazargrad, Pravadi, Şumnu ve Hasköy muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Selimiye	41 hane Varna muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Sulıca	Mecidiye	110 hane Zağra-i Cedid ve Filibe muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	...	43 hane Yanbolu muhacirleri teşkil etmiştir
					106 hane Orhaniye muhacirleri teşkil

“	“	“	“	Orhaniye	etmiştir
“	“	“	“	Lütfiye	74 hane Orhaniye muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Mahmudiye	37 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Mesudiye	45 hane Hasköy ve Yanbolu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Celâliye	28 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	Dede-ağaç	Dede-ağaç	“	Çaybaşı	30 hane Kızanlık ve Zağra muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	İhsâniye	70 hane Hasköy ve Niğbolu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Karaca	Selimiye	99 hane Servi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	Sofulu	İpsala	Esedce	91 hane Virace, Plevne ve Rahova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Müslim-i Cedid nâm-ı diğer Karpuzlu	261 hane Lofça ve Plevne muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Turbacılar	130 hane Lofça, Tırnova, Plevne, Karlova ve Filibe muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Paşa	164 hane Karlova, Plevne, Kızanlık ve Filibe muhacirleri teşkil etmiştir

“	“	“	“	Koyunyeri	128 hane ..., Lofça, Plevne ve Niğbolu muhacirleri teşkil etmiştir
Edirne	Dede-ağaç	Sofulu	İpsala	Koyuntepe	136 hane Lofça, Hasköy ve Rahova muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Sarpdere	90 hane Plevne ve Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kumdere	100 hane Karlova ve Plevne muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Bitikli	Çeşmecik nâm-ı diğer Lütfiye	52 hane Servi, Plevne, Servi, Niğbolu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Hamidiye nâm-ı diğer Çalık	143 hane Lofça, Servi, Niğbolu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Hamidiye nâm-ı diğer Kavakkoru	60 hane Lofça, Servi, Niğbolu muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Ada	Subaşı	73 hane Lofça, Plevne, Orhaniye muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	İnöz	Koca-ali	Sultaniye	149 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Gülçavuş	43 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Vakıf	63 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir

“	“	“	“	Müslim nâm-ı diğer Karaincirli	89 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Yazır	32 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Çandır	30 hane Şarkî Rumeli muhacirleri teşkil etmiştir
“	Gümölci ne	Gümölci ne	Şehr	Hamidiye	57 hane Filibe, İzladı, Hasköy, İhtiman, Orhaniye, Kızanlık, Rahova, Plevne, Vidin muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	Yassı	Burhaneddin	39 hane Lofça, Filibe, Karlova, İzladı muhacirleri teşkil etmiştir
“	Gelibolu	Gelibolu	Evreşe	Koca Çeşme	60 hane Lofça muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Kalealtı nâm-ı cedid Nimetiye	30 hane Tırnovi muhacirleri teşkil etmiştir
“	“	“	“	Çokal nâm-ı cedid Ahmediye	60 hane Hazargrad muhacirleri teşkil etmiştir

Boş arazilerin tespit edilmesinden sonra teşkil olunan karyeler ya da mahallelere isim verilirken Edirne Kazası'na bağlı Çöke Nahiyesi'nde Çatma merasında 31 hane muhacir yerleştirilerek karye hükmüne giren yerleşim biriminin ismi padişahın ismine izâfetle Bünyân-ı Hâmid olarak adlandırılmasına merkezce itiraz olunmuştu. İtirazın gerekçesi ahalinin bu şekilde terki olunduğu

birleşik isimleri telaffuzunun zor olması gösterilmişti. Padişahın isminin verilmesi memnuniyetle karşılanıyor ancak yalnızca “Hamidiye” şeklinde adlandırılmasının daha uygun olacağı bildiriliyordu.⁷⁶¹

Muhacirin için yerleşim birimlerinin teşkili ile birlikte camii, mektep gibi sosyal, kültürel, dini birtakım ihtiyaçlarda ortaya çıkıyordu. Teşkil edilen karyeler ahalisinden sık sık dini vecibelerini yerine getirebilmek için mescit ya da camii, çocuklarının eğitim görebilmesi için mekteplerin yapılması için vilayete, Dersaadet’e dilekçeler veriliyordu. 1873 yılında Edirne Vilayeti dâhilinde meskûn muhacirlerin köylerinde camii ve mekteplerin inşası için gereken meblağa dair bir araştırma yapılması hakkında şifahen gelen talimat üzerine Edirne Vilayet İdare Meclisince yürütülen araştırma neticesinde, taş ve kireç gibi levazımatı muhacirin tarafından karşılanmak kaydıyla ihtiyaç duyulan meblağ tespit edilmişti.⁷⁶²

Tablo 30. Muhacirlerin İhtiyaç Duyduğu Levazımat Miktarı:

Esâm-i Kura	(12)89 Senesi Bedel-i Âşârı	Mektep	Camii	Nüfus	Hanesi	Masarif-i Keşfiyyesi
İslimye Sancağı'nda Karinabad Kazası'nda Balabanlı Karyesi	9.500	1	1	...	56	7.550
İslimye Kazası'nda Arabocağı Karyesi	12.000	.	1	...	53	9.285
Edirne Sancağı'nda Kırkkilise Kazası'nda Sadiye Karyesi	4.300	1	1	76	28	8.575
Edirne Sancağı'nda Bâbâ-yı Atik Kazası'nda Terzili Karyesi	7.100	1	1	128	54	10.866
Edirne Sancağı'nda Dimetoka Kazası'nda Çobanlı Karyesi	5.700	1	1	91	31	6.445

⁷⁶¹ BOA, İ. ŞD. 105/6258, 26 Kânunisânî Sene 1306 (7 Şubat 1891).

⁷⁶² BOA, İ. DH. 673/46874, 6 Ağustos Sene 1289 (18 Ağustos 1873).

Edirne Sancağı'nda Mustafa Paşa Kazası'nda Gökçedere Karyesi	8.100	1	1	119	63	1.907
	46.700	.				44.628

Aslında yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere muhacirinin âşâr-ı şer'iyye bedeli olarak hazineye yıllık 46.700 kuruşluk bir katkıları olduğu görülmektedir ki bu da inşaat için yapılması gereken masrafı karşıladığını göstermektedir.

Şehirde muhacirlerin iskânıyla beraber camii, mektep gibi gereksinimleri de karşılanmaya çalışılırken öte yandan kimsesiz muhacir çocuklarının durumu da ilgilenilmesi zaruri olan bir başka husustur. Vali Rauf Paşa vilayette bir eytâmhâne vücuda getirmişti. Edirne'de bulunan Mekteb-i Rüştîye Rus işgali esnasında atıl durumda kalmıştı. Mektep yeniden tamir edilerek iki yüz kadar erkek ve yüz kadar kız muhacir çocuğu oraya alınmıştı. Bu çocuklar yalnızca anasız babasız olanlardan seçilmiş, yeknesak elbise giydirilmiş; kendilerine okuma-yazma dersleri verilmişti. Ayrıca demircilik, marangozluk, terzilik ve kunduracılık sanatları da öğretilmesi kararı alınmıştı.⁷⁶³ Edirne'ye gelen muhacirine yevmiye itası için vilayetin isteği üzerine kendisine 250 adet Osmanlı lirası verilen bir yaver özel trenle Edirne'ye gönderilmişti. Ancak bu paranın 80 lirası vali-i kaymakam Faso Efendi'ye, 10 lira Sermed ve Nahid Efendilere, 15 lira Tabur Ağası Âkif Ağaya ve 5'er lira 5 nefer zabtiyeye dağıtılmıştı. Harmanlı'da sahipsiz bir köylü kulübesinde anasız ve babasız olarak kalmış olan 34 kız ve erkek çocuk Edirne'ye götürülmüş ve kendileri için bir hane tedarik olunmuştu. Ayrıca yatak ve yorgan temin edilmiş ve buna benzer elbise vs ihtiyaçları için 22,5 lira gönderilen paradan sarf olunmuştu. Kalan 147,5 lira ise bu çocukların nafaka-i yevmiyelerine tahsis ile Bank-ı Osmani'nin Edirne şubesine teslim olunmuştu.⁷⁶⁴ Bu çocuklardan ikisinin velileri daha sonra ortaya çıkmış ve çocuklar kendilerine teslim edilmişti. Getirilen çocuklara ek olarak Edirne'deki muhacirinden olup anne ve babalarının vefatı üzerine sokakta kaldıkları görülen 3 çocuk ile birlikte toplam 8 çocuk daha

⁷⁶³ Tercüman-ı Hakikat, nr. 763, 10 Safer Sene 1298 (10 Ocak 1881).

⁷⁶⁴ BOA, HR. SYS. 2941/61, 16 Safer Sene 1295 (19 Şubat 1878), Lef 2.

alınmıştı. Belediye tabibi ile birlikte Faso Efendi tarafından tutulan 2 kadın aracılığıyla çocukların tedavileri ve bakımları yapılıyordu. Maalesef bu çocuklardan 12'si vefat etmişti. Faso Efendi iyileşen çocuklar için birer gömlek, iç donu ve adi bir don ile ayakkabı ve fes alınması gerektiğini fakat Bank-ı Osmani vergitörü(?) Mösyö Blank'ın günde ancak erzak tedarik edilebilecek olan 100 kuruş verdiğinden şikâyetle gerekli miktarın itası için Mösyö Blank'a emir verilmesini istiyordu. Bunun neticesinde merkezden Blank'a Faso Efendiye 10 lira verilmesine dair tahrirat irsal olunmuştu.⁷⁶⁵

Muhaceret meselesi yalnızca gelen göçmenlerin iskânlarından ibaret değildi. İskânın başarılı olabilmesi bu kimselerin bir şekilde istihdamlarının sağlanmasına, ekonominin bir parçası haline getirilmelerine de bağlıydı. Devlette bunu sağlayabilmek için her türlü fedakârlığı yapmış ve onlar kendi kendilerini idare edebilecek seviyeye gelinceye kadar bazı vergilerden muaf tutulmuşlardı. Edirne'de üç sene müddetle öşürden muaf tutulan muhacirlerin benzer şekilde yol yapım işlerinden de üç yıl muaf tutulmasına dair bazı muhacirlerce vilayete dilekçe verilmişti. Konuyu Şûrâ-yı Devlete bildiren vilayet, muhacirinin iskân tarihlerinin muhtelif olsa da ekserisinin 95 senesinde iskân olduğundan bahisle 1296 senesi martından itibaren üç sene müddetle turuk ameliyatından muaf tutulmalarına dair izin istiyordu. Şûrâ-yı Devlet'te konu görüşüldükten sonra muhacirinin iskân ile birlikte ahali-i kadime hükmüne girmiş olduklarından onlara verilebilecek bu muafiyetin yerli ahaliye de sirayet edebileceği ve bunda hazinin zararına sebep olabileceği ihtimaliyle gayr-i caiz bulunmuştu.⁷⁶⁶ Göçmenlerin iskânları ve bunun başarılı bir şekilde de devamı için çabalanırken bir yandan da dengeler gözetilmek zorundaydı. Yerli halkın kendisine haksızlık yapıldığını düşünmesi devlet adamlarının en son isteyeceği şey olurdu.

Muhacirlerin iskânı ve adaptasyonlarının sağlanması babında alınan tedbirlerden bir diğeri de Çerkez kabilelerinin emirlerinden devletin “kavânin ve evâmirine” (kanunlarına ve emirlerine) fiilen muhalefet edenlerin kabileleri

⁷⁶⁵ BOA, HR. SYS. 2941/63, 28 Safer Sene 1295 (3 Mart 1878).

⁷⁶⁶ BOA, ŞD. 504/24, 29 Teşrinivvel Sene 1298 (10 Kasım 1882).

nezdinden çıkarılmalarıydı. Tekfurdağı ve civarında meskûn Çerkez emirlerinden bazıları arasında olan soğukluk ve sıkıntılardan dolayı konunun tahkiki için Raif Efendi memur edilmişti.⁷⁶⁷ Edirne’de iskân olunan muhacirin ümerasından şikâyet için yüz kişi civarında nüfusta Dersaadet’e gitmiş ve bunların Tekfurdağı’na yerleştirilmeleri hakkında zabtiye ile muhabere olunmuştu.⁷⁶⁸ Bunların yanısıra muhacirin efradından silah taşıyanların tedricen men edilmelerine dair de karar alınmıştı. Edirne’de henüz muhacirin iskânının arzu olunan şekilde yürütülemediğinden, vesikada yer alan tabirle “temeddün” ve “terbiyelerinin” gereğinin lâıkiyle icra ve ikmâl olunamayanların bulunduğundan söz ediliyordu. Arzu edilen hususların sağlanabilmesi için çeşitli vilayetlere Erkân-ı Harbiye zâbitânından memurlar tayin edildiği gibi bu kez de Binbaşı Akif Bey’inde karar gereği Edirne’ye tayin olduğu vilayete bildiriliyordu. Akif Bey vilayet merkezinde oturacak ve muhacir bulunan liva ve kazaları dolaşacaktı. Bu memuriyet için kendisine 1.250 kuruş muvakkat maaş ile teftişte gezeceği mahallerin her saati için nizam ve emsali mucibince ücret-i mekâri ve harcırah olarak 11 kuruş 10 para verilmesi de kararlaştırılmıştı.⁷⁶⁹

Gerek Edirne’de gerekse imparatorluğun başka bölgelerinde iskân sırasında yaşanan ve arşiv vesikalarına yansıyan problemlerden bir başkası da gelen muhacirlerin yerleştirildikleri yerin havasına ve suyuna alışamamaları olarak görünmektedir. İskân için Gümölcine’ye gönderilmiş olan bazı muhacirin orasının “âb u havasıyla imtizâc edemediklerinden” bahisle Edirne’de vaki Velimeşe’de iskân olunmak istemeleri üzerine merkezden bunun uygun olamayacağı ve iskânlarına elverişli başka bir yer olup olmadığının bildirilmesi isteniyordu.⁷⁷⁰ Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki muhacirinin isteği hakikaten bölgenin iklimiyle mi ilgili yoksa başka hususlar var mı? Maalesef vesikada buna dair bir malumat bulunmamaktadır.

Edirne Valisi Rauf Paşa’nın vilayetteki idari manada hareketlerinin merkezce valiye yakın bir kimseden sorulması üzerine kaleme alınan bir yazıda Edirne’de

⁷⁶⁷ BOA, MVL. d. 105. S. 130, 25 Receb Sene 1284 (22 Kasım 1867).

⁷⁶⁸ BOA, MVL. d. 105. S. 134, 13 Cemaziyelevvel Sene 1284 (12 Eylül 1867).

⁷⁶⁹ BOA, BEO. AYN. d. nr. 819, s. 126, 16 Safer Sene 1287 (18 Mayıs 1870).

⁷⁷⁰ BOA, A. MKT. UM. 519/33, 5 Rebiülevvel Sene 1278 (10 Eylül 1861).

itimada gayr-i şayan kişilerin istihdamı hususuna temas edilmişti. Bu husus da söz edilen iki isimden birisi konumuzla ilgili olan Mestan Efendi idi. Mestan Efendi Ruslar Edirne'ye girdiği sırada müftülük vazifesindeydi. Ruslar muhacirin-i islâmiyeye mahsus tayinatın dağıtılması işini kendisine vermişlerdi. Yazıyı kaleme alan kişinin ifadesine göre Mestan Efendi Ruslarla Müslüman ahali arasında bir vasıta olmuştu. Ancak kendisi bu mevkiini suistimal ederek muhacirlerin tayinatından alıyor ve bu biçare insanlardan “hediyeler” istiyordu. Mestan Efendi, Bulgarların yaptığı kanunsuzluklardan şikâyet eden Müslümanların aleyhinde bulunuyordu. Durumu valiye arz etmesi üzerine ise Rauf Paşanın kendisine gizlice, Rus işgalinin olduğu bu olağanüstü dönemde mümkün mertebe onların tepkisini çekecek işlerden kaçındığını ve bu gibi hal ve hareketlere tahammül ettiğini ancak Rusların Memalik-i Şahaneden tamamen ayrıldıktan sonra bu adamların hepsinin “def edileceğini” söylemişti. Mestan Efendinin bu sebebe dayanarak memuriyetinde geçici olarak devam etmesi anlaşılabilir da İane-i Muhacirin Komisyonu Reisi yapılmasının hangi sebepten olduğu bu metnin yazarı tarafından anlaşılamamış ve kötü düşünülmüş bir tedbir olarak nitelendirilmişti.⁷⁷¹ Bu metnin yazarının kendisinin Vali Rauf Paşa'ya yakın birisi olduğunu söylemesi ve onunla arasında geçen bazı konuşmaları aktarması, yazdıklarının doğru olduğunu düşündürse de metnin sonunda imzasının olmaması vali ile ya da söz edilen Mestan Efendi ile kişisel birtakım sorunları, husumeti olup olmadığı konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Ancak şunu da söyleyebiliriz ki muhacirlerin iskânı, yapılan yardımların dağıtımı gibi konularda belli ki bir rahatsızlık da vardı.

⁷⁷¹ BOA, Y. PRK. AZJ. 4/112, Sene 1298.

3. BÖLÜM

EDİRNE'DE SAĞLIK, SOSYAL ve KÜLTÜREL KURUMLAR İLE ŞEHİRDE YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. DARÜŞŞİFADAN MODERN HASTANELERE EDİRNE'DE SAĞLIK

3.1.1. Vilayette Sağlık Hizmetleri

XIX. yüzyılda Edirne'de sağlık hizmetleri hakkında bilgi vermeden önce imparatorlukta sağlık hizmetlerinin gelişimi hakkında genel bir malumat vermenin hem konunun daha iyi kavranması hem de Edirne Vilayetiyle mukayese yapılabilmesi açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Osmanlı tıbbi hem Selçuklu hem de onun selefi olan İslam tıbbının bir nevi devamı olarak görülebilir. Zira İslam ülkelerinde sağlık hizmetlerinin yürütüldüğü darüşşifalar aynı zamanda birer tıp mektebi olarak da hizmet görmekteydiler. Anadolu'ya geldikten sonra Türkler bu ananın devamı olarak Niksar'da (1170?), Kayseri'de (1206) bir darüşşifa kurmuşlardı. Bunu Anadolu'nun başka şehirlerinde tesis olunan darüşşifalar takip etti.⁷⁷² Anadolu ve Rumeli'de sınırlarını gittikçe genişleten Osmanlı, Selçuklu mirasını devam ettirmiş ve Osmanlı kadılarınca vakfiyeleri aynen tasdik edilen Selçuklu sağlık ve sosyal kurumları Osmanlı devrinde de hizmet etmeye devam etmişlerdi.⁷⁷³ Selçuklulara intikal eden kurumlar dışında özellikle de sağlık kurumlarının olmadığı yahut yetersiz olduğu kentlerde yenileri tesis olunmuştu. Bunlardan bazıları; Edirne Cüzzamhanesi (1421-1451), Fatih Darüşşifası (1470), Edirne'de Tunca Nehri kenarında temelleri II. Bayezid tarafından 1484'te atılan imaretin bir parçası olan Edirne Darüşşifası'dır.⁷⁷⁴

Özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda tıp dilinin yanında sağlık teşkilatı mühim bir gelişme göstermişti. XV, XVI ve XVII.

⁷⁷² Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Türkiye'de Tıp Öğretimi", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, S. 2, C. 22, Yıl 1959, Prof. Dr. Mehmet Rüştü Önel nüshasından ayrı baskı. s. 735.

⁷⁷³ İlter Uzel, "Osmanlı-Türk Tıbbı", *Osmanlı*, C. 8, Ankara 1999, s. 487.

⁷⁷⁴ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Edirne II. Bayezid Darüşşifası", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1993, s. 257.

yüzyıllarda kısmi tercüme, tam tercüme ve telif edilmiş birçok Türkçe eserler görülmektedir. XVIII. asrın başlarından itibaren de batı tıbbıyla münasebet başlamıştı.⁷⁷⁵

XVIII. yüzyıldan itibaren durumun ciddiyetini kavrayan bazı devlet adamları sistemde bazı değişiklikler yapılmasının gereğini anlamışlardı. Tıp alanında ise klasik İslâm eserleri kullanılmaya devam ediyordu. Bu arada Avrupa ile temas halinde olan ya da batı dillerine vakıf bazı hekimler batıdaki yeni tıp anlayışını temsil eden eserler tercüme etmişler ya da bu eserlerden istifade ederken kendi yorumlarını ekleyip eserlerini kaleme almışlardı. Bunlar arasında Ali Münşî, Abdülaziz, Abbas Vesîm ve Şânizâde Mehmed Atâullah gibi isimler zikredilebilir.⁷⁷⁶ Sınırlı olarak yaşanan bu gelişmelere karşın askeri, siyasi, kültürel vb. alanlarda asıl büyük reform hareketleri XIX. yüzyılda yaşanacak ve tabii olarak tıp eğitimi ve hizmetleri de bu değişimden nasibini alacaktır.

Padişah III. Selim, XVIII. yüzyıl sonuna doğru ülkede batıdaki örneklerle uygun bir tıp okulu açılmasını düşünmüşse de henüz böyle bir teşebbüs için erken olduğuna karar vererek dil, edebiyat ve aritmetik okutulan mevcut bir Rum okulunda 1805'te bir şube olarak tıp okulunun açılması için Dimitraşko Morozbeyzade'yi görevlendirmişti.⁷⁷⁷ 1807'de Sultan III. Selim'in tahttan indirilmesi reformların yapılmasına sekte vurmuş ve tıp alanında yapılmak istenenlerde bir süre ertelenmek zorunda kalmıştı. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi tıpkı III. Selim gibi yeni padişah Sultan Mahmud'u da modern bir tıbbiye kurulması hususunda ikna etmişti. Bunun neticesinde 1827'de ülkede ilk modern tıbbiye kurulmuştu.⁷⁷⁸ Şehzadebaşı'ndaki Acemi Oğlanlar kışlasının yanında Tulumbacıbaşı Konağı'nda kurulan Tıphane ve Cerrahhane-i Amire zamanla ihtiyaca cevap veremediği için önce Topkapı Sarayı kıyılarında

⁷⁷⁵ Süheyl Ünver, "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 933.

⁷⁷⁶ Ali Haydar Bayat, *Tıp Tarihi*, İstanbul 2016, s. 319.

⁷⁷⁷ A. Adnan Adivar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s.212.; Esin Kahya, "Tanzimat'ta Eski ve Yeni Tıp", *150.Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 292.

⁷⁷⁸ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları", *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, S. 2, C. 19, Yıl 1956 sayısından ayrı basım, s. 176.

Değirmenkapı isimli yerde Hastalar Odası'na taşınmıştı. 1838 yılında da Enderun Ağaları Mektebi binasına taşınmış ve “Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane” adını almıştı.⁷⁷⁹ Yalnızca Müslüman talebenin kabul edildiği mektebe Tanzimat'ın ilanından sonra azınlıklardan da talebe kabul edilmesi kararı alınmıştı.⁷⁸⁰ Fakat mektepten mezun olan tabip sayısı imparatorluğun ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı.⁷⁸¹ Bu nedenden ötürü sivil bir tıp mektebinin açılması zaruri görünmekteydi. Bu ihtiyaca cevap vermek maksadıyla 1866 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılmıştı. 21 Şaban Sene 1283 (29 Aralık 1866) tarihli tezkirede mektebin kuruluş amacı açıkça görülmektedir: “Sâye-i mehâsinvâye-i Hazret-i Pâdişâhide taşralarca istihdâm olunacak etıbbaya mahreç olmak üzere Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye namıyla bir derslane küşâd ve tertibi lüzumuna dair ...”⁷⁸² Her şehir ve kasabaya hekim tayin edilmesi amaçlanmaktadır ki bu da devletin sağlık hizmeti konusunda anlayış değişikliğini göstermektedir. Eskiden olduğu gibi tedavi edici hekimlik anlayışı ile birlikte koruyucu sağlık hizmeti ve halk sağlığı anlayışının da yerleşmeye başladığının göstergesidir. 1871'de yürürlüğe giren “İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi” sağlık hizmetlerinin taşrada örgütlenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu tüzüğe göre taşrada vilayet ve kazalara “memleket tabibi” adıyla tabipler tayin olunacağı bildiriliyordu. Devlet halk sağlığının korunmasında kendini sorumlu hissetmektedir.⁷⁸³

⁷⁷⁹ Tıbbiye ilk kurulduğu zaman üst katta tıphane, alt katta ise cerrahhane talebeleri ayrı ayrı eğitim görürlerdi. Okul gündüzlü ve eğitim süresi tıphane de 5, cerrahhane de ise 3 yıl olarak belirlenmişti. Okula ilgiyi artırmak için giriş sınavı da yapılmamıştı. Esin Kahya-Ayşegül D. Demir, *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara 2000, s. 260-261.

⁷⁸⁰ Kahya, Tanzimat'ta Eski ve Yeni Tıp, s. 297.

⁷⁸¹ 1839'dan itibaren Fransızca eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye 1843 yılında 17 mezun verirken 1844-45'te 7 mezun, 1848-49'da 5 mezun, 1850-51'de 19 mezun, 1865-66'da 18 mezun vermişti. Bu dönemde Fransa'ya bakılacak olursa sadece Paris Üniversitesi'nde yalnızca doktorluk ve cerrahi alanında verilen diploma sayısı 300 ile 400 arasında idi. Abdullah Yıldız, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitimine Geçiş”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 2017, 70 (3), s. 128-129.

⁷⁸² Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul 1977, s. 649.

⁷⁸³ Erdem Aydın, “Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri”, *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara 2003, s. 448.

Memleket tabiplerinin yanlarında birer de tabip muavini tayin olunacak ve de bu tabip ve muavinlerinin maaşları görev yerlerindeki belediyeler tarafından ödenecekti. Memleket tabipleri belediyeler tarafından belirlenen ve ilan olunan yerlerde hastaları zengin-fakir ayrımı yapmadan haftada iki gün ücretsiz muayene edecekti. Tabiplerin bulunduğu yere gelemeyecek kadar hasta olanların evlerine tabipler gitmekle yükümlüydüler. Ayrıca vilayetlerde belediyeler tarafından “Belediye Eczahanesi” ismiyle bir eczane açılacaktı.⁷⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nda diğer birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında gerçekleştirilen reformlarda yine önce ordunun gereksinimlerini karşılamak üzere askeri cenahta hayata geçmiş ve daha sonra sivil alanda da uygulanmaya başlanmıştı. II. Ordu merkezi olan Edirne Vilayeti’nde de benzer bir süreç yaşanmış; Edirne Vilayet merkezinde ve mülhak sancaklarda askeri hastaneler tesis olunmuştu. Az evvel belirtildiği üzere sağlık hizmetlerinin sivil alanda da gelişimine paralel olarak Edirne’de de bazı gelişmeler yaşanmıştı. Belediye teşkilatının vilayette kurulmasıyla birlikte belediyelere sağlık konusunda birtakım sorumluluklar verilmişti. Edirne Belediyesi’nin de bu doğrultuda yaptıkları faaliyetleri aşağıda göreceğiz. Yine maaşları belediyelerce karşılanmak üzere taşrada sivil tabipler ve tabip muavinlerinin vazifelendirildiğini görmekteyiz.

3.1.2. Şehirde Hizmet Veren Sağlık Kurumları

3.1.2.1. Darüşşifa

Darüşşifalar padişahlar, valide sultanlar ve hasekiler tarafından yoksulların tedavi edilebilmeleri için yapılmış olan hastanelerdi. Darüşşifalara kurucuları tarafından gelir getiren pek çok mal ve mülk, masraflarının karşılanması amacıyla vakfedilirdi. Böylece hastaların tedavileri karşılığında ücret alınmaz eğer vefat edenler olursa defin masrafları dahi karşılanırdı. Zamanla vakıfların bulunduğu topraklar elden çıkmış ve gelirleri başkalarının eline geçmesiyle de bu kurumların ihtiyaçları gerektiği gibi karşılanmaz olmuştu. Zamanla

⁷⁸⁴ Erdem Aydın, “19. Yüzyılda Osmanlık Sağlık Teşkilatlanması”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 15, Yıl 2004, s. 196-198.

“Darüşşifa” yerine artık “bimarhane” denmeye başlanmıştı ki bu Bimarhanelerde hem hastalar hem de akıl hastaları tedavi olunuyordu.⁷⁸⁵ İşte bu darüşşifalardan bir tanesinin temeli Edirne’de 23 Mayıs 1484 tarihinde atılmıştı. İçerisinde darüşşifanın yanında camii, medrese, imaret, hamam, tabhane, değirmen ve köprü gibi yapılarında bulunduğu II. Bayezid Külliyesi dört yıl gibi bir sürede tamamlanmıştı. Büyük bir törenle yapılan açılışta gelenlere sofralar kurulmuş; Hoca Saadettin bunu “*yemek sofraları öyle döşendi ki, muhallebi ve güllaç adını iştitemiş aç ve yoksullar tekrar tekrar yemekten bıktı*” sözleriyle anlatmıştı.⁷⁸⁶

Edirne darüşşifası hakkında bilgi vermeden evvel Edirne’de sağlık hususunda II. Murad zamanında burada Kirişhane semtinde bir Leprazori (cüzzamhane) kurulduğunu belirtmek gerekir. Cüzzamhane Osmanlıların Avrupa’ya geçtikten sonra kurmuş oldukları ilk sağlık kuruluşudur. İki asır faaliyet gösteren cüzzamhaneden bugün hiçbir iz kalmamış yalnızca semti bilinmektedir.⁷⁸⁷ Bir diğer sağlık hizmeti verilen yer de Edirne’de Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan yeni sarayda hastaların tedavisine ayrılmış “Hastalar Sofası”dır.⁷⁸⁸

1654 senesinde Edirne’ye gelen Evliya Çelebi seyahatnamesinde darüşşifadan da bahsetmişti. Seyahatnâmesinde Bayezid Han’ın camiinin dış büyük avlusunun sağında İrem Bağı içinde darüşşifa ile birlikte bir de “Tabipler Medresesi” ve odalarında talebelerin bulunduğunu söylüyordu. Yine “*her biri Eflatun-ı İlâhî, Bukrat, Sokrat, Filkos, Feylesof, Restatalis, Calinus ve Fisagores-i Tevhîdî gibi Aristo akıllı uzman hekimleri ve usta cerrahları vardır*”

⁷⁸⁵ Nuran Yıldırım, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet’e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar*, İstanbul 2014, s. 272.

⁷⁸⁶ Ratip Kazancıgil, *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*, Edirne 1994, s. 19.

⁷⁸⁷ Nilüfer Gökçe, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Edirne’de Kurulan Sağlık ve Sosyal Yardım Kurumları”, *Oluşum*, S. 16, C. 4, Edirne 1996, s. 24.

⁷⁸⁸ Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Yayına Hazırlayan Süheyl Ünver, Ankara 1989, s. 92-93. Sultan IV. Mehmed Edirne eski sarayı bağçesinde Çadırılı Köşk isminde bir kasır yaptırmıştı. Yeni sarayda sağlık durumu ağırlaşan hastalar buraya gönderildiği için kasra Hastalar Odası denilmişti. 1819’da buraya Tophane Ambarı ile Topçubaşı Dairesi kurulmuştu. 1877-78’de bu daireler yerine Hastahane-i Askerî inşa olunmuştu. 1890-91’de yeni büyük hastanenin açılışından sonra büyük bir kısmı yıkılan hastanenin koğuşları sanayi kışlası olarak kullanılmıştı. Ratip Kazancıgil, *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel*, İstanbul 1981, s. 44.

diyordu.⁷⁸⁹ Darüşşifa'nın 1492 tarihli vakfiyesine göre 1 reis-i etıbbı, 2 tabip, 2 kehhâl (göz hekimi), 1 eczacı ile birlikte kâtip, hizmetçi, aşçı, kapıcı, hizmetçi gibi bazı görevliler bulunmaktaydı.⁷⁹⁰ Darüşşifa'da akıl hastalarının tedavisi için ayrıca bir de Bimarhane mevcut olduğunu belirten Evliya burada akıl hastalarının müzikle tedavi edildiğini ve bu uygulamanın kendi zamanında da devam ettiğini söylüyordu. Onun bildirdiğine göre darüşşifanın kurucusu olan Sultan Bayezid'in hastalara şifa, dertlilere deva, divanelerin ruhuna gıda olması için tayin ettiği on adet hanende (okuyucu) ve sazandeler (çalıcı) haftada üç defa gelip hastalara ve akıl hastalarına fasıl çalıyordu.⁷⁹¹ Evliya Çelebi yine hastaların burada ücretsiz tedavi edildiğini, ayrıca haftada iki gün şehirdeki hastalara ücretsiz ilaç dağıtmak gibi hizmeti de bulunduğunu beyan ediyordu.

Tedavi hizmeti yanında darüşşifanın tıp eğitimi işlevi de bulunmaktaydı. Tıp medresesinde temel bilimler alan talebeler darüşşifadaki hekimler yanında pratik eğitimde alarak kendilerini yetiştirme fırsatı buluyorlardı.⁷⁹² Darüşşifa yıllarca verdiği hizmete karşın geçen zamanla birlikte yalnızca akıl hastalarının tedavi edildiği bir üniteye dönüşmüştü. Bir yandan da maruz kaldığı ilgisizlik sebebiyle hastane binasının durumu zamanla kötüleşmişti.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra bimarhanenin yalnızca akıl hastalarının tedavi edildiği birimler olduğunu belirtmiştik. Edirne bimarhanesi de benzer biçimde bu hastaların tedavi edildiği bir kurum halini almıştı. 2 Muharrem 1292 (8 Şubat 1875) tarihli bir arz tezkeresinde bimarhanenin durumu hakkında malumat verilmektedir. Vesikada Edirne şehrini görmek üzere gidip birkaç gün orada ikamet eden ismi belirtilmeyen bir zatın ifadesine göre bimarhanenin vaziyeti tasvir edilmektedir. Bimarhanede üzerlerinde birer kebe ve boğazlarında duvarlara çakılmış kalın zincirler ile bağlı 21 akıl hastasının mevcut olduğunu ve bunlara sabah akşam yalnızca su ve bir miktar ekmek verildiğini bildiriyordu. Tunca Nehrinin kimi zaman yağışlar sebebiyle taşan

⁷⁸⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, C. 3, 2. Kitap, İstanbul 2006, s. 607-608.

⁷⁹⁰ Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Ankara 2010, s. 82-83.

⁷⁹¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, s. 609.

⁷⁹² Gökçe, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Edirne'de Kurulan Sağlık ve Sosyal Yardım Kurumları, s. 24-25.

suların bimarhane binasını basarak burada bulunan mecnunların dizlerine kadar çıktığı görülüyordu. Vilayetin valilerinin ise ne bimarhaneyi görmeye gittikleri ne de ıslahına dair bir teşebbüste bulundukları söyleniyordu. İnsanların böyle “asr-ı medeniyette” hayvanlar gibi zincirlere bağlı olmalarının kabul edilemeyeceği ve üstelik bu durumun Avrupa’da duyulması halinde Devlet-i Aliyye’nin itibarına zarar vereceği gibi endişeler belirtildikten sonra bu uygunsuzluğun biran evvel çaresine bakılması lüzumu arz ediliyordu.⁷⁹³

1877-78 Osmanlı-Rus Harbinde Edirne’nin işgali bimarhanenin mevcut içler acısı vaziyetini daha da kötüleştirmiş ve Edirne’deki akıl hastaları da İstanbul’a gönderilmeye başlanmıştı. Ancak İstanbul’dan Edirne’ye gönderilen talimatta başkentte bimarhanelerde, hapishane-i umumide ve tevkifhanelerde yer bulunamaması nedeniyle mevcut bimarhanenin onarılarak hastaların yine orada tutulmaları bildiriliyordu.⁷⁹⁴ Hükümetçe teslim edilen akıl hastaları Edirne Hapishanesi ile Edirne Gureba Hastanesine gönderilmeye başlanmış fakat burada bakılamayacakları anlaşıncı 93 Harbinden sonra boş duran bimarhanenin tamiri için bir çalışma yapılmış ve az bir masrafla faaliyete geçebileceği görülmüştü. Meclis-i İdare-i Vilayet kararıyla tamiri yapılmış ve 23 Kasım 1893 tarihinden itibaren hasta kabul edilmeye başlanmıştı.⁷⁹⁵ Tamirâtı tamamlanan bimarhanedeki mecnunların vaziyetinde yine değişen bir şey yoktu. Hastaların eskiden cârî olan boyunlarına zincir takılması usulünün artık bilimsel olarak zararlı olduğu sabit olduğundan terk edildiğinin, bunun yerine gömlek kullanılmakta olduğu söyleniyordu. Buna karşın taşradaki bimarhanelerde maalesef zincir kullanılmaya devam edilmekte olduğunun haber

⁷⁹³ BOA, Y. EE. 44/113, 2 Muharrem Sene 1292 (8 Şubat 1875), Rüya Kılıç, *Deliler ve Doktorları Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Delilik*, İstanbul 2014, s. 12-13. Ratip Kazancıgil, Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi isimli eserinin 69. sayfasında, aslının İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi İbnül Emin Mahmut Kemal İnal Kitaplığı 2973 numarada kayıtlı el yazması bir defterin 131. sayfasında kayıtlı ve sonradan sadrazam olan Saffet Paşa’nın el yazısı bir müsvedde olduğunu söyleyerek bu vesikanın bir kısmının Latin alfabesiyle çevirisini de eklemiştir.

⁷⁹⁴ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne 20 Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne’si*, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, C. 1/2, İstanbul 2014, s. 745.; Kazancıgil, Edirne II. Bayezid Külliyesi, s. 69.

⁷⁹⁵ Yıldırım, a.g.e., s. 274.

alındığından, bu uygulamaya son vermeleri tebliğ edilmişti.⁷⁹⁶ Yaklaşık 20 yıl sonra hala akıl hastalarının benzer muamelelere maruz kalması merkezin iyi niyetle verdikleri emirlerin hayata geçirilmesinin hiçte kolay olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Dört hademe istihdam edilen bimarhanede güçlkle yaşayan hastalara ara sıra buraya gelen memleket tabibi bakıyordu.⁷⁹⁷ Tabip ihtiyacı merkeze bildirilmiş - darüşşifanın vakfiyesinde 3 tabip istihdamının yazılı olduğu belirtilmesine karşın- yaklaşık bir sene sonra 400 kuruş maaşla ve yalnız bir tabibin görevlendirilmesine karar verilmişti.⁷⁹⁸ 1896 yılında arşivde rastladığımız bir vesikada bimarhanede görevli hademelerden birisinin belirtilmeyen nedenden ötürü açığa çıkarıldığını ve mahlûl kalan 95 kuruş maaşına 105 kuruş zamlı bir memur tayini hususunda Edirne Vilayetinin merkezden talebini görmekteyiz. Memurun bimarhanedeki mecâninin yiyecek içecek vs. işlerden sorumlu olacağı ifade ediliyordu. Bimarhanenin tamir masraflarından dolayı II. Bayezid vakfının hazine-i evkafa bir hayli borcu olmasına rağmen talebi münasip bulunmuştu.⁷⁹⁹ Bimarhanenin yiyecek, içecek, yakacak vs. ihtiyaçları ile ilgili hesap, kayıt gibi işlerini takip edebilecek personel eksikliğinin ancak bir hademenin görevine son verip yapılan tasarrufla giderildiğini düşündürmektedir. Bimarhanenin kısıtlı imkânlarına rağmen akıl hastalarına hizmet etmeyi sürdürdüğü ya da en azından sürdürmeye çalıştığı görülmektedir. Edirne ile ilgili izlenimlerini Ma'lûmât Gazetesine bildiren bir muhabirin ifadelerinden burada mevcut olan bimarhanede haftadan haftaya pilav zerdesi çıktığı gibi her gün fasülye ve çorba pişirildiğini, görevli hademeler yanında vazifeli bir de doktor bulunduğunu ve bu doktorun her gün muhtacini muayene ettiğini anlıyoruz.⁸⁰⁰ 1915 yılında kapatılan II. Bayezid Külliyesi uzun süre kaderine terk edilmiş daha sonra göçmen misafirhanesi ve cezaevi olarak kullanılmıştı. Trakya Üniversitesi

⁷⁹⁶ BOA, İ. HUS. 28/34, 29 Temmuz Sene 1310 (10 Ağustos 1894), DH. MKT. 273/4, 7 Ağustos Sene 1310 (19 Ağustos 1894).

⁷⁹⁷ İstihdam edilen dört hademenin maaşlarıyla birlikte bimarhanenin yıllık masrafları 43. 500 kuruş 8 para olarak tespit edilmişti. Yıldırım, 14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar Hastaneler Kurumları, s. 275.

⁷⁹⁸ BOA, İ. EV. 10/57, 19 Eylül Sene 1311 (1 Ekim 1895).

⁷⁹⁹ BOA, İ. EV. 15/27, 5 Teşrinievvel Sene 1312 (17 Ekim 1896).

⁸⁰⁰ Ma'lûmât, nr. 1315, 23 Ramazan Sene 1318 (14 Ocak 1901).

Darüşşifa binasında 23 Nisan 1997 tarihinde Trakya Üniversitesi Sultan II. Bayezid Külliyesi Sağlık Müzesi açmıştır.⁸⁰¹

3.1.2.2. Edirne Merkez Hastahanesi (Hastahane-i Askerî)

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda hastaneler, XIX. da kurulmuş olan askerî hastanelerdir. Bu modern hastaneler III. Selim döneminde yapılan reform hareketlerinin bir parçası olarak İstanbul'da kurulmuştu. 1793 yılında İstanbul'da açılan bu hastaneyi (Tophane-i Amire Hastanesi) II. Mahmud ve Tanzimat devrinde açılan hastaneler izlemişti.⁸⁰² II. Ordu merkezi olan Edirne Vilayeti merkez ve kazalarında da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e birçok askerî hastane kurulmuştu.⁸⁰³ Biz burada yalnızca Edirne Merkezde kurulan askerî hastane hakkında bilgi vereceğiz.

93 Harbinden sonra ihmal edilmiş ve dağınık bulunan kışlalarda hastaların icap ettiği şekilde bakılamayacağını anlaşılmaya başlandı üzerine Sultan II. Abdülhamid'in emriyle Yanık Kışla ismindeki binanın kuzeyinde Tepebağları mevkiinde bulunan arazi Müşir Veysel Paşa tarafından kamulaştırılarak hastane yapılmıştı.⁸⁰⁴ Hastanenin iki katında 800 hasta alabilen 24 büyük koğu, kabul salonu, mutfak, hamam, eczane, çamaşırhane, tabip ve memur odaları, ameliyat odası, pansuman odası ve hasta tecrit odaları olmak üzere toplam 70 oda vardı. Ayrıca geniş bahçesinin ortasında bir camii ve altında saray akpınardan gelen suyu depolayan büyük bir deposu vardı.⁸⁰⁵

⁸⁰¹ Yıldırım, a.g.e., s. 280.

⁸⁰² Burcu Kurt, "Osmanlı Doğu Sınırında Kamu Sağlığı ve Siyaset: 19. Yüzyıl Bağdad'ında Hastaneler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, İstanbul 2017, s. 147-148.

⁸⁰³ Edirne Merkez hastanesi dışında tesis olunan hastaneler şunlardır: Karaağaç Asker Hastanesi, Kırcaali, Cısr-i Mustafa Paşa, Ortaköy, Dimetoka, Dedeagaç, Ahi Çelebi, Gümülcine, Kırkkilise, Tırnova, Gelibolu, Eceabat, Tekfurdağı Asker Hastaneleri. *Edirne'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008) I*, Haz. Ratip Kazancıgil-Nilüfer Gökçe-Ender Bilar, Edirne 2009, s. 46.

⁸⁰⁴ Kemal Özbay, *Türk Asker Hekimliği ve Asker Hastaneleri*, C. 3, İstanbul 1981, s. 271.

⁸⁰⁵ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s. 75, Özbay, a.g.e., s. 271.

Hastane R. 16 Teşrinisani 1305 (28 Kasım 1889) tarihinde törenle hizmete açılmıştı.⁸⁰⁶ Ancak hastane binası açılmadan önce maarif ile II. Ordu Müşiriyeti arasında küçük bir “kriz”e neden olmuştu. 1887 yılında Edirne Birinci Mekteb-i Rüşdiyesi askeri hastane olarak kullanılmaya başlanmıştı. Bir yıl sonra Maarif Nezareti öğrencilerin mağduriyetlerinden bahisle Sadarete başvurarak mezkûr mektebin bir an evvel tahliyesi için II. Ordu-yu Hümâyûn Müşiriyet-i Celilesi’ne emir verilmesini istiyordu. Müşiriyet, tahliyeye dair talebe karşı verdiği cevapta Edirne Merkez Hastanesi’nin 250 yataklı olduğu ve o yıl içerisinde askerler arasında zuhur eden hastalığın kesreti dolayısıyla kâfi gelmemesi sebebiyle başka bir mahalle ihtiyaç duyulduğunu bildiriyordu. Yine müşiriyetin cevabına bakılırsa Edirne Vilayeti tarafından hastane olarak kullanılması için teklif edilen yerin bu amaç için asla elverişli olmadığı hükümet-i mahalliyyeye Ordu-yu Hümâyûn Sıhhiye Müfettişliği tarafından şifahen bildirilmişti. Vilayetin başka bir mahal bulunmadığı cevabı üzerine de kendilerine, yapımına başlanan askeri hastanenin inşaatı bitmeden Rüştiye Mektebi’nin tahliyesinin mümkün olamayacağı ifade edilmişti.⁸⁰⁷ Maarif Nezareti Edirne Vilayeti’ne Birinci Rüşdiye Mektebi öğrencilerinin İkinci Rüşdiye Mektebi’ne naklolanup orada eğitime devam ettiklerinden bahisle bu iki mektep öğrencilerinin bir mahalde bulunmalarının caiz olamayacağını, hastane inşaatının hitam bulup mektebin tahliyesine kadar münasip bir miktar ücret alınarak bir hâne kiralanıp mektebin oraya naklini ancak ücret veremedikleri takdirde mektebin tahliyesi çaresine bakılmasını bildiriyordu.⁸⁰⁸ II. Ordu Müşiriyeti bunun üzerine Maarif Nezareti’ne verdiği cevapta mevcut binanın yeterli olmadığını söylediği sözleri tekrarlamış ve ek olarak kendilerine böceklik denilen ipekböceği yetiştirilmek için yapılmış olan mahallerin teklif edildiğini ancak bu yerlerin içerisinde “değil hasta sağlam bir adam bile” ikâmet ettirilmesinin tehlikeli olduğunu; bu nedenle asakir-i şahanenin burada tedavisinin mümkün olmadığını ifade ediyordu. Ücret konusunda da hasta askerlerin tedavilerinin zaruret olduğu ve şahsa taalluk eder ciheti olmadığının ve bu manada istenilen ücretin “hazine-i devlete ait idüğü emr-i celi olmasına göre” uygun bir mahal gösterilmezse hastane inşaatının

⁸⁰⁶ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, s. 733.

⁸⁰⁷ BOA, MF. MKT. 100/46, 9 Haziran Sene 1305 (21 Haziran 1888).

⁸⁰⁸ BOA, MF. MKT. 103/37, 31 Teşrinievvel Sene 1304 (12 Kasım 1888).

bitimine kadar mektebin hastane olarak kullanılmasına müsaade istiyordu.⁸⁰⁹ Şehirde yeterli binaların olmaması iki kurumu karşı karşıya getirmiş; merkezi idare ise anlaşıldığı kadarıyla inşaat bitene kadar durumun bu şekilde devam etmesini uygun görmüştü.

II. Ordu-yı Hümâyün merkez hastanesi tabib-i evveli Miralay Fano Bey'in hanımının hasta askerler ile ilgili yaptığı faaliyetlerden burada söz etmenin uygun olacağı kanaatindeyiz. Fano Bey'in hanımı, yerli ve yabancı kentin önde gelen kimselerinin eşleri ile birlikte bir cemiyet teşkil etmişlerdi. Cemiyet hasta askerler için bir hayli eşya tedarik ederek bunları Müşir Paşa Hazretlerinin hanımının başkanlığındaki "Hâdimât-ı Hastegân-ı Askerî Komisyonu"na vermişlerdi. Yine bu hanım bazı kadınlarla birlikte ikramiyeli bir piyango tertip ederek elde ettikleri para ile 220 adet çarşaf imal ettirerek yine mezkûr komisyona vermişlerdi.⁸¹⁰

Umûm Askerî Teftiş Komisyonu azasından Ferik Hasan Edib Paşa ve Miralay Ahmed Hilmi Bey bazı hususları tahkik amacıyla Edirne Vilayeti'ne gitmişler ve bu esnada hizmete girmiş olan asker hastanesini de teftiş etmişlerdi. Tahkikat neticesini bir rapor olarak komisyona sunmuşlardı. Buna göre 23 koğuş bulunan hastane de mevcut hasta sayısı 1.075 kişiydi ve bu sayının biraz fazla olduğu raporda ifade ediliyordu. Hafif hasta bulunan iki koğuş dışında yirmi bir koğuşun o dönem ağır olarak görülen bronşit, zatürrie gibi hastalıklara duçar olanlara ayrıldığı görülmüyordu. Yatak yorgan vs. malzemelerin eksiksiz olmasına karşın askerlerin üzerlerinde kış mevsiminde yalnızca bir gömlek olduğu müşahade edilmişti. Yine koğuşlarda sobalar olduğu halde hastaların bir yorgan altında ısınamadıklarına gözleriyle şahit olduklarını heyet belirtiyordu. Bu sebeple kış mevsiminde örtülmek ve yazın hastane depolarında muhafaza edilmek üzere birer adet fanılanın, ayrıca askerlere de gömlek üzerine giyilmek üzere pamuklu giyecekler verilmesi tavsiye olunuyordu. Hastane ile ilgili eksik görülen bir başka husus da bin küsur hastanın bulunduğu bir hastanede geceleri yalnızca bir tabibin nöbetçi olarak kalması ve bunun da yetersiz olduğundan, hiç olmazsa iki

⁸⁰⁹ BOA, MF. MKT. 103/107, 15 Teşrinisani Sene 1304 (27 Kasım 1888).

⁸¹⁰ Tercüman-ı Hakikat, nr. 2311, 19 Şubat Sene 1301 (3 Mart 1886).

veya daha fazla tabibin olması gerektiği hususu idi. Teftiş heyeti bu konuda kendilerini uyarmıştı. Bu eksiklikler dışında hastanenin mükemmel hamam, matbah, kilar, anbar, eczane, eşya debboyu ve laboratuara sahip olduğu belirtilmişti.⁸¹¹

Oldukça yüzeysel yapılan ya da rapora bu şekilde yansıyan tahkikatta yalnızca hastanedeki hastaların melbûsâtından yani giyecekleri, hasta ve koğuş sayısı ve gece nöbet tutan tabip sayısı gibi konularda genel bilgiler verilmişti. Oysaki hastanedeki tabip sayısının yeterli olup olmaması, tıbbî teçhizatın ne düzeyde olduğu ya da eczanenin durumu gibi temel soruların cevabını görememekteyiz. Fakat yıllar sonra Edirne'den bir kişinin sefaretlerden birisine göndermiş olduğu hususi bir mektupta, Edirne Askerî Hastanesi'nde 1.000 kadar hasta olduğunu ve bunlara gerektiği şekilde ihtimam gösterilmediği, hastane içerisinde bir ameliyathane bulunmadığı gibi bulaşıcı hastalığa yakalanmış hastalarla diğerlerinin aynı yerde bulundukları gibi önemli ithamlar vardı. Bu ithamlar karşısında Sadaret, Edirne Vilayeti'nden konunun araştırılarak sefarete ve kendilerine bilgi verilmesini istemişti. Edirne Vali Vekili ve II. Ordu Müşiri Arif Paşa hastanede 30'dan fazla uzman hekimin bulunduğunu, hastalıkların teşhis ve tedavisinin dikkatli bir şekilde yapıldığını, iddianın aksine hastanede ameliyathane bulunduğu gibi yapılan ameliyatlarında tamamen fenni usullerde icra edildiğini söylüyordu. Yine dâhili, harici, ayni (gözle ilgili), azani (kulakla ilgili), efrenci (frengiyle ilgili) hastalıklara yakalanmış kimselerin illetleri gereği fen dairesinde başka başka koğuşlarda bulunuyorlardı. Vali kısa bir süre evvel padişahın emriyle hastanelerin teftişi için Edirne'ye gelen Haydarpaşa Hastanesi tabib-i sânis Miralay İsa Ruhi Bey'in teftişinde bu hususların bizzat kendisi tarafından da görüldüğünü ifade ediyordu. Paşa hastanede yatan hasta sayısının mektupta doğru olması hasebiyle bunu yazan kimsenin hastaneden birisi olmasından şüpheleniyordu. Amacı da hastanenin durumunu dost ve düşmana karşı kötü olarak göstermekti. Teftiş yapan İsa Ruhi Bey'de valiyi teyit ediyor ve hastanenin gayet muntazam hizmet verdiğini, görevlilerin takdire şayan vazifelerini ifa ettiklerini bildiriyordu.⁸¹² İstanbul'da bir sefarete yazılan bu

⁸¹¹ BOA, Y. MTV. 48/74, 16 Şubat Sene 1306 (28 Şubat 1891).

⁸¹² BOA, BEO, 2314/173535, 13 Nisan Sene 1320 (26 Nisan 1904).

mektub kişisel bir nedenden ötürü mü ya da devletin “itibar”ına Avrupalılar nezdinde gölge düşürmek maksadıyla mı veyahut da bir hakikati ifade etmek için mi yazılmıştı? Vali Arif Paşa’nın, merkezden teftiş için gelen bir tabibin hastane hakkındaki müspet görüşlerini de ekleyerek vermiş olduğu cevapta yine devletin batılilar karşısında güç duruma düşmesini önlemeye yönelik bir refleks miydi? Elimizdeki vesikalardan bu konuda bir şey söylemek oldukça zor görünmektedir. Fakat Dr. Rifat Osman’ın aynı yıl içerisinde görevli olarak gittiği Edirne Merkez Asker Hastanesi ile ilgili söyledikleri bu konuda bir fikir vermektedir. Dr. Rifat Osman şunları söylüyordu: *“Hastane operatörü Tabip Binbaşı Artin Efendi’nin çabalarıyla cerrahi servisi biraz düzenli idi. Öbür servisler ise, uygar ülkelerin belki üç yüz yıl önceki hekimlik düzeyine benzer şekilde idi. Avrupa’nın on yataklı bir hastanesinde, kimyahane, bakteriyolojihane gibi günümüz hekimliğinde bir hastane için vazgeçilmez olan bilimsel kuruluşların hiçbiri, isim olarak olsun yok idi. 1906-07 tarihinde döndüğüm zaman, sağlık kurulunun ve hastanenin teşkilatını tamamen değişmiş buldum. İşte bu tarihten başlayarak, dostum Edirneli Dr. Ahmet Refik Bey ile birlikte kimyahane ile bakteriyolojihane temelini atıp, röntgen ışını dairesini yapıp kurmaya başladık.”*⁸¹³ Dr. Osman’ın bu sözleri bize hastanenin teftiş sonucunun ve vali paşanın sözlerinin aksine hiçte iyi bir durumda olmadığını göstermektedir.

Edirne Vilayeti’nin II. Ordu Merkezi ve cesameti sebebiyle kaza ve nahiyelerde ortaya çıkacak her türlü hastalığın teşhisiyle gerekli tedbirleri alacak Ordu-yı Hümayun Asker Hastanesi (Merkez Hastanesi) tabiplerinden Miralay Covani, tabib-i sânisî kaymakam Aziz Bey, Operatör Binbaşı Artin, bakteriyolojihanesi memuru kolağası Hüseyin, sıhhiye müfettişi Arastidi ile belediye tabiplerinden Cemal, Hancıyan ve memleket tabiplerinden Doktor Dimsa, Jivyan Naum ve Tomas Efendilerden oluşan bir “Cemiyet-i Tıbbiye-i Mülkiye” teşkil olunmuştu. Cemiyetin “Heyet-i Tıbbiye-i Dâime” ismiyle kurulduğunu ve şimdilik haftada bir defa belediye dairesinde toplanacağını vilayet gazetesi de duyurmuştu.⁸¹⁴ Vilayet idare Meclisi tarafından cemiyetin belediye dairesinde toplanması ile

⁸¹³ Kazancıgil-Gökçe-Bilar, a.g.e., s. 113-114.

⁸¹⁴ Edirne, nr. 1107, 14 Mart Sene 1318 (27 Mart 1902).

birlikte her on beş günde bir rapor tanzimiyle bunu vilayete vermesi uygun bulunmuştu. İctimâ edip göreve başlayan cemiyet, merkezden Dersaadet Tıbbiye-i Mülkiyesince bir talimat kaleme alınarak gönderilmesini talep etmişti. Merkezden bir talimat hazırlanıp gönderilmesini bekleyen vilayet hiçte beklemediği bir cevap almıştı. Sadaret Edirne Vilayeti merkez ve mülhakatında sağlık işlerinin yürütülmesi için belediye tabiplerinin gönderilerek vazifelendirildiğini ve hatta bu meselenin bir kat daha temini için sıhhiye müfettişi tayin edilmiş olduğuna binaen Cemiyet-i Tıbbiye teşkiline lüzum ve hacet olmadığını bildiriyordu.⁸¹⁵

1913'te Edirne'nin Bulgarlar tarafından işgali üzerine terk edilen hastane I. Dünya Savaşı sırasında tekrar faaliyete geçmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarında hastane binası bir ara jandarma okulu olarak kullanılmış ancak günümüzde temeline kadar yıkılmış ve kaderine terk edilmiş vaziyettedir.⁸¹⁶

3.1.2.3. Edirne Gureba Hastahanesi

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin dikkat çeken bir biçimde hastane kurma faaliyetleri içerisine girdiği görülmektedir. İzmir, Bursa, Edirne gibi şehirlerde gureba hastaneleri ismiyle devlet hastaneleri açılmıştı. II. Abdülhamid döneminde Hamidiye ismi verilerek açılan hastanelerin sayıları giderek artmıştı.⁸¹⁷ Gureba hastanesinin Edirne'de kuruluşunun tarihi aslında 1867 yılına kadar gider. Şöyle ki imparatorlukta vilayet idare sistemine geçişle birlikte vilayetlerde, liva ve kazalardan gelecek temsilcilerin katılımıyla Vilayet Umum Meclislerinin toplanması kararlaştırılmıştı. Bu mecliste her temsilci kendi bölgesinin sorunlarını dile getirecek ve bunların çözümü vs. tartışılacaktı. Bu karar gereği Edirne Vilayeti'nde de mülhak liva ve kazalardan gelen temsilcilerin katıldığı meclis-i umûmi-i vilayet 1283 yılında ilk kez toplanmıştı. Toplantıda alınan kararlardan birisi de vilayette bir ıslahhane ve hastane-i umûmi inşası idi. Hastane ve ıslahhanenin masrafına da ceza-yı nakdî, esnaf tezâkiri hâsılatı, kurban derileri ve zaptiye askeri için daha evvel mahkûmlara diktirilen kundura

⁸¹⁵ BOA, DH. MKT. 524/39, 18 Mayıs Sene 1318 (31 Mayıs 1902).

⁸¹⁶ Gökçe, Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Edirne'de Kurulan Sağlık ve Sosyal Yardım Kurumları, s. 25.

⁸¹⁷ Aydın, Tanzimat ve Sağlık Hizmetleri, s. 451-452.

ve çizmelerden elde edilecek hâsılatın verilmesi gibi birtakım gelir kaynaklarının tahsis olunması düşünülmüştü.⁸¹⁸ Ancak vilayet umûm meclisleri birer danışma meclisi niteliğindeydi. Meclisin aldığı kararların uygulanması için merkezin onayı gerekmekte idi.⁸¹⁹ Alınan ıslahhane ve hastane kurulması kararı hemen uygulanamamıştı.⁸²⁰ Boş ve harap olan Mekteb-i İdadiye-i Şâhâne tamir olunarak Mekteb-i Sanayi ittihaz olunmuş ve 1873 tarihine kadar 30 kadar çocuğun yatak, elbise vs. kendilerine verildiği gibi, ustalar tayiniyle talim-i sanayiye başlanmıştı. Şehrin en mürtefi (yüksek) ve havadar olan mevkiinde daha önce satın alınan arsa üzerinde inşa olunan hastane ise ancak 16 Haziran 1873 (H. 19 Rebiülahir Sene 1290) tarihinde dualarla hizmete açılmıştı.⁸²¹

1877-1878 Osmanlı-Rus harbi sırasında harap olan hastane Rusların şehri boşaltmasından sonra tekrar faaliyete geçebilmişti.⁸²² Ancak hastanenin talihsizliği bununla bitmemiş H. 1300 (M. 1883) yılı başında kazaen çıkan bir yangın neticesinde bir kısmı harap olan hastane binası, aynı yıl ortasında bir kadın hastanesi ile birlikte yeniden inşa olunmuştu. Erkekler için 60, kadınlar için 30 yataklık koğuşlar yapıldığı gibi müdür ve memurlara mahsus bir daire ile eczane ve hamam da yeni hastanede bulunuyordu.⁸²³

H. 1300 (M. 1883) yılında yayınlanan vilayet salnamesine göre, bir müdür tarafından yönetilen (Belediye Hastanesi olarak da bilinen) Gureba

⁸¹⁸ BOA, İ. MVL. 577/25885, 22 Mayıs Sene 1283 (3 Haziran 1867).

⁸¹⁹ Edirne Vilayet Umûm Meclisi'nin kuruluşu, toplanması, görev ve yetkileri, alınan kararlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. birinci bölüm.

⁸²⁰ Edirne tarihi ile ilgili bazı eserlerde Gureba Hastahanesin kuruluş tarihi -kaynak gösterilmeden- muhtemelen Vali Hurşit Paşa başkanlığında toplanan bu umum meclisin kararına binaen yanlışlıkla "1283 (M. 1866)" şeklinde verilmektedir. Bkz. Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s. 64.; Ratip Kazancıgil, *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel*, s. 38, 41. Osman Nuri Peremeci ise 1284 (M. 1868) tarihini vermektedir. Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 348. Oysa Meclis-i Umûmi'nin ilk toplantısından dört sene sonrası tarihli bir vesikada Edirne şehrindeki sur harabesinin yıkılıp taşlarının ve arsasının parça parça satılarak, inşasına lüzum görünen fukara hastanesi inşaatı masrafına ve ıslahhane muhasssesatına karşılık olunmasına dair meclis-i idare-i vilayetten vârid olan mazbatadan bahsediliyordu. BOA, ŞD. 1905/10, 25 Muharrem Sene 1287 (27 Nisan 1870), BEO. AYN. d. No: 821, s. 127, 17 Safer Sene 1287 (19 Mayıs 1870).

⁸²¹ BOA, İ. DH. 670/46697, 11 Cemaziyelevvel Sene 1290 (7 Temmuz 1873), İ. DH. 670/46687, 11 Cemaziyelevvel Sene 1290 (7 Temmuz 1873).

⁸²² Kazancıgil, *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları...*, s. 41.

⁸²³ EVS, Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 143.

Hastanesinde birer adet tabip, cerrah, eczacı, alım satım işlerinden sorumlu memur ile altı erkek ve üç kadın hademe bulunuyordu.⁸²⁴ Bir yıl sonra bu personele bir eczacı ile müdür-i sâni unvanıyla bir idareci eklenirken⁸²⁵ sonraki yıllarda personel listesinde bir operatör ile ayrıca birer imam ve papaz görmekteyiz.⁸²⁶ Hastane her gün sabah 9.00-12.00 ile öğleden sonra 14.00-16.00 saatleri arasında poliklinik hizmeti veriyordu. Gece-gündüz nöbetçi bir hekim bulunduğu gibi pazartesi ve perşembe günleri sabahdan öğleye kadar çocuklara ücretsiz çiçek aşısı hizmeti de veriliyordu. Hastanede iki sınıf hasta bulunuyordu. Birinci sınıf hastalar özel odalarda bulunuyordu ve bunlardan günlük tedavi ücreti 100 kuruş, ameliyatlar içinde 300 ile 500 kuruş arasında değişen ameliyat ücreti alınıyordu. Genel koğuşlardaki ikinci sınıf hastalardan günlük tedavi ücreti cerrahi hastalarından 80 kuruş, dâhiliye hastalarından 60 kuruştı. Fakir hastalar ise gureba kısmında ücretsiz tedavi ediliyordu.⁸²⁷ Hastaneye 1890 yılında mart ayından şubat sonuna kadar kadın ve erkek fukara 687 hasta yatmış bunların 563'ü tedavi görerek taburcu olmuş kalanların 98'i vefat etmiş, 26'sı ise tedavi altında hastanede tutulmuştu. Aynı yıl içinde 11.912 hasta ücretsiz muayene edilmiş ve 11.900 reçete yazılarak parasız ilaç verilmişti.⁸²⁸ 1892 yılına ait bir istatistikte ise şubat ayı boyunca 680 hasta başvurmuş ve bunların muayeneleriyle tedavileri yapılmıştı. Yine hastanenin eczanesinden 246 reçete yazılarak ilaçları verilmişti.⁸²⁹

Hastanenin mevcut personel sayısı ile bu hizmetleri tam olarak veremeyeceği açıktı. Tabip sayısı yetersizken bu tabiplere Gureba Hastanesindeki vazifeleri dışında cürm-i meşhûd, vukuat-ı cinaiye gibi adli durumlarda tıbbi muayene ile de görevliydi. Belediye dairesi iki tabibin hem adli hem de gureba hastanesinde tabiplik yapmaya güçlerinin yetmeyeceğinden bahisle Edirne

⁸²⁴ EVS. Def'a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 79.

⁸²⁵ EVS. Def'a 10, Sene H. 1301 (M. 1884), s. 87.

⁸²⁶ EVS. Def'a 27, Sene-i Maliye 1317 (M. 1901), s. 73.

⁸²⁷ Kazancıgil-Gökçe-Bilar, a.g.e., s. 84.

⁸²⁸ Kazancıgil, *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları*, s. 44.

⁸²⁹ Nilüfer Gökçe, "Edirne Belediye Hastanesi'nin Tarihi Üzerine: Hastane İle İlgili Olarak Edirne Gazetesinde Yayımlanan Belgeler", *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 21 (1-3), Yıl 2004, s.38.

Adliye Müdüriyeti'nden bu konuda bir çözüm istiyordu.⁸³⁰ Öte yandan Edirne Merkez Askeri Hastanesi tabiplerinden Yüzbaşı Bahaeddin Efendi de Belediye Hastanesine giderek müracaat eden fukara ve muhtaçların ücretsiz tedavi edilmesinde yardım ediyordu.⁸³¹ Maddi imkânları zaten kısıtlı olan hastaneye, darp olunmuş ya da yaralanmış insanların tahsil olunamayan tedavi ve ilaç masrafları da fazladan bir külfet oluşturunuyordu. Vilayet merkezden, belediyenin varidatının kısıtlılığından bahisle sarf edilen ve de bundan sonra bu şekilde sarf olunacak meblağın mal sandığından karşılanmasını talep etmişti.⁸³² Beklediği cevabı bir türlü merkezden alamayan vilayet talebini yinelemişti.⁸³³ Bu çeşit hastaların tedavilerinde yapılan masrafların belediye tarafından ya da belediye adına Dâhiliye Nezareti'nden ödendiği vilayetler adliye müfettişliklerinin cevaplarında gösterildiğinden bahisle şimdiye kadar nasıl ifa edilmiş ise bundan sonrada o şekilde icra edilmesinin lazım geleceği cevabı verilmişti.⁸³⁴ Ayrıca fakir, muhtaçlar dışındaki kimselerin mutlaka belediye hastanesinde tedavi olmaları gibi bir mecburiyetin olmadığı, insanların diledikleri tabibi seçerek isterlerse hanelerinde tedavi olabilecekleri belirtiliyordu. Adliye Nezareti, adliyece gönderilen yaralıların hastane masraflarının yaralayanlardan tahsili için adliye mahkemelerine başvurmak zorunda kalacaklarını, üstelik mahkemeleri sonunda bunların suçsuz bulunmaları durumunda ise tahsilinin mümkün olmaması ya da uzun bir süre alacağını söylüyordu. Belediye Hastanesinin bu gibi birtakım müşkilât yaşamaması için fakir ve “bî-kudret” olanların tedavi edilmeleri, maddi kudretleri yeterli olanların tedavilerinde ise seçimi hastanın kendilerine bırakılması uygun görülmüştü.⁸³⁵

Hastanenin eksiklerinin giderilmesinde devletin yanında şehirdeki yerli ve yabancı yardımseverlerin bağışlarının katkısı da oluyordu. Örneğin Kontes Konarseka ile oğlunun Edirne Hastanesine hediye ettiği 100 adet velens (bir

⁸³⁰ BOA, DH. MKT. 2218/33, 21 Haziran Sene 1315 (3 Temmuz 1315).

⁸³¹ Bahaeddin Efendi bu hizmetine karşılık 5. Rütbeden mecidi nişanıyla taltif edilmişti. BOA, DH. MKT. 718/40, 21 Mart Sene 1319 (3 Haziran 1903).

⁸³² BOA, DH. MKT. 2340/69, 19 Nisan Sene 1316 (2 Mayıs 1900).

⁸³³ BOA, DH. MKT. 2411/32, 21 Eylül Sene 1316 (4 Ekim 1900).

⁸³⁴ BOA, DH. MKT. 2491/103, 19 Mayıs Sene 1317 (1 Haziran 1901).

⁸³⁵ BOA, DH. MKT. 2391/106, 6 Ağustos Sene 1316 (19 Ağustos 1900).

çeşit battaniye) nedeniyle kendilerine nişan verilmesi talebi Edirne Valisi tarafından merkeze iletilmişti.⁸³⁶

1908 yılında Edirne'ye gelen Sultan Reşad, Selimiye Camii'ne Cuma selamlığına giderken kucağında hasta çocuğu ile bir kadın görmüş ve bundan duyulan padişah hastane bahçesine hasta çocuk ve kadınlara bir pavyon yapılmasını istemişti. Ayrıca inşaat için bizzat 2.500 lira bağışta bulunmuştu. Hastane yakınındaki 8 ev satın alınıp genişletilmiş ve bu arsa üzerinde Dr. Rifat Osman'ın çizdiği proje uygulanarak 25 yataklı Reşadiye Pavyonu yapılmıştı. Kuruluşundan itibaren Edirne Belediyesi tarafından karşılanan hastanenin masrafları Cumhuriyet'in ilk yıllarında belediye ve il özel idaresince karşılanmıştı. 1929 'da tamamen il özel idaresine bırakılan hastane Memleket Hastanesi adını almıştı. Daha sonra yeni hastane yapılmış ve eski hastane yıkılarak arsası üzerinde Kız Sanat Enstitüsü inşa edilmişti.⁸³⁷

3.1.2.4. Edirne Fransız Hastanesi

Tanrıya adanmış Assompsiyon rahibelerinin yönetiminde bulunan Fransız Hastanesi⁸³⁸ Edirne'de Kiyak'ta, Ağa Hamamı Caddesinde Berkuk Ağa Mahallesiinde bulunuyordu. Fransız rahibelerine terk olunan arsa üzerine yapılan hastanenin kadınlara ve erkeklere mahsus bölümleri vardı ve kadınlara ayrılan kısmı zamanla harap olmuştu. Kadınlara mahsus kısmın yıkılarak bu arsa üzerine çatıya kadar 13 metre yüksekliğinde, 20 metre genişliğinde ve 18 metre uzunluğunda masrafının da söz edilen Fransız rahibeleri tarafından karşılanacağı bir binanın yapılması düşünülmüştü. Bir plan hazırlanarak bina inşası için ruhsat talebinde bulunulmuştu. Şûrâ-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nde görüşüldükten sonra gereken ruhsat verilmişti.⁸³⁹ Çok kısa bir müddet sonra evvelce hazırlanan plan üzerinde daha çok şekil olarak küçük birkaç değişiklik yapılarak tekrar izin alınmıştı.⁸⁴⁰

⁸³⁶ BOA, Y. MTV. 91/64, 19 Şubat Sene 1319 (3 Mart 1903).

⁸³⁷ Kazancıgil, *Edirne İlindeki Sağlık Kurumları*, s. 44.; Kazancıgil-Gökçe-Bılar, a.g.e., s. 87.

⁸³⁸ Balta, a.g.m., s. 242.

⁸³⁹ BOA, İ. HR. 402/20, 26 Nisan Sene 1322 (9 Mayıs 1906).

⁸⁴⁰ BOA, BEO. 2853/213941, 16 Mayıs Sene 1322 (29 Mayıs 1906).

1908 yılında hastane yeniden düzenlenmiş, yatak sayısı 45'e çıkarılmıştı. Hastanede görevli tüm hekimler için ayrı odalar yapılarak hizmet verecekleri gün ve saatler belirlenmişti. Devrine göre oldukça modern olduğu belirtilen bir ameliyathanesi olduğu gibi fizik tedavi için özel odalarda inşa edilmişti. Hastane üç sınıf hasta kabul ediliyor; birinci sınıf hastalar için günlük 25, ikinci sınıf için 15, üçüncü sınıf için ise 10 kuruş ücret talep ediliyordu.⁸⁴¹

3.1.2.5. Hapishane Hastanesi

Edirne'de varlığı arşiv vesikalarına ve vilayet yıllıklarına yansıyan bir başka sağlık kurumu da "hapishane hastanesi"dir. H. 1306 (M. 1889) tarihli Edirne Vilayet Salnamesinde bu konuda *"hapishane memurlarına mahsus dört oda ve bir hastahaneyi şamil olarak vali-i âli-i müşârünileyh canibinden mükemmel bir daire inşa ettirilmiştir"* şeklinde bir ifade bulunmaktadır.⁸⁴²

Hapishanelerdeki mahkûm sayısının kesretinden dolayı mahkûmların sağlığının korunmasında birtakım güçlükler yaşanması kaçınılmaz oluyordu. Örneğin 1891 senesinde vilayet hapishanesinde bulunan mahbusinin fazlalılığından dolayı hastalık çoğalmakta ve hıfzıssıhha noktasında müşkûlat görülmesi nedeniyle Adliye Nezaretinin de onayıyla 33 mahkûmun Trablusşam'a gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁸⁴³ Bu gibi vakaların önüne geçilmesi için hapishanelerin bitişğinde ya da içerisinde "hastaneler" yapılmıştı. 1898 tarihinde Edirne Vilayeti İdare Meclisince hazırlanan ve merkeze gönderilen pusulada vilayet merkezi ve mülhak kazalarda mevcut hapishane hastanelerinin yanısıra nerelerde yenilerinin yapılması ve nerelerde de tamir edilmesi ya da ilaveler yapılması gerektiği hakkında bilgi verilmişti.⁸⁴⁴ Buna göre;

Edirne Vilayeti Merkezi, Merkez-i Vilayet hapishanesi bitişğinde ihtiyaca kâfi derecede hastane binasının mevcut olduğu

Ortaköy Kazası, Derdest olan muhabere neticesi üzerine hükümet konağının inşası halinde hastanenin dahi keşf olunabileceği

⁸⁴¹ , Kazancıgil-Gökçe-Bilar, a.g.e., s. 89-90.

⁸⁴² EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 142.

⁸⁴³ BOA. DH. MKT. 1833/48, 6 Mayıs Sene 1307 (18 Mayıs 1891).

⁸⁴⁴ BOA. DH. TMIK. S. 19/4, 12 Mayıs Sene 1314 (24 Mayıs 1898), lef 2.

Havza Kazası, 5.000 kuruşla müceddeden hastane inşası mümkün olacağı ve tababet vazifesi, beledi tabibi tarafından ifa olunduğu surette hademe, aşçı, muâllecât ve me’kûlât için daimi olarak şehri 1.000 kuruş masrafa ihtiyaç olacağı

Cisr-i Ergene Kazası, 312 senesi zarfında müceddeden inşa edilen hapishane içinde bir oda hastaneye elverişli ise de şimdilik iki yataklık levazım ve mefruşât ve karyola için münasip bir tahsisat itası lüzumu

Mustafa Paşa Kazasında hapishane bitişiğindeki arsa üzerine 13.456 kuruşla bir hastane inşası gerektiği

Dimetoka Kazası, Kırcaali’de 4.949 kuruşla müceddeden hastane inşası lüzumu

Kırkilise Liva Merkezi, liva hapishanesi içinde hastane mevcut ve kâfi olduğu

Baba-yı Atik Kazası’nda zaten müceddeden hapishane inşası lazım geldiğinden hapishane ile hastane inşa olunmak üzere icra ettirilen keşifte 16.875 kuruşun sarfı gerektiği

Lülebergos Kazasında da hapishane külliye muhtac-ı ıslah olduğundan yeni gibi olmak üzere ma’ hapishane hastane inşası için 10.874 kuruş lüzumu

Midye Kazasında hapishane ile hastane ıslahı için 14.800 kuruş lüzumu

Tırnova Kazasında mevcut hapishanenin hapishane ve hastane olmak üzere ıslahı için 1.700 kuruş gerektiği

Vize Kazası hapishanesi hastane içinde kâfi olup bazı ilaveler zımında 703 kuruşla lüzum olduğu

Ahtapolu, hastaneye lüzum olmadığı

Dedeagaç liva merkezi hapishanesi içinde bir koğuşun 2.500 kuruşla hastaneye çevrilmesi

Sofulu Kazası hapishanesi civarında 3.000 kuruşla müceddeden hastane inşası ihtiyacı

İnöz Kazasında 1.500 kuruşla

Gelibolu liva merkezi, liva hapishanesi bitişiğindeki mevcut binanın 3.000 kuruşla hastane haline ifrağı mümkün olduğu

Keşan Kazasına 15.000 kuruşla müceddeden hastane inşası lüzumu

Mürefte Kazasına 10.000 kuruşla müceddeden hastane inşası gereği

Şarköy Kazasına 7.500 kuruşla müceddeden hastane inşası

Eceabad Kazasına kezalik 7.500 kuruşla müceddeden hastane inşası

Tekfurdağı Sancağı liva merkezi hapishanesi içinde zaten hastane ittihaz olunmuş bir mahallin bulunduğu ancak tamir, ıslah ve noksanlarının ikmali için 3.000 kuruşun sarfına lüzum olduğu

Hayrabolu Kazasında 21.000 kuruşla ma' hapishane hastane inşası Dâhiliye Nezaretine yazılmıştı

Malkara Kazasında mevcut hapishane üzerine biri tevkifhane ve diğeri hastane olmak üzere iki oda inşası için 10.000 kuruşun sarfı

Çorlu Kazasında müceddeden hükümet dairesi inşası düşünüldüğünden hapishane ve hastanenin beraber yapılması gereği

Gümölcine liva merkezinde hapishane içinde hastane mevcut olduğu

Eğridere Kazasında 2.500 kuruşla müceddeden hastane inşasının gereği

Sultanyeri Kazasında tamiren 4.088 kuruşla hastane inşası

Rubçoz Kazası merkezinde muntazam hapishane yok ise de mahkumîn ve mahbusiyetin hal-i mahbusiyetleri imtidâd etmemekte olduğu gibi hasta zuhurunda askeri tabibine muâyene ve tedavi ettirmek suretiyle idare-i maslahat olunabileceği

İskeçe Kazasında 20 bin kûsür kuruşla hapishane inşası muhaberede olduğundan yetki verildiğinde bununla bir hastane koğuşu ilavesi de mümkün olduğu

Ahi Çelebi Kazasında 27 bin kûsur kuruşla yapılması muhaberede olan hapishanenin inşasına mezuniyet verildiğinde bir odasının hastane ittihazının mümkün olduğu

Darıdere Kazasında hükümet konağı inşası hakkında derdest olan muhaberenin neticesine göre hapishane ve hastane işine bakılacağı mahallinden bildirilmişti.

Kayıtlarda her ne kadar “hapishane hastahanesi” tabiri kullanılsa da yine kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla hastaneden ziyade bunlar daha çok tesis olduğu mahallin ve hapishanenin büyüklüğü nispetinde kurulmuş olan bir nevi revirdir. Vilayet merkezinde ve mülhak kazalarda yapılan ya da yapılması tasavvur olunan hastanelerin ne kadar yeterli olduğu personel sayısı, sahip oldukları teçhizat vb. konularda maalesef elimizde bir malumat bulunmamaktadır. Bu konuda Edirne vali vekili tarafından sadarete gönderilen bir tahrirattaki ifadeler bu konuda bize bir fikir vermektedir. Vali vilayet merkezindeki hapishane-i umuminin kapasitesinin hıfzıssıhha açısından ancak 250 ve nihayetinde ancak 300 nefer mahkûm olduğu halde hapishanedeki mahkûm sayısının 608 raddesinde olduğunu söylüyordu. Bu durumun devamı halinde hastalık zuhuruyla ölümlere sebebiyet vereceğine dair hapishane müdüriyetiyle sıhhiye müfettişliğinden verilen müzekkire de bunun ifade edildiğini bildiriyordu.⁸⁴⁵ Yine vilayet gazetesinde çıkan bir haber, mevcut hapishane hastanesinin yetersiz olduğunu gösteriyordu. Haberde vilayet merkezinde hapishane-i umumi de mahpuslar için hastane ittihaz olunan mahallin yeterli büyüklükte olmadığı gibi, gerekli sıhhi şartlara da sahip olmamasından ötürü vilayetin dikkatini çektiğinden bahsediyordu. Haberin devamında, hapishanenin bazı koşullarının tevsii ile üzerine hastane olarak kullanılmak üzere bir kat ilave edilmesi gerektiği ve bunun içinde 46.950 kuruşa ihtiyaç olduğu söyleniyordu. Edirne Vilayet İdare Meclisi tarafından alınan kararla inşaat, Jandarma Kumandanı Miralay Hulki Bey’in riyaseti altında Polis Müdürü Bekir Sıdkı, Hapishane Müdürü Zekeriya, vilayet-i celile yaverlerinden

⁸⁴⁵ BOA, DH. TMIK. S. 49/55, 23 Teşrinievvel Sene 1319 (5 Kasım 1903).

Yüzbaşı Şevki Efendilerle nafiadan seçilecek bir mühendisten mürekkebi bir komisyonun nezaretinde icra edilecekti.⁸⁴⁶

Tasavvur olunan inşaatın aynı yıl içerisinde tamamlandığını görüyoruz. Edirne Vali Vekili, Dâhiliye Nezaretine vilayet merkezinde hapishane-i umumi bitişiğinde, hasta mahbûsîn için mükemmel bir tarzda inşa ettirilen hastanenin resmi açılışının padişahın doğum gününe tesadüf eden bir günde icra edildiğini dile getiriyordu. Öte yandan inşaatta hizmetleri görülen (kurulan komisyonun üyeleri) Vilayet Jandarma Kumandanı Sabıkı Mirliya Hulki Paşanın üçüncü rütbeden Mecidi ve Polis Müdürü Bekir Sıdkı ve Jandarma Seyyar Taburu Binbaşısı Hacı Ali ve Vali Vekili Yaveri Jandarma Yüzbaşılardan Şevki Efendilere dördüncü rütbeden bir kıta Nişan-ı Âli-i Osmânî ihsanı ve nafia mühendislerinden Ferid ve Hapishane Müdürü Zekeriya Efendilere de rütbe-i salise tevcihi ile taltifleri istenilmişti.⁸⁴⁷

3.1.3. Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele

Çiçek, kolera, veba, sarıhumma, karahumma (tifo), racihumma ve humma (sıtma) gibi bulaşıcı hastalıklardan birinin görüldüğü bir taşıma aracındaki yolcuların ya da bu hastalıkların görüldüğü bir ülkeden gelen yolcu ve eşyaların girmek istedikleri ülkenin halkıyla temas etmesini önlemek amacıyla belirli bir yerde veya gemilerinde bir müddet tecrit edilirlerdi.⁸⁴⁸ Eski dönemlerde salgın ve bulaşıcı hastalıklara karşı en yaygın önlem hastalıklı yeri terk etmektir. Bu durumun ise hastalığa neden olan mikrobun başka bölgelere taşınması gibi bir olumsuz etkisi oluyordu. 1573 yılında Edirne'nin Hasköy taraflarında yaşanan veba salgını sebebiyle bölgede yaşayan köylüler bölgeyi terk ederek göç etmişlerdi. Bölgenin boş kalması da eşkıyalığın türemesine sebebiyet vermiş ve merkezi otorite Edirne kadısına gönderdiği 25 Mayıs 1573 tarihli hüküm ile köylülerin her nereye gittilerse derhal getirilmesi hususunda emir verilmişti.⁸⁴⁹

⁸⁴⁶ Edirne, nr. 1310, 9 Mart 1322 (22 Mart 1906).

⁸⁴⁷ BOA, DH. MKT. 1126/21, 10 Teşrinievvel Sene 1322 (23 Ekim 1906).

⁸⁴⁸ Nuran Yıldırım, "Karantina", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 2003, s. 459.

⁸⁴⁹ Orhan Kılıç, *Genel Hatlarıyla ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ 2004, s. 73.

III. Selim zamanında imparatorluğu kasıp kavuran vebanın yok edilmesi için çalışılmıştı. Rumlara ait olan Yedikule haricindeki veba hastanesi imparatorluğa iltica etmiş olan ve vebaya çare arayan hekimlere tahsis edilmişti. Fakat asıl önemli yenilikler II. Mahmud zamanında yapılmıştı. Rusya’da “kara” denilen vebadan daha korkunç bulaşıcı hastalık görülünce İngiltere, Fransa, Rusya, Nemçe sefaret tercümanları Osmanlı İmparatorluğu’ndan Rusya’dan gelecek gemilere karşı karantina uygulamasını istemişlerdi. Osmanlı-Rus Savaşının sona ermesiyle birlikte Edirne’de ortaya çıkan salgının önlenmesi için karantina uygulanmasına dair Fransa Sefaret tercümanı da girişimlerde bulunuyordu.⁸⁵⁰ Koleranın Avrupa’ya yayılmasında bir köprü konumunda bulunan imparatorlukta Sultan II. Mahmud’un emriyle karantinanın uygulanması bâbında birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Ancak halkın ve ulemanın karantinaya karşı olan olumsuz tutumlarının yıkılması için de kitaplar yazdırılmıştı.⁸⁵¹ Karantinanın şeriata uygun olduğuna dair Şeyhülislâm Mekkizade Asım Efendiden fetva alınmıştır. Nisan 1838 tarihinde de bir “Karantina Meclisi” teşkil edilmiştir. Meclis “Meclis-i Tahaffuz-ı Ūlâ” ve “Meclis-i Tahaffuz-ı Sâni” isminde iki şube olarak teşkilâtlanmıştır.⁸⁵² Meclis haftada üç gün, gereklikçe her gün toplanacaktı. Meclis-i Tahaffuz-ı Ūlâ, Hariciye Nezareti’nin denetimi ve gözetiminde kurulur iken Meclis-i Tahaffuz-ı Sâni ise bu meclisin maiyetinde olacak ve her gün toplanacaktı.⁸⁵³

Abdülmecit’in tahta geçmesinden sonra daha Tanzimat uygulama alanına konulmadan sağlık alanında İstanbul’da bazı tedbirler uygulanmaya başlandı. Ancak tedbirler İstanbul ile sınırlı kalmamış ve ülkenin başka kısımlarında da hayata geçirilmeye başlanmıştı. Anadolu’da bazı büyük kentlerde Karantina Meclisleri kurulmuş; 1838 baharında Edirne, Bursa, Aydın Erzurum, Konya, Sinop gibi birçok kent ve kasabada karantinalar çalışmaya başlamıştı. 1841-42 yılında imparatorlukta karantina bulunan yerler arasında 1.500 kuruş maaşla

⁸⁵⁰ Güliden Sarıyıldız, “Karantina Meclisi’nin Kuruluşu ve Faaliyetleri”, *Bellekten*, S. 222, C. LVIII, 1994, s. 331.

⁸⁵¹ Berkes, a.g.e., s. 188.

⁸⁵² Güliden Sarıyıldız, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Ankara 1996, s. 7.

⁸⁵³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993, s. 269.

(daha sonra 1.000 kuruş) karantina müdürü ve 1.000 kuruş maaşla bir tabibin görevli olduğu Edirne'yi de görmekteyiz.⁸⁵⁴

İmparatorlukta genel sağlığa yönelik birtakım nizamnameler çıkarılmıştır. Bunlardan ilki, eczacılığa yönelik 49 maddeden oluşan “Beledî İspençiyarlık Sanatının İcrasına Dair Nizamname” adını taşıyan 1860 tarihli nizamnamedir. Diğeri hemen ertesi yıl çıkarılan daha öncede belirttiğimiz “Tababet-i Belediye İcrasına Dair Nizamname”dir. 1871 yılında yayınlanan “İdare-i Umumiye-i Tıbbiye” nizamnamesi ile artık belediye sağlık teşkilâtı da kurulmuş oluyordu. 1881 yılına gelindiğinde “Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye” kurulmuştur. İmparatorluğun sağlık durumu üzerinde durmak, gereken önlemleri bildirmek, herhangi bir bölgede çıkan salgın ve bulaşıcı hastalık hakkındaki gerekli gördüğü tedbirleri hükümete sunmak gibi işler bu meclisin görevleri arasındaydı.⁸⁵⁵ Batı tıbbının üstünlüğüne ve imparatorlukta sağlık koşullarının düzeltilmesi için bundan yararlanılması gerektiğine inanan Sultan II. Abdülhamid tarafından iki kurum daha tesis olunmuştur. 1887’de Kuduz Enstitüsü ve 1893’te Bakteriyolojihane kurulmuştu. Burada şunu da belirtmek gerekiyor ki batının “uzmanlığına” başvurma Osmanlı geleneğine de tamamen uygundu. Sultanın hekimi Mavroyani Paşa salgın hastalıkların imparatorluk halkını kırıp geçirdiğini ve sağlıksız mahallerin yarattığı tehlikeyi anlatan bir raporu padişaha sunmuştu.⁸⁵⁶

3.1.3.1. Edirne Vilayeti Geneline Kolera

Edirne Vilayeti’nde henüz hastalık görülmeden tedbirler alınmaya başlanmıştı. Çünkü 1890’larda Avrupa ve Rusya kolera hastalığıyla boğuşuyordu. Devlet adamları da hastalığın ülkeye girmemesi için gerekli tedbirleri bir an evvel almak istiyordu. Edirne ise konumu gereği hastalığın Avrupa’dan İstanbul’a taşınmasına neden olabilirdi. Bu sebepten ötürü Avrupa’dan gelen eşyaların karantinaya alınması için Cisir-i Mustafa Paşa mevkiinde, gönderilen sıhhiye

⁸⁵⁴ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri...*, s. 308, 311.

⁸⁵⁵ Nuran Yıldırım, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları*, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, s. 1320-1321.

⁸⁵⁶ Anne Marie Moulin, “Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont, François Georjon, İstanbul 1999, s. 169-170.

memurlarının tarif ettikleri şekilde barakalar inşa edilerek yapılacak tahaffuzhanenin hangi gün yolcu kabul edebilecek duruma geleceğinin, iki gün evvelinden Sıhhiye Nezareti'ne bildirilmesi talimatı verilmişti.⁸⁵⁷ Tahaffuzhane için tedarik olunan çadırlara konulacak yataklar vs. için emval-i vilayetten 25.000 kuruş akçe sarfı gerekiyordu.⁸⁵⁸ Barakalar ve hastane inşaatının bir an evvel tamamlanması için çalışan amele sayısının artırılması istendiği gibi bu sırada kurulan 40 çadırın yetersiz olması hasebiyle 40 çadır daha talep olunuyorken 60 karyola ve yatak takımının ise 120'ye çıkarılması isteniyordu. Merkez'de vilayetten 10 Eylül'den itibaren Avrupa treniyle Dersaadet'e gelecek yolcuların tahaffuzhanede üç gün karantinada tutulmasını ayrıca yarınki (10 Eylül) trenle tebhîr aleti ve ecza-yı tıbbiyyenin gönderileceğini söylüyordu.⁸⁵⁹ Vali İzzet Paşa bir gün sonra Sadarete çekilen telgrafta tahaffuzhanenin muayene salonunun bittiğini çadırların 80'e çıkarıldığını ve eksik diğer eşyaların ise İstanbul'dan sipariş edildiğini bildiriyordu.⁸⁶⁰ Karantinanın uygulanmaya konulmasından bir süre sonra yolcuların yiyecek, içecek temininde sorunlar yaşanmıştı. Sorunun çözümü için belli bir maaşla oradaki otelcilerden bir aşçı tedarik edilmesi tavsiye edilmişti.⁸⁶¹ Karantina için o kadar çabuk harekete geçilmişti ki tecrit edilen yolcuların yiyecek-içeceklerinin tedariki için bir aşçı görevlendirilmesi tedbiri dahi alınmamıştı.

Hastalığa karşı halk bilinçlendirilmeye çalışılıyordu. Edirne, Erzurum, Van, Trabzon, Sivas, Bitlis, Ma'muratü'laziz, Kosova vilayetlerine verilen talimatta, Avrupa'da yapılan araştırmalara göre kolera mikrobunun akarsularda yaşayıp en çok su vasıtasıyla sirayet ettiği; bu sebepten suların kaynatıldıktan sonra içilmesi ve de her yerde bulunabilen ada çayının da sık sık içilmesi öneriliyordu. Bu hususların ise ahaliye köy imamları vs. kimseler vasıtasıyla duyurulması tembih ediliyordu.⁸⁶² Yine aynı amaca yönelik Edirne, İşkodra, Selanik, Kosova, Yanya vilayetlerinden kolera illetine karşı icra edilecek karantina muamelatına

⁸⁵⁷ BOA, BEO. 63/4718, 23 Ağustos Sene 1308 (4 Eylül 1892).

⁸⁵⁸ BOA, BEO. 64/4792, 24 Ağustos Sene 1308 (5 Eylül 1892).

⁸⁵⁹ BOA, BEO. 68/5075, 28 Ağustos Sene 1308 (9 Eylül 1892).

⁸⁶⁰ BOA, BEO. 68/5085, 29 Ağustos Sene 1308 (10 Eylül 1892).

⁸⁶¹ BOA, BEO. 81/6024, 20 Eylül Sene 1308 (2 Ekim 1892).

⁸⁶² BOA, BEO. 112/8338, 13 Teşrinisâni Sene 1308 (25 Kasım 1892).

dair hazırlanıp gönderilen nizamnamenin bir nüshasının vilayet gazetesinde neşrolunarak ilanı istenilmiştir.⁸⁶³ Edirne ve Cısr-i Mustafa Paşa'da da İstanbul'da ittihaz olunan sıhhi ve tahaffuz tedbirlerinin tatbik ve icrası için Miralay Bonkowski'in yanına birkaç kişi alarak gitmesi hususunda Sıhhiye Nezareti'ne, Şehremanetine talimat verilmişti.⁸⁶⁴

Bu talimattan yaklaşık bir ay sonra tahaffuzhanenin bir başka görevli tarafından teftiş edildiğini görüyoruz. Tahaffuzhaneyi teftiş etmek üzere giden zat Meclis-i Umur-ı Sıhhiye azasından başkitabet muavini Ahmed Ragıb Bey idi. Kendisi tahaffuzhanenin yolculara mahsus 10 daire, hastalara mahsus 2 hastane, 1 eczane odası, jandarma dairesi, etüv makinesi barakası, eşya anbarı olmak üzere toplam 21 daireyi havi olarak tesis olunduğunu bildiriyordu. Ayrıca karşı tarafına tahaffuzhanenin korunmasında görevli askerlerin ikametine mahsus bir de daire yapılmıştı. Tahaffuzhanede tahminen 500 yolcu ikamet edebilecekti.⁸⁶⁵ Fransa'nın Edirne Konsolosu ve eşi de Avrupa'yı istila eden kolera iletinin Edirne'ye gelmesi ve askerlere bulaşması halinde 30 kadar rahibenin askerlerin hizmetlerine hazır bulunduklarını söylüyordu.⁸⁶⁶

Ancak alınan tedbirler hastalığın Edirne'ye sirayetine engel olamamıştı. 18 Aralık 1893 tarihinde Lülebergos Kasabasıyla Hamzabey Karyesinde görülen şüpheli vakaların, sıhhiye müfettişiyle mülki ve askeri 4 tabibin raporlarından kolera olduğu anlaşılmıştı. Bulaşıklığın çevreye sirayetini önlemek için derhal kordon altına alınması da mutasarrıflığa bildirilmişti.⁸⁶⁷ Lülebergos, Pınarhisarı ve civarındaki bazı karyelerde de görülen kolera vakaları üzerine vilayetten ve bölgeden gönderilen tabiplerin yetersiz kalması üzerine Edirne Valisi Abdurrahman Paşa Dersaadet'ten Lülergos tarafına 2 tabip gönderilmesini talep etti.⁸⁶⁸ Öte yandan Dersaadet'ten Edirne'ye gelmiş olan Yahudi ailesinde 60 yaşında bir kadında kolera belirtileri görüldüğü mülki ve askeri tabiplerin hazırladıkları raporda belirtilmesi üzerine bulundukları hane kordon altına

⁸⁶³ BOA, BEO. 89/6605, 3 Teşrinievvel 1308 (15 Ekim 1892).

⁸⁶⁴ BOA, BEO. 67/5000, 27 Ağustos Sene 1308 (8 Eylül 1892).

⁸⁶⁵ BOA, Y. PRK. SH. 3/75, 3 Teşrinisânî Sene 1308 (15 Kasım 1892).

⁸⁶⁶ BOA, Y. PRK. ASK. 85/91, 4 Teşrinievvel Sene 1308 (16 Ekim 1892).

⁸⁶⁷ BOA, İ. SH. 1/25, 10 Kânunievvel Sene 1309 (22 Aralık 1893).

⁸⁶⁸ BOA, DH. MKT. 2064/97, 9 Kânunievvel Sene 1309 (21 Aralık 1893).

alınmıştı.⁸⁶⁹ 1 Ocak 1894 tarihinde koleradan bir kişi ölmüş, iki gün sonra ise yeni bir kolera vakası görülmüştü. Askerler arasında da 1894 yılının ilk günlerine kadar 18 vaka görülmüş ve bunlardan 9'u hayatını kaybetmişti. 16 Ocak 1894 tarihine gelindiğinde ise koleraya yakalanan 94 askerden 36'sı vefat etmişti.⁸⁷⁰ 17 Ocak 1894'te hastalıktan dolayı Edirne'ye İstanbul'dan tabip, ecza-yı tıbbiye, etüv makinesi, iki pulvarizatör ile birlikte birkaç fıçı da katran gönderilmesi kararlaştırıldı.⁸⁷¹ 1894'ün Nisan ayında ise Mürefte'nin Milan Köyünden kolera haberi geliyordu. 7 Nisanda bir kişi hastalığa tutulmuş, 9'unda ise iki ölüm olmuştu. 10 Nisanda hasta olanlardan bir kişi hayatını kaybederken 11 Nisanda bir kişi daha hastalığa tutulmuş keza daha evvel hastalanan bir kişi de vefat etmişti. 13 Nisanda ise dört yeni kolera vakası görülmüş ve bunlardan birisi vefat etmişti.⁸⁷² Temmuz ayına gelindiğinde, Sıhhiye Nezaretine verilen malumata göre vilayette askerler arasında 7 kişide kolera görülmüş ve bunlardan birisi hayatını kaybetmişti.⁸⁷³ Temmuz ayında kolera vakası bu kez de Museviler arasında görülmüştü. Hastalığın Macaristan'dan geldiği düşünülmüş ve Macaristan'dan ve Bulgaristan'dan gelen eşyaların Cısr-i Mustafa Paşa başta olmak üzere münasip yerlerde karantinaya alınması talimatı verilmişti.⁸⁷⁴ Museviler arasında yaşanan salgın Temmuz ayından Ağustos sonuna kadar yaklaşık bir buçuk ay sürmüştü. Bu sürede ahaliden 140 kişi hastalığa yakalanmış ve bunlardan 106'sı yaşamını yitirmişti.⁸⁷⁵ Bir başka kolera haberi bu kez Çorlu'dan geliyordu. Çorlu'da şimendüfer istasyonuna 10 km mesafede Sarılar tabir olunan mahalde çalışan 14 şimendüfer amelesinden 3'ünde kolera belirtileri gözlenmiş; bunlardan 2'si vefat etmiş ve de yapılan incelemelerde kolera oldukları kesin olarak anlaşılmıştı.⁸⁷⁶ Bir ay sonra 22-25 Ekim arasında Tırnova'da ise 5 ölüm ve 4 hasta haberi geliyordu.⁸⁷⁷ Ancak

⁸⁶⁹ BOA, Y. PRK. ASK. 95/47, 5 Teşrinisâni Sene 1309 (17 Kasım 1893).

⁸⁷⁰ Mesut Ayar, *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul 2007, s. 83.

⁸⁷¹ BOA, İ. HUS. 20/28, 5 Kânunisâni Sene 1309 (17 Ocak 1894), İ. HUS. 20/25, 9 Kânunisâni Sene 1309 (16 Ocak 1894).

⁸⁷² BOA, Y. PRK. SH. 4/80, 2 Nisan Sene 1310 (14 Nisan 1894).

⁸⁷³ BOA, A. MKT. MHM. 557/9, 13 Temmuz Sene 1310 (25 Temmuz 1894).

⁸⁷⁴ BOA, İ. HUS. 26/28, 8 Temmuz Sene 1310 (20 Temmuz 1894).

⁸⁷⁵ Ayar, a.g.e., s. 87.

⁸⁷⁶ BOA, Y. PRK. ŞH. 5/33, 10 Eylül Sene 1310 (22 Eylül 1894).

⁸⁷⁷ BOA, Y. PRK. SH. 5/5, 15 Teşrinievvel Sene 1310 (27 Ekim 1894).

Meclis-i Sıhhiye Kâtibi Doktoru İstiyapoviç'in bildirdiğine göre şehirde kolera hastalığı, nüfuslarına nispetle halktan daha fazla askerler arasında görülüyordu. Doktora göre bununda en mühim sebebi nehirlerle lağımları akmasından dolayı içme sularının sağlıklı olmamasıydı. Belediyenin şehre uzak kimi yerlerde bulunan temiz suyun tedarikine dair tedabir-i lazımeği ittihaz ettiğini söylesede Sadaretçe vilayet ve II. Ordu Müşiriyeti'nin dikkati çekilmişti.⁸⁷⁸ Temmuz ayında Edirne ve civarı karyeler ile Tırnovacık Kazasında yaşanan koleraya karşı sıhhi tedbirler almak, hastalığın çevreye yayılmasını önlemek ve de tamamen ortadan kaldırmak için Dersaadet ve Bilumum Hıfzıssıhha-yı Umûmiye Sermüfettiş Muavini Tabip Binbaşı Edirne'ye gönderildi. Tabip binbaşının dört ay kadar sonra merkeze bildirdiğine göre hastalık neredeyse yok olma seviyesine gelmişti.⁸⁷⁹

3.1.3.2. Koleraya Karşı Alınan Tedbirler

Avrupa'da ve Rusya'da kolera vakaları haberinin ulaşmasıyla birlikte imparatorlukta hastalığa karşı birtakım tedbirler alınmıştı. Bu tedbirlerden birisi hastalığın ülkeye girmesini önlemek için özellikle limanlarda, Edirne, Selanik gibi Avrupa ile münasebetlerin yoğun olduğu kentlerde tahaffuzhaneler teşkil olunmuştur. Edirne'de coğrafi olarak çok hassas bir konumdaydı. Bu sebeple Cısır-i Mustafa Paşa'da yukarıda da bahsedildiği üzere bir tahaffuzhane kuruldu. Avrupa'da koleranın zaman zaman görülmesi üzerine Edirne mülhakatında bu tahaffuzhaneye yenileri eklendi. Sadaret tarafından ittihaz olunacak tahaffuzhanelerin mevkiinin merkezden seçilmesinin mümkün olamayacağı, duruma göre mahalli idareciler tarafından belirlenmesinin uygun olacağı ifade edilmişti.⁸⁸⁰

⁸⁷⁸ Edirne'de bulunan Meclis-i Sıhhiye Kâtibi Doktor İstiyapoviç tarafından Sıhhiye Nezaretine çekilen telgrafta Temmuz 31'inden 1 Ağustos öğlene kadar 24 saat zarfında şehirde ahaliden 3 hastalık ve 3 vefatın olduğunu askerler arasında ise 17 vukuat ve 3 vefatın meydana geldiğini bildiriyordu. 60 bin nüfusun bulunduğu şehirde ahalî arasındaki kolera vakasının tahmini 4-5 bin askere nispetle daha az olmasını şayan-ı dikkat görüyordu. BOA, Y. A. HUS. 304/97, 21 Temmuz Sene 1310 (2 Ağustos 1894).

⁸⁷⁹ BOA, Y. PRK. SGE. 6/45, 10 Teşrinisâni Sene 1310 (22 Kasım 1894).

⁸⁸⁰ BOA, BEO. 258/19328, 4 Ağustos Sene 1309 (16 Ağustos 1893).

Kolerayla mücadelede en etkin mücadele yöntemlerinden biriside dezenfeksiyondur. Bunun için gereken etüv makinesi ve pulvarizatörler 1891'de Fransa'dan getirilerek ilk olarak İstanbul ve İzmir'de tahaffuzhanelere konulmuştu.⁸⁸¹ Cisir-i Mustafa Paşa'ya da etüv ile pulvarizatör gönderilmiş⁸⁸² fakat Edirne şehir merkezinde hastalığa tutulan ya da vefat edenlerin eşyalarının dezenfekte edilmesi için yalnızca II. Orduda olan bir makine vardı ve bu makine de Edirne gibi cesim bir şehir için oldukça küçük kalıyordu. Karantina mevkii olması hasebiyle Cisir-i Mustafa Paşa'dan makinenin getirilmesi de uygun olamayacağı için şehir merkezinde kullanmak için Sıhhiye Komisyonu tarafından hazırlanan mazbata ile merkezden bir etüv makine talep edilmişti.⁸⁸³

Bulgaristan'dan trenle gelecek tüm yolcuların Cisir-i Mustafa Paşa tahaffuzhanesinde 3 gün karantinaya konulmasına, bu müddet içinde de yolcuların bulaşık elbiselerinin etüv makinesiyle dikkatlice tebhiri ve Bulgaristan ile Şarkî Rumeli sahillerinden yolcu ile gelecek gemilerinde Kavak'ta 5 gün karantina altına alınması Meclis-i Sıhhiyece kararlaştırıldı. Ayrıca yolcusuz gemilerinde 24 saat tutularak tıbbi kontrolü yapılacaktı. Deniz yoluyla gelecekler için 1-2 tahaffuzhane daha teşkil olunarak orada 5 gün karantinada tutulmaları da kararlaştırılarak Edirne Vilayeti'ne bildirildi.⁸⁸⁴ Karantinanın büyük bir titizlikle ve ciddiyetle herkese uygulandığı görülmektedir. Ancak bu kimse Almanya Sefiri olduğunda uygulamada bazı küçük farklılıklar olabiliyordu. Dersaadet'e dönecek olan Almanya Sefirinin 3 günlük karantina süresinde ikameti için Cisir-i Mustafa Paşa tahaffuzhanesinin civarında yüksekçe bir mahalde 4 odalı bir baraka inşasıyla mezkûr barakanın döşenmesi emri vilayete bildirilmişti. Ayrıca Bulgarların devleti güç duruma düşürmek için sefire fenalıklar yapabilecekleri ya

⁸⁸¹ Nuran Yıldırım, "Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri*, Ed. Esin Kahya-Sevgi Şar-Adnan Ataç-Mümtaz Mazıcıoğlu, Ankara 2006, s. 337.

⁸⁸² BOA, BEO. 67/5024, 30 Eylül Sene 1308 (11 Eylül 1892). Tahaffuzhaneye bir tebhir makinesiyle birlikte makinenin konulacağı yerin yapımı, makinenin yerleştirilmesi için birde mühendis gönderilmişti.

⁸⁸³ BOA, DH. MKT. 223/42, 22 Mart Sene 1310 (3 Nisan 1894), Kolera nedeniyle Dersaadet'ten Edirne'ye gönderilen tebhir makinesinin konulması için inşa olunan barakaya ve hastane ittihaz olunan mahallerin tamiri için 31.647 kuruş sarf olunmuştu. BEO. 383/28662, 30 Mart Sene 1310 (11 Nisan 1894).

⁸⁸⁴ BOA, BEO. 257/19258, 2 Ağustos Sene 1309 (14 Ağustos 1893).

da eşkıyanın saldırıları ihtimaline karşılık karantina müddetince iki bölük veyahut bir tabur askerle muhafaza altında tutulması istenmişti.⁸⁸⁵

Şehre gelenlerin kontrol edilmesi için kurulan tahaffuzhaneler haricinde bir başka uygulamada hastalığın ya da belirtilerinin görüldüğü yerlerin hemen kordon altına alınmasıydı. 24-25 Ekim 1893 tarihlerinde Sırık Meydanı civarında Bozacı Arnavut Veysel ile Süpürgeciler Mahallesinde bir Ermeni kadında hastalık belirtilerinin görülmesi üzerine askeri ve mülki tabiplerden oluşan bir heyet tarafından yapılan tetkik neticesinde hanelerinin kordon altına alınması kararı verilmiş ve karar derhal uygulanmıştı.⁸⁸⁶ Kordon altına alınan yer, bir hane ya da mahalle olduğu gibi askerler arasında hastalık belirtilerinin görüldüğü ve ölümlerin yaşandığı Dimetoka Askeri Hastanesinde olduğu gibi bir hastanede olabiliyordu.⁸⁸⁷

Edirne Belediyesi tarafından kolerayla mücadele doğrultusunda şehrin temizliğini incelemek, sokaklarda çöplerin toplanıp toplanmadığını takip etmek gibi birtakım görevleri olan bir komisyon kuruldu. Bu komisyon Jandarma Seyyar Binbaşı Hacı Ali Efendinin başkanlığında, Belediye Azası Tahir Bey, Vilayet Muayene Memuru Tahsin, Belediye Mühendisi Avadis Efendi ve Bir Polis Komiserinden oluşuyordu.⁸⁸⁸ Aslında Edirne’de kolera vakası henüz görülmediği dönemde Hicaz’da koleranın ortaya çıkması üzerine vilayete, 1890 yılında Sıhhiye Müfettişliğince bir takrir takdim kılındığı gibi civardaki tüm belediye tabiplerine de tahrirat yazılmıştır. Tahrirat vilayet gazetesinde aynen neşrolunmuştur. Burada hanlar, oteller, bekâr odaları, mektepler, hastaneler gibi

⁸⁸⁵ BOA, İ. HUS. 16/05, 31 Ağustos Sene 1309 (12 Eylül 1893), Barakanın döşenmesi küçük bir anlaşmazlığa neden olmuştu. Vali Abdurrahman Paşa merkeze, barakaya konulması istenilen yemek masası üzerine asma lamba, yatak odalarına şamdan, alâ cinsinden lamba abajurlu, yaldızlı ma’ takım karyola gibi eşyanın tedarikinin Cısr-i Mustafa Paşa’da mümkün olmadığını, bunun İstanbul’dan temin olunarak tahaffuzhaneye gönderilmesi için Sıhhiye Nezaretine emir verilmesini istiyordu. Kendisine verilen listedeki eşyaların bir kısmının Edirne’de bulunabileceği, onların dışında alınması düşünülen diğer eşyaların ise lüzumsuz görüldüğü ifade edilmişti. BEO. 277/20707, 2 Eylül Sene 1309 (14 Eylül 1893), BEO. 275/20579, 31 Ağustos Sene 1309 (12 Eylül 1893).

⁸⁸⁶ Nilüfer Gökçe, “1893-1894 Kolera Salgınları Karşısında Edirne’de Alınan Koruyucu Sağlık Önlemlerinin Edirne Gazetesine Yansıması”, *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, S. 7, İstanbul 2001, s. 55.

⁸⁸⁷ BOA, DH. ŞFR. 163/7, 12 Kânunievvel Sene 1309 (24 Aralık 1893).

⁸⁸⁸ Gökçe, 1893-1894 Kolera Salgınları..., s. 52.

ortak yaşam alanlarında yoğunluğun azaltılarak badana ettirilmesi, sabah akşam hâmez fenikli sularla temizlenmesi, tuvaletlere günlük iki defa zâc-ı Kıbrıs (göztaşı) döktürülmesi ve bolca suyla yıkanması, lağım sularının sokaklara akıtılmasının önlenmesi, lokantalarla çeşitli yiyecek, içecek, sebze ve meyve satılan yerlerin sık sık dolaşarak sıhhate uygun olmayan durumlara izin verilmemesi, her hafta gördükleri hastaların hastalığının cinsi ile ilgili rapor göndermeleri gibi hususlarda mahalli yetkililer uyarılıyordu.⁸⁸⁹ Yaklaşık üç yıl sonra Dimetoka ve Edirne merkezlerinde koleranın görülmesi üzerine yine yerel basında koleraya karşı halka bilgi vermek maksadıyla yazıların kaleme alındığı görülmektedir. 28 Aralık 1893 tarihli Edirne Gazetesinde daha öncekilere benzer şekilde halka; odaların havalandırılması, tuvaletlerin temiz tutulması, içme sularının kaynatılması, içerisine limon veya meyan tuzu katılmış olması, sebze ve meyvelerin kaynatılmış suyla yıkanması, sabahları yemek yemeden dışarı çıkılmaması, ağzın sirke veya limon damlatılmış kaynamış su ile çalkalanması gibi uyarı ve de tavsiyelerde bulunuluyordu.⁸⁹⁰

Hastalık emaresi görülen, şüpheli ölümlerin olduğu yahut kolera illetinin kati olarak tespit edildiği vakit yapılan şey genellikle bölgeye bir teftiş heyeti göndermektir. Heyetin görevi bölgenin sağlık koşullarını denetlemek ve gerekli önlemlerin alınmasını sağlamaktır. Bu amaçla 1894 senesinde Tabip Binbaşı Hasan Efendi Dimetoka, Sofulu, Uzunköprü, Keşan, Malkara, Kolağası Nazım Efendi Havza, Kırkkilise, Pınarhisarı, Vize, Yüzbaşı Talib Efendi ise Ortaköy, Kavak, Kırcaali ve Gümölcine'yi teftiş etmekle vazifelendirilmişlerdir.⁸⁹¹

Koleraya karşı halk uyarılırken yerel yöneticilerden mektep, hastane gibi insanların yoğun bulunduğu yerlerde kalabalığın mümkün mertebe azaltılması tavsiye ediliyordu. Şehirde en kalabalık olan mahallerden biriside okullardı. Merkezi idarenin de tavsiyeleri göz önünde bulundurulduğunda okullarla ilgili bazı düzenlemelerin yapılması kaçınılmazdı. Sıhhiye Meclisi, Edirne İdadi ve Askerî Rüşdiye öğrencilerinin sıhhatlerinin korunması için sıcaklar hafifleyinceye kadar derslerin sabah saat 11'de başlayıp saat 4'te tatil edilmesi hususunda bir

⁸⁸⁹ Ceride, nr. 3, 9 Ağustos Sene 1306 (21 Ağustos 1890), s. 21.

⁸⁹⁰ Gökçe, 1893-1894 Kolera Salgınları..., s.55-56.

⁸⁹¹ BOA, İ. HUS. 30/13, 24 Eylül Sene 1310 (6 Ekim 1894).

karar alınmıştı.⁸⁹² Fakat şehirde hastalığın ve şiddetli sıcakların sürmesinden dolayı 16 Ağustos 1310 tarihli telgrafname ile Maarif Nezareti'nden mekteplerin Eylül başında eğitime başlaması istenmiş; nezaretçe bu talep münasip bulunmuştu.⁸⁹³ Koleranın görüldüğü ve kalabalık olmasına mebni sayılarının azaltılması düşünülen bir başka yerde Edirne Merkez Hapishanesiydi. Kürek cezasıyla mahkûmiyetleri kesinleşmiş olan 72 kişiden mahkûmiyet süreleri beş seneden aşağı bulunanlarla cezalarının üçte birini tamamlamaya yaklaşmış olanlardan hariç olmak üzere ayrılan 36 kişinin kürek mevkii olarak kararlaştırılan yerlerden birisi olan Bodrum'a Dedeagaç'tan vapurla gönderilmeleri kararlaştırılmıştı.⁸⁹⁴ Binalardaki insan sayısına yönelik bazı tedbirlerden başka hükümet dairesi, hastane, askeriye, mekteb-i idadiye, rüştiye, Müslim ve gayrimüslim okulları gibi kamu binalarının kendisinde de pulverizatörler vasıtasıyla temizlik yapılmıştır.

Edirne şehrinde karantina uygulanmaya başlanmasıyla birlikte şehre Avrupa'dan ve İstanbul'dan gelen yine Edirne'den İstanbul'a ve Avrupa'ya gidecek olan trenlerin hareket saatlerinde düzenlemeler yapılmıştı. Öte yandan hastalıkla mücadelede din adamlarının yardımına başvurulmuş; camilerde hastalığın önlenmesi için dualar edilirken hastalığa karşı alınması gereken şeylerle ilgili halkı bilinçlendirecek vaazlar verilmesi istenmişti.⁸⁹⁵

Bakteriyoloji eğitimi veren, insan ve hayvan sağlığının korunması ve salgın hastalıkların önlenmesi için aşı ve serum üreten bakteriyolojihane, Pastörcüler tarafından 1891'de Saygon'da, ikincisi Rio de Janeiro'da kurulmuştur. 1893'te İstanbul'da görülen kolera salgını Sultan Abdülhamid'i endişelendirmiş olsa gerek ki padişah İstanbul'da bir tane bakteriyolojihane kurulmasını istedi. Sirkeci'de Demirkapı'daki Askeri Tıbbiye'nin bahçesinde 1894'te faaliyete geçen Bakteriyolojihanenin başına bizzat Pastör'ün tavsiyesiyle Dr. Maurice Nicolle

⁸⁹² BOA, Y. MTV. 102/57, 30 Temmuz 1310 (11 Ağustos 1894).

⁸⁹³ BOA, MF. MKT. 225/44, 1 Eylül Sene 1310 (13 Eylül 1894).

⁸⁹⁴ BOA, DH. MKT. 268/54, 25 Ağustos Sene 1310 (6 Eylül 1894).

⁸⁹⁵ Gökçe, 1893-1894 Kolera Salgınları..., s. 50, 57-58.

getirilmişti.⁸⁹⁶ Kolera salgınının görüldüğü ve aynı zamanda Avrupa'da görülebilecek bir salgının İstanbul'a taşınmasına neden olabilecek bir konumda bulunan Edirne'de de muhtemelen bu konumundan ötürü II. Ordu Süvari Topçu İkinci Taburu Tabibi Kolağası Hüseyin Efendi tarafından bir bakteriyolojihane tesis olunmuştur.⁸⁹⁷ Bakteriyolojinin kuruluşu esnasında aylık bir buçuk Osmanlı lirası kira bedeli ile belediyece kiralanan dükkân tahsis olunmuştu.⁸⁹⁸ Ancak bu tahsisat ya devamlı olamamış ya da yetersiz olmuş olmalı ki Kolağası Hüseyin Efendi İstanbul'daki Bakteriyoloji tahsilini tamamlayıp Edirne'ye dönüşünden sonra merkezden, laboratuvarın muntazam bir şekilde devam etmesi için daimi masraflarına karşılık olmak üzere Edirne Belediyesinden aylık münasip bir meblağın tahsisini ve bir de ameliyethanesinin açılmasını istiyordu.⁸⁹⁹ Vilayete laboratuvar için kaç kuruşa ihtiyaç duyulduğunun öğrenilmesinden sonra gereğinin yapılacağı ifade edilmişti.⁹⁰⁰ Bakteriyolojihane bir yandan asli vazifesini yapmaya çalışırken diğer yandan da maddi imkânsızlıklarla mücadele ettiğini görmekteyiz. Kolağası Hüseyin Efendi Bakteriyoloji-i Şâhâne Müdüriyeti'ne gönderdiği şukka da 1901 senesinde kurumun daimi masrafları için tahsis olunan 1.000 kuruşun verildiği ve noksanlarının tamamlanması içinde gereken yardımın yapıldığını fakat 1902 senesinde tayin olunan 1.000 kuruşun verilmediğini belirtiyordu. Devamında laboratuvar da zücacîye edevatı ve mi'yâr (ölçü aleti) kalmadığından bahisle yardım talep ediliyordu.⁹⁰¹

3.1.3.3. Bonkowski Paşa'nın Edirne'deki Çalışmaları

1841 yılında İstanbul'da doğan Charles Bonkowski ilköğrenimini burada tamamladıktan sonra Paris'te kimya ve eczacılık tahsil etmiştir. Ülkeye döndükten sonra özellikle 1892'de "Dersaadet ve Bilumum Vilayat-i Şâhâne

⁸⁹⁶ Nuran Yıldırım, "Bakteriyolojihane-i Şâhâne", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1994, s. 5.; Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri", *İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası*, S. 2, C. 17, İstanbul 1954, s. 291.

⁸⁹⁷ BOA, DH. MKT. 2149/73, 5 Kânunievvel Sene 1314 (17 Aralık 1898).

⁸⁹⁸ BOA, DH. MKT. 2359/58, 31 Mayıs Sene 1316 (13 Haziran 1900). Vesikada, "9 Mayıs 1316 (22 Mayıs 1900) tarihli tahriratta mezkûr idarenin (bakteriyolojihane) tesisi zımında iki sene evvel belediyece şehri ..." ifadesi bulunmaktadır ki bu da bize kurumun muhtemelen 1898 tarihinde tesis olduğunu göstermektedir.

⁸⁹⁹ BOA, DH. MKT. 2319/61, 2 Mart Sene 1316 (15 Mart 1900).

⁹⁰⁰ BOA, DH. MKT. 2343/82, 27 Nisan Sene 1316 (10 Mayıs 1900).

⁹⁰¹ BOA, DH. MKT. 602/4, 25 Eylül Sene 1316 (8 Ekim 1902).

Hıfzıssıhha Sermüfettişliği” görevine getirilmesiyle birlikte memleketin muhtelif vilayetlerinde zuhur eden salgın hastalıklarla mücadele ve bunlara karşı gerekli tedbirler alma konusunda önemli çalışmaları olmuştur.⁹⁰²

Edirne Vilayeti’nde koleranın ortaya çıkmasıyla birlikte hastalığın sirayetinin önlenmesi için sıhhi tedbirler almak, Viyana ve Avrupa’nın kolera vakaları görülen şehirlerinden geleceklerin karantinaya alınmasını sağlamak gibi vazifeleri yerine getirmek üzere Bonkowski Paşa tarafından seçilecek birkaç kişinin Edirne’ye gönderilmesi kararlaştırılmıştı.⁹⁰³ Bu karardan iki gün sonrada 24 Temmuz 1894’te gerekli fenni ve temizlik tedbirlerinin alınması için Hıfzıssıhha-i Umumiye Müfettişi Mirliva Bonkowski Paşa’nın bizzat kendisinin hareket ederek ilk trenle Edirne’ye geleceği bildirilmiştir.⁹⁰⁴ Paşa Edirne’ye gider gitmez çalışmalara başlamış ve sonuçlarını Sadarete bildirmişti. Koleranın en fazla görüldüğü yerler Manyas, Debbağhane gibi Musevi mahalleleri idi. Başka yerlerde az da olsa hastalık görölüyordu fakat bunun da kaynağı yine bu mahallelerdi. Eşraf-ı memleketin de onayı alınarak 15 jandarmayla bu mahalleler, temizlik işlemleri bitene kadar kordon altına alınmış ancak yalnızca buradan harice eşya çıkarılması yasaklanmıştı. Ayrıca 6 pulverizatör, 4 tabip, yeterli miktarda amele ve ilaç tedarikiyle bölgeye gidilip tüm hanelerdeki eşyaların dezenfekte, duvarlarında badana edileceği gibi gerekli yerlere kireç döküleceği ifade ediliyordu. Bonkowski Paşa’nın ifadesinden anlaşıldığına göre, muhtemelen kordon altına alınmaktan kaçınmak için Musevi mahallelerinde bazı hastalıktan vefatlar hükümetten saklanıyordu. Hayatını kaybeden 2 çocuk haber verilmeden mezarlığa götürülmüş ve bu hadise ancak polis tahkikatıyla ortaya çıkarılmıştı. Ahalinin su ihtiyacı, içmek için uygun olan Arda Nehriyle şehir içindeki çeşmelerden, belediye vasıtasıyla fıçılarla su dağıtılarak sağlanıyordu. Öte yandan kışlaların, hanelerin büyük kısmının lağım sularının açıkta akmakta olduğunu ifade eden paşa, tarımsal sulamada ya da hayvanların sulanması ve çamaşırların yıkanmasında kullanılan Tunca Nehrinden halkın su

⁹⁰² Bonkowski Paşa’nın hayatı ve çalışmaları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Feza Günergün, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905), *I. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara 1992, s. 229-252.

⁹⁰³ BOA, İ. HUS. 26/73, 10 Temmuz Sene 1310 (22 Temmuz 1894).

⁹⁰⁴ BOA, İ. HUS. 26/78, 11 Temmuz Sene 1310 (23 Temmuz 1894).

almaması için nehir boyunda süvari jandarmaları tarafından teftiş edilmesi gibi tedbirlerin ifa olunarak birkaç güne kadar bu tedbirlerin etkisinin görüleceğini umuyordu.⁹⁰⁵

Edirne'de kordon altına alınan evlerin çoğunun bahçesiz ve bodrum gibi yerlerden ibaret olduğunu; bunların bazılarının içerisinde de 15-20 kadar fukara ailenin mahsur kaldığından, yaz sıcağında bu vaziyetin uzun müddet devam etmesinin sakıncalarından bahseden Bonkowski Paşa, kordon süresinin İstanbul ve gittiği başka vilayetlerdeki gibi 5 güne indirilmesini talep etmişti. İlk başta kordon müddeti Edirne Sıhhiye Komisyonunda kararıyla 5 güne indirilmiş ve merkezi idare bu kararı onaylamıştı. Buna istinaden kordon süresi 5 güne indirilmiş ve bunun birçok faydası da müşahade olunmuştu. Paşanın ifadesine göre Sadarettin 2. defa gelen cevapta 5 güne indirilmesine izin verilemeyeceği söylenmişti. Dersaadet Sıhhiye kararıyla tebliğ olunan kordonun 5 güne indirilmesi izniyle birlikte ahali, tabiplere güvenmeye ve bundan önce gizledikleri hastaları kendileri haber vermeye başlamışlardı. Dersaadet Sıhhiye Meclisi'nin Edirne'nin ihtiyaçlarını bilemeyeceği gibi kendisinin aldığı tedbirler doğrultusunda yapılan bir muameleye mugayir karar vermesinin hastalığın devamına ve artmasına neden olabileceğini belirtiyordu.⁹⁰⁶ Bonkowski Paşa kordonun tekrar 10 güne çıkarılmasıyla birlikte insanların tekrar hastalarını gizlemeye başladıklarını, bunun neticesinde de gereken tedbirlerin uygulanamadığından hastalığın yeniden artış gösterdiğini söylüyordu. Cihet-i askeriye sıhhi tedbirleri büyük bir titizlikle tatbik ederken, cihet-i mülkiyenin kendilerine arz olunan tedbirlerin uygulanmasında aynı titizliği göstermemelerinden dert yakınıyordu. Paşanın mülki idareyi en çok eleştirdiği noktalardan biriside kordon altındaki insanların yiyecek, içecek gibi ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelikti. Vilayette kordon altındaki nüfusun büyük bir kısmının fakir olduğu ve pek azına ancak ekmek ve peynir verildiğini, büyük kısmının aç ve mahzur bir halde bulunduklarının idareye bildirilmesine rağmen hala perişan ve sefil hallerinin devam ettiğini üzüntüyle dile getiriyordu. Bonkowski Paşa'nın dile getirdiği problemlerden bir başkası da bürokrasiydi. Gittiği birçok şehirde

⁹⁰⁵ BOA, Y. A. HUS. 304/57, 18 Temmuz Sene 1310 (30 Temmuz 1894).

⁹⁰⁶ BOA, İ. HUS. 27/46, 21 Temmuz Sene 1310 (2 Ağustos 1894).

kısa sürede aldığı tedbirlerin yine kısa süre de semeresinin görüldüğünü, Edirne'nin de gittiği yerlere nispeten küçük bir şehir olmasına binaen kısa sürede hastalığa karşı müspet neticeler alınabileceğini ancak Dersaadet Sıhhiye Meclisi'nin kararı (kordon süresinin 10 güne tekrar çıkarılması) ve vilayetin süratle yapılması gereken her işi Dersaadet'e sorarak izin istemesi nedeniyle iş görülemeyeceğini söylüyordu. Hastalık bu gibi nedenlerle ortadan kaldırılamadığı gibi Cısr-i Mustafa Paşa'dan da kolera haberi alınmıştı.⁹⁰⁷

Bonkowski Paşa'nın Edirne'deki durum ile ilgili bu ifadeleri Sıhhiye Nezaretini "rahatsız" etmişti. Sıhhiye Nazırı imzasıyla Sadarete gönderilen telgrafnamede kordonun 10 güne tekrar çıkarılması hususunda, konunun daha sonra tekrar düşünüldüğü, tahaffuzhanelerde kolera zuhur eden fırkaların 15 gün karantina altına alınmakta olduğu halde şehir içerisinde vukuat olan hanelerin 5 gün ile iktifa olunmasının nizamnameye aykırı olduğu; Edirne eşyalarına karşı nizama göre 10 gün karantina mevzu olup, haneler etrafındaki kordonların 5 güne indirilmesi halinde karantinanın da indirilmesi gerektiği bunun ise mümkün olamayacağı söylenerek kararlarının doğru olduğu savunuluyordu. Edirne'nin 60.000 raddelerinde olan nüfusuna nazaran yaşanan hastalık vukuatının günlük birkaç kişiden ibaret olmasını nezaret yeterli görmüş ve bu nedenle nizamnamenin dışına çıkılmamasını münasip bulmuştu. Ancak nezaret, askerler arasında bu sayının günlük 17-18 kişi olmasını fazla görmüş ve askerlerin kışlalardan çadırlara çıkartılmasını; kışlaların içinde temizlenerek koğuşların bir müddet boş bırakılıp havalandırılması için izin istenmişti. Bir de paşanın Meclis-i Umur-ı Sıhhiye kararlarına dayanan birtakım konunun "tagyîr ve tebdîl" i gibi vazifesi dışına çıkmasının caiz olamayacağının ve bu manada da gereğinin yapılmasını istiyordu.⁹⁰⁸ Sadaret karantina süresinin indirilmesi mevzunda nizama aykırılık görerek Sıhhiye Nezareti'ni haklı bulmuş, askerlerin çadırlara çıkarılarak kışlalarda temizlik yapılması meselesini ise "suret-i müşkülât ve masrafi mucib olarak şayan-ı kabul" bulmamıştı.⁹⁰⁹ Sıhhiye Nezareti'nin askeri koğuşlarla ilgili talebi, aslında Bonkowski Paşa'nın koğuşları

⁹⁰⁷ BOA, İ. HUS. 28/19, 22 Temmuz Sene 1310 (3 Ağustos 1894).

⁹⁰⁸ BOA, İ. HUS. 28/19, 25 Temmuz Sene 1310 (6 Ağustos 1894), lef 2.

⁹⁰⁹ BOA, İ. HUS. 28/19, 26 Temmuz Sene 1310 (7 Ağustos 1894), lef 3.

teftiş ederek hazırladığı oldukça iyi rapora dayanıyordu. Paşa süvari ve topçu askerlerinin, bazı ahırların üstünde bulunan koğuşlarda ikâmet etmekte olduğunu, hayvanların teneffüsüyle koğuşlara çıkan gayrisafi havanın askerlerin sıhhatinin bozulmasına sebebiyet verdiğini, zaten mevcut hastalık vakalarının ve buna bağlı ölümlerin ekseriyetle bu koğuşlarda meydana geldiğini ifade ediyordu. Ahırların koğuş haline getirilerek altlı üstlü koğuş olmasını, hayvanlarında üstünde koğuş olmayan bir mahalle naklinin gerektiğini düşünüyordu. Temiz bir kaynaktan çıkıp temiz borularla getirilen suyun askerlere kaynatılarak içirildiği oysaki böyle temiz bir suyun kaynatılmasının bilimsel bir faydasının olmadığı yalnızca müşkilât ve masrafa sebep olduğunu bildiriyordu.⁹¹⁰ Bonkowski Paşa ayrıca raporunda kordon muhafazasına memur olan jandarmalara sabah-akşam limonlu çay verilmesini de tavsiye ediyordu.⁹¹¹

Bonkowski Paşa'nın ahırlar üzerinde bulunan koğuşlar ve ayrıca tesisi düşünülmüş olan koğuşlarla ilgili ortaya çıkan 25.000 liralık maliyet, Maliye Nezareti'nce bütçenin malum durumundan dolayı ya daire-i nizamiye tahsisatından karşılanması veya Bâbîâlice bir karşılık tedariki şeklinde cevap verilirken; Bâbîâli ise Seraskeri ve Maliye Nezaretine, ya daire-i nizamiye tahsisatından veya başka bir çare bulunması şeklinde bir "çözüm" önermişti.⁹¹²

M. 28 Ağustos günü saat 4'e kadar 24 saat zarfında askerler arasında hastalık zuhur etmediği, gerek askeriye gerekse şehir içinde hastalığın hafiflediği yalnızca eski hastalardan 2 vefatın meydana geldiği, bundan sonrada bir iki vukuat olsa bile bir sorun teşkil etmeyeceği ve de alınan sıhhi tedbirlerde zerre

⁹¹⁰ BOA, A. MKT. MHM. 559/22, 8 Ağustos Sene 1310 (20 Ağustos 1894). Bonkowski Paşa bu konuda haklıydı çünkü kışlaların temiz su sorunu 4 yıl evvel çözülmüştü. Edirne civarındaki kışlaların ve askeri hastanenin temiz su ihtiyacının karşılanması için, 2 saat mesafedeki Saray-ı Akpınarı isimli mahalden 10.365 metre demir borular döşenerek su getirilmişti. Bu iş için 7.500 lira masraf yapılmış, suyun güzergâhında bulunan Kanlıdere üzerine kârgir köprü yapılarak borular üzerinden geçirilmişti. İnşaatın tamamlanmasından sonra 8 Teşrinisâni Sene 1306 (20 Kasım 1890) Perşembe günü II. Ordu Müşiri Veyssel Paşa, erkân-ı mülkiye ve askeriye, birde bando muzikası ile piyade, topçu ve süvari askerlerinin hazır bulunduğu törende açılışı yapılmıştı. Ceride, nr. 19, 11 Teşrinisâni Sene 1306 (23 Kasım 1890), s. 147-148.

⁹¹¹ BOA, A. MKT. MHM. 559/17, 13 Ağustos Sene 1310 (25 Ağustos 1894).

⁹¹² BOA, BEO. 474/35537, 1 Eylül Sene 1310 (13 Eylül 1894).

kadar gevşeklik gösterilmeyeceği Mirliva Bonkowski Paşa tarafından merkeze iki kıta telgrafname ile bildirilmişti.⁹¹³

Mirliva Bonkowski Paşa, Edirne’de hastalığın gittikçe gerilemesine binaen yerine muavini Binbaşı Hasan Tevfik Efendiyi bırakarak 1 Eylül 1894’te Peşte’de toplanacak olan sıhhiye kongresine Osmanlı Devletinin murahhası sıfatıyla katılmak için Sadarettin izin istemişti. Ancak yukarıda söz ettiğimiz mahalli idare ve Sıhhiye Nezaretiyle yaşanan anlaşmazlık sebebiyle olsa gerek, kongreye hükümetçe bir memur gönderildiği için Peşte’ye gitmesine hacet olmadığı söylenmişti. Üstelik Edirne’de de bulunmasına artık gerek kalmadığı, yerine muavini Tevfik Efendiyi bırakarak kendisinin Dersaadet’e gelmesi tebliğ edilmişti.⁹¹⁴ Bonkowski Paşa’nın Edirne’de bulunduğu esnada kendisine verilen vazifeyi büyük bir titizlikle ve gayretle yapmaya çalıştığını görmekteyiz. Ancak paşa bu görevi yaparken özellikle yoksul insanların bulunduğu mahallerde kordon uygulaması esnasında ahalinin yaşadığı sefaletle bizzat şahit olmuş ve belki de bu manzara karşısında duyduğu üzüntü sebebiyle kordon şartlarını biraz esnetmek istemişti. Bu sebeple de hastalığın başka yerlere bilhassa da İstanbul’a sirayetinden oldukça ürktüğünden sıhhi tedbirlerin nizamına uygun, harfi harfine tatbik edilmesini isteyen Sıhhiye Nezaretiyle anlaşmazlık yaşamıştı. Hükümet ise uygulamadan geri adım atmamış ve kendisini kongreye yollamadığı gibi merkeze çağırarak tavrını göstermişti. Hükümetin tavrının biraz katı olduğu düşünülebilir fakat Edirne’de büyük salgınların yaşanmamasına ve koleradan yaşanan ölümlerin nüfusa nispetle oldukça düşük sayılarda kalmasına bakılırsa hükümetin doğru olanı yaptığına hükmedilebilir.

3.1.3.4. Kordon Nedeniyle Şehirde Yaşanan Sıkıntı

Koleranın Avrupa’da ve Rusya’da görülmesiyle devlet adamları hastalığın Osmanlı ülkesine girmesine engel olmak için zaman kaybetmeden tedbir almaya başlamıştı. Ancak buna engel olunamamış; Hicaz, Trabzon, Sinop, İzmir ve Edirne gibi imparatorluğun farklı yerlerinden kolera haberleri gelmeye başlamış ve nihayet hastalık başkentte de zuhur etmişti. Bu vakalar üzerine

⁹¹³ BOA, A. MKT. MHM. 559/29, 17 Ağustos Sene 1310 (29 Ağustos 1894).

⁹¹⁴ BOA, İ. HUS. 29/5, 21 Ağustos Sene 1310 (2 Eylül 1894).

idareciler hastalığın salgın haline gelmemesi için alınan tedbirleri daha da sıklaştırmışlar, tahaffuzhanelerin sayısını artırmışlar ve kordonları da hiç taviz vermeden uygulamaya devam etmişlerdi. Edirne Vilayeti de yaşanan bu gelişmelerden nasibini almıştır. Şehirde tahaffuzhaneler tesis olunmuş ayrıca kolera vakalarının görüldüğü yerler vakit kaybetmeksizin kordon altına alınmıştı. Fakat alınan bu tedbirlerin günlük yaşamı etkilediği ve birtakım sorunlara yol açtığı gözlenmiştir. Edirne'nin II. Ordu merkezi olması hasebiyle bu tedbirlerden etkilenen taraflardan biri ordu diğeri de günlük yaşamları aksayan kent ahalisi olmuştur.

Edirne'nin dört tarafının kordon altına alınmasından ve şimendüferin şehre uğrayamamasından dolayı II. Ordu da bazı sıkıntılar yaşanmaya başlamıştı. Bunların başında ise hastalığın ortaya çıktığı anda askeri sevkîyatın ertelenmesiydi.⁹¹⁵ Örneğin Kırkkilise, Cîsr-i Mustafa Paşa, Ortaköy, Kırcaali, Dimetoka, Uzunköprü mevkilerinde bulunan askerler ile hatt-ı imtiyaz boyundaki müfrezelere erzak ve hayvanlar için yiyecek sevk ve irsali sekteye uğramıştı.⁹¹⁶ II. Ordunun sorunlarının çözülmesi yönünde emir verilmiş; Sıhhiye Nezareti tarafından verilen cevapta kordonlardan kimsenin çıkmasına izin verilememek şartıyla kordonun bir derece genişletilmesinde bir beis olmayacağı ve bununda askerî ihtiyaçların karşılanmasını sağlayabileceği yönündeydi.⁹¹⁷ Bu esnada ordu merkezinde bulunan askerlere temiz hava aldirtmak ve koğuşları fenne uygun şekilde temizletmek maksadıyla her koğuşta birer onbaşı bırakılarak subaylarla birlikte bütün askerler çadırlara çıkarılmıştı.⁹¹⁸

Edirne şehrinin dışında ve içerisinde hastalık zuhur eden hanelerin kordon altına alınması vazifesi jandarmalara verilmişti. Mevcut jandarmaların tamamı bu vazifede istihdam olunmuştu. Civar kazalardan tedarik edilmesi ise uygun görülmemişti. Şehirde jandarma efradı kalmamış, kordonların 10'ar gün devam etmesi ve kolera vukuatında ise azalma görülmemesi hasebiyle kordon altına alınacak hanelere muhafız bulunamayacağı anlaşılmıştı. Vali Abdurrahman

⁹¹⁵ BOA, BEO. 475/35592, 2 Eylül Sene 1310 (14 Eylül 1894).

⁹¹⁶ BOA, İ. HUS. 27/20, 14 Temmuz Sene 1310 (26 Temmuz 1894).

⁹¹⁷ BOA, İ. HUS. 28/20, 26 Ağustos Sene 1310 (7 Ağustos 1894).

⁹¹⁸ BOA, Y. PRK. ASK. 99/61, 28 Temmuz Sene 1310 (9 Ağustos 1894).

Paşa daire-i hükümette bulunan bir bölük askerden bir miktarının İzmir vesaire de mesbuk olduğu vechle yine orada bulunan hapishanenin muhafazasında görevlendirilerek orada mevcut 25 jandarmanın kordonlarda görevlendirilebilmesi için II. Ordu Müşiriyeti'ne başvurmuş fakat Seraskeri'den destek görememişti. Bu sebeple Sadarete başvurarak ordunun geçici olarak yardım etmesine dair müsaade istemiş eğer olmazsa yine muvakkaten lüzumu kadar zabtiye veya sıhhiye gardiyanı istihdamı için yetki istemişti.⁹¹⁹ Tunca Nehrinden su kullanımı yasağının uygulanması da yine jandarmaya verilmişti. Şehirde ne bir haneyi kordon altına alacak ne de mühim zabıta işlerini yapacak jandarma neferi kalmamıştı. Jandarma kumandanının belirttiğine göre, vaziyeti Sadarete anlatan yazıyı kaleme aldığı esnada 3 hanenin kordon altına alınmasına dair yapılan müracaata karşın nefer tedariki mümkün olmamıştı. Makam odasının 1 kişiden ibaret olan nöbetçisi, alay deposu muhafızı olan 2 nefer, kalemde kalan 1-2 çavuş ve bölük emini dahi koleraya karşı alınan sıhhi tedbirlerin uygulanmasında kullanılmıştı. Kordonlarla su boyuna konulan efrad 8-10 gün aralıksız nöbette kalıyorlardı; üstelik vazifeleri esnasında 1 çavuşla 3 neferde koleraya tutulmuştu.⁹²⁰ Gerek Edirne valisinin gerekse jandarma kumandanının durumun vahametini bildirmeleri üzerine vilayete “emr-i tasarrufa” riayet edilerek muvakkaten lüzumu kadar zabtiye tahririne mezuniyet verilmişti.⁹²¹

Cisr-i Mustafa Paşa tahaffuzhanesinde kolera nedeniyle uygulanan karantina yalnızca insanlara ve onların eşyalarına değil hayvanlara da uygulanmıştı. Bu durum ise hayvan ticaretinin canlı olduğu bölgede bazı problemleri beraberinde getiriyordu. Hayvanların kontrollerini yapacak müstakil bir baytar müfettişliği yoktu ve kontrol işi gelişmiş güzel, tren vagonlarının içlerinde ve geceleri yapılıyordu. Hayvanların beş gün açıkta bekletilmeleri sahiplerini mağdur ediyor ve fazladan masraf yapmaları gibi menfi etki yapıyordu. Bu kimseler hayvanlarını getirmek istemiyorlardı. Vilayet Bulgaristan'da koleradan eser olmaması sebebiyle hayvanlara uygulanan karantinanın biran evvel

⁹¹⁹ BOA, A. MKT. MHM. 559/19, 3 Ağustos Sene 1310 (15 Ağustos 1894), lef 2.

⁹²⁰ BOA, A. MKT. MHM. 559/19, 2 Ağustos Sene 1310 (14 Ağustos 1894), lef 3.

⁹²¹ BOA, A. MKT. MHM. 559/19, 5 Ağustos Sene 1310 (17 Ağustos 1894).

kaldırılmasını ve baytar müfettişliğine Kolağası İsmail Şükrü'nün tayininin gereğini ifade ediyordu.⁹²²

Kordon altına alınanların durumuna gelindiğinde onların durumunun da pek iyi olduğu söylenemezdi. Edirne şehir ahalisinin civardaki bağ ve bağçelerine kadar gitmelerine müsaade ediliyordu. Oradan daha ileriye, geriye ve Dersaadet'e gitmemeleri hususunda irade buyrulmuştu. Kararın uygulanması içinde şehir dışında bazı noktalara muhafızlar konmuştu. Buradan firaren gideceklerin görüldükleri mahallerde derhal kordon altına alınmaları ilgililere bildirilmişti. Ancak harman mevsiminde, alım-satım zamanı olması hasebiyle civar köy ve kasabalara alış-veriş için gidip gelmek, şehre girip çıkmak ihtiyacında bulunan şehir, nahiyeler ve civar kazalar ahalisi bu durumdan "sızlanmakta" idiler.⁹²³ Sıhhiye Nazırı muamelat, muvâredât (malların geliş-gidişleri), tahsilât gibi bazı hususlarda sorunlar yaşandığından bahisle mahalli idarenin kordonun öte tarafında vilayet içerisinde muamelat ve muvâredâtın serbestçe cereyanına dair Sıhhiye Nezaretinden yardım talep ettiklerini bildiriyordu. Nazır devamında "bulaşık" yolcuların kordon dışına çıkamamak, çıkarsa da mesuliyeti vilayete ait olmak şartıyla gerekli tedbirlerin alınmasında bir beis görülmediğini Sadarete arz etmişti. Verilen cevapta, kordonda gösterilecek en küçük bir gevşekliğin hastalığın etrafa sirayetiyle gittikçe yayılmaya başlayacağı muhtemel olup, bu durumda ise vilayetin mesuliyetinin hiçbir faydasının olmayacağı dile getiriliyordu. Bu ihtimalden dolayı da Edirne'de hastalığın gerilemekte olduğu ve kararlaştırılan tedbirlerin uygulanmasına devam edilirse tamamen ortadan kalkacağı; ancak o zaman muamelatın serbestçe cereyanının mümkün olabileceği cevaben bildirilmişti. Netice itibarıyla Bâbîâli, karar verilen tedbirler ve birtakım kısıtlamaların muhafazasına son derece dikkat ve itina kılınması talimatını vermişti.⁹²⁴

Şehir içinde kordon altında tutulanların bazıları da Kırcaali vesair kaza ve nahiyelerden Edirne'ye gelip tekrar dönemeyen fakir ve ihtiyaç sahibi kimselerdi. Bu kimseler han ve kahvehanelerde kalmakta ve bu mahallerde

⁹²² BOA, DH. MKT. 22/19, 1 Mart Sene 1309 (13 Mart 1893), lef 3.

⁹²³ BOA, İ. HUS. 27/20, 14 Temmuz Sene 1310 (26 Temmuz 1894).

⁹²⁴ BOA, İ. HUS. 27/20, 17 Temmuz Sene 1310 (29 Temmuz 1894), lef 2.

izdihama sebep oluyorlar; üstelik bu kimselerin ellerinde yalnızca 4-5 kuruş bulunduğundan pek sefil bir halde idiler. Perişan bir vaziyette şehirde kapanıp kalmışken diğer taraftan da harman vakti memleketlerine dönemediklerinden bu kimselerin işleri aksıyor, durumları daha da zorlaşıyordu.⁹²⁵ Bonkowski Paşa böyle kimselerin Karaağaç'a giden ahali gibi ticari eşyalarından başka sahip oldukları şeylerin iyi ve dikkatli bir biçimde dezenfekte edildikten sonra gidecekleri yerlere gitmelerine izin verilmesini öneriyordu. Neticede kaza ve civar nahiyelere gitmek üzere Edirne'den çıkacak olan yolcuların her şeyden evvel mutlaka Cısr-ı Mustafa Paşa tahaffuzhanesine sevk olunarak orada karantina muamelelerinin tamamlanmadan hiçbir tarafa salıverilmemesi kararı verilmişti.⁹²⁶ Edirne Vilayeti dâhilinde Robçoz'a bağlı Tamraş Köyü ahali adına Mustafa tarafından Sadarete verilen arzuhalde kordon nedeniyle yaşadıkları sıkıntı dile getirilmişti. Romanya'daki koleradan dolayı köylerinin 15 dakika mesafesinde tesis olunan tahaffuzhanenin öte tarafındaki tarlalarında henüz hasat edilmemiş mahsullerinin bulunduğu bahisle kordonun biraz ileriye çekilmesini istiyordu.⁹²⁷

Avrupa ve Rusya'da koleranın görülmesiyle birlikte Edirne'de gerekli tedbirler alınmaya başlanarak hastalığın şehre girmemesi için tahaffuzhaneler kurulup, gelen yolcular karantinaya alınmış ve eşyaları dezenfekte edilmişti. Ancak tüm çabalara rağmen hastalığın Edirne'ye bağlı kaza ve nahiyelerde son olarak şehir merkezinde görülmesi engellenememişti. Hastalık belirtileri görüldüğü an tereddüt edilmeden şüpheli mahal derhal kordona alınıyordu. Hükümet bununla yetinmemiş Sıhhiye Müfettişi Bonkowski Paşa'yı gerekli tetkikleri yapması, sıhhi tedbirler alması ve bunların uygulanmasının sağlanması görevleriyle bölgeye göndermişti. Ayrıca paşanın talebiyle kendisine yardımcı olması amacıyla 4 askeri tabip yollanmıştı. Yerel basından faydalanılarak halkın hastalığa karşı bilinçlendirilmesi sağlanmaya çalışılmış, vilayet sıhhiye müfettişi tarafından sık sık sokaklar, caddeler vs. denetlenmişti. Sıhhi tedbirlerin, kordonun uygulanması sırasında halkın, askerlerin yaşadıkları her türlü sorunlara rağmen

⁹²⁵ BOA, İ. HUS. 27/41, 21 Temmuz Sene 1310 (2 Ağustos 1894).

⁹²⁶ BOA, Y. A. HUS. 304/99, 21 Temmuz Sene 1310 (2 Temmuz 1894).

⁹²⁷ BOA, BEO. 265/19821, 13 Ağustos Sene 1309 (25 Ağustos 1893).

taviz verilmeden devam edilmiş ve bu sayede de hastalık çok büyük salgın halini almadan az sayıda can kayıplarıyla atlatılması başarılabilmişti. Fakat şehirde görülen hastalık elbette yalnızca kolera değildi başka hastalıklara dair vilayetin muhtelif yerlerinden haberler alınıyordu.

3.1.3.5. Edirne Vilayetinde Görülen Diğer Salgın Hastalıklar

Vilayette zuhur eden fakat kolera kadar yaygın olmayan ve onun kadar can kaybına neden olmayan bir hastalıkta çiçek hastalığı idi. Çiçek hastalığına karşı Edirne’de aşıcı kadınlar tarafından daha 18 yüzyılda aşı yapıldığını görmekteyiz. 1717 yılında Edirne’de bulunan İngiliz Sefirinin eşi Lady Montegu’nun İngiltere’ye yazdığı mektuplardan aşının yapılışını ve oldukça da başarılı sonuçlar alındığını görmekteyiz. Lady aşı ile ilgili şunları yazıyordu; *“Bizde pek umumi ve zalimane olan çiçek hastalığı bu memlekette keşfedilen aşılama sayesinde ehemmiyetsiz bir şey. Birçok kocakarılar var ki, sanatları sırf bu ameliyatı yapmak.”* Montegu devamında aşının uygulanışını detaylı bir şekilde aktarmaktadır. Montegu’nün ifadesine göre bir ceviz dolusu çiçek aşısıyla gelen kocakarı hastanın hangi damarının açılması istenildiğini sorar ve aldığı cevaba göre büyük bir iğne ile bir damar açıp iğnesinin alabildiği kadar aşığı buraya koyar. Ardından da yarayı bağlayıp üzerine de bir ceviz kabuğu yapıştırılmaktadır. Bu işlemi diğer dört beş damara daha yapıyordu. Aşılanan çocuklar sekiz on gün oynuyorlar bir şey olmuyor fakat ondan sonra bir sıtmaya tutuluyorlar, o zaman iki üç gün yatıyorlar. Yüzlerinde yirmi otuz kadar sivilce çıkan çocuklar sekiz on gün içersinde tamamen iyileşmekteydiler.⁹²⁸

Osmanlı Devleti’nde Jenner usulü çiçek aşısı uygulanmasıyla birlikte Edirne’de de mevcut eski aşı yapma usulü bırakılarak daha ilmi olan bu yeni metot uygulanmaya başlamıştır.⁹²⁹ Devlet çiçek hastalığından çocukların kurtarılmaları amacıyla bu yeni aşı usulünü talim etmek, fen-i tababet ve cerrahlıkta öğretilerek vilayetlerine tekrar gönderilmek üzere Anadolu ve Rumeli’den sağ,

⁹²⁸ Lady Montegu, *Şark Mektupları*, İstanbul 1933, Terc. Ahmet Refik, s. 59-60.

⁹²⁹ Nilüfer Gökçe, “Osmanlılar Devrinde Edirne’de Görülen Salgın Hastalıklar”, *Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Ed. İbrahim Başağaoğlu-Ahmet Uçar-Osman Doğan, İstanbul 2015, s. 288.

sol ve orta kol olarak 103 kazadan çocuklar alınmasına karar vermiştir.⁹³⁰ Alınacak çocuklar 13 yaşından 18 yaşına kadar zeki, okur-yazar, vesikadaki ifadeyle “Kur’an-ı Kerimi birkaç kere hatim etmiş” olacak ve her kazadan anne-babalarının rızasıyla 2’şer tane alınacaktı.⁹³¹ Sultan Abdülmecid (1262) 1846’da çıktığı Rumeli seyahatinde Edirne’de huzurunda çocukları aşılatmış fakat halkın bilmediği bu yeni usulün uygulanmasından korkmaması amacıyla başhekime bir konferans verdirtmişti.⁹³²

Edirne Valisi 1858 tarihinde tabiplerin ellerinde bulunan aşı kalemlerinin eski ve yetersiz olduğundan 100 kalem çiçek aşısı gönderilmesi gereğini ifade ediyordu.⁹³³ Durum Mekteb-i Tıbbiye Nezaretiyle görüşüldükten sonra vilayete mezkûr miktarın defaten gönderildiği halde kullanılmasına değin vakit geçtiği, bu sebeple de doğal olarak tesirinin kaybolacağı şeklinde bir açıklama yapılmış; ulaştığı anda kullanılmak üzere 50 kalem çiçek aşısı ve Fransa’dan getirtilen 10 adet kalem tüpleri postaya verilerek gönderilmişti.⁹³⁴

Ekim 1888’de Edirne Vilayetinden, şehirde şiddetli bir çiçek hastalığı ortaya çıktığının ve bu nedenle bazı ailelerin göç etmeye başladığı rivayet olunmakta olduğundan bahisle, konu hakkında bilgi isteniyordu.⁹³⁵ Vilayet şehirde hastalığa karşı gerek ordu sıhhiye komisyonu gerekse belediye tabipleri tarafından gerekli tedbirlerin alındığı, bunlara ek olarak yine tabipler ve cerrahlar tarafından telkih-i cederi (çiçek aşısı) icra olunmasıyla hastalığın hafiflediğini bildirmekle aslında söylenenleri bir anlamda doğruluyordu.⁹³⁶ Yaklaşık bir ay sonra Sıhhiye Nezaretine yazılan bir resmi yazıda Edirne şehir merkezinde ahali ve çocuklar arasında çiçek salgının hüküm sürdüğü ve gereken tedbirlerin alındığı ifade olunuyordu.⁹³⁷ Vilayetçe merkeze hastalığın hafiflediği, gerekli

⁹³⁰ BOA, İ. MVL. 86/1732, Rumeli’nin sağ kolu; Çorlu, Kırkkilise, Kızanlık, Zağra-i Atik, orta kolu; Uzuncaabad, Filibe, Tatarpazarı, sol kolu; Dimetoka kazalarından oluşuyordu.

⁹³¹ BOA, İ. MVL. 86/1732, 16 Şevval Sene 1262 (7 Ekim 1846), lef 4.

⁹³² Süheyl Ünver, *Türkiye’de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul 1948, s. 11.; Gökçe, Osmanlılar Devrinde Edirne’de Salgın Hastalıklar, s. 288.

⁹³³ BOA, A. MKT. MHM. 138/51, 15 Muharrem Sene 1275 (25 Ağustos 1858).

⁹³⁴ BOA, A. MKT. MHM. 758/68, 24 Safer Sene 1275 (3 Ekim 1858).

⁹³⁵ BOA, DH. MKT. 1555/79, 26 Eylül Sene 1304 (8 Ekim 1888), lef 2.

⁹³⁶ BOA, DH. MKT. 1555/79, 6 Teşrinievvel Sene 1304 (18 Ekim 1888).

⁹³⁷ BOA, DH. MKT. 1563/77, 31 Teşrinievvel Sene 1304 (12 Kasım 1888).

tedbirlerin alındığı şeklinde malumat verilse de Bulgaristan Eمارeti, Edirne Vilayeti dâhilinde hüküm süren çiçek hastalığının yayılması münasebetiyle hastalığın emarete sirayetini önlemek için Edirne Vilayeti cihetinde karantina uygulanmasına karar verdi. Buna göre hudut üzerinde bir sıhhiye kordonu tesis olunup bu kordonla hastalığa tutulan kişilerin Şarkî Rumeli'ye geçmemelerine dikkat edeceklerdi. Edirne treniyle gelen yolcular tabipler tarafından muayene edilecek ve Çöke hududu üzerinde tahaffuzhaneler mevcut olmadığı için mezkûr hastalığa tutulanlar Edirne'ye iade edileceklerdi. Bu tedbirler Edirne'den başka mahallerden gelecek yolcular için geçerli değildi.⁹³⁸

II. Ordu Müşir Vekili, 1895 senesinde askerler arasında tek tük de olsa çiçek hastalığının görülmekte olduğunu, aşıli olanların bile birkaç senede bir aşılatılmasının bilimsel olarak ortaya çıktığından bahisle, hastalığın sirayetinin önlenmesi amacıyla her sene celb olunacak askerlerin alay ve taburları tabipleri marifetiyle aşılınması için izin istiyordu.⁹³⁹ Edirne'de çiçek hastalığı tehlike olmaktan çıkmış olmasına karşın tıpkı askerler arasında görüldüğü gibi kimi zaman farklı yerlerden haberler gelebiliyordu. Bu kez hastalık haberi Edirne hapishanesinden geliyordu. Mahkûmlar arasında hastalığın zuhur etmesi nedeniyle diğer mahkûmlara sirayetinin önlenmesi babında bir kısmının uygun bir mahal tedarikiyle oraya nakli isteniyordu.⁹⁴⁰

Ahalinin özellikle de çocukların aşılınması yalnızca hastalık zuhurunda yapılan bir işlem değildi. Devlet çoğu zaman hastalığın önlenmesi amacıyla daha hastalık görülmeden bu işlemi yapıyordu. Edirne Vilayeti merkezinden başka Kırkkilise, Tekfurdağı, Cısr-i Ergene, Dimetoka, Gümölcine, İnöz vb. daha birçok mahalde çiçek aşısı yapıldığına dair arşivde bir hayli kayıt bulunmaktadır.⁹⁴¹ Aşı

⁹³⁸ BOA. A. MTZ. (04). 22/53, 23 Kânunisâni Sene 1304 (4 Şubat 1889).

⁹³⁹ BOA, Y. MTV. 119/50, 18 Nisan Sene 1311 (30 Nisan 1895).

⁹⁴⁰ Ferik Şâkir Paşa Edirne Hapishanesinin ancak 350-400 kişiyi alabilecek genişlikte iken hapishanede mevcudun 847 kişiye ulaştığını, durumun Sadarete bildirilmesine rağmen henüz bir şey yapılmadığından izdihamın arttığını bu olumsuz duruma bir de çiçek hastalığının eklendiğini söylüyordu. BOA, Y. PRK. ASK. 211/73, 16 Kânunisâni Sene 1319 (29 Ocak 1904).

⁹⁴¹ Edirne vilayetinde aşı uygulamaları için şu vesikalara bakılabilir; BOA, DH. MKT. 601/35, 10 Teşrinievvel Sene 1318 (23 Ekim 1902), DH. MKT. 568/58, 14 Ağustos Sene 1318 (27 Ağustos 1902), DH. MKT. 568/51, 13 Ağustos 1318 (26 Ağustos 1902), DH. MKT. 610/81, 30 Teşrinievvel Sene 1318 (12 Kasım 1902).

olan çocukların ebeveynlerine çocuklarının aşılatıldığına dair şehadetnameler veriliyordu.⁹⁴² Vilayet genelinde çiçek hastalığına karşı etkin bir şekilde önlem alınsa da ölüm vakaları da yaşıyordu. 1892 Şubat ayından 1893 Kasım ayı sonuna kadar tutulan istatistiklere göre Edirne Vilayeti'nde 73 kişi çiçek hastalığından hayatını kaybetmişti.⁹⁴³

Bir diğer hastalık ise tifüstür. İslimye'de 1862 yılında zuhur eden hastalığı tetkik için İslimye'ye gönderilen Bergos Karantinası tabibi, hastalığın tifüs olduğunu tespit etmiş ve gereken tedbirleri almıştı.⁹⁴⁴ Bu vakadan sonra 93 Harbi esnasında Edirne'ye göç eden muhacirler arasında binlerce tifüs vakası ve buna bağlı ölümler ortaya çıkmıştı.⁹⁴⁵

Şehirde bu kez de çocuklar arasında kızıl ve kızamık hastalığının ortaya çıkması üzerine derhal sıhhi tedbirler alınmış, bu hastalık sebebiyle Edirne'den Şarkî Rumeli'ye şimendüferle gidenlerin Harmanlı'da muayenelerine teşebbüs olunmuştu.⁹⁴⁶ Hastalığın hafifçe olduğunu ve gereken tedbirlerin alındığının vilayetçe Sıhhiye Nezareti'ne bildirilmesine karşın, II. Ordu Umum Sıhhiye Müfettişliği'nin bildirdiğine göre aslında durum gösterildiğinden çok farklıydı. Sıcaklığın 35-36 dereceye yükseldiği vilayette, kızıl ve kızamık hastalıklarının hüküm sürdüğü ve bundan dolayı da hayli vefat vuku bulmaktaysa da müfettişliğe göre halk sağlığını temin edecek derecede temizliğe özen gösterilmiyordu. Bu durumun seraskeri tarafından hükümete iletilmesi üzerine vilayetin dikkati çekilmiş, zararlı ve bozulmuş, çürük maddelerin imhası hususunda vazifeli memurların sert bir şekilde uyarılması gereği tebliğ edilmişti.⁹⁴⁷

Edirne'de yaşayanların muzdarip olduğu bir diğer hastalıkta sıtma idi. Özellikle Tunca, Meriç ve Arda nehirlerinin yılın belli zamanlarında taşması sonucu

⁹⁴² BOA, DH. MKT. 369/48, 18 Nisan Sene 1311 (30 Nisan 1895).

⁹⁴³ Nilüfer Gökçe, "1892-1893 Yılı Edirne Sağlık İstatistikleri", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi*, C. III, Ankara 2005, s. 1390.

⁹⁴⁴ BOA, A. MKT. NZD. 394/22, 17 Receb Sene 1278 (18 Ocak 1862).

⁹⁴⁵ Muhacirler arasındaki tifüs vakası için bkz. II. Bölüm, muhacirlerin karşılaştıkları güçlükler.

⁹⁴⁶ BOA, DH. MKT. 1745/93, 11 Temmuz Sene 1306 (23 Temmuz 1890).

⁹⁴⁷ BOA, DH. MKT. 1748/49, 24 Temmuz Sene 1306 (5 Ağustos 1890).

oluşan bataklıklar ve bölgede ekilen pirinç, sıtma hastalığına neden olan sivrisineğin üremesine uygun bir zemin hazırlıyordu. Kelemen Mikes 22 Nisan 1718 tarihinde Edirne'den yazdığı mektupta taşkınlarla ilgili şunları söylüyordu: *"Bu mektubu Nuh'un gemisinden mi, yoksa Edirne'den mi yazıyorum, bilmiyorum, çünkü burada sular öyle kabardı, taştı ki bütün şehir su altında kaldı".*⁹⁴⁸ İşte böylesine müsait bir ortamda hastalığın yaygın olması beklenmedik bir şey olamazdı. Zira 1874 Edirne'de bulunan Rus seyyah Vladimir Teplov'da şehirde en çok rastlanan hastalığın sıtma ve böbrek hastalığı olduğunu söylüyordu.⁹⁴⁹ Vilayette hastalık haberi Çöke Nahiyesine bağlı Çömlek Akpınar Köyünden geliyordu. Yapılan incelemede hastalığın sıtma olduğu ve 30 kişinin hastalığa tutulduğu anlaşılmıştı.⁹⁵⁰ Gümülcine Kumandanlığı'nda hazırladığı raporda bölgede bulunan bataklıklardan dolayı yaz mevsiminde çok fazla sıtma görüldüğünden şikâyet ediyordu.⁹⁵¹ Hastalığa karşı bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bunların başında hastalık kaynağı olarak görülen bataklıkların kurutulmasıydı. Bu amaca yönelik Okalıptus (*Eucalyptus Globulus*) ağacı ve papatya bitkilerin yetiştirilmesi teşvik edilmiş; Edirne Gazetesi'nde bu bitkilerin faydalarından bahseden yazılar neşredilmişti. Öte yandan sıtma tedavisinde kullanılan sulfan gibi ilaçlar köylere ve fakir olanlara ücretsiz verilmesi şeklinde hastalıkla mücadele edilmişti.⁹⁵²

Hastalık görülen bir başka yer de Cisir-i Ergene Kazasıydı. Cisir-i Ergene'nin Kaloye Karyesinde humma vakası olduğu ve hastalığa tutululardan da bazılarının öldüğü duyulmuştu. Bunun üzerine Edirne'de bulunan Kazak Dragon Alaylarından bir tabip binbaşı karyeye gönderilmiştir. Tabibin vilayet

⁹⁴⁸ Kelemen Mikes, *Türkiye Mektupları*, Terc. Sadrettin Karatay, Ankara 2014, s. 13. Kelemen Mikes, 1690 yılında Erdel'de doğmuştur. Mikes, Avusturya'ya karşı yaptığı uzun istiklâl savaşlarında başarısız olup ülkeyi terk etmek zorunda kalan II. F. Rakoczi ile birlikte önce Lehistan'a ardından Fransa'ya gitmiştir. 1715'te toplanan diyet meclisinin ülkelerini terk eden Macarları vatan haini ilan etmesi üzerine Padişah III. Ahmed'in davetini kabul ederek Türkiye'ye gelmiştir. Burada kaldığı sürede 207 mektuptan oluşan Türkiye Mektupları eserini yazmıştı. Gelibolu'dan yazdığı ilk mektup 10 ilkteşrin 1717, son mektup ise Tekirdağ'da yazdığı 20 İlkkanun 1758 tarihli. 2 ilkteşrin 1761'de vebadan vefat etmiştir.

⁹⁴⁹ Hüseyin Mevsim, *Rus Gözüyle Edirne*, Edirne 2015, s. 99.

⁹⁵⁰ BOA, DH. MKT. 2017/14, 21 Teşrinievvel Sene 1308 (8 Kasım 1892).

⁹⁵¹ BOA, Y. MTV. 13/65, 29 Teşrinievvel Sene 1299 (10 Kasım 1883).

⁹⁵² Gökçe, Osmanlılar Devrinde Edirne'de Salgın Hastalıklar, s. 284-285.

muavinliğine yazdığı raporda karyede vefatın işitilen sayıdan az olduğunu, gerekli tedbirleri mümkün mertebe aldığını ancak bazı eksiklikler nedeniyle yardıma ihtiyaçları olduğunu dile getiriyordu.⁹⁵³ Bu kez de kazaya mülhak Çöb karyesinden Kuşpalazı (difteri) hastalığının görüldüğü haber alınmıştı. Vakit kaybetmeden bölgeye gönderilen tabiplerin tetkiklerden difteri olduğu anlaşılan hastalık hafif derecede olsa da vefat vuku bulmuştu.⁹⁵⁴

Ortaçağ boyunca özellikle Avrupa'da çok büyük sayılarda insanın ölümüne neden olan veba hastalığı XVIII. yüzyılın sonuna doğru etkisini önemli ölçüde yitirmişti. Bu dönemde Osmanlı Devletinde ve de Edirne'de de görülmüştü. Kelemen Mikes bir başka mektubunda Tekirdağ'da 1722 Haziranında vebanın alıp yürüdüğünü, günde 150 insanını gömüldüğünü yazıyordu.⁹⁵⁵ XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da görülen veba 1779-1783 yıllarında Rumeli'de de görülmüş, 1784-1787 yılları arasında tüm Osmanlı topraklarında görülen hastalık Edirne'de de zuhur etmişti. 1829 yılında Osmanlı-Rus savaşıyla Rus işgali yaşayan Edirne'de halkın "Büyük kıran" adını verdikleri bir veba salgını yaşanmıştı. Edirne'deki bazı mezarlıklarda 1830'lu yıllara ait vebadan öldükleri belirtilmiş olan mezar taşları bulunmaktadır. Yine 1839 tarihli bir belge de Filibe ve civarında ortaya çıkan veba hastalığından söz ediliyordu.⁹⁵⁶ 1907 gibi çok geç bir tarihte bile Filibe'de veba hastalığı zuhur ettiğine dair yolcular arasında söylentiler çıkmış⁹⁵⁷ fakat hastalığın veba olmayıp humma-yı tifoidi olduğu anlaşılmıştı.⁹⁵⁸

İskeçe'de bir kadının sol kasiğında ortaya çıkan şişlik gibi bazı belirtiler veba şüphesi doğurmuş ve bir paniğe neden olmuştu. Mahalli tabiplerin yaptığı tetkikler bir netice vermemiş olması sebebiyle Bakteriyoloji mütehassıslarından Tabip Kolağası Hüseyin Efendi İskeçe'ye gönderilmişti. Hüseyin Efendi tetkiklerine devam ederken Bakteriyolog Rifat Bey'inde İskeçe'ye

⁹⁵³ BOA, A. MKT. MHM. 391/79, 29 Şubat Sene 1283 (12 Mart 1868).

⁹⁵⁴ BOA, DH. MKT. 1980/112, 19 Temmuz Sene 1308 (31 Temmuz 1892), DH. MKT. 1980/115, 19 Temmuz Sene 1308 (31 Temmuz 1892).

⁹⁵⁵ Mikes, a.g.e., s. 61.

⁹⁵⁶ Gökçe, Osmanlılar Devrinde Edirne'de Salgın Hastalıklar, s. 267-268.

⁹⁵⁷ BOA, DH. ŞFR. 380/90, 11 Mayıs Sene 1323 (24 Mayıs 1907).

⁹⁵⁸ BOA, DH. ŞFR. 380/110, 12 Mayıs Sene 1323 (25 Mayıs 1907).

gönderilmesine, toplanan Meclis-i Umur-ı Sıhhiye’de karar verilmişti. Hastalığın veba olup olmadığı neticelenene kadar İskeçe’den gerek şimendüfer gerekse diğer vasıtalarla harice çıkacak yolcuların belediye tabibi tarafından yapılacak muayene sonunda sağlık durumları uygun olanların geçişine ruhsat verilmesi, şehir içinde temizliğe fevkalade dikkat ve itina olunarak han ve bekâr odaları gibi mahallerde kalabalık bir biçimde insanların gecelemlerine izin verilmemesi, akabinde gerekçesi bildirilmek üzere İskeçe’den dışarı ne gibi eşya çıktığının bildirilmesine dair emir verilmişti.⁹⁵⁹ Yapılan incelemeler sonucunda hastalığın veba olmadığı resmen tahakkuk etmişti.⁹⁶⁰ Ancak beklenmeyen bir hadise olmuş, Dedeağaç Bulgar Tüccar Vekili Sofya’ya İskeçe’de veba olduğu yönünde bir telgraf çekmişti. Bunun üzerine Bulgaristan Emareti Osmanlı Devleti tarafından gelecek eşyalara 15 gün karantina uygulaması kararı almıştı. Vali Vekili Müşir Arif Paşa bu kararın ticarete olumsuz etkisi olacağı endişesiyle Dâhiliye Nezareti’nden sorunun çözümü için yardım talep ediyordu.⁹⁶¹ Yapılan görüşmeler sonucunda karantina yalnızca 40 saat sürmüş, demiryolu nakliyatıyla ticari işlemlerde olumsuz etkisi kısmî olmuştu.⁹⁶² Vilayet, Dedeağaç Bulgar Tüccar Vekili tarafından çekilen telgrafın hükümet-i mahalliyeye gösterilmemesinden dolayı Edirne Telgrafhanesi Lisan-ı Ecnebi memuru Banko ve Dedeağaç Telgraf Merkezi Lisan-ı Ecnebi memuru Feridası Efendilerin “azil ve tebdillerini” istemişti. Banko Efendi telgrafı müfettiş ve muavini yanında, baş ve merkez müdürlerin malumatıyla çekmiş olduğu halde kendisinin tebdiline dair haber aldığından bahisle mağdur edilmemesini diliyordu. Merkez bu kişilerin neden oldukları sorunu bir maksada müstenit olmadığı gerekçesiyle her ikisinin üçer günlük maaş kesintisiyle

⁹⁵⁹ BOA, A. MKT. MHM. 550/40, 13 Haziran Sene 1316 (26 Haziran 1900), DH. MKT. 2365/56, 12 Haziran Sene 1316 (25 Haziran 1900).

⁹⁶⁰ BOA, Y. PRK. PT. 19/133, 29 Haziran 1900.

⁹⁶¹ BOA, A. MKT. MHM. 555/41, 15 Haziran Sene 1316 (28 Haziran 1900).

⁹⁶² BOA, A. MKT. MHM. 556/1, 24 Temmuz Sene 1316 (6 Ağustos 1900). Sıhhiye Nezareti, Bulgaristan ve Şarkî Rumeli’deki deniz sıhhiye muamelatının Berlin Muahedesi gereği Meclis-i Sıhhiye’ye bırakıldığını ancak karadaki karantinaya dair bir açıklık olmadığından keyfiyetin Hariciye Nezareti vasıtasıyla ecnebi sefirlerle tebliği gereğini Sadarete bildirmiştir. Ancak Hariciye Nezareti, Sadarete karada karantina kararının geçmiş olduğunu bu sebepten meselenin mevzubahis olmasına ihtiyaç ve lüzum olmadığını binaenaleyh durumun takibine mahal olmadığı şeklinde aslında fazla “kurcalanmaması” şeklinde bir görüş bildirmişti. A. MKT. MHM. 556/1, 12 Teşrinievvel Sene 1316 (25 Ekim 1900), lef 7.

cezalandırılmalarını yeterli bulmuştu.⁹⁶³ Devlet ya memurların verdikleri ifadelerinde samimi olduklarına inanıyor ya da konunun daha da dallanıp budaklanmadan (Avrupalı konsolos ve sefirlerin meseleye dâhil olmadan) kapanmasını istiyordu.

Edirne’de yaşanan hastalıklarla ilgili araştırmamız esnasında kayıtlara yansımış hastalıklardan bir başkası da frengi idi. Bu kayıtların ilkinde Karaağaç karyesinde yaşayan fukara ahaliden 15 hane halkının frengi illetine yakalandıklarını ve iktiza eden sıhhi tedbirler alınmasına dair isteği öğreniyoruz.⁹⁶⁴ Diğer kayıtta ise, bir müddetten beri frengi hastalığının Gümölcine Sancağı dâhilinde baş gösterdiğini ve günden güne de yayıldığından, liva belediye hastanesi dâhilinde bir-iki koğuşun ayrılarak frengi hastanesi şeklinde düzenlenmesini ayrıca bunun için gerekli tabip, eczacı ve hademe maaşları için 60.000 kuruş tahsisat talep edildiği ifade ediliyordu.⁹⁶⁵

Tablo 33: Edirne Vilayetinde 1892 Şubat Ayı İle 1893 Kasım Ayı Sonuna Kadar Olan Zaman Zarfında Görülen Hastalıklar ve Bunlara Bağlı Yaşanan Can Kayıpları:⁹⁶⁶

Görülen Hastalık	Ölenlerin Sayısı
Mevsime Bağlı Mide ve Barsak Hastalıkları	132
Çiçek	73
Tifo	70
Zatüre	53
Kızamık	18
Verem	12
Sıtma	7

⁹⁶³ BOA, DH. MKT. 2371/104, 26 Haziran Sene 1316 (9 Temmuz 1900), DH. MKT. 2419/120, 12 Teşrinievvel Sene 1316 (25 Ekim 1900).

⁹⁶⁴ BOA, DH. MKT. 1604/107, 1 Mart Sene 1305 (13 Mart 1889).

⁹⁶⁵ BOA, DH. MKT. 969/55, 1 Haziran Sene 1321 (14 Haziran 1905).

⁹⁶⁶ Gökçe, Edirne Sağlık İstatistikleri, s. 1390.

Kalp Hastalığı	5
Kolera	2
Beyin Felci	1

3.1.4. Hayvan Hastalıkları

Edirne Vilayeti'nde halk arasında yaşanan ve birçok can kaybına neden olan bu hastalıklardan başka özellikle vilayete mülhak kaza ve köylerde görülen hayvan hastalıklarından da kısaca bahsetmek istiyoruz. Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir geçim kaynağı olan hayvancılık için en büyük sorunlardan birisi 19. yüzyılda görülen salgınlardı. Bunların içinde en yaygın görüleni ise veba-yı bakari (sığır vebası) idi. Bulaşıcı ve kısa sürede yayılan hastalık büyük çaplı ölümlere neden oluyordu.⁹⁶⁷ Edirne Vilayeti'nde de bu hastalık muhtelif zamanda ve yerlerde görülmüştü. 1887 yılında İskeçe köylerinde görülen hastalığın veba-yı bakari olduğu tespit edilmişti.⁹⁶⁸ Yine Cisir-i Ergene Kazasında da sığır vebası ortaya çıktığı haberi alınırken⁹⁶⁹ 1899 tarihinde Bakteriyolojihane-i Şâhâne Müdürü Doktor Nikol tarafından bildirildiğine göre Vize ve Çorlu kazalarında hastalık çok şiddetli hüküm sürüyordu. Doktor Nikol'un muavinlerinden Baytar Yüzbaşısı Refik Efendi gerekli serum ve aşı icrası için bölgeye gönderilmişti.⁹⁷⁰ Veba-yı bakari hastalığı bölge halkı için önemli bir geçim kaynağı olan hayvan ticaretini de olumsuz etkiliyordu. Hastalık ortaya çıktığı anda Bulgaristan'ın Edirne'den hayvan ithalatını durdurduğunu görmekteyiz. 1890'da Edirne Vilayeti dâhilindeki Bergos, İslimye, Eski Zağra ve Hasköy ile hudut Osmanlı nahiyyelerinde hüküm süren veba-yı bakari hastalığının sirayetini önlemek amacıyla bu mahallerden gelecek olan hayvanların ithalini yasaklamıştı. Bu yerlerde hastalığın ortadan kalktığının Meclis-i Sıhhiye tarafından açıklanması üzerine Bulgaristan ve Şarkî Rumeli

⁹⁶⁷ Mehmet Ak, "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakari (Sığır Vebası)", *Ankara Üniversitesi OTAM*, 39/Bahar 2016, s. 216.

⁹⁶⁸ BOA, DH. MKT. 1444/15, 22 Ağustos Sene 1315 (3 Eylül 1887).

⁹⁶⁹ BOA, DH. MKT. 2011/24, 4 Teşrinievvel Sene 1308 (16 Ekim 1892).

⁹⁷⁰ BOA, Y. MTV. 185/91, 26 Kânunievvel Sene 1314 (7 Ocak 1899).

kapıkethüdalığı, Bulgaristan'ın yasağı kaldırdığını bildirmişti.⁹⁷¹ Bu hadiseden iki yıl sonra aynı illetin bu kez de Dedeâğaç'ta ortaya çıktığı sıhhiye idaresi tarafından ilan ediliyordu. Bunun üzerine Bulgaristan büyükbaş, küçükbaş hayvanların ve sair eşyaların emarete girişini yasaklıyordu.⁹⁷² Sığır vebası bu defa da Kırkkilise Sancağı'nın Çakılı Karyesinde zuhur etmiş ve Çatalca Sancağına yayılmıştı. Bulgaristan yine aynı tepkiyi göstermiş ve buradan hayvan ithalini yasaklamıştı.⁹⁷³

Vilayette görülen fakat sığır vebası kadar yaygın ve tehlikeli olmayan hastalıkta şab hastalığıydı. Cısr-i Ergene'nin bazı köylerinde ortaya çıksa da etkisi hafif olmuştu.⁹⁷⁴

Merkezi idare bulaşıcı hayvan hastalığı zuhurunda vilayet baytarları marifetiyle, hastalığın türü ve derecesinin yazılarak daire-i sıhhiyeye gönderilmek üzere hazırlanan cetvellerden Edirne'ye yollamıştı. Bu şekilde vilayetlerde görülen hayvan hastalıkları ile ilgili bir envanter çıkarılacaktı. Fakat verilen cevap vilayetteki yetersizliği gözler önüne seriyordu. Mahalli idare vilayet merkezinde ve mülhakatında mülkiye baytarı olmadığını, askeri baytarlarında köylere azimet edemeyeceklerinden, kaza ve karyelerde "hayvan hastalığını anlar adamlar" bulunduğunu ve hastalık zuhurunda onların malumatına nazaran bu cetvellerin doldurulması ve belediyelerden tasdik ettirilmesinin zaruriyetinden bahsediyordu.⁹⁷⁵ Edirne gibi büyük bir vilayette üstelik hayvan ticaretinin canlı olduğu bir bölgede baytar sayısının bu denli düşük olması kabul edilemezdi. Kırkkilise ve Tekfurdağı Sancaklarının bazı kesimlerinde zuhur eden hayvan hastalığına karşı birtakım tedbirler alınmış ama bunlar hastalığın önlenmesi için

⁹⁷¹ BOA, DH. MKT. 1692/128, 15 Kânunisâni Sene 1305 (27 Ocak 1890), DH. MKT. 1766/107, 20 Eylül Sene 1306 (2 Ekim 1890).

⁹⁷² BOA, DH. MKT. 1855/76, 22 Temmuz Sene 1308 (3 Ağustos 1892).

⁹⁷³ BOA, DH. MKT. 2114/66, 26 Eylül Sene 1314 (8 Ekim 1898), 1892 yılında Adana vilayeti dâhilindeki Kozan Sancağında ve Edirne'de görülen hayvan hastalığına binaen Memalik-i Şâhâne'den gidecek olan hayvan derileri vesair hayvan ürünlerinin Romanya'ya ithaline yasak getirildiğine dair Selanik Romanya konsolosluğu tarafından ifade kılındığını Selanik Vilayeti telgrafla merkeze bildiriyordu. Ancak burada zuhur eden hastalığın nevine dair bir malumat bulunmamaktadır. BOA, DH. MKT. 2001/32, 11 Eylül Sene 1308 (23 Eylül 1892).

⁹⁷⁴ BOA, DH. MKT. 274/45, 10 Ağustos Sene 1310 (22 Ağustos 1894).

⁹⁷⁵ BOA, DH. MKT. 1655/26, 28 Ağustos Sene 1305 (9 Eylül 1889).

yeterli olmamıştı. Vilayet, merkezde bir baytarın bulunduğunu ve hastalığı bir an evvel yok edilmesi için bir kişinin yetmediğinden bahisle, askeri baytar gönderilmesini talep etmişti. Fakat Dersaadet'te de baytar zabitan azlığı nedeniyle bunun mümkün olamayacağından, hastalığın kontrol altına alınmasına kadar II. Ordu'daki baytarlardan birinin muvakkaten gönderilmesi tebliğ olunmuştu.⁹⁷⁶ Vilayette insanlar arasında görülen hastalıklarda tabip yetersizliği yoğun bir biçimde hissedilmiş ve bu dönemlerde askeri tabiplerin yardımı görülmüştü. Benzer durum baytar eksikliği esnasında da yaşanmış ve yine ordudan bu konuda yardım talep edilmiştir. II. Ordu olanakları çerçevesinde salgınların önlenmesi için çaba sarf etmiştir.⁹⁷⁷

Hayvan hastalığı zuhur ettiğinde baytar ile birlikte aşı, serum gibi gerekli tıbbi malzemeler gönderilirken alınan bir diğer tedbir de, hastalığın çıktığı mahal ile birlikte 30 km muhitindeki mevkilerden gelecek hayvanların dikkatlice muayene edilerek sağlıklı olanlarına şehadetname verilerek geçişine izin verilmesiydi. Kırkkilise Sancağına bağlı Malkoçlar Karyesinde yaşanan bir hayvan hastalığında benzer bir uygulamayı görmekteyiz.⁹⁷⁸

Hayvanlarda görülen hastalıklar tarım ve hayvancılıkla geçimini temin eden bölge insanının hayatını şüphesiz ki olumsuz etkiliyordu. Yukarıda bahsedildiği üzere hastalık haberi çıktığı anda Bulgaristan hayvan ithalini yasaklıyor ve bu durum hayvan sahiplerini zor duruma düşürüyordu. Hastalığın tedavisi sırasında bazı hayvanlar telef oluyor bu da yine geçimini bu hayvanlarla temin eden insanların ekonomik olarak zor duruma düşmelerine neden oluyordu. Çorlu Kazası'nda benzer bir hayvan hastalığı yaşanması sonucu kaza ahalisinin öküzlerinin telef olmasından dolayı ziraatın sekteye uğradığından bahisle Çorlu Kazası Meclisi hayvanat alımı için 200.000 kuruş iane-i seniyye istiyordu.⁹⁷⁹

⁹⁷⁶ BOA, DH. MKT. 257/50, 11 Temmuz Sene 1310 (23 Temmuz 1894).

⁹⁷⁷ Edirne Vilayetine tabi muhtelif yerlerde zuhur eden hayvan hastalığının önlenmesi maksadıyla, hastalık olan mahale askeri baytar gönderilmesi ile ilgili şu örneklerle bakılabilir; BOA, A. MKT. MHM. 364/34, 21 Temmuz Sene 1282 (2 Ağustos 1866), DH. MKT. 1630/64, 8 Haziran Sene 1305 (20 Haziran 1889).

⁹⁷⁸ BOA, BEO. 2885/216353, 24 Temmuz Sene 1322 (6 Ağustos 1906).

⁹⁷⁹ BOA, A. MKT. 109/10, 24 Safer Sene 1264 (31 Ocak 1848). Konu Meclis-i Vâlâ'da görüşüldükten sonra, mevsimin ziraat mevsimi olmaması ve yardım isteğine dair Edirne Valiliğinden bir talep olmaması nedeniyle, ahalinin gerçekten ihtiyacının olup

1863'te yine Edirne'de yaşanan bu neviden bir hayvan hastalığı neticesinde ahalinin zor duruma düştüğünden bahisle Edirne Valisi merkezden hayvan sahiplerine 150.000 kuruş akçe verilmesine dair telgraf çekiyordu.⁹⁸⁰

II. Ordu-yu Hümâyun Müşiriyetinden bildirildiğine göre Edirne'de, kuduz köpekler tarafından ısırılıp merkez hastanesine yatırılan subay ve erlerin sayısında bir artış vardı. Bu problemin çözümü ise müşiriyete göre, Edirne'ye de bazı vilayetlere tesis olunan kuduz tedavi merkezinden (dâü'l-kelb) bir tane açılmasıydı. Merkezi yönetim ise Şam, Manastır, Erzincan, Bağdat'ta tedavi merkezleri açılmasının sebebini bu vilayetlerin başkente uzak olmaları ve burada hastalığa tutulanların Dersaadet'e varıncaya kadar aşı vaktini geçirme tehlikeleri bulunması şeklinde açıklarken oysaki Edirne'nin gerek İstanbul'a gerekse III. Ordu merkezi Manastır'a yakınlığı hasebiyle buralara ulaşılması imkânına sahip olmasından ötürü tedavi merkezinin açılmadığını söylüyordu. Aslında en önemli neden olan hazinenin İstanbul'a yakın yerlere tedavi merkezi açmasına müsait olmamasından, Seraskeri'ye olumsuz cevap verilmişti.⁹⁸¹

II. Mahmud Döneminde yaşanan ve Tanzimat Devrinde de aynı şekilde devam eden imparatorlukta birçok alanda yaşanan dönüşümden kamu sağlığının etkilenmemesi şüphesiz mümkün değildi. Devletin varlığını sürdürmesi için ihtiyaç duyduğu iki temel öge asker ve vergi mükellefiydi. Bunun içinde gerek askerin gerekse ahalinin sağlığı devlet aygıtı için bir hizmet olmaktan çok artık bir zorunluluktu. Çünkü yaşanabilecek bir salgın, kitlesel ölümlere yol açabilir ve bu da hem iktisadi hem de askeri felaketlere sebebiyet verebilirdi. Bu açıdan bakıldığında aynı zamanda II. Ordu merkezi de olan Edirne Vilayeti'nde bu amaca hizmetle askeri hastanelerin kurulduğunu görmekteyiz. Ardından belediye hastaneleri tesis olunarak bu hastanelere İstanbul'da batılı hekimlerin öncülüğünde kurulan ve modern tıp eğitiminin verildiği tıbbiyeden mezun tabipler tayin olunmuştu. Ancak henüz kurulma aşamasında olması hasebiyle birtakım eksikler de yaşanmıyor değildi. Edirne'de de gördüğümüz gibi tabip

olmadığının etraflıca araştırılarak vilayetçe bir mazbata ile bildirilmesi şeklinde bir karara varılmıştı.

⁹⁸⁰ BOA, A. MKT. MHM. 252/55, 20 Receb Sene 1279 (11 Ocak 1863).

⁹⁸¹ BOA, DH. MKT. 997/55, 27 Nisan Sene 1322 (10 Mayıs 1906).

sayısı hiçbir vakit yeterli olamamış, üstelik maaşları varidatından ödenmesi istenilen belediyelerin bütçesi de bu yükümlülüğü yerine getirecek durumda pek olamamıştı. Edirne Vilayeti merkez ve kazalarının bu dertten yakınarak Bâbıalî'den yardım taleplerine dair arşivde pek çok vesika görülmektedir. Bu adımlar atılırken öbür taraftan taşraya müfettişler gönderilerek halkın sağlık durumuna dair teftişler yapılmış; ayrıca şehirde sıhhiye müfettişlerinden çarşı, pazar, dükkânlar vs. yerler dolaşarak hijyen kurallarının uygulanıp uygulanmadığının denetlenmesi istenmişti. Edirne Sıhhiye Müfettişleri de bu iş için sık sık çarşı pazar denetimlerine çıkıyorlardı.⁹⁸²

Edirne'de fırıncıların istedikleri yerde fırın açıp istedikleri kimseleri istihdam ederek ekmek üretebildiklerinden bu durumda devletin Dersaadet için hazırladığı ekmekçilik nizamnamesinin Edirne için uygulanabilip uygulanamayacağı soruluyor; merkez ise hıfzıssıhhayı ilgilendiren konuların taşrada da uygulanabileceğini söylüyordu.⁹⁸³ Vilayette neşredilen gazete vasıtasıyla halk sıhhi konularda bilinçlendirilmeye çalışılıyor, sağlıkla ilgili yeni düzenlemeler sıhhiye müfettişliğince yine matbuattan istifade edilerek ilan olunuyordu. Bir yandan modern tıp uygulamaları şehirde tatbik edilmeye çalışılırken öte yandan halk arasında hala yaygın olan geleneksel tıp ile de mücadele ediliyordu. Attar dükkânlarında ecza-yı semmiyye yani zehirli maddelerin satılması vilayette yasaklanmış ve eğer satan olursa cezalandırılacakları sıhhiye müfettişliğince ilan edilmişti.⁹⁸⁴ Halk sağlığı ile doğrudan ilgili eczacılık mesleğine dair de birtakım düzenlemeler yapılmıştı. Taşrada eczacı dükkânı işletmekte olanlardan, on beş seneden fazla bu mesleği yapanların Dersaadet'te Mekteb-i Şâhâne-yi Tıbbiye'ye gelip müracaat ederek imtihana girecekleri -içerisinde Edirne Vilayetinin de bulunduğu- birçok vilayete bildiriliyordu.⁹⁸⁵ Kimi doktorların diplomalarının olup olmadığının meçhul bulunduğu, bazı eczacı ve doktorların "insafsızlıkları"⁹⁸⁶ ya da bir kadının çocuğunu düşürmeye sebebiyet veren doktorla ilgili gazetelerde çıkan haberlere

⁹⁸² Ceride, nr. 88, 18 Temmuz Sene 1307 (30 Temmuz 1891), s. 695.

⁹⁸³ BOA, DH. MKT. 2415/68, 4 Teşrinievvel Sene 1316 (17 Ekim 1900).

⁹⁸⁴ Ceride, nr. 14, 16 Eylül Sene 1316 (28 Eylül 1890), s. 107.

⁹⁸⁵ BOA, DH. MKT. 1359/4, 26 Temmuz Sene 1302 (7 Ağustos 1886).

⁹⁸⁶ Tarîk, nr. 891, 8 Eylül Sene 1302 (20 Eylül 1886), s. 2.

sıkça rastlamaktayız.⁹⁸⁷ Öte yandan kimi eczacılar, Avrupa'dan getirttiğini söyleyip satmakta oldukları ilaçların isimlerini gazetelere reklam vererek tanıtım yapıyorlardı.⁹⁸⁸ Bu da artık şehirde artık kamu sağlığına dair bir hassasiyetin, bir bilincin oluşmaya başladığını gösteriyordu.

Çiçek hastalığı ile ilgili bilgi verirken de anlatmaya çalıştığımız gibi yalnızca hastaların tedavisi değil aynı zamanda halkın hastalanmadan önce koruyucu sağlık hizmetlerine yönelik çalışmalar da mümkün mertebe yapılmaya çalışılmış; merkez-i vilayet, kaza ve köylerde birçok aşı faaliyeti yürütülmüştü. Halkın sağlığına yönelik çalışılırken diğer taraftan da hayvan hastalıklarıyla mücadele edilmişti daha doğru bir deyimle mücadele edilmeye çalışılmıştı. Çünkü halk sağlığı çalışmalarında görülen nitelikli personel eksikliği problemi burada da kendini göstermişti. Baytar sayısı Edirne Vilayeti'nin coğrafi sınırları düşünüldüğünde yeterli sayıda değildi. Sık sık vurguladığımız üzere yapılmak istenen ile gerek Sıhhiye Nezareti'nin gerekse Maliye Nezareti'nin imkânları çoğunlukla uyuşmuyordu. Edirne Vilayeti'nde sağlık hususunda yapılanlara ve yapılmak istenene ancak mevcut ekonomik şartlar doğrultusunda baktığımızda -yetersizliğine rağmen- başarılı görebiliriz. Böyle bir yargıya varmamızdaki en önemli etken, 93 Harbinin sonucunda şehrin yüz binlerce göç alması ve bu göçmenlerin sağlık, barınma, yeme-içme gibi ihtiyaçları karşılanmaya çalışılırken, diğer yandan yerli halkın sağlık sorunlarının giderilmesi çabasıdır. Bu olumsuz koşullara rağmen Edirne'de çok büyük sayılara varan ölümler yaşanmamıştı. Aynı şekilde hayvan hastalıklarında da benzer biçimde büyük telefata görülmemesi kanaatimizce başarılı olduğu anlamına gelmektedir. Aynı zamanda kentte kamu sağlığı bilincinin oluşması babında atılan adımlarda, merkezi ve yerel idareyi başarılı görmemizin bir diğer nedenidir.

3.2. EDİRNE'DE EĞİTİM ve KÜLTÜREL HAYAT

Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat'tan önce eğitim kurumlarına bakıldığında ilk olarak "mahalle mektepleri" görülmektedir. Abbasilerde "küttâb" denilen

⁹⁸⁷ Tarîk, nr. 893, 10 Eylül Sene 1302 (22 Eylül 1886), s. 2.

⁹⁸⁸ Ceride, nr. 54, 14 Mart Sene 1307 (26 Mart 1891), s. 432.

mektepler daha sonra kurulan Müslüman-Türk devletlerine intikal etmiş bir kurumdur. II. Mehmet (1451-1481) İstanbul'un fethinden sonra şehirde (kendi adına yaptırdığı camiinin Türkçe vakfiyesine göre) Darü't-tâlim ismi verilen ancak Arapça vakfiyesinde mektep tabiri de kullanılan bir müessese açtırmıştı. Fatih'ten sonra burası için Darü'l-ilm, Muallimhane, Mektep, Mektephane tabirlerini de kullanmışlardı. Hemen her mahallede bir tane bulunduğu için halk arasında buna "mahalle mektebi" de denilmeye başlanmıştı. Daha sonraki araştırmalarda Sıbyan Mektebi şeklinde de isimlendirilen mekteplerin eğitim programları, kuruluşundan itibaren birtakım değişikliklere uğramıştı. II. Bayezid'in İstanbul'daki külliyesinin vakfiyesinde sıbyan mektebinin programından söz edilmektedir. Buna göre beş altı yaşlarındaki Müslüman çocuklara, mektep hocaları (muallimler) ve yardımcıları (halife) tarafından Kuran okuma ve bazı ilmiyât bilgileri öğretilirdi.⁹⁸⁹

Sıbyan mekteplerinin durumunda XIX. yüzyıla kadar önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak II. Mahmud (1808-1839) devrinde, 1824'te ilköğretimde ilk defa denilebilecek bir ıslahata teşebbüs edilmişti. Sultan, çocukların muhakkak mekteplere gönderilmelerini, ilk mektep öğrenimi yaptıklarına dair ellerinde belge olmayan çocukların çırak olarak kabul edilmemelerini istemişti. II. Mahmud zamanında mekteplerle ilgili ikinci bir düzenleme teşebbüsü 1838'de olmuştu. Mekteplerin bağlı olduğu "Meclis-i Umur-ı Nafia" sıbyan mektepleriyle ilgili bir ıslahat projesi hazırlamış ve padişah tarafından da uygun görülmüştü. Buna göre, mekteplerde bir öğretim birliği sağlanmalıydı. Ayrıca mekteplere nitelikli hocalar gönderilerek dersler sınıf usulü yapılmalıydı.⁹⁹⁰ Ancak her iki teşebbüsten de beklenen başarı sağlanamamıştı.

Diğer bir eğitim kurumu ise İslam medeniyetinin en önemli eğitim müessesesi olan medreselerdir. Osmanlılar çok erken bir dönemde 1331'de Orhan Gazi döneminde İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurmuşlar ve medresenin başına da Davud-i Kayserî geçirilmişti. Osmanlı sınırlarının devamlı suretle genişlemesi

⁹⁸⁹ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. 1-2, İstanbul 1977, s. 82-83.; Cahit Baltacı, "Mektep", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 29, İstanbul 2004, s. 6.

⁹⁹⁰ Cahit Yalçın Bilim, *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir 1984, s. 2-3.

neticesinde yeni medreselere ihtiyaç duyulmuş; bu ihtiyacı karşılamak için yenileri açılmaya başlanılmıştı.⁹⁹¹ Özellikle Bursa ve Edirne gibi Osmanlı Devletine başkentlik yapan şehirlerde bizzat sultanlar tarafından kurulan medreseler olmuştu. Edirne'nin 1361'de fethi medrese tarihinde yeni bir safha açılmasını sağlamış, Çelebi Mehmed döneminde iki, II. Murad döneminde de dokuz yeni medrese tesis olunmuştu.⁹⁹²

Osmanlı Devleti'nde önemli bir mektepte Topkapı Sarayı içerisinde yer alan Enderun Mektebidir. Sarayda, orduda ve hükümet işlerinde istihdam edilecek olan memurlar burada yetiştirilirdi. Mektebe ilk dönemlerde yalnızca yabancılar ve devşirmeler alınırdı, Türkler giremezlerdi. Mektebin teşkilatı zamanla ilerlemiş, özellikle XVII. yüzyılda kesin şeklini almış ve yedi odaya (sınıfa) ayrılmıştı.⁹⁹³ . Mektepten 1850'lere kadar 79 sadrazam, 3 şeyhülislam, 36 kaptan-ı derya ve başka birçok görevlerde bulunan devlet adamı yetişmişti.⁹⁹⁴

Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. yüzyılda yapılan savaşlarda alınan mağlubiyetler sonucunda batı modelinde bazı ıslahat hareketlerine girişilmişti. Askeri ocakların ıslahı ya da modern askeri mektepler tesisi yönünde Avrupalı uzmanlardan faydalanma başvurulmuş ilk yoldu. Osmanlı tarihinde Humbaracı Ahmet Paşa adıyla bilinen Fransız aristokrasisine mensup Comte de Bonneval (1645-1747) tarafından Üsküdar'da "Hendesehane" adıyla ilk askerî fen ve tatbikat mektebi açıldı.⁹⁹⁵ Bu mektebi 1773'te "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun" mektebi, III. Selim (1789-1807) döneminde "Mühendishane-i Berri-i Hümayun" takip etmiştir.⁹⁹⁶ Bu okullar, Osmanlı İmparatorluğu'na batılı düşüncenin girebilmesini sağlayan eğitim kanalları olmuşlardı.⁹⁹⁷ II. Mahmud

⁹⁹¹ İlyas Çelebi, "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", *Osmanlı*, C. 5, Ankara 1999, s. 170.

⁹⁹² Mehmet İpşirli, "Medrese, *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 28, İstanbul 2003, s. 327.

⁹⁹³ Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 11-12.

⁹⁹⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2007, s. 97-98.; Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 17.

⁹⁹⁵ Berkes, a.g.e., s. 64.

⁹⁹⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 5, s. 58,67.; Bilim, a.g.e., s. 12.; Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 315-333.

⁹⁹⁷ Roderic Davison, "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim", (çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu), *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2008, s. 673.

(1808-1839) döneminde 1827’de ilk modern Tıp Mektebi açılmıştır. Bu mektebi 1834 yılında kurulan “Mekteb-i Harbiye” izlemişti.⁹⁹⁸

Tanzimat siyasi, sosyal, idari, ekonomik birçok alanda reformlar gerçekleştirerek modern bir devlet yaratma çabasının olduğu bir dönemdir. Ancak yapılacakların ilan edildiği fermanla eğitime dair herhangi bir ifadenin yer almaması oldukça dikkat çekici bir husustur. Bu durum Tanzimat devri idarecilerinin eğitimin önemini kavramadığı anlamına elbette gelmemektedir. Çünkü daha sonra eğitim alanında yaptıkları bunu kanıtlamaktadır. Örneğin 1845’te ilmiyye, kalemiyye ve seyfiyye sınıfından seçilen kimselerden oluşan bir “Meclis-i Maarif-i Muvakkat” kurulmuştu.⁹⁹⁹ Geçici meclisin önerilerinden olan daimi meclis kurulması teklifi uygun görülmüş ve padişah iradesiyle 23 Receb 1262 (17 Temmuz 1846) tarihinde “Meclis-i Maarif-i Umûmiyye” adı ile teşkil olunmuştu. Böylece eğitimde bir teşkilât meydana gelirken daha önce kurulmuş olan Mekâtib-i Rüşdiyye Nezâreti’de Mekâtib-i Umûmiyye Nezareti’ne çevriliyordu.¹⁰⁰⁰

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı’nda eğitimden açıkça bahsediliyordu. Fermanla gayrimüslimlere askerî ve mülkî mekteplere girebilme imkânı sağlanmış, yine gayrimüslim unsura kendi okullarını açabilme imtiyazı tanınmıştı. Bu haktan yararlanan azınlıklar imparatorluğun birçok vilayetinde gerek kendi imkânlarıyla gerekse -umûmiyetle- Avrupalıların yardımlarıyla özel okullar kurdular. Fermanla belirtilen bir diğer husus da bir Maarif Nezaretinin kurulmasıydı. Nitekim bir yıl sonra 1857’de Maarif-i Umûmiyye Nezareti kurulmuş ve başına da Abdurrahman Sami Paşa getirilmişti.¹⁰⁰¹

Özellikle 1860’lı yılların sonu, o zamana dek parça parça hayata geçirilen eğitim sistemine dair gelişmelerin sistemleştirilmesi, denetim altına alınması yılları olmuştu. Yine bu doğrultuda 1869 yılında Saffet Paşa’nın Maarif Nazırlığı

⁹⁹⁸ Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 354 v.d.

⁹⁹⁹ Meclis-i Maarif-i Muvakkat’ın üyeleri arasında (o zaman henüz birer genç olan) Tanzimat devrinin ünlü isimleri Ali ve Fuad Paşalarda bulunuyordu. Shaw-Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C. 2, s. 142.

¹⁰⁰⁰ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul 1992, s. 53.

¹⁰⁰¹ Bayram Kodaman- Abdullah Saydam, “Tanzimat Devri Eğitim Sistemi”, *150. Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara 1992, s. 478.; Koçer, a.g.e., s. 64.; Bilim, a.g.e., s. 26.

zamanında, hazırlanan bir Maarif Nizamnamesiyle Osmanlı eğitimini uzun süre yönlendirecek bir sistem oluşturuluyordu.¹⁰⁰² Devletin ilk eğitime büyük bir önem affettiği görülmektedir. Bu bağlamda ilkokul öğretmenlerine ilk kez devlet memuru sıfatı tanınmıştı. Fransız eğitim sisteminin etkisi altında düzenlenen bu nizamnamede taşrada eğitimin organizasyonu ilk, orta ve mesleki mekteplere yönelik çok önemli bazı düzenlemeler bulunmaktaydı. Maarif idaresi hem Müslüman hem de gayrimüslimlere yönelik sıbyan mektepleri kuracaktı. İstanbul dışında da eğitimin yaygınlaşması için vilayet, sancak ve kazalarda maarif idareleri kurulacaktı. Taşradaki okulları ve maarif idarelerini finanse edecek vergi kaynakları belirlenmiştir. Nizamnamede tüm devlet, cemaat ve yabancı okullar tanımlanarak yasal bir çerçeveye oturtulmuştu.¹⁰⁰³

Osmanlı İmparatorluğuna başkentlik yapmış Edirne Vilayetinde ise şehrin fethinden sonra canlı bir eğitim ve kültürel hayatın olduğu görülmektedir. Şehirde az evvel belirtildiği üzere henüz Çelebi Mehmed (1413-1421) döneminde iki, II. Murad (1421-1451) döneminde de dokuz yeni medrese açılmıştı. XVI. yüzyılın ilk yarısında medrese sayısı on altıyı bulmuştu.¹⁰⁰⁴ Vilayet salnamelerinde belirtildiğine göre bu sayı zamanla yirmi dörde çıkmıştı.¹⁰⁰⁵ XIX. yüzyıla gelindiğinde ise eğitim alanında yapılan reformlar ve bunların doğrultusunda açılan idâdilerin, rüşdiyelerin Edirne’de açıldıklarını görmekteyiz. Zamanla açılan bu mekteplerin talebe sayısında da artış gözlenmiştir. Devlet eliyle açılan bu mekteplerin haricinde şehirde özel teşebbüs tarafından da mektepler tesis edilmiştir. Öte yandan II. Ordu-yı Hümâyûn merkezi olan Edirne’de askerî ibtidâî, rüşdiye ve idâdi mektepleri açılmıştı. Yine vilayette bugünkü manada bir nevi iç hizmet sayabileceğimiz “Jandarma Mektebi” tesis olunmuştu.

¹⁰⁰² İlhan Tekeli, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1985, s. 468.; Faik Reşit Unat, *Türk Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 23.

¹⁰⁰³ Selçuk Akşin Somel, “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2008, s. 705-706.

¹⁰⁰⁴ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 177.

¹⁰⁰⁵ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 60.

Müslümanlara ait mektepler dışında yoğun bir gayrimüslim nüfusa sahip Edirne’de Rumlar, Ermeniler, Bulgarlar ve Yahudilerde kendilerine ait mektepler kurmuşlar ve eğitim faaliyetleri yürütmüşlerdir. Mekteplerin yanı sıra şehirde Müslüman ve gayrimüslim kimseler tarafından matbaalar kurulmuştu. Bu matbaalarda Türkçe, Rumca, Bulgarca, Ermenice, İbranice ve Fransızca kitap, risale, dergi, gazete basılıyordu.

3.2.1. Edirne’de Müslümanlara Ait Sivil ve Askerî Eğitim Kurumları

3.2.1.1. Sivil Mektepler

3.2.1.1.1. Sıbyan ve İbtidâi Mektepleri

Sıbyan mektepleri çoğunlukla mahalle camii veya mescitleri yanında bazıları mahalle aralarında müstakil olarak hayırsever kimselerce yaptırılan ve bu kimseler tarafından kurulan vakıflar aracılığı ile idare edilen ilk eğitimin yapıldığı ilkokullardı. Okulların belli bir yönetmenliği, devletçe düzenlenmiş bir öğretim programı yoktu. Öğretmenleri ise az çok medrese eğitimi almış kimseler, çoğunlukla da mahallede bulunan cami veya mescitte vazifeli imam ya da müezzin oluyordu. Okulda eğitimin amacı çocuklara tecvit kurallarına uygun Kuran okumayı ve bazı dini bilgiler öğretmektir.¹⁰⁰⁶

Sıbyan okullarında ilk ıslahat teşebbüsü II. Mahmud Devrinde olmuştu. 1824’te yayınlanan fermanla mektebe devam zorunlu hale getirilmişti. Ancak sadece İstanbul için geçerliydi ve taşrada sıbyan mektepleri için geçerli olmadığından genel bir kaide değildi. Tanzimat Devrinde sıbyan mekteplerinin düzene konulması yönünde ilk teşebbüs Abdülmecid Döneminde yapılmıştı. 1845 yılına ait resmî bir tebliğde sıbyan okullarına verilen önemden açıkça bahsediliyordu. Bu okulların ıslahında 1847’de hazırlanan bir talimatnameyle yeni aşamaya geçilmişti. Buna göre mekteplerde öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ayrıca sıbyan mekteplerinin rüşdiye mekteplerine temel olması ve onlara öğrenci yetiştirmesi kabul edilmişti. Mahalle mekteplerinden farklı olarak mekteplere taş levha ve divitin sokulması da kararlaştırılmıştı.¹⁰⁰⁷ Bu tarihten

¹⁰⁰⁶ Unat, a.g.e., s 6-7.

¹⁰⁰⁷ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 58-62.

sonra 1863 yılına kadar sıbyan mektepleri ile ilgili bir ıslahat teşebbüsü görülmemektedir. 1863 yılında ise yayınlanan bir irâde-i seniyye ile ilköğretim sahasında yeni bir düzenleme teşebbüsüne girişildi. İrade de Dersaadet ve Bilad-ı Selâse’de mevcut sıbyan mekteplerinde eğitimin yetersizliğinden bahisle ıslahata muhtaç oldukları söyleniyordu. Fakat bu ıslahatın tüm imparatorlukta uygulanmasının imkânsızlığı takdir edildiğinden yalnızca zikredilen bölgelerdeki 36 mektebin seçilerek başlatılması düşünülmüştü.¹⁰⁰⁸

İlköğretimde en esaslı denilebilecek düzenleme 1869 yılındaki Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesi ile olmuştu. Nizamnamede yer alan maddelere göre sıbyan mektepleri imparatorlukta ilk eğitim kademesi olarak cemaatlerin eline bırakılmıştı. Bütün mahalle ve köylerde kurulması tasavvur olunan mektepler dini açıdan karma olmayacaktı. Devam zorunluluğu erkekler için 6-10 yaş, kızalar için 7-11 yaş olarak tespit edilmişti.¹⁰⁰⁹ Düzenlemenin getirdiği en mühim yenilik eğitim programındaydı. Buna göre elifba, Kuran, tecvid, ahlâk, ilmihâl gibi dini dersler verilmekle birlikte muhtasar hesap, Osmanlı tarihi ve coğrafya gibi birtakım bilgilerde verilecekti.¹⁰¹⁰ Yeni düzenlemeye göre eğitim verilecek ibtidai mektebinin ilk örneği 1872’de İstanbul’da Nur-u Osmaniye’de açılan numune mektebidir.¹⁰¹¹

Burada sıbyan mektebi ve ibtidâi mektebi terimlerinin kullanımından kısaca söz etmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Çünkü İstanbul’da kurulan ilk modern ilkokullar ibtidâi mektebi olarak bilinse de 1880’lere kadar sıbyan mektebi terimi genel olarak bütün ilkokullar için kullanılıyordu. Geleneksel mahalle mektepleri, devlet tarafından ıslah edilen sıbyan mektepleri ile yine devlet tarafından kurulan ilk modern ilkokulların (gayrimüslimler tarafından kurulanlar da dâhil) hepsi resmî belgelerde sıbyan mektebi adıyla anılabiliyordu. 1880’lerden itibaren mahalle mektepleri için sıbyan mektebi terimi kullanılırken Maarif Nezareti’nin kurduğu modern okullar için zaman içinde ibtidâi mektebi adıyla anılmaya başlandı. Abdülhamid Devrinde ibtidâi terimi o kadar yaygınlık

¹⁰⁰⁸ Bilim, a.g.e., s. 38.; Kodaman, a.g.e., s. 62.

¹⁰⁰⁹ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 12, C. 6, Yıl 2008, s. 26.

¹⁰¹⁰ Bilim, a.g.e., s. 41.

¹⁰¹¹ Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 467.; Kodaman, a.g.e., s. 65.

kazanmıştı ki mahalle mektepleri için bile bu terim kullanılmaya başlanmıştı. Bu durumda geleneksel mekteplerle modern eğitim veren mektepleri birbirlerinden ayırabilmek için geleneksel mekteplere usûl-i atika üzere ibtidâi mektepler, devlet okullarına da usûl-i cedid üzere ibtidâi mektebi denmeye başlanmıştı.¹⁰¹²

Sadaret 1872 Ekiminde, Maarif Nezareti de 1873 Haziranında vilayet idarelerine talimatlar göndererek 1869 yılı Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesinin özellikle ilkokulların yaygınlaştırılması maddelerinin uygulanmasını istemişti. Ancak vilayet mekteplerinin açılması ve maarif idarelerinin kurulması için gerekli malî kaynakların kıtlığı, talimatların hemen yerine getirilmemesine neden olmuştu.¹⁰¹³ Yaklaşık on yıllık bir gecikmeyle vilayetlerde Maarif Meclisleri tesis olunmaya başlamıştı. Tüm vilayetlerde kurulması düşünülse de az evvel zikrettiğimiz malî yetersizlik ve de bu vazifeyi layıkıyla yapabilecek vasıflı personel eksikliği uygulamanın ilk planda beş vilayetle sınırlı tutulmasını zorunlu kılmıştı. Vilayet merkezlerinde kurulacak bu Maarif Meclislerine tayin olunacak müdür ve müfettişlerin lisan bilen, icâbât-ı asriyyeye vâkıf kimseler olması düşünülmüş ancak bu vasıfta kimselerin bulunmasının mümkün olamayacağının görülmesi nedeniyle vazgeçmek zorunda kalınmıştı. Beş vilayetten birisi olan Edirne'de irade-i seniyye gereği kurulması istenilen bu Maarif Meclisi 1882 yılında tesis olunmuştur. Müdürlüğüne ise lisan bilme de umûr-i maarifte gerektiği şekilde malumat edinmiş ve ashâb-ı iktidar ve yeterliliğinde söz edilen Mektûbî Kalemi Başkâtibi Emin Bey 2.500 kuruş maaşla, müfettişliğine de Fransızcaya aşına, Dârümuallimin idâdiye şubesi diplomalılarından 1.250 kuruş maaşla Yunus Bey atanmıştı.¹⁰¹⁴

Sultan Abdülhamid döneminde eğitim ve okullaşmanın yaygınlaşmasına çok fazla önem verilmişti. Yeni okullar inşa ettirilirken var olanlarında tamiri, bakım ve onarımları bütçenin el verdiği oranda yapılmaya çalışılmıştı. Edirne'de de bu devirde ibtidai mekteplerin geliştirilmesi ile ilgi çalışmalar yapılmaya başlanmıştı. Henüz Maarif Meclisi teşkil edilmeden kısa bir süre önce Rauf

¹⁰¹² Selçuk Akşin Somel, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul 2015, s. 145-146.

¹⁰¹³ Somel, a.g.e., s. 147.

¹⁰¹⁴ BOA, MF. MKT. 74/78, 9 Şubat Sene 1297 (21 Şubat 1882).

Paşa'nın Edirne'deki ikinci valiliği döneminde ibtidai mekteplerine yönelik ıslahata teşebbüs olunmuştu. Eski usul mekteplerle ilgili ıslah çalışmasının yanı sıra usul-i cedideye numune olmak üzere Selimiye Mektebi kurulmuştu. 1882'de vilayette Maarif Meclisi'nin kurulmasıyla birlikte bu mekteplerin sayısında da bir artış yaşanmıştır. H. 1300 (M. 1883) tarihli vilayet yılığine göre şehirde beş erkek ve üç kız ibtidâi mektebi bulunmaktadır.¹⁰¹⁵ 10 sene sonraki vilayet yılığine bakıldığında geçen bu süre zarfında usul-i cedide dairesinde müteşekkil kız ve erkek mekteplerinin sayısının arttığı görülmektedir. Erkek mektebinin sayısı 12'ye kız mekteplerinin sayısı da 9'a yükselmişti. Öğrenci sayıları toplamda 2.000'e yaklaşmıştı. Bu mekteplerin hâricinde eski usulde eğitim yapılan sıbyan mekteplerinde de ıslah çalışmaları yapılmıştı.¹⁰¹⁶ Edirne'de ibtidâi mekteplerinin yaygınlaştırılması çabalarının II. Abdülhamid'in saltanatının sonuna kadar sürdürüldüğü görülmektedir. Vilayette mekteplerin sayısı artmaya artıyordu fakat bunların yapımı esnasında yaşanan kimi güçlüklerde vilayet ile merkez arasında yapılan yazışmalara yansiyordu. Vilayette Topkapı isimli mevkide 5-6 Müslüman Mahallesi bulunmaktaydı ve burada bir ibtidâi mektebi bulunmamaktaydı. Çevrede bulunan mektepler ise buraya oldukça uzak bir konumdaydı. Ekserisi fukara olan mahalle sakinlerinden yapılan 5.000 kuruş ve vesikadaki ifadeyle "tese'ül edercesine" (dilenircesine) şundan bundan da 5.000 kuruş ile 10.000 kuruş toplanarak bir ibtidâi mektebinin yapımına başlanılmıştı. Ancak mevcut para ile mektebin yapımı tamamlanamamış ve sıva, sıra tahtaları vb. ihtiyaçlar için 5.000 kuruş daha gerekmişti. Maarif müdürü 500 kuruşta kendisinin verdiğini belirterek kalan 4.500 kuruşun maarif veznesinden verilmesini rica ediyordu. Ancak beyan olunan noksanların yine ahali yardımıyla vücuda getirilmesi cevabı veriliyordu.¹⁰¹⁷ Yaşanan olumsuzluklara rağmen okullaşma faaliyeti sürmüştü, 1904 tarihinde Edirne Vilayeti dâhilinde maaşları zebhiyye vergisi munzamından verilmek üzere 48 köyde padişahın tahta çıkış gününde mekteb-i ibtidâiyeler

¹⁰¹⁵ EVS. Def'a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 86. Erkek Mektepleri; Selimiye, Taşlık, Ayşehatun, Kirişhanede Taş, Yakub Kılari'dir. Bu mekteplerde toplam 302 öğrenci mevcuttu. Kız mektepleri ise; Çiçekli, Yahya Efendi ve Kirişhanede Yaşlıca mektepleridir. Bu mekteplerde ise toplam 120 öğrenci eğitim görmekteydi.

¹⁰¹⁶ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 228-229.

¹⁰¹⁷ BOA, MF. MKT. 133/71, 23 Teşrinisâni Sene 1307 (5 Aralık 1891).

açılmış ve muallimleri tayin olunmuştu.¹⁰¹⁸ Edirne Vilayeti merkezine baktığımızda R. 1319 (M. 1903) da erkek ibtidâi mektebi sayısı 11, kız mektebi sayısı 7 iken talebe sayısı ise erkek 1.073, kız 434 idi.¹⁰¹⁹ 10 yıl önceki mektep sayılarıyla kıyaslandığında erkek mektebi 12'den 11'e, kız mektebi ise 9'dan 7'ye düşmüştü. Talebe sayısı da mekteplerdeki gerilemeye paralel olarak 2.000'lerden 1.507'ye gerilemiştir.

Mekteplerdeki öğrenci sayının geçen yılların aksine gerilemesine sebep ne idi? Bu gerileyişte ahalinin eski alışkanlıklarını sürdürüyor olması muhtemelen temel faktördü. Çünkü yıllardır eğitimin yapıldığı mahalle mekteplerinin yanında ve yeni usulde eğitim verilecek mekteplere halk muhtemelen kuşkuyla bakıyordu. Öte yandan ahalinin çocuklarını küçük yaşlardan itibaren mektebe göndermek yerine bir zanaat, meslek öğrenmesi için bir usta yanına çırak olarak vermesinin de hiç kuşkusuz payı vardır. Edirne'de dünyaya gelen ve çocukluk yılları bu şehirde geçen Şevket Süreyya Aydemir hatıralarında, mahallede kendinden başka hiçbir çocuğun mektebe gitmediğini anlatır. Mahallede biraz çalışabilecek yaşa gelen çocuğun ya bir dükkâna çırak olduğunu ya da ağalarının, babalarının yanında toprak işlerine başladığını söylemektedir.¹⁰²⁰ Hatıralar her ne kadar sübjektif olup, yazarının geçmişe dönük düşüncelerini, yaşadığı dönemden bakarak yansıtır olsa da yine de çok kıymetli bilgiler ihtiva ettiklerine kuşku yoktur. Çünkü devletin resmi kayıtlarına yansımayan o devre ait mühim bilgiler bulmak mümkündür.

İbtidâi Mektepleri ülke sathında açılırken usul-i cedide (yeni yöntem) üzere eğitim verileceği söyleniyordu. Bu mekteplerde geleneksel ceza yöntemi olan falaka da yasaklanıyordu. Ancak bunların uygulanmasında pek de başarılı olduğu söylenemez. Ayşe Kadın Mekteb-i İbtidâisi muallim vekili Hafız Ağanın öğrencileri dövmek, el ve ayaklarına çuvaldız batırmak gibi muamelelerde bulunduğu hatta bir jandarma neferinin çocuğunun maruz kaldığı darptan dolayı bir süre esir-i firâş (yatalak) olduğu yönünde gazetelerde

¹⁰¹⁸ BOA, TFR. I. ED. 8/739, 12 Ağustos Sene 1320 (25 Ağustos 1904).

¹⁰¹⁹ EVS. Def'a 28, Sene-i Maliye 1319 (M. 1903), s. 674-676.

¹⁰²⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul 1967, s. 32.

haberlere rastlamaktayız.¹⁰²¹ Yeni yöntem üzere eğitim hedefinden söz edilse de bu mekteplerde verilen eğitimin mahalle mekteplerinden farklı olduğu söylenemezdi. Muradiye İbtidâiye Mektebine giden Şevket Süreyya, eğitimin sarıklı bir hocanın rahlesi önünde oturup besmele çekmek ve harflere başlatılması merasiminden ibaret kaldığını söylüyordu.¹⁰²² Aslında imparatorlukta bu kadar çok sayıda açılan mekteplerde usul-i cedide üzere ders verebilecek nitelikte yeterli sayıda muallimde yoktu. Bu eksikliğin giderilmesi için Darümuallimin-i Sıbyan Mektebi ilk İstanbul'da açılırken II. Abdülhamid döneminde bu mektepler İstanbul dışında da kurulmaya başlanmıştı.¹⁰²³ Vilayet Meclislerinin açılmasıyla birlikte taşrada bu mekteplerin sayısı da artmıştır. Edirne Vilayetinde de bu maksatla Kadri Paşanın valiliği döneminde bir Darümuallimin-i Sıbyan Mektebi kurulmuştu.¹⁰²⁴ H. 1302 (M. 1885) Vilayet Salnamesinde verilen bilgiye göre eğitim süresi bir yıl olan mektebin öğrenci sayısı 15'tir. Mektepten mezun olan muallim sayısı, zamanla sayısı artan mekteplerin ihtiyacını karşılayamamış ve Dersaadetten camii ve medreselerde ulûm-i diniye neşrine memuren gönderilen talebe-i ulûmun maaşlarına maarif sandığından 50'şer kuruş eklenerek ibtidâiye mekteplerinde öğretmenlik yapmaları ve böylece açığın kapatılması yoluna gidilmek istenmişti. Ancak bu kimselerin bir kısmı asli vazifeleri müftülük, vaizlik gibi görevleri yaptıklarından öğretmenlik yapmayı reddetmiş kimileri de usûl-i cedit üzere tedrisat icrasına muktedir olmadıklarından mektep muallimliğini kabul etmemişlerdi. Edirne Valisi Müşir Arif Paşanın ifadesine göre maarif müdüriyetince bunların muallimlik görevini ifa etmeleri zımında zorlandıkları bildiriliyordu. Sadarettin verilen cevapta bu kimselerin asli vazifelerini ifa etmelerinde herhangi bir sorun çıkarılmayacak şekilde mekteplere de memur edilmelerinin münasip olacağı ifade edilmişti.¹⁰²⁵

Sultan Abdülhamid vilayet merkezlerinden kasaba ve köylere kadar tüm idari birimlerde idâdi mektepler yaptırmıştı. Padişah mekteplerin inşası, tamiri gibi

¹⁰²¹ Ceride, nr. 54, 14 Mart Sene 1307(26 Mart 1891), s. 428.

¹⁰²² Aydemir, a.g.e., s. 33-34.

¹⁰²³ Kodaman, a.g.e., s. 150-151.

¹⁰²⁴ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 13.

¹⁰²⁵ BOA, BEO. 2195/164624, 1 Teşrinievvel Sene 1319 (14 Ekim 1903).

işler hâricinde mekteplerde yapılan mezuniyet törenlerine de büyük önem vermişti. Bu imtihânlar, mezuniyetler padişah ismiyle ilişkilendirilerek törensel bir havaya büründürülüyordu. Edirne’de de bunun örneklerini sık sık görmekteyiz. Vali İzzet Paşa 1890 yılında şehirde bulunan idâdiye-i mülkiye, rüşdiye ve ibtidâiye mektepleri imtihanları ve ödül dağıtımı töreninin yapıldığını bildiriyordu.¹⁰²⁶ Bir başka örnekte ise merkez inas rüşdiye ve yedi adet inas ibtidâiye mektepleri talebeleri için mükâfat tevzii töreninin yapıldığı ifade ediliyordu.¹⁰²⁷ Burada amaç kuşkusuz ki mektep talebeleri arasında padişaha karşı yakınlık hissi, bağlılık, itaat duygusu yerleştirmektir. Öte yandan bir diğer amaçta okul binalarıyla, dini yapılar ve diğer kamu binalarında olduğu gibi padişahı mümkün olduğu kadar geniş bir coğrafyada görünür kılmaktı.¹⁰²⁸

Vilayet merkez ve mülhakatında bu kadar mektebin kurulması ve de muallim tayini ile yapılacaklar bitmiyordu. Bundan sonra bu mekteplerin eğitim faaliyetlerini sürdürebilmeleri için zarurî masraflarının karşılanması, muallimleri maaşlarının muntazaman ödenmesi gerekiyordu. Devlet bunların karşılanması için imkânı ölçüsünde tahsisat ayırmış fakat hazinenin tek başına bu işin üstesinden gelemeyeceği de aşikârdı. Alternatif gelir kaynakları yaratılmaya çalışılmıştır. Bunlardan birisi açılan ibtidâi mekteplerine devamlı gelir sağlaması için 1886/1887 de Kalekapısı isimli mahalde bir otel, iki gazino, birer kıraathane, tiyatro binası, buzخانه ve geniş bir bahçeyi havi muntazam bir daire inşa edilmişti.¹⁰²⁹ Yine ibtidâi mekteplerinin masraflarına karşı, gelir temin etmek maksadıyla benzer bir teşebbüs olmuştu. Bu kez de 19 Ekim 1905 tarihli Vilayet İdare Meclisi mazbatasıyla Fevâid isimli mahalde bir otel ve lokanta yapımına mezuniyet talep olunmuştu. Vali Vekili Müşir Arif Paşa mekteplerin ihtiyaçlarının çok fazla olmasına karşın henüz bir cevap alamadıklarından bahisle ilkbaharda inşaata başlanmasına dair izin istiyordu.¹⁰³⁰ Nihayet vilayetin beklediği müsaade

¹⁰²⁶ BOA, Y. PRK. UM. 18/43, 22 Ağustos Sene 1306 (3 Eylül 1890).

¹⁰²⁷ BOA, MF. MKT. 474/57, 13 Eylül 1315 (25 Eylül 1899).

¹⁰²⁸ Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul 2013, s. 166-167.

¹⁰²⁹ EVS. Def’a 13, Sene H. 1304 (M. 1887), s. 266-267.

¹⁰³⁰ BOA, MF. MKT. 907/35, 11 Kânunievvel Sene 1321 (24 Ocak 1906). Vilayetin mektebin ihtiyaçlarından bahisle biran evvel inşaata başlanması için izin beklerken gazinonun ahşab döşemesi, bodrum katına konulacak demir vb. basit detaylar

ancak 28 Kasım 1907'de verilmiştir.¹⁰³¹ Bir inşaat izninin alınabilmesi için iki yıl kadar bir sürenin geçmesi gerekmişti. Aslında merkezi hükümet, vilayetin ihtiyacının ne kadar acil olduğunun farkındaydı. Fakat yapılan, bütçenin şuan böyle masrafı karşılayacak durumda olmaması nedeniyle mahalli idareyi oyalamaktan başka bir şey değildi.

İmparatorluğun yaşadığı mali sıkıntıdan mekteplerin yanında öğretmenlerde nasibini alıyordu. İtâsı kararlaştırılan mahsusatın verilmemesinden dolayı tesis edilen ibtidâî mektepleri muallimleri maddi açıdan zor duruma düşmüşlerdi. Bu durumdan şikâyetle Abdullah Hayri Efendi (vazifesi belirtilmemiş) ve refikası tarafından verilen arzuhalde, maarif tahsisatından veya evkâf-ı münderise (tahsis olunan müessesesi kalmayan vakıflar) hâsılatından hisse ayrılmasıyla birikmiş mahsusatlarının verilmesini ve bundan sonra da düzenli bir şekilde ödenmesini bekliyorlardı.¹⁰³² Mekteb-i İbtidâî muallimleri mekteplerin henüz yeni kuruldukları zamanlarda, ekonomik olarak kendilerini rahatlatmak için vilayet maarif müdürü vasıtasıyla vilayet nezdinde girişimde bulunmuşlardı. Maarif Nezaretince tayin olunup gönderilen Mekteb-i Rüşdiye muallim-i evvelleri sâir memurlar gibi temettuat vergisinden muaf idiler. Rüşdiye muallim-i sâni muallimleriyle vilayette kurulan Darümuallimin-i Sıbyandan diploma alarak resmen tayin olan mekteb-i ibtidâîye muallim-i evvel ve sânilerinde diğer devlet memurlarının nizam, hukuk ve vazifelerini tayin eden kanunlara tabi olduklarına binaen kendilerinin de bu vergiden muaf olmalarını istiyorlardı.¹⁰³³ Bu durum eğitimle ilgili yapılan düzenlemelerin aslında her yönüyle düşünülmeyen hayata geçirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Darümuallimin-i Sıbyan Mektebi açılmış fakat buradan mezun öğretmenlerin yasal statüleri henüz net bir şekilde düzenlenmemiştir.

Edirne Vilayetinde açılan İbtidâî Mektepleri, usûl-i cedide üzere Darümuallimin-i Sıbyan Mekteplerinden mezun olacak öğretmenlerin eğitim vereceği kurumlar olarak düşünülmüştü. Fakat daha vilayette mektepler kurulmaya başlanırken

sebebiyle aylarca vilayetle merkez arasında yazışmalar sürecektir ve gereken izin ancak Kasım 1907'de verilecekti.

¹⁰³¹ BOA, İ. MF. 13/72, 15 Teşrinisâni Sene 1323 (28 Kasım 1907).

¹⁰³² BOA, MF. MKT. 140/67, 9 Mayıs Sene 1308 (21 Mayıs 1892).

¹⁰³³ BOA, MF. MKT. 103/121, 8 Teşrinisâni Sene 1304 (20 Kasım 1888).

sıkıntılarda beraberinde yaşanmaya başlanmıştı. Mekteplerin başarısı birazda mali finansmana bağlıydı. XIX. yüzyılda devletin yaşadığı siyasi, askeri ve mali bunalım maalesef ibtidâi mekteplerinin başarılı olmasının önünde engeldi. İbtidâi mekteplerinin başarısızlığında bir diğer nedende bu mekteplerin mahalle mektepleriyle birlikte eğitim faaliyeti yürütecek olmasıdır. Öyle anlaşıyor ki ahali yeni mekteplere fazla teveccüh de göstermemiş, çocuklarını geleneksel eğitimin verildiği mahalle mekteplerine yollamıştı. İbtidâi mekteplerinin usûl-i cedid (yeni metot) üzere eğitim için kurulduğunu ifade ettik fakat bu mekteplerin bunu ne kadar başarabildiği pek fazla bilinmemekle birlikte mevcut eğitim kadrosu ve maddi olanaklarla yapabilmeleri çokta mümkün görünmemekte ve değişik vilayetlerdeki ibtidâi mekteplerde eğitim görmüş insanların daha sonra yazdıkları hatıralarında bu mekteplerdeki eğitimle ilgili ifadeleri de bu görüşümüzü desteklemektedir.

3.2.1.1.2. Rüşdiye Mektebi

Dersaadet'teki rüşdiye mekteplerinin faydasının anlaşılmasıyla bu mekteplerin Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'nin her tarafında yaygınlaştırılması babında bir irade çıkarılmıştı. Lakin imparatorluğun tamamında bunun uygulanmasının güç olduğu görüldüğünden yalnızca Edirne ve Bursa'da kurulması uygun bulunmuştu. Bu vilayetlerdeki sıbyan mekteplerinin ahvali bir memur tarafından tahkik edilerek İstanbul'daki mekteplere verilen ilmihâl ve ahlak risalelerinden gerektiği kadar verilmesi kararlaştırılmıştı. Rüşdiye Mekteplerinin bina sorunun çözümü ise vilayetlerdeki büyük bir mektebin rüştiyeye çevrilmesi şeklinde düşünülmüştü. Mektebin öğrencileri ise sıbyan mektebinden kitap okuyabilenler arasından seçilecekti. Darülmualliminde bulunan efendilerden münasip olanlar hoca olarak tayin olunacak, yerli ulemadan kabiliyetli olan bir zatta yardımcısı (muîn) olmak üzere kendisine refakat edecekti.¹⁰³⁴ İstanbul haricinde ilk uygulama bölgesi olarak kadim iki başkent seçilmişti. Tanzimat'ın ilk uygulandığı eyaletlerden ve 1864 yılında imparatorlukta eyalet sisteminden vilayet sistemine geçişte pilot bölgelerden biri Edirne idi. Bu nevi seçimde Edirne'nin başkent İstanbul'a olan yakınlığı önemli bir etkendi. Zira

¹⁰³⁴ BOA, İ. MVL. 127/3324, 24 Zilkade Sene 1264 (22 Ekim 1848).

yaşanabilecek bir olumsuzlukta müdahale edilmesi ve kontrol altına alınması çok daha kolaydı. Bir diğer etkende şüphesiz Edirne Vilayeti'nin XIX. yüzyıldaki kozmopolit yapısıydı. Vilayette Müslüman nüfus kadar gayrimüslim nüfusta yaşamaktaydı. Böyle bir mahalde hayata geçirilecek bir uygulama başarılı olursa imparatorluğun başka "sorunlu" bölgelerinde de tatbik edilebilecekti.

Edirne ve Bursa'da 1848 tarihinde birer Rüşdiye Mektebi'nin açılması hususunda irade buyrulmuş olsa da bu kararın hayata geçirilmesinin pek de kolay olmadığı görülmektedir. Sadareten vilayetlere hitaben 1857 yılının sonlarında yazılan bir şukka da, Edirne Eyaletinde mevcut olan mekteplerin birisinin tesviyesiyle rüşdiye tesis olunmak üzere gerekenleri icra eylemek ve bu sırada bazı sıbyan mekteplerinin de yeni usûle göre tanzimi için Mekâtib-i Umûmiyye Muavini Vehbi Efendi ile birlikte bazı refiklerinin tayin olunarak irade-i seniyye ile memuren Edirne'ye gönderildiği bildiriliyordu.¹⁰³⁵ Edirne'ye gelen Vehbi Efendi vakit kaybetmeden çalışmalara başlamış, ilk olarak mektebin kurulacağı münasip bir yer aramıştı. Bunun için Sultan Selim Han Hazretleri Camii Şerifi civarında Araste yakınında kain Ahi Çelebi Mektebi her mevkie yakınlığı hasebiyle uygun bulunmuş ve bitişiğinde mevcut derslane ile birleştirilerek Rüşdiye Mektebi yapılmasına karar verilmişti. Yaklaşık bir buçuk ay süren çalışmaların sonunda Edirne İnas Mektebi 2 Ocak 1858 (16 Cemaziyelevvel 1274) de Eski Cami'de görevli hocalar, ulema, meşâyih (şeyhler), Meclis-i Kebir üyeleri, mahalle mektepleri hocaları, vilayetin önde gelen kimselerin katıldığı bir merasimle açılmıştı. Kuran-ı Kerim tilaveti ve dualarla açılışı yapılan mektepte okuyacak 32 çocukta Mekteb-i Sıbyandan seçilmişti.¹⁰³⁶ Merkez, Rüşdiye Mektebi'nin açılışından ve akabinde 32 talebenin

¹⁰³⁵ BOA, A. MKT. UM. 299/14, 11 Rebiülahir Sene 1274 (29 Kasım 1857).

¹⁰³⁶ BOA, İ. DH. 410/27167, 21 Cemaziyelevvel Sene 1274 (7 Ocak 1858), Lef. 5. Edirne'de Rüşdiye Mektebinin açılması hususunda Mahmud Cevad *İbnü's-Seyh Nâfi, Maarif-i Umûmiyye Nezaretî, Tarihce-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul 1338, eserinde, (s. 59) 24 Ramazan 1269 (1 Temmuz 1853) tarihli Maliye Nezaretî ilmühaberinde, imparatorlukta açılacak 25 Rüşdiye Mektebinden birisinin Edirne'de olacağını söylüyordu. Bu konuda Osman Nuri Peremeci'de bir kaynak belirtmeden, Edirne Tarihi'nde s. 358'de Edirne'de ilk rüşdiye mektebinin 1857 senesinde Ahi Çelebi'nin Sıbyan Mektebiyle Dârü'l-kurrasının birleştirilerek açılmış olduğunu söylüyordu. Yine mektebe dair vilayet yillığında H. 1273 (1856) senesinde Maarif Nezaretinden gönderilen bir memur tarafından açıldığı ve sonra da Hacı Şerif ve Hüsnü Beyler

kaydolmasından hayli memnuniyet duyduğunu dile getiriyordu.¹⁰³⁷ Mektebin kuruluşundan sonraki sene Edirne valisi, vilayette bulunan sıbyan mekteplerinin intizama muhtaç olduğunu ayrıca şehir merkezinden başka, kazalarda da rüşdiye mekteplerinin açılmasına lüzum göründüğünü ifade ederek Maarif-i Umûmiyye Nezareti'nden muvakkaten bir memur gönderilmesini istiyordu.¹⁰³⁸

Edirne'de rüşdiyenin tesisi üzerinden çokta fazla bir süre geçmeden, mektep binasının talebelerin yoğunluğundan dar gelmeye başlaması ve pek de merkezi bir yerde olmadığından düşünülmesi gibi sebeplerden dolayı daha geniş bir mektep mahalli aranmaya başlanmıştır. Ancak bu esnada vücuttan Hacı Şâkir Bey tarafından yaptırılan bina mektep için uygun bulunmuş ve talebeler buraya naklolunmuştur. Yeni binaya taşınırken eski mektebinde şehrin büyüklüğü ve öğrenci sayısındaki kesret nedeniyle oraya muallim tayiniyle ikinci rüşdiye mektebi olarak kullanılmaya devam edilmesi vali tarafından istenmiştir. Talep münasip görülerek birinci mektep muallim-i sânisini olan Mehmed Dursun Efendi, İkinci Rüşdiye Mektebine 600 kuruş maaşla muallim-i evvel olarak tayin olunmuştur.¹⁰³⁹ İkinci Rüşdiye Mektebinin ittihazından sonra mektebe risale-i ahlak, ilmihal, risale-i Birgivi, talim-i Farsî, Gülistan gibi 610 adet kitap yollanmıştır¹⁰⁴⁰ ve Şerif Efendi rik'a, Hacı Şerif Efendi sülüs hocası ve Sali Ağa da bevab (kapıcı) olarak vazifelendirilmiştir.¹⁰⁴¹ Yeni açılan mektepteki öğrenci sayısı artmış ve ikinci bir mektep açılmıştır. Nicelik olarak artan talebeye karşılık mektebe gönderilen kitaplara bakıldığında çoğunlukla dini ve ahlaki konuları ihtiva eden kitaplar olması aslında müfredatta değişen pek fazla bir şey olmadığını göstermektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek merkez gerekse taşrada eğitimin tanziminde çok mühim bir yer tutan 1869 maarif nizamnamesi rüşdiyelerle ilgili bazı yeni düzenlemeleri ihtiva etmekteydi. Buna göre 500 haneden fazla olan her

tarafından 60.000 kuruştan fazla bir masrafla yeniden tamir ve inşa olunduğu malumatı bulunmaktadır. EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 227.

¹⁰³⁷ BOA, A. MKT. MHM. 753/1, 2 Safer Sene 1275 (11 Eylül 1858).

¹⁰³⁸ BOA, A. MKT. MHM. 168/1, 22 Rebiülevvel Sene 1276 (19 Ekim 1859).

¹⁰³⁹ BOA, İ. MVL. 501/22676, 25 Şaban Sene 1280 (4 Şubat 1864).

¹⁰⁴⁰ BOA, İ. MVL. 508/22934, 19 Şaban Sene 1280 (29 Ocak 1864), lef 2.

¹⁰⁴¹ BOA, İ. MVL. 508/22934, 13 Nisan Sene 1280 (23 Nisan 1864), lef 3.

kasabada birer rüşdiye açılacaktı. Bunların her türlü masrafları vilayet maarif idaresi sandığından karşılanacaktı. Her rüşdiyeye öğrenci sayısına nispetle bir veya iki öğretmen, bir mubassır (gözetmen) ve bir de hademe tayin olunacaktı. Muallim maaşları, muallim-i evvel (baş öğretmen) 800, ikincisi 500, mubassır 250 ve hademenin 150 kuruş olacaktı. Öğretim süresi 4 yıl olacaktı. 1-23 Ağustos arasında tüm rüşdiyeler tatile girecekler, bu mektepleri başarıyla bitirenler imtihanla idadiye gireceklerdi.¹⁰⁴² Nizamnameye bakıldığında görülüyor ki devlet ilköğretim meselesini büyük bir ciddiyetle ele alıyordu. Örneğin Çorlu Kazası mekteb-i rüşdiyesine öğrenci yetiştirecek mekteb-i sıbyanın düzenlenmesi ve mekteb-i rüşdiye öğrencilerinin artırılması hususunda evvelce yazılan tahrirata rağmen Çorlu Kaymakamı Rasim Ağa'nın bu işe ehemmiyet vermediğinin haber alındığından bahisle Maarif Nezareti, Edirne Vilayetinden kaymakamın şiddetli bir biçimde ikaz edilmesini istemişti.¹⁰⁴³

1869 nizamnamesinde de belirtildiği üzere rüşdiyelerin taşrada kaza seviyesinde de açılması hedeflenmişti. Edirne Vilayetinde de nizamname doğrultusunda merkezden sonra artık rüşdiyeler için sıra kazalara gelmişti. Ancak bu mekteplerin tesisinde devlet, yerel halkın yardımına başvurmak mecburiyetindeydi. Çünkü hazine imparatorluk çapında böyle bir işi finanse edebilecek durumda değildi. Gümölcine Kazasında¹⁰⁴⁴ ve Kızanlık Kasabasında¹⁰⁴⁵ masrafları ahali yardımıyla karşılanan mekteb-i rüşdiyeler tamamlanmıştı. Aynı yıl Uzuncabad, Hasköy Kazasında rüşdiyeler inşa olunuyordu.¹⁰⁴⁶ 1869 yılında Edirne Vilayeti merkezinde akd olunan Meclis-i Umûmi'de İslimye Sancağı'ndan gönderilen layihada Yanbolu Kasabası'nda mekteb-i rüşdiye olmadığından bahisle camii-i kebir dâhilinde bulunan atik mektebin enkazında vakfından ve servet sahibi kimselerden yapılacak yardımlarla bir dersane ve iki odadan ibaret bir mekteb-i rüşdiye yapılmasına

¹⁰⁴² Kodaman, a.g.e., s. 93.

¹⁰⁴³ BOA, MF. MKT. 5/19, 4 Eylül Sene 1288 (16 Eylül 1872).

¹⁰⁴⁴ BOA, MVL. d. nr. 105, s. 13, 27 Cemaziyelahir Sene 1283 (6 Kasım 1866), MVL. 1067/18. Muallimliğine Darülmualliminden diplomalı Mehmed Efendi 750 kuruş maaşla muallim-i evvel ve mahallinden biri de 100 kuruş maaşla tayin olunmuştu.

¹⁰⁴⁵ BOA, A. MKT. MHM. 371/50, 19 Şaban Sene 1283 (27 Aralık 1866). Hüseyin Hüsnü Efendi 750 aylıkla muallim-i evvelliğe ve bir neferde 100 kuruş maaşla bevvab tayin olunmuştur.

¹⁰⁴⁶ BOA, MVL. d. nr. 105, s. 14, 7 Safer Sene 1283 (21 Haziran 1866).

dair izin isteniyordu.¹⁰⁴⁷ Misivri Kasabasında yine ahali tarafından daha önce yaptırılan 7 odaya sahip medrese zamanla boş kalmış ve 1869 tarihinde tamir olunarak rüşdiyeye çevrilmişti. Ancak henüz bir muallim tayin olunmadığından bir an evvel gönderilmeleri isteniyordu.¹⁰⁴⁸ Rüşdiyelerin sayısı vilayet mülhakatında hızla artmaya başlamıştı. Devlet bu okulların açılmasını istiyor ve hazinenin imkânları elverdikçe açmaya gayret ediyordu fakat bazı yerlerde örneklerde de görüldüğü üzere ahali masraflarını kendisi karşılamak koşuluyla okul açmak için dilekçeler veriyordu. Bu davranışın arkasında halkın eğitime olan ilgisi ya da yerel rekabetin hangisinin ne kadar etkili olduğunu bilemiyoruz. Ancak şunu söyleyebiliriz ki Edirne ve bağlı kazalarda rüşdiyelerin kurulmasında devlet, ahalinin yardımına çok defa başvurmuş ve beklediği karşılığı da bulmuştu. Okul olarak yeni bir bina yapılıyor ya da genellikle camii içerisinde ya da müstakil, atıl durumdaki mahalle mektepleri, medreseler tamir edilip rüşdiye olarak kullanılmaya başlanıyordu.¹⁰⁴⁹ Mekteplerin yalnızca yapımı esnasında değil ilerleyen yıllarda yapılması gereken harcamalarda da yine ahaliye başvuruluyordu. Ancak ahalinin yardım hususunda her zaman istekli olduğunu söylemekte güçtür. Birinci Rüşdiye Mektebinin bazı kısımlarının tamiri ve mefruşatının yenilenmesi için gereken 11.140 kuruş ahaliden tahsil olunamamış ve vilayet, maarif tahsisatından karşılanması için nezarete başvurmuştu. Cevaben, hükümetin çocukların talim ve terbiyesi için birçok fedakârlık yaptığından bahisle Edirne'nin servet sahiplerinin teşvik edilmesini ve gereken masrafın mektebe devam eden öğrencilerin velilerinden yardım olarak tesviyesi tavsiye ediliyordu.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁷ BOA, DH. MKT. 1309/53, 20 Mart 1285 (1 Nisan 1869). Masrafı ahali tarafından karşılanmak koşuluyla rüşdiye yapımına müsaade istenen bir başka mahal ise Ahi Çelebi Kazasının merkezi olan Paşmaklı Kasabası idi. Beşinci defa Edirne Vilayet Merkezinde toplanan Meclis-i Umumi toplantısında taleplerini dile getirmişlerdi. BOA, ŞD. 1906/24, 14 Mayıs Sene 1287 (26 Mayıs 1871).

¹⁰⁴⁸ BOA, ŞD. 1905/36, 31 Mart Sene 1286 (12 Nisan 1870).

¹⁰⁴⁹ Bina sıkıntısı hususunda askeri hastane olarak kullanılan bina için vilayette II. Ordu Müşiriyeti ile Maarif Müdürlüğü arasındaki anlaşmazlık için bkz. Edirne Merkez Hastahanesi (Hastahane-i Askerî), Birbaşka örnekte ise bu kez Ahi Çelebi Rüşdiye Binası, burada toplanan hasta askerler için yine hastane olarak kullanılmak istenmiş ve neticede eğitim gören talebenin münasib bir mahalle nakline karar verilmişti. BOA, MF. MKT. 749/34, 14 Eylül Sene 1319 (27 Temmuz 1903).

¹⁰⁵⁰ BOA, MF. MKT. 16/67, 24 Kânunievvel 1289 (5 Ocak 1874).

Darülmualimin'den mezun olan öğretmenler Rüşdiye mekteplerinde görev yapacaktı. Fakat yeterli sayıda öğretmen yetiştirilmeden mektepler kurulmaya başlandığından, henüz okullarından mezun olmayan muallimler çabucak görevlendirilmişlerdi. Darülmualimini bitiren öğretmenlerin sayısı arttıkça bunlar taşraya gönderilmişlerdi. Edirne'de açılan rüşdiyelere öğretmen atanması çoğunlukla sorun olmayı sürdürmüştü. Öğretmenin olmadığı durumda mahallinden uygun kimseler geçici istihdam edilerek soruna pratik bir çözüm bulunmuştu. 6 Ekim 1895'te Edirne'deki rüşdiyelere Meclis-i Maarif'in onayı ile mahallinden muallim-i sâni tayin edilmişti.¹⁰⁵¹ Bir başka çözümde, gerektiğinde vilayetteki diğer okullardaki öğretmenlerden yardım almaktı. Tıpkı Edirne Mekteb-i İdadisi resim hocası Kolağası Mehmed Efendinin aynı zamanda rüşdiye mekteplerinde de öğrencilere resim talim ettirmesi örneğinde olduğu gibi.¹⁰⁵² Vilayette mektepler kuruldukça merkezden öğretmen talepleri de buna bağlı olarak artıyordu. Bu talep karşısında tayin olunacak öğretmen bulunması dışında merkezi endişelendiren başka bir husus da işin malî boyutu yani öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi konusuydu. Sorun öğrenci sayısı 60 neferi geçmezse yalnızca muallim-i evvelin istihdamı yeterli görünerek çözülmüştü. Yanbolu Kazası, 45 öğrencinin bulunduğu rüşdiye mektebi için muallim-i sâni talep etmiş fakat bütçenin müsait olmaması ve sayının 60'ı geçmemesi nedeniyle bir muallimle idare etmeleri gerektiği cevabı verilmişti.¹⁰⁵³

Mekteplere resim, yazı gibi branşlarda ders verecek öğretmenlerin tayinleri yapılmadan önce alanlarında yetkin olup olmadığına bakılıyordu. Edirne Rüşdiye Mektepleri resim muallimliğine tayini düşünülen Osman Efendi'nin gönderdiği numune resminin boyalı olduğundan maharetinin derecesinin anlaşılamadığından karakalem manzara resim yapıp göndermesi istenilmişti.¹⁰⁵⁴ Benzer bir hadise de Çırpan Kasabası rüşdiye mektebine sülüs öğretmeni olarak düşünülen kimsenin seçiminde yaşanmıştı. Mahallince seçilen Hafız Ali

¹⁰⁵¹ Arzu M. Nurdoğan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim* (1869-1914), İstanbul 2016, s. 196, bkz. 599 no'lu dipnot.

¹⁰⁵² BOA, MVL. d. nr. 105, s. 26, 21 Safer Sene 1283 (5 Temmuz 1866).

¹⁰⁵³ BOA, MF. MKT. 131/42, 24 Nisan Sene 1288 (6 Mayıs 1872).

¹⁰⁵⁴ BOA, MF. MKT. 15/148, 6 Kânunievvel Sene 1289 (18 Aralık 1873).

Efendinin nümune hattı merkeze gönderilmiş ve yeterli bulunarak 315 kuruş maaşla sülüs hocalığı Meclis-i Maarif tarafından uygun görülmüştü.¹⁰⁵⁵

Rüşdiye Mekteplerinde eğitim veren muallimlere ödenen maaşlarda belirli bir standart yoktu ve vilayetlere göre bu rakam değişebiliyordu. Edirne’de muallim-i evvellerin maaşlarının genellikle 750 kuruş olduğunu görmekteyiz. Ancak devletin yaşadığı malî sıkıntılar bu maaşların düzenli ödenmesinde ya da mevcut miktarın yetersiz kalmasına neden oluyordu. Edirne Birinci ve İkinci Rüşdiye Mektepleri muallim-i evvel ve muallim-i sânileri, maaşlarına zam yapılması için dilekçe vermişler fakat Meclis-i Maarifçe maaşlarının diğer öğretmenlerin maaşları raddesinde olduğu gerekçesiyle kabul edilmemişti.¹⁰⁵⁶

Yukarıda da bahsedildiği üzere Edirne’de açılan ilk rüşdiyenin yetersiz kalması üzerine Hacı Şâkir Bey tarafından yaptırılan binaya öğrenciler taşınmış; eski mektepte İkinci Rüşdiye ismiyle eğitime devam edilirken yeni taşınılan okul da Birinci Mekteb-i Rüşdiye olarak tesis olunmuştu. Fakat zamanla İkinci Rüşdiye Mektebi çoğunlukla memur ve zengin çocuklarının bulunduğu mektep olurken Birinci Rüşdiye Mektebi öğrencileri ise fukara, kimsesiz çocukların eğitim gördüğü mektep halini almıştı. Kuruluşu esnasında aralarında herhangi bir fark olmayan yalnızca öğrenci sayısının kesreti sebebiyle ikincisinin tesisi zarureti ortaya çıkmıştı fakat bir müddet sonra velilerin maddi olanakları ve sosyal statülerinden dolayı ikinci mektep vesikadaki ifadeyle “şerefli” addedilir olmuştu. Okulların bu şekilde sıfatlandırılması ise öğrenciler arasında sıkıntılar yaşanmasına sebebiyet veriyordu. Talebelerin diğer mektep talebelerini tahkir ettiklerine dair Birinci Rüşdiye Mektebi muallim-i evveli tarafından vaziyet merkeze yansıtılmıştı. Meclis-i Maarif, iki mektep talebelerinin aynı gün sınav yapılmamasını bir çözüm olarak görmüş, ayrıca öğretmenler arasında da bazı sorunlar olduğundan bahisle bununda sonlandırılmasını vilayete bildirmişti.¹⁰⁵⁷

Öğrencilerin eğitimlerini tamamlamalarının ardından girdikleri imtihanlar da bölgede adeta milli ya da dini bir gün havasında yapılıyor; başarılı olan

¹⁰⁵⁵ BOA, ŞD. 206/10, 3 Şubat Sene 1288 (15 Şubat 1873).

¹⁰⁵⁶ BOA, MF. MKT. 23/129, 26 Kânunievvel Sene 1290 (7 Ocak 1875).

¹⁰⁵⁷ BOA, MF. MKT. 4/110, 23 Ağustos Sene 1288 (4 Eylül 1872).

öğrencilere mükâfatlar veriliyordu. 1887'de Edirne'de Hamidiye Mekteb-i İdadiye-i Mülkiyye ve Rüşdiye Mektepleri öğrencilerinin imtihanlarının yapıp ödülleri verilirken Vali İzzet Paşa'nın bildirdiğine göre Müşir Paşa Hazretlerinin dışında ümera-yı askeriye, mülkî memurlar, ulema, beldenin önde gelenleri, muhtelif milletlerin ruhanî reisleri ve Edirne'deki konsoloslar merasimde hazır bulunmuştu.¹⁰⁵⁸

1868-1870 yılları arasında İstanbul ve taşrada bulunan rüşdiyelerde Fransızca derslerinin okutulması konusu gündeme gelmişti. Bu tutum Maarif Nezareti'nin eğitim hususunda modern ve pratik yaklaşımını göstermektedir. Ticaretin yoğun olduğu yerlerde Fransızca bilmenin önemini ve gerekliliğini gören Müslüman ahalinin, çocuklarını yabancı okullara gönderme eğiliminde olduğunu söyleyen Maarif Nazırı Safvet Paşa, Fransızca dersleri konmasının bir ihtiyaçtan hâsıl olduğunu Sadarete ifade ediyordu. Hükümet talebi uygun görmüş ve 1869 Senesi Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 23. maddesinde rüşdiyelerde okutulacak dersler sıralanırken ticaretin yoğun olarak yapıldığı yerlerde talebenin istekli olanlarının dördüncü sene Fransızca derslerine başlamalarının uygun olduğu belirtilmişti. 1880'lere gelindiğinde İzmir, Selanik, Edirne, Bursa, Beyrut, Manastır gibi şehirlerin rüşdiyelerinde Fransızca dersinin okutulduğu görülmektedir. Fransızca dersi 1880'lere kadar sadece vilayet merkezlerindeki mekteplerin müfredatında yer alabilirken kazalarda bu dersin konulmasına müsaade edilmiyordu. Edirne Vilayetine bağlı Cısr-i Ergene Kazası ile Tekfurdağ'dan gelen talebe, Fransızca dersinin şimdilik yalnızca vilayet merkezlerindeki rüşdiyelerde yer alacağı cevabı verilmişti.¹⁰⁵⁹ Netice itibarıyla Sadaretin uygun görmesiyle 500 ile 700 kuruş arasında değişen maaşlarla aralarında Edirne'nin de bulunduğu bazı vilayetlere Fransızca öğretmenleri gönderilmişti. Nezaret 1880'lerde tüm rüşdiyelerde Fransızca dersinin okutulmasını kararlaştırmış fakat bunun mevcut öğretmen kadrosuyla uygulanamayacağı baştan belliydi. Bir süre sonra bu ders mülkiye rüşdiyelerinden kaldırılmıştı. Edirne gibi büyük ve başkente yakın bir vilayette

¹⁰⁵⁸ BOA, Y. PRK. UM. 10/23, 27 Temmuz Sene 1303 (8 Ağustos 1887).

¹⁰⁵⁹ Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara 2018, s. 271-273.

bile Fransızca öğretmenini bulunamaması ve İstanbul'dan gönderilememesi nedeniyle dersler boş geçmişti.¹⁰⁶⁰

3.2.1.1.3. İnas Rüşdiye Mektebi

Tanzimat Döneminde eğitime dair alınan çok önemli bir başka karar ise İnas Rüşdiyelerinin açılmasıydı. İlk dönemde açılan mekteplerin hemen hepsi askeri ve idari mekteplerdi. Bunun sonucu kız çocukların okutulması meselesi ihmâl edilmişti. Sıbyan mektebinin üzerinde kız çocuklarının okuyabilecekleri maalesef bir mektep yoktu. Fakat gün geçtikçe bunun bir zaruret olarak görülmesi neticesinde bazı adımlar atılmaya başlanmıştı. İlk olarak İstanbul'da 10 Kasım 1858'de Maarif Nezaretinden Sadaret'e yazılan tezkerede, mekteplerin ve mekteplerin öneminden bahsedilerek kızlar içinde bir Rüşdiye Mektebi açılması isteniyordu. Sadretin uygun bulmasıyla 1859'da İstanbul'da ilk Kız Rüşdiyesi açılmıştı.¹⁰⁶¹ Rüşdiyelerin kurulması zaten var olan muallim sıkıntısını daha da artırmış ve İnas Rüşdiyelerinde eğitim verecek kız öğretmen yetiştirecek bir okulun kurulması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Ancak okul (Darülmuallimât) 26 Nisan 1870 tarihinde bizzat Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın katılımıyla açılabilmişti.¹⁰⁶² İlk İnas Rüşdiyesinin açılmasından sonra İstanbul'da 1869 yılında yedi tane daha mektep açılmıştı. Bu mekteplerin öğretim süresi ise dört yıldır.¹⁰⁶³

Takvim-i Vekayi'de çıkan bir yazı aslında kız çocukları için rüşdiyelerin açılmasına bakışın ipuçları bulunmaktadır. Burada taleb-i ilmin erkeklere ve kızlara farz ve borç olduğu belirtilirken böylece zahmetli, zor işlerde çalışan kocaların refah ve huzuru ile kadınlarında din ve dünyalarını bilip emre itaat edeceklerini, istemediklerini yapmaktan kaçınmalarına, iffet ve kanaate

¹⁰⁶⁰ Nurdoğan, a.g.e., s. 245-247.; Somel, a.g.e., s. 82.

¹⁰⁶¹ Bilim, a.g.e., s. 47.

¹⁰⁶² Osman Ergin, kadın öğretmenler bulunamadığından erkek öğretmen görevlendirmek zorunda kaldığını ancak erkek öğretmen tercih edilirken de ister istemez "yaşlı ve düzgün ahlâklı" olanların seçildiğini söylemektedir. Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 668, 671.

¹⁰⁶³ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Ankara 2002, s. 54.

riayetlerinin doğacağını söylüyordu.¹⁰⁶⁴ Kızlar için eğitimin gerekliliği izah edilirken erkek ve kadına farz olduğu şeklinde dinî referansla muhtemelen ulemanın tepkisi önlenmek istenmiş, yine iffetlerini korumalarına, kocalarına itaat etmeleri gibi faydaları olacağı söylenerek ise toplumsal tepkinin engellenmek istenmesi düşüncesi etkili olsa gerektir.

Edirne’de İnas Rüşdiye Mektebinin H. 1300 (M. 1883) yılında 130.000 kuruş masrafla tesis olunduğu kaydı bulunmaktadır.¹⁰⁶⁵ Bu kayıt dışında mektebin kuruluşuna dair bir bilgi H. 1309 (M. 1892) yılına ait vilayet salnamesinde görmekteyiz. Fakat okulun adı ve öğrenci sayısına ait bilgi ise 1883 yılından itibaren salnamelerde bulunmaktadır. Burada *“İnas Rüşdiye Mektebi, Sultan Selim kurbinde Taş Odalar denilen mahalle geçen sene Vali İzzet Paşa Hazretleri cânibinden îâne-i umûmiyye ile kargir ve iki kat olarak inşa ettirilmiştir”* denilmektedir.¹⁰⁶⁶ Salnamede mektepte okutulacak derslerde verilmiştir. Dört yıl eğitim verilecek rüşdiyede öğrencilere okutulacak dersler şunlardı:

Birinci sene; Kur’an-ı Kerim, Ulûm-ı Diniyye, Lisân-ı Osmânî, Kıraat-ı Türkiye, İmlâ, hesap, hat

İkinci Sene; Ulûm-ı Diniyye, Arabî, Farsî, hesap, Kıraat-ı Türkiye, imlâ, dikiş, hat

Üçüncü Sene; Arabî, Farsî, Kıraat-ı Türkiye, emlâk, coğrafya, dikiş, hat, piyano

Dördüncü Sene; Arabî, Farsî, tarih, hesap, münşeât, dikiş, hat, piyano

Vilayet yillığının verdiği malumata göre İnas Rüşdiyesinin 15 talebesi vardı ve muallimesi de Hafız Zübeyde Hanımdı.¹⁰⁶⁷ Mektebin öğrenci sayısı bir sonraki sene 35’e yükselmiş keza aynı şekilde önceki sene bir muallime bulunan mektebin öğretmen sayısı ise 3’e (muallime-i evvel, muavine ve sülüs muallimi) çıkmıştı.¹⁰⁶⁸ Muallime sayısında gözle görülür bir artış olmamasına karşın öğrenci sayısında devamlı bir yükseliş dikkati çekmektedir. Bu yükselişle birlikte

¹⁰⁶⁴ Takvim-i Vekayi, defa 649, 26 Zilhicce Sene 1278 (24 Haziran 1862).

¹⁰⁶⁵ Salname-i Maarif-i Umûmiyye, Def’a 1, Matbaa-i Âmire, Sene 1316, s. 800.

¹⁰⁶⁶ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 124.

¹⁰⁶⁷ EVS. Def’a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 86.

¹⁰⁶⁸ EVS. Def’a 10, Sene H. 1301 (M. 1884), s. 94.

mali vaziyet ve muallime sayısı İnas Rüşdiyesi için her zaman sorun olmaya devam etmişti.

İnas Rüşdiyesinin hâsılatının yetersizliği nedeniyle öğrencileri Kadriye İnas İbtidaiye Mektebine nakledilmiş ve rüşdiye mektebi zaruri olarak kapanmıştı. Ancak o sene çeşitli mekteplerden şهادetname alacak öğrencilerin kabul ve devamı için müstakil bir İnas Rüşdiye Mektebinin Edirne gibi büyük bir şehirde gerekli olduğu, maarif müdürü tarafından nezarete bildirilmişti. Müdür, Kadriye İnas Mekteb-i İbtidaiyesinin başka bir inas mektebine nakledilerek, orasının İnas Rüşdiyesi olmasını ve öğretmen maaşlarının ise mahallince verilmek üzere şimdilik bir seneye mahsus, maarif bütçesinden 10.200 kuruş tahsisini istiyordu. Merkezce uygun bulunmasıyla İnas Rüşdiyesi eğitime devam etmiş fakat öğretmen, bina ve bunlar için gereken maddi kaynak hep sorun olmaya devam etmişti.¹⁰⁶⁹ 21 Mayıs 1901 tarihi gibi çok geç bir tarihte vilayetten merkeze yazılan bir tahriratta, inas mektebinin açıldığı tarihten beri yalnızca bir defa haricen saçak ve duvarlarının sıva ve badanasının yaptırıldığını, bu mahallerin tekrar badana ve sıva ihtiyacı olsa da daha önemlisi duvarlarında çatlaklar ve çatısında bazı bozukluklar görüldüğünden bahisle gerekli tamiratın askeriye, mülkiye ve belediyeden mürekkebe bir komisyon marifetiyle yapılmasına dair izin isteniyordu.¹⁰⁷⁰ Bir başka tarihte Edirne Belediye mühendisine yaptırılan keşif neticesinde İnas Rüşdiyesi Mektebinin bazı kısımlarının tamirâtı için 6.745 kuruş gerektiği görülmüş fakat maarif hisse-i iânesinden inşaat için para sarfı mümkün olamadığından kaynak yaratılmaya çalışılmıştı.¹⁰⁷¹

İnas Rüşdiye Mektebinde kalan muallime-i ulâsı Sadiye Hanım'a maarif müdürünce karşı çıkılmış; durumu nezarete bildiren Sadiye Hanım eğer mektepten çıkarılacak olursa istifa mecburiyetinde kalacağını söylemişti. Maarif Nezareti, vilayete zikr olunan mektepte daha evvelde öğretmenlerin ikâmet ettiklerini üstelik şu aralık Sadiye Hanımın yerine bir başka öğretmen tedarikinin mümkün olamayacağından kalmasında bir sakınca olmadığı cevabı

¹⁰⁶⁹ BOA, İ. ŞD. 89/5282, 27 Kanunievvel Sene 1303 (8 Ocak 1888).

¹⁰⁷⁰ BOA, MF. MKT. 570/18, 3 Temmuz Sene 1317 (16 Temmuz 1901).

¹⁰⁷¹ BOA, MF. MKT. 246/44, 8 Teşrinievvel Sene 1310 (20 Ekim 1894).

veriliyordu.¹⁰⁷² 1895 yılında vilayet maarif müdürü tarafından İstanbul'a yazılan tahriratta öğretmen yetersizliğinden yakınılıyordu. Müdür -birisinin maaşının mahallinden verildiği- mevcut 4 muallimenin, öğrenci sayısı 178'e ulaşmış mektep için yetersiz kaldığından acilen Darülmuallimat mezunu bir öğretmen tayininin gerekliliğini ifade ediyordu. Fakat kendisine, benzer talepler karşısında verilen alışıl gelmiş bir cevap verilmiş ve öğretmen maaşına mahallinden bir karşılık bulunması, bulunamadığı surette mevcut muallime ile "idare-i maslahat olunmalı" denilmişti.¹⁰⁷³ Bazen de öğretmen tayini yapılamadığı ve öğrenci sayısının arttığı durumlarda ise öğretmen maaşına zam yapılarak ara çözüm bulunduğu oluyordu.¹⁰⁷⁴

Okulların ve öğrencilerin fakir olanlarının ihtiyaçları için gereken parayı tedarik etmek amacıyla başvurulacak yollardan biriside piyango ve tiyatro tertip etmektir. Örneğin Edirne'nin yerel gazetesinde, hâsılatının Edirne İnas Rüşdiye Mektebine verilmek üzere 4 Ocak 1891'de öğleden sonra Fevaid Tiyatrosunda Abdürrezzak Efendi Kumpanyası tarafından kadınlara mahsus bir oyun verileceği ilan ediliyordu.¹⁰⁷⁵ Bir başka tarihte ise yine İnas Rüşdiye Mektebi talebelerinden fakir olanların ihtiyaçları ve okulun noksanlarının ikmâli için sarf olunmak üzere bir kısmı maarif idaresi tarafından tedarik edilen ve bir kısmı da talebelerin el işlerinden 3.165 kuruş kıymetinde 94 parça eşyadan mürekkep toplam 12.660 kuruşluk bir piyango tertip olunmuştu.¹⁰⁷⁶

Tablo 31. Edirne Vilayeti Salnamelerine Göre Vilayet Merkezindeki Rüşdiyelerin Talebe Sayısı:

	Edirne Rüşdiye Mektebi (Öğrenci Sayısı)	Edirne İnas Rüşdiye Mektebi

¹⁰⁷² BOA, MF. MKT. 187/9, 25 Teşrinievvel Sene 1309 (6 Kasım 1893).

¹⁰⁷³ BOA, MF. MKT. 261/44, 22 Nisan 1311 (4 Mayıs 1895).

¹⁰⁷⁴ Edirne İnas Rüşdiye Mektebi İbtidaiye şubesi talebesinin teksiri halinde öğretmen maaşına zam olunmak için tutulan 50 kuruş, mektebin mezkûr şubesi talebesi sayısının 84'e çıkması üzerine Fatma Hanımın maaşına eklenerek 250 kuruşa yükseltilmişti. BOA, MF. MKT. 189/53, 13 Eylül Sene 1309 (25 Eylül 1893).

¹⁰⁷⁵ Ceride, nr. 31, s. 244, 23 Kanunievvel Sene 1306 (4 Ocak 1891).

¹⁰⁷⁶ BOA, MF. MKT. 353/43, 28 Şubat Sene 1312 (12 Mart 1897), lef 3.

Sene	Birinci Rüşdiye Mektebi	İkinci Rüşdiye Mektebi	Öğrenci Sayısı
1870	70	115	
1871	50	119	
1872	73	150	
1873	56	120	
1874	76	150	
1875	79	166	
1876	92	160	
1877	95	160	
1883	25	?	15
1884	35	115	35
1885	45	125	30
1886	45	125	40
1887	65	125	50
1888	69	125	21
1889	42	114	13
1890	155 (Zükur Rüşdiye Mektebi)		30
1891	150 (“ “ “)		35
1892	-		-
1893	-		-
1894	Sayı yok (Mekteb-i İdâdi-i Rüşdiye Şubesi)		130
1895	Sayı yok (“ “ “ “)		184
1896	Sayı yok (“ “ “ “)		184
1897	Sayı yok (“ “ “ “)		184
1898	Sa yı yok (“ “ “ “)		184
1899	Rüşdiye ismi yok		174

1900	“	184
1901	“	110
1903	174 (Mekteb-i İdâdi-i Mülki Sınıf- Rüşdiye Şubesi)	110

1864 yılında iki rüşdiye mektebi bulunurken salnamelerde görüldüğü üzere 1890 yılından itibaren erkek rüşdiye sayısı bire düşmüştü. Daha sonra da mekteb-i rüşdiye lağvedilerek Edirne Mekteb-i İdadiyesine şube ittihaz olunmuştu.¹⁰⁷⁷ Ancak bu şubede öğrenim gören talebelerin sayısına dair bir bilgi yıllıklarda maalesef bulunmamaktadır. 20 yüzyıla gelindiğinde ise vilayette mevcut okulların belirtildiği yıllıklarda rüşdiye ismine yalnızca 1902 senesine ait olanında ve Mekteb-i İdadi-i Mülki sınıfı şubesi olarak görülmektedir. İnas Rüşdiyesi ise kurulduğu tarihten itibaren eğitime devam ettiği ve öğrenci sayısında da devamlı bir artış olduğu göze çarpmaktadır. Öyle ki H. 1300 (M. 1883) yılında 15 öğrenciyle eğitime başlayan mektepte 10 yıl sonra bu sayı 130'a çıkmış ve ertesi yıl ise 184'e ulaşmıştı. Ancak İnas Mekteplerinde okutulması tasarlanan derslerin ne kadarının öğrencilere verilebildiği bilinmemekle beraber, mevcut muallime sayısı ve vilayetteki maarif bütçesinin yetersizliğine bakıldığında bunun pek de mümkün olmayan, iyi niyetli bir hedef olarak kaldığını söyleyebiliriz. Edirne-Selanik Mülkiye Müfettişliğinden gönderilen tahriratta Kırkkilise'de bulunan erkek ve kız rüşdiyeleri ile ibtidai mekteblerinin muallim ve muallimelerinin terk-i hizmet ettiklerinden mezkûr mekteplerin idarelerinde görülen bazı yolsuzlukların ıslahından bahsediliyordu. Yine Edirne Vilayetinden Maarif Nezareti'ne gönderilen tahriratta İnas Rüşdiyesi için gerekli muallimenin acilen gönderilmesinin söylenmesine rağmen henüz gönderilmediği ifade ediliyordu.¹⁰⁷⁸

1869 maarif nizamnamesi hükümleri doğrultusunda rüşdiyelerin yaygınlaştırılması ve öbür taraftan da eksikliklerinin giderilmesine çalışılıyordu. Ancak 1881 yılında nizamnamenin bir eleştirisi yapılmış ve artık ihtiyaçları

¹⁰⁷⁷ BOA, İ. MF. 3/15, 8 Eylül Sene 1311 (20 Eylül 1895), BEO, 687/51510, 8 Eylül Sene 1311 (20 Eylül 1895), MF. MKT. 179/101, 21 Temmuz Sene 1309 (2 Ağustos 1893).

¹⁰⁷⁸ BOA, DH. MKT. 2078/72, 22 Kanunievvel Sene 1312 (3 Ocak 1897).

karşılayamadığı söylenmişti. Bizzat Sadrazam Said Paşa bu meseleyle ilgilenmiş ve bazı fikirler ileri sürmüştü. Nihayet 1888 (1305) de rüşdiyelerin yeniden düzenlenmesi Maarif Komisyonunca ele alınmıştı. Komisyonda alınan kararlar ana hatlarıyla şunlardı:¹⁰⁷⁹

-Rüşdiyelerin eğitim süresinin iki yıla indirilmesi

-İdadi bulunan ve icrası mümkün olan mahallerde rüşdiyelerin idadilerle birleştirilmesi

-Öğrenci sayısının az olduğu kaza ve kasabalardaki rüşdiyelerin ibtidailere çevrilmesi

-Bundan sonra açılacak olan ibtidailerin rüşdiye sınıflarını da ihtiva etmesi

II. Abdülhamid Devrinde (1876-1909) rüşdiyelerin ders programları da sıkı sık değiştiriliyordu. Bu durumun olumlu etkisi olduğu gibi olumsuz sonuçları da olabiliyordu. Örneğin Türkçe derslerin artırılması dilin ve kültürün gelişmesine müspet etkisi olurken Avrupa devletlerinin dâhili teşkilâtı ve idari kanunlarına ait tercüme kitaplarının rüşdiyeler de okutulmasına karşı çıkılması gibi kararlarında menfi etkisinin olduğu kesindir.¹⁰⁸⁰

Edirne Vilayetinde yukarıda alınan kararlar uygulanmış; birinci ve ikinci rüşdiye mektepleri önce birleştirilmiş daha sonra da mekteb-i idadinin birer şubesi olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. XX. yüzyıl başlarında vilayette birer askerî rüşdiye ve inas rüşdiyesi ile Edirne Sancağına bağlı 4, Gümülcine Sancağına bağlı 5, Kırkkilise Sancağına bağlı 2, Tekfurdağı Sancağına bağlı 3 olmak üzere toplam 22 rüşdiye eğitim vermekteydi.¹⁰⁸¹

3.2.1.1.4. Mekteb-i İdâdi

Arapça hazırlamak, geliştirmek manasına gelen “İdâdi” kökünden türemiş olan idadi kelimesi, hazırlama yeri demek olmasına karşın 1869 vilayet nizamnamesi

¹⁰⁷⁹ Kodaman, a.g.e., s. 105-107.

¹⁰⁸⁰ Kodaman, a.g.e., s. 113.

¹⁰⁸¹ Uğur Ünal, *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara 2015, s. 95.

öncesinde hangi seviyede olursa olsun eğer varsa hazırlama sınıflarına idâdi denilmişti. Bu terim ancak nizamname ile açılığa kavuşturulmuş ve başlı başına orta öğretimin bir kademesi olarak ele alınmıştı. Artık idadi kelimesi eski manasını kaybederek yeni bir mana ve içerik kazanmıştı.¹⁰⁸²

1869 Maarif Nizamnamesinde idadilerin gerekliliği ve hemen açılması ile ilgili birtakım görüşler olsa da bunun hayata geçirilmesi birkaç yıl daha gecikmiş ve ilk olarak İstanbul'da açılmıştı. İstanbul'un hemen akabinde taşrada Yenişehir'de açılmıştı.¹⁰⁸³ Ancak idadiler imparatorluk genelinde yaygınlaşmaya II. Abdülhamid devrinde özellikle 1880'lerden itibaren başlamıştı. Said Paşa 1302 yılının sonlarında İdadiye Mektebinin Bursa, Yanya, Edirne, Kale-i Sultaniye (Çanakkale) de kurularak eğitime başladığını belirtmişti.¹⁰⁸⁴ Edirne'de ilk idadi 26 Ağustos 1885 (15 Zilkade 1302) tarihinde daha evvel rüşdiye binası olarak kullanılan binanın yenilenmesiyle hizmete açılmıştı. Açılışı daha önce tesis olunan mekteptekilere benzer şekilde askeri ve mülki erkân, ruhani reisler, vilayet ileri gelenlerinin katılımıyla yapılmıştı.¹⁰⁸⁵

Mekteb-i İdâdiye girmek için mülkiye mekteplerinden şهادetnamesi olsa bile kabul imtihanında başarılı olunması şarttı. Kabul imtihanının içeriği şöyleydi:¹⁰⁸⁶

-Arapça sarf (gramer), nahv (sözdizimi), mantık dersleriyle imlâ-yı Türkî, Kavâid-i Osmânî.

-Hesabdan Kesr-i adî, a'sârî, tenâsüb (orantı)

¹⁰⁸² Kodaman, a.g.e., s. 114.

¹⁰⁸³ İstanbul'da ve taşrada açılan ilk idadinin kuruluş tarihine dair konu ile ilgili kimi eserlerde farklı tarihler bulunmaktadır. Kodaman, Faik Reşit Unat'ı kaynak göstererek Darü'l-maarif'in 1873'de idadiye çevrilerek kurulduğunu, vilayetlerde ise ilk olarak Mora Yenişehirinde 1875'de açıldığını belirtmektedir. Bkz. Kodaman, a.g.e., s. 117.; Somel ise Osman Ergin'e atıf yaparak ilk idadinin İstanbul'da 1872 yılında açıldığını, taşrada kurulan idadinin ise M. Cevad kaynak gösterilerek 1873 yılında Yenişehir'de (günümüzde Yanya Vilayeti) olduğunu söylemektedir. Somel, a.g.e., s. 158.

¹⁰⁸⁴ *Said Paşanın Hâtıratı*, Dersaadet, C. 1, Sene 1328, s. 156.

¹⁰⁸⁵ M. Cevad, *Maarif-i Umûmiyye Nezareti, Tarihce-i Teşkilât ve İcrââtı*, s. 251-252. Peremeci, idadinin kuruluş tarihini 1886 senesinde Hacı İzzet Paşa'nın valiliğinde, 1881'de Kadri Paşa döneminde yapılan rüşdiye mektebine bir bina daha yapıp eklenmesiyle mülkiye idadisine çevrildiği şeklinde vermektedir. Peremeci, *Edirne Tarihi*, s. 358.

¹⁰⁸⁶ Ceride, nr. 53, 10 Mart Sene 1307 (22 Mart 1891), s. 419.

-Terkib ve ta'dil-i fâiz kısımları

-Fransızcadan selâsetle (akıcı) ibâre okumak, gramerden ef'âl-i kıyâsiyye ve gayr-i kıyâsiyye

-Farsçadan, Gülistan (Şirazlı Sâdi'nin meşhur eseri) ibâre okuyup mana sorulacak

-Hendeseden mesâha (ölçme) bahisleri sorulacaktı.

İdadiler eğitime başlamış olsa da hala tam olarak bir düzene sokulamamış, Said Paşa'nın vilayetlerde idadiler açma siyaseti tenkit edilmeye başlanmıştı. 1887 yılında toplanan maarif komisyonunda o zaman kadar açılanların muhafaza edilmesi fakat bundan sonra yapımının durdurulması kararlaştırılmıştı. İdadiler ile alakalı bir diğer kararda eğitim süresiydi. İlk önce üç yıl olması kararlaştırılan eğitim süresi 4 yıla çıkarılmıştı. Fakat hükümet idadi açılmasının durdurulması fikrini uygun bulmamış ve idadiler açılmaya devam etmişti.¹⁰⁸⁷

1892'de yayınlanan resmi bir tebliğe göre, 1892 yılına kadar taşrada 34 idadi açılmıştı. Yine bu tebliğden anlaşılıyor ki iki tür idadi vardı. Daha yaygın olanı yatılı olmayıp eğitim süresi beş sene olan gündüz (nehârî) eğitim veren idadiler iken diğeri ise yatılı (leylî) olup yedi yıl eğitim verilen mekteplerdir. Leyli kısmının açılma sebebi gündüz idadilerine yalnızca okulun bulunduğu şehirdeki öğrenciler devam edebilirken ücra yerlerde bulunan rüşdiyelerden mezun olan öğrencilerin böyle bir imkândan mahrum kalmalarıydı.¹⁰⁸⁸ Karar Edirne Vilayeti'nde de uygulanmış ve leyliye çevrilmesinden dolayı mektepte mevcut olmayan çamaşırhane, mutfak, yemekhane gibi bazı zorunlu eklemeler yapılması gerekmişti. Merkezle yapılan bir dizi yazışmalar neticesinde onay alınarak söz edilen bölümlerin yapımına başlanmıştı.¹⁰⁸⁹ Mektebin leyliye çevrilmesi yalnızca binada zorunlu değişikliğe neden olmamış yeni personel alınmasını da mecburi kılmıştı. Erzak memuru, aşçı ve yamağı, çamaşırcı ve 9

¹⁰⁸⁷ Kodaman, a.g.e., s. 120-121.

¹⁰⁸⁸ Somel, a.g.e., s. 159.

¹⁰⁸⁹ BOA, İ. MF. 2/4, 19 Temmuz Sene 1309 (31 Temmuz 1893), lef 2.

nefer hademe vazifelendirilmişti ki bu da yeni masraf demekti.¹⁰⁹⁰ Ancak tahsis olunan bütçe mektebin çok mühim ihtiyaçlarını bile karşılamaktan uzaktı. Mektebin odun kömür ihtiyacı için maarif sandığından sarf olunan 200 kuruş, öğrenci sayısının artması, ülke ekonomisinin bozukluğu nedeniyle yakacak fiyatlarının yükselmesi gibi nedenlerle artık yetersiz hale gelmişti. Yeni dershaneler açılması ve buraya konulacak soba ve boruları ve artan yakacak ihtiyacı için bile tahsisatın 100 kuruş daha artırılması gerekiyordu.¹⁰⁹¹

İdadiye alınacak öğrencelerle ilgili hususlar Edirne Gazetesinde ilan olunmuştu. 7 Eylül 1895 tarihinde yapılacak sınav sonucunda 5'i idadi, 2'si âli olmak üzere yedi sınıftan ibaret olacak okula, başarılı olan Müslim ve gayrimüslim tebaadan talebeler kayıt yaptırabilecekti. Birinci sınıfa kayıt yaptıracaklar yaşça 11'den az, 15 yaşından fazla olmamalıydı. Diğer sınıflara alınacaklarda buna uygun olacaktı. Okulun ücreti ise 12 Osmanlı altınıydı ve bu ücret 3 eşit taksitte ödenecekti. Yatılı öğrenciye don, gömlek, mendil, çorap, fes, postal, yüz havlusu, iskarpin, pantolon, yelek ve iki yılda bir kabut verileceği ilanda belirtilmişti. Birinci sınıfta olan öğrenciye bu eşyalar dışında iki kat elbise de verilecekti. Öte yandan yine yatılı öğrenciye üç öğün yemek verileceği de belirtilmişti. Bunların haricinde gazetede yedi senede okutulacak derslerin tamamı bildirilmişti.¹⁰⁹² Mektepte okuyan talebenin birtakım ihtiyaçlarının - özellikle elbise- tedarikinde güçlüklerle karşılaşıldığı görülmektedir. Vali İzzet Paşa İdadi-i Mülkiye öğrencilerinin kitapsız ve elbisesiz olanlarının mektepten çekilmekte olduklarının haber alındığını merkeze bildiriyordu.¹⁰⁹³ Paşa Edirne, Gümölcine, Gelibolu idadi mekteplerinde maddi durumu iyi olan öğrencilerin velilerine elbise yaptırıldığından bahisle fakir olanlara da mahallî maarif hisse-i iânesinden bir kat elbise imal ettirilmesine dair müsaade istiyordu.¹⁰⁹⁴ H. 1304 yılında idadiye mektebinin teşkil olunan dördüncü sınıfında eğitim görecek

¹⁰⁹⁰ BOA, MF. MKT. 158/82, 9 Teşrinisâni Sene 1308 (21 Kasım 1892). Mektepte görevli muallimler haricinde istihdam olunan görevliler şunlardır: Müdür, Müdür-i Sâni, Muavin-i Evvel, Muavin-i Sâni, Muavin-i Sâlis, Katib Mübayaa Memuru, Erzak Memuru, Hafız-ı Kütüb, İmam, Aşçı ve Yamağı, Çamaşırcı, Nefer Hademe.

¹⁰⁹¹ BOA, MF. MKT. 95/57, 10 Eylül Sene 1303 (22 Eylül 1887).

¹⁰⁹² Ratip Kazancıgil-Nilüfer Gökçe-Ender Bılar, *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361-2005*, Edirne 2006, s. 121-123.

¹⁰⁹³ BOA, MF. MKT. 94/161, 1 Eylül Sene 1303 (13 Eylül 1887).

¹⁰⁹⁴ BOA, MF. MKT. 108/15, 25 Mart Sene 1305 (6 Nisan 1889).

talebenin ihtiyaç duyduğu kitap, risale ve elbise için ahaliden tekrar iane talebinin pek uygun olmadığı, bu sebeple maarif hissesinden sarfına dair istenilen izin başkaca bir karşılık bulunması gerekçesiyle reddedilmişti.¹⁰⁹⁵ Mekteplerin zarurî ihtiyaçlarına, maddi olanaksızlıklar nedeniyle mahallince bir çözüm yolu bulunması ya da ahaliye müracaat edilmesi tavsiye olunurken padişahın doğum günü ve tahta çıkış günlerinde (velâdet ve cülûs-i hümâyûn) mektep binalarının ışıklandırılması için gereken fenerler ve süslenmesinde kullanılacak bayraklar için yapılacak harcamalarda merkezden olumsuz bir yanıt alınmıyordu.¹⁰⁹⁶ Masrafların mahallinden karşılanması ve bu yolda bir çözüm yolu bulunması hususunda merkezin cevabına karşılık, yerel idare yeni kaynaklar yaratmaya çalışmış ve merkeze öneriler sunmuştu. Yeniden matbaa kuranlarla matbaasını başkasına terk ve ferağ edeceklerden alınacak harcın, ruhsatsız matbaa açarak kitap, risale ve çeşitli evrak neşredip satanlardan alınacak ceza-i nakdiyyenin mekteplerdeki fakir talebelerin kitap, risale, kâğıt, kalem gibi ihtiyaçları masraflarına karşılık olarak kullanılması isteniyordu. Fakat bu öneride nizama ve yürürlükte olan usule aykırı olması hasebiyle reddedilmişti.¹⁰⁹⁷

İdadi bazı eksikliklerine rağmen eğitim faaliyetini sürdürmüştür. Malumat Gazetesinin Edirne muhabiri, birkaç günden beri vilayette idadi mektebinin imtihanlarının icra olunduğunu ve kendisinin de bir iki imtihanda bulunduğunu bildiriyordu. Muhabirin ifadesine göre öğrenciler güç denilebilecek meseleleri, cebir sorularını süratle ve fevkalade bir biçimde çözüyorlardı. Keza Fransızca'yı da kaliteli, muktedir öğretmenleri sayesinde çok iyi derecede konuşup yazabiliyorlardı.¹⁰⁹⁸ Mektebin Fransızca muallimi Macar mühendislerinden Mehmed Reşid Efendi gramer ve coğrafya kitapları telif etmişti. Bu hizmetinden dolayı II. Ordu Müşir Vekili Paşa Hazretleri muallime hazineden 2.000 kuruş verilmesi, maaşına da 500 kuruş zam ile masrafları nezaretçe karşılanmak üzere bu iki kitabın neşredilmesini istemişti.¹⁰⁹⁹ İftihar madalyasıyla da taltif

¹⁰⁹⁵ BOA, MF. MKT. 94/166, 3 Eylül Sene 1303 (15 Eylül 1887).

¹⁰⁹⁶ BOA, MF. MKT. 141/75, 14 Mayıs Sene 1308 (26 Mayıs 1892).

¹⁰⁹⁷ BOA, DH. MKT. 1814/29, 17 Şubat Sene 1306 (1 Mart 1891).

¹⁰⁹⁸ Malumat, nr. 1139, 6 Temmuz Sene 1316 (19 Temmuz 1900), s.2.

¹⁰⁹⁹ BOA, İ. DH. 1256/98636, 11 Kânunievvel Sene 1307 (23 Aralık 1891).

olunan muallim Reşid Efendiye zikredilen meblağın verilmesine dair irade buyrulmuştu.¹¹⁰⁰ Mehmed Efendi ayrıca İran'a yapmış olduğu seyahat esnasında bu ülkedeki Mekteb-i Sanayi'nin daha fazla ilerlemesi bâbında tanzim ettiği bir ders programını takdim etmişti. Program kabule değer bulunmuş ve kendisi de beşinci rütbeden bir kıt'a nişan ile mükâfatlandırılmıştı.¹¹⁰¹ Bu denli aktif, başarılı bir Fransızca öğretmenin olması, gazete muhabirinin mektepte iyi bir Fransızca eğitimi verildiğine dair sözlerinin pek de abartılı olmadığını düşündürmektedir. Mekteb-i İdadinin bir başka muallimi İbrahim Fehim Efendi de Feyz-i Ulûm isminde Edirne'de bir mecmua neşretmek için dilekçe vermiş fakat gazete imtiyazı verilmesinde aranan şartların mecmua imtiyazında da geçerli olduğuna binaen 30 yaşını doldurmuş olmaları gerektiği oysaki İbrahim Fehim Efendinin henüz 23 yaşında olması nedeniyle kendisine ruhsat verilmemişti.¹¹⁰²

Gittikçe büyüyen devlet bürokrasinin ihtiyaç duyduğu nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması için taşradaki idadileri birer araç olarak gören devlet, mekteplerin imparatorluk sathında yaygınlaşması için çaba sarf etmiştir.¹¹⁰³ Edirne'de bu amaçla tesis olunan idadi eğitim hayatını sürdürmüş, mektepte ders veren hocalar büyük bir gayretle vazifelerini yapmaya gayret etmişlerdir. Fakat diğer mektepler ya da modernleşmenin diğer alanlarında yaşanan sıkıntıların benzeri burada da kendini göstermiştir. Tasavvur olunan dersleri verecek donanımda öğretmen sayısı maalesef ihtiyacın çok uzağındaydı. Bir başka sorunda çokça zikrettiğimiz mali sorundu.

3.2.1.1.5. Hamidiye Mektebi

Osmanlı İmparatorluğunda mesleki-teknik eğitim vermeye ilk olarak Sultan Abdülmecid devrinde İstanbul'da teşebbüs edilmiş fakat bu girişim başarısız olmuştu. 4 Şubat 1848'de İstanbul'a gelen Barutçubaşı Ohannes Dadyan Zeytinburnu'nda bir sanayi mektebinden bahsetmektedir.¹¹⁰⁴ Bu teşebbüsün

¹¹⁰⁰ BOA, DH. MKT. 1914/97, 11 Kânunisâni Sene 1307 (23 Ocak 1892).

¹¹⁰¹ BOA, İ. DH. 1269/99811, 9 Şubat Sene 1311 (21 Şubat 1892).

¹¹⁰² BOA, DH. MKT. 1837/113, 18 Mayıs Sene 1307 (30 Mayıs 1891).

¹¹⁰³ Somel, a.g.e., s. 160.

¹¹⁰⁴ Ergin, *Maarif Tarihi*, s. 627.

başarısız olmasından sonra ikinci bir teşebbüs ünlü devlet adamı Midhat Paşa tarafından olmuştu. 1860'ta ilk kez Niş'te daha sonra Sofya'da ve 1864'te de Ruşçuk'ta İslahhane adıyla mektep açmıştı. 1868 yılında Şura-yı Devlet başkanı olarak İstanbul'a çağrılan Midhat Paşa, ıslahhanelere ilgi göstermiş ve dâhili şubesi tipik bir ıslahhane olan İstanbul Sanayi Mektebinin açılmasına katkıda bulunmuştu.¹¹⁰⁵ Kimsesiz çocukların korunması, okuma-yazma, dini bilgiler dışında o dönem geçerli olan bazı mesleklerle ilgili pratik bilgilerde veriliyordu.

Açılan ıslahhaneler 1868'den itibaren bulundukları vilayetin sanayi mektebi olarak anılmaya başlanıyordu. II. Abdülhamid devrinde ise bu mektepler Hamidiye Sanayi Mektebi olarak adlandırılmışlardı.¹¹⁰⁶ Tuna Vilayetinin kuruluşundan sonra vilayet sisteminin burada başarılı olması nedeniyle diğer bölgelerde de tatbik edilmesi kararlaştırılmıştı. Teşkil olunan bu vilayetlerde ayrıca birde umum meclisi toplanacaktı. İşte Edirne'nin vilayet oluşu ile toplanan umumi meclisinin kararları arasında bir ıslahhane ile bir de ziraat mektebi kurulması da vardı.¹¹⁰⁷ 1867'de tasavvur olunan ıslahhane kurulması kararının hayata geçmesi mümkün olamamış ve ancak 1873 yılında 40 öğrenci ile tekrar tesisi kararı alınmıştı. Öğrencilerin giyeceği kıyafetleri için de mekteb-i sanayide öğrencilerin giydiklerinin bir örneği numune olarak talep edilmişti.¹¹⁰⁸ İslahhaneye alınacak çocuklara demircilik sanatının da öğretilmesi için yapılması kararlaştırılan demirhaneye, gerekli makinenin Tophane-i Âmire mevcudundan ve ücretsiz temini için Şura-yı Devlete vilayetten bir tahrirat yazılmıştı.¹¹⁰⁹

¹¹⁰⁵ Bekir Koç, "Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 2017, s. 116.

¹¹⁰⁶ Mehmet Ali Yıldırım, "II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı", *A. Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 52, C. 31, Yıl 2012, s. 137.

¹¹⁰⁷ Vilayet umum meclisinde alınan kararlarla ilgili bkz. I. Bölüm, Edirne Vilayet Umum Meclisi.

¹¹⁰⁸ BOA, ŞD. 1908/5, 29 Mart Sene 1289 (10 Nisan 1873), MF. MKT. 10/53, 17 Mart 1289 (29 Mart 1873).

¹¹⁰⁹ BOA, ŞD. 1908/8, 23 Mart Sene 1289 (4 Nisan 1873). Vilayete verilen cevapta makinenin 1285 yılında istenildiğini ve aradan bu kadar zaman geçmesi nedeniyle şuan temininin mümkün olmadığı gibi yenisinin alınmasının da mümkün olamayacağı bildirilmişti. Bu cevaptan anlaşılıyor ki ıslahhane için bazı teşebbüsler olmuş ama imkânsızlıklar nedeniyle muvaffak olunamamıştı.

Islahhanenin tesisinden bir yıldan daha az bir süre sonra Edirne’de kurulan mekteb-i sanayi öğrencilerinin maarifte kısa zamanda ilerledikleri, imâl ettikleri kunduralardan potin ile birlikte üç çifti kontrol edilmesi için merkeze gönderildiğine dair malumat görmekteyiz.¹¹¹⁰ Bahsedilen bu mektep muhtemelen daha önce tesis olunan ıslahhanedir ve bazı düzenlemeler yapılarak mektep haline getirilmiştir. II. Abdülhamid’in saltanatının ilk yıllarında yaşanan malî sıkıntılar nedeniyle mekteplerin kimi kapatılmış kimisi de kapatılma noktasına gelmişti. Fakat bu mekteplerden kapananlar daha sonra padişahın adına nispetle “Hamidiye” unvanı verilerek tekrar açılmış ve bunlara yeni açılanlarda eklenmişti.¹¹¹¹

93 Harbinde Edirne ahalisinden ve sair mahallerden gelen muhacirlerin kimsesiz çocukları 1295 senesi (1878/1879) başında toplatılarak padişahın adına nispetle Hamidiye mektebi küşad olunmuştu. Aslında mekteb-i sanayi olarak zaten var olan bu mektep yeniden tanzim ve ıslah olunmuştu. Mektepte 300’ü aşkın erkek ve 15 kız mevcuttu. Vali Kadri Paşa biri sanayi diğeri ziraat olmak üzere mektebi iki şubeye taksim etmişti. Mektebin daimi masraflarının karşılanması için vilayet matbaa varidatı, mera hâsılatı, yapılacak yardımlar gibi birtakım gelir kalemleri tahsis olunmuş ve bu hususlara daimi surette nezaret etmek üzere bir komisyon teşkiline karar verilmişti. Gereğinin yapılması için de ayrıca R. 1 Mart 1298 (M. 13 Mart 1882) tarihinde irade çıkarılmıştı. Mektep için alınan karar mucibince numune çiftliği R. 14 Eylül 1298 (M. 26 Eylül 1882) de açılmış ve lüzumlu zirai alet, edevat gönderilmişti. Öte yandan hükümet konağı yakınında evvelden Birinci Rüşdiye Mektebi olarak kullanılırken sonradan harap olan mahal biraz daha genişletilerek tamir edilmiş ve mektebin sanayi kısmına tahsil edilmiştir. Mektepte öğrencilere okutulacak dersler ve öğretilecek meslekî bilgiler şunlardır:¹¹¹²

Kuran-ı Kerim, Tecvid, Ulûm-i Diniyye, Arabî, Farsî, İlm-i Hâl, İlm-i Hendese, Hesab, Türkçe İmlâ ve İnşâ, Medhal-i Kavaid (gramere giriş), Hat, Rik’a ve

¹¹¹⁰ BOA, MF. MKT. 17/24, 9 Şubat Sene 1289 (21 Şubat 1874).

¹¹¹¹ Yıldırım, Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri..., s. 139.

¹¹¹² EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 117-120.

Sülüs, Mücellid (ciltçi), Kunduracı, Marangoz, Esmâ-i Türkiye, Resim, Fransızca, Seccade ve Halıcılık, Terzilik, İlm-i Ziraat ve Ameliyatı.

Eski medrese odalarının tamiri kararlaştırılmıştı. Öte yandan mekteb-i sanayiye tahsis edilen bina eskimişti ve içerisinde ders yapılmasının tehlikeli hale gelmesi ve tamirinin mümkün olamayacağının anlaşılması nedeniyle yeniden inşasına karar verilmişti. 3.000 lira kadar bir para tedarikiyle yapılacak binanın temeli II. Ordu Müşir Vekili, vilayet ve ordu erkânı, ulema, meşâyih-i memleket, bir tabur asker ve muzıkanın hazır bulunduğu bir merasimle eski arsa üzerinde kurbanlar kesilerek mektebin temeli atılmıştı.¹¹¹³ Mektebin önündeki en büyük sıkıntı, dönemin diğer eğitim kurumlarında da yaşanan masraflarının karşılanması için kaynak bulma sorunuydu. Belediyenin zebhiye, kantar ve kile rüsumunun yarısı olan 60.000 kuruşun hazineye alınmasından vazgeçilerek mektebin idaresine tahsis edilmesi Edirne Vilayet Meclisince talep ediliyordu.¹¹¹⁴ Hamidiye mektebinin temin-i idaresi için bir başka teşebbüste mektebin hesaplarının tetkikine memur komisyon tarafından Şura-yı Devlete sunulan bir mazbatada görülmektedir. Mektebe tahsis olunan matbaa gelirinin tapu, vergi, evkaf, ziraat, telgraf ve adliye kalemlerine ait matbu evrakın Dersaadet matbaalarında tab olunmasından dolayı ciddi derecede düştüğünü, bu sebeple mektebin menfaati için mezkûr evrakın Dersaadetteki fiyatlarıyla Edirne’de tab olunmasına ruhsat isteniyordu.¹¹¹⁵

Hamidiye Sanayi Mektebinin terakkisi için imalathaneler tesis ve inşası kararlaştırılmış ve bunun için mektebin bahçesine bitişik olan bazı ufak tefek binaların satın alınmasına lüzum görülmüştü. Bu binalardan birisi bir gayrimüslime ait olup varissiz vefat etmesiyle mahlûl kalmıştı. 9-10 bin kuruş

¹¹¹³ BOA, Y. MTV. 117/83, 27 Mart Sene 1311 (8 Nisan 1895), Y. A. HUS. 325/81, 10 Nisan Sene 1311 (22 Nisan 1895).

¹¹¹⁴ BOA, BEO. 753/56413, 7 Mart Sene 1312 (19 Mart 1896), BEO. 767/57515, 7 Nisan Sene 1312 (19 Nisan 1896). Sadaret, belediye varidatından zikredilen rüsumun yarısının irade ile hazineye alındığını ve bunların bütçeye dâhil edildiğini belirterek bunların azalmasının bütçedeki açığı artıracığından isteğin uygun olmadığı vilayete bildirilmiştir.

¹¹¹⁵ BOA, DH. MKT. 1954/32, 16 Mayıs Sene 1308 (28 Mayıs 1892).

kıymetindeki hanenin mektebe verilmesi düşünülmüş ve bunun için müsaade istenmişti.¹¹¹⁶

Hamidiye Sanayi Mektebine yarısı kız yarısı erkek olmak üzere 100 çocuğa mahsus bir Dârüleytam-ı Sıbyan şubesi açılması tasavvur olunmuştu. Şubenin temel atma töreni ise padişahın tahta çıkış tarihinde olması düşünülmüştü. Bunun içinde gerekli akçenin ise o dönemde sıkça başvurulanan bir yöntem olan piyango tertibiyle tedariki uygun görülmüş ve keyfiyet merkeze bildirilmişti.¹¹¹⁷ Merkez, piyangoonun zarurî masraflarının çıktıktan sonra kalacak meblağın temin-i maksada kifayet etmeyeceğinden ahalinin yardımına müracaat edilmesi ya da başka bir münasip yol bulunmasının uygun olacağı ifade edilmişti.¹¹¹⁸

3.2.1.2. Askerî Mektepler

3.2.1.2.1 Mekteb-i İbtidâi

Mekteb-i İbtidâi-yi Askerî, rüşdiye mektebinin içerisinde ve müdürünün idaresinde bulunmaktaydı. H. 1306 senesi evasıtında açılan okulun iki yıl sonra 150 öğrencisi bulunmaktaydı. Mektebin eğitim süresi üç yıl olup başarılı olanlar rüşdiye-yi askeriyeye geçiyorlardı. Mektepte verilen derslere bakıldığında dinî ağırlıkta olduğu görülmektedir. Mektepte birinci sene; yarısına kadar Kur'an-ı Kerim, ikinci sene; Kur'an-ı Kerim bir buçuk defa tecvid üzere hatim edilecekti, üçüncü sene ise ilm-i hâl, Türkçe yazı ve sülûs kıraatından ibaretti.¹¹¹⁹ Mektebin bir yıl sonra öğrenci sayısı 230'a yükselmiş; ihtiyât ve meşrût sınıfı olmak üzere iki şubeye ayrılmıştı. Talebeye öğretilen derslere Hüsn-i hat, resim, hesab-ı zihni, eczâ-yı şerife dersleri eklenmişti.¹¹²⁰

Edirne Mekteb-i Rüşdi-i Askeriye öğrenci yetiştirmek için açılan ibtidâi mektebinin, Edirne Mekâtib-i Askeriye İmtihân Müfettişliğinden verilen layihada bundan sonra idamesine gerek kalmadığından bahisle vilayet maarif müdürlüğüne ilhakı lüzumu söylenmişti. Bu düşünce Umûm Mekâtib-i Askeriye-i

¹¹¹⁶ BOA, Y. MTV. 301/109, 16 Ağustos Sene 1323 (29 Ağustos 1907).

¹¹¹⁷ BOA, DH. MKT. 2380/16, 13 Temmuz Sene 1316 (26 Temmuz 1900).

¹¹¹⁸ BOA, MV. 100/72, 13 Ağustos Sene 1316 (26 Ağustos 1900), DH. MKT. 2402/64, 31 Ağustos Sene 1316 (13 Eylül 1900).

¹¹¹⁹ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 155-156.

¹¹²⁰ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 266.

Şâhâne Nezaretince de uygun görülerek, mektebin bir kat daha terakkisinin sağlanmasına çaba sarf edilmesi gereğine dair mekâtib-i rüşdiye idaresinin ifadesiyle beraber bir tezkereyle vilayete bildirilmişti.¹¹²¹

3.2.1.2.2. Rüşdiye-i Askerî Mektebi

İlk başta Edirne’de Mekteb-i İdâdi olan Abacılarbaşı yakınındaki mektepte askeri rüşdiyesi açılmış olup sonradan cemaat-i islâmiyeye ait Araplar Hanı ile değiştirilerek 1302 senesinde Vali Hacı İzzet ve o sıralarda Ordu-yı Hümâyûn Erkân-ı Harbiye Dairesi başkanlığında bulunan Ferik Ömer Paşaların himmetleriyle inşa edilen mektebe nakledilmişti. Mektepte dört derslane, dört zabıt odasıyla havlusu içerisinde birtakım asker ikâmesine mahsus bir karakolhane mevcuttu.

Mektepte birinci sınıfta 62, ikinci sınıfta 106, üçüncü sınıfta 61, dördüncü sınıfta 29 talebe vardı. Mektepte verilen dersler şunlardır:

Birinci sene; Esmâ-i Türkiye, Hikâye-i Müntehibe, İlm-i Hâl, Hüsn-i Hatt-ı Türkî

İkinci Sene; Sarf-ı Arabî ve Farsî, İmlâ-yı Türkî, Fransızca, Hesab, Coğrafya, Tarih-i İslâm, Resim, Hatt-ı Türkî ve Fransevî

Üçüncü Sene; Nahv, Kavaid-i Osmânî, İmlâ-yı Türkî, Fransızca, Hesab, Kavaid-i Farsî, Hatt-ı Türkî ve Fransevî, Coğrafya, Tarih-i İslâm, Resim

Dördüncü Sene; Mantık, Tatbikât, Fransızca, Hesab, Coğrafya-yı Umûmi, Usûl-i Defteri, Resim, İmlâ-yı Türkî, Hendese, Hüsn-i Hatt-ı Fransevî, Tarih-i İslâm.¹¹²²

Ders programına bakıldığı vakit dini dersler yanında tarih, coğrafya, mantık gibi beşeri bilimlere yer verilirken, çok kısıtlı olsa da hesab, hendese gibi fen bilimleri de programda yer bulmuştu. İlk sene hariç diğer senelerde Fransızca öğretilmesi de dikkati çeken bir başka husustur. Nispeten geniş sayılabilecek bir ders programı olması akla bu derslerin muntazam bir biçimde talebeye verilip verilemediği sorusunu getirmektedir. Ancak mektebin öğretmen kadrosuna bakıldığında programın uygulandığını düşündürmektedir. Zira bir ordu merkezi

¹¹²¹ BOA, MF. MKT. 445/17, 5 Nisan Sene 1315 (17 Nisan 1899).

¹¹²² EVS. Def’a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 265-266.

olan Edirne’de mektepte ders verecek subay bulmakta zorlanılmayacağı aşîkârdır.¹¹²³

3.2.1.2.3. Askerî İdâdi

Askerî düzenlemeler gereği 1845 yılından itibaren ordu merkezlerinde mekteb-i fûnûn-ı idâdiye açılması kararlaştırılmış ve ertesi sene uygulanmaya başlanmıştı. 1846’da Bursa ve Bosna’da birer tane askerî idâdi açılmış bunu II. Ordu merkezi olan Edirne’de 1847 yılında binası tamamlanarak sekiz hocasının tayini yapılan mektep takip etmişti.¹¹²⁴ Fakat mektebin eksiklerinin giderilerek resmî açılışının yapılması bir yıl sürmüştür. Mektebin Müdürü Seyid Bey’in bildirdiğine göre (4 Muharrem Sene 1265) 30 Mayıs 1848’de tüm levazımat ve mefruşatı ikmâl olunarak açılışı yapılmıştı.¹¹²⁵

1867 tarihli askeri salnamede taşrada bulunan askeri idadiler belirtilmiştir. Salnameye göre Edirne İdâdisinde Resim, Farsça, Riyaziye, Lisan, Coğrafya, Kozmoğrafya, Tarım ve Arapça dersleri okutulmaktaydı. Arapça dışında dersleri veren hocalar subaydır.¹¹²⁶

Edirne Vilayet Umûm Meclisinin ilk toplantısında müzakere edilen hususlardan bahsedilirken ıslahhane, hastane ve bir mektep talebinden söz etmiştik. Mekteb-i İdâdinin eskimiş olması hasebiyle Şumnu’ya naklolunacağı rivayeti halk arasında dolaşmaya başlamış ve bu durumdan ahalinin üzüntü duyduğu belirtilerek Hatice Sultan Sarayı denilen mahalde tahminen 260.000 kuruş bir masrafla bir mektep inşasının mümkün olabileceği söyleniyordu. Eski mektebin arsa ve enkazının 100.000 kuruş tutacağı tahminiyle kalan kısmının yardımlarla karşılanarak mektebin yapılabileceğinden bahisle mektebin Şumnu’ya naklinin

¹¹²³ Edirne Vilayet Salnamelerinde askeri rüşdiye mektebinin öğretmen listeleri verilmiştir. Bu listelerden birkaç örnek için şu salnamelere bakılabilir. EVS. Def’a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 83, EVS. Def’a 10, Sene H. 1301 (M. 1884), s. 79, EVS. Def’a 11, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 81, EVS. Def’a 12, Sene H. 1303 (M. 1886), s. 81, EVS. Def’a 13, Sene H. 1304 (M. 1887), s. 95.

¹¹²⁴ BOA, İ. DH. 145/7509, 17 Cemaziyelevvel Sene 1263 (3 Mayıs 1847).

¹¹²⁵ BOA, İ. DH. 185/10243, 16 Muharrem Sene 1265 (12 Aralık 1848).

¹¹²⁶ Nursel Köksal, *Osmanlı Devleti’nde Modernleşme Dönemi Askerî Eğitim Sistemi (1840-1908)*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale 2007, s. 46

ertelenmesi talep edilmişti.¹¹²⁷ Yapılması tasavvur olunan mektep, ıslahhane ve hastane için Ayşe Sıdika isimli bir hanım, tasarrufunda bulunan 32 dönümlük bir vakıf mahallin ücretsiz bağışlamıştı.¹¹²⁸ 1871 tarihinde kargir olarak inşa edilen mektep 93 harbi esnasında Dersaadet'e nakledilmiş olup ancak 1881 yılının Ocak ayında müdür ve muallim heyetiyle birlikte dönebilmişti. Açılışı yapılan mekteb büyük ve küçük dört derslane, iki koğuş ile müdür, hoca ve subaylara mahsus sekiz oda bulunmaktaydı. Ayrıca mektep mükemmel bir hamam, matbah, taamhane, mescit ile bitişiğinde bulunan bir karakolhaneye de sahipti. Bir binbaşı müdürün idaresi altında olan idâdi iki binbaşı, bir alay kâtibi, dört kolağası, yedi yüzbaşı ve sekiz mülazım-ı evvel ve altı mülkiye mualliminden mürekkepti.¹¹²⁹

II. Ordu mavzer fişekleri ile askerin elbise ve yiyecek-içeceklerini kontrol etmek için Edirne'de bulunan Teftiş-i Askerî Komisyonu Reis-i Sânisî Müşir Ferik Mehmed Paşa Mekteb-i İdâdi-i Askeriyi de teftişten geçirmiş ve gördüğü noksanları bildirmişti. Mehmed Paşa öğrencilerin elbiselerinin çok eksik ve uygunsuz bir vaziyette bulunduğunu söylüyordu. İdâdi binasının mevcut öğrenci sayısı için yetersiz olduğu görüşündeydi. Evvelki sene ve o yıl yazılan talebenin pek çoğunun elbise ve kaputsuz bulunmalarından dolayı resmî ve sıradan günlerde çarşı ve pazara çıkmaktan mahrum bulunuyorlardı. İbtidâiyenin yanı sıra rüşdiye-yi askeri sınıf-ı mahsus talebeleri de birtakım basit kıyafetlerle gezmekteydiler. Paşa talebelerin nizamsızlığı haricinde ayrıca mektebin temizlik ve intizamına dikkat edilmediğine de işaret ediyordu.¹¹³⁰ Ferik Mehmed Paşa teftişi sırasında okul ile alakalı yalnızca yüzeysel, öğrencilerin kıyafetlerine, okul binasının eksikliklerine dair ifadelerde bulunuyordu. Okulun kuruluş amacı yani aslî vazifesi olan eğitim ayağı üzerinde hiç durmamıştır. Okutulan dersler, kitapları, dersleri veren muallimler ve mevcut öğrencilerin durumuna dair maalesef hiçbir açıklama yoktur. Paşanın böyle bir tutum içerisinde olmasının sebebi kendisine verilen II. Ordu askerinin elbise, yiyecek-içecek vs durumunu kontrol etme vazifesinin, mektep içinde geçerli olup bu sınırlar dışına

¹¹²⁷ BOA, İ. MVL. 577/25885, 22 Mayıs 1283 (3 Haziran 1863).

¹¹²⁸ BOA, A. MKT. MHM. 431/12, 22 Ramazan Sene 1285 (6 Ocak 1869).

¹¹²⁹ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 152-153.

¹¹³⁰ BOA, Y. MTV. 205/63, 26 Temmuz Sene 1316 (8 Ağustos 1900).

çıkamayacağı düşüncesi miydi? Bu konuda yorum yapmak çok güç olmakla birlikte böyle bir tavır, mektepte yapılan eğitime dair maalesef elimizde malumat olmamasına neden olmuştur.

3.2.1.2.4. Edirne Jandarma Mektebi

İrade-i Seniyye ile ıslahına başlanmış olan jandarma alayı zabitan ve efradının talim ve terbiyesi için vilayet merkezinde bir Jandarma Mektebinin kurulması gerektiği, Edirne Vilayet Jandarma Komisyonu Riyasetince¹¹³¹ müzekkire hazırlanarak valiye sunulmuştu. Vali tarafından merkeze bildirilen keyfiyet üzerine, Anadolu'da zaten bu gibi mekteplerin açılmasına dair karar alındığı söylenerek 29 Mart 1905 tarihinde mektebin açılmasına izin verilmişti.¹¹³² Mektebin eksikleri tamamlanarak resmî küşadı icra olunmuştu. Keyfiyet ayrıca İngiltere'nin Edirne Sefiri'ne de bildirilmişti.¹¹³³

Mektepte bulunan küçük ve büyük subaylar için Avrupa endaht mekteplerinde kullanılan çapı küçük barutsuz kapsül tüfeklerinden iki adedinin ve mektep dershanelerindeki sıralara konulmak üzere kırk adet hokka satın alınması ayrıca defter kalem gibi kırtasiye masraflarına karşılık olmak üzere aylık 100 kuruşun alay tertibatından sarf olunması uygun görülmüştü.¹¹³⁴ Fakat devletin içinde bulunduğu malî sıkıntılar sebebiyle giderleri azaltmak için olsa gerek ileriki dönemde İzmir ve Vilayet-i Selâse Jandarma Mekteplerinde olduğu üzere Edirne Jandarma Mektebinde eğitim gören efrattan birer ve zabitanndan da ikişer kuruş alınarak kalan kısmının alayın müteferrika tahsisatından sarfı kararlaştırılmıştı.¹¹³⁵ Hamidiye Hafif Süvari Birinci Alayı Talim Muallimi Binbaşı Tahir Bey aylık 600 kuruş maaş ile mektebin müdürlüğüne tayin olmuştu. Fakat

¹¹³¹ Vilayet Jandarma Komisyonu, jandarma konusunda ihtisası bulunan Topçu Altıncı Mirlivasi Şevket Paşa başkanlığında ve içerisinde Edirne Jandarmasının ıslahı ve düzenlemesi için görevlendirilen İtalyalı Subay Binbaşı Tomassi Bey'in bulunduğu zevattan kurulmuştu. BOA, BEO. 2746/205890, 1 Kânunisâni Sene 1321 (14 Ocak 1906).

¹¹³² BOA, İ. AS. 55/12, 16 Mart Sene 1321 (29 Mart 1905), DH. MKT. 944/54, 21 Mart Sene 1321 (3 Nisan 1905), BEO. 2539/190422, 19 Mart 1321 (1 Nisan 1905).

¹¹³³ BOA, İ. HUS. 132/31, 27 Temmuz Sene 1321 (9 Ağustos 1905), BEO, 2640/197936, 27 Temmuz Sene 1321 (9 Ağustos 1905).

¹¹³⁴ BOA, BEO. 2957/221771, 23 Teşrinisâni Sene 1322 (6 Aralık 1906).

¹¹³⁵ BOA, İ. AS. 74/42, 8 Eylül Sene 1324 (21 Eylül 1908).

Tahir Bey'in alayına irtibâtı bâki kalıp, vazife-i aslîsine hâlel gelmeyecek surette müdürlüğe tayin olduğu belirtiliyordu.¹¹³⁶

Jandarma Mektebinde eğitim süresi üç aydan ibaret olup senede dört defa büyük ve küçük zabitler mektebe alınıyordu. Mektebin açıldığı ilk yıl dört kez eğitim verilmiş, beşincisinde 20 zabıt ile 20 küçük zabıt ve onbaşı alınmıştı. Ancak mektebin eğitim süresi dört aya çıkarılmıştı. Değişiklik bununla sınırlı kalmamış, mektepte verilmekte olan hizmet-i seferiye dersi yerine hizmet-i dâhiliye, ceza kanunnâme-i hümayûnlarıyla hizmet-i seferiye'nin jandarmayla alakalı olan kısımlarıyla akaid-i diniye ve fazail-i ahlâkiye dersleri konulmuştu. Edirne jandarma alayının umum zabitanının nizam gereği atlı olduğu halde ekserisinin layıkıyla at binemedikleri görüldüğünden bir de binicilik dersi ilave olunmuştu. Mektepten beklenen başarının sağlanması öğrencilerin çalışmasına, bunu da temin edebilmek için teşvik vasıtası olacak her eğitim müddeti sonunda Edirne Mektebi Harbiye muallimlerinin ya da ordu ümera ve zabitanından bazılarının mümeyyiz sıfatıyla bulundukları imtihanların yapılması neticesinde öğrencilere aldıkları notun da bulunduğu bir diploma verilmesi Seraskeriyece gerekli bulunmuştu. Yüksek derecede numara (puan) alanların kademelilere yükseltilmesi, 5 numara (puan) alamayanların ya da üss-i mizanı ikmal edemeyenlerin ikinci kez eğitime tabi tutulmaları bu defa da gerekli 5 numarayı (puan) alamayanların terfiden mahrum bırakılmaları düşünülmüştü. Terfiden bırakılmanın mektebin maksadının temin edilmesinde zorlayıcı bir saik olacağı tasavvur olunmuştu fakat bir iki defada başarısız olanların bütün bütün terfiden mahrum bırakılmasının uygun olmayacağı düşüncesiyle imtihanlarda başarılı oluncaya kadar terfilerinin ertelenmesi yerinde bulunmuştu. Bâbıali tarafından da kabul gören mütalaa gereken iradenin çıkmasıyla da tatbik edilmeye başlanmıştır.¹¹³⁷

Mekteplere muallimlik sıfatıyla alınan ve alınacak olan zabıtların daimi surette istihdam olmaları uygun bulunmamış, terfileri geldikçe orduya iadeleriyle yerlerine jandarmadan yahut ordudan münasiplerinin seçilmesi

¹¹³⁶ BOA, BEO. 2727/204455, 11 Kânunievvel Sene 1321 (24 Aralık 1905).

¹¹³⁷ BOA, İ. AS. 64/45, 26 Mart Sene 1323 (8 Nisan 1907).

kararlaştırılmıştı.¹¹³⁸ Bu görüş mekteplerin bir okul olmaktan ziyade bir nevi jandarma zabitanına verilen kurs gibi görüldüğüne işaret etmektedir. Mektepte her ne kadar subaylar ders veriyor olsa da ihtiyaç duyulduğunda “fahri muallim” olarak sivillerinde görev yaptıkları anlaşılmaktadır.¹¹³⁹

Edirne’de kurulan bu askerî mektepler haricinde II. ve III. Ordu merkezleri olan Edirne ve Manastır’da bir Topçu Endaht Mektebi kurulmasından da kısaca bahsetmek istiyoruz. Almanya’dan satın alınıp II. ve III. Orduya verilen seri atışlı topların kullanımını efrada öğretmek ve talim etmek babında Almanya’dan iki zabıt ile iki küçük zabıt getirtilmişti. Bunlar Edirne ve Manastır’da kurulan Topçu Endaht Mektebinde, Almanya’da olduğu gibi 5-6 haftalık bir süre içinde topçu zabıtlarına nazari dersler verip amelî talimler yaptıracaktı. Ayrıca iki topçu subayının da Almanya’ya gönderilerek oradaki Endaht Mekteplerinde eğitim görmek üzere gönderilmesi düşünülmüş ve bunun için merkezden izin talep edilmişti.¹¹⁴⁰ Açıldığı ifade edilen bu Topçu Endaht Mektebini günümüzdeki okullardan ziyade hizmet içi bir kurs gibi kabul etmek daha doğru olacaktır.

3.2.1.3. Şehirde Mevcut Hususi Mektepler

Edirne Vilayetinde devlet okulları haricinde bazı hususi mekteplerinde açılmaya başlandığını görmekteyiz. Henüz vilayette hususi mektebin olmadığı bir zamanda yerel gazete Ceride’nin bir nüshasında, rastlantı sonucu mu yoksa kamuoyu yaratmak için mi bilemiyoruz ancak özel mekteplerin açılmasından çok kısa bir süre önce bu mekteplerin faydalarından bahseden bir makale görmekteyiz. Makalede ibtidâî mekteplerin yetersizliğinden bahsedilerek hususi mekteplerin gerekliliği anlatılıyordu. Gazetenin aslında çokta isabetli olan görüşüne göre bu mektepler eğitime bir rekabet getirecek; mektepler ve öğrenciler arasında yaşanacak rekabet ise başarıyı artıracaktı. 10-12 mecdiye ile 100-150 öğrenci alacak bir binanın tedarikinin öte yandan 8 mecdiye kadar bir maaşla da mektepte düzeni sağlayacak bir mubassırında bulunmasının

¹¹³⁸ BOA, BEO. 2898/217301, 13 Ağustos Sene 1322 (26 Ağustos 1906).

¹¹³⁹ BOA, DH. MKT. 1192/51, 9 Ağustos Sene 1323 (22 Ağustos 1907). Mekteb-i Mülkiye mezunu olup Edirne’de vilayet maiyetinde memur olan Necati Bey, Edirne Jandarma Mektebindeki başarılı çalışmalarından ötürü dördüncü rütbeden Mecidi Nişanıyla taltif edilmişti.

¹¹⁴⁰ BOA, Y. PRK. KOM. 14/37, 11 Nisan Sene 1905 (24 Nisan 1905).

mümkün olduğu kısaca 400 kuruş bir masrafla bu mektebin açılabilceği söyleniyordu.¹¹⁴¹ Bu makaleden yalnızca bir hafta sonra neşredilen nüshasında İstanbul'da açılmış olan Numune-i Terakki Mektebi Müdürü Mehmed Nadir Bey'in Edirne'ye, muallimlerini İstanbul'dan getirmek kaydıyla mektebin bir şubesini açmak maksadıyla geldiği açıklanıyordu.¹¹⁴² Yalnızca üç ibtidâiye sınıfından (bir sene sonra rüşdiyede eklenecek) ibaret olacak mektebin ders programı şöyleydi:¹¹⁴³

Birinci Sene; Elifbâ-yı Osmânî, Kıraat-ı Türkiye, Ecza-yı Şerife, Hesâb-ı Zihni ve Ta'dâd, Terkim, Esmâ-i Türkiye, Kur'an-ı Kerim

İkinci Sene; Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, İlm-i Hâl, Kıraat-ı Türkiye (maânî), Hesâb (İ'mâl-i Erbaa), İmlâ, Kavâid-i Türkiye, Ta'lim-i Farsî, Hüsn-i Hatt-i Türkî

Üçüncü Sene; Kur'an-ı Kerim ve Tecvid, Kısas-ı Enbiyâ, Tahlil-i İbâre, Tuhfe-i Vehbî¹¹⁴⁴, Hesâb (Kesr-i Âdî ve A'şârî), Mesâil-i Diniye, Tarih-i Osmânî (Muhtasar), Coğrafya (Kıtaat-ı Hamse-i Muhtasar), Lisan-ı Osmânî, Fransızca (Yalnız Kıraat), İmlâ, Hüsn-i Hatt-ı Türkî.

Ekim 1890 tarihinde açılan mektep önceleri yalnızca erkek talebeye mahsus iken daha sonra kız öğrenciler içinde bir daire tahsis olunmuştu.¹¹⁴⁵ Kadirihâne Dergâh-ı Şerifi Sokağında yedi numaralı hanede bulunan mektebin tahsil müddeti üçü ibtidâi ve üçü rüşdi olmak üzere altı sene olarak kararlaştırılmıştı. İleride de idâdi kısmının eklenmesi ile eğitim süresinin sekiz yıla çıkarılması düşünülmüyordu. Mektebin ücreti ise kayıtlı öğrencilerin velilerinin maddi durumları nispetinde üç kısma ayrılmıştı. Yıllık altı, dört buçuk ve üç adet Osmanlı lirasıydı. Açılışından iki ay sonra mektepte özel bir sınıf açılarak talep edenlere Mekteb-i İdâdi-i Mülkî muallimlerinden Mehmed Ziya Bey ve Reşid Bey'in yardımlarıyla Almanca, Fransızca, haftada üç defa ders verileceği yine

¹¹⁴¹ Ceride, nr. 11, 6 Eylül Sene 1306 (18 Eylül 1890), s. 84-85.

¹¹⁴² Ceride, nr. 13, 13 Eylül Sene 1306 (25 Eylül 1890), s. 99.

¹¹⁴³ Ceride, nr. 14, 16 Eylül Sene 1306 (28 Eylül 1890), s. 108.

¹¹⁴⁴ Tuhfe-i Vehbî (Vehbî'nin Armağanı), Sünbülzâde Vehbî'nin Farsça'dan Türkçe'ye manzum sözlüğüdür. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2003, s. 1112.

¹¹⁴⁵ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 20.

isteyene Sanâyi-i Nefise (Güzel Sanatlar) ressamı Rıza Bey tarafından resim dersi verileceği gazetede ilan olunuyordu. Fransızca ve Almanca derslerin ücreti aylık çeyrek lira, ancak ikisine birlikte devam etmek isteyen olursa ücreti yalnız iki adet sim mecidiye idi. Resim dersine gelmek isteyenlerin ödeyeceği bedel ise bir çeyrek liraydı. Ayrıca talep olması halinde İtalyanca derste verilebileceği duyurulmuştu.¹¹⁴⁶ Ceride Gazetesinde özel mektep kurulmasının lüzumu üzerine yapılan yerinde tespitler arasında en önemlisi rekabet ve kalite vurgusuydu. Hakikaten devlet mektepleriyle rekabet etmek ve öğrenci çekebilmek için bazı yenilikler yapmak mecburiyetinde olduğunu bilen mektebin idarecileri, lisan öğretmek için mektep dışındakilere de açık kurslar açmış, bu dersleri verebilecek öğretmenler getirmiş ve bunu da basını kullanarak halka duyuruyordu.

Vilayet salnamelerinde verilen rakamlara göre mektebe olan ilgi ilk senelerde yoğundur. 1892'de yani tesisinden iki yıl sonra leyliye tahvil olunmuş mektebin yatılı ve gündüzlü 129 öğrencisi vardı. Muhtemelen şehre uzak yerden öğrenci alabilmek maksadıyla yatılıya tahvil olunmuştur. Yalnızca erkeklere mahsus mektebe az evvel belirttiğimiz gibi bir de kız kısmı eklenmiştir. Eğitim müddeti beş seneden ibaretti ve 35 kız öğrenci mevcuttu. Ücreti ise erkek öğrencilerininki ile aynı idi.¹¹⁴⁷ İki yıl sonraki vilayet salnamesinde kız öğrenci sayısı belirtilmemektedir ki bu da inas kısmının kapandığını düşündürmektedir. Erkek öğrencilerin sayısı ise 146, 128, 97, 80, 40 adet olarak devamlı surette gerilemişti.¹¹⁴⁸ Numune-i Terakki Mektebi her ne kadar özel bir mektep olsa da, devletten yardım aldığı ya da bazı vergilerden muaf tutulduğu bilinmektedir.¹¹⁴⁹ Devletin sayıları hızla artan gayrimüslim misyoner okullarına karşı hem Müslüman girişimciler tarafından mektep açılmasını teşvik etmek hem de

¹¹⁴⁶ Ceride, nr. 27, 9 Kânunievvel Sene 1306 (21 Aralık 1890), s. 213.

¹¹⁴⁷ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (1893), s. 228.

¹¹⁴⁸ EVS. Def'a 21, Sene-i Maliye 1311 (M. 1895), s. 69-70, EVS. Def'a 22, Sene-i Maliye 1312 (M. 1896), s. 69-70, EVS. Def'a 23, Sene-i Maliye 1313 (M. 1897), s. 67, EVS. Def'a 24, Sene-i Maliye 1314 (M. 1898), s. 72, EVS. Def'a 25, Sene-i Maliye 1315 (M. 1899), s. 72.

¹¹⁴⁹ İstanbul'da özel okullardan tanzifat resminin (temizlik vergisi) alınmaması nedeniyle belediye gelirinin düşmesinden şikâyetle şehremaneti, eskiden olduğu gibi bu verginin tekrar alınmasını talep etmişti. BOA, DH. MKT. 994/52, 27 Eylül Sene 1323 (10 Ekim 1907).

açılmış bulunanların eğitim faaliyetlerine devam edebilmesi için desteklediği açıktır. Eğitim faaliyetlerinin devamını temin için verilen bu destekten Edirne Numune-i Terakki Mektebinin de istifade ettiğini görüyoruz. İrade-i Seniyye gereği mektebe hazineden aylık 600 kuruş tahsis olunmuştu. Ancak eğitim işlerine yeterince itina gösterilmemesinden dolayı mektebe olan rağbetin gittikçe düştüğü, öğrencilerinin dağıldığı, verilen paranın da mektep haricinde şunun bunun istifadesinde olması nedeniyle verilmesine gerek kalmayıp kesilmesi, Bâbâ-yı Atik Emlâk-ı Hümâyûn idaresinden merkeze bildirilmişti.¹¹⁵⁰ Mektebin öğrenci sayısının düştüğü yukarıda verilen rakamlarda da görüldüğü üzere doğru idi ancak tahsisatın kesilmesi yalnızca mektepte eğitime gösterilmeyen özen, öğrenci sayısının düşmesi gibi tamamen eğitime dönük kaygılardan mı kaynaklanıyor yoksa hazinenin içinde bulunduğu sıkıntının da etkisi var mıdır bu konu hakkında yorum yapmak biraz zor görünmektedir.

Edirne’de bu hususi mektep dışında vilayet yıllıklarında isimleri zikredilen diğer hususi mektepler şunlardır: Burhan-ı Terakki Mektebi¹¹⁵¹, Dârü’l-İrfan ve Hamidiye İbtidâyesidir.¹¹⁵² Bu mekteplerden Burhan-ı Terakki Mektebi’nin kurucusu ve müdürü olan Hafız Alizâde Said Bey’in, mektebin ihtiyaçlarının karşılanmasında ve muallim maaşlarının ödenmesinde güçlükler yaşadığını, Maarif Nezareti’ne verdiği bir dilekçeden öğrenmekteyiz. Said Bey mektebin zor durumda olduğunu, mevcut durumu düzeltmek için de sahip olduğu ev vesaire mallarını sattığından kirada yaşamak mecburiyetinde kaldığını, bu sebepten münasip miktar maaş tahsisıyla mektebin devamı için yardım talep ediyordu. Ancak talep bütçenin mevcut durumunun bu gibi masarif-i fevkalade ihdasında

¹¹⁵⁰ BOA, Y. MTV. 296/71, 13 Mart Sene 1323 (26 Mart 1907).

¹¹⁵¹ Burhan-ı Terakki Mektebi Müdürü Said Bey, Edirne’de Burhan isminde bir gazete çıkarmak için ruhsat talep etmişti. İlk başta talep gazetenin içeriğinin ne gibi şeylerden ibaret olacağı, kim tarafından kontrol edileceği, neşredilmesine lüzum olup olmadığı gibi hususlarda açıklık olmaması sebebiyle vilayete geri gönderilmişti. Said Efendi gazetenin nahv (sözdizimi, sintaks), kitabet gibi şeylerden ibaret olacağını, gazetenin kontrolünün ise Selanik’te bu çeşit gazeteleri kontrol eden memurların Edirne’deki muadilleri tarafından kontrol edileceğini ifade etmişti. Ancak Said Bey’in bu açıklamalarına rağmen vilayete, sair vilayetlerde neşredilen mecmuanın sansür işlemlerinin beklendiği gibi muntazam bir surette cereyan etmemekte olduğundan Edirne’de de böyle bir gazetenin neşrinden dolayı bazı sakıncalar doğacağı muhtemel bulunduğu binaen münasip olamayacağı şeklinde hiçbir esaslı sebebe dayanmayan gerekçeyle reddedilmişti. BOA. DH. MKT. 928/35, 9 Mart 1321 (22 Mart 1905).

¹¹⁵² EVS. Def’a 25, Sene-i Maliye 1315 (M. 1899), s. 72.

uygun olmaması sebebiyle reddedilmişti.¹¹⁵³ Said Efendi mektebin işleriyle meşgul olurken okulda bazı zabıt muallimlerle yaptıkları çalışmalar, kendisinin bir cemiyet teşkili maksadıyla bazı subaylarla gizli görüşmeler yaptığına dair “Burhan-ı Terakki Mektebi Mubassırlarından Birisi” şeklinde isimsiz ihbarda suçlanmasına sebebiyet vermişti. İhbar üzerine vilayette polis idaresince yapılan gizli tahkikatta, mektep müdürü Said Bey’in mektebin riyaziye muallimi Mülazım Ahmed, coğrafya muallimi Mülazım Saib ve imlâ muallimi daire-i askeriye ketebesinden Cemal ve mekteb-i idâdi-i mülki mezunlarından İsmail Efendilerin mektepte kaldıklarında mükâfat töreni için kitap hazırlamakla meşgul oldukları anlaşılmıştı.¹¹⁵⁴ Yıllıklarda ismi zikredilen gayrimüslimlere ait bir özel mektepte Avusturya İnas Mekteb-i Hususidir.¹¹⁵⁵ Mektep vilayetin bazı salnamelerinde “Sör Şarite İnas Mekteb-i Hususi” ismiyle kaydedilmiştir. Buna göre Sultan Camii-i Şerifi yakınına olan mektep 1 müdire, 6 muallime ve 56 talebeden ibaretti.¹¹⁵⁶

3.2.2. Gayrimüslim Milletlere Ait Mektepler

Daha evvelde belirtildiği üzere Tanzimat Fermanında eğitimden bahsedilmemişti. Buna karşın Tanzimat ricali eğitimin önemini elbette kavramışlardı ki ileriki dönemde bu husus da ciddi adımlar atmışlardı. Fakat eğitime özellikle gayrimüslim unsurun eğitimine dair alınan kararları Islahat Fermanında görmekteyiz. Fermanda imparatorluk tebaası tüm gayrimüslim unsurun askerî ve mülkî mekteplere kabul edileceği gibi, isteyen her cemaatin kendi mekteplerini açma hakları da tanınmıştı. Tanınan haktan ilkinde yani askerî ve mülkî mektebe girmekten ziyade daha çok Avrupalılarında yardımıyla kendi okullarını açma yolunu benimsemişlerdi. Kısa süre sonra imparatorlukta gayrimüslim nüfusun fazla olduğu bölgelerde mektepler açılmaya başlanmıştı. Edirne Vilayeti de gayrimüslim nüfusun (Rum, Bulgar, Musevi) yoğun olarak yaşadığı yerlerden birisi olması nedeniyle burada da birçok mektebin açıldığını görmekteyiz.

¹¹⁵³ BOA, MF. MKT. 613/8, 27 Şubat Sene 1317 (12 Mart 1902).

¹¹⁵⁴ BOA, MF. MKT. 415/38, 3 Teşrinievvel Sene 1314 (15 Ekim 1898).

¹¹⁵⁵ EVS. Def’a 12, Sene H. 1303 (M. 1886), s. 99.

¹¹⁵⁶ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 159.

3.2.2.1. Rum Mektepleri

Rumların temel amaçlarında birisi bölgedeki Rumların kültürel ve eğitsel gelişimiydi. Ulusal bir bilinçlenmeyi amaçlayan bu hareket kaynağını İstanbul (Patrikhane) ve Atina'dan alıyordu. 1860-1870 yıllarında başlayan bu politika sonraki yirmi yılda doruk noktasına ulaşmıştı. Panislavist hareket ve Rum-Bulgar rekabeti de bu politikayı daha da körüklüyordu.

Edirne Rum Konsolosu P. Phoibos 1856'da bir Rum okulunun faaliyetinden söz ederken iki yıl gibi kısa bir süre sonra konsolosun raporuna göre;

-140-150 öğrenci mevcudu olan bir Rum Okulu

-174 öğrencisiyle 1846'da kurulan karma eğitim için bir merkezi kurum

-90 öğrenciyle 1839 yılında tesis olunan Aziz Nicolas Kilise çevresine bağlı karma eğitim kurumu

-85 öğrenciyle 1852'de kurulan bir kız mektebi

-90 öğrenciyle 1855'te kurulmuş olan Aziz Jean Baptiste Kilise çevresine bir kız mektebi faaliyet göstermekteydi.¹¹⁵⁷

Edirne ve bağlı kazalarda açılan Rum Mekteplerin ve buna bağlı olarak da eğitim gören öğrencilerin sayısı hızlı bir şekilde arttı. Bu faaliyetin mali finansmanına baktığımızda arkasında kilise, Rum konsolosları vasıtasıyla Yunan Devleti ve ülke dışındaki Rumların yardımları görülmektedir. Vize Kazasında Rum Mekteplerine sarf olunmak üzere Edirne Rum Metropoliti ve Kırkkilise Konsolos Vekili aracılığı ile Yunan Hükümeti tarafından senelik 50-60 lira miktarı bir meblağın gizlice verilmekte olduğu Vize Kazası müdde-i umûmi muavini tarafından yapılan tahkikatta öğrenilmiş ve durumdan merkez haberdar edilmişti.¹¹⁵⁸ Dâhiliye Nezaretinden vilayete, Edirne'de Yunan hükümetince olmayıp Dedeagaç köylerindeki Rum Mekteplerine bir tahsisat verilmediğinden ancak Yunanistan'da kurulmuş bazı hayırsever cemiyetleri tarafından toplanan yardımların konsoloslar ve bazı güvenilir kimseler eliyle dağıtılmakta

¹¹⁵⁷ Balta, a.g.m., s. 236.

¹¹⁵⁸ BOA. Y. PRK. UM. 18/89, 10 Eylül 1306 (22 Eylül 1890).

olduğundan söz ediliyordu. Nezaret devamında Fransa, İngiltere, Romanya hükümetleri tarafından İstanbul'da ve ülkenin farklı mahallerinde bulunan mekteplerine öteden beri tahsisat verilmekte olduğu hatırlatılıyordu.¹¹⁵⁹ Buradan anlaşıldığı kadarıyla devlet, ülkede kurulmuş olan mekteplere yardım edilmesinde herhangi bir beis görmüyor ya da bir şey yapamıyordu ancak söz konusu Yunanistan olduğunda, vilayette yaşayan önemli bir Rum nüfusunun varlığının da etkisiyle sanırız devlet adamları biraz daha “şüpheli” davranıyorlardı. Zira Yunan tarafından bunu körükleyen davranışlar da yok değildi. Kaleiçinde Rum etfâl mektebinin yararına tertiplenen balo mahallinin kapısında bulunan Osmanlı sancakları Yunan Konsolosu tarafından kapattırılarak üzerine Yunan bayrakları astırılmıştı. Hadise merkeze intikal etmiş, Hariciye Nezareti Yunan Sefaretine gerekli tebligatın yapılacağını, konsolosunda bu gibi davranışlarda bulunmaması için uyarılması vilayetten istenmişti.¹¹⁶⁰

1883 senesinde Edirne Vilayet merkezinde Kaleiçi, Yıldırım, Kum Mahalle, Yeni İmarette, Kirişhane, Kıyık ile bir de Karaağaç mevkiinde sıbyan, ibtidâiye, inas olmak üzere toplam 17 mektep vardı. Bu mekteplerde 49 muallim, 1.215 erkek, 604 kız ve 288 sıbyan toplam 2.107 öğrenci mevcuttu.¹¹⁶¹

Tablo 32. 1901 Senesinde Edirne Vilayet Merkezinde Mevcut Rum Mekteplerin Durumu:¹¹⁶²

Mevkii	Mektep	Muallim/Muallime Sayısı	Öğrenci Sayısı
Metropolit Mahallesinde	Jimnas (Mekteb-i Kebir)	1 Müdür 9 Muallim	109
Hristos “	Zapyon İnas	1 Müdire 6 Muallim	303

¹¹⁵⁹ BOA, DH. MKT. 1098/59, 18 Teşrinievvel 1322 (31 Ekim 1906).

¹¹⁶⁰ BOA, DH. MKT. 1496/59, 10 Mart 1304 (22 Mart 1888).

¹¹⁶¹ EVS. Def'a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 87.

¹¹⁶² EVS. Def'a 27, Sene-i Maliye 1317 (M. 1901), s. 80-82.

	Mektebi	9 Muallime	
Metropolit “	Zükür İbtidâi “	1 Müdür 7 Muallim	164
Ayanikola Kilisesi Avlusunda	Zükür “ “	1 Müdür 1 Muallim	95
Kaleiçinde	Sıbyan Mektebi	1 Muallime	80
Ayayorgi Mahallesinde	Sıbyan “	1 “	81
Kıyık'ta	Zükür “	3 Muallim	155
“	İnas “	2 Muallime	76
“	Sıbyan “	2 “	653
Yıldırım'da	Zükür “	3 Muallim	92
“	Zükür “	3 “	120
“	İnas “	1 Muallim 3 Muallime	134
“	Sıbyan “	2 Muallime	130
“	Sıbyan “	1 “	120
Kirişhane'de	Zükür “	3 Muallim	104
“	İnas “	2 Muallime	68
“	Sıbyan “	2 “	100
Yeni İmaret'te	Sıbyan “	1 “	95
Kum Mahallesinde	Zükür “	1 Muallim	45
Toplam	19	4 Müdür/Müdire, 63 Muallim/Muallime	2.724

Açılmış olan mekteplerin eğitim faaliyetlerini sürdürebilmeleri için maddi kaynak yaratılması gerekiyordu. Yalnızca dışarıdan temin edilen parayla bu okulların eğitim faaliyetlerini devam ettiremeyecekleri de aşikârdı. Tıpkı Müslüman ahalinin, mekteplerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında başvurdukları çareye Rumlar da başvuruyordu. Bu çare ahalinin yardımıydı. Mekteplerin yararına,

fakir çocukların ihtiyaçlarını karşılamak vs. nedenlerle Edirne ve bağlı kazalarda sık sık piyango çekilişleri düzenleniyor, piyesler oynatılıyor ya da konserler veriliyordu. Ancak bunların yapılabilmesi için vilayet aracılığıyla merkezden izin alınması gerekiyordu. Kirişhane'deki mekteplerin fukara talebelerinin ihtiyaçlarını karşılamak için, inas mektebi öğrencilerinin yaptıkları 3.000 kuruş değerinde 50 parça eşya, tanesi 6'şar kuruştan 600 bilet mukabilinde piyangoya konulması için Edirne Rum Metropolitliği tarafından izin istenmişti.¹¹⁶³ Ancak bu şekilde işin içerisinde paranın olduğu faaliyetlerde suistimal ihtimali her zaman bulunduğundan, devlet yüksek meblağlardaki piyango taleplerini halkın zarar görmesini engellemek düşüncesiyle onun yerine konserler verilmesinin daha munasip olacağını söylüyordu. Şunu belirtmek gerekir ki 50.000 kuruşa kadar olan piyango tertibinde vilayetler karar verebiliyorlardı.¹¹⁶⁴ Piyango tertibi için artan izin talepleri karşısında devlet bir kaide belirlemek zorunda kalmıştı. Bu kaideye göre piyangoya konulacak eşya, talebelerin el işleri olacak, eşyaya takdir olunan fiyatta gerçek kıymetinin dört misli kadar fazla olabilecekti. Yine elde edilecek hâsılat mektebin ihtiyacı için kullanılabilecekti.¹¹⁶⁵ Neticede devlet, piyangoyu şarta bağlayarak halkın sömürülmesini önlemeye, toplanan paranın amaca uygun harcanmasını sağlamaya çalışıyordu. Konserlerin yapılmasını tavsiye ederken ise bunların hükümet-i mahalliye nezaretinde ve teftişinde yapılmasını istiyordu. Burada hükümetin temel kaygısı, yapılan faaliyetlerin kontrolü altında, yasal çerçevede olmasıydı. Kıyık'taki Rum mekteplerindeki çocuklar için yine buradaki çocuklar tarafından yapılan 1.200 kuruş değerinde 40 parça elişinin, her biri 5'er kuruştan 600 biletin piyangoya konulması için ruhsat talep edilmişti. Nezaret piyangoğunun yapılmasında hiçbir sakınca olmadığını fakat bu mekteplerin ruhsata bağlı olup olmadıklarına dair bir bilgi olmadığından öncelikli bunun açıklanması istenilerek talep geri çevrilmişti.¹¹⁶⁶ Mektep yararına gösterilmesi istenilen piyeslerde de önceden izin alınması şartı vardı ve uygun görülmeyenlerin oynanmasına müsaade edilmezdi.¹¹⁶⁷ Hükümetin bu tavrı Rumlara karşı olan bir tutum değildi. Abdülhamid Döneminin

¹¹⁶³ BOA, MF. MKT. 480/47, 28 Teşrinievvel Sene 1315 (9 Kasım 1899).

¹¹⁶⁴ BOA, MV. 76/42, 5 Eylül Sene 1309 (17 Eylül 1893).

¹¹⁶⁵ BOA, MF. MKT. 757/73, 5 Kânunisânî Sene 1319 (18 Ocak 1904).

¹¹⁶⁶ BOA, MF. MKT. 407/1, 9 Temmuz Sene 1314 (21 Temmuz 1898).

¹¹⁶⁷ BOA, DH. MKT. 2593/152, 14 Şubat Sene 1317 (27 Şubat 1902).

meşhur “sansür” uygulamasından ister Müslim ister gayrimüslim olsun her kesim istisnasız nasibini almıştı.¹¹⁶⁸ İstanbul’da gösterimi yasak olan piyeslere Aydın Maarif Müdüriyeti tarafından izin verildiği haberi verilmesi üzerine Edirne, Selanik, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Aydın, Hüdavendigâr, Beyrut, Suriye, Cebel-i Lübnan, Haleb, Adana, Trabzon, Ankara vilayetlerine Türkçe, Rumca ve Fransızca yasak olan tiyatro oyunlarının listesi gönderilerek bu oyunların taşrada da yasak olduğu ve oynatılmasına izin verilmemesi hususunda ikaz ediliyorlardı. Bu oyunlar arasında Vatan Yahut Silistre, Leyla ile Mecnun, Tahir ile Zühre gibi bugün çok iyi bilinen eserlerde bulunmaktaydı.¹¹⁶⁹

Rum mekteplerinin açılması, mektep binası bulunması, binaların bakımı vs. eğitimle ilgili hususlarla ilgilenmek üzere bazı Rumlar tarafından Edirne’de “Maarif Cemiyeti” ve Pınarhisarı’nda da “Cemiyet-i İlmiye Uhuvveti” adlarında cemiyetler teşkil edilmişti. Merkezi idare maarifin ilerlemesi için bu tarz cemiyetlerin açılmasından memnuniyet duyduklarını ifade etmişler fakat yukarıda da belirtildiği üzere tek kaygıları kuruluş amaçları dışında faaliyet göstermeleriydi; bunun içinde denetim altında tutulmaları gerekiyordu. Merkez bu nedenle vilayetten, bazı vilayetlerde teşkil edilen “Maarif Komisyonu”ndan şayet kurulmamış ise Edirne’de de muvazzaf ve ehil memurlardan aza seçilerek bir tane kurulması bildiriliyordu.¹¹⁷⁰ Bu talimat sonucu vilayette bir Maarif Komisyonu teşkil edilmişti.¹¹⁷¹ Komisyon aracılığıyla gerek mektepler gerekse cemiyetlerin faaliyetleri gözetim altında tutulacaktı. Ancak bu konuda mahalli idarenin kendisine verilen vazifeyi yapmakta çok başarılı olduğunu söylemek

¹¹⁶⁸ Abdülhamid Döneminde dışarıdan gelen ya da ülkede üretilen bilginin yayılmasını denetleyen mekanizma daha önce kurulmuştu. 1857 yılında çıkartılan “Basmahaneler Nizamnamesi” ile yayınlanacak her kitaba Maarif Nezaretinden ruhsat alma şartı getirilmişti. 1879’da “Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti”nin kurulmasıyla kurumsallaşan sansür Abdülhamid Döneminde ilerleyen yıllarda daha da güçlendirilmiştir. Heyetin görevi, Osmanlı İmparatorluğu’nda basılacak Türkçe, Farsça, Arapça, Bulgarca, Rumca, Ermenice tüm kitap ve risaleleri incelemek öte yandan yabancı ülkelerden ülkeye gelecek kitaplar ve tüm okulları denetlemekte görevleri arasındaydı. 1897’de kurulan “Tetkik-i Müllefât Komisyonu”nun görevi de Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti’nin basılmasına izin verdiği kitap ve piyesleri incelemektir. İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1999, s. 82-83.

¹¹⁶⁹ BOA, DH. MKT. 278/62, 15 Teşrinisâni 1310 (27 Kasım 1894).

¹¹⁷⁰ BOA, BEO. AYN. d. Nr. 819, s. 222, 11 Rebiülevvel Sene 1292(17 Nisan 1875).

¹¹⁷¹ BOA, MF. MKT. 33/133, Sene 1292.

mümkün değildir. Edirne Maarif idaresine kontrol maksadıyla gelen kitap ve risaleler içerisinde Rum mekteplerinin idare, terakkilerinin temini ve idamesine mahsus olarak “Kulüp” adı altında kurulmuş bir komisyonun vazifelerine dair 26 maddeyi havi M. 1872 tarihli Dersaadet’te basılmış bir risale bulunmuştu. Vilayet maarif müdürü vekili risalenin içerisinde kanuna aykırı bir şey olmadığını ifade etse de ne yapılması gerektiği hususunda merkezden görüş istemişti. Maarif Nezaretî, bu gibi cemiyetlerin kurulmasında hükümetin bilgisinin ve onayının olması gerektiği ve zamanında böyle bir yol takip edilip edilmediğinin araştırılmasını istiyordu. Cemiyetin Rum Patrikliği ile ilgisi var mıdır? Yahut kendi kendine müstakilen mi kurulmuştur? Cemiyetin azaları her sene tebdil olunmakta mıdır? Bu azaların sayısı ve tabiiyetleri nedir? gibi soruların derhal bir tahkikat yapılarak cevaplanması talimatı verilmiştir. Bunun üzerine sözü edilen kulüp hakkında Edirne Polis Serkomiserliğince icra kılınan tahkikat neticesinde elde edilen bilgiler bir rapor olarak Maarif Nezaretine sunulmuştu. Rapora göre; Miladi 1872 senesinde Edirne Rum Metropoliti Müteveffa Kirlos Efendi tarafından vilayete takdim kılınan tahrir üzerine Edirne’de bir Rum Sillagozu (?) kurulmasına müsaade edilmişti. Bu sillagoz (?) o vakitten bu ana kadar (1899 yılı) devam etmekte olup kendi kendine müstakilen kaim ve Rum Patrikhanesiyle bir irtibatı yoktu. Edirne Rum Metropolithanesi idaresi altında olan cemiyetin bastırmış olduğu risaledeki hükümleri halen geçerliydi. Cemiyetin aza sayısı ise 8 kişiden ibaret olup her sene tebdil olunmakta ve 1899 yılındaki azalarının 6’sı Osmanlı Devleti tebaasından diğer 2’si ise Yunan Devleti tebaasıydı. Bundan başka sillagozun (?) 80 abonesi vardı ve bunların içerisinde Edirne’de bulunan yabancı devletler konsolosları da bulunuyordu. Bunların 10’ununda Yunan Devleti tebaasından oldukları yapılan bu tahkikatta anlaşılmıştı. Bu raporda yalnızca polis komiserinin tahkikat ifadeleri bulunduğu oysaki böyle bir cemiyetin devamına ne nazarla bakıldığına dair bir ifade olunmadığı için rapor yeterli görülmemekle bu hususunda belirtilmesi istenmişti.¹¹⁷² Edirne Vilayetinde 17 yıl önce (1872) bazı Rumlar tarafından kurulan bir cemiyetin tesadüf eseri bir kitap ve risale kontrolü esnasında risalesinin bulunması ve maarif müdüriyetinin bu risale ilgili ne yapılacağını

¹¹⁷² BOA. MF. MKT. 440/59, 26 Nisan Sene 1315 (8 Mayıs 1899).

sorması üzerine nezaret bir tahkikat yapılmasını istemişti. Belgelerde bir açıklık olmamakla birlikte müdüriyetin elinde cemiyetin durumuna dair güncel bir bilgi olmadığı, cemiyetin kuruluşu ve hâlihazırdaki durumu için istenen malumatın ancak polis tahkikatıyla elde edilmesinden anlaşılmaktadır. Cemiyet hakkında bir malumat sahibi olunmaması ise Edirne Vilayeti Maarif idaresinin vazifesini icrasında zafiyet olduğunu göstermektedir.

3.2.2.2. Ermeni Mektepleri

Edirne’de yaşayan Ermeni nüfusuyla orantılı olarak Ermeni mekteplerinin sayısı da Rum mekteplerine göre daha azdı. H. 1301 (M. 1884) senesine ait salnamede, vilayet merkezinde birisi Kaleiçinde Arşagunyan Mektebi ve diğeri ... Pazarında olmak üzere iki mektep bulunmaktadır. Mekteplerin ilkinde 163 erkek, 133 kız öğrenci var iken diğer mektepte ise 60 erkek ve 33 kız öğrenci okumaktadır. Mekteplerde vazifeli toplam 15 muallim ile birlikte papaz olduğu belirtilen bir müdür bulunmaktadır.¹¹⁷³ Bu tarihten 7 yıl sonra yayınlanan vilayet salnamesinde ise Ermenilere ait mektep sayısının 5, muallim sayısının 17 ve öğrenci sayısının ise 451’e çıktığı görülmektedir.¹¹⁷⁴ Daha sonraki senelerde basılan vilayet salnamelerine bakıldığında gerek öğrenci gerekse mektep sayısında gözle görülür bir artış yaşanmamıştır.

Ermeni mekteplerinin sorunlarına değinilecek olunursa, bu sorunların aslında ne Rum milletin ne de Müslüman ahalinin mekteplerinden farklı olmadığını söyleyebiliriz. Ermenilerde mekteplerin eğitim faaliyetlerini sürdürebilmek için halkın yardımını talep etmişler ve bunun içinde bilenen piyango,¹¹⁷⁵ balo¹¹⁷⁶ tertip edilmesi yolunu takip etmişlerdir. Mekteplerde görev yapan muallimlerin maaşlarının ödenmesinde de kimi zaman zorluklar yaşanıyordu. Öğretmenlerin birikmiş maaşlarının ödenmesi içinde Edirne Ermeni Murahhasalığı piyango düzenlemek için vilayetten izin istemişti.¹¹⁷⁷ XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başında Osmanlı kentlerinin en büyük problemlerinden birisi de kuşkusuz yaşanan

¹¹⁷³ EVS. Def’a 10, Sene H. 1301 (M. 1884), s. 95.

¹¹⁷⁴ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 158.

¹¹⁷⁵ BOA, MV. 76/42, 5 Eylül Sene 1309 (17 Eylül 1893).

¹¹⁷⁶ BOA, Y. PRK. AZJ. 9/20, 4 Şubat Sene 1299 (16 Şubat 1884).

¹¹⁷⁷ BOA, BEO. 244/18250, 12 Temmuz 1309 (24 Temmuz 1893).

yangınlardı. Ahşap yapıların yaygın olduğu mahallelerde büyük felaketlere yol açabiliyordu. Doğal olarak bunlardan şehirdeki mekteplerde etkileniyordu. Ermenilere ait Kaleiçindeki Arşagonyan Mektebi de böyle büyük bir yangında kullanılamaz hale gelmiş ve ahali tarafından yeniden yapılmak zorunda kalınmıştı.¹¹⁷⁸

3.2.2.3. Yahudi Mektepleri

Avrupalı eğitim kurumlarının XIX. yüzyılı ortalarından itibaren Türkiye'ye getirilmesine kadar Türkiye Yahudi Cemaatinin ne kadar okulu bulunduğunu tespit etmek mümkün değildir. Ancak bilindiği kadarıyla daha çok dine dayalı geleneksel eğitimin verildiği ilkokul seviyesinde mektepler vardı. Bu mekteplerde daha çok İbranice metinler okutuluyordu. Toplumsal dayanışma duygusunu güçlendirmek için ayrıca dualarda mekteplerde öğretiliyordu. Meldar isimdeki bu temel kurumlardan önce birde anaokulları görevi gören “maestralar” bulunmaktaydı. Bu okullarda diğerinden farksız olarak çocuklara şarkı ve dualar öğretilirdi. İlk eğitimde öğretmen İbranice alfabeyi öğretmekle başlar daha sonra tilavet, sonunda Tevrat'ın okunması ve en son Ladino'ya çevrilmesi gelirdi. Bir diğer temel eğitim kurumu da “Talmud Tora” adıyla bilineniydi. Meldara kıyasla biraz daha ileri düzeyde eğitim veriliyordu ve cemaatin desteğini alan bu okullar birden fazla sınıfa sahipti. Bu eğitim erkek çocukları için geçerliydi. Kız çocukları resmi herhangi bir eğitim görmüyorlardı. Ancak varlıklı ailelerin çocukları belli mekânlarda eğitim görme şansını elde edebiliyorlardı.¹¹⁷⁹ Yahudi cemaatinde ilkokul seviyesinde eğitim veren bu mekteplerin kuruluş amacı, okutulan derslerin muhteviyatı, ders veren öğretmenlerin niteliği gibi özellikleri açısından Müslüman ahalinin çocuklarını okuttukları mahalle mekteplerinden pek de farklı olmadığı görülmektedir. Mahalle mektepleri de daha önce belirtildiği üzere Kur'an okumanın, temel ilmihal bilgilerinin öğretildiği yerlerdi.

¹¹⁷⁸ BOA, İ. AZN. 80/57, 1 Eylül Sene 1324 (14 Eylül 1908), Y. PRK. A. 15/4, 14 Nisan Sene 1324 (27 Nisan 1908), ŞD. 1942/4, 15 Kânunievvel Sene 1323 (28 Aralık 1907).

¹¹⁷⁹ Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Alliance” Okulları 1860-1925*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997, s. 57-59.

Osmanlı İmparatorluğunda XIX. asırda, II. Mahmud, Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde Müslümanlara yönelik eğitim alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak, Yahudi cemaatinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. Geleneksel eğitimin yetersiz olduğunu gören ve bunun yerine Yahudi çocuklarına daha modern eğitim verilmesinin gereğini ve önemini kavrayan kimseler ortaya çıkmıştı. Edirne’de batılı tarzda eğitim verilmesi gerektiğine dair bir hareket başlamıştı ve bu hareketi başlatan bir Macar göçmeni olan Josef Halevi (1827-1917) idi.¹¹⁸⁰ Edirne’ye gelişi ile ilgili kaynaklarda 1850, 1856 gibi farklı yıllar verilen Halevi, derin İbranice ve Talmud bilgisiyle hahamlar arasında kısa sürede itibar kazanmıştır. Edirne’deki on üç Yahudi cemaatinden birisi olan Portekiz koluna ait Talmud Tora’da müdürlük yaptığı sırada İbranice ve Fransızca okutmuş ve de yavaş yavaş tasarladığı reformları uygulamaya koymaya başlamıştı. Ancak bir süre sonra onun Fransızca öğretimine ve reform fikirlerine karşı güçlü bir muhalefet oluşmuş ve Halevi Edirne’yi terk etmek zorunda kalmıştı.¹¹⁸¹ Muhafazakâr kesimin muhalefeti nedeniyle Avrupalı tarzda eğitim kurumları tesisi yönünde yarım kalan bu teşebbüse karşın, bu kez reform yanlılarına destek Osmanlı Yahudi cemaatinden değil de, Fransız Devrimi sırasında ve sonrasında ortaya çıkan yeni koşullarla birlikte güç ve para kazanan Avrupa Yahudilerinden gelmiştir.¹¹⁸²

Bir grup reformist, 1867’de Alliance Israélite Universelle’in (kısaca A.I.U) merkez komitesinden Edirne’de Fransız dilini ve modern fen bilimlerini öğretecek uygun bir öğretmen sağlayacak değerli yardımlarını beklediklerini ifade eden bir davet mektubu yollamışlardı. Davet üzerine A.I.U Edirne’de bir erkek okulu açmaya karar vermiş ve neticede 20 Ekim 1867’de vali, konsoloslar, Edirne Hahambaşı vs. katıldığı törenle mektebin açılışı yapılmıştı. İlk yılında okulda 125 öğrenci bulunmaktaydı. 1873-1883 arası on yıllık dönemde okulun öğrenci sayısı 111 ile 215 arasında değişiyordu. Dört sınıfın bulunduğu okulun eğitim kadrosu okul müdürü, bir İbranice ve Türkçe öğretmeninden oluşuyordu. 1868’de bütün öğrencilere İbranice, Ladino,

¹¹⁸⁰ Rifat N. Bali, “Edirne Yahudileri”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, s. 216.

¹¹⁸¹ Rodrigue, a.g.e., s. 72.

¹¹⁸² Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler*, İstanbul 2008, s. 254.

Fransızca, Türkçe ve Aritmetik öğretiliyordu. Kuruluşundan yedi yıl sonra dahi okul müdür, üç haham ve bir Türkçe öğretmeninden oluşmaktaydı.¹¹⁸³ Türkiye Musevi Cemaatlerinin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmıştı. Bağnazlığa, bilgisizliğe karşı mücadele eden Alyans, dine karşı olmadığını göstermek için açtığı okulları aynı zamanda sinagog olarak kabul etmişti. Bu şekilde okula devam eden öğrenciler sabahları dersten önce ve akşamları dersten sonra öğretmenleriyle birlikte ibadet ediyorlardı.¹¹⁸⁴ Genç bir öğretmen olan Félix Bloch erkek okulunun açılışından sonra kız okulunun açılması için gayret göstermişti. Kızların eğitiminin önemine yürekten inanan Bloch'un çabaları meyvesini vermiş ve iki yıl gibi kısa sayılabilecek bir süre sonra kız okulunun açılışını gerçekleştirmişti.¹¹⁸⁵

1867'de (kuruluşundan yedi yıl sonra) mekteplerde eğitim verecek öğretmen yetiştirmek üzere "Ecolé Normale Israélite Orientale" adıyla bir okul kurulmuştu.¹¹⁸⁶ Ancak öğretmen temini A.I.U için her zaman bir sorun olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda maarif nizamına göre mekteplerde yabancı öğretmen bulundurulması yasaktı. Ancak bu yasağın uygulanmasında biraz esneklik gösterildiği görülmektedir. Tekfurdağı'nda Fransız tebaasından, Gelibolu Alyans İsrailiyet Mektebi'nde de Avusturya tebaasından muallimlerin, tazyik edilmekte olduklarına dair Avusturya Sefaretinden yapılan müracaatta, bu muallimlerin maarif nizamı gereği yabancı tebaadan olmaları nedeniyle Edirne Vilayetince görevlerinden azledildikleri anlaşılmıştı.¹¹⁸⁷ Fransa tebaasından muallimin daha sonra tekrar vazifesine iade olunduğundan bahisle sefaret Gelibolu Muallimi Franko'nun da göreve iade edilmesini talep etmişti. Bunun üzerine vilayetten Sadarete, iadenin söz konusu olmadığı yalnızca öğretmen bulunmasının zor olması sebebiyle mezkûr öğretmenin sadece yılsonuna kadar istihdamı için Edirne Hahambaşı Vekâleti tarafından başvuru yapılmıştı. Maarif Nezaretinden ne yapılması gerektiği sorulmuş ve maarif de mevzuu Sadarete

¹¹⁸³ Erol Haker, *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları 1867-1937*, İstanbul 2007, s. 87-90.

¹¹⁸⁴ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)*, İstanbul 1995, s. 172.

¹¹⁸⁵ Rodrigue, a.g.e., s. 94.

¹¹⁸⁶ Haker, a.g.e., s. 77.

¹¹⁸⁷ BOA, BEO. 2939/220355, 21 Teşrinievvel Sene 1322 (3 Kasım 1906).

iletmişti. Bu esnada Tekfurdağı mutasarrıflığıyla yapılan yazışmalarda, öğretmen merkezden verilecek cevabın vüruduna kadar, arasıra diğer öğretmenlere yardım amacıyla okula gelip gittiği ifade edilmişti. Dâhiliye Nezaretince de, yabancı muallimin istihdamı uygun olmasa da resmî mekteplerin ekserisinde mevcut olduğu, ayrıca Gelibolu Musevi Mektebi Muallimi Franko'nun mahallinden iyi haline dair haberler alındığı ve kendisinin de geri dönmek için müracaatlarda bulunmasına nazaran, umumi bir karar ittihaziyla muallimlikten çıkarılıncaya değin, bir sorun çıkmasına mahal vermemek için şimdilik men edilmemesi isteniyordu.¹¹⁸⁸ Sefaretin müdahil olmasıyla sorunun daha fazla büyütülmesini istemeyen hükümet, kanunu uygulayan mahalli idarecilerden bir anlamda "nizama uymamasını" istiyordu. Hükümet gayrimüslim cemaatlara ait mekteplerde devlet aleyhine herhangi bir teşebbüs ya da eylemde bulunulmadığı sürece çok fazla müdahale etmemeye gayret gösteriyordu. Öte yandan şehir merkezindeki Yahudi Mektebine tayin edilen Türkçe mualliminin yetersizliği sebebiyle başkasının tayinini isteyen Yahudi idarecilere, o an için bir Türkçe muallimi tayininin zor olduğu bu sebeple de kendilerinin birisini seçerek ismini merkeze bildirmeleri söylenmişti.¹¹⁸⁹

Edirne Yahudi toplumu ekonomik açıdan da eğitim şartları bakımından da Edirne'deki gayrimüslim cemaatlerden Ermenilere, Bulgarlara ve de özellikle Rumlara göre daha geri durumda idiler. Çocuklara ders verilmesi için mektep olarak kullanılacak bina bulunması bile onlar için ayrı bir sorundu. Kırcaali Kasabasında olduğu gibi bazen haham tarafından kiralanan bir oda mektep olarak kullanılıyordu.¹¹⁹⁰ Bazı mekteplerin binası da eski olmasından dolayı harap hale geliyor ve yeni bina bulunması ihtiyacı hâsıl oluyordu. Kaleiçindeki Talmud Tora isimli mekteb-i ibtidâi binası harap olduğundan Hasan Paşa Mahallesinde Fransa tebaasından Gaston Mayer'in tasarrufunda bulunup

¹¹⁸⁸ BOA, DH. MKT. 1141/2, 25 Şubat Sene 1322 (10 Mart 1907).

¹¹⁸⁹ BOA, MF. MKT. 49/76, 21 Mayıs Sene 1293 (21 Mayıs 1877).

¹¹⁹⁰ BOA, DH. MKT. 762/79, 30 Ağustos Sene 1319 (12 Eylül 1903).

Alyans İsrailiyet tarafından mektep şeklinde inşa olunan hane kiralananarak 500 talebe oraya naklolunmuştu.¹¹⁹¹

Mektep binalarının eski ve yetersiz olması nedeniyle ihtiyaç duyulan onarım, talebelerin ihtiyaçları, öğretmenlerin maaşı vs. önemli kaynak gerektiren kalemlerdi. Alyans İsrailiyet bu masrafları kudreti yettiği oranda karşılamaya çalışıyordu. Ama bunu karşılamak çok da kolay değildi. Zira 1860'ta Alyans'ın kuruluşundan 1883 yılı sonuna kadar dünya çapında 56 okul vardı ve bunların 40 tanesi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde bulunuyordu. Bu nedenle mektepler bulundukları mahalde Yahudi cemaatinin yardımına müracaat etmekten başka bir çare bulamıyorlardı. Diğer cemaatlerin yaptığı üzere mektepler yararına piyesler oynatılması artık bir usul olmuştu. Fevaid Tiyatrosu'nda mektebin son sınıf öğrencileri tarafından oynanacak üç Fransızca piyes için izin istenmişti.¹¹⁹² Üç piyesin ikisi tasdik edilirken bir tanesine ise "zararlı" içeriği gerekçesiyle onay verilmemişti. Üstelik garip bir şekilde benzerinin olmaması sebep gösterilerek mektep öğrencileri yerine piyesin tiyatronun oyuncularını tarafından oynanmasının daha uygun maslahat olacağı cevabı Matbuat Dâhiliye Müdürü tarafından vilayete bildirilmişti.¹¹⁹³ Alyans, mektep dışında maddi imkânı elverdiği ölçüde Edirne'de ihtiyaç duyan Yahudilere de maddi yardım yapmaya gayret ediyordu. Mustafa Paşa'da selden zarar görenlere, Edirne Musevi Milletinin önde gelenleri ve A.I.U Mektebi Müdürü Samuel Loupo'nun aracılığı ile iki defa elbise ve ekmek gönderilmişti.¹¹⁹⁴

Yahudi Milletinin eğitim hayatının, XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yukarıda belirttiğimiz biçimde gelişimi ile Müslüman toplumunun gelişimi arasında bir paralellik bulunmaktadır. İlkokul seviyesinde eğitimin niteliği dışındaki bir diğer benzerlikte ikili bir yapının ortaya çıkışıdır. Müslümanlara ait mahalle mektepleri de daha çok vakıf kuruluşuydu ve ilmiye sınıfının sorumluluk alanındaydı. Devlet eliyle modern eğitim verilmesi için yapılan reformlarda bu

¹¹⁹¹ BOA, İ. AZN. 51/11, 16 Haziran Sene 1319 (29 Haziran 1903), MF. MKT. 722/5, 5 Temmuz Sene 1319 (18 Temmuz 1903).

¹¹⁹² BOA, DH. MKT. 946/77, 24 Mart Sene 1321 (6 Nisan 1905).

¹¹⁹³ BOA, DH. MKT. 987/28, 3 Temmuz Sene 1321 (6 Ağustos 1905).

¹¹⁹⁴ Ceride, nr. 14, 16 Eylül Sene 1306 (28 Eylül 1890), s. 108.

mekteplere dokunul(a)mamış ve bu mekteplerin yanında rüşdiyeler, ibtidâi mektepleri açılmıştı. Bunun neticesi olarak bir yanda geleneksel eğitim verilen ilmiye sınıfı elindeki mektepler öte tarafta dini derslerin yanında bazı beşerî ve fen bilimlerinin öğretildiği devlet okullarının olduğu ikili bir yapı oluşmuştu. Yahudi mekteplerinde de benzer biçimde cemaatin, hahamların egemen olduğu Talmud Toralar, diğer yanda modern eğitimin verilmeye çalışıldığı Alyans mektepleri ortaya çıkmıştı. İki grup arasında XX. asrın başına kadar bir mücadele yaşanmıştı.

Edirne Vilayetinde 1905'te yaşanan büyük yangında Yahudilerin yaşadığı semtin büyük kısmı harap olmuştu. Yangında harap olan Alyans mektebi yenilenmiş ve bununla birlikte Talmud Toralar birleştirilmiş ve böylece Edirne'de geleneksel eğitim sistemi tamamen ortadan kalkmıştı.¹¹⁹⁵

Edirne Yahudi mektepleri ile ilgili olarak yaptığımız araştırma esnasında arşiv vesikaları arasında ismine rastladığımız bir başka mektep ise "Sanayi Mektebi" idi. Yahudi milletini temsilen iki kişinin imzalarıyla verilip Meclis-i Maarife havale olduğundan bahsedilen bir arzuhal vardı. Bu arzuhalde ayinleri ve mezhepleri gereği sair milletlerle kendilerinin yemek yemelerinin yasak olduğundan, çocuklarını Edirne'deki ıslahhaneye veremedikleri ve bu sebeple de kendilerinin sanayi tahsili için ayrıca bir Sanayi Mektebi açtıklarından bahsediliyordu. Bu mektebe devletten münasip miktar maaş tahsisi rica olunuyordu. Fakat bu mektebin özel mektep statüsünde sayıldığı, maarif nizamnamesine göre de özel mekteplerin masraflarıyla, maaşının ödenmesi mensup oldukları cemaatlere yahut mektebin kurucularına ait bulunduğundan mümkün olamayacağına karar verilmişti.¹¹⁹⁶ Maalesef bunun dışında mektebe dair başka bir malumat bulamadık. Başka bir bilgi olmaması, kurulduktan sonra devletten maaş tahsisi gibi hususlar göz önüne alındığında mektebin maddi imkânsızlık nedeniyle bir müddet sonra muhtemelen kapanmış olsa gerektir.

¹¹⁹⁵ Rodrigue, a.g.e., s. 149.

¹¹⁹⁶ BOA, MF. MKT. 20/146, 5 Teşrinievvel 1290 (17 Ekim 1874).

1892 yılında Abraham Danon tarafından açılmış olan bir ruhanî okul vardı. Okulda hem laik hem de dini konularda eğitim veriliyordu. Okul 1898 yılında on bir öğrencisiyle İstanbul'a taşınmıştı.

Edirne'de idâdi seviyesinde bir okulun varlığı söz konusu değildi. Mevcut Alyans okulundan mezun olan talebelere balkıdığında Edirne'de memur olarak çalışanlar, ticarete atılanlar, zanaatkar yardımcılığı ya da el işçiliği gerektiren işlerde çalışanlar, başka Yahudi mekteplerine devam edenler göze çarpmaktadır.¹¹⁹⁷ Sayılarını bilmemekle birlikte bunlardan bazılarının Edirne'de bir üst seviyede öğrenim görmek maksadıyla Mekteb-i İdâdi-i Mülki Mektebine devam ettiklerini görmekteyiz. Mektep müdüriyetine başvuran Edirne Hahambaşı Vekili, mektepteki gayrimüslim talebelere Pazar günleri kiliseye gitmek üzere izin verilmesini emsâl göstererek, Yahudi talebeler içinde Cumartesi günleri havraya gitmelerine müsaade edilmesi hususunda izin rica etmişti. Öte yandan hem gayrimüslim hem de Yahudi talebe kendi özel günleri için de izin talep etmişlerdi. Talimatnamenin 122. maddesinde Hristiyanlarla ilgili bir açıklama varken Yahudilere dair bir açıklık olmadığını dile getiren mektep müdürü, vilayet maarif müdürüne durumu bildirmişti. Keyfiyet nihayetinde nezarete intikal etmiş ve nezaretten talebin karşılanıp karşılanamayacağı, özel günler için İdare Meclisince bir karar mı alınması gerektiği yoksa nezaretçe bir görüş mü bildirileceğine dair bilgi istenmişti. Vilayete sabah derslerine yetişmek şartıyla Pazar günleri kiliseye gitmelerine müsaade olunduğu gibi Yahudi talebenin de sabah derslerine yetişmek üzere Cumartesi günleri havraya gitmelerine müsaade edilmesi, bir de hem Hristiyan hem de Yahudi talebelere beş günü geçmemek şartıyla özel günlerinde izin verilmesinin münasip görüldüğü ifade edilmiştir.¹¹⁹⁸

3.2.2.4. Bulgar Milletine Ait Mektepler

3.2.2.4.1. Bulgar Ortodoks Mektepleri

¹¹⁹⁷ Bali, a.g.m., s. 217.

¹¹⁹⁸ BOA, MF. MKT. 841/3, 26 Şubat Sene 1320 (11 Mart 1905).

Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında XVII. yüzyılın ortalarına kadar Bulgarca, o da yalnızca dini konulara ait olmak üzere yalnızca üç kitap çıkmıştı. Memlekette kilise ve manastırlara bağlı ibtidâî mekteplerden başka eğitim kurumu da yoktu. Bulgaristan'daki tüm önemli dini makamlar Rumların elindeydi. Patriklik 1767'de Bulgar geçmişi ve milletin son timsali olan Ohrida Başpiskoposluğunu da kaldırmıştı. İstanbul Patriği 1800 tarihlerinde metropolitlere gönderdiği tamimle, Bulgar Kilise Mekteplerinin kapatılmasını ve kiliselerde yalnızca Yunanca din kitaplarını, mekteplerde de yine Yunanca ders kitaplarının okutulmasını emretmişti. Kısaca Bulgarlar dini, iktisadi, kültürel olarak ağır bir Rum tahakkümü altına girmişlerdi.¹¹⁹⁹

Bulgar milletin milli bir eğitim yaratabilmesi ve tekrar benliğini bulması Yunanların iktisadi, kültürel tahakkümlerine karşı giriştikleri mücadeleyle gerçekleşecektir. Sırp ve Yunanlar da olduğu gibi Bulgarlarda da milli maarif hareketini başlatanlar Bulgar tüccar kolonileriydi. Bulgar tüccarları yurt dışından yeni fikirlerinin taşıyıcısı oldukları gibi loncalar halinde teşkilatlanmış tacirleri, mektepler ve matbaalar kurulması için önemli miktarlarda para desteği sağlıyorlardı.¹²⁰⁰ Osmanlı hükümetinin gözü önünde meydana gelen bu sessiz inkılâp, Bulgar tacir ve muallimlerinin eseri idi. İlk başta Helenizm'e karşı olan bu hareket, Bulgarlara milli benliklerini ve gayelerini öğretmiş, onlara bağımsızlık mücadelesi için çalışacak bilinçli bir kadro yaratmıştı.¹²⁰¹

Bulgar milleti arasında maarif alanında yaşanan bu gelişmelerin önemli bir Bulgar nüfusunu barındıran Edirne Vilayeti'nde de yansımaları olmuş; vilayet merkezinde okullar kurulmuştu. Resmi kayıtlara yansıyan ilk bilgilere göre 1882'de Bulgar Ortodoks cemaatinin Hisariçi, Kıyak, Kirişhane ve Yıldırım'da

¹¹⁹⁹ Halil İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul 1992, s. 18-20.

¹²⁰⁰ Hüdayi Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992, s. 59-61, Bulgar istatistiklerine göre 1800'de Bulgar okullarının sayısı; 42 köy okulu ve 6 kasaba okulu olmak üzere 48 okul bulunmaktaydı. 1835'te ise bu sayı 37'si kasabalarda, 168'i köylerde olmak üzere toplam 205'e yükselmışti. 1835'te Gabrova'da Bulgar milli uyanışını sağlamak için Avrupaî tarzda eğitim veren bir okul açılmış ve bunu daha sonraki yıllarda Bulgaristan'da ve Rumeli'deki kimi vilayetlerde sayıları hızla artan okullar takip etmiştir.

¹²⁰¹ İnalçık, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, s. 23-24.

mektepleri bulunuyordu. Ayrıca Bulgar Katolik Mektebi ismiyle bir mektebin daha varlığını görüyoruz.

Tablo 33. Bulgar Mekteplerindeki Öğrenci ve Muallim Sayısı:¹²⁰²

Haric-i Sınıf İnâs Talebe	Haric-i Sınıf Zükur Talebe	Birinci sınıf İnâs Talebe	Birinci Sınıf Zükur Talebe	İkinci Sınıf İnâs Talebe	İkinci Sınıf Zükur Talebe	Üçüncü Sınıf İnâs Talebe	Üçüncü Sınıf Zükur Talebe	İnâs Muallimi	Zükur Muallimi	Adet	Mektepler
.	51	.	24	.	19	.	8	.	6	1	Hisariçinde
14	.	12	.	10	.	7	.	2	.	1	"
25	55	.	.	.	.	.	.	.	1	1	Kirişhane'de
31	73	.	.	.	.	.	.	.	1	1	Kıyak'ta
15	40	.	.	.	.	.	.	.	.	1	Yıldırım'da

Mekteplerde okutulan derslere bakıldığında; tarih-i hikmet, tarih-i tabii, coğrafya, tarih-i umûmi, ilm-i hesap, tarih-i mukaddes, hüsn-i hat, resim, kız mektebinde ise nakış, ilm-i hendese, Bulgar ve Fransız lisanı ve tarihi dersleri görülmektedir.¹²⁰³

Tesis olunan bu mekteplerde görevli öğretmenlerin maaşlarının ödenmesi, mektebin kendi zaruri ihtiyaçlarının karşılanması için gereken maddi kaynağın bulunması zordu. Edirne Vali Vekili tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılmış olan bir vesikada, Cîsr-i Mustafa Paşa'da bulunan üç Bulgar Mektebinin masraflarına ve on bir muallim ve muallimenin maaşlarına karşılık olarak, Bulgar ahalisinin senelik vergilerinin %10'u nispetinde bir meblağın cemaat arasında dağıtıldığı bilgisi bulunmaktadır. Bu meblağın ise kabzımallar marifetiyle 15 yıldan fazla bir süresidir tahsil edildiği ifade ediliyordu. Yaklaşık 17-18 bin kuruş raddesinde olan bu meblağın ancak 7-8 bin kuruşunun tahsil edilebildiği ayrıca

¹²⁰² EVS. Def'a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 88-89.

¹²⁰³ EVS. Def'a 11, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 98.

belirtiliyordu.¹²⁰⁴ Mekteplerin ihtiyacı ve öğretmen maaşları için Cısr-i Mustafa Paşa'da takip edilen bu usul muhtemelen Edirne'deki diğer kaza ve kasabalar için de geçerlidir.

3.2.2.4.2. Bulgar Katolik Mektebi

Edirne'de Bulgarlara ait mekteplere bakıldığında görülen bir başka mektepte, Bulgar Katolik Mektebi adıyla bilinen özel mektepti. 1836 yılında Paris'te Bogdan Janski tarafından "Tanrımız İsa Mesih'in Yeniden Dirilişi" adında bir cemiyet kurulmuştu. Resüleksiyonistler diye geçen cemiyetin amacı milli bağımsızlığını kaybetmiş ve dört bir yana dağılmış Lehliler arasında Katolik aidiyet şuurunu pekiştirme, kuşatma altındaki memleketlerinin er ya da geç kurtulacağı umutlarını canlı tutma ve 1860'lara doğru Osmanlı tebaası Bulgarlar arasında yurt, mektepler yoluyla Katoliklik propagandası yapmaktı. Peder İgnacy Kaczanowski, Bulgar çocukları için mektep açılması maksadıyla 1863'te Edirne'ye gönderilir. Kirişhane Mahallesinde tutulan ev ilkokul olarak açılmıştı. 1863-1867 arasında faaliyet gösteren ilkokul, 1867'de Kale'de odaları geniş, sınıf ve yatakhane için elverişli bir bina satın alınarak ortaokula yükseltilmişti.¹²⁰⁵ 1301'de yatılı ve gündüzlü eğitim yapılan mektebin öğrenci sayısı 116 idi.¹²⁰⁶ Bir sonraki yıl ise yatılı ve gündüzcü yanında bir de sanayi şubesinin eklendiği görülmektedir. Mektepte Bulgarca, Fransızca, Türkçe, Almanca, Latince, Nemçe lisanı okutuluyordu. Bu dillerin dışında mektebin resim, müzik, jimnastik, hüsn-i hat, kimya, hesap, riyaziye, kitab-ı mukaddes, tarih, coğrafya gibi derslerin okutulduğu çok geniş bir programı vardı.¹²⁰⁷

Mektepte öğrencilere okutulan kitap ve risalelerin Fransa ve Bulgaristan'dan getirildiği için, bunlarda hem mezhepçe hem de siyasi olarak zararlı şeylerin bulunduğundan bahisle mektep yönetimi, kitap ve risalelerin hükümetin nezaretinde olarak vilayet içinde tab olunmak üzere bir matbaa açılması için

¹²⁰⁴ BOA, DH. MKT. 607/67, 10 Teşrinievvel Sene 1318 (23 Ekim 1903).

¹²⁰⁵ Hüseyin Mevsim, "Edirne Bulgar Mektebi'nden Bir Leh Pederin 93 Harbi Notları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S. 2, C. 4, Aralık 2015, s. 159.

¹²⁰⁶ EVS. Def'a 10, Sene H. 1301 (M. 1884), s. 97.

¹²⁰⁷ EVS. Def'a 11, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 99, EVS. Def'a 12, Sene H. 1303 (M. 1886), s. 99.

ruhsat talep etmişti.¹²⁰⁸ Matbaanın açılması için ruhsat verilmesi uygun bulunmuş fakat daha sonra kitapların vilayet matbaasında basılması kararlaştırılmıştı. Bu kez Bulgar Katolik cemaatine has dini kitap basılması için manastır içinde bir matbaa açılması düşünülmüş ve tekrar ruhsat başvurusu yapılmıştı. İtalya tebaasından olan rahibin ifadesine göre Bulgar Katolik Mektebinde öğrencilere okutulacak kitaplarda burada basılacaktı. Ruhsat verilmesinde bir beis görülme de keyfiyet, Adliye Nezaretine bildirilmişti. Bulgar Piskoposluğu ile yapılan yazışmalara göre matbaa manastır içinden çıkarılarak kârgir bir binaya konulmuş, mezkûr papaz da Osmanlı tabiiyetine girmişti. Matbaa nizamnamesine tamamen riayet edeceği, basılacak kitapların önce Maarif Meclisi'nden tasdik olunacağı şartıyla kendisine ruhsat verilmişti.¹²⁰⁹ Avusturya İmparatorunun taht-ı himayelerinde olan mektebe gayet a'lâ cinsten 8.000 florin kıymetinde 665 kilogram Bulgar hurufatı hediye edilmişti.¹²¹⁰ Sonraki senelerde Viyana'dan matbaa için makine ve 150 kilo Fransızca huruf siparişi de verilmişti.¹²¹¹ Ancak irade-i seniyye gereği Türkçe hurufat imalinin mekteb-i sanayiye hasredilmesi ile Türkçe hurufatın memleket dışına çıkarılmasının yasak olması esasının, bu husus da tatbik edilmesi gerektiği Dâhiliye Nezareti ve Rüsumat Eminliğine bildirilmesine karar verilmişti.¹²¹² Yani dışarı çıkarılması yasak olduğu gibi ülkeye girmesi de yasak olmalı şeklinde çokta anlamlı olmayan bir karara varılmıştı.

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sırasında kapanmış olan Bulgar Katolik Mektebi ancak 1882-83 yılında tekrar açılmıştı.¹²¹³ 1877 yılı Temmuz ayı sonuna doğru mektebin sene sonu imtihanları yeni bitirilmişti ki Rusların Kocabalkan'ı aşip Osmanlı topraklarına doğru geldiği haberinin yayılması üzerine bütün resüleksiyonistlerin tüm mektep talebelerini de yanlarına alarak İstanbul'a gitmeleri kararlaştırılmış; öte yandan imkân varsa talebelerin eve gönderilmesi de istenilmişti. Ancak askeri operasyonlar ve zaman yetersizliği gibi sebeplerle

¹²⁰⁸ BOA, ŞD. 208/58, 4 Muharrem Sene 1299 (26 Kasım 1881).

¹²⁰⁹ BOA, ŞD. 1911/35, 22 Safer Sene 1300 (2 Ocak 1883).

¹²¹⁰ Ceride, nr. 18, 30 Eylül Sene 1306 (12 Ekim 1890), s. 140.

¹²¹¹ BOA, BEO. 1199/89916, 10 Teşrinievvel Sene 1314 (22 Ekim 1898).

¹²¹² BOA, MV. 95/21, 19 Nisan Sene 1314 (1 Mayıs 1898).

¹²¹³ Fahri Türk, "Edirne Bulgar Cemaati ve Polonya Azınlık Okulu "Polak Mektep"", *Belleken*, S. 268, C. LXXIII, Aralık 2009, s. 714.

talebeler evlerine gönderilememiştir. Yatılı mektepte 70'in üzerinde talebenin yanında 100'den fazla dul ve yetim bulunuyordu.¹²¹⁴ Mektep eğitime ara vermiş olsa da savaş esnasında şehre gelen yaralı askerlerin tedavisinde hizmet görmüştü. Peder Rafael önce 12 yaralı kabul etmiş daha sonra sayı 25'e çıkmıştı. Bu yardımseverliklerinden ötürü II. Abdülhamid tarafından madalya ile taltif edilmişlerdi.¹²¹⁵

Balıkpazarı civarındaki mektep binasının zamanla eskimesi sonucu yıkılarak yeniden inşa edilmesi gündeme gelmişti. Mektep müdürü inşaat ve başka masraflar için gereken 1.200 liranın Avrupa'da bulunan Katoliklerin yardımlarıyla karşılanacağını söyleyerek gereken izni almıştı.¹²¹⁶ Ruhsat verilmesinden sonra inşaaata başlanmış fakat mektebin müdürü müsaade alınan 434 metrelik mahallin, mektebin ihtiyacına karşılamayacağı için alt katta 2, üst katta 4 oda olmak üzere kare olarak 77 metrelik mahallin ilavesini talep etmişti.¹²¹⁷ Bu talepte okula olan ilginin arttığını düşündürmektedir. 93 harbi esnasında gerek yaralı Türk askerine gerekse ihtiyacı olan Bulgarlara yaptıkları yardımlar, Müslümanlar ve Bulgarlar arasında okula olan saygıyı ve sempatiyi artırmıştı. Bunun ise okula kayıt yaptıran öğrenci sayısına doğrudan etkisi olmuş olmalıdır. 1905'te şehirde yaşanan yangından Bulgar mektebi de etkilenmiş ve yanan ahşap kısmının üzerinde kârgir olarak yapılması iktiza etmişti.¹²¹⁸

Balkan Savaşında hastane olarak kullanılan mektebe 1914 yılında İttihat ve Terakki tarafından el konulmuş, okula ait kilise ve matbaa kapatılmıştı. Mektebin yerinde 1915-16 da Kız Öğretmen Okulu açılmıştır. Birinci Dünya Savaşından sonra mektep tekrar eğitime başlıyor ancak 1928'de Resüleksiyonistlerin Edirne'de varlıklarının sona ermesiyle okulda kapanıyordu.¹²¹⁹

3.2.3. Gayrimüslimlere Ait Bazı Mekteplerde İllegal Faaliyetler

¹²¹⁴ Mevsim, a.g.m., s. 160-161, 169.

¹²¹⁵ Türk, a.g.m., s. 715.; Mevsim, a.g.m., s. 165.

¹²¹⁶ BOA, İ. DH. 1215/95123, 21 Kânunisâni Sene 1306 (2 Şubat 1891).

¹²¹⁷ BOA, İ. ŞD. 111/6660, 14 Teşrinievvel Sene 1307 (26 Ekim 1891).

¹²¹⁸ BOA, İ. AZN. 69/5, 15 Teşrinisâni Sene 1322 (28 Kasım 1906).

¹²¹⁹ Türk, a.g.m., s. 714-715.

Bulgar milletinin iktisadi ve kültürel olarak ilerlemesi amacıyla kurulan ve eğitim yapılan mektepler bir süre sonra Avrupalı güçlerinde etkisiyle, bu hedefler dışında bağımsızlık hareketlerinin yürütüldüğü, siyasi merkezler haline getirilmek istenmişti.

Bulgarlar arasında maarifin gelişimine araştırma konumuz gereği Edirne Vilayeti'nde bakıldığında kanaatimizce iki konu üzerinden değerlendirilmesi gerekir. Bu dönemde Bulgarlar için hayati derecede mühim iki hedef vardı. İlk Rum Patrikhanesinden ayrılarak bağımsızlığını elde etme hedefi diğeri de Avrupalı Devletlerin özellikle Rusya'nın desteğiyle Bulgaristan'ın Osmanlı Devletinden ayrılarak siyasi bağımsızlığın kazanılması. Her iki amaca ulaşabilmek için de, açılan mektepler birer araç olarak kullanılmak istenmiştir. Devlet açısından ise sorun siyasi birliği muhafaza sorunuydu. Bu amaçla da bağımsızlık amacıyla kurulan gizli cemiyetlerin, komitelerin mekteplerdeki faaliyetleri engellenmeliydi. Diğer taraftan da Rumlar ile Bulgarlar arasında yaşanan rekabet, dış devletlerin müdahalesine neden olacak uluslararası bir mesele haline gelmeden çözüme kavuşturulmalı ya da en azından daha fazla dallanıp budaklanmadan önlenmeliydi. İlk olarak devlet eğitimden ziyade siyasi hedefler için Edirne'de açılmasına ruhsat istenen mekteplerde, talebe cevap vermeden önce cemaat nüfusunun ne kadar olduğunun ciddi bir biçimde araştırılıp tespit edilmesini istiyordu.¹²²⁰ Siyasi faaliyetlerin yürütüldüğü, silahların, patlayıcıların, yasadışı evrakın saklandığı hanlar, dükkânların yanında bu işler için kullanılan kiliseler ve mektepler vardı ve bu nedenle buralarda zaman zaman aramalar yapılıyordu.¹²²¹ Şarkî Rumeli hududunda gümrükler olmaması nedeniyle Edirne Vilayetine yasadışı kitap ve risalelerin gelme ihtimali dolayısıyla, hem bu gibi şeyleri tahkik ve taharri eylemek için hem de bu vesile ile vilayet dâhilinde bulunan mektepleri teftiş etmek üzere Encümen-i Teftiş ve Muayene Müfettişlerinden Vaporidi Efendi Vilayete

¹²²⁰ BOA, MF. MKT. 384/4, 6 Kânunisâni Sene 1313 (18 Ocak 1898). Edirne Vilayeti dâhilinde Ahîçelebi Kazasında Kaşlı-yı Kebir Köyünde Bulgar çocuklarına mahsus bir mektep için talep edilen ruhsata karşın, burada yaşayan Bulgar nüfusu sorulmuştu. Bunun üzerine yapılan araştırmada köyde 127 hanede 349 erkek ve 376 kız nüfus olduğunun tespiti üzerine ruhsat verilmesi uygun görülmüştü.

¹²²¹ BOA, Y. PRK. ASK. 203/35, 25 Ağustos Sene 1319 (7 Eylül 1903).

gönderilmesine karar verilmişti.¹²²² Devlet adamları endişelerinde haklıydılar zira Bulgaristan'dan ve Şarkî Rumeli'den gelip Edirne'de kitapçı dükkânlarından dağıtılan bazı kitap ve risalelere el konulmuş ve Vilayet Maarif İdaresi tarafından yapılan tetkiklerde bunların “yasadışı neşriyat” olduğu anlaşılmıştı. Edirne Valiliğince, Maarif Nezaretinden bu kitap ve risalelerin icap ettiğinde müracaat etmek üzere saklanması mı yoksa yok edilmesi mi gerektiğinin sorulması üzerine verilen cevapta, bunların yakılarak imha edilmesinin uygun bulunduğu ifade edilmişti.¹²²³

Komiteler üyelerini mekteplere sokarak talebelere propaganda yapmayı amaçlıyordu. Bu amacını gerçekleştirebilmek maksadıyla, şekavet etmiş bazı kimselerin isim ve mahlaslarını değiştirerek mekteplere muallim tayin edilmeye çalışıldığının muhbirler aracılığıyla öğrenildiğini 9. Fırka-i Hümâyûnları Kumandanı Müşir İbrahim Paşa İstanbul'a bildiriyordu. Paşaya verilen cevapta Bulgar Mekteplerinin daima teftiş altında tutulması, eşkıya sergerdelerinin mekteplerde istihdam edilerek halkı devlet aleyhine isyana teşvik etmelerinin önlenmesinin mülkî memurların en mühim vazifelerinden birisi olduğu hatırlatılarak, sözü edilen muallimlerin hüviyetlerinin kendilerine sezdirilmeden araştırılması söyleniyordu.¹²²⁴ Vilayete mülhak hemen hemen Bulgar mekteplerinin olduğu her yerden, muallimlerin şüpheli durumlarına dair gerek yerel idareciler gerekse Bulgar papazlarından gelen bilgiler merkezi idareyi daha da telaşlandırıyordu.¹²²⁵

Maarif Nezareti de Selanik, Kosova, Edirne Vilayetleri Maarif Müdürlerine gönderdiği talimatta, bu vilayetlerde bulunan Bulgar Mektepleriyle diğer gayrimüslim mekteplerinin sık sık teftiş edilmesini istiyordu.¹²²⁶ Teftişleri yapılmadıkça köylerdeki Bulgar Mektepleri muallimlerinin illegal faaliyetlerinden hükümet-i mahalliye'nin haberdar olmasının mümkün olamayacağı ifade edilerek

¹²²² BOA, MF. MKT. 78/35, 18 Teşrinisâni Sene 1298 (30 Kasım 1882).

¹²²³ BOA, MF. MKT. 91/41, 5 Nisan Sene 1302 (17 Nisan 1886).

¹²²⁴ BOA, Y. MTV. 264/116, 13 Eylül Sene 1320 (26 Eylül 1904).

¹²²⁵ BOA, DH. ŞFR. 312/86, 30 Ağustos Sene 1319 (13 Eylül 1903). Dedeağaç Bulgar Papazı bazı muallimlerin erbab-ı fesattan olmalarından şüphelendiğini gizlice mutasarrıflığa ifade ediyordu. Öte yandan Kırkkilise ve Cısr-i Mustafa Paşa'dan da bazı muallimlerin şüpheli hallerine dair yerel yetkililerce vilayete verilen malumatlar vardı.

¹²²⁶ BOA, MF. MKT. 1047/72, 22 Mart Sene 1324 (4 Nisan 1908).

teftişin önemi vurgulanıyordu.¹²²⁷ Mahalli hükümette merkezin direktifleri doğrultusunda Edirne merkez ve kazalarında teftişler yapıyordu. Edirne'de Kıyakta bulunan Bulgar Mekteb-i İbtidâisi Muallimi Dimitri Bacarof, Edirne Vilayetiyle Makedonya cihetini Bulgaristan'a ilhak için gizli teşebbüslere delalet etmekten, hanesinde muzır evrak bulundurmaktan ve cinayetle suçlu bulunarak çarptırıldığı kalebentlik cezasını çekmesi için Bodrum'a gönderilmişti.¹²²⁸ Kırkkilise'deki Bulgar Mektebinde icra edilen teftiş sırasında da komitelerle ilgili yasadışı maddeler bulunmuştu.¹²²⁹ Bu hadiseler mahalli idarecileri o kadar şüpheli hale getirmişti ki örneğin Edirne Bulgar Cimnas Mektebi talebelerinin eğitiminde kullanmaları için Prag'dan getirilen telgraf makinesiyle telsiz telefon aletleri Edirne Rüsumat Nezaretince alıkonuluyordu.¹²³⁰ Okulları teftiş etmekle görevli olan Edirne Bulgar Mektepleri Müfettişi Gorki Kotef Efendi'nin, Edirne çevresini dolaşırken bu sırada mektep olmayan köyleri dahi dolaştığı, burada bulunan papazlara yapmaları gereken şeylere dair talimatlar verdiği ihbar olunmuştu. Üstelik bu ifadeye göre Bulgar komitelerine mensup olanların Edirne'deki reisleri bu müfettişti. Keyfiyetin iletildiği merkezin tedbir olarak verdiği cevap yalnızca mülhakat-ı vilayete azimetinin yasaklanmasından ibaretti.¹²³¹

3.2.4. Eğitim Sahasında Edirne'de Rum-Bulgar Çekişmesi

Yukarıda bahsedildiği üzere Bulgar maarifi ile ilgili ikinci bir meselede Rumlar ile Bulgarlar arasında yaşanan rekabetti. Bulgarlar arasında milliyetçilik fikirlerinin gittikçe güçlenmesiyle birlikte bir taraftan Bulgaristan'ın bağımsızlığı için komiteler teşkil edilip mücadele edilirken diğer taraftan da Rum Kilisesinden ayrılarak kendi bağımsız Ortodoks kiliselerini kurmak için mücadele edilmişti. Bulgar mekteplerinin kurulmaya başlanması da aslında bu bağımsız kilise kurma mücadelesinin bir parçasıydı. Çünkü Bulgar çocuklarının okutulması

¹²²⁷ BOA, BEO. 2427/181998, 28 Eylül Sene 1320 (11 Ekim 1904).

¹²²⁸ BOA, DH. MKT. 460/17, 20 Şubat Sene 1317 (5 Mart 1902), Y. MTV. 213/65, 8 Mart Sene 1317 (21 Mart 1901).

¹²²⁹ BOA, DH. ŞFR. 394/66, 22 Şubat Sene 1322 (12 Mart 1907).

¹²³⁰ BOA, Y. MTV. 206/56, 23 Ağustos Sene 1316 (5 Eylül 1900), Y. MTV. 223/77, 22 Teşrinisani Sene 1317 (5 Aralık 190).

¹²³¹ BOA, MV. 115/81, 15 Rebiülevvel Sene 1325 (28 Nisan 1907).

meselesini, Bulgar din adamlarından ve dolayısıyla kiliseden ayrı düşünmek mümkün değildir. Mektepler kilise bahçelerinde kuruluyor ya da mekteplerde Bulgar Papazlar ders veriyordu. Bâbıali'nin 11 Mart 1870 tarihli bir fermanla Bulgar Eksarhlığını resmen tanımasıyla, kilise tarafındaki mücadelede Bulgarlar bir zafer kazanmıştı. Fakat bu fermanın ilanı sorunları bitirmemiş rekabeti daha da artırmıştı. Rumlarla Bulgarlar yaşadıkları her sorunu Bâbıali'ye taşıyor ve doğal olarak kendi lehlerine sonuçlanmasını bekliyorlardı. Bulgar Eksarhlığı'nın kurulmasından önce Rumlarla Bulgarların ortak yaptıkları kiliselerin kime ait olacağı sorunu yaşanmaya başlamıştı. Kıyak Mahallesinde ortak yapılmış olan kilisenin Rumlara bırakılması üzerine Bulgarlar itiraz etmişler bunun üzerine iki millet arasında yaşanabilecek olumsuzlukların önlenmesi için ya belediyeye ait arsalardan uygun bir yer ile belediye varidatından 50 bin kuruş verilmesi ya da Yıldırım'da Bulgarlara ait arsa üzerinde bir kilise ve mektep yapılmasına ruhsat verilmesi şeklinde iki seçenek düşünülmüştü. Merkez bu iki seçenektan hangisi Bulgar cemaatine memnuniyetle karşılanacaksa onun uygulanmasını istemişti.¹²³² Bulgarlara arsa tahsisi ile belediye varidatından 50 bin kuruş verilmesine dair çıkarılan irade, Bulgar cemaatini çok memnun etmiş ve şükranlarını iletmişlerdi.¹²³³ Kiliseler yanında diğer rekabet ve problem alanı ise mektepler konusudur.

Edirne ve çevresinde Bulgar okullarının açılması yalnızca bir eğitim, kültür faaliyeti değildi. Meselenin siyasi boyutu da hiç şüphesiz vardı. Fransa'nın Edirne Konsolosu Gustave Laffon'nun 17 Ocak 1882'de Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda, Slav Komitelerinin eğitimi faaliyet alanlarının dışında bırakmadığını, bu bölgedeki Bulgar okullarının örgütlenmesinde kullanılmak üzere 92 bin Frank gönderdiklerini bildiriyordu. Ayrıca raporun devamında Rumlarla Bulgarlar arasında başlayan mücadelenin eğitim alanında da sürdüğünü eklemektedir.¹²³⁴ Burada Edirne Vilayeti'nde Bulgarlarla Rumlar arasında mektepler hususunda yaşanıp devletin arşivlerine yansımış sorunlara dair örneklerden birkaçını vermek istiyoruz. İnöz Kasabasında Rumlara ait bir

¹²³² BOA, A. MKT. MHM. 485/33, 9 Mart Sene 1295 (21 Mart 1879).

¹²³³ BOA, Y. A. HUS. 165/87, 7 Temmuz Sene 1296 (19 Temmuz 1880).

¹²³⁴ Balta, a.g.m., s. 247-248.

mektebin Bulgarlar tarafından zorla elde edilmesinden dolayı Rumlar konuyu Sadarete iletmış ve çözümünü talep etmişti.¹²³⁵ Çoğunlukla Rumların meskûn olduğu Hristos Mahallesinde, Rum Kilisesi ile Rum İnas Mektebi karşısında bulunan bir İtalyalının hanesi Bulgar mektebi yapıldığında, Rum Patriği bunun usule aykırı olduğundan bahisle kapatılması için başvurmuş ve Bâbıali'de bunu uygun bulmuştu.¹²³⁶ Başka bir örnekte ise Hacı Ömer Mahallesinde Bulgar çocukları için yapılacak olan mektebin inşaatının bitimine kadar, Aya Hristos Mahallesinde mektep haline getirilen hanenin ne zaman tahliye olunacağı sorun olmuştu. Patrikhane biran evvel tahliye edilmesini istiyordu. Meselenin iki taraf arasında daha fazla büyümesini istemeyen Bâbıali ise inşaatın biteceği tahmini bir süre belirleyerek o vakte kadar hane de eğitime devam edilmesini uygun görmüş ve durumu eksarhlığa bildirmişti. Bu kez de eksarhlık inşaatın ne zaman biteceğine dair bir müddet verilemeyeceği cevabını vermişti. Vilayet ve nezaretler arasında yazışmalar bir müddet devam etmiş ve sonunda meselenin Şûrâ-yı Devlete havale edilmesine karar verilmişti.¹²³⁷ Hükümet iki tarafı da tatmin edecek bir çözüm yolu bulmaya çalışsa da bu pek mümkün görünmüyordu. Bir hanenin tahliye edilmesi dahi iki millet arasında bir sürtüşmeye, soruna neden oluyordu. Hükümetin en çok çekindiği nokta meseleye konsoloslar ve onların aracılığı ile de hükümetlerinin müdahil olmasıydı. Vereceğimiz son örnekte Ferecik'te Rum Kilisesi civarında bulunan mektebe Bulgarlar tarafından yapılan müdahaleden dolayı patriklik tarafından hükümete yapılan bir müracaatla ilgilidir. Patrikliğin müracaatı üzerine yapılan inceleme üzerine mektebin yapılması esnasında Bulgarların birlikte çalıştıkları, kilise hâsılatı ve dükkân bahası olarak gösterilen 26 bin kuruşta Rum ve Bulgarlar tarafından verilmiş olduğu anlaşılmıştı. Dedeagaç Mutasarrıflığı şukkasında konunun devletçe çözümüne kadar, iki taraf arasında bir uygunsuzluk meydana gelmemesi için okulun kapalı tutulması gerektiğini bildirilmişti. Edirne Valiliği ise sorunun hüsn-i suretle bitirilmesinin 100 lira gibi bir meblağ ile mümkün olacağını telgrafla merkeze iletliyordu. Nihayetinde

¹²³⁵ BOA, BEO. 1444/108277, 8 Şubat Sene 1315 (20 Şubat 1900).

¹²³⁶ BOA, İ. HUS. 91/49, 18 Teşrinievvel Sene 1317 (31 Ekim 1901).

¹²³⁷ BOA, DH. TMIK. M. 151/51, 24 Haziran Sene 1319 (7 Temmuz 1903), DH. TMIK. M. 171/15, 12 Temmuz Sene 1320 (25 Temmuz 1904).

mektebin Rumlar adına yapıldığından onlara teslimiyle “daha sonra Rumlardan aranılmak üzere” 100 liranın mahalli mal sandığından Bulgarlara verilmesi kararlaştırılmıştı.¹²³⁸

Merkezi yönetim alınan kararları titizlikle gözden geçiriyor, bazen mahalli idarenin verdiği kararları düzeltiyordu. Mümkün mertebe objektif davranmaya çalışıp adil davrandığını göstererek itirazların önüne geçmek istiyordu. Kırkkilise Sancağına bağlı Pınarhisarı Karyesinde Ayayorgi adındaki Bulgar Kilisesi havalisinde bulunan sıbyan mektebinin yıkılarak yeniden yapılmasına dair alınan Meclis-i İdare-i Vilayet kararı, Bâbıalice reddedilerek aslında kilisenin Rum cemaati adına yapıldığının kayıtlardan anlaşıldığından bunun Bulgarlara nasıl ne suretle intikal ettiğine dair izahat istenmiştir.¹²³⁹ Hükümet iki taraf arasındaki anlaşmazlık konusu olan kilise meselesinde bir karara varamıyor ya da vereceği kararın diğer tarafı memnun etmeyeceğini bildiğinden çözüm yolunu tartışmalı kiliseleri kapatmakta görüyordu. Kilise yani inanç her iki toplumunda en hassas oldukları konulardan birisiydi. En küçük bir provokasyon, sonuçları öngörülemezcek toplumsal hadiselerle sebebiyet verebilirdi. Fakat Rum Patrikliğinin talebi üzerine yortularda herhangi bir uygunsuzluğa meydan verilmemesi şartıyla bazı kiliselerin açılmasına müsaade ediliyordu.¹²⁴⁰

Bulgarlar ile Rumlar arasında bazı olumsuzluklar var olmakla birlikte her iki tarafta olayları daha da körüklemek isteyen belki de bu sayede bir dış müdahale beklentisi içinde olan gruplarda vardı. Bulgaristan’da çıkan bir gazetede Kırkkilise Rum Metropolitinin buradaki Bulgar köylerini yakmak ve Bulgarları katletmek niyetiyle Bulgaristan’dan firar etmiş Rumlardan oluşan iki çete teşkil ettiğine dair yazı çıkıyordu.¹²⁴¹ Edirne’de Rumların Bulgarlara saldırdığı haberlerinin yayılması üzerine Yanbolu’daki süvari alayından 47 neferin ırkdaşlarına yardım için firar ettikleri; bir kısmının Kavaklı’daki bir çeteye diğer kısmının daha sonra alacakları emir üzerine hareket etmek üzere

¹²³⁸ BOA, MV. 99/61, 27 Zilkade Sene 1317 (29 Mart 1900).

¹²³⁹ BOA, BEO. 1232/92336, 10 Teşrinisâni Sene 1314 (22 Kasım 1898).

¹²⁴⁰ BOA, BEO. 1777/133270, 2 Kânunisâni Sene 1317 (15 Ocak 1902), DH. MKT. 629/41, 25 Kânunievvel Sene 1318 (7 Ocak 1903).

¹²⁴¹ BOA, A. MTZ. (04). 150/14, 10 Teşrinievvel Sene 1322 (23 Ekim 1906).

Burgaz'da toplandıkları II. Ordu Kumandanlığı tarafından bildiriliyordu.¹²⁴² Filibe'de ise Bulgarlar tarafından tertiplenen bir miting sonrası yerli firari Bulgarlardan 30'ar 40'ar kişiden oluşan 4 çetenin, şehrin muhtelif mahallerine dağılarak bir Rum Cimnas Mektebiyle evlerine kapanmış olan Rumlara ait bazı hanelerin camlarını kırdıkları, rastladıkları kimi Rumlarla Mustafa Ağa isminde bir Müslüman'ı darp ettikleri ve yaşanan hadiseler nedeniyle konsolosların şehri dolaşarak teftişte bulunduklarını Edirne Vali Vekili Müşir Arif telgrafla Dâhiliye Nezaretine haber veriyordu.¹²⁴³

Şehirde iki millet arasında yaşanan hadiseler devlet için sorun olmayı sürdürmüştür. Ancak II. Meşrutiyetin ilanı, Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşının yaşandığı siyasi çalkantılarla dolu dönem, bu meselelerin geri planda kalmasına neden olmuştur. Savaş sonrasında sınırlar yeniden çizilmiş, kentin nüfus bileşenleri ciddi bir oranda değişmişti. Gayrimüslim nüfusun yok denecek kadar az bir sayıya inmesiyle birlikte gayrimüslim cemaatin eğitimi meselesi de doğal olarak sona ermiştir.

3.2.5. Edirne'de Bulunan Matbaalar

Edirne'de devlete ait vilayet matbaası ve bunun hâricinde Müslim ve Gayrimüslim şahıslara ait matbaaların olduğu görülmektedir. Vilayet matbaası Hurşid Paşa'nın valiliği zamanında 7 oda ve altında büyük bir mahzene sahip olarak inşa edilmişti.¹²⁴⁴ Vilayet salnamesinin verdiği malumata göre hükümet-i seniyyenin teşkil edemediği bir zamanda, görünen lüzum üzerine vilayet matbaası Neologos Gazetesi imtiyaz sahibine ihale olunmuş ancak vilayet teşkilâtının yeniden tesisi üzerine, matbaanın tekrar vilayet idaresine alınması düşünülmüş ve 1880 Mayıs'ında icra olunmuştu. Bununla birlikte matbaada Türkçe ve Rumca olmak üzere Edirne isminde resmî bir gazetede yayınlanmaya başlanmıştı.¹²⁴⁵ Fakat zamanla matbaanın elindeki hurufun yetersizliğinden dolayı gazetenin muntazam bir şekilde tertip ve neşrinde güçlük

¹²⁴² BOA, Y. PRK. ASK. 248/68, 2 Temmuz Sene 1323 (15 Temmuz 1907).

¹²⁴³ BOA, DH. ŞFR. 343/81, 12 Nisan Sene 1321 (25 Nisan 1905).

¹²⁴⁴ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 141.

¹²⁴⁵ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 152.

çekilmeye başlanmış; 450 kilo 12 puntoluk huruf alımı gerektiği Matbuat-ı Dâhiliye Müdüriyetine bildirilmişti.¹²⁴⁶ Gazeteden başka her türlü evrak ve defter Türkçe, Fransızca, Rumca, İtalyanca olarak matbaada basılabildiği vilayet salnamesinde söyleniyordu.¹²⁴⁷ Bu lisanlarda basılan kitap sayısı ve bunların adedini maalesef bilemiyoruz. Üstelik Türkçe, Rumca, Bulgarca, Fransızca huruf yetersizliğinden bahisle Dersaadet'ten çeşitli puntolarda ve ağırlıkta huruf talep ediliyordu.¹²⁴⁸ Vilayet Matbaasında basılan salnamelerin birisinde verilen listeye göre, bir sene zarfında Vilayet Maarif İdaresinden basılarak neşrine ruhsat verilen kitapların lisanı ve miktarı şöyleydi; 5 Türkçe, 1 Fransızca, 3 Ermenice, 1 Rumca, 1 Arapça, 1 Dağıstani.¹²⁴⁹ Edirne Vilayeti nüfusu göz önünde bulundurulduğunda nüfusa nispetle basılan kitap sayısının azlığı dikkat çekmektedir.

İlk vilayet salnamesinde matbaa personeline baktığımızda müdür ve Rumca mütercim olarak Kostaki Efendinin ismini görmekteyiz. Muhasebe kâtibi, Bulgar mütercimi, Türkçe mürettib, Rum ve Bulgarca mürettib, mürettib ve hattat, litoğrafyacı ve makinist matbaanın diğer personeliydi.¹²⁵⁰

Edirne vilayetinde resmî matbaanın yanı sıra Müslim ve gayrimüslim cemaatinden bazı kimselerin resmî başvuru yaparak aldıkları ruhsatla matbaa açtıklarını görmekteyiz. Bunlardan birisi Edirne'de aynı zamanda haftada bir defa neşrolunmakta olan "Oros" isimli gazetenin imtiyaz sahibi Osmanlı tebaası bir Rum olan Kostaki Velahopulos'tur. Verdiği dilekçede Türkçe, Rumca ve Fransızca kitap ve risaleler basmak için ruhsat talep ediyordu. Matbaa açılacak mahallin araştırılması, "menafi-i mülk ve devlete dokunur" eserler basmayacağına dair kendisinden senet alınması şartıyla gereken ruhsat verilmişti.¹²⁵¹ "Ceride" adında bir başka gazete imtiyaz sahibi Ahmed Faik Efendi ise gazetesini çıkarmak için açmış olduğu matbaada Türkçe, Fransızca,

¹²⁴⁶ BOA, DH. MKT. 607/65, 14 Teşrinievvel Sene 1318 (27 Ekim 1902).

¹²⁴⁷ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 242

¹²⁴⁸ BOA, DH. MKT. 2529/51, 23 Ağustos 1317 (5 Eylül 1901).

¹²⁴⁹ EVS. Def'a 12, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 275.

¹²⁵⁰ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 33.

¹²⁵¹ BOA, Y. A. RES. 62/32, 16 Kânunievvel Sene 1308 (28 Aralık 1892), DH. MKT. 113/34, 4 Ağustos Sene 1309 (16 Ağustos 1893).

Rumca, Bulgarca ve İbranice hurufat ve taş basması olarak her türlü kitap, risale ve evrak basmak için ruhsat talep ediyordu. Ahmed Faik Efendiden de Kostaki Efendi de olduğu gibi matbaalar nizamnamesi ahkâmına uygun hareket edeceğine dair senet ile ruhsatname harcı olan 2 adet Osmanlı altını irsalinden sonra ruhsat verilmesi kararlaştırılmıştı.¹²⁵² Edirne’de yaşayan Rum, Bulgar, Musevi ve Türk unsurların lisanlarında kitap ve risaleler çıkarılması ticari açıdan düşünüldüğünde gayet tabii olsa da Fransızca kitaplar basılacak olması, şehirde Fransızca okuyup anlayabilen ve bunu talep eden bir kesimin var olduğunu göstermektedir. Ceride Gazetesinde çıkan bir ilanda “Edirne’de Ali Paşa Çarşısının orta kapısı karşısında kâğıt ve boya taciri A. Panusyadi’nin dükkânında mevcut fihrist mucibince sipariş olunacak Fransızca her türlü kitap ve gazetelerin doğrudan doğruya Paris’ten celbine vesâtet edeceği ilan olunur” deniliyordu.¹²⁵³ İlanda her ne kadar her türlü Fransızca kitabın getirileceği söylene de Sultan II. Abdülhamid’ döneminde bunu yapmak pek o kadar da mümkün görünmemektedir. Örneğin Vali Vekili Müşir Arif Paşa, yurtdışından getirilen Fransızca Küçük Larousse Lugatının ülkeye girişinin yasak olup olmadığını Maarif Nezaretinden öğrenmek istiyordu. Konu teftiş ve muayene heyetine havale olmuş ve valiye cevaben Büyük Larousse’un yasak olduğu, küçüğünün de bazı zararlı ibareleri ihtiva etmesinden dolayı öğrencilerin ellerinde bulunmasının münasip olmadığı cevabı verilmişti. Ancak bu kez Vali Arif Paşa lugatın külliye yasak mı yoksa muzır olan ibarelerin okunmayacak şekilde çizildikten sonra satışına müsaade olunması mı gerektiğinin açıklığa kavuşturulmasını istemişti. Bunun üzerine kendisine tamamen yasaklanmasına gerek olmadığı yalnızca “zararlı” ibarelerin okunmayacak şekilde çizildikten sonra satılmasının uygun olduğu ifade edilmişti.¹²⁵⁴

Tablo 34. Edirne Vilayetinde Bulunan Matbaalar:¹²⁵⁵

¹²⁵² BOA, DH. MKT. 1803/41, 14 Kânunisâni Sene 1306 (26 Ocak 1891).

¹²⁵³ Ceride, nr. 5, 16 Ağustos Sene 1306 (28 Ağustos 1890), s. 39-40.

¹²⁵⁴ BOA, MF. MKT. 759/4, 9 Şubat Sene 1319 (22 Şubat 1904).

¹²⁵⁵ Maarif Salnamesi, Def’a 1, Sene H. 1316 (M. 1898), s. 798-799.

Matbaanın İsmi	İmtiyaz Sahibi	Mevkii	Nev'i	Eserlerin Basıldığı Lisan	Kuruluş Tarihi
Edirne	Resmî	Hükümet Dairesinde	Taş ve Hurufat	Türkçe Rumca, Bulgarca, İbranice, Fransızca	1284
Papa Luka	Bulgar Katolik Mektebi Müdürü Papa Luka	Aya Nikola Mahallesinde	Taş ve Hurufat	Fransızca, Bulgarca, Slavca	1299
Hacı Hayri Efendi	Hacı Hayri Efendi	Belediye Dairesinde	Hurufat	Türkçe	6 Nisan Sene 1305
Vafiyadis	Vafiyadis Efendi	Sarraçlar Caddesinde	"	Fransızca, Rumca, Ermenice	28 Mart Sene 1305
Evros	Kostaki Velahopulos	Rüstem Paşa Hanında	"	Türkçe, Rumca, Fransızca	1310
Avram Daton	Avram Daton	Sarraçlar Caddesinde	"	Fransızca, İbranice	1309

Edirne'de bulunan bu matbaalardan başka vilayet salnamesinde, Sultan Selim yakınında olduğu belirtilen bir de askeri matbaanın olduğu bildirilmektedir.¹²⁵⁶ Hacı Hayri Efendinin ölümünden sonra matbaasının alet ve edevatları Hüseyin Efendi tarafından satın alınarak Şems Matbaası namıyla bir matbaa kurulması için gerekli yasal başvuru yapılmıştı. Ayrıca harcı olan 2 liranın da gönderildiği Edirne Vilayetinden bildirilmişti. Tanzim kılınan ruhsatname mahalline gönderilmiş fakat altına 10 kuruşluk pul ve 100 kuruşluk Hicaz Demiryolu ilmühaberi eklenerek vilayet mührüyle düzenlendikten sonra sahibine teslim edilmesi söylenmişti. Bir de uygunsuz neşriyata meydan verilmemesi için

¹²⁵⁶ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 19.

matbaanın devamlı kontrol altında tutulması gerektiği hususunda vilayet ikaz ediliyordu.¹²⁵⁷

Bulgar Katolik Mektebine ait olup mezheplerine ait kitaplar basılması için Papa Luka adına alınan ruhsat, Papa Luka'nın Roma'ya gitmesi ve giderken de matbaayı yetkililere haber vermeden birisine devretmesi üzerine vilayet ne yapılması gerektiğini Dâhiliye Nezaretinde sormuştu. Matbaa nizamnamesine göre matbaanın başka birine devir ve ihalesi durumunda mutlaka yeniden imtiyaz alınması zorunluluğu hatırlatılarak Papa Ogüst'ün başka birisi adına olan ruhsatname ile matbaacılık yapabilmesinin mümkün olmadığı ifade edilmişti. Bu sebepten yeni bir ruhsatname alınana kadar matbaanın kapatılması yönünde talimat verilmişti. Bu durumda ruhsatsız başka matbaaların olması ihtimali olduğu hatırlatılarak gerekli tahkikatın yapılması ve bundan sonrada devamlı takip edilmesi konusunda uyarılmıştı.¹²⁵⁸ Hükümet mekteplerde olduğu üzere matbaalarında devamlı kendi kontrolünde olmasını istiyordu. XIX. yüzyılın son çeyreği ve XX. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Balkanlarda yaşanan ayrılıkçı hareketler, devletin daha dikkatli davranmasını zorunlu kılıyordu. Kurulan komiteler ve örgütler okulları, kiliseleri kullanmak istiyorlar; propaganda amacıyla da çeşitli kitap, dergi, risaleler bastırarak halka dağıtmak için çabalıyorlardı. Belgelerde kullanılan ifade ile bu “muzır evrak” ya matbaalarda gizlice basılacak ya da ülkeye dışarıdan sokulacaktı. Matbaalar ruhsata bağlanılarak ve basacakları yayınlar teftişten geçirilerek kontrol altında tutulmak istenmiştir.

3.3. TEKKE ve ZAVİYELER

İslam dünyasında şehir, kasaba ve köylerde ya da yol üzerlerinde kurulmuş olup içerisinde bir tarikat şeyhi ile dervişlerin yaşadığı ve gelip geçen yolcuların ücretsiz misafir edildiği müesseseler bulunmaktaydı. Bu müesseseler için ribat, hângâh veya hânîkâh, savma gibi terimler kullanılırken XIV. ve XV. yıllardan itibaren zaviye kelimesiyle birlikte en çok imaret, tekke, dergâh ve asitane

¹²⁵⁷ BOA, DH. MKT. 812/57, 3 Kânunisânî 1319 (16 Aralık 1903).

¹²⁵⁸ BOA, DH. MKT. 488/26, 6 Nisan Sene 1318 (19 Nisan 1902), DH. MKT. 2554/40, 28 Teşrinievvel Sene 1317 (10 Kasım 1901).

terimleri kullanılıyordu. Osmanlılar devrinde XVI. asırdan itibaren bu terimlerin kullanılması ile ilgili birtakım nüanslar ortaya çıkmıştı. Örneğin hânigâh, tarikatların merkez zaviyesi olup tarikatın kurucusunun türbesinin de olduğu büyük bir binayı ifade etmektedir. Tekke (çoğulu tekâyâ) ise çoğunlukla kasaba ve şehirlerde hânigâhtan biraz küçük zaviyelere denilmekte idi. Dergâh ve asitane ise yine aynı anlama gelse de özellikle Mevlevilerin zaviyeleri hakkında kullanılmaktaydı. Yine şehirlerdeki büyük çaptaki zaviyelere de imaret denilmekteydi. Öte yandan şehirlerde mescit, medrese, hamam vs. mimari ünitelerin bir arada bulunduğu külliyeler içinde zaviye terimi kullanıldığı gibi imarete denilmekteydi.¹²⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğunda kuruluş devrinden itibaren Selçuklulardan intikal eden tekke ve zaviyeler aynen muhafaza edilirken, Rumeli’de yapılan fetihlerle birlikte ele geçirilen bu topraklarda yenileri tesis olunmuştu. Tekke ve zaviyelerin sayısı Balkanlardaki Osmanlı ilerleyişine paralel olara daha da artmıştı. Anadolu’nun ve akabinde Rumeli ve Balkanların Türkleşmesi ve İslamiyet’in yayılmasında bu tekke ve zaviyelerin müspet rolleri olduğu muhakkaktır.¹²⁶⁰ Edirne’de tarih boyunca çok sayıda tekke ve zaviyenin kurulduğu bilinmektedir. Ancak bunlardan kimileri varlığını devam ettirirken kimileride kaybolup gitmişlerdir. Biz de burada vilayet salnamelerine yansıyan XIX. yüzyılın ikinci yarısında Edirne’de mevcut tekke ve zaviyelerin adlarını, mevkileri, bağlı bulundukları tarikatı vb. hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

3.3.1. Bektâşiyye

Edirne Bektâşiliğın yoğun olarak faaliyet gösterdiği yerlerden birisiydi. Şehrin Türkler tarafından ele geçirilmesinden sonra şehirde Bektâşi tekkelerinin ve de türbelerinin sayısı gittikçe arttı. XIX. yüzyıla kadar devam eden bu durum 1826 tarihinden sonra gerek Edirne’de gerekse imparatorlukta son buldu. 1826 yılında Sultan II. Mahmud devrinde Yeniçeri Ocağı’nın ortadan kaldırılmasıyla birlikte ülkede Bektâşilik yasaklanmış ve mevcut tekkelerde birer birer türbeleri

¹²⁵⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Yıl 1978, s. 248-250.

¹²⁶⁰ Rifat Özdemir, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *Ankara Üniversitesi OTAM*, S. 5, Yıl 1994, s. 266-267.

türbe mahalleri hariç tutularak yıkılmaya başlanırken, emlak ve eşyaları da müsadere edilmişti. Edirne ve mülhakatında yer alan Gül Baba, Rüstem Baba, Evhad Baba, Erşen Baba, Muhyiddin Baba, Hacı Baba, Ârız Baba, Kanber Baba, Gaibler Baba ve Büklüce Baba tekkelerinin mülkleri müsadere edilerek bunların gelirleri yeni kurulan ordunun masraflarına karşılık olmak üzere sunuldu.¹²⁶¹

Edirne Vilayetine bağlı Havza Kazasına tabi Tekkeşeyhler Köyü civarında bulunan Ârız Baba ve Kanber Baba adlı dergâhın, Bektaşiliğin yasaklanmasıyla birlikte taşınmazları müsadere edilerek hazine tarafından açık artırmaya çıkarılmıştı. İlk önce padişahın yakın çevresinden Ahmed Hulusi Paşa'nın oğulları İbrahim Esad ve Mehmed Emin beyle tarafından alınmıştı. Daha sonra Emin Beyler çiftliklerini 1837'de Kırım göçmeni Hacı İsmail Ağa'ya satmışlardı. Hacı İsmail Ağa'nın 1845'te vefatıyla çiftlikler dokuz yaşındaki oğlu Tefvik Bey'e kalmıştı.¹²⁶²

Tefvik Bey 1893 yılında Ertuğrul, Karıncak ve Deveçatağı Köyleri ile bazı köy ahalisi tarafından Mabeyn-i Hümayun'a yapılan bir şikâyetin müsebbibi olarak görülmektedir. Dilekçede kendisinden Ârız Baba ve Kanber Baba dergâhının postnişini Edirneli Tefvik Bey şeklinde bahsediliyor ve ciddi suçlamalarda bulunuluyordu. Kendisinin köylerine gelerek ahaliyi aileleri ile birlikte inançlarından saptırıp mugayir-i şariat olan kendi mezhebine çekmeye çalıştığı söyleniyordu. Bunlardan irşadiyye ve kurban adlarıyla hane başına 2'şer lira ve birer adet koyun aldığı ve yine adeta vergi gibi yıllık 5'er kuruş aldığı iddia ediliyordu. Ezan okunurken, namaz kılınırken ya da Kuran tilaveti esnasında alay ettiği, uygunsuz birtakım hareketlerde de bulunduğu suçlamalar arasındaydı. Bu durumun büyük fenalık ve ihtilaf zuhuruna sebebiyet vereceğinden gerekli tahkikatın yapılması ve Tefvik Bey'inde oradan "def'i" talep ediliyordu.¹²⁶³ Bunun üzerine merkezden vilayete gönderilen şifrede Ârız ve Kanber Baba dergâhı namına Ertuğrul Köyünü merkez ittihaz ile ahaliyi iğfal

¹²⁶¹ Fahri Maden, "Edirne Vilayetinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, S. 64, Yıl 2012, s. 73.

¹²⁶² Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul 2008, s. 278-279.

¹²⁶³ BOA, Y. PRK. UM. 27/14, 1 Mayıs Sene 1309 (13 Mayıs 1893).

ederek bir “Cemiyet-i İlhadiye” teşkil emelinde bulunduğu vilayetten bildirilen bu kişinin kim olduğu, oraya nereden geldiği, teşkil etmek istediği cemiyete kimlerin katıldığı, asıl maksadının ne olduğuna dair soruların cevaplarının verilmesi maksadıyla, bölgeye derhal bir memur-ı mahsus gönderilerek icra-yı tahkikat ile neticenin merkeze peyderpey bildirilmesi talimatı verilmişti.¹²⁶⁴

Kırkkilise Mutasarrıflığının 4 Ağustos 1893 tarihli tahriratına göre Karıncak, Deveçatağı ve Ertuğrul Karyelerinin 280 haneden ibaret olup içlerinden 70 hanesinin Bektaşî tarikatına girdiği söyleniyordu. Tarikata girenlerin çocuklarının bile mektepte diğer çocuklara birtakım ta’rızâtta bulundukları, Tevfik Bey’in Ertuğrul Karyesinde Kahveci Mehmed namında birinin gayret ve teşvikiyle müritlerinin çoğaldığı ifade ediliyordu. Merkeze gönderilen tahriratta Tevfik Bey’in muhibbileri olarak II. Ordu-yı Hümâyun Serbaytarı Miralay Mahmud Bey, Edirne Telgraf ve Posta Başmüdürü Hayri Efendi, Edirne Güzelce Baba Dergâhı Şeyhi Ağâh Efendi ve Havzalı Necib Hoca’nın isimleri zikredilmekteydi. Ayrıca Tevfik Bey’e faaliyetleri esnasında yardım edenlerden birisinin Karıncak Karyesinden Hamza Hoca b. Veli ismi bulunmakta ve de ismin üzerine “merkûm şarabın haram olmadığını söyleyen şahıs idüğü” şeklinde not düşüldüğü görülmektedir.¹²⁶⁵ Tevfik Bey, memur-ı mahsus olarak Edirne Müdür-i Adliye ve Mahkeme-i İstinaf ile Maarif Müdürü tarafından üç defa sorgulanmıştı. Kendisine sorulan “Ârız Baba ve Feyz Baba çiftliklerinde ayin icra olunuyor mu?” sorusuna “hayır” cevabı vermiş keza “siz hangi tarike müntesibsiniz” sorusuna da “tarik-i bektaşîyye müntesibim” diye cevaplandırmıştı. İntisabının derecesine ise “mecelik ve dervişlik” diyordu. “Böyle diyorsunuz amma Ârız Baba Şeyhi Tevfik Bey namıyla yâd olunageldiğiniz cihetle ve bu münasebetle şeyh olduğunuz anlaşılmaz mı?” diye sual edildiğinde ise kendisinin cevabı, bu çiftliklere pederimden nâil olduğum cihetle mezkûr Ârız Baba türbesinin civarında ayende ve revendeye (gelen-gidene) sâkin olmak üzere 3-5 oda yaptırmış idim ve gelen ziyaretçiler o odalarda sâkin olub itâm-ı taam (yemek yedirmek) edilir idi ve türbeyi ziyaret idüb giderlerdi bu cihetten ismimiz Ârız

¹²⁶⁴ BOA, Y. PRK. SRN. 4/1, 31 Temmuz Sene 1309 (12 Ağustos 1893), BEO. 236/17690, 30 Haziran Sene 1309 (12 Temmuz 1893).

¹²⁶⁵ BOA, Y. PRK. UM. 28/38, lef 5.

Baba Şeyhi kalmıştır” diyerek aslında şeyh olmadığını beyan etmekteydi. Öte yandan ahaliden para aldığına ve halkı Bektaşiliğe davet edip şeriata mugayir birtakım hareketlerde bulunduğu dair iddialarını da reddetmekteydi.¹²⁶⁶ Edirne Valisi Abdurrahman Paşa tarafından merkeze yazılan tahriratta Tevfik Bey’in, sair çiftliklerden dolayı müntesibinden yardımlara pek de ihtiyacı olmadığı gibi kendisinin ihtiyar sakat bir adam olduğundan bir fenalık beklenemeyeceği; üstelik Edirne’de ve zabitanın taht-ı nezaret ve muhafazasında bulunduğunu ama yine verilecek karara göre hareket edileceğini bildiriyordu.¹²⁶⁷ Merkezi idare ise Tevfik Bey’in mutasarrıfı olduğu emlâk ve mezkûr arazinin satın alınması için kendisinden takrir alınması ve daha sonra buyrulacak iradeye intizâren, bir yere salıverilmemesi istenilmekteydi.¹²⁶⁸

Edirne Vilayet Salnamesinde Bektaşî tarikatına mensup iki zaviyenin ismi zikredilmektedir. Bunlar;

Hıdırlık Makamı

Hâric-i şehirde bulunan meşhur bir mesire ve ziyaretgâhtı. Ümerâ-yı sabıkadan Şah Melek Bey, bir küçük zaviye bina edip daha sonraları Sultan Süleyman Veziriazamı Maktul İbrahim Paşa genişletilip tamir ettirilmişti.¹²⁶⁹

Murtaza Çelebi Zaviyesi

Hacı Bektaşî Veli Hazretlerinin evladından Murtaza Çelebi Edirne yakınlarındaki Sazlıdere isimli köyde yerleşip burada bir zaviye kurmuştu. H. 1035’te vefat eden Murtaza Çelebi’nin cenaze namazı Cami-i Atik de kılındıktan sonra Sazlıdere Köyünde defnedilmişti. Ekmekçizâde Ahmed Paşa bir türbe inşa ettirmiş ise de zamanla harap olmuştu.¹²⁷⁰

3.3.2. Celvetiyye

¹²⁶⁶ BOA, Y. PRK. UM. 28/38, 3 Ağustos Sene 1309 (15 Ağustos 1893), lef 7.

¹²⁶⁷ BOA, Y. PRK. UM. 28/38, 10 Ağustos Sene 1309 (22 Ağustos 1893), lef 10.

¹²⁶⁸ BOA, Y. PRK. UM. 28/38, 12 Ağustos Sene 1309 (24 Ağustos 1893), lef 13.

¹²⁶⁹ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 79.

¹²⁷⁰ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 79.

Saçlı İbrahim Efendi Dergâhı

Eski Tophâne'de bulunan dergâh H. 1308 senesinde karşısında vâki İbrahim Efendinin türbesiyle beraber yeniden tamir ve inşa edilmişti.¹²⁷¹

Ali Senâî Efendi Tekkesi

Şeyh Ali Senâî Efendi adına yapılan tekke Hadım Balaban Mahallesinde, Hatice Sultan Sarayı Sokağında, Askeri İdadi Mektebi yanında yedinci numara bulunmaktadır. Çatısı ahşap olan tekke 1863 yılında dikici esnafından ve Kadiri şeyhlerinden “Şeyh Göbek” isimli Mehmed Efendiye verilmişti.¹²⁷²

3.3.3. Halvetiyye

Gülşeni Veli Dede Dergâhı

Lari Camii yakınında bulunan dergâhta Hacı Bayram Veli bir erbain çıkararak uzunca süre münzevi olmuştu. Burası H. 950 senesinde kurulmuş ve zamanla harabe olmaya yüz tuttuğundan H. 1035 tarihinde de tüccardan Hacı Kenan isimli zat tarafından yeniden inşa edilmişti. Sonradan uzun yıllar burada şeyh olan Veli Dede'nin oğlu Mehmed Efendi şeyh olmuştu.

Daha sonra Şeyh Hasan Sezâî Hazretleri post-nişin olup bir müddet sonra Aşık Efendi dergâhına nakil ile damadı ve halife-i ekmeli olan Ahmed Müslim Efendi post-nişin olmuştu. Ahmet Müslim zamanında yangından zarar gören dergâh yine kendisi tarafından ihya edilmişti. Daha sonra mahdumu Şeyh Mehmed Vefa Efendi post-nişinliğe tayin olunup o sırada da Sultan Mustafa'nın veziriazamı yeniden bir minare ilavesiyle tamir ettirmişti. Şeyh Şuayib Şerafeddin ve İsmail Tal'at Efendiler H. 1309'da post-nişindirler. H. 1300 senesine gelince dergâhın harap olduğu, tedarik olunan iâne ile Düyûn-ı Umûmiye Nazırı Trabzonî Müteveffa Rahmi Efendi tarafından yeni geniş bir semahane ile 4 odalı daire ile ayrıca 2 hane inşa ettirilmişti.¹²⁷³

Âşık Efendi (Gülşeni) Dergâhı

¹²⁷¹ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 74.

¹²⁷² Şimşek, a.g.e., s. 265-266.

¹²⁷³ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 72-73.

Hulvi Efendi “Lemezât” nam eserinde yazdığına göre Âşık Efendi Mısır’dan Edirne’ye gelip umum camileri gezmiş ve bedâ’-yı tevhid için münasip bir mahal aramıştı. Şehir kenarında harabe olmaya yüz tutmuş ve vaktiyle misafirler için yapılmış Şah Melek Zaviyesini bulup orada ikâmet etmişti. Âşık Efendi’den sonra Şeyh Mehmed, Seyyid Ali, Mehmed Sırrî, Mehmed La’lî Fenâdi Efendiler şeyh olup sonradan Pir-i Sâni-i Gülşeni Şeyh Hasan Sezai Hazretleri Veli Dede Dergâhından buraya nakletmişti. H. 1309 senesinde dergâhta Mehmed ve Ahmed Efendiler post-nişindiler. H. 1305 tarihinde kısmen tamir olunmuş ve mükemmel bir harem dairesi yapılmıştı.¹²⁷⁴

Uşşakî Zaviyesi

Uşşakî tarikinden Şeyh İbrahim Efendinin halifesi Çizmeci Efendi demekle meşhur âlim olan Şeyh Muslihiddin Efendinin Kıyak Caddesinde vâki zaviyesidir. Burası vaktiyle Edirneli Şair Tigî Bey’in hanesi olup sonradan satılarak zaviye inşa olundu.¹²⁷⁵

Şeyh Hamid Efendi Dergâhı

Debbağhane civarında bulunmakta olan dergâh, Uşşakiye Tarikatı meşayhinden Şeyh Hamid Efendi tarafından inşa edilmişti.¹²⁷⁶

Çoban Ali Efendi Dergâhı

Kıyak civarında ve Yeniçeri Meydanında bulunan dergâh Halvetiyye tarikatına mensuptur. Dergah 1293’te ve H. 1308 evailinde yeniden inşa kılınmış, sonraki tarihlerde Vali İzzet Paşa tarafından inşad edilmişti.¹²⁷⁷

Şerbetdâr Zaviyesi

Kıyak kabristanında Dörtkaya Caddesinde Dörtkaya Semtine gidişte sol tarafta olup Şeyh Bayezid Halife için Fatih Sultan Mehmed’in ümerasından olan Şerbetdâr Hamza Bey tarafından H. 864 tarihinde yapılan bâcderhâneye bitişik

¹²⁷⁴ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 75-76.

¹²⁷⁵ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 70, Abdurrahman Hibrî, *Enîsü’l-Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650, Çev. Ratip Kazancıgil*, İstanbul 1999, s. 37.

¹²⁷⁶ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 71.

¹²⁷⁷ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 73.

olan dergâhtır. 93 Osmanlı-Rus harbi sırasında yıkılıp arsa olmuş, sonradan Bayezid Halife kabri üzerine bir türbe yapılmıştı.¹²⁷⁸

Salı Zaviyesi

Arif Ağa Mahallesinde Salı Tekkesi Sokağında Karanfiloğlu Çarşısında bulunan Uşşâkiyye tarikatına mensup bir zaviyedir. Bu zaviye Uşşâki şeyhlerinden Şeyh Mehmed Cemaleddin Efendi hulefâsından Yazıcızâde Şeyh Mehmed Efendi için bina olunmuştu.¹²⁷⁹

Sivâsi Dergâhı

Sivasiyye, Halvetiyyenin Şemsiyye şubesinin tek koludur. Sivasî Mehmed Efendi tarafından Çukur Çeşme yakınında kurulmuştu. H. 1015 senesinde vefat eden Sivasî Mehmed Efendi dergâhta medfundur. XX. yüzyıl başlarında tekkede Şeyh Mustafa Efendinin postnişin olduğu kaydedilmişti.¹²⁸⁰

Yukarıdaki kısaca bilgi verilenler haricinde Edirne Vilayeti Salnamelerinde isimleri belirtilen diğer Halveti tekke ve zaviyeleri ise şunlardır:¹²⁸¹

- Fındık Fakih Mahallesine, Himmet Baba Dergâhı
- Germe kapıda, Sâdık Baba Dergâhı
- Zincirlikapı Mahallesinde, Ramazan Efendi Dergâhı
- Horozlu Mahallesinde, Nureddin Cerraiden Nureddin Dergâhı
- Göl Mahallesinde, Abdülbâki Dergâhı
- Tarlakapıda, Hacı Mustafa Efendi Dergâhı
- Beylerbeyi Medresesi karşısında, Mescizâde Ali Efendi Zaviyesi

¹²⁷⁸ Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si, 1/1, İstanbul 2014, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, s. 192.

¹²⁷⁹ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 194, Ahmed Bâdî, *Riyâz-ı Belde-i Edirne...*, s. 184.

¹²⁸⁰ Şimşek, a.g.e., s. 145, EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 79.

¹²⁸¹ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 77-78, 80, Şimşek, a.g.e., s. 106-107.

- Koğacılar içinde, Himmet Baba Dergâhı (Halveti tarikatının Ruşeniyye şubesinin İbrahim Gülşeniye nisbet edilen bir kolu olan Gülşeniyyeye mensup)

3.3.4. Rifâiyye

Rifâi Dergâhı

“Hacı Ahmed Zaviyesi” ve “Şeyh İbrahim Ecel Tekkesi” olarak da bilinen Rifâi Dergâhı Muradiye Mahallesi, Tekke Sokağı’nda üçüncü numarada bulunmaktaydı. Ali Yazıcızâde Hattat Şeyh İbrahim Ecel tarafından 1194/1741 yılında yaptırılmıştı. Ancak muhtemelen yanlışlıkla H. 1309 tarihli vilayet salnamesinde “İbrahim Ecel Hazretleri cânibinden H. 1054 tarihinde inşa olunmuştur” ifadesi yer almaktadır.¹²⁸²

Kabulî Dergâhı

Mahkeme-i Şer’iyye Başkitabeti’nde bulunmuş olan meşhur divan sahibi Kabulî Efendi tarafından yaptırılmıştır. Bir kütüphanesi olan dergâhta kitaplar perişan bir halde idi ve yalnız kendi hattıyla muharrer olan Ruhu’l-beyân mevcuttur. Tarikat-ı Rifaiyedendir.¹²⁸³

Noktacızâde Kâsım Efendi Tekkesi

Sıkça Murad Mahallesi’nde Beylerbeyi Caddesi’nde yetmiş üçüncü numarada Noktacı Camii Şerifinde bulunan tarikat-ı rifaiyyeye mensuptur. Tekke 1492 tarihinde Noktacızâde adıyla Şeyh Muhammed Kâsım b. Yusuf tarafından yaptırılmıştı.¹²⁸⁴

3.3.5. Mevleviyye

Mevlevihâne Dergâhı

Muradiye Mahallesinde ve Camii Şerif bitişiğinde olup Sultan Murad-ı Sâni tarafından inşa olunmuştu. H. 1303 senesi sonlarında dergâhın bir kısmı

¹²⁸² Şimşek, a.g.e., s. 201, EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 71.

¹²⁸³ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 79, EVS. Def’a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 194.

¹²⁸⁴ Şimşek, a.g.e., s. 288, EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 72.

yeniden tamir edilmişti. Dergâh şehrin en yüksek mevkiidir. Fukaraya mahsus odalar, bir semahane, muntazam bir daire, mükemmel aş odaları ve havlusunun ortasında Enis Dede Hazretlerinin türbesi önünde bir şadırvanı vardı.¹²⁸⁵

3.3.6. Kâdiriyye

Kadiriâne Dergâhı

Yediyolağzı civarında vâki Şeyh Abdülkadir Geylânî için bina ve vakıf buyrulmuştu. Dergâh ulema ve fukahadan Edirne Nakibüleşrafı Musa Efendinin mahdumu Bâzergân Eş-şeyh Elhâc Mehmed Rumî Efendi Hazretlerinin konakları idi.

Rumeli'de Kadiriye tarikatını yaymaya memur olan İsmail Rumî Hazretleri, Edirne'ye geldiğinde Hacı Mehmed Efendiyi irşâd ve konağın vakıf ve dergâh yapılmasına manevi memur bulunduğunu ifade eylemiş ve o da derhal H. 920 tarihinde konaklarını dergâha tebdil ederek tüm malını da meşihat ve tevliyeti evladına münhasır olmak şartıyla vakıf ve kendiside ma seveyi terk ederek İsmail Rumî Hazretlerine intisab etmişti.

İşte dergâhın kurucusu Hacı Mehmed Efendi kendisine hilafet verinceye değin 2 sene müddet İsmail Rumî Hazretleri burada ifa-yı meşihatla H. 922 tarihinde Rumeli'nin diğer tarafına geçmişti. Dergâhın meşihatı bâni-i müşarünileyhe bırakıldı. Onlarda 30 sene müddet mesned-nişin olup H. 952 tarihinde vefat ederek bu dergâh içindeki türbeye defnedilmişti. H. 1115 tarihinden yani dergâhın inşa tarihinden 190 sene geçtiğinde ve büyük yangında dergâh türbede dâhil olmak üzere zarar görmüş ve Sultan III. Ahmed, Sultan Mahmud Han ve Sultan Abdülmecid Han dönemlerinde 3-4 defa tamir edilmişti. Geçen zaman süresince harap olan dergâhın H. 1305 senesinde yeniden yapılması için irade çıkarılmıştı. 2.000 liraya yakın bir masrafla dergâha bir semahane ve türbe ile büyük-küçük 2 katlı 6 odalı bir daire ilave edilmişti.¹²⁸⁶

İsmail Rumî Hazretleri Dergâhı

¹²⁸⁵ Oral Onur, *Edirne Mevlevihanesi*, İstanbul 1999, s. 18-19, EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 74-75.

¹²⁸⁶ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 67-69.

Sarayovası yakınında, meşhur Kaniye fatihi İbrahim Paşa'nın İsmail Rumî Hazretleri için yaptırdığı Kadiri tarikatına ait dergâhtır.¹²⁸⁷

Dimetokalızâde Hacı Memi Efendi Zaviyesi

Üç Şerefeli Camiinde vaiz olan dersiâmdan Dimetokalızâde Hacı Memi Efendi zaviyesi, kurşunlu fırın yakınındadır. Hâlâ (1309 senesinde) mamur olduğundan pazartesi günleri Kadiri ve Salı günleri Rifâi ayini icra olunmakta idi.¹²⁸⁸ 93 Harbi esnasında ciddi derecede hasar gören bina bu sıralarda Edirne'ye uğrayan Baba Memi tarafından yaptırılmıştı.¹²⁸⁹

Horasanlı Güzelce Ali Baba Dergâhı

“Gümüş Gerdan”, “Güzelce Baba” adlarıyla da bilinen tekke, Yancıkçı Şahin Mahallesi Köprüce Bayırında bulunmaktadır. 1848 senesinde tamir edilen tekke 1858 senesinde yangın geçirmiş ve tahrip olan kısımları tekrar tamir edilmek zorunda kalmıştı.¹²⁹⁰

Kaplan Baba Tekkesi

Yellibergos isimli mevkide (Sitti Hatun Mahallesinde Ağaçpazarı Caddesinde 163. numarada) vaki tekkenin inşa tarihi bilinmemektedir. 1880'lerde tekkede şeyh olan Hafız Salih Efendinin ve XX. yüzyıl başlarında ise Hüsnü Bey'in şeyhlik makamında olduğu bilinmektedir.¹²⁹¹

Osman Dede Zaviyesi

Selçuk Hatun Mahallesinde, Osman Dede Zaviyesi, Elhac Mehmed nam zat tarafından H. 1037 tarihinde tarikat-ı kadiriyyeden Osman Dede için inşa

¹²⁸⁷ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 71.

¹²⁸⁸ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 71.

¹²⁸⁹ Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul 1972, s. 249.

¹²⁹⁰ Nesrin Çiçek Akçıl, *Edirne Tekkeleri*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 160.

¹²⁹¹ Ahmed Bâdî, a.g.e., s. 190.; Şimşek, a.g.e., s. 187.

ettirilen zaviye idi.¹²⁹² Hacdan dönerken İstanbul'da vefat etmiş ve yerine kardeşi şeyh olmuştu.¹²⁹³

Bu tekkeler haricinde vilayet salnamelerinde Kadiri tarikatına mensup bazı tekkelerin yalnızca bulundukları mahal ve isimleri zikredilirken bazılarının yalnızca bulundukları mahallin yerleri verilmekle yetinilmişti. Salmelerde bu şekilde belirtilen Kadiri tekkeleri şunlardır:

- Horozlu Mahallesinde, Topçu Baba Tekkesi

-İstanbul Yolu yakınında Kadriye tarikatından

-Gülbahar Hatun Mahallesinde dergâh

- Horozlu Mahallesinde, Ömer Baba dergâhı

3.3.7. Nakşibendiyye

Ali Paşa-yı Atik Dergâhı

Tekke-i Ali Paşa Mahallesinde Ali Paşa Tekkesi Sokağında üç numarada bulunan dergâh H. 1305 senesinde tamir edilmişti. Şeyhi Bahaüddin Efendi idi. Tekke 1887 ve 1895 yıllarında tamir görmüştü.¹²⁹⁴

Germekâş (Dersiam Ali Efendi) Zaviyesi

Salnamede hangi tarikata mensup olduğu belirtilmemiş olsa da Nakşibendiyye tarikatına ait olduğu bilinen zaviye Üsküfçü Hızır Mahallesi, Kıyak Caddesinde 167. numarada bulunuyordu ve Germekâş Hüseyin Efendi tarafından kurulmuştu. “Koca Dersiam” denmekle meşhur olan Mustafa Efendinin burada şeyhlik yapması dolayısıyla halk arasında “Dersiam Tekkesi” de deniliyordu.¹²⁹⁵

Alemüddin Zaviyesi

¹²⁹² EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 199.

¹²⁹³ Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn...*, s. 38.

¹²⁹⁴ Ahmed Bâdî, a.g.e., s. 183, EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 195, Şimşek, a.g.e., s. 173.

¹²⁹⁵ Şimşek, a.g.e., s. 171, EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 77, EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 198.

Salnamade hangi tarikata ait olduğu belirtilmeyen diğer bir zaviyede Alemüddin Zaviyesidir. Hisar içinde eskiden Mevlana Velîüddin sonradan da Metropolit Mahallesinde Kulekapısı Caddesinde 54 numarada bulunan zaviye Nakşibendiye tarikatı mensubu Hacı Alemüddin tarafından yaptırılmıştı. Zamanla harap olan zaviye şeyhi bulunan Sadık Efendi tarafından H. 1280 tarihinde tamir ettirilmişti.¹²⁹⁶

Küştigirân (Pehlivan Cemaleddin) Tekkesi

Küştigirân diğer adıyla Pehlivan Cemaleddin Tekkesi Bayırbaşında, Metropolit Mahallesi Kale Kapısı Caddesinde 33. numarada idi ve Nakşibendi tarikatından Pehlivan Cemaleddin adına yaptırılmıştı. Tekke vakıf kayıtlarında “Güreşçiler Duacısı Zaviyesi” adıyla kayıtlıydı. Tekke 1890 yılının ilk aylarında tamir görmüştü.¹²⁹⁷

Şeyh Davud Efendi Dergâhı

Sevindik Fakih Mahallesinde bulunan dergâhta Şeyh Davud Efendinin ölümünden sonra oğlu Abdülbaki Efendi şeyhlik makamına geçmiş fakat nâ-ehil olduğundan Tüfenkçi Şeyh Bekir Hâce vekâlet etmişti.¹²⁹⁸

Vilayet salnamesinde hakkında detaylı malumat bulunmayan diğer Nakşibendi tarikatına mensup tekkeler şunlardır:¹²⁹⁹

-Kanlıpınar'da, Koyun Baba Dergâhı

-Tahtalı Hamam civarında, İshak Paşa Dergâhı

-Sitti Sultan Camii bitişiğinde, Sitti Sultan Dergâhı

Beyce Mahallesinde vâki Defterdar Yusuf Bey Dergâhı ile Orta İmaret'te bulunan Şeyh Bekir Efendi Dergâhının vilayet salnamesinde mensup olduğu belirtilmemiş olsa da her iki dergâhın tarikat-ı nakşibendiyyeye mensup olduğu

¹²⁹⁶ Ahmed Bâdî, a.g.e., s. 187, EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 79.

¹²⁹⁷ Şimşek, a.g.e., s. 172.

¹²⁹⁸ Ahmed Bâdî, a.g.e., s. 183.; Şimşek, a.g.e., s. 170-171.

¹²⁹⁹ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 77-78.

bilinmektedir.¹³⁰⁰ Salnamelerde tarikatı belirtilmemiş bir başka dergâhta Sabuni Mahallesi İstanbul yolunda olduğu belirtilen Seyyid Celal Tekkesidir.¹³⁰¹ Oral Onur, tekkenin Nakşibendiyye tarikatına mensup olduğunu ifade etmektedir.¹³⁰²

3.3.8. Tennûrî Tekkeleri

Şeyh Şucâüddin Dergâhı

Tennûriyye Tarikatı Akşemseddin'in halifesi Şeyh İbrahim Kayserî-i Tennûrî tarafından kurulmuştu. Tarikat daha sonra oğulları Ali Lutfullah ve Kasım Efendiler tarafından devam ettirilmişti.¹³⁰³ Edirne'de faaliyet gösteren Şeyh Şucâeddin Dergâhı bu tarikata mensuptu. Dergâh Debbağhane Semtinde Kermekapı Caddesinde Temelsiz Cami ile Debbağ Hacı Halil Mescitleri ortasında bulunmaktadır.¹³⁰⁴ Rivayete göre Sultan II. Murad Şeyh Şucâüddin Karamanî adına Edirne bir mescit ve zaviye inşa ettirmişti.¹³⁰⁵

Bu tekke ve zaviyelerden başka Edirne'de mevcut olup salnamede yalnızca isimleri belirtilmekle yetinilmiş olanlar vardır. Bunlar Kırca Ahmed Sultan, Nakkaş Baba, Gamsız Mehmed Baba, Nefes Baba, Çirkince Dede, Toprak Baba, Toplu Baba, Karga Baba, şehir haricinde bazı köylerde mevcut olanlar ise Ece Sultan, Yünlüce Sultan, Hacı Baba, Anabacı, Muhiddin Baba'dır.¹³⁰⁶

¹³⁰⁰ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 78, EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 197-198, Şimşek, a.g.e., s. 173-174.

¹³⁰¹ Akçıl, a.g.t., s. 181.

¹³⁰² Onur, *Edirne Mevlevihanesi*, s. 66.

¹³⁰³ Şimşek, a.g.e., s. 238.

¹³⁰⁴ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, Ankara 1999, s. 88.

¹³⁰⁵ Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2009, s. 147.

¹³⁰⁶ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 80.

4. BÖLÜM

EDİRNE'DE EKONOMİK DURUM

4.1. TARIM SEKTÖRÜ

4.1.1. Vilayette Ziraat Alanında Kurumsal Düzenlemeler

Edirne'de ziraat alanında yapılan kurumsal düzenlemeler aslında merkezde yapılan reformlarla doğrudan ilgilidir. Taşrada yani Edirne'de yapılan düzenlemelere geçmeden evvel merkezde yapılanlar hakkında bilgi verilmesi daha faydalı olacaktır. Çünkü bu düzenlemelerin akabinde taşrada da benzer uygulamaları görmekteyiz. Bu alanda ilk gelişme 1838'de Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak tesis olunan "Ziraat ve Sanayi Meclisi"nin kuruluşudur. Bir başkan ve beş üyeden oluşan kurumun görevi tarım, sanayi ve ticaretin geliştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapmaktır. Kurumun ismi kısa bir müddet sonra "Meclis-i Umûr-i Nâfia" olarak değiştirilmiştir. Ülkede ticaret, tarım ve sanayinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için gerekli düzenlemeleri yapmak amacıyla Ticaret Nezareti kurulmuş ve Meclis-i Umûr-i Nâfia'da bu nezarete bağlanmıştı.¹³⁰⁷ Tarım ve ziraatın geliştirilmesi amacıyla ihdas edilen diğer bir kurum ise Maliye Nezareti bünyesinde tesis olunan "Ziraat Meclisi"dir.¹³⁰⁸

Üretimin arttırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması, halkın refah düzeyinin yükseltilmesi gibi konularda araştırma ve incelemeler yapmak gibi görevleri bulunan Ziraat Meclisi bir başkan, beş üye ve yeteri kadar kâtipten oluşuyordu. Meclis haftada iki kez toplanacak, tarımla ilgili konularda görüşmeler yapacak, birtakım önerilerde bulunacak ve bunların uygulanmasını takip edecekti. Kısa sürede önemli gelişmeler gösteren meclis her gün toplanmaya başlamış; üye ve memur sayısı artmıştı. Ancak her şeyin merkezden yapılamayacağını gören meclis, taşra ile işbirliğini gerekli görmüştür. Bu amaçla gerekli bulunan yerlere halktan maaşsız birer ziraat müdürü tayin edilmesini önermişti.¹³⁰⁹ Ticaret

¹³⁰⁷ Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Tarım Politikası", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2011, s. 775.

¹³⁰⁸ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 129, Ziraat Meclisi daha sonra vazifelerinin birbirlerine yakınlığı sebebiyle Ticaret Nezareti'ne ilhak olunmuştu.

¹³⁰⁹ Güran, a.g.m., s. 776.

Nezareti'nden ayrı olarak 16 Ocak 1846'da Ziraat Nezareti kurulmuş ve Ziraat Meclisi de üye sayısı artırılarak bu nezaretin emrine verilmişti.¹³¹⁰

Tanzimat Dönemi'nde gerekli görülen hallerde bazı meselelerin çözümü için geçici olarak nitelendirilebilecek meclisler bulunmaktadır. Bunlardan biriside "İmar Meclisleri"dir. Sultan Abdülmecid Meclis-i Vâlâ'da 13 Ocak 1845 (4 Muharrem 1261) tarihinde yaptığı konuşmada Tanzimat'ın uygulanması ile ilgili karşılaşılan güçlükleri, aksaklıkları dile getirmiş ve bunların düzeltilmesini istemişti. İmar Meclisinin kuruluşu sürecinde bu konuşma ile başlamıştı. Süleyman Paşa başkanlığında toplanan Meclis-i Vâlâ toplantılarında, Tanzimat reformlarının başarılı olması için uygulandığı yerlerdeki sorunların bilinmesi gerektiği, bunun da bölgesinin sorunlarını iyi bilen kabiliyetli, malumat sahibi Müslim ve gayrimüslim tebaayı temsilen ikişer bölge temsilcinin İstanbul'a davet edilmesi kararlaştırılmıştı. Gelecek olan vücuḥ ve kocabaşlıların İstanbul'da kalacakları konaklar belirlenmişti. Edirne'yi temsilen gelen Salih Bey, Derviş Ağa, Dimitraki ve Avakim Efendiler Dersaadet Ordu-yı Hümâyûnu Müşiri Reşid Paşa'nın konağında kalmışlardı.¹³¹¹ Anadolu ve Rumeli Eyaletlerinden gelen temsilciler bölgelerinin sorunlarını yazılı olarak sunmuşlardı. Yapılan görüşmeler ve hazırlıklardan sonra 17 Mayıs 1845'te Meclis-i Vâlâ, hükümet ve devlet ileri gelenlerinin ayrıca temsilcilerinde katıldığı Meclis-i Umûmi toplantısında Süleyman Paşa, Mecâlis-i İmâriyye'nin kurulduğunu bildiriyordu.¹³¹²

Vücuḥ ve kocabaşlıların bölgelerine dönüşünden sonra 5'i Anadolu'ya 5'i de Rumeli'ye olmak üzere 10 "Meclis-i İmar" komisyonu gönderilmişti. Meclis-i İmar memurları gittikleri yerlerde lüzumlu yol, köprü için yapılacak harcama ve halkın ihtiyacı olan üretim araçlarının tamamlanması için gerekli kredinin 27 milyon kuruşu geçeceğini ön görmüşlerdi. Ancak bunun bütçeden karşılanması imkânsızdı. Bu nedenden ötürü seçilecek bir bölgede "Tensikat-ı Mülkiye" uygulamasına başlanmasına karar verilmişti. Seçilecek bölgelerde başarı

¹³¹⁰ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 139.

¹³¹¹ Metin Ünver, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2009, s. 133, 159.

¹³¹² Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri", *Ankara Üniversitesi OTAM Dergisi*, III, 3 (1992), s. 325-327.

sağlanırsa diğer bölgelerde de uygulanacaktı. İstanbul'a yakınlığı hasebiyle İzmid Sancağı ile Edirne Vilayeti'ne bağlı Gelibolu Sancağı seçilmişti.¹³¹³ Gelibolu taraflarının imarı için gönderilen kimse Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa idi. Paşa, Tekfurdağı, Şarköy, Malkara, İpsala, Keşan, Megri, Ferecik ve Evreşe kazalarında yol, köprü, kaldırım iskele vb. yapılara ihtiyaç duyulduğunu ve bunun için de gereken meblağın 124.100 kuruş olduğunu bildirmiştir. Mehmet Ali Paşa'nın bu talebi Meclis-i Âli'de uygun görülmüştü.¹³¹⁴

Tanzimat Dönemi'nde ihdas olunan tarım ve ziraat ile alakalı bir diğer mecliste "Maabir Meclisi"dir. Maabir Meclisi, Ziraat Meclisi'nin bağlandığı Nafia Nezareti'nin ismine izafeten Nafia Meclisi olarak ismi değiştirilen meclisin bir şubesi olarak 31 Ekim 1857 (12 RA 1274) tarihinde kurulmuştu. Meclisin amacı ülkede yol, köprü, kanal gibi imar faaliyetlerini gerçekleştirmekti. 1863 yılında da bu meclis içerisinde üç kişilik "Ziraat Fırkası" kurulmuştu. Tarımın geliştirilmesi, bunun için yapılan önerileri görüşerek karara bağlamak, ticari değeri yüksek ürünlerin ekimini teşvik etmek, tarımsal ve sınai ürünlerinin üretimine ait istatistikler hazırlamak gibi vazifeler verilmişti.¹³¹⁵

Tarımın en mühim meselelerinden biriside çiftçilerin ihtiyaç duyduğu kredinin temini meselesidir. 1863'te bu konuda da bir adım atılmış ve Ziraat Bankasının çekirdeğini oluşturan "Memleket Sandıkları" kurulmuştu. Aslında ilk kez 1861'de Niş'e vali olarak atanan Midhat Paşa tarafından kurulan bu sandıkların faydasının görülmesi üzerine diğer vilayetlerde de kurulmaya başlanacaktır.¹³¹⁶ Fakat başlangıçta hızlı bir şekilde gelişen sandıklar daha sonraları sermayesizlik nedeniyle yavaş yavaş çalışamaz hale gelmişlerdi. Sandıkları tekrar işler hale getirmek için sermaye kaynağı aranmış ve 1883 yılından itibaren aşar vergisi onda bir oranında artırılmıştı. Sandıklara tahsis edilen ve

¹³¹³ BOA, İ. MSM. 83/2376, 23 Cemaziyelevvel 1261 (30 Mayıs 1845), Güran, Tanzimat Döneminde Tarım Politikası, s. 779.

¹³¹⁴ Erdoğan Keleş, "İmar Meclislerinin Raporlarında Eğitim (1845-1847)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 63, C. 37, 2018, s. 286-287.

¹³¹⁵ Akyıldız, *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform*, s. 262-264, Güran, a.g.m., s. 776-777.

¹³¹⁶ Memleket Sandıklarının kuruluşu, geçirdiği evreler vs. hakkında daha fazla bilgi için bkz. Seçil Akgün, "Midhat Paşa'nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası'nın Kökeni", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne, 8-10 Mayıs 1984*, Ankara 1986, s. 185-211.

aşar vergisiyle birlikte ilave olan bu vergiye “Menafi Hissesi” adı verilmiş ve bu vergiye izafeten de Memleket Sandıklarına “Menafi Sandıkları” denilmiştir. 1888 yılına gelindiğinde ise yeniden bir düzenleme ihtiyacı hissedilmiş ve 15 Ağustos 1888 tarihinde bir Ziraat Bankası Nizamnamesiyle Menafi Sandıkları kaldırılmış ve yerine Ziraat Bankası kurulmuştur. Böylece tarımsal kredi alanında yeni bir dönem başlıyordu. Mahallî bir karakter taşıyan Memleket Sandıkları yerine daha geniş bir ölçekte bir kurum tesis olunmuştu.¹³¹⁷

İlkin Maliye Nezaretine bağlı olarak kurulup sonradan Ticaret Nezaretine bağlanan Ziraat Meclisinin zirai üretimin artırılması, halkın gelir ve refah seviyesini artırmak için araştırmalar yapmak gibi vazifeleri vardı. Daha evvel de belirtildiği üzere Ziraat Meclisi kendisine verilen bu görevleri yerine getirebilmesi için taşra ile ilişkilerini güçlendirmesi gerekiyordu. Bu sebepten ötürü meclis harekete geçmiş ve Anadolu ve Rumeli’nin çeşitli kazalarına ziraat müdürleri atanması kararı alınmıştı. Ziraat müdürlerinin başlıca görevi bulundukları bölgede ekonominin gelişmesine dair tarımsal alanda yapılabilecek çalışmaları Ziraat Meclisine iletmektir. Anadolu ve Rumeli’de mahallî meclisler tarafından çoğunlukla bölgenin vücut ve hanedanı arasından seçilen müdürler, meclisin de onayıyla vazifelerine başlamışlardır.¹³¹⁸ Rumeli’de müdür atanan yerlerden birisi de Edirne Eyaletiydi.

Tablo 35. Edirne Eyaleti ve Bağlı Kazalara Tayin Olan Ziraat Müdürleri:¹³¹⁹

Mahalli	Ziraat Müdürü	Mahalli	Ziraat Müdürü
Edirne	Rikâb-ı Hümâyûn Kapucubaşlarından Elhac Alaaddinzâde Derviş	Uzuncaabad Hasköy Kazası	Ömer Efendi

¹³¹⁷ Fevzi Akhan, “Midhat Paşa ve Ziraat Bankası”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne, 8-10 Mayıs 1984*, Ankara 1986, s. 10-11.

¹³¹⁸ Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2014, s. 48-49.

¹³¹⁹ BOA, ML. CRD. d. 1105, Edirne’de merkez sancağı ve kazaları hâricinde eyalete bağlı Filibe, Vize ve Tekfurdağı ile bağlı kazaları ayrıca Gelibolu, Malkara, Keşan, Megri, İpsala, İnöz, Şarköy, İncik, Evreşe kazaları ve bu kazalara bağlı bazı karyelere ziraat müdürü tayin edilmişti.

	Salih Ağa		
Cisr-i Ergene Kazası	Hüseyin Ağa	Danışmend Karyesi	... Mehmed
Havza Kazası	İsmail Ağa	Karapınar Karyesi	Hamza Efendi
Dimetoka Kazası	İsmail Ağa	Nalbandlar Karyesi	Ali Ağa
Çirmen Kazası	İsmail Ağa	Velikiliseli Karyesi	Hacı Ahmed Ağa
Bâbâ-yı Atik Kazası	Hacı Halil Ağa	Anbarlı Karyesi	Yivan Zemi
Hayrabolu Kazası	Sarraczâde Mehmed Efendi	Üsküdar Karyesi	...
Cisr-i Mustafa Paşa Kazası	İbrahim Ağa	Kavaklı karyesi	Yivan
Kızılağaç ve Hatunili Kazaları	... Hüseyin	Çorlu Karyesi	Panaki

1864 yılında Tuna Vilayeti kurulmuş ve valiliğine ünlü devlet adamı Midhat Paşa getirilmişti. Paşanın Tuna Vilayetinde yaptığı icraatların başarılı neticeler vermesi üzerine bunların benzerleri diğer vilayetlerde de uygulanmaya konulmuştu. Paşa “Tuna” isminde Bulgarca ve Türkçe dillerinde olmak üzere vilayet gazetesi çıkartmıştı. Gazetenin muadili “Edirne” ismiyle Edirne Vilayetinde de neşredilmeye başlanmış; yine Tuna Vilayetinde kimsesiz çocuklara zanaat öğretmek amacıyla kurulmuş olan ıslahhanenin benzeri Edirne’de de kurulmuştu. Midhat Paşa tarım konusunu da el atmış; vilayette çiftçilere ihtiyaçları halinde uygun koşullarda kredi verilmek üzere “Memleket Sandıkları” kurmuş ve bundan da kısa sürede müspet neticeler alınmıştı. Edirne Eyaleti’nde de¹³²⁰ ziraatın teksiri, eyaletin daha mamur olması vb. amaçlarla çift başına ektirilen bir dönüm mahallin hâsılatı esmanının konulacağı “Memleket Sandıkları” kurulmuştu. Sandıklara konulacak paradan “mutedil faiz” ile ahaliye borç verilmesi işlerine nezaret etmek üzere eyalet, liva ve kazalar merkezinde

¹³²⁰ Edirne Eyaleti olarak zikredilmektedir; çünkü Edirne’de henüz vilayet sistemine geçilmemişti.

birer imar meclisi açılmasına karar verilmiş ancak meclis yalnızca Edirne’de açılmış, reis ve azaları seçilerek tayin olunmuştur.

Tablo 36. Edirne İmar Meclisi’nin Reis ve Azaları:¹³²¹

Şerif Beyefendi (Reis)	
Hurşid Efendi (Aza)	Kara Mihal Oğlu Yorgi (Aza)
Derviş Bey (Aza)	Tevfik Bey (Aza)
Hacı Emin Bey (Aza)	Reşid Bey (Aza)
Mehmed Bey (Aza)	Rasim Bey (Aza)
Ahmed Bey (Aza)	Hasan Bey (Aza)
Cezzar Bey Damadı Mehmed Bey (Aza)	... Oğlu Yorgi (Aza)

Menafi Sandıkları birtakım aksaklıklarla birlikte 1888 yılına kadar varlığını sürdürmüştü. Fakat çiftçiye kredi verilmesinde yaşanan problemler neticesinde yeni bir düzenlemeye gidilmiş ve 1888 senesinde yayınlanan bir nizamname ile Ziraat Bankası teşkil edilmişti. Bankanın sermayesi Menafi Sandıklarının aktifindeki para ve alacaklar, aşarın onda bir oranında alınacak “hisse-i îâne” ve de bankanın açıldıktan sonra vereceği kredilerden alınacak faizlerdi. Banka yalnızca çiftçiye zirai işlerde kullanması için kredi verecekti. Taşrada açılacak şubelerin yönetim kurullarında şube müdürü, ziraat müfettişi ile ticaret ve ziraat odaları ve daire-i belediye üyeleri arasından seçilecek iki kişi olacaktı.¹³²² Banka kuruluşunu takip eden yıllarda yalnızca Anadolu’da 400 şubesiyle 8.000’den fazla çiftçiye %6 faizle kredi vermişti. Öte yandan bankanın kârının üçte ikisiyle ziraat mekteplerini, model çiftlikleri ve tarlaları, çiftçiye dağıtılacak olan iyi cins tohumlarla alakalı programları, yeni alet ve makinelerle ilgili tecrübeleri finanse

¹³²¹ BOA, İ. MVL. 532/23894, 17 Muharrem 1282 (12 Haziran 1865).

¹³²² Tevfik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul 1998, s. 152-153.

ediyordu.¹³²³ Ulaşımları, eğitim ücretleri ve harçlıkları da dâhil olmak üzere Türk öğrencilerin Avrupa'daki tarım okullarındaki masraflarını üstlenmişti. 1889-1908 arası banka kârlarından tarım reformlarına düşen yasal pay 41.000 liraydı.¹³²⁴

Bankanın Edirne'de bir şubesi tesis edilmiş ve reisliğine Ali Bey getirilmişti.¹³²⁵ Devam eden yıllarda şubenin nicelik olarak değilse de nitelikli personel sayısında bir gelişme olduğu gözlenmektedir. Yalnızca aza olarak belirtilen kişi sayısı üçe düşerken birer memur muavini, başkâtip, ikinci kâtip ve mukayyid şubede görevli listesinde bulunmaktadır.¹³²⁶ Şubenin bu gelişimine paralel olarak yeni bir bina ihtiyacı hâsıl olmuş ve daire-i hükümet civarında müstakil bir bina yapımı için yetki istenmişti. Üstelik binanın yapımın için sarf edilecek tahmini miktar olan 31.292 kuruş 20 parayı banka şubesinin karşılayacak sermayesi olduğu bildirilmişti.¹³²⁷

Edirne'nin vilayet olmasıyla birlikte şehirde birtakım idari düzenlemeler yapılmış; yeni memurlar tayin edilerek maaşları belirlenmişti. Bu idari düzenlemeye göre vilayet merkezinde 5.000 kuruş maaşla bir ziraat müdürü ve 1.500 kuruş maaşla ziraat maiyet memurları bulunuyordu.¹³²⁸ Avrupa'da meydana gelen büyük buhran ve Osmanlı Devleti'nin hüsn-i muhafazasının temini için cem'ine mecbur olduğu belirtilen redif askerlerinden ötürü hazineye oldukça büyük masraflar açıldığından, bazı memurlukların ilgası bazılarının ise ödenen maaşlarında indirimle gidilmesi kararlaştırılmıştı. Bu karar Edirne Vilayetinde de uygulanmış fakat ziraat müdürü, maiyet memurları ile nâfia memurlarının maaşlarında herhangi bir kesinti yapılmamıştı.¹³²⁹

¹³²³ Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış: Islahatlar Devri 1812-1914", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. 2 1600-1914, Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, İstanbul 2006, s. 989.

¹³²⁴ Donal Quataert, "Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye'sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 29, Yıl 2011, (Çev. Salih Kış), s. 475.

¹³²⁵ Banka birer reis, muhasebe kâtibi ve memur ile sekiz azadan oluşuyordu. EVS. Def'a 16, Sene H. 1307 (M. 1890), s. 56.

¹³²⁶ EVS. Def'a 24, Sene-i Maliye 1314 (M. 1898), s. 60.

¹³²⁷ BOA, İ. TNF. 9/31, 27 Eylül Sene 1316 (10 Ekim 1900).

¹³²⁸ BOA, İ. MMS. 31/1292, 11 Şevval Sene 1282 (27 Şubat 1866).

¹³²⁹ BOA, İ. MMS. 32/1317, 25 Temmuz Sene 1282 ((6 Ağustos 1866).

Daha evvel kurulduğu belirtilmiş olan Ziraat ve Ticaret Meclisinin esas vazifelerine dair tanzim olunan kararnamenin hükümlerine bakıldığında, Dersaadet'te üyeleri fahri olmak üzere 24 üyeden meydana gelen bir "Ziraat ve Ticaret Cemiyeti" kurulması kararlaştırıldığı gibi bu meclislerin taşrada da ihdas olunması uygun bulunmuştu. Ancak üye sayıları kaza da dört, liva da sekizer ve merkez-i vilayette ise on ikişer üyeden ibaret olacaktı.¹³³⁰ Salnamede mevcut kurumlar arasında ziraat cemiyetinin ismine rastlanmamaktadır. Bunun sebebi muhtemelen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbiydi.

29 Receb Sene 1297 (7 Temmuz 1880) tarihinde ziraat odalarının kurulmasına dair tekrar karar alınmış ve bu husus da 11 maddelik bir nizamname yayınlanmıştı.¹³³¹ Nizamnamenin birinci maddesine göre Dersaadet, vilayet, liva ve kaza merkezlerinde birer ziraat odası teşkil olunacaktı. Azalıklar umumen fahri olup sayıları Dersaadet'te yirmi dört, vilayet merkezlerinde on iki, sancaklarda sekiz ve kazalarda da dört kişiden ibaret olacaktı (madde 2). Azalar 25 yaşından büyük, ziraat ve ashâb-ı iktidardan dört yıllığına seçilip tayin olunacaklar ve bunların yarısı iki sene de bir tebdil kılınacaktı (madde 3). Azalar mahalli idare meclislerince oy birliği ile ya da çokluğuyla seçilecek fakat bunların memuriyetleri Dersaadet tarafından tasdik olunacaktı (madde 4). Ziraat odaları azaları en az her ayın on birinde ve on beşinde iki defa içtima edeceklerdi. Fakat lüzumlu görüldüğü takdirde başka günlerde de toplanabileceklerdi (madde 8). Dokuzuncu madde de odaların görevleri açıklanıyordu. Buna göre odalar her nevi hububat, nebatat, meyve ve orman ağaçlarının ve her çeşit hayvanın ıslah ve terakkisi esbabının araştırılması ve ziraata ait mesâil-i nâfia ve muzırranın görüşülerek verilecek kararları Ziraat ve Ticaret Nezaretine mazbatayla bildirecekti. Nizamnamede kuruluş biçimi ve vazifeleri bu şekilde açıklanmış olan Ziraat Odalarının ülkedeki mevcut nitelikli insan kaynağı ile kendisine verilmiş olan bu görevleri yapabileceği biraz şüphelidir. Ancak nizamnamenin kabulünden kısa bir süre sonra Edirne'de bir Ziraat Odası teşkil

¹³³⁰ "11 Rebiülevvel Sene (12)93 Tarihli (M. 6 Nisan 1876) Ziraat ve Ticaret Cemiyetlerinin Teşkiline Dair Tezkire-i Sami" Düstur, 1. Tertib, C. 3, s. 570-571.

¹³³¹ "Ziraat Odaları Hakkında Nizamnâmedir", Düstur 1. Zeyl, İstanbul 1298, s. 85-87.

edilmişti.¹³³² Nizamnameye uygun olarak 12 üyeden oluşan Ziraat Odasının reisi Hacı Ahmed Bey'dir. Diğer azalar arasında Kapucubaşı Refik Bey, Abacıbaşı Aleko Ağa, Nazır Emin Ağa dikkat çekmektedir. Odanın kuruluşunda mahalli ileri gelenlerden faydalanılmak durumunda kalınmıştı. Azaların etnik kökenlerine bakıldığında ise yarısı Müslim yarısı gayrimüslim şeklinde belirlenerek bir denge gözetilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

1889 senesinde vilayet, liva ve kaza merkezlerinde bulunan ziraat, ticaret ve sınıât odalarının birleştirilmesi, oda bulunmayan yerlerde ise Ticaret ve Ziraat ve Sınıât Odalarının kurulması kararlaştırılmıştı.¹³³³ Karar Edirne'de hemen uygulanmış ve Kâtibyan Mıgırdic Efendinin reisi olduğu toplam 13 üyeden oluşan bir Ticaret ve Ziraat ve Sınıât Odası kurulmuştu.¹³³⁴ İleriki yıllarda oda da reisin yanında bir de reis-i sânilik ihdas olunmuş, burada da gayrimüslim toplumu memnun etmek amacıyla Müslim gayrimüslim dengesi gözetilmiş; reislik ve reis-i sânilik iki kesim arasında paylaşılmıştı.¹³³⁵ Fakat iki yıl sonra reis-i sânilik kaldırıldığı aza sayısının da reis ile birlikte 8'e düşürüldüğü görülmektedir. Bununla birlikte bir de kâtip görevlendirilmişti. Aza profilinde denge gayrimüslimler lehine değişmiş, üyelere yalnızca reis ve bir aza Müslüman iken diğer üyeler gayrimüslimlerden seçilmişti.¹³³⁶

Edirne Vilayeti'nde bu kurumsal düzenlemeler yapılırken yukarıda bahsettiğimiz Ziraat Bankası şubesi kurulmadan hatta imparatorlukta Ziraat Bankası kurulmadan çok daha evvel şehirde bir Osmanlı Ziraat Bankası kurulması teşebbüsü olmuştu.

4.1.2. Edirne Vilayeti'nde Zirâi Eğitim

Tarımın geliştirilmesi, modern metotlarla yapılması ve üretimin artırılması amacıyla tesis olunan bu kurumlar tek başına yeterli olamazdı. Reformların

¹³³² EVS. Def'a 9, Sene H. 1300 (M. 1883), s. 46.

¹³³³ Biray Çakmak, *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-Ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 168.

¹³³⁴ EVS. Def'a 16, Sene H. 1307 (M. 1890), s. 55.

¹³³⁵ EVS. Def'a 22, Sene-i Maliye 1312 (M. 1896), s. 59.

¹³³⁶ EVS. Def'a 24, Sene-i Maliye 1314 (M. 1898), s. 59.

başarılı olabilmesi için bu müesseselerde görev alacak, çiftçiye bu metotların önemini, nasıl uygulanacağını taşrada anlatacak nitelikli personele ihtiyaç vardı. Nitelikli bu personel ise ancak eğitim yoluyla temin edilebilirdi. Bu sebepten tarım konusunun ikinci yönü ise eğitim kurumlarının tesisidir.

Bu amaçla ilk adım 1847'de İstanbul'da bir Ziraat Mektebi'nin kurulmasıyla atılmıştır. Bu tarihte İstanbul yakınında kurulması düşünülen basma fabrikasında işlenecek pamuğun yetiştirilmesi ve ıslahı tasavvur olunmuştu. Bunun gerçekleşmesi için de pamuk ziraatının öğretileceği bir mektebin kurulması düşüncesi ortaya çıkmıştı. Mektep Yeşilköy yakınında Ayamama Çiftliği'nde 1847 yılında açılmıştı.¹³³⁷ Mektepte tarım, hayvancılık, bağcılık, yol ve köprü yapımı, bitki ve hayvan hastalıkları gibi çok geniş bir alanı ihtiva edecek şekilde eğitim verilecekti. Mektep yalnızca teorik eğitimin yapıldığı bir kurum olarak değil aynı zamanda pratik eğitiminde verileceği bir müessese olarak da düşünülmüştü. Bu amaçla mektebe oldukça geniş bir arazi tahsis edilmiş ve uygulama çiftlikleri kurulmuştu. Mektebin muallim kadrosunda Fransız ve Amerikalı uzmanlar da bulunmaktaydı. Bazı dersleri ise tıbbiye hocaları okutmaktaydı. Mektebe tıbbiyeden yarısı Müslim yarısı gayrimüslim 20 öğrenci ile dışarıdan aynı şekilde Müslim ve gayrimüslim 30 olmak üzere 50 talebe alınmıştı. İlm-i hesab, coğrafya, usûl-i hendese, hikmet, yol ve köprücülük, fen-i baytari, teşrih-i hayvanat, ilm-i nebatat, ilm-i ziraat, ipek böcekçiliği, terkip-i arazi, şeker terkip ve istihsali, merinos koyunu yetiştirilmesi mektepte okutulacak derslerden bazılarıydı.¹³³⁸ Her ne kadar ziraat mektebi ismini taşısa da mektepte okutulan derslere bakıldığında tarım ve hayvancılığın birlikte düşünüldüğü görülmektedir. Fakat mektebin ömrü uzun olmamıştı. Taşradan gelecek öğrencilere ve onların aracılığı ile de taşrada çiftçilere modern tarımı öğretmek amacıyla kurulan mektebe çoğunlukla İstanbul'dan talebe gelmiş ve bunlarda taşraya gitmeye isteksiz olmuşlardı. Mektebe ilgide zamanla azalmış, başta kitaplar olmak üzere gerekli araçların yetersizliği gibi nedenlerle mektebin 1851'de kapatılması kararlaştırılmıştı. Ancak yirmi sene sonra

¹³³⁷ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, s. 564.

¹³³⁸ Rifat Önsoy, "Tanzimat'ta Üretimi Çağdaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, Der. Hidayet Yavuz Nuhoğlu, İstanbul 2001, s. 482.

1871'de yeniden açılmasına karar verilmişti. Ziraat Nezareti'ne bağlı olarak kurulan mektepte ilk kurulduğu sırada olduğu biçimde yine talebeye modern tarım yöntemlerinin teorik ve pratik olarak öğretilmesi amaçlanmıştır.¹³³⁹

Yine 1870'lerde Fransa'da tarım üzerine eğitim görmüş bir Osmanlı Ermenisi, tarımı özendirecek Osmanlı devlet programının direktörlüğüne atanmıştı. Onun nezaretinde Osmanlı memurları yeni tarım metotlarını öğrenmek amacıyla Avrupa'daki tarım mekteplerine gönderilmişlerdi. 1892'de tarım geliştirilmesi için tasarlanan programdan sorumlu olmak üzere Ziraat Heyet-i Fenniyesi kurulmuştu. Bu kurul birkaç ay sonra Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti'nin emrine verilmişti.¹³⁴⁰

1890'lı yıllarda Ziraat Ameliyat Mekteplerinden mezun olanlarından bazılarının çiftçilere etkili üretim metotlarını göstermek, ahaliyi tarım konusunda aydınlatmak, kışları idadiye ve rüşdiye mekteplerinde ziraat dersleri okutmak üzere ziraat muallimi olarak tayini kararlaştırılmıştı.¹³⁴¹

İstanbul dışında ziraat mekteplerinin açılması II. Abdülhamid Döneminde olmuştu. Burada şunu da ifade etmek gerekiyor ki Edirne'de ziraat mektebi açılması fikri daha önce gündeme gelmişti. İmparatorlukta vilayet sistemine geçilmesiyle birlikte Edirne Vilayeti'nde toplanan vilayet umum meclisi toplantısında vilayete bağlı livalardan havale olan dilekçeler içerisinde bu konu da görüş bildirilmişti. Dilekçede ziraatın gelişmesi için Avrupa'dan bir iki muallim, gerekli kitaplar ve aletler getirilerek bir Ziraat Mektebi teşkili istida olunmuştu. Mektep içinde Çaşnigir Çiftliği'nden bir mahallin verilmesi düşünülmüştü. Mecliste cereyan eden müzakerede mektep kurulması ve mektebe bir çiftlik tahsisi çok uygun görülmüş, memlekete ve vilayete faydasının olacağından şüphe olmayacağı ifade edilmişti. Ancak bu düşüncenin hayata geçirilmesinin bir hayli akçe sarfına bağlı olduğu, bu masrafa ne suretle karşılık bulunabileceği, nasıl idare edileceğine dair bir açıklık olmaması gibi soruların

¹³³⁹ Önsoy, *Tanzimat'ta Üretimi Çağdaşlaştırma Çabaları...*, s. 483.; Güran, *Tanzimat Döneminde Tarım Politikası*, s. 777.

¹³⁴⁰ Donald Quataert, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1985, s. 1561.

¹³⁴¹ Çakmak, a.g.t., s. 165.

cevaplarının daha açık bir şekilde bildirilmesi gerekçesiyle vilayetin talebi kabul edilmemiş ve geri iade edilmişti.¹³⁴²

Ziraat mekteplerinden mezun olanlar az evvel de belirttiğimiz gibi taşrada ziraat muallimi olarak görevlendirilecekti. Taşrada görev yapacak ziraat müfettiş ve muallimleri hakkında bir nizamname yayınlanmıştı. Nizamnameye göre ziraat muallimleri üç sınıftır. Üçüncü sınıf ziraat muallimlerine 500 kuruş maaş ve rütbe-i hamise, iki sınıf muallimlere 800 kuruş maaş ve rütbe-i rabia, birinci sınıf olanlara ise 1.500 kuruş maaş ve rütbe-i salise verilecekti. Ziraat müfettişliği ve muallimliğine kabul olunmak için Ziraat Ameliyat Mekteplerinden veya Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisinden icazetnâmeye sahip olmak ve Osmanlı Devleti tebaası olmak gerekiyordu. Ziraat muallimlerinin aslî vazifeleri, vazifeli bulundukları kaza ve livada hububat tohumlarını yenilemek, yeni zirâi aletleri getirmek, her tür ticari tecrübeleri icra etmek, çeşitli hayvan ırklarını ıslah etmek, kış mevsiminde rüşdiye ve idâdi mekteplerinde ziraatla ilgili dersler vermek ve ahaliden arzu edenlerin arazisinde birer numune tarlası kurmaktır. Ziraat müfettişleri ise ziraat mektepleri ve numune çiftlik ve tarlalarının idare ve hesaplarını, ziraat muallimlerinin vazifelerini ifa edip etmediklerini teftiş edecekti.¹³⁴³ Karar Edirne’de uygulanmış ve 1901/1902 yılında bir ziraat müfettişi tayin olunmuştu.¹³⁴⁴

93 Harbi esnasında Edirne ahalisinden ve sair yerlerden gelen kimsesiz kalan muhacir çocukların eğitim görmeleri için açılmış olan Hamidiye Mektebi, Vali Kadri Paşa zamanında Ziraat ve Sanayi olmak üzere iki şubeye ayrılmıştı. Pratik tarım eğitiminin yapılması için bir numune çiftliği tahsis olunmuştu. Çiftlik için gerekli alet edevat padişah tarafından gönderilmişti. Çiftlikte çeşitli zahire yetiştirilirken o dönemde tarım ve hayvancılık birlikte düşünüldüğünden çiftlikte 500’den fazla küçükbaş, bir hayli at, manda ve inek ile sair hayvanlar

¹³⁴² BOA, İ. MVL. 577/25885, 22 Mayıs Sene 1283 (3 Haziran 1867).

¹³⁴³ 8 Nisan Sene 1316/21 Zilhicce Sene 1317 (21/22 Nisan 1900) tarihli “Taşra Ziraat Müfettiş ve Muallimleri Hakkında Nizamnâme”, Düstur, Tertib 1, Cilt 7, Ankara 1941, s. 398-399.

¹³⁴⁴ Edirne Vilayet Salnamesinde Ziraat Dairesi üyeleri içerisinde müfettiş olarak Telekeyan Nezret Efendinin ismi görülmektedir. EVS. Def’a 28, Sene-i Maliye 1319 (M. 1903), s. 669.

bulunmaktaydı.¹³⁴⁵ Mektebin masraflarına karşılık olarak vilayet dairelerinden mahsus yıllık 1.200 lira tahsil olsa da belediye varidatının hayvan zebhiye, kantar, kile rüsumunun yarısının hazinece alınması nedeniyle belediyenin bu tahsisatı karşılaması mümkün olmuyor bu durumda mektebin idaresinin temininde sorunlar yaşanmasına sebep oluyordu.¹³⁴⁶

Aralarında Edirne'nin de bulunduğu vilayetlerin merkezlerinde açılmış olan mekteb-i idadi-i mülkiyeye devam eden talebeye fen bilimleri haricinde ziraat, ticaret ve sanayi ilimlerinin de öğretilmesi zımında mekteplerde ziraat şubesi açılması kararlaştırılmıştı.¹³⁴⁷ Mektepte okutulmak üzere Edirne Maarif Müdürü Ziver Bey'e 150 nüsha ziraat kitabı verilmişti.¹³⁴⁸ Vilayetin 1319 tarihli salnamesinde vilayetteki mevcut mektepler içerisinde "Mekteb-i İdâdi-i Mülkî Ziraat Şubesi" ismiyle bu mektepte zikredilmiştir. Bu kayıta göre ziraat şubesinin eğitim kadrosu beş muallimden oluşmaktaydı. Mektepte talebeye mevâlid-i selâse¹³⁴⁹, usûl-i defteri-i zirâ'i, coğrafya-yı zirâ'i, ameliye-i zirâ'iyye, ameliyât-ı zirâ'iyye dersleri okutulmaktaydı.¹³⁵⁰ Ameliyat-ı zirâ'ie dersinin gösterilmesi için mektep bahçesinden bir kısmı ayrılmıştı. Ancak mektebe ayrılan tahsisat o kadar azdı ki bu mahallin etrafının tahta parmaklıkla çevrilmesi için vilayet maarif müdürü Maarif Nezaretinden para istemek zorunda kalıyordu.¹³⁵¹

İdâdilerde ziraat şubesi açılmasından başka Edirne, Trabzon, Hüdavendigâr, Ankara, Sivas, Konya, Suriye, Manastır, Kosova vilayetleri dâhilindeki rüşdiye mekteplerinde ziraat dersi gösterilmesi uygun görülmüştü.¹³⁵²

¹³⁴⁵ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 223-224.

¹³⁴⁶ BOA, BEO. 753/56413, 7 Mart Sene 1312 (19 Mart 1896).

¹³⁴⁷ BOA, MF. MKT. 536/49, 7 Teşrinisâni Sene 1316 (20 Kasım 1900).

¹³⁴⁸ BOA, MF. MKT. 623/34, 23 Mart Sene 1318 (5 Nisan 1902).

¹³⁴⁹ Mevâlid-i selâse, maden, bitki ve hayvan olmak üzere tabiatın üç âleminden bahseden tabiat ilimidir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, s. 634.

¹³⁵⁰ EVS. Def'a 28, Sene-i Maliye 1319 (M. 1903), s. 673.

¹³⁵¹ Etrafının tahta parmaklıkla çevrilmesi için gereken meblağın 600 kuruş olduğunu hâlbuki mektebin bu tarz işler için ayrılan tahsisatının yalnızca 40 kuruştan ibaret olduğunu bunun ise ancak kazma, çapa, kürek gibi lüzumlu aletlerin alınmasına yettiğini söylüyordu. BOA, MF. MKT. 706/15, 18 Şubat Sene 1318 (3 Mart 1903).

¹³⁵² BOA, MF. MKT. 623/34, 4 Nisan Sene 1318 (17 Nisan 1902), lef 3.

Ceride Gazetesinin 12 Ekim 1890 (30 Eylül Sene 1306) tarihli nüshasındaki “Harir Dârü’t-ta’lîmî” başlıklı bir yazıda, iki yıl önce Bursa’da ipek üretimi vs. konularda eğitim vermek için açılmış olan Harir Dârü’t-ta’lîmî’nin imtihanlarından ve mükâfat törenlerinden bahsediliyordu. Gazeteye göre 20-25 sene evveline kadar Edirne ve çevresinde külliyyetli ipek üretilmekte olduğu hatta Güney Fransa ve İtalya’da bulunan ipek fabrikalarının sahipleri tarafından Edirne’ye özel adamlar gönderilerek yerli kozaları yüksek fiyatlarla satın almaktaydılar. Fakat daha sonra böceklerle ârız olan hastalık sebebiyle mahsulât azalmış ve ticarete günden güne gerilemişti. Gerçi son zamanlarda Milano’dan getirtilen hastaliksız tohumların üretilmesinin semeresinin görüldüğü söylene de Bursa’da açılan bu Harir Dârü’t-ta’lîmî’nden bir tane de Edirne’ye açılması halinde ipek ticaretinin eski günlerine tekrar dönebileceği ifade edilmişti.¹³⁵³

4.1.3. Edirne’de Bir Ziraat Bankası Kurma Teşebbüsü

Tanzimat Döneminde yaşanan önemli gelişmelerden biriside finans alanında yapılanıdır. Modern bankacılığın kurulup gelişmesi yönünde birtakım adımlar atılmıştır. İmparatorlukta ilk banka kurma girişimi İngilizler tarafından dile getirilmiş, İngiltere’nin Bursa Konsolosu aracılığı ile Mustafa Reşit Paşa’ya Reed Irving and Company adıyla bir banka kurmayı teklif etmişlerdi. 1840 yılında da General Bank of Constantinople adıyla başka bir teklif getirilmiş ancak kabul görmemişti.¹³⁵⁴ Nitekim 1847 yılında ilk banka İstanbul’da “Bank-ı Dersaadet” (Bank de Constantinople) adıyla Th. Baltazzi tarafından hükümetin izniyle kurulmuştu. Ancak kısa bir süre sonra 1853’te faaliyetlerine son vermesi üzerine yeni bir banka kurulması gündemi gelmişti. Bu dönemde daha çok İngiliz sermayesi kanalıyla borçlanmaya gidilmesinin etkisiyle bir İngiliz girişimi olan “Bank-ı Osmanî (Ottoman Bank)” 24 Mayıs 1856 tarihinde açılmıştı. Merkezi Londra olan banka bir müddet sonra Mısır dışında şube açma hakkı

¹³⁵³ Ceride, nr. 141, 30 Eylül Sene 1306 (12 Ekim 1890), s. 140-141.

¹³⁵⁴ Kaya Bayraktar, “Osmanlı Bankasının Kuruluşu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S. 2, C. 3, 2002, s. 76.

elde etmişti. Sermayesi 500.000 sterlin olan bankanın adı 1863'te "Bank-ı Osmanî-i Şahane"ye çevrilmişti.¹³⁵⁵

Bu devrede bu banka dışında daha birçok bankalar kurulmuş, bunlardan kimisi kısa süren faaliyetlerinden sonra tavsiye olurken kimileri tutunmayı başarabilmişlerdi. Credit Lyonnais, Deutsche Bank, Dresdener Bank, Deutsche Orient Bank, Winer Bank-Verein gibi büyük müesseseler imparatorlukta şubeler açmıştı.¹³⁵⁶

İşte imparatorlukta bankacılık sektöründe bu gelişmeler yaşanırken Edirne Vilayeti'nde de bir banka kurulması teşebbüsünü görmekteyiz. Banka Edirne Vilayeti ve Kaza-i Erbaa Sancağına münhasır bulunmak üzere 1.000.000 İngiliz lirası sermayesiyle ile kuruluyordu. Bu maksatla hükümet-i seniyyeye müracaat etmiş olan Mösyö Şarl Hanson ve Mösyö Edward ? ile devlet adına Ticaret ve Ziraat Nazırı Kadri Paşa arasında bir mukavele imzalanmıştı.¹³⁵⁷ Bankanın kurulmasından amaç, çiftçiler ve emlak sahiplerine arazi gibi akarları, mahsulâtı vesair menkul malları üzerine faizi %10'u aşmamak şartıyla borç para vermek, kendi hesabına olmayarak bankanın münasip bir komisyon ile çiftçilerden arzu edenler için harman makinesiyle zirai alet-edevat ve hayvanat satın almak, olarak belirtiliyordu. Bankanın unvanı "Osmanlı Ziraat Bankası" olacak ve imtiyaz müddeti ferman-ı âli tarihinden itibaren 50 seneden ibaret olacaktı. Mukavelenin on dördüncü maddesine göre bankanın merkez-i idaresi Edirne veya Dersaadet olacak, daire-i imtiyazı dâhilinde Londra ve Paris'te şubeleri de bulunabilecekti. 93 Harbi nedeniyle Osmanlı topraklarına çok sayıda muhacir gelmiş ve bunların bir kısmı da Edirne Vilayeti'nde iskân edilmişti. Bankanın kurulması bu muhacirlerin iskânlarını kolaylaştıracağı gibi geçimlerini temin etmek için ziraatla meşgul olmaları sağlayacaktı. Öte yandan bunun için gerekli alet ve edevatın alınmasında da faydalı olacağı düşünülmüştü.¹³⁵⁸ Banka sermayesinin üççeyreğinden fazla faizle para vermeye mecbur olmayacak ancak kendisi isterse verebilirdi. Çiftçilerin göstereceği arazi üzerine verilecek

¹³⁵⁵ Çadırcı, *Tanzimat Devri Anadolu Kentleri...*, s. 337-338.

¹³⁵⁶ Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1994, s. 160.

¹³⁵⁷ BOA, A. DVN. MKL. 19/19, 19 Cemaziyelevvel Sene 1297 (29 Nisan 1880).

¹³⁵⁸ BOA, İ. MMS. 66/3107, 11 Cemaziyelevvel Sene 1297 (21 Nisan 1880), lef 3.

akçenin miktarı borç alanla banka arasında kararlaştırılacaktı. Bankanın imtiyaz fermanı teslim olduğu tarihten itibaren 4 ay zarfında teşekkül edecek ve Devlet-i Aliyye kanunlarına tâbi olacaktı. Ayrıca bankanın teşkili bildirilip ispat olduğu tarihten itibaren 2 ay zarfında imzalanan mukavelenamede münderiç esaslara uygun olarak iktiza eden şartname tanzim edilerek hükümete sunulduktan sonra incelenip tasdik edilecekti. 4 ay içerisinde banka teşekkül edemediği durumda imzalanan mukavelenin hiçbir hükmü kalmayacaktı. Mukavelenamenin hükmü şartnamenin tanzim ve kabulüne bağlanmıştı. Edirne Vilayeti ile Kaza-i Erbaa Sancağına münhasır olmak üzere, 1 milyon İngiliz lirası sermayeli olarak, 50 yıl müddet-i imtiyaz ile kurulmasına mezuniyet verilmişti.¹³⁵⁹

Edirne ve Kaza-i Erbaa'ya mahsus olmak üzere Mösyö Şarl Hanson ve Mösyö Edward taht-ı imtiyazında teşkiline mezun oldukları Osmanlı Ziraat Bankası'nın, sözü edilen kimseler tarafından şartname layihası Ticaret Nezareti'nin tezkeresiyle beraber Şurâ-yı Devlet'e havale olunmuştu. Tanzimat Dairesi'nde konu görüşülmüş ve bankanın kurulması için muayyen olan müddetin henüz 2 ay kadarının geçtiği fakat sona ermesine daha zaman olsa da mukavele ahkâmınca bankanın kurucularının ilk vazifelerinin 1.000.000 lira sermaye ile bankanın teşekkül edeceğini suret-i resmiye de ispat eylemek iken onu icra etmeden nizamname-i dâhili ile karışık bir şartname vermeleri muvafık usûl görülmemişti. İmtiyaz sahipleri ise şartname tanzim olunmadıkça bankanın teşkilinin kabil olamayacağını yazılı ve sözlü olarak beyan etmişlerdi. Sadarettin bu durumda ferman ve mukavelename ahkâmına nazaran şartnamenin kabul ve tetkikine girişilip girişilmemesi hususunda yapılması gerekenin bildirilmesi istenmişti. Şartnamenin bankanın teşkilinden sonra yapılması gerektiğinden şimdiden tanzimi teklifine salahiyet olmadığı şeklinde cevap verilmişti.¹³⁶⁰

Bankanın kurulması için mukavele imzalanarak 50 yıllık bir imtiyaz tanınıp karşılıklı imzalar atılmasına karşın Şura-yı Devlet'te bu şekilde bir kararın

¹³⁵⁹ BOA, İ. MMS. 66/3107, 14 Cemaziyelevvel Sene 1297 (24 Nisan 1880), lef 4.

¹³⁶⁰ BOA, ŞD. 2436/5, 7 Teşrinievvel Sene 1297 (19 Ekim 1880).

alınması ve de daha sonra bankanın varlığına dair her hangi bir kayıta rastlanmamış olunmasından ötürü bankanın kurulamadığı ve yalnızca bir teşebbüsten ibaret kaldığını düşündürmektedir.

4.1.4. Edirne Ziraat Komisyonu

Vilayet Umum Meclisinde müzakere edilen hususlardan birisi de vilayette ziraatın gelişmesi için neler yapılabileceği ile alakalı idi. Bu konuda bir “Ziraat Komisyonu” kurulması kararı alınmıştı. Bu karara göre gerek merkez-i liva gerek merkez-i kaza olan şehir ve kasabalarda yerli muteberandan, çiftlik ashabından, erbab-ı ziraattan maaşsız bir reis ile Müslim ve gayrimüslim olmak üzere yine maaşsız 4 azadan mürekkeb olacaktı. Komisyonun reis ve azası Meclis-i İdare-i Mahalliye'nin seçimi ve liva mutasarrıfının onayı ile tayin edilecekti.

Komisyon haftada bir veyahut iki gün hükümet dairesinde toplanarak ziraatla ilgili erbab-ı ziraatın muhtaç oldukları teshilâta dair fikirleri olan mutasarrıf ve kaymakam tarafından havale olunan maddeleri tezekkür edip müzakerat kararlarını kazalar da kaymakam ve merkez-i liva da mutasarrıflara mazbatayla beyan ve inha edeceklerdi.

Komisyonun mazbataları kaymakamlar tarafından mahalli idari meclisinde müzakereye konulup mündericatındaki maddeler hakkında hâsıl olacak mütalaaların ilavesiyle beraber keyfiyet mazbata ile mutasarrıflığa gönderilecek ve mutasarrıflar da Meclis-i İdare-i Liva da müzakere edilerek mevki-i icraya getirilmesi uygun olunacak maddelerden daire-i mezuniyetleri dâhilinde olanların gereğinin yapılması için mutasarrıflıktan mahalline yetki vermek ve yetkileri hâricinde olanları icabına göre mazbata veya tahriratları vilayete göndererek alınacak cevaplara göre icabına bakacaktı.

Bölgesinde yetiştirilmesinin faydalı olacağı bazı çeşit hububat ve ağaçların artırılması esbabının husule getirilmesi ve ziraatın ilerletilmesine mani durumlar var ise bunların ortadan kaldırılması ile ilgili düşüncelerini hükümet-i mahalliyeye bildirecekti.

Ziraatın kolaylaştırılması için Avrupa'da yapılan makinelerden ülkede üretilmesi mümkün olanların getirilip üretilmesi zımında icap edenlere teşvikât-ı lazıme ifa edecekti.

Bu komisyonlar azasından okuma-yazma bilenler olmadığı takdirde kaleme alınacak mazbataları hükümet-i mahalliye mevcut ketebesinden münasipleri vasıtasıyla tanzim ettirilecek ve sair umur-ı tahririyesi de onlar marifetiyle icra olunacaktı.

Vilayet Umum Meclisinde vilayette bir "Ziraat Komisyonu" kurulmasına dair alınan kararın olduğu tahrirat ve komisyonun vazifesine dair hazırlanan layiha ile birlikte Edirne Valiliği tarafından Şûrâ-yı Devlet'e gönderilmiş ve Nâfia Dairesi'nde görüşülmüş ve nihayetinde uygun görülerek geçici surette kurulmasına onay verilmişti.¹³⁶¹

1287 (M. 1870) tarihinde yayınlanan ilk salnamede vilayette Ziraat Komisyonu'nun üyelerini görmekteyiz. Fakat kuruluş aşamasında bir reis ve dört azadan oluşması tasavvur olunmuş iken aza sayısının sekize çıktığı görülmektedir. Komisyon bir reis (Derviş Bey) ve sekiz azadan müteşekkildi.¹³⁶² Aza profiline bakıldığında üyelerin beşi Müslim, üçü gayrimüslim kimselerdi. Tanzimat'ın eşitlikçi, gayrimüslimlerin mahalli yönetimde görev almaları gibi ilkelere riayet edildiğini görmekteyiz. Üyelerin kullandığı lakaplara bakıldığında üç ismin ağa unvanı kullandığı görülür ki bu da yerel unsurlardan destek alındığına işaret etmektedir. Ziraat eğitiminin henüz ülkede- İstanbul hariç- olmadığı bir devirde bu durum gayet normal olsa gerektir.

4.1.5. Edirne Vilayetinin Zirâi Üretimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık altı asırlık hayatında hem halkın temel geçim kaynağı hem de hazinenin en mühim gelir kaynağı olması hasebiyle tarım ve hayvancılık her zaman ilk sırada yer almıştı. Edirne Vilayetinde 1870'lerde öşür, toplam vergilerin %28'ini oluştururken 1891'de ise yaşanan

¹³⁶¹ BOA, ŞD. 1903/2, 6 Safer Sene 1285, A. MKT. MHM, 411/110

¹³⁶² EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 36. Komisyon üyeleri; Reis Derviş Bey, üyeler Rasim Bey, Hacı Rüstem Ağa, Ahmed Bey, Baki Efendi, Nazif Efendi, Manolaki Efendi, Begos(?) Ağa, Zeronyan (?) Ağa idi.

siyasi ve askeri gelişmelerle birlikte vilayetin sınırları değişmiş ve bu oran %45'ini teşkil eder hale gelmişti.¹³⁶³ Yetiştirilen tarım ürünleri içerisinde ise tahıl en başta geliyordu. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi'nin verilerine göre 1907 yılında Edirne Vilayeti'nde yapılan tarımın %60,2'sini tahıllar oluştururken, baklagiller %0,6'sını sınaî bitkileri ise %10,5'lik bir kısmını oluşturuyordu.¹³⁶⁴

Tablo 37. R. 1323 (M. 1907) yılında Vilayette Merkez ve Bağlı Sancaklardaki Kazalarda Mevcut Ekili Arazinin Büyüklüğü, Nüfusu, Ziraatla Meşgul Olan Hane ve Bunların Ektikleri Arazi Miktarı:¹³⁶⁵

Esâmi-i Sancak	Esâmi-i Kaza	Nüfus-i Umûmi		Hububat Zirâ Olunan
		Erkek	Kadın	Tarlaların Vüsatı
Edirne Sancağı	Cisr-i Mustafa Paşa	17.860	16.675	60.000
	Kırcaali	22.243	22.200	171.680
	Cisr-i Ergene	24.790	23.192	148.000
	Ahtapolu	5.235	4.980	12.130
Kırkkilise Sancağı	Lülebergos	12.328	11.149	235.000
	Vize	20.205	18.813	68.323
	Midye	4.692	4.533	12.000
	Babaeski	10.236	9.416	205.800
	Gümülcine	47.178	45.620	290.500
Gümülcine Sancağı	Sultanyeri	22.735	22.207	49.050
	Ahiçelebi	20.602	20.598	30.000
	İskeçe	23.688	20.559	65.000
	Eğridere	21.245	21.375	62.500

¹³⁶³ Quataert, 19. Yüzyıla Genel Bakış..., s. 964.

¹³⁶⁴ Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, s. 77.

¹³⁶⁵ 1323 Senesi Avrupa-yi Osmânî Ziraat İstatistiki Birinci Sene, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, Dersaadet 1326.

	Daridere	11.960	12.063	19.840
Tekfurdağı Sancağı	İnöz Kazası [Dedeagaç]	4.413	4.015	47.250
	Tekfurdağı	36.004	28.040	224.477
	Malkara	20.219	18.123	358.620
	Çorlu	13.152	14.087	440.759
	Hayrabolu	14.920	13160	340800
Gelibolu Sancağı	Gelibolu	11.959	11.147	100.417
	Keşan	15.497	13.718	78.500
	Şarköy	7.855	7.476	43.500
	Mürefte	11.511	10.880	15.420

Esâmi-i Sancak	Esami-i Kaza	Ziraatla Meşgul Olan Hanelerin Adedi	Ziraatla Meşgul Hanelerin Zirâ Ettikleri Arazinin Vüsatına Göre Adedi			Ortalama Olarak Her Hanenin Hububat Zira Ettikleri Arazi
			10 Dönüm-den Aşağı	10-50 Dönüm Arası	50 Dönüm-den Fazla	Dönüm
Edirne Sancağı	Cisr-i Mustafa Paşa	4.765	1.908	1.649	1.208	12
	Kırcaali	5.000	1.800	3.000	200	34
	Cisr-i Ergene	8.300	600	3.500	4.200	17
Edirne Sancağı Ortalaması %			24	45	31	21

Kırkkilise Sancağı	Ahtapolu	717	312	402	3	17
	Lüleber- gos	3.168	770	1.530	868	75
	Vize	6.200	2.500	3.000	700	13
	Midye	700	450	250	---	17
	Babaesi	2.500	500	800	1.200	82
Kırkkilise Sancağı Ortalaması %			34	45	21	44
Gümülcine Sancağı	Gümülci- ne	13.029	7.000	4.000	2.029	22
	Sultanyeri	6.000	6.000	---	---	8
	Ahiçelebi	8.000	8.000	---	---	4
	İskeçe	4.000	2.018	1.000	983	16
	Eğridere	7.000	6.990	10	---	9
	Darıdere	3.500	3.000	500	---	5
Gümülcine Sancağı Ortalaması %			80	13	7	12
Tekfurdağı Sancağı	İnöz Kazası (Dedea- ğaç)	896	195	576	125	52
	Tekfur- dağı	7.490	1.304	2.928	3.258	20
	Malkara	---	---	---	---	---
	Çorlu	---	---	---	---	---
	Hayrabolu	4.000	---	---	---	58
Tekfurdağı						

Sancağı Ortalaması %			18	39	43	49
Gelibolu Sancağı	Gelibolu	4.417	3.000	1.000	417	22
	Keşan	5.125	---	---	---	15
	Şarköy	3.131	1.541	940	65	14
	Mürefte	2.404	1.822	512	70	7
Gelibolu Sancağı Ortalaması %			64	25	11	15
Edirne Vilayeti Ortalaması %			55	28	17	23

Tabloya bakıldığında vilayet genelinde ekilen toprakların %55'i yani yarıdan fazlası 10 dönümde az olduğu görülmektedir. Bu ise vilayette yapılan tarımının daha küçük ölçekli çiftçilerden oluştuğunu göstermektedir. 50 dönümden fazla olan arazi kategorisine girenlerin toplam içerisindeki oranı ise %20'nin de altındadır.

Tablo 38. 1870 Yılında Edirne'de Yetiştirilen Hububat Ürünleri ve Miktarı:¹³⁶⁶

Hububat Cinsi	Kıyye	Hububat Cinsi	Kil-i İslambul
Kenevir	33.000	Buğday	10.100.000
Keten tohumu	43.000	Arpa	3.900.000
Pamuk Kozası	630.000	Kokoroz	611.000

¹³⁶⁶ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 160. Salnamede görüldüğü üzere hububat cinsi verilen tabloda üzüm, zeytin ya da nohut, mercimek gibi farklı tarım ürünleri de belirtilmiştir.

Keten	138.000	Kapluca	440.000
İpek Kozası	230.000	Yulaf	1.060.000
Duham	400.000	Çavdar	2.511.000
Soğan	1.830.000	Burçak	355.000
	Dizi	Fiğ	39.000
Sarımsak	1.435.000	Susam	49.000
	Kıyye	Pirinç	500.000
Zeytin	32.000	Bakla	72.000
Üzüm	55.000.000	Fasulye	200.000
Patates	55.000	Nohut	71.000
Yerelması	30.000	Mercimek	49.000
		Garah(?)	4.000
		Seyrek	35.000
		Darı	210.000
		Kuşotu	15.000

Tablo 39. 1870 Senesinde Vilayet Genelinde Yetiştirilen Meyve Miktarı:¹³⁶⁷

Mahsulât Cinsi	Kıyye	Mahsulât Cinsi	Kıyye
Anason	155.000	Armut	600.000
	Adet	Fındık	1.000
Kavun-Karpuz	9.300.000	Kestane	2.000
	Kıyye	Pestil Eriği	200.000
Afyon Kozası	190.000	Envâ' Erik	150.000
Kök Boya	1.200	Kayısı	50.000
Ala Cehri	300	Kiraz	200.000

¹³⁶⁷ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 161.

Cehri	3.000	Vişne	150.000
Çörek Otu	1.200	Anberbârez (Amberbaris)	3.000
Kışniş	200		
Kimyon	350		
Eşçar (ağaçlar)	Kil		
Mahsulât			
Badem	39.800		
Ceviz	2.413.000		
	Kıyye		
Ayva	65.000		
Elma	300.000		

Vilayette yetiştirilen tarım ürünlerine bakıldığında üzümün önemi görülmektedir. Üzüm yaş meyve, sirke olarak tüketilmesinin yanında çoğunlukla şarap üretimi içinde yetiştirilirdi ve vilayette de bağcılık oldukça yaygındı. 1878'de Edirne mahkemelerinde görev yapmış olan Bulgar Petır Karapetrov'a göre Edirne'de halkın başlıca geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve koza yetiştiriciliğiydi. Hristiyanların çoğunun bağları vardı ve büyük çapta şarapçılık yapıyorlardı.¹³⁶⁸ Fakat XX. yüzyıl başında Edirne Vilayeti dâhilinde özel önemi haiz olan bağların günden güne azalmakta olmasından ötürü, bunun sebepleriyle bağcılığın terakkisi için ne gibi tedbirlere başvurulması gerektiğine dair merkezden rapor istenmesi üzerine, vilayet müfettişliğince bir rapor hazırlanarak merkeze bildirilmişti. Bağların gerilemesine sebep olarak birkaç seneden beri ârız olan midilyö hastalığının meydana getirdiği zarar, aşarın istifâde tarzı, vergilerin çokluğu, Şarkî Rumeli'ye sevk olunan şarap ve rakının birkaç seneden beri oktruva¹³⁶⁹ ve akıs (?) resmine tabi tutulması ve bunların neticesinde bağcılarının

¹³⁶⁸ Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, s. 62.

¹³⁶⁹ Oktruva; şehir ve kasabalara ticaret amacıyla getirilen eşyadan alınan vergi için kullanılan tabirdir. Bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 2. s. 724.

zarar görerek bağcılıktan sarf-ı nazar eylemeleri gösterilmekteydi. Çözüm ise evvela midilyö hastalığının tedavi usulünün ahaliye tatbiki olarak tarif edilmesi, ikincisi üzüm öşürünün alınmasında Edirne Sancağının Havza Kazası dâhilinde Aslıhan ve Kircasalih köylerinde olduğu gibi, mahsulün bağ sahipleri tarafından satın alınmış yerli ve büyük kantarlar ile tartılarak mikdar-ı hakikisi üzerinden öşür alınmasının usul olarak kabul edilmesidir. Üçüncüsü uzun senelerden beri Kırkkilise’de cari olduğu üzere üzümün olgunlaşmasını müteakip yani üzümün alım-satımı başladığında ve şaraba da o sene zarfında cari olan fiyat gözetilerek değer takdir olunması, dördüncüsü vilayet dâhilinde imal edilen şarapların ecnebi şaraplarıyla rekabet edebilmesi için kavâim-i nakdiyye zamanında “zamm-ı cedit” adıyla geçici olarak konulmuş olup ilgâ-yı kavâimden sonra terki gereken %5’in lağvıyla resm-i mirînin %10’a indirilmesi, son olarak da Şarkî Rumeli’ye sevk olunacak şarapların oktruva ve akıs (?) vergisinden istisna tutulması idi.¹³⁷⁰ Vilayet müfettişi tarafından Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti’ne Edirne’de bağcılıkta görülen gerileme ve buna karşı alınması gereken tedbirlere dair oldukça iyi bir şekilde hazırlanmış raporda meselenin birden fazla boyutu ele alınmış görünmektedir. Raporda üzüm tarımının gelişimine dönük hastalıkla bilimsel olarak mücadele edilmesi; bunun için de uygulamalı biçimde çiftçilerin bilinçlendirilmesi şeklinde bir çözüm önerilmişti. Ancak meselenin diğer bir boyutu yani iktisadi boyutu da ele alınmış ve görülen noksanlar söylenerek çözüm önerileri sunulmuştu.

Devlet bağcılığın korunması için Filoksera¹³⁷¹ hastalığı yanında midilyö ve küllenmeye karşı tedbirler almaya başlamıştı. Midilyö hastalığına karşı kullanılan gözyaşı suyunun/mahlûtunun yapılışını ve kullanım şeklini bağ sahiplerine öğretmek için 11.04.1898 tarihli irade ile Edirne, İzmit ve Çatalca’ya gibi üzüm üretim bölgelerine üç ay müddet ve otuz kuruş yevmiye ile yirmisekiz memur gönderilmişti.¹³⁷²

¹³⁷⁰ BOA, ŞD. 532/11, 14 Teşrinisâni Sene 1318 (27 Kasım 1902).

¹³⁷¹ 17 Nisan Sene 1296 (29 Nisan 1880) tarihli irade ile “Üzüm Bağlarına Ârız Olan Filoksera Hastalığına Dair Nizamnâme” ilan edilerek bu hastalığa karşı alınması gereken tedbirler açıklanmıştır. Düstur, 1. Zeyl, İstanbul 1298, s. 84-85.

¹³⁷² Çakmak, a.g.e., s. 144-175.

Edirne'nin dört bir tarafı 2.315 kıt'a bağçe, 19.476 kıt'a bağ ve bostanlarla çevriliydi.¹³⁷³ Her türlü meyve, sebze, kavun, karpuz yetiştiriliyordu. Öte yandan Meriç Nehrinden faydalanılarak Filibe civarında pirinçte yetiştirilirdi.¹³⁷⁴ Tunca, Meriç ve Arda nehirleri yağmurlar ya da eriyen karların etkisiyle taşıyor ve birçok yerleşim yerini su altında bırakıyordu. Fakat bu taşkınların iyi bir tarafı da oluyor; tıpkı Nil Nehri gibi arkasında tarım için verimli topraklar bırakıyordu. Rus diplomat Vladimir Teplov 1874 yılı Edirne hatıralarında her ilkbaharda Meriç'in su altında bıraktığı Ada Nahiyesi'nin oldukça fazla miktarlarda yetiştirdiği buğdaydan söz ediyordu.

Edirne Vilayeti'nde ziraatı yapılan ürünler içerisinde üzüm ve hububat, miktar bakımından dikkati çekmektedir. Bunda muhtemelen toprağın ve iklimin elverişli olması etkilidir. Ancak nicelik olarak bu ürünler kadar yoğun olmasa da önemli bir diğer üründe ipektir. İpek üretimi için dut bahçeleri bulunmaktaydı. Rus diplomat Teplov, Edirne'de 400 bin okkaya kadar ipek kozası üretildiğinden bahsediyordu. Diplomata göre bunların üçte biri koza şeklinde Fransa'ya ihraç olunuyor, geri kalan kısmı evlerde dolanıp iç piyasaya sunuluyordu. Böcek yetiştirmek için Japon ve yerli tohum kullanılıyordu. Bunlardan ilki 1 ons 20 Frank, ikincisi 3 Frank ediyordu. Onstan on iki binden on altı bine kadar larva çıkıyordu. Bunların da bir kısmı üreme için ayrılırken kalanı ise okkası 14-15 kuruştan satılıyordu.¹³⁷⁵ Fakat ipekböceklerine ârız olan bir hastalıktan dolayı Edirne Vilayeti'nde mahsulât gerilemeye başlamıştı.¹³⁷⁶ Örneğin Dimetoka Kazasında ipek üreticileri bu hastalıktan dolayı daha evvel yetiştirmiş oldukları dut ağaçlarını köklerinden keserek bu bahçeleri tarla haline getirmişlerdi.¹³⁷⁷ Hükümet devlet için önemli bir gelir kaynağı olan ipek üretiminin gerilemesini

¹³⁷³ EVS. Def'a 27, Sene-i Maliye 1317 (M. 1901), s. 303.

¹³⁷⁴ EVS. Def'a 13, Sene H. 1304 (M. 1887), s. 271.

¹³⁷⁵ Mevsim, Rus Gözüyle Edirne, s. 86, 100.

¹³⁷⁶ İpek üretiminde hastalığın yanında etkili olan bir başka unsur da verim sorunuuydu. 1869 yılında ipek mahsulünün verimsizliğinden dolayı Edirne'de birçok kimsenin zarar göreceğine dair haberler basına yansıyor. Tasvir-i Efkâr, nr. 727, 6 Rebiülevvel Sene 1286 (16 Haziran 1869), s. 2. Tasvir-i Efkâr Gazetesinde yayınlanan resmî tebliğler, atamalar, ilanlar, çeşitli konularda çıkan haberler vs. için bkz. Necdet Hayta, Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvîr-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869), Ankara, 2018.

¹³⁷⁷ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 342-343.

engellemek için harekete geçmişti. Hükümetle birlikte Düyun-ı Umûmiye’de yerli ipekböcekleri ve ipekböceği yumurtalarının kalitesini artırmak için hükümetle birlikte hareket etmişti. Zira hükümet 1879’da bir grup Galatalı bankere Bursa, Samsun, İstanbul ve Edirne’nin ipek öşrünü kontrol etme hakkını bağışlamış; iki yıl sonra da Muharrem Kararnamesi ile gelirlerin toplanması ve tahvil sahiplerine ödenmesi için ipek öşrünü Düyun-ı Umûmi’ye devretmişti. Ayrıca Bursa’da bir de Pasteur ipekböcekçiliği yöntemlerinin öğretilmesi için bir mektep açılmıştı.¹³⁷⁸

Daha 10 Temmuz 1862 (12 Muharrem Sene 1279) gibi erken bir tarihte, bu gerilemenin önü alınarak tekrar canlandırılması yönünde teşebbüste bulunulmuş; dutlukların tekrar oluşturulması için bazı muafiyetleri ihtiva eden bir nizamnâme yayınlanmıştı.¹³⁷⁹ Buna göre yeniden yetiştirilen dutluklar mahsul senedinden itibaren üç yıl öşürden muaf olacaktı. Bursa’da bu icraatın başarılı olması üzerine diğer vilayetlerde de benzer uygulamalar yapılmış daha evvelde bahsettiğimiz gibi Bursa’da açılan bu mektebin bir benzerinin kurulmasına dair yerel gazete Ceride’de bir yazı kaleme alınmıştı. Bursa’dan özel bir şekilde 12.000 adet fidan getirilip dağıtılarak birçok dutluklar vücuda getirilmiş, nizamnâme de belirtilen muafiyetlerin gereği yerine getirilmiş, Bursa’dan 30 kutu koza tohumu getirtilerek dağıtılmıştı.¹³⁸⁰ Bu çalışmaların sonucu ipek üretiminde gözle görülür bir artış yaşanmış 1870’de 230.000 kıyye olan ipek kozası üretimi 1898’de 523.405 kıyye miktarına ulaşmıştı.

Edirne Vilayeti’nde tarımı yapılan diğer önemli bir zirai üründe pamuktur. Amerikan iç savaşı sırasında Amerika’nın güney eyaletlerinden Avrupa’ya ham pamuk akışı kesilmiş ve dünyada pamuk fiyatlarında benzeri görülmemiş bir artış yaşanmıştı. Avrupalı tüccarlar bu durum karşısında sanayilerinin ihtiyaç duyduğu pamuğu tedarik edebilecekleri yeni kaynaklar aramaya başlamışlardı. Avrupalı imalatçılar yönlerini Osmanlı İmparatorluğu’na çevirdiler ve Ortadoğu pamuğunun geliştirilmesini teşvik etmişlerdi. Anadolu’da 1860’lar da Avrupa’da

¹³⁷⁸ Donald Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, İstanbul 2008, Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, s. 205-208.

¹³⁷⁹ “Yeniden Yetiştirilen Dutluk Hakkında Muâfiyet Nizamnâmesi” Düstur, 1. Tertib, C. 2, Sene 1289, s. 438-439.

¹³⁸⁰ EVS. Def’a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 311.

meydana gelen pamuk talebi patlamasından nasibini almıştır. Hükümet birçok yörede bedava tohumları dağıttı, pamuk işlemek için makineler alınırken bu makineler gümrükten muaf tutulmuştu. Hükümet İngiltere'nin pamuk fabrikalarının ihtiyacını karşılamak için 140 ton Amerikan tohumu dağıtmıştı.¹³⁸¹

Edirne civarında pamuk ziraatı ise bu döneme kadar yok denecek kadar azdı. 1861 yılında hükümet tarafından ülkenin birçok mahallinde yapılan teşvikler üzerine Drama tohumundan 100 ve Amerikan tohumundan 300 kıyye numune olarak vilayetin muhtelif yerlerine ektirilmişti. Amerikan tohumundan oldukça iyi neticeler alınması üzerine 1862 senesinde vilayet geneline ektirmek üzere, 10.000 kıyye Amerikan tohumu Londra Sefareti'nden talep edilmiş ve vilayette ektirilecek yerler de hazırlanmıştı. Sefaretten telgrafla mezkûr miktar tohumun 750 lira masrafla getirilebileceği bildirilmişti.¹³⁸² Fakat Londra Sefareti tekrar yazdığı telgrafta 10.000 kıyye Amerikan tohumunun orada mevcut olmayıp ancak Meksika tarafından 10.000 kıyyesi 750 lira nakliye masrafiyla getirilebileceğini vilayete söylemişti. Nihayetinde Amerikan tohumuna hacet olmadığı, onun yerine Mısır'dan gelecek olan tohumdan verilmesi uygun görülmüştü.¹³⁸³ Edirne Eyaleti valisi tarafından Sadarete yaklaşık bir yıl sonra gönderilen bir yazı da Mısır'dan ve Drama'dan getirilen tohumların ektirildiği ve kuraklıktan kurtulanlarla vaktiyle ekilenlerin toplanmaya başlandığı söyleniyordu. Fakat Mısır tohumuyla pamuğun biraz geç ekildiğinden hala koza ve çiçek dökmekte ise de havaların birkaç gün soğuk olması sebebiyle yetiştirilmeyeceği şüpheli olmasından, yeniden vergi istenilmesinin ahalinin ileriye dönük pamuk ekimine dair hevesini bozacağından, o senelik vergiden affını münasip gören vali merkezden bu yönde talepte bulunmuştu.¹³⁸⁴ Tohum dağıtılması, gümrükten muafiyet gibi teşviklere rağmen pamuk üretiminde yıllar içerisinde belirgin bir artış olmamış tam tersine gerileme yaşanmıştı. 1870 yılında 630.000 kıyye olan pamuk kozası, 1898'de 362.950 kıyyeye düşmüştü. Amerika'da yaşanan çatışmaların yatışmasıyla Amerika tekrar Avrupa'nın pamuk tedarikçisi konumuna gelmişti. Bu durum Ortadoğu pamuk pazarını

¹³⁸¹ Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım...*, s. 229-230.

¹³⁸² BOA, A. MKT. MHM. 255/61, 26 Teşrinisâni Sene 1278 (8 Aralık 1862).

¹³⁸³ BOA, A. MKT. MHM. 257/14, 15 Cemaziyevvel Sene 1279 (8 Aralık 1862).

¹³⁸⁴ BOA, MVL. 970/43, 5 Rebiülahir Sene 1280 (19 Eylül 1863).

altüst etmiş, pamuk fiyatları eski seviyelerine gelmiş ve Avrupalılar ile Osmanlı Hükümeti de bu ürüne olan ilgisini kaybetmişti.¹³⁸⁵ Edirne’de pamuk üretiminde yaşanan gerileme de, Avrupa’da ve dünyada yaşanan bu gelişmelerle muhtemelen yakından ilgilidir.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda gül ziraatı Rumeli topraklarında yapılmaktaydı. Bu bölgede çoğunlukla Kızanlık, Karlova, Filibe, Peştera, Yeni Zağra, Eski Zağra, Çırpan, Otlukköy dolaylarında yetiştirilmekteydi. Genellikle “Rosa Damescena Mill” adı verilen ve gülyağı çıkarmaya uygun bir çeşidinin tarımı yapılıyordu. Özellikle Kızanlık ve Arda vadisindeki Karlova’daki kaliteli ve bol miktardaki gülyağı sayesinde bölge 19. yüzyılda dünyada kaliteli gülyağı sağlamada tekel haline gelmişti. Fakat 93 Harbi sonrasında imzalanan Berlin Anlaşması’yla kurulan Bulgar Prenslığı’ne Rumeli topraklarının bir kısmının bırakılması ve devamında 1885’te Doğu Rumeli topraklarının da bunu takip etmesi neticesinde devlet önemli bir ihraç kaleminden mahrum kalmıştı.¹³⁸⁶ Özellikle Fransa ve Belçika’da parfüm ve sabun sanayinde esans olarak kullanılan gülyağının ticari öneminin görülmesiyle devlet gül üretimini teşvik etti. 1880’li yıllarda Hüdavendigâr Vilayeti’nde Kızanlık muhacirlerinin başlattığı üretimi desteklemiş, halkı bilgilendirmek amacıyla memurlar göndermişti.¹³⁸⁷

Bu teşvikler etkisini göstermiş Edirne, Aydın, Konya, Adana gibi vilayetlerden büyük miktarda gül talep olunmuştu. Bu talepleri karşılamak üzere 100.000 köklü kızanlık gülfidanı alınması için 15.000 kuruş tahsisat ayrılmıştı.¹³⁸⁸ Gerçi daha 1870 gibi daha erken bir tarihte Edirne’de 518.000 miskal gülyağı üretildiği vilayet salnamesinde bildiriliyordu.¹³⁸⁹ 1905 yılında Bulgaristan Emareti Edirne’ye ve sâir vilayetlere yapmış olduğu gül fidanı ihracını yasaklayınca buna karşılık olarak da Şarkî Rumeli’ye dut fidanı ihracı yasaklanmıştı.¹³⁹⁰ Devletin gülyağı üretimini desteklemesi ve teşvik etmesinin etkisiyle olsa gerek Ahi

¹³⁸⁵ Quataert, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım...*, s. 230.

¹³⁸⁶ Kerim Sarıçelik, “Osmanlı Döneminde Isparta ve Burdur Sancaklarında Gülcülük ve 1913 Tarihli Gül Yağlarının Men-i Tağşışı Talimatnamesi”, *S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, Yıl Ağustos 2016, s. 38.

¹³⁸⁷ Çakmak, a.g.e., s. 172.

¹³⁸⁸ BOA, İ. OM. 7/2, 21 Teşrinievvel Sene 1316 (3 Kasım 1900).

¹³⁸⁹ EVS. Def’a 1, Sene H. 1287 (1870), s. 162.

¹³⁹⁰ BOA, A. MTZ. (04). 128/39, 4 Nisan Sene 1321 (17 Nisan 1905), lef 2.

Çelebi Kazasına tabi Çatak Karyesi ahalisinden bir gayrimüslim, tesis ettiği gül bahçesinden elde ettiği gülyağının yapılan tetkik neticesinde oldukça kaliteli olduğunu; sair Rumeli gül yağlarından 3-4 kuruş fazla fiyatla Dersaadet piyasasında satılabileceğinden bahisle Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinden muavenet talep etmişti. Kendisine bu gibi teşebbüslerde para verilmesinin mümkün olmadığı, ancak mevsiminde münasip miktar gül fidanı gönderilebileceği gibi, gülyağı dağıtmak ve imal etmek üzere gereken şişeleri, bir nüsha gül risalesi ile beraber birtakım inbikin de emaneten verilebileceği cevabı verilmişti.¹³⁹¹ Aslında tarım da günümüz de sorun olan teşvik konusunun o dönemde de problem olduğu görülmektedir. Devlet gül yetiştirmek isteyenlere nakdî para yardımı yerine üretimin yapılmasında malzeme yardımıyla katkıda bulunmak istiyordu. Bu da hazinenin içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurulduğunda, istismara sebebiyet verilmemesi bakımından daha doğru bir karar olduğu söylenebilir.

4.1.6. Ziraî Üretimde Yaşanan Problemler

Edirne Vilayetinde -çalışma dönemimiz içerisinde- ziraî üretime bakıldığında en başta gelen sorunun kuraklık olduğu görülmektedir. Burada vilayette farklı tarihlerde yaşanan ve vilayette merkez arasında bir dizi yazışmalara konu olan kuraklık hadiselerinden örnekler vereceğiz. Bunlardan ilki birkaç yıl sürmüş ve 1865 yılında durumun gittikçe kötü bir hal alması nedeniyle Edirne Eyalet Meclisi tarafından vaziyet merkeze bildirilmişti. Eyalette devam eden kuraklık ve üzerine yaşanan hayvan hastalığı nedeniyle arazinin bir kısmı ekilemediği gibi ekilen yerlerde de oldukça yetersiz ürün alınmıştı. Halkın bir kısmının zahireye ihtiyaç duyduğu, eğer bunlara gerekli yardımlar yapılmazsa gelecek sene çok zor durumda kalacakları söyleniyordu. Ahalinin içerisinde maddi durumu yardım etmeye müsait olanların her ne kadar muhtaçlara yardım etseler de devletin yapacağı yardıma ihtiyaç duyulduğu ifade ediliyordu. Tahmini olarak 200 çift öküz ve 60.000 kil miktarı zahire yardımı yapılması gerekiyordu.¹³⁹² 1891 yılında yaşanan kuraklıkta ise ahali, hem tohumluk hem de yemekliğe muhtaç

¹³⁹¹ BOA, DH. MKT. 898/15, 20 Nisan Sene 1321 (3 Mayıs 1905).

¹³⁹² BOA, MVL. 1032/84, 18 Teşrinisâni Sene 1281 (30 Kasım 1865).

duruma gelmişti. Vilayetin ifadesine göre halkın açlık yüzünden şunun bunun zahire ambarlarına tecavüz etmek gibi bazı uygunsuz hareketlere cüret etmeleri ihtimaldendi. İçlerinde akşama sabaha yiyeceği olmayanlar vardı. Acilen yapılması gereken yardım miktarının 500.000 kuruş olduğu, ancak vilayetteki Ziraat Bankası şubelerinde para olmadığı gibi mal sandıklarının da askeriye'nin önemli bazı masraflarına yetişemeyerek Bank-ı Osmanî'ye borçlu bulunduğu nazaran Dersaadet Ziraat Bankası idare-i umumiyesinden ödünç olarak gönderilmesi isteniyordu. Durumun vahameti merkezce de anlaşılmış ve gerekli 15-20 bin liranın gönderilmesine karar verilmişti.¹³⁹³ Vilayet genelinde belki de vuku bulan en büyük kuraklık ve dolayısıyla yaşanan zaruret 1899'da olanıdır. Yaşanan kuraklığın derecesi ve yardıma muhtaç ahalinin sayısı ve ihtiyaçlarının tespiti için vilayete derhal bir heyet-i mahsusa gönderilmişti.

Tablo 40. Özel Bir Heyetin Hazırladığı Rapora Göre Edirne Vilayet Genelinde Zor Durumdaki Ahalinin Bulunduğu Mahaller, Sayıları ve Tevzi Olunan Para Miktarı:¹³⁹⁴

Sancak	Nahiye/Kaza	Hane	Kuruş
Edirne Kazası Dâhilinde	Üsküdar Nahiyesi	499	119.750
"	Çöke Nahiyesi	529	94.750
Cisr-i Mustafa Paşa Dâhilinde	Lefke Nahiyesi	912	200.000
"	Harman "	286	48.450
Kırkkilise Sancağı Merkez Kazası	Pınarhisarı "	885	138.750
"	Kavaklı "	501	89.650
Kırkkilise Sancağı	Baba-yı Atik Kazası	1.225	222.000
"	Lülebergos "	1.842	359.000
Tekfurdağı Sancağı	Çorlu "	335	59.150
"	Hayrabolu "	674	98.900
"	Malkara "	1.003	146.700
Gelibolu Sancağı	Eceabad "	308	40.850

¹³⁹³ BOA, İ. MMS. 118/5085, 4 Şubat 1306 (18 Şubat 1891).

¹³⁹⁴ BOA, İ. DH. 1372/3, 14 Kânunievvel Sene 1315 (26 Aralık 1899).

“	Gelibolu'nun Merkezine Tabi Bazı Karyeler	115	21.000
“	Gelibolu Merkez Kazasına Tabi Evreşe Nahiyesi	631	103.175
“	Keşan Nahiyesi	1.889	272.900
Dedeagaç Sancağı	Dedeagaç Merkez Kazası	720	94.950
“	İnöz Kazası	92	14.850
Gümülcine Sancağı	Gümülcine Sancağının Merkez Kazası	451	58.625
Edirne Sancağı	Cisr-i Ergene kazası	227	35.400
“	Havza Kazası	975	146.500
“	Üsküdar Nahiyesi	197	43.900
Kırkkilise Sancağı dâhilinde Doğanca Karyesinde İskân edilmiş muhacirine ikraz edilecek olan meblağ			67.789
Toplam			2.477.039
Ahiren sızlanan ve arz-ı ihtiyac edecek olan acezeye mahalleri hükümetleri marifetiyle tetkik edildikten sonra ikraz ettirmek üzere vilayetin şube ve sandıklarında ihtiyaten bulundurulması lazım gelen meblağ			222.961
Toplam		14.296	2.700.000

Tabloya bakıldığında 14.296 gibi büyük bir hane halkının kuraklıktan etkilendiği, bunlar içerisinde de Baba-yı Atik ve Lülebergos Kazası (Kırkkilise Sancağı), Malkara Kazası (Tekfurdağı Sancağı) ve Keşan Nahiyesinin (Gelibolu Sancağı) en fazla etkilenen yerler olduğu görülmektedir. Üç yıl gibi uzunca bir müddet devam eden kuraklık ve belgelerde açıkça ifade edilmeyen sair afetlerden, zürrâ'-ı ahaliden pek çoğunun ettikleri tohum nispetinde bile mahsul

alamadıklarını belirten Edirne Valisi ahaliye ikraz ve kefalet-i müteselsile ile Ziraat Bankası şubelerinden 150.000 liranın gönderilmesi gereğini arz etmişti. Ancak 23.800 lira gönderilerek özel bir heyet tarafından dağıtılmıştı. Birde sonradan ihtiyaç bildirecek olanlara verilmek üzere ihtiyaten Ticaret ve Nafia Nezareti'nden 222 bin kûşür kuruşun gönderileceği bildirilse de henüz gönderilmediğinden vali dert yakınıyordu. Bu paranın gönderilmeyeceğinin anlaşıldığını söyleyen vali, gönderilmiş olsa bile azlığı nedeniyle ihtiyacı görmeye gayr-i kâfi olduğunu ifade ediyordu. Halkın ihtiyaçları günden güne artıyor, halk merkez ve sair kazalarda hükümet konakları önünde toplanarak durumlarını anlatmaya çalışıyorlardı. Vilayette “açlıktan telefât” gibi olumsuzluklar olmamak üzere, yemeklik ve tohumluğa münhasır diğer 25.000 lirasının münasip vilayetlerin cömert yardımseverlerinden ve 5.000 lirasının da her biri 5'er kuruştan, Edirne'de tab' olunacak biletlerle vilayetin zengin kimselerinden toplanmak üzere 30.000 liradan ibaret bir ianeye ihtiyaç olduğu bildirilmişti.¹³⁹⁵ Edirne Vali Vekili ve II. Ordu Müşiri Arif Paşa 16 hane Müslim ahalinin bulundukları fakr u sefalet sebebiyle Bulgaristan taraflarına firar ettikleri gibi Kırkkilise'den 107 hane Müslim ahalinin giderlerken yoldan çevrildiklerini bildiriyordu.¹³⁹⁶ Heyet-i mahsusa ile tevzi olunan 2.477.000 kuruşla ahalinin ihtiyacının karşılanamayacağını anlaşıldığını söyleyen hükümet, Ziraat Bankasının da Rusya savaş tazminatı ile mekteb-i tıbbiye vesaire için yıllık 200.000 lira ödemeye mecbur tutulmasından dolayı hal-i hazırının daha fazla kredi vermeye müsait olmadığı gibi, hazinece de yardım yapılmasının imkânsızlığını söylemek zorunda kalıyordu. Halkın zaruri ihtiyaçlarının karşılanması hususunda, dağıtılmak için Bank-ı Osmanî'den 50.000 liranın avans edilmesi suretine teşebbüs olunması ise vilayetlerce böyle avans anlaşmaları yapılması gibi işlemlerin, vilayetlerin yetki alanının genişlemesine, bunun da sonradan devletçe büyük mahzurlara sebebiyet vereceği düşüncesiyle reddedilmişti. Başka vilayetlerden yardım toplanması isteği ise makul bulunsa da zaman alacağından dolayı, acil ihtiyaç duyulan bu para için Edirne Vilayeti dâhilinde hayli zengin kimse olmasına mebni icap eden meblağa

¹³⁹⁵ BOA, İ. DH. 1372/3, 11 Kânunisâni Sene 1315 (23 Ocak 1900), lef 3.

¹³⁹⁶ BOA, İ. HUS. 77/105, 21 Eylül Sene 1315 (3 Ekim 1899), DH. ŞFR. 241/26, 21 Eylül Sene 1315 (3 Ekim 1315).

göre bilet basılarak vilayet dâhilinden iane suretiyle tedarik yoluna bakılması bildirilmişti.¹³⁹⁷ Kuraklığın vilayette yaşayan çiftçilerin hayatını nasıl etkilediğine dair bir başka örnekte Edirne Hamidiye Hafif Süvari Alayları Kumandanlığından Mirliva Ahmed imzasıyla merkeze gönderilen şifrede görülmektedir. Mirliva kuraklık nedeniyle meydana gelen samansızlıktan çiftçilerin, çiftlik sahiplerinin çok sayıda çift hayvanlarını pazarlarda ve panayırarda yok pahasına satmakta olduklarına dair haberler dolaştığını bildiriyordu.¹³⁹⁸

Yağışların yetersizliği yanında bazen de aşırı yağışların tarıma zarar verdiği görülmektedir. Edirne Vilayeti'nin günümüzde de yaşadığı aşırı yağışlardan sonra Arda ve Tunca nehirlerinin taşması, geçmiş dönemde de vilayetin sorunlarından birisiydi. Değişik dönemlerde sorunun çözülmesi için vilayet meclisinde tartışmalar olur, öneriler sunulurdu. Bu kez 1886 yılında Tunca, Arda ve Meriç nehirlerinin taşmasının önlenmesi için lazım gelen fenni tedbirleri müzakere ve icra etmek üzere bir komisyonun vilayetçe teşkil olunarak birkaç güne toplanması kararı alındığına dair gazetede bir haber çıkmıştı.¹³⁹⁹ Fakat bu teşebbüslerde pek başarılı olduğu söylenemezdi. 29 Mayıs 1897 tarihinde Edirne Polis Serkomiseri Yusuf Cemal imzalı Zabtiye Nezaretine gönderilen bir yazıda aşırı yağış sebebiyle gece Arda ve Tunca nehirlerinin taşması sonucu Yeni İmaret, Mihal Köprüsü, Hayra İskeleyi, Kirişhane civarını su bastığını ve istasyon yolu dahi su altında kaldığı gibi bentlerin yıkılarak birçok yerde mahsullerin zarar gördüğünü bildiriyordu.¹⁴⁰⁰ İki ay kadar aralıksız devam eden yağmurların, vilayetin mahsulâtına verdiği zararın telafisi için özellikle ekmek gibi acil ihtiyaçların karşılanması amacıyla, 486 bin küsür erkek nüfustan 86 bini ekonomik açıdan yetersiz olması hasebiyle istisna tutularak 400 bin kişiden ilk başta düşünülen beşer kuruşun ağır geleceği düşüncesiyle vazgeçilerek ikişer

¹³⁹⁷ BOA, İ. DH. 1372/3, 23 Kânunisâni Sene 1315 (4 Şubat 1900), lef 5, İ. HUS. 77/105, 3 Teşrinievvel Sene 1315 (15 Ekim 1899), lef 8, İ. HUS. 77/105, 4 Teşrinievvel Sene 1315 (16 Ekim 1899), lef 11, İ. TNF. 8/21, 6 Teşrinievvel Sene 1315 (18 Ekim 1899), lef 3.

¹³⁹⁸ BOA, Y. PRK. ASK. 249/145, 25 Ağustos Sene 1323 (7 Eylül 1907).

¹³⁹⁹ Tarık, nr. 702, 25 Şubat Sene 1301 (9 Mart 1886), s. 3.

¹⁴⁰⁰ BOA, Y. MTV. 158/150, 17 Mayıs Sene 1313 (29 Mayıs 1897).

kuruş -toplamda 800 bin kuruş- iane alınması Vilayet İdare Meclisince kararlaştırılarak Sadaretten onay istenmişti.¹⁴⁰¹

Tarıma zarar veren bir diğer iklim koşulunda şiddetli geçen kış mevsimiydi. Örneğin Çorlu Kazasında Kara Mehmed Köyünde iskân edilmiş muhacirlerin şiddetli geçen kış mevsiminden ötürü mahsullerinin çoğu mahvolmuş ve kendilerine tahsis olunan arazilerin henüz tapu senetleri de verilmemiş olduğundan, Ziraat Bankasına kredi başvurusu da yapamıyorlardı. Bu nedenle kendilerine ziraat mevsimi geçmeksizin buğday, arpa, kızılca, çavdar gibi ihtiyaçlarının karşılanması için mal sandığından, harman mevsiminde tahsil edilmek şartıyla ve kefalet-i müteselsile ile para verilmesini talep ediyorlardı.¹⁴⁰²

Olumsuz iklim koşullarının tarım üzerindeki menfi tesiri dışında yaygınlığını ve etki derecesini bilmiyor olsak da vilayette mevcut olup, merkezden yardım talep edilen bir başka problemde kargaların meyvelere, mahsullere verdikleri zararlar ilgiliydi. Her ne kadar elimizde tarım ürünleri üzerindeki etkisini gösterecek veriler olmasa bile çok fazla olumsuz tesiri olmadığı tahmin edilebilir. Vilayet bunların yuvalarının ve yumurtalarının oldukça yüksek ve gizli mevkilerde bulunması nedeniyle, bunlara karşı alınan tedbirlerden beklenen sonuç alınmadığını söyleyerek etkin mücadele için yardım talep ediyordu. Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti tarafından gelen tezkerede bu husus da tedbir-i fenni olmadığı, def-i mazarratı için ise telef etmekten ve öldürülenlerden bir-iki adedinin tarla ve bahçe içerisine asılmasından başka çare olmadığı şeklinde tavsiye verilmişti.¹⁴⁰³

4.1.7. Hububat Üretiminde Yaşanan Sorunlara Karşı Alınan/Alınması

Düşünülen Tedbirler

Vilayette kuraklık, aşırı yağış ya da şiddetli kış mevsiminin yaşanması ile birlikte tarımsal üretimde görülen dalgalanmaların neticesinde gerek ahalinin gerekse ziraatçıların yaşadıkları ya da yaşaması muhtemel zorlukları önlemek gayesiyle yerel yöneticiler bazı önlemler alma yoluna gitmişlerdi. Ancak tasarladıkları

¹⁴⁰¹ BOA, BEO. 968/72549, 29 Temmuz Sene 1313 (10 Ağustos 1897).

¹⁴⁰² BOA, DH. MKT. 164/61, 26 Teşrinievvel Sene 1309 (7 Kasım 1893).

¹⁴⁰³ BOA, DH. MKT. 2231/40, 27 Temmuz Sene 1315 (8 Ağustos 1899).

tedbirler bazen merkezi hükümetçe reddediliyor, uygulanamıyordu. İklimle bağlı uygunsuz hava koşulları ziraatçıların mahsulünü etkiliyor bu durum ise hem çiftçileri hem de dolaylı olarak halkı etkiliyordu. Ziraatçılar ürünlerinin karşılığını alamadıklarından o yılki ihtiyaçlarını karşılayacak parayı kazanamadıkları gibi sonraki sene için ekecekleri tohumu temin edememeleri, ilerisi içinde bir belirsizlik yaratıyordu. Bu durumda yerel yöneticiler, ziraatçıların hem yemeklik hem de tohumluk alımı için ihtiyaç duydukları parayı bir sene sonraki harman mevsiminde tahsil etmek şartıyla kredi verme yolunu benimsiyorlardı. Bunun için müracaat edilecek yer ise, kuruluş amaçlarından birisi bu durumdaki çiftçiye uygun koşullarda kredi vermek olan Ziraat Bankası oluyordu. Fakat o zaman da şöyle bir sorun yaşıyordu; bankanın Edirne şubesinde çiftçinin gereksinim duyduğu nakit bulunamıyordu. Böyle anlarda umumiyetle bankanın İstanbul umumi idaresinden verilmesi isteniyordu.¹⁴⁰⁴ Ziraat Bankasından verilen meblağın ihtiyacı -umumiyetle- karşılayamadığı durumlarda, vilayette halkın yardımına müracaat ediliyordu.¹⁴⁰⁵

Tarımsal üretimde yaşanan düşüş fiyatların artması gibi bir riski de beraberinde getiriyordu. Özellikle hububat fiyatında yaşanabilecek bir artış yerel idarecileri endişelendiriyordu. Fiyatların artmasını engellemek için düşünülen çarelerden birisi, vilayetten dışarıya zahire çıkışının yasaklanması idi. 1890 yılında yaşanan kuraklık sırasında bu endişe nedeniyle dâhil-i vilayetten harice buğday, arpa vs. hububatın çıkarılmaması kararlaştırılmıştı.¹⁴⁰⁶ Fakat bu karar merkezce uygun maslahat olarak görülmeyerek kabul edilmemişti.¹⁴⁰⁷ Vilayette yaşanan kuraklık çiftçilerin hayatını etkilediği gibi arpa ve yulaf üretimindeki düşüş hayvancılığa da tesir ediyordu. Edirne Vilayet Meclisi tarafından hazırlanan mazbata da, II. Ordu-yı Hümâyûn Müşiriyeti'nin arpa ve yulafın o seneye mahsus harice çıkarılmamasını istediği ifade edilmişti. Öte yandan Edirne Valisi Müşir Arif Paşa'da orduda hayvanlar için saman, yulaf ve arpa tedarikinde güçlükler yaşandığından bir aylık ihtiyaçlarına kâfi 800.000 kıyye kadar arpanın

¹⁴⁰⁴ BOA, DH. MKT. 1804/59, 19 Kânunisânî Sene 1306 (31 Ocak 1891).

¹⁴⁰⁵ BOA, BEO. 968/72549, 29 Temmuz Sene 1313 (10 Ağustos 1897), İ. DH. 1372/3, 31 Kânunisânî Sene 1315 (12 Şubat 1900).

¹⁴⁰⁶ BOA, DH. MKT. 1830/113, 18 Nisan Sene 1307 (30 Nisan 1891).

¹⁴⁰⁷ BOA, MV. 64/46, 21 Nisan 1307 (3 Mayıs 1891).

Dersaadetçe acil olarak gönderilmesini istiyordu.¹⁴⁰⁸ Gelibolu Mutasarrıflığınca da saman ve yulaf ihtiyacının mahalli ihtiyaca gayr-i kâfi derecede olması hasebiyle ihracının men edildiği yine Edirne Vilayet İdare Meclisi mazbatasında bildiriliyordu.¹⁴⁰⁹

Zahire yokluğu ya da azlığı olursa vilayetçe dışarıdan hububat getirtilmesi ve bunun içinde gümrük resminden muafiyet talep ediliyordu. Vilayetin bazı yerlerinde mısır mahsulâtının beklenenden çok az olmasından ötürü Dedeagaç, Tekfurdağı ve Gelibolu iskelelerinden yeni mahsul alınıncaya kadar mısır ihracının men edilmesi yanında, Şarkî Rumeli'den getirtilecek mısırın da gümrük resminden muaf tutulması isteniyordu. Vilayetin talebi Ticaret ve Nafia Nezareti ile Maliye Nezareti'nden görüş alınarak Meclis-i Mahsus-ı Vükelâ'da mütalaa olunmuştu. Meclis, vilayette fazla ürün alınmış bazı mahallerden ihtiyaç olan yerlere gönderilmesi gerektiği, şayet ihtiyaca kifayet etmediği takdirde Samsun ve Adapazarı'nda kâfi miktarda mahsul olduğundan harman mevsimine kadar buralardan ve sâir vilayetlerden Edirne'ye götürülebileceği kararına varmıştı. Vilayetin mevkii ve nakliye yollarının uygunluğuyla lüzum görülecek zahirenin her taraftan kemal-i suhulet ve süratle yetiştirilebilecek olması, meclisin böyle bir karar almasına sebep olmuştu. Zahire ihracının geçici surette yasaklanması ise ticarete birçok zararları ortada olduğu düşüncesiyle yerinde görülmemişti.¹⁴¹⁰ Başka bir tarihte benzer bir talep yine vilayetten merkeze iletilmişti. Devam eden kuraklık sebebiyle vilayetin her tarafında zahire eksikliği olduğu, ahalinin ve çiftçilerin yiyecek zahire satın almaya şiddetle ihtiyaç duyduğu söylenerek, Edirne'ye karadan ve denizden gelecek buğday, arpa, mısır, çavdar, yulaf gibi hububatın gelecek harman zamanına değin muvakkaten gümrük resminden istisnası talep edilmişti. Fakat Meclis-i Vükelâ'da Edirne Vilayetinden gönderilen pusulada belirtilen zahire fiyatının gümrük muafiyetini gerektirecek mertebede pahalı olmadığı, gümrük resmi muafiyetinden hâsıl olacak cüzi faydanın da ahalinin ihtiyacını hafifletmeyeceği

¹⁴⁰⁸ BOA, Y. PRK. UM. 49/120, 13 Mart Sene 1316 (26 Mart 1900).

¹⁴⁰⁹ BOA, DH. MKT. 2234/23, 3 Ağustos Sene 1315 (15 Ağustos 1899).

¹⁴¹⁰ BOA, MV. 96/70, 4 Şaban Sene 1316 (18 Aralık 1898), DH. MKT. 2153/78, 4 Kânunievvel Sene 1314 (26 Aralık 1898).

kararına varılarak vilayete bu tedbirin alınmasına şimdilik gerek olmadığı cevabı verilmişti.¹⁴¹¹

4. 1. 8. Üretimin Artması İçin Modern Zirai Araç-Gereç Alımı

Osmanlı Devleti ricali en önemli gelir kaynağı olan tarım sektöründe üretimin ve de buna bağlı olarak gelirin artması için mevcut sistemde bazı değişiklikler yapılması gerektiğini görmüşlerdi. XIX. yüzyılda bu alanda bazı uygulamaları görüyoruz. Daha evvel bahsedildiği üzere ziraatla ilgili İstanbul'da ve taşrada birtakım kurumsal reformlar yapılmıştı. Çiftçinin ihtiyaç duyduğu kredi temini için bir banka ihdas olunmuştu. Devlet tarımla uğraşan nüfusu artırarak, bu sayede hem toprakların işlenmesi sağlanacak hem de hazine için daha fazla gelir sağlanacaktı. Özellikle XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na gelen muhacirler iskân edilerek kendilerine arazi tahsis olunmuştu. Bu amaca dönük Edirne Sancağında muhtelif mahallerde bulunan 2.016 erkek nüfustan ibaret göçebe Kıbtî iskân edilerek neden oldukları uygunsuzlukların önünün alınması yanında ziraatla iştilal olunmaları sağlandığı Edirne Meclisi tarafından bildirilmişti.¹⁴¹² Mahalli idare bu sayede hem asayişin korunması için bir atmış hem de zirai üretimle birlikte vilayetin gelirlerinin artması şeklinde fayda sağlamış oluyordu.

Tarımın geliştirilmesi ve gelirlerin artırılması hususunda ayrıca vilayette ekimi yapılan ürünlerden daha fazla verim alınması yoluna gidildi. Vilayette en fazla tarımı yapılan ürün hububat idi. İmparatorluğun çeşitli yerlerine daha verimli olduğu görülen ürünler ithal olunarak ekiliyordu. Edirne'ye de 1884 yılında Amerika'dan getirtilen hububatın bir miktarı Numune Çiftliğinde ya da başka uygun yerlerde ekilmesi için gönderilmişti.¹⁴¹³ 1891'de Ticaret Nezareti tarafından yine Amerika'dan getirilen buğday, mısır gibi ürünlerden bir vagon tohum Edirne'ye ekilmek üzere gönderilmişti.¹⁴¹⁴ Bira imaline daha fazla elverişli olması hasebiyle Avrupalıların daha fazla fiyatla satın aldıkları Ankara arpasının

¹⁴¹¹ BOA, MV. 63/7, 13 Şubat Sene 1306 (25 Şubat 1891), Edirne valisinin 1908 yılında yine benzer şekilde mısır, çavdar ve arpadan gümrük resmi muafiyet talebi için bkz. BOA, DH. ŞFR. 392/107, 22 Kânunisânî Sene 1323 (4 Şubat 1908).

¹⁴¹² BOA, A. MKT. UM. 349/12, 6 Şevval Sene 1275 (9 Mayıs 1859).

¹⁴¹³ BOA, Y. PRK. UM. 6/58, 18 Kânunisânî Sene 1299 (30 Ocak 1884).

¹⁴¹⁴ Ceride, nr. 55, 17 Mart Sene 1307 (29 Mart 1891).

da ÷lkede ziraatının yaygınlaştırılmasına karar verilmiş; ilk başta bu ÷r÷nden Edirne ve Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetlerine 1.000'er kilodan 2.000 kilo g÷nderilmesi uygun bulunmuştu.¹⁴¹⁵

Ziraatın terakkisi için Bank-ı Osmanî tarafından şarkî Rumeli'den getirilip aslî fiyatından erbab-ı ziraata dağıtılmak ÷zere 5 vagon buğdayı, şimend÷fer kumpanyası ÷cretsiz getireceğini taahh÷t etmişti. Edirne Bank-ı Osmanî şubesi ise buğdayın g÷mr÷k resminden affını talep ediyordu.¹⁴¹⁶

Tarımın modernleştirilmesi, ÷retim artırılması yalnızca verimli tohum kullanılması ve ekilen arazi ÷l÷s÷n÷n genişletilmesine bağlı değildi. Aynı zamanda kullanılan tarım araç-gereçleri de bu amaca ulaşılmasında önemli bir etkendi. ÷lkede çiftçilerin kullandıkları tarım araç ve gereçleri ise d÷nemine g÷re oldukça eskiydi. Çoğunlukla ağaçtan yapılmış saban, el orağı, tırpan, çapa ve s÷rg÷ gibi iptidai araçlar kullanılıyordu. Tarım tekniği ileri olan ÷lkelerin kullandığı pulluk, kara sabandan çok daha verimliydi. ÷rneğin kara saban 10-15 cm derinliğe kadar toprağı s÷rebilse de pulluk 20-25 cm kadar s÷rebiliyordu. Yine bir iş g÷n÷nde kara sabanla 3, pullukla ise 12 d÷n÷m toprak s÷r÷lebiliyordu.¹⁴¹⁷ Bu gerçeği g÷ren merkezi idare, modern tarım aletlerinin ziraatta kullanılması için bazı adımlar atmıştır. Bunlardan en önemliyi yurt dışından getirilecek yeni tarım alet, edevat ve makineleri için g÷mr÷k muafiyeti kararı alınmıştı.¹⁴¹⁸ İlan olunan nizamnameye g÷re yabancı memleketlerde ÷retilen ziraat için gerekli her cins saban, silindir, orak, hayvan koşulur çapa, tohum ekmek ve ot toplamak için tırmık, ot bağlamaya mahsus mengene, harman ve kalbur makineleri, pamuk çekirdeği ayırmaya mahsus alât, yağ, peynir ve şıra imali için makine, pirinç ayıklayacak makine edevatı, geçici surette g÷mr÷k resminden muaf olacaktı (madde 1). Vergi muafiyet yalnızca ÷reticiler içindi. Ticaret için getirilen her çeşit alât ve edevat-ı ziraiyyeden

¹⁴¹⁵ BOA, şD. 521/41, 27 Teşrinisâni Sene 1311 (9 Aralık 1895).

¹⁴¹⁶ BOA, şD. 594/33, 17 Teşrinievvel Sene 1318 (30 Ekim 1902).

¹⁴¹⁷ G÷ran, *19. Y÷zyıl Osmanlı Tarımı*, s. 85.

¹⁴¹⁸ "Memâlik-i Ecnebiyye Ma'mulâtı Olmak ÷zere Muvakkaten Resm-i G÷mr÷kten Muaf Tutulacak Alât ve Edevat Hakkında Nizamnâme" adıyla 19 Safer Sene 1297/19 Kânunisâni Sene 1295 (31 Ocak/1 şubat 1880) tarihinde bir nizamnâme yayınlanmıştır. D÷stur, I. Tertib, 4. Cilt 4, İstanbul 1299, s. 755.

tamamen gümrük resmi alınacaktır deniliyordu (madde 3). Fakat iki yıl sonra nizamnamede değişiklik yapılarak yalnızca üreticilere tanınan gümrük muafiyeti, bu aletlerin ticaretini yapacaklara da tanınmıştı.¹⁴¹⁹ 1882'de alınan bu kararın pratikte pek de geçerli olmadığı görülmektedir. Zira 1885 il 1887 arasında İstanbul ve Anadolu'ya ithal edilen zirai teçhizattan 218.000 kuruştan fazla harç toplanmıştı. Sadrazam Kâmil Paşa'nın emriyle 1890 yılında on yıl geçerli olacak yeni bir gümrük vergisi muafiyeti getirildi. Bu muafiyet her türden pulluğu, çift sürmekte ve harmanda kaldırmakta kullanılan makineleri, pamuk çırçır makineleri ve meyve-sebze konserve makinelerini kapsıyordu.¹⁴²⁰

II. Abdülhamid döneminde tarımın modernleşmesinde önemli bir etken olan alet-edevat hususunda bu tarz adımlar atılırken, II. Abdülhamid öncesi dönemde de cılızda olsa bazı adımlar atıldığı görülmektedir. Bunlardan birisini Edirne Vilayeti'nde üçüncü defa toplanan Meclis-i Umumi'de alınan kararda görmekteyiz. Orak, harman, pamuk, mısır makineleri gibi aletlerin tamirinde kullanılmak, bu aletleri getirtip çoğalmasına istekli ve muktedir olanlara da bir güvence olacak ayrıca bu tür alet ve edevatı müceddeden imal edip herkese satılmak üzere küçük bir dökümhanenin kurulması düşünülmüştü.¹⁴²¹ Kurulması için sarf olunacak meblağ ve getirtilecek usta maaşının da çiftlik sahipleri ve ziraatçılar arasında teşkil olunacak kumpanya marifetiyle ödenmesi düşünülmüştü. Dökümhane içinde en uygun yer olarak kimsenin taht-ı tasarrufunda bulunmayan Feshane isimindeki mahal görülmüştü.¹⁴²² Devlet taşrada çiftçilere modern tarım araç-gereçlerinin tanıtılmasını ve çiftçilerin bunları kullanmaları için teşvik edilmelerini istiyordu. Vilayet merkezlerinde toplanan Umum Meclisleri ise bunlar için en uygun yerlerden birisiydi. Çünkü

¹⁴¹⁹ "Memâlik-i Ecnebiyye Ma'mulâtından Olmak Üzere Muvakkaten Resm-i Gümrükten Muaf Tutulacak Alât ve Edevat Hakkında Nizamnâme", 6 Receb Sene 1299/12 Mayıs Sene 1299 (24 Mayıs 1882). Düstur, 3. Zeyl, Dersaadet 1300, s. 132.

¹⁴²⁰ Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım*, s. 143.

¹⁴²¹ Devlet adamlarınca ziraat aletlerinin önemi kavranmıştı. Bunların temini, üretilmesi, tamiri vs. için ciddi çaba sarf ediliyordu. Bu konuya verilen önemin daha iyi anlaşılması için bir misal vermek gerekirse Tekfurdağı'nda ikâmet eden Ohannes isiminde bir usta Avrupa'dan getirilen fakat aksam-ı külliyesi yanmış harman makinesini tamirde mahareti görüldüğü için Edirne Vilayetince bir kıt'a Sanayi Madalyasıyla taltifi istenmişti. DH. MKT. 416/74, 9 Ağustos Sene 1311 (21 Ağustos 1895).

¹⁴²² BOA, ŞD. 3212/34, 20 Mart Sene 1285 (1 Nisan 1869).

Vilayet Umum Meclisi toplantılarına vilayetin her tarafından gelen temsilciler katılıyordu. Temsilcilerde umumiyetle eşraftan, zengin tüccar ya da ziraatçılardandı. Mısır tanesini koçanından ayırmak için yapılmış makineden Edirne'de mevcut olanlardan bir tanesi, Meclis-i Umumiye getirtilerek temsilcilere tanıtılmış ve ilk etapta Edirne Sancağı için 10, Filibe Sancağına 15, Tekfurdağı Sancağına 10, Gelibolu Sancağına 8 ve İslimye Sancağına 7 adet olmak üzere toplam 50 adet makinenin Dersaadet'ten celbi hususunda talep gelmişti.¹⁴²³ Meclis-i Umumi'nin altıncı defa akd olunan toplantısında Gelibolu Sancağınca verilen layiha da, yine mısır tanelerini ayırmaya yarayan makinelerden halka göstermek amacıyla numune olarak 6 adet gönderilmesi ve talep edecek olanlara da satılması istida olunmuştu.¹⁴²⁴

Edirne Vilayetinden Orman ve Ziraat Nezaretine 1899 yılında yazılan bir tahriratta, vilayette çiftlik sahiplerinden bazılarının 10-15 senedir Avrupa'dan pulluk ve tırmık makineleri getirttikleri belirtiliyordu. Ziraatın terakkisi maksadıyla icra kılınan teşvikler ve şimendüfer idaresiyle görüşülerek gösterdikleri kolaylıklara binaen tacirler, Avrupa'dan getirdikleri bu tarım aletlerini ziraatçılara uygun fiyatlarla veriyorlardı. Çiftçilerin tırmık, pulluk gibi aletleri kullansalar da kalbur makinesinin pek az olduğu, bunlardan bir adedinin gönderilerek ahaliye nasıl kullanılacağına gösterilmesinin yararlı olacağı ifade ediliyordu.¹⁴²⁵ Öte yandan yabancı zirai teçhizat şirketlerinin adamları da ürettikleri tarım aletlerini tanıtip satmak için Osmanlı ülkesine geliyorlardı. Bilhassa Almanlar ve Amerikalılar mevcut teçhizatlarını yerel koşullara göre değiştirmişler, yeniden tasarlamışlardı. En az bir Avrupalı imalatçının acentesi olan Anadolu Demiryolu Şirketi, sattığı pullukları tamir etmek için dükkânlar kurduğu gibi sattığı aletleri tanıtmak, nasıl kullanıldığını göstermek için özel personel istihdam etmeye başlamıştı.¹⁴²⁶ Edirne Vilayetinde de zirai alet edevat satışı için Avrupalı tüccarların geldiğini görmekteyiz. Rusya Devleti tebaasından Aleksandra zirai

¹⁴²³ BOA, ŞD. 1903/4, 2 Nisan Sene 1284 (14 Nisan 1868).

¹⁴²⁴ BOA, ŞD: 1908/50, 27 Mart Sene 1289 (8 Nisan 1873).

¹⁴²⁵ BOA, İ. OM. 5/37, 12 Mart Sene 1315 (24 Mart 1899).

¹⁴²⁶ Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım*, s. 139-140.

alet satmak için Edirne'ye gelmişti.¹⁴²⁷ Alman tebaasından bir kişinin de yine bu amaçla Selanik ve Edirne vilayetlerine geleceği sefareti aracılığıyla bildirilmiş ve kendisine yardımcı olunması istenmişti. Vilayetler bu kimselerin uygunsuz, şüpheli halleri görüldüğü takdirde şifre ile haber vermeleri hususunda ikaz edilmişlerdi.¹⁴²⁸ Merkezi idarenin fazla şüpheli olduğu düşünülebilir fakat dönemin ve bölgenin koşulları dikkate alındığında bu isteği makul karşılamak gerekmektedir. Çünkü yaşanan bazı örnekler bu şekilde davranmayı haklı göstermektedir. Rusya tebaasından olup zirai alet satmak için Edirne'ye gelmiş olan üç Rus tüccarın hareketlerinden şüphelenilmişti. Polis komiserliğinin bildirdiğine göre bunlardan birisi Rus erkân-ı harbiyesinden idi ve ayrıca tercümanlığını yapan kimsenin de Bulgar komite üyesi olduğu tespit edilmişti. Bu kimseler Rumların bulunduğu kasaba ve köylerden ziyade, Bulgar ve Müslümanların bulunduğu yerleri dolaştıkları anlaşılmıştı.¹⁴²⁹ Vilayet bu kimselerin Edirne'de ziraat aletleri satmak için bir şube açmaya mecbur ettirilmesi yahut tard ve teb'id (kovulmaları) üzere emir verilmesini istemişti.¹⁴³⁰

Modern tarım aletlerinin Edirne'de gerek yabancı tüccarlar gerekse yerel yöneticiler tarafından tanıtılarak yaygınlaştırılmak istendiği görülmektedir. Bunda kısmen başarılı olunduğunu söylemek mümkünse de vilayette neşredilen Ceride Gazetesinde yayınlanan bir makaledeki, bazı çiftçilerimiz *"bu makineleri biz kullanamayız bunlar Avrupa arazisine göre icâd olunmuştur"* diyerek *rağbet etmediler*", şeklindeki ifadeden vilayette henüz istenilen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁴³¹ Modern tarım aletlerinin yaygınlaşmamasında çiftçilerin önyargılarının etkisi şüphesiz vardı ancak makine fiyatlarının yüksekliği ile daha fazla ilgili olmalıydı. Zira Edirne'de çiftçilerin yarısından fazlası 10 dönümden küçük arazide tarım yapıyorlardı yani küçük ölçekli üreticilerdi. Modern aletlerin fiyatları çoğunluğu için oldukça yüksekti. Örneğin 1906'da Edirne'de A.B.D malı

¹⁴²⁷ Rus Aleksandıra ile tercümanı Edirneli Petri bir köyde müfreze-i askeriyeye mensup İbrahim ve Tahsin Çavuşlar ve bakkal Tanaşaki ile birlikte Rus Aleksandıra'ya kötü muamelede bulunarak mallarını gasp etmişlerdi. Fakat suçlular hakkında kanuni işlemler yapılarak çeşitli cezalara çarptırılmışlar ve konuyla ilgili Rusya Konsolosuna bilgi verilmişti. BOA, DH. MKT. 1202/60, 16 Eylül Sene 1323 (29 Eylül 1907), lef 3.

¹⁴²⁸ BOA, DH. MKT. 2218/72, 22 Haziran Sene 1315 (4 Temmuz 1899).

¹⁴²⁹ BOA, BEO. 1263/94702, 29 Kânunievvel Sene 1314 (10 Ocak 1899), lef 2.

¹⁴³⁰ BOA, BEO. 1262/94579, 2 Kânunievvel Sene 1314 (14 Aralık 1898), lef 6.

¹⁴³¹ Ceride, nr. 27, 9 Kânunievvel Sene 1306 (21 Aralık 1900).

orak makinelerinin fiyatı 2.160 ve 2.140 kuruşa karşılık geliyordu ki bu fiyat 1907'deki kişi başı gelirin üç katı idi. Bu nedenle Edirne'de 1908'de çiftçiler 96-120 kuruşa satın alınabilen "küçük" sabanlara rağbet ediyorlardı. Bunlar ucuzluklarının yanı sıra alınması halinde 12 aylık kredi imkânı sağlanması da artı bir avantajdı. Vilayette 1906'da 50 adet tane biçme makinesi, 1908'de 500 adet saban satılmıştı. İngiliz konsoloslarda bunu doğrular nitelikte raporlarında tüccarlara "ucuz" zirai aletler getirmelerini tavsiye ediyorlardı.¹⁴³² Edirne Vilayetinde beşinci defa toplanan Vilayet Umum Meclisi toplantısında Edirne Sancağından gönderilen layiha da, bedeli belediye varidatından ödenmek koşuluyla bir buhar makinesiyle değirmen edevatı talep edilmişti. Üstelik Dimetoka Kazası için talep edilen harman makinesinin, harman vaktinde ücretle kullandırılması da düşünülmüştü. Vilayet Umum Meclisinde, ücretle harman makinesinin kullandırılmasının bazı suiistimallere sebebiyet vereceği endişesiyle reddedildiği gibi 80.000 kuruşa mal olacak bu alımın belediye tarafından karşılanmasının mümkün olmadığı söylenerek Edirne'nin başka taraflarında çiftlik sahiplerinin yaptıkları gibi bu makinelerin çiftlik sahiplerince müşterek alınması öneriliyordu.¹⁴³³ Bu örnekte de görüldüğü üzere, değil sıradan bir çiftçinin ziraat aletleri satın almasını, çiftlik sahiplerinin bir kısmı bile almakta zorlandıklarından ancak müşterek olarak alabiliyorlardı. Devlet çiftçinin modern tarım aletlerini kullanmaları konusunda yerel yöneticiler tarafından teşvik edilmelerini istiyordu fakat satın alacak ziraatçıların maddi durumları ise bunu karşılayabilecek seviyede değildi. Böyle durumlarda çiftçiye kredi vermek için kurulmuş olan memleket sandıkları, ziraat bankası gibi kurumlar ise henüz yeterli seviyeye ulaşmamışlardı.

Tablo 41. Vilayette Satılan Makinelerin Menşei, Fiyatı ve Cinsi:¹⁴³⁴

Vilayet	Yıl	Makine Cinsi	İmalatçı Ülke	Fiyat (Sterlin)	Fiyat (Kuruş)
		Harman ve Saman			36.000-

¹⁴³² Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, S. 1, C. 58, Yıl 2003, s. 42-44.

¹⁴³³ BOA, ŞD. 1906/47, 14 Mayıs Sene 1287

¹⁴³⁴ Baskıcı, a.g.m., s. 44.

Edirne	1889	Ayırma	İngiltere	300-400	48.000
“	1906	Tane Biçme Makinesi	A.B.D	18	2.160
“	1908	Saban	Avusturya- Macaristan ve Almanya	2,25-2,75	270-330
“	1908	Saban	Almanya	1	120

Edirne Sancağına ve genel olarak tüm vilayete bakıldığında Osmanlı İmparatorluğunda gerçekleştirilmek istenilen tarımda modernizasyon ve ziraatın geliştirilmesi çabalarının bir yansımasını görmekteyiz. Bu husus da kurumsal düzenlemeler yapılmış, ziraat komisyonu, ziraat odaları kurulmuş, Avrupa’da kullanılmaya başlanmış olan modern tarım aletlerinin kullanılması için vergi muafiyetleri tanınmış ve de çiftçiye ihtiyaç duyacağı krediyi temin etmek için bir Ziraat Bankası kurulmuş hatta banka kurulmadan önce Edirne’de 1 milyon sterlin sermayeli bir banka kurulmasına teşebbüs olunmuştu. Bankanın yanı sıra çağdaş tarım metotlarını öğretmek amacıyla idadi mekteplerine ziraat şubeleri açılmış, rüşdiyelerde ise ziraatla ilgili derslerin verilmesi kararlaştırılmıştı. Osmanlı İmparatorluğunda dönemine göre ilkel metotlarla yapılan tarımda arzu edilen dönüşümün gerçekleşmesi için öncelikli bunu yapacak donanımlı insanlara ihtiyaç vardı. Bunun önemini gören merkezi idare zirai eğitime önem vererek mekteplerdeki eğitim-öğretim müfredatına ziraatla ilgili dersleri almış, numune çiftlikleri kurularak yalnızca teorik değil aynı zamanda pratik eğitim verilmesi de amaçlanmıştı. Fakat bu dersleri verebilecek donanımda ve sayıda öğretmen ihtiyacı maalesef karşılanamadı. Tarımda verimliliğin artırılması için ithal edilecek makinelere vergi muafiyeti getirilmiş fakat yine de çiftçilerin bunları alabilmeleri çok zordu. Böyle durumlarda çiftçiye kredi vermesi için kurulmuş olan Ziraat Bankası’nda kimi zaman yeterli sermaye bulunmuyor ya da çiftçi aldığı krediyi geri ödeyemiyordu. Vilayette ziraatçıları en çok zorlayan konulardan biriside daha çok iklimle yani yağışlara bağımlı olarak yapılan tarımdı. Çünkü zaman zaman görülen kuraklık ya da aşırı yağışlar mahsullerin mahvolmasına sebebiyet verdiği gibi eğer çiftçi borçlanmış ise borçlarının ertelenmesini talep etmek zorunda bırakıyordu. Edirne Vilayeti

özelinde tarımda yaşanan bir başka problemde siyasi ve askeri hadiselerdir. XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ile yapmış olduğu savaşlar vilayette tarımı da olumsuz etkiliyordu. Ancak şunu da belirtmekte fayda var ki özellikle 93 Harbi sırasında ve sonrasında imparatorluğa gelen çok sayıda muhacirlerin yerleştirilmeleri, ihtiyaçlarının karşılanması vs. Osmanlı maliyesi üzerinde menfi tesirler yaratsa da ilginçtir ki tarım üzerinde müspet etkileri de olmuştur. Edirne'de yerleştirilen muhacirlere toprak dağıtılmış ve bu sayede ekilmeyen, boş topraklar ziraata açılarak ekonomiye kazandırılmıştı.

4.2. HAYVANCILIK

Osmanlı İmparatorluğunda tarım ile birlikte en mühim ekonomik faaliyet hayvancılıktı. Çeşitli amaçlarla tarım işletmeleri hayvan yetiştirirlerdi. Bunlar; a) çekim ve yük taşımada güçlerinden faydalanmak b) gübre temin etmek c) çiftçinin peynir, yağ, süt, deri, et ihtiyacını karşılamak ve bunları piyasaya sürmek. Çiftçi ya da bir işletmenin bunlardan hangisine ağırlık vereceğini üretim hedefi belirler. Tarımsal üretim yapan bir işletmede hayvancılık daha çok tarımda çift sürme, gübre elde etme, harman döğme gibi yardımcı işlerde kullanmak amacıyla yapılır, hayvan beslenirdi. Fakat temel faaliyet olarak hayvancılık yapan bir işletme ise piyasaya et, süt, yapağı, peynir, tereyağ, deri sunmak amacıyla hayvan yetiştirirdi.¹⁴³⁵ Ekonomik bir faaliyet olarak hayvancılıkla uğraşan kimseler dışında günlük süt, süt ürünleri gibi bazı ihtiyaçlarını kendi karşılamak için bazı ailelerde -şehirlerde bile- koyun, keçi, inek gibi hayvanlar beslemekteydiler.¹⁴³⁶

İmparatorlukta nüfus yoğunluğunun azlığı hayvancılığı teşvik ederken ekilmeyen tarım arazilerinin fazlalığı da hayvancılık için aslında uygun bir ortam sağlıyordu.¹⁴³⁷

Tablo 42. Edirne Sancağı İle Bağlı Nahiye ve Kazalarda Mevcut Hayvancılığa Elverişli Çayır ve Meraların Durumu:¹⁴³⁸

¹⁴³⁵ Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, s. 100.

¹⁴³⁶ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 363.

¹⁴³⁷ Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, s. 101.

¹⁴³⁸ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 164, 291, 294, 308, 323, 346, 367, 384, 400.

Bölge	Çayır	Mera
Edirne Sancağı	278	-
Üsküdar Nahiyesi	315	2
Çöke Nahiyesi	344	38
Ada Nahiyesi	611	18
Cısr-i Mustafa Paşa Kazası	917	34
Kırcaali Kazası	595	104
Dimetoka Kazası	377	43
Cısr-i Ergene Kazası	2.886	32
Ortaköy Kazası	46	81
Havza Kazası	641	117

Devlet tarafından hayvancılığın gelişmesi için teşvik tedbirleri alınırken bunun en önemli uygulaması ise İslimye, İzmit Çuka ve Feshane'nin ihtiyacı olan kaliteli yapağın yurtiçi üretimle karşılanabilmesi için başlatılan merinos cinsi koyunların çoğaltılması çalışmalarıdır. Bu amaçla ilk olarak 1839 yılında bu koyunlardan 600 baş getirtilerek Edirne çevresindeki çiftliklere dağıtılmıştı.¹⁴³⁹ Pilot bölge olarak seçilen noktalardan birisi de Tekirdağ, Hayrabolu civarıydı. Burada iyi bir cins olan İspanya koyunlarının yetiştirilmesi için çalışmalar yapılmıştı.¹⁴⁴⁰ 1907 yılı istatistiğine göre Edirne Vilayeti'nde 2.153.391 kg. yün ve 257.641 kg. keçi kılı elde edilmiş; bunlardan sırasıyla 12.269.623 ve 905.698 kuruş gelir elde edilmişti.¹⁴⁴¹ Keçi kılından nispeten daha az mahsul ve gelir elde edilmesinin sebebi ise Edirne'de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinde keçinin umumiyetle koyunun gerisinde kalmasındandır.

4.2.1. Edirne'de Mevcut Hayvan Sayısı ve Elde Edilen Hayvansal Ürünler

¹⁴³⁹ Güran, 19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı, s. 53.

¹⁴⁴⁰ Kaya Göktepe, "Osmanlı Döneminde Tekirdağ'da Yapılan Hayvancılığın İstanbul'un İlaşesi ile Sanayi ve Ticari Faaliyetlerdeki Rolü", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, C. 20, Haziran 2018, s. 367.

¹⁴⁴¹ 1323 Senesi Avrupa-yi Osmânî Ziraat İstatistiki, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdaresi, Dersaadet 1326.

Edirne’de mevcut hayvan sayılarının farklı tarihlerde miktarı tablo şeklinde gösterildiğinde vilayette hayvan cinslerine göre ilerleme ve gerilemenin daha iyi görüleceği kanaatindeyiz. Bu sebeple üç farklı tarih belirledik. Birincisi Edirne’de sene de bir defa yayınlanan vilayet salnamesinin ilki (1870 tarihli), diğeri 1897 tarihli ilk Osmanlı istatistiği ve son olarak da XX. yüzyılın başındaki durumu görmemizi sağlayacak olan 1907 tarihli Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinin 1907 yılına ait istatistiğidir.

Tablo 43. 1870, 1897 ve 1907 Senelerinde Edirne’de Mevcut Hayvan Sayısı:¹⁴⁴²

Hayvanın Cinsi	1869 Senesi Adedi	1897 Senesi Adedi	1907 Senesi Adedi
Çift Mandası	28.700	15.223	59.063
Manda İneği	28.500	18.868	23.720
Manda Boğası	6.850	678	
Malak	18.000	12.488	137.319
Çift Öküzü	163.000	115.326	
Kara Sığır İneği	264.000	114.348	
Kara Sığır Boğası	8.800	2.290	108.061
Dana	81.000	75.569	
Yük ve Binek Beygiri		14.831	
Ester (Katır)	7.000	10.873	15.793
Merkep	44.000	23.767	44.669
Deve	6.200	1.826	2.346
Koyun	1.622.000	1.800.840	1.878.822
Keçi	563.000	710.812	857.698

¹⁴⁴² EVS. Def’a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 162, *Osmanlı Devleti’nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, C. 5, Haz. Tefik Güran, Ankara 1997, s. 160-163, 1323 Senesi Avrupa-yi Osmânî Ziraat İstatistiki, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdaresi, Dersaadet 1326.

Canavar (Domuz)	72.000	57.239	64.223
İdiç Bargir			29.847
Aygır ve Kısarak	42.600		17.315
Tosun, Düve ve Dana			53.911
Kuzu	770.000	-	-
Oğlak	340.000	-	-
Tay	17.000		
Koşu Bargiri	18.200		

Tabloya bakıldığında küçükbaş hayvan sayısının büyükbaş hayvanlara göre oldukça fazla olduğu görülmektedir. 1.622.000 olan koyun sayısı 1.800.840'a daha sonra da bu sayının 1.878.822'ye yükseldiği görülmektedir. Keçi cinsinde ise 563.000 olan sayı (kuzu ve oğlak adedi dâhil değildir) 710.812'ye ve nihayet 857.698'e çıkmıştır. Bu ise vilayette bulunan mera ve çayırların küçükbaş hayvancılığa daha elverişli olmasıyla yakından ilgilidir. Neticede bu rakamlar bize Edirne Vilayeti'nde hayvancılığın temelini küçükbaş hayvancılığın oluşturduğunu göstermektedir. Tabloda dikkat çeken bir başka noktada vilayette önemli sayılabilecek sayıda domuz yetiştirilmesidir ki; bu da vilayette yaşayan gayrimüslim nüfus yoğunluğuna işaret etmektedir. At, eşek, katır gibi yük hayvanları ile birlikte vilayette önemli miktarlarda çift öküzü, manda gibi hayvanlar da bulunmaktadır. II. Ordu merkezi olan Edirne'de askeriye'nin silah, mühimmat vesaire taşımasında kullanmak üzere bu yük ve de binek hayvanlarını bulundurulması da tabiidir.

Vilayette elde edilen hayvan ürünlerine bakıldığında ise çeşitlilik göze çarpmaktadır. Süt ve süt ürünlerinin (peynir, kaşarpeyniri, tereyağı) yanı sıra sığırdili adı verilen bir pastırma da ürünler arasındaydı. Zağra-i Atik Kasabası envai pastırma ve sucuk yapılan yerlerden birisiydi. Öte yandan önemli bir hayvansal ürün olan deri de debbağhanelerde işleniyordu. Hayvancılıktan sağlanan diğer bir üründe dokuma sanayiinin hammaddesi yapağıdır ki vilayet

merkezinde, birçok nahiye ve mülhakatındaki kasabalar da yapağıdan bükülmüş iplikten şallar ve enva'i çeşit şayak, çorap ve kalıçeler yapıyordu. Yine İslimye ve Filibe'de de aba, şayak ve kalıçeler üretilmekteydi.¹⁴⁴³ Vilayette üretimi yapılan diğer bir üründe bal ve balmumudur.

1870 Senesinde Vilayette Üretilen Yapağı, Tiftik, Keçi kılı, Bal ve Balmumu Miktarı:¹⁴⁴⁴

Cinsi	Kıyye	Adedi
Yapağı	1.179.000	-
Tiftik	42.000	-
Keçi Kılı	161.000	-
Kovan	-	62.000
Bal	170.000	
Balmumu	11.000	

Edirne'de üretilen yapağı ince cinsinden olduğu için nispeten daha fazla fiyatla satılmaktaydı. 1309 senesinde Feshâne-i Amire için 200.000 kıyye yapağı satın alınmıştı.¹⁴⁴⁵

Hayvanların sayısı kadar niteliği de önemliydi. Avrupa'da zirai alanda yaşanan gelişmeler neticesinde, hayvanlardan elde edilen verimde de ciddi miktarlarda artış yaşanmıştı. İsviçre'de yetiştirilen bir inek ırkının canlı ağırlığı 500-600 kg., bir öküzün ise 1.000-1.250 kg.ı buluyordu. Bu rakamlar Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan hayvanlarla karşılaştırıldığında oldukça yüksekti. Büyükbaş bir ineğin ağırlığı 100-350 kg., öküzün canlı ağırlığı ise 400-500 kg. idi.¹⁴⁴⁶ Edirne Vilayeti'nde mevcut karasığır inekleri 150, öküzleri 250 ve

¹⁴⁴³ EVS. Def'a 2, Sene H. 1288 (M. 1871), s. 180-181.

¹⁴⁴⁴ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 162.

¹⁴⁴⁵ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 167.

¹⁴⁴⁶ Güran, 19. *Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s. 102-103.

mandaları 350 kg. idi.¹⁴⁴⁷ Devlet bu olumsuzluğu görerek harekete geçmiş ve yukarıda da belirtildiği üzere merinos cins koyunlar getirilerek vilayette çiftliklere dağıtılmıştı. Yine Mustafa Paşa Kazası'nda bulunan çiftlik sahipleri ve rençperler arasında üretilmek ve parası kendileri tarafından verilmek üzere, Kırım veyahut Mısır taraflarından 5 baş inek ve 1 baş boğa celbi, Edirne Vilayeti'nde toplanmış olan Vilayet Umum Meclisi toplantısında gündeme getirilmiş ve gereğinin yapılması talep olunmuştu.¹⁴⁴⁸ Hayvanların zayıflığı aynı zamanda çekim güçlerini de etkiliyordu. Avrupa'dan getirilen modern tarım araçlarını çekmekte yerli hayvanlar zorluk yaşıyordu. 1863'te İstanbul'da açılan bir sergide teşhir edilen tarım araçları, Anbarlı Köyü civarındaki Ultaniçe Çiftliği'nde denenmek istenmiş fakat bu araçları yerli manda ve öküzler çekememiş ve topçu beygirleri koşmak zorunda kalınmıştı.¹⁴⁴⁹

Tablo 44. 1907 senesinde Edirne Sancağı'nda ve Vilayet Genelinde Üretilen Hayvansal Ürünler ve Bunların Bir Kıyyesinin Ortalama Fiyatı:¹⁴⁵⁰

Mahal	Yün		Keçi Kılı		Süt		Tereyağ	
	Hâsılat	Bir Kıyye nin Ortalama Fiyatı	Hâsılat	Bir Kıyyenin Ort. Fiyatı	Hâsılat	Bir Kıyyenin Ort. Fiyatı	Hâsılat	Bir Kıy. Ort. Fiyatı
	Kıyye	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Kıyye	Kuruş	Kıyye	Kuruş
Edirne Sancağı	928.689	7,3	67.000	4,5	7.199.271	1,1	67.000	10
Edirne Vilayeti	1.678.471	8	200.820	5,1	37.429.223	1,2	747.800	10

¹⁴⁴⁷ EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 167.

¹⁴⁴⁸ BOA, ŞD. 1906/48, 14 Mayıs Sene 1287 (26 Mayıs 1871).

¹⁴⁴⁹ Güran, 19. *Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, s. 103.

¹⁴⁵⁰ 1323 Senesi Avrupa-yi Osmânî Ziraat İstatistiki, Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti, İstatistik İdaresi, Dersaadet 1326.

Mahal	Her Nev' Peynirler		Bal ve Balmumu Hâsılatı				
	Hâsılat	Bir Kıyyenin Ortalama Fiyatı	Arı Kovanları	Hâsıl Olan Bal	Bir Kıyyenin Ort. Fiyatı	Balmumu	Bir Kıyyenin Ort. Fiyatı
	Kıyye	Kuruş	Adet	Kıyye	Kuruş	Kıyye	Kuruş
Edirne Sancağı	200.000	3,4	67.000	63.000	3	3.890	19,65
Edirne Vilayeti	2.709.826	4,4	200.820	493.170	3	90.003	16,57

Ancak Edirne Vilayeti'nde hayvancılığın önündeki en mühim problemlerden birisi yaşanan hayvan hastalıkları¹⁴⁵¹ ve kuraklıktı. Kuraklık çiftçilerin yiyecek ve tohumluk ihtiyaçlarının karşılanmasını güçleştirdiği gibi hayvanların yem ihtiyacının karşılanmasını da engelliyordu. Daha evvel bahsedildiği üzere böyle durumlarda bazı çiftçiler hayvanlarını pazarda yok pahasına satmaya çalışıyorlardı. Vilayette XIX. asırda hayvancılığa en büyük darbe vuran etken ise 93 Harbidir. Savaş esnasında ağnam ve çift hayvanlarında çok büyük sayılarda zayıat verilmiş ve hayvancılığın kendini tekrar toparlaması seneler almıştı.¹⁴⁵² Savaştan hemen önce Dimetoka'da 10, Kırkkilise'de 15, Ferecik'te 10 ve Edirne Sancağında 32 debbağhane bulunurken¹⁴⁵³ 93 Harbinin vilayete getirmiş olduğu yıkımın bir neticesi olarak Edirne şehir merkezinde bu sayı 2'ye düşmüştü.¹⁴⁵⁴

Bunlara rağmen Edirne'de hayvancılık tarım ile birlikte en önemli ekonomik faaliyeti teşkil ediyordu. Haliyle hayvancılıktan alınan vergi vilayet bütçesinde önemli bir gelir kalemini oluşturuyordu.

4.2.2. Ağnam ve Canavar Rüsumu

¹⁴⁵¹ Hayvan hastalıkları ile ilgili bkz. III. Bölüm sağlık kısmı.

¹⁴⁵² EVS. Def'a 19, Sene H. 1310 (M. 1893), s. 166.

¹⁴⁵³ EVS. Def'a 8, Sene H. 1293 (M. 1876), s. 159.

¹⁴⁵⁴ EVS. Def'a 11, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 253

İslam Devletlerinde olan ve Resm-i ganem, âdet-i ağnâm şeklinde de Osmanlı kaynaklarında geçen ağnam vergisi Şer'i vergilerden sayılmıştı. Ağnam vergisi genellikle koyunların yavrulamasından sonra nisan ve mayıs aylarında alınırdı.¹⁴⁵⁵ Koyun, keçi, deve, camız ve canavardan alınırken, Şer'i ahkâma göre at ve sığır cinsinden de zekât alınması caiz olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraat ve nakliye işlerinde kullanılması hasebiyle bu hayvanlar vergi tarhına gitmemişti. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte iltizam usulü kaldırılmış ve ülkenin her yerinde hayvan başına 5 kuruş resim ve 20 para "mübaşeriye" denilen tahsilât ücreti alınması kararlaştırılmıştı. Ancak hayvan değeri ülkenin her tarafında aynı olmadığı için bazı yerlerde bu oran yüksek gelmiş ve yeni bir düzenleme yapılması zorunlu olmuştu. Valiliklere yapılan bir tebliğle, bir koyun ya da keçinin süt, yapağı ve et ürünlerinin verimi mahallî rayiçlere göre tespit ettirilerek, senelik hâsılata göre vergi alınması yoluna gidildi. Memleketin çeşitli bölgelerinde tespit edilen verimler ve alınması kararlaştırılan %10 oranındaki vergiye göre, Edirne'de bir hayvanın tahminî yıllık verimi 40 kuruş ve yine yıllık vergisi de 4 kuruş olarak belirlenmişti.¹⁴⁵⁶ 1872 yılında mali sıkıntılar nedeniyle bazı vilayetlerde 40, bazılarında 20 para zam yapılmıştı.¹⁴⁵⁷ 1898 ve 1905 tarihli nizamnamelerle yeniden düzenlemeler yapılan ağnam, "hayvan sayım vergisi" adıyla varlığını sürdürmüştü ancak 1962'de tamamen ortadan kaldırılmıştı.¹⁴⁵⁸

Edirne Vilayeti'nde 1870 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan salnamelerden vilayette tahsil edilen ağnam vergisini ve bunun toplam gelir içerisindeki oranını takip edebilmekteyiz. İlk yıllığa göre 1870 yılında Edirne Sancağının ağnamı 5.200.000 kuruş iken vilayetin genel toplamı ise 19.910.000 kuruş idi.¹⁴⁵⁹ Edirne Sancağının ağnam geliri toplam gelirin %26.11'ini teşkil etmektedir. Yine Edirne Sancağının ağnam geliri olan meblağ, sancağın

¹⁴⁵⁵ Feridun Emecen, "Ağnam Resmi", *İslam Ansiklopedisi (TDV)*, C. 1, İstanbul 1988, s. 478.

¹⁴⁵⁶ Eldem, a.g.e., s. 174-175.

¹⁴⁵⁷ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri*, s. 347.; Eldem, a.g.e., s. 175.

¹⁴⁵⁸ Emecen, Ağnam Resmi, s. 479.

¹⁴⁵⁹ Vilayete bağlı diğer sancaklarda ise Filibe Sancağı'nda 6.550.000, İslimye Sancağı'nda 3.960.000, Tekfurdağı Sancağı'nda 1.750.000, Gelibolu Sancağı'nda 2.450.000 kuruştur. EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 154-155.

32.690.528 kuruşluk toplam gelirin ise %15.90'lık kısmını oluşturuyordu. 1876 yılında ise Edirne Sancağının ağnam hâsılatı artış göstererek 5.758.846 kuruş olmuştur. Ancak bu tarihten sonra vilayetin ve sancağın ağnam gelirinde ciddi oranda bir azalma görülmektedir.

Tablo 45. 1298, 1299, 1304 ve 1307 Yıllarında Edirne Sancağı'nın Ağnam Hâsılatı ve Vilayet Toplamına Oranı: ¹⁴⁶⁰

Sene	Edirne Sancağı	Edirne Vilayeti	Sancak Ağnam Hâsılatının Vilayet Ağnam Vergisi Toplamına Oranı
1298	1.955.950	11.839.270	%16.52
1299	2.054.840	12.907.707	%15.91
1304	3.070.300	14.143.515	%21.70
1307	2.769.140	12.209.191	%22.68

1869 senesinde 5.200.000 kuruş olan ağnam hâsılatının 1876'dan sonraki senelerde, bir daha savaş öncesindeki seviyelere gelmediği görülmektedir. Bu ise 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının tarım alanında olduğu gibi hayvancılık üzerinde de yıkıcı etkisi olduğunu göstermektedir. 1902 yılına gelindiğinde dahi sancağın ağnam hâsılatı 3.254.124 kuruş iken vilayet genelinde ise sayı 13.885.220 kuruş miktarında idi.¹⁴⁶¹

Edirne Vilayeti sıkça belirtildiği üzere Müslüman nüfus kadar gayrimüslim nüfusunda yaşadığı kozmopolit bir kentti. Bu özelliği hasebiyle gayrimüslim nüfusun beslediği nispeten önemli denilebilecek sayıda domuz bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü vilayet için bir gelir kaynağı olarak görülmüş ve vergi kalemlerinden birisi olmuştu. "Hinzır Resmi", "Bidat-ı Hanazır" da denilen bu verginin eski dönemlerden beri alındığı bilinmektedir. Belgrat ve Alacahisar Sancaklarında bulunan domuzlardan her birisi için senelik dörder para alınması

¹⁴⁶⁰ EVS. Def'a 10, Sene H. 1301 (M. 1884), s. 250, EVS. Def'a 11, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 250, EVS. Def'a 15, Sene H. 1306 (M. 1889), s. 256, EVS. Def'a 18, Sene H. 1307 (M. 1890), s. 377.

¹⁴⁶¹ EVS. Def'a 28, Sene-i Maliye 1319 (M. 1903), Sayfa numarası yok.

şeklinde uygulanmıştı. Halkın talebi üzerine H. 1193 (1779/1780) senesinde vazgeçilen bu vergi daha sonra özellikle gayrimüslim nüfusun yoğun bulunduğu Rumeli’de tekrar alınmaya başlanmıştı.¹⁴⁶²

Vilayet yıllıklarına bakıldığında canavar vergisinde düzenli bir artış gözlenmektedir. R. 1299 senesinde (M. 1883) Edirne Sancağında 30.558 kuruş, vilayetin tamamında ise 159.081 kuruş canavar vergisi toplanmıştı.¹⁴⁶³ 1307 malî senesinde (1891) ise bu meblağ sancak ölçeğinde 58.400 kuruşa, vilayet genelinde ise 200.557 kuruşa ulaşmıştı.¹⁴⁶⁴ Canavar vergisi en yüksek orana 1312 malî senesinde (1896/1897) ulaşmıştı. Edirne Sancağında 93.825 kuruş, vilayette ise 268.868 kuruş olmuştu.¹⁴⁶⁵

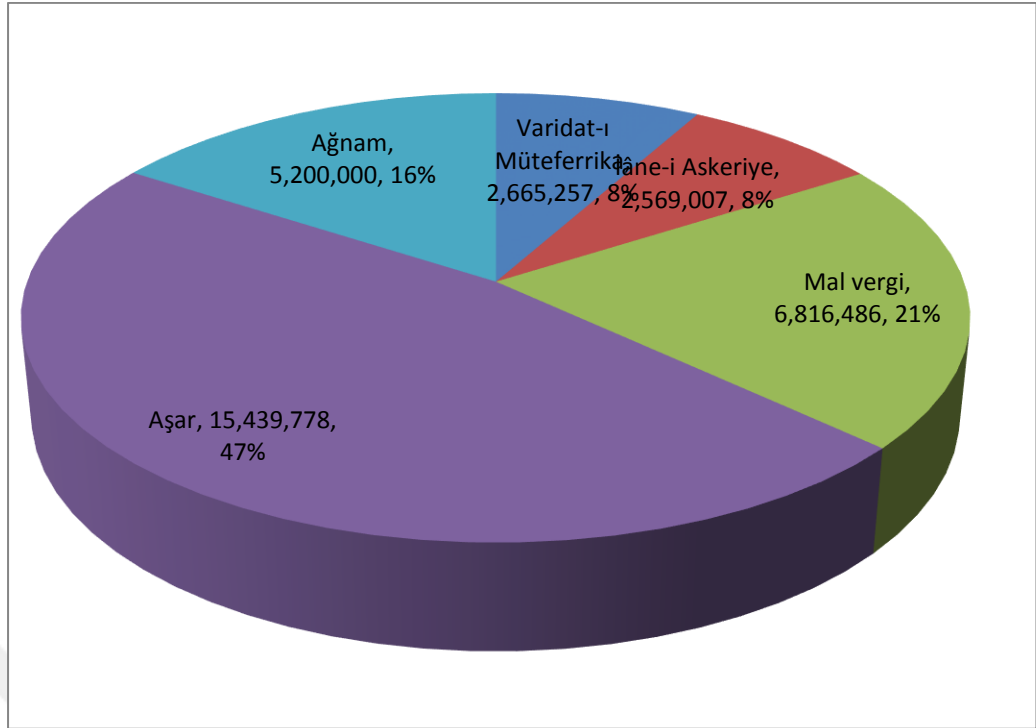
Edirne Sancağının 1870 yılındaki gelirine bakıldığında toplamda 32.690.528 kuruş olduğu görülmektedir. Bu gelirin neredeyse yarısını (%47) aşar vergisi oluşturmaktadır. Aşar vergisini mal ve ağnam vergisi izlemektedir. Ağnam ve aşar vergisi %53’lük bir oran ile sancak gelirinin yarısından fazlasını teşkil etmektedirler. Bu ise tarım ve hayvancılığın sancak ekonomisindeki önemini göstermektedir.

¹⁴⁶² Haluk Kayıcı, *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, İstanbul 2013, s. 273.

¹⁴⁶³ EVS. Def’a 11, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 250.

¹⁴⁶⁴ EVS. Def’a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 377.

¹⁴⁶⁵ EVS. Def’a 22, Sene-i Maliye 1312 (M. 1896), Sayfa numarası yok.

Şekil 4. 1870 Senesi Edirne Sancağı'nın Gelir Kalemleri, Miktarı ve Bunların Toplam Gelire Oranı¹⁴⁶⁶

4.3. SANAYİ

4.3.1. Edirne'de Sanayi

1815'te Avrupa'da savaşın sona ermesinden sonra Avrupa devletleri kendi sanayilerinin gelişmesine imkân sağlamak amacıyla tarife ve gümrüklerde himaye sistemini uygulamaya başlamışlardı. İlk olarak Fransa ipekli ve pamuklu dokuma olmak üzere bazı maddelerin ithalini yasaklamıştı. Fransa'yı Alman Zollverein devletleri izlemişti. Avusturya'da benzer bir yol takip ederek 1833'te yürürlüğe soktuğu bir tarife ile bazı malların ithalini ve ihracını yasaklarken bazılarına da ağır gümrük tarifeleri koymuştu. Bu devletleri Rusya'da izlemiş; 1833'te 300'den fazla malın ithalini ve ihracını kısıtlamıştı.¹⁴⁶⁷

¹⁴⁶⁶ EVS. Def'a 1, Sene H. 1287 (M. 1870), s. 154.

¹⁴⁶⁷ Rifat Özsoy, "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri", *Milli Kültür*, S. 3-4-5, C. 2, Ağustos-Eylül-Ekim 1980, s. 71.

İngiliz mallarına Avrupa pazarının kapanması karşısında İngiltere'nin yeni pazarlar araması zarurî hale gelmişti. Avrupa devletlerinin yerli sanayisini korumak için himaye sistemlerini uygulamaya koyup gümrük oranlarını yükselttikleri esnada Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı devletlere verilegelen ahidnâmelerdeki %3 gümrük vergisi maddesi aynen muhafaza edilmişti. Gerek bu durum gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nun mamul İngiliz mallarına olan ihtiyacı ile imparatorluğun sahip olduğu zengin hammadde sebebiyle İngiltere gözünü bir kez daha Akdeniz'e çevirmişti.¹⁴⁶⁸ 1838'de imzalanan Osmanlı-İngiliz Ticari Antlaşmasıyla, yabancıların Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari faaliyetleri üzerindeki kısıtlamalarının kaldırılması, Osmanlı pazarının Avrupa malları tarafından ele geçirilmesine neden olmuştu. İngiltere ile yapılan bu ticaret antlaşmasını başka Avrupa ülkeleri de kazanmış, 1840 yılında imzalanan antlaşma ile bunlara Prusya'da dâhil olmuştu.¹⁴⁶⁹

Tanzimat öncesinde Osmanlı sanayine bakılacak olursa küçük el sanatları ve gedik usulünü görmekteyiz. Her bir sanayi ya da ticaret dalının bir loncası vardı. Herhangi bir dalda çalışan kimse loncaya girmek mecburiyetinde idi.¹⁴⁷⁰ Her zanaata ait loncanın ürettikleri malların ölçü ve standardını belirleyen katı kuralları vardı. Bu standartların dışına çıkmak ise kesinlikle yasaktı. Lonca sistemi, bozulma sonucu ve gelişmeye uygun olmayan ve rekabeti engelleyen kuralları ve yapısıyla, Osmanlı İmparatorluğunda endüstrinin gelişmesini önlediği gibi sermaye birikimine imkân tanımamıştı. Tüm bu olumsuzluklar ise girişimci bir zihniyetin doğuşunu engellemişti.¹⁴⁷¹

Loncanın yanı sıra gedik usulü de sanayi üzerinde etkisi olan bir diğer faktördü. Tanzimat'a kadar bütün sanayi ve ticaret çalışmaları gedik usulüne tabiydi. Bir tür esnaf tekeli demek olan bu usule göre sanayi ve ticaretin her dalında bulunan işyerlerinin, imalathanelerin sayısı ve o sektörde çalışacak kişi sayısı

¹⁴⁶⁸ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara 1974, s. 75.

¹⁴⁶⁹ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005, Bildiri-Makaleler, Ercüment Kuran'a Saygı*, Ankara 2006, s. 263.

¹⁴⁷⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, Ankara 1976, s. 238.

¹⁴⁷¹ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi*, s. 264.

belirlenmişti. Ölüm ya da herhangi bir sebeple bir boşalma olmadıkça gedik sahibi olunamaz ve gedik sahibi olmayanların da sanat ve ticaretle uğraşmaları mümkün değildi. Çok uzun süre bir gediğin boşalmasını bekleyen bir kişi girişim ruhu, zengin olma isteği, azim ve kararlılığı önemli ölçüde törpüledikten sonra ileri bir yaşta gedik sahibi olma şansını elde edebiliyordu. Bu durum ise Osmanlı İmparatorluğu'nda rekabetçi bir sanayinin doğmasını ve gelişmesini engelleyen temel unsurlardandı.¹⁴⁷² Beklenileceği üzere kentlerde bulunan loncaların büyük bir kısmı Avrupa mallarıyla rekabet edememişler ve 1838 antlaşması ile birlikte yaşayamamışlardır. Bazı loncalar ise ekonomik mantıktan ziyade görmüş oldukları sosyal fonksiyondan ötürü varlıklarını XIX. yüzyılın sonlarına dek sürdürmüşlerdi.¹⁴⁷³

Osmanlı İmparatorluğu'nda en fazla gelişmiş sanayi kolu dokumacılıktı. XIX. yüzyıla gelinceye kadar ileri bir seviyede olan dokumacılık, iç tüketimde ihtiyacı karşılamakla kalmıyor ihracatta yapılıyordu.¹⁴⁷⁴ Fakat XIX. yüzyılda dokumacılık sanayi gittikçe artan Manchester mamulleriyle ağır rekabete maruz kalmışlardı.¹⁴⁷⁵ XIX. yüzyılın ortalarında pek çok yerli ve Avrupalı gözlemci, hacmi hızla artan ithal malların rekabeti karşısında İstanbul, Amasya, Bursa, Diyarbakır, Halep, Şam gibi önemli merkezlerde iplik eğirme, kumaş dokuma gibi dallarda el tezgâhlarının gerilemekte olduklarını belirtiyorlardı.¹⁴⁷⁶

İngiltere başta olmak üzere Avrupa ülkelerinden gelen ithal malı dalgası dokumacılıktan başka Osmanlı İmparatorluğu ekonomisi için önemli bir sanayi kolu olan ipek sanayini de olumsuz etkilemişti. Bir dönem Avrupa pazarlarında aranan Osmanlı ipek sanayinin 19. yüzyıl ortalarındaki durumu hakkında bilgi veren Viquesnel; “ *Eskiden Şam, Halep, Amasya, Diyarbakır ve Bursa gibi dokuma merkezlerinde çeşitli renk, desen ve kalitede kumaş imal eden pek çok*

¹⁴⁷² Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. 6, s. 238-239.; Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi*, s. 264-265.

¹⁴⁷³ Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayii”, *Osmanlı*, C. 3, Ankara 1999, s. 273.

¹⁴⁷⁴ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi*, s. 266.

¹⁴⁷⁵ Önsoy, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme, s. 71-72.

¹⁴⁷⁶ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul 2018, s. 19.

işyeri bulunduğu halde Avrupa rekabeti dolayısıyla bunların sayısı ve üretimlerinde önemli azalmalar oldu” demektedir.¹⁴⁷⁷

Önemli üretim alanlarından bir diğeri de dericilik ve saraçlıktır. Ancak XIX. yüzyılda Avrupa ile olan rekabete dokumacılık ve ipek sanayinde olduğu gibi dayanamayıp giderek zayıflamıştır.¹⁴⁷⁸

Batının teknik üstünlüğünü gören Osmanlı yönetici eliti, bir şeyler yapılması gerektiğini görmüşler ve birtakım tedbirler almışlardır. Daha evvel vücuda getirilmiş olan büyük tesislerin hemen hepsi askeri ihtiyaçların karşılanması amacıyla ya da sarayın ihtiyaçlarını karşılamak için yapılmıştı. 19. yüzyıla girerken mevcut tesisler ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden düzenlenmiş veya bunlara yeni ilaveler yapılmıştı.¹⁴⁷⁹ Bu nedenle sanayinin ilk örnekleri pazar göstergelerinden bağımsız, maliyet, kâr-zarar kaygısından uzak daha çok devlet siparişleriyle çalışan kuruluşlardı.¹⁴⁸⁰

Büyük umut ve beklentilerle kurulan tesisler için yabancı mühendisler, vasıflı işçiler getirilmiş hatta bu fabrikalar için yurt dışından hammadde ithal edilmişti. Ancak bir süre sonra maliyeye büyük yük getiren ordunun ve sarayın ihtiyaçlarının karşılanması için fabrika kurulması politikasından vazgeçilmişti. Feshane, Hereke, Baruthane gibi bazı fabrikalar çalışmaya devam etse de inşaatı ve işletmesi pahalı olduğu düşünülen bazı tesislerin kapatılması yoluna gidilmişti.¹⁴⁸¹ Ayrıca Avrupa’dan getirilen yabancı uzmanlardan da beklenen fayda sağlanamamıştı. Gelen uzmanlar Avrupa’da geçerli ücretlerin en azından üç misli ücret alıyorlar, fabrika faaliyetinin yüksek maliyet düzeyinde kalmasına sebep oldukları gibi yetiştirmesi gereken kimselerin eğitiminde de pek istekli davranmıyorlardı. Üstelik yeni fabrikalarda üretilen mallar bile geniş ölçüde Avrupa’ya bağımlı kalıyordu. İzmit’te Belçikalı bir işçi 1848’de şu gözlemlerde bulunmuştu: *“İngiltere ve Fransa’nın en iyi makinelerine sahiptik. Gerekli olan*

¹⁴⁷⁷ Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara 1988, s. 22.

¹⁴⁷⁸ Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi*, s. 266.

¹⁴⁷⁹ Önsoy, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme, s. 72.

¹⁴⁸⁰ Zafer Toprak, “Tanzimat’ta Osmanlı Sanayii”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1985, s. 1345.

¹⁴⁸¹ Önsoy, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Sanayileşme, s. 72.

yünün en iyisi Trieste yoluyla Saksonya'dan ve en iyi yün üreten ülkelerden ithal edilmekteydi. Onu işleyen ise biz Belçikalı ve Fransızlardık... Siz buna Türk kumaşı diyemezsiniz; bu, Avrupa makinesiyle, Avrupa malzemesi kullanılarak becerikli Avrupalı elleriyle sadece Türkiye'de yapılmış bir kumaştır."¹⁴⁸²

Abdülaziz devrinde sanayiye himaye maksadıyla dört tedbir alınmıştı; gümrük resminin artırılması, sergiler küşadı, İstanbul ve vilayetlerde sanayi mektepleri açılması ve şirketler teşkili.¹⁴⁸³ 1864-1873 yılları arasında faaliyet gösteren Islah-ı Sanayi Komisyonu ilk iş olarak gittikçe küçülen ve etkinliğini kaybeden sanayi erbabını şirketler olarak birleştirme meselesini ele almıştı. Burada dikkati çeken husus 1840-1860 yılları arasında Tanzimatçı devlet adamlarının sanayileşmeyi devlet eliyle gerçekleştirmeye çalışırken 1860'tan sonra ise daha çok özel teşebbüs destekleyerek yapılmaya çalışılmasıdır.¹⁴⁸⁴ Islah-ı Sanayi Komisyonunun talimatnamesinin 6. maddesinde idare cemiyetinin kararlarının ve faaliyetlerinin Meclis-i Vâlâ tarafından denetleneceği belirtiliyordu. Prof. İlber Ortaylı bu maddeyi; daha işin başında serbest girişime dayalı kapitalist bir gelişme kavramının henüz yerleşmediği ve şirketlerin bürokratik kontrol ve güdüm altında tutulmak istendiği şeklinde yorumlamaktadır. Komisyonun daha çok ikincil maddelerin üretimi üzerinde durduğunu belirten Ortaylı devamla, sanayileşme durumunda ortadan kalkması gereken üreticilerle bir sanayileşme girişiminde bulunulmak istenilmesinden dolayı başarısız olduğu düşüncesindeydi.¹⁴⁸⁵

Ziraat ve zirai mahsullerin mübadelesinden meydana gelen yoğun bir ticaret faaliyeti üzerine kurulu iktisadi yapısı dışında, ülkede geleneksel özelliklerini muhafaza eden küçük sanatlarla el ve ev sanatları memleketin ihtiyacını karşılayacak mahiyetteydi.¹⁴⁸⁶ Gözlemcilere göre birçok bölgede hemen hemen

¹⁴⁸² Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Temmuz-Ağustos-Eylül, S. 82-83-84, Çev. Yavuz Cezar, s. 22-24.

¹⁴⁸³ Ömer Celâl Sarc, "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 430-431.

¹⁴⁸⁴ Rifat Önsoy, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876", *Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 2, C. 2, Ankara 1984, s. 9.

¹⁴⁸⁵ İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: "Islah-ı Sanayi Komisyonu" Olayı", *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Gelişme Dergisi: 1978 Özel Sayısı*, s. 124-125.

¹⁴⁸⁶ Eldem, a.g.e., s. 57.

her evde bir tezgâh bulunuyordu. Biraz abartılı bir ifade olsa da imparatorluğun son döneminde tezgâh sayısı bir hayli yüksekti. Fakat tezgâh sayısı bölgeden bölgeye değişiyordu. Hane halkının ihtiyacı için ürünler dokuyan tezgâhlar, satış için üretimde yapıyorlardı. Edirne yöresindeki köylerde, evlerde yün kumaşlar üretiliyor, küçük atölyelerde kompres yapılıyor, bu kumaşlar şehirlerde bulunan tüccarlara satılıyordu. Ev dışındaki üretim yerleri ise bir ya da iki kişinin çalıştığı imalathanelerdi. İmalathaneler kasaba ve şehirlerde oldukça yaygındı. Edirne’de XX. yüzyıl başında hanelerde üretilenler dışında yün kumaş dokunan imalathaneler bir semtte toplanmıştı.¹⁴⁸⁷ La Turquie 1861 adlı eserinde M.B.C. Collas, Edirne’nin 1831 yılında Enez, Tekirdağ ve İstanbul limanlarından yapılan Edirne dışsatımına konu olan malları sıralarken, bunlar arasında 210.000 okka işlenmiş yün olduğunu söylüyordu.¹⁴⁸⁸

Edirne Vilayeti’nin önemli bir diğer ürünü ise ipekti. Rus diplomat Vladimir Teplov, 1874 yılında Edirne hatıralarında vilayetteki ipek üretiminden bahsediyordu. Teplov’a göre, şehirde yılda 400.000 okkaya kadar ipek kozası üretiliyordu; bunların üçte biri Fransa’ya gönderiliyor, üçte biri fabrikalarda dolanmış ip olarak ve geri kalan üçte biride evlerde dolanıp iç piyasaya sunuluyordu. Dolanmış ipeğin işlenme yöntemine göre fiyatının değiştiğini belirten Rus diplomat, eğer makinede dolandıysa kilosu 70 Frank’a kadar satılabilirken evlerde ve sıradan tezgâhlarda dolanan ipeğin okkasının ise yalnızca 150 kuruş ettiğini söylüyordu.¹⁴⁸⁹

H. 1291 (M. 1874) senesine ait vilayet yıllığında, Edirne Vilayeti genelinde mevcut üretime ve ticarete konu olan mahaller ve adedi belirtilmişti. Bunlar içerisinde geleneksel yöntemlerle üretim yapılan küçük ölçekli işyerleri, imalathanelerin yanında fabrikalar bulunmaktadır. Kayıtlara göre Edirne Sancağı merkezinde 1 sabun kârhânesi, 4 çömlekçi kârhânesi, 2 ipçi kârhânesi, 7 bükücü kârhânesi olmak üzere toplam 14 kârhâne (işyeri) bulunmaktaydı. Bunlardan başka çeşitli imalat yapılan yerlerin mevcudiyetini

¹⁴⁸⁷ Donald Quataert, *Sanayi Devrim Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul 2013, s. 149-153.

¹⁴⁸⁸ “Edirne”, *Yurt Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1982, s. 2379.

¹⁴⁸⁹ Mevsim, *Rus Gözüyle Edirne*, s. 100.

görmekteyiz. Bunlar; 1 tahmishâne,¹⁴⁹⁰ 5 buzhâne, 10 selhhâne (mezbağa), 6 mumhâne, 1 kutucular ocağı, 32 debbağhâne (deri atölyesi), 21 yağhâne, 20 kiremithâne, 1 lüle fırını, 88 değirmen, 107 fırın ve 4 sal değirmeni, 110 böcekliktir. Bu imalathaneler dışında sancakta ayrıca ticaret birimi olarak 385 adet mağaza ile 3.363 dükkân, 1 depo, 1 bal kapanı, 1 un kapanı ve 32 zahire ambarının mevcut olduğu görülmektedir.¹⁴⁹¹

Bu verilere göre sancakta yoğunluğu dikkati çeken üretim birimi 32 adetle debbağhânedir. Bu ise sancaktaki hayvancılığın ve hayvancılığa bağlı üretimin, şehrin sanayisinde önemli olduğuna işaret etmektedir. 10 adet mezbağa da yine bu doğrultuda değerlendirilebilir. Bir başka üretim birimi de değirmendir. Tarım bahsinde de görüldüğü üzere vilayette yetiştirilen tarım ürünleri içerisinde hububat çok mühim bir yer tutmaktaydı. Arda, Meriç, Tunca gibi nehirlerle sahip bulunması hasebiyle bunlardan yararlanılarak kentte üretilen hububattan un elde etmek için çok sayıda değirmen yapıldığı görülmektedir.

Tablo 46. 1885 Yılında Edirne Sancağı ve Edirne Vilayetin Tamamında Mevcut Ticari ve Sanayi Birimlerinin Sayısı:¹⁴⁹²

Birim	Edirne Sancağı	Edirne Vilayeti
	Ma'mur 4.927	Ma'mur 16.370
Dükkân	Harab 55	Harab 55
Mağaza	105	1.090
Fırın	90	564
Han	64	425
	Ma'mur 222	Ma'mur 2.385
Değirmen	Harab 1	Harab 4
Selhhâne	5	27
Fabrika	4	22

¹⁴⁹⁰ Tahmishâne, kahvenin kavrulup döğülerek satıldığı yerdir. Bkz. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, s. 1021.

¹⁴⁹¹ EVS. Def'a 5, Sene H. 1291 (M. 1874), s. 133-134.

¹⁴⁹² EVS. Def'a 11, Sene H. 1302 (M. 1885), s. 253.

Yağhâne	5	158
Debbağhâne	2	93
Çömlek Kârhânesi	5	77
Taş Ocağı	5	16
Kiremithâne	8	178
Anbar	18	364

1874 yılındaki verilerle tablo karşılaştırıldığında Edirne Sancağında bazı üretim branşlarında ilerleme kaydedildiği görülürken bazılarında ise bir gerileme yaşandığı dikkat çeker. İlk olarak 1874'te sancakta 32 olan debbağhâne sayısının 2'ye düştüğü gözlenmektedir. Yine 21 olan yağhâne adedi de 5'e gerilemiştir. 385 adet mağazanın ise 1885 yılında 105'e gerilediği görülmektedir. Bu gerileyişe karşın bazı dallarda ise gözle görülür bir artış dikkati çeker. Sancakta 88 adet değirmen 1885 yılına gelindiğinde 222'e yükselmişti. 1877-1878 Osmanlı-Rus harbi vilayette tarım ve hayvancılığı olumsuz etkilemiş olsa da tabloya göre genel mana da vilayet ekonomisinde bir toparlanma yaşandığını söyleyebiliriz.

XX. yüzyılda Edirne'de merkez kaza ve merkeze bağlı nahiyeler ile kazaların ticaret ve üretim yapılan mekânların sayısını bir tablo şeklinde gösterildiğinde şehirdeki ekonomik gelişim daha iyi görülecektir.

Tablo 47. 1903 Yılında Merkez Kaza ve Nahiyelerinde Mevcut Üretim Birimlerinin Adedi:¹⁴⁹³

İşletme Türü	Edirne Kazası	Üsküdar Nahiyesi	Çöke Nahiyesi	Ada Nahiyesi
Dükkân	3.870	70	36	200
Fırın	280	-	-	12
Han	37	-	-	20
Kireç Ocağı	-	5	-	-

¹⁴⁹³ EVS. Def'a 28, Sene-i Maliye 1319 (M. 1903), s. 909, 963, 969, 972.

Değirmen	134	33	18	15
Kiremithâne	-	4	-	-
Harir Fabrikası	2	-	-	6 (yalnızca fabrika şeklinde kaydedilmiştir)
Dakik Fabrikası	4	-	-	-
Buz Fabrikası	1	-	-	-
Kârhâne	6	-	-	-
Reji Anbarı	1	-	-	35 (anbar)

Yukarıdaki tabloya göre Edirne merkez kazada ticaret ve üretimle ilişkili 4.300'den fazla mekân kayda geçmişti. 1885 yılına göre dükkân sayısında ciddi miktarda bir düşüş görülmektedir. Ancak bu dükkânların meşguliyetine dair bir ayrıntı bulunmaması, iş kollarına dair bir yorum yapılmasını imkânsız kılmaktadır. Daha evvel herhangi bir ayrıntı verilmeden yalnızca 4 adet olduğu belirtilen fabrika sayısının yalnızca Edirne merkez kazasında 7'ye çıktığını görmekteyiz ve üstelik bunların hangi sanayi kollarına ait olduğu belirtilmiştir. Fakat bunların kurucuları, çalışan işçi sayısı hakkında maalesef herhangi bir bilgi verilmemiştir. Fabrikalardan 2 adedi Edirne'nin daha evvelde belirtildiği üzere önemli bir ürünü olan ipek üretimi ile ilgilidir. Dört fabrika ise vilayetin en fazla üretilen tarımsal ürünü olan hububatın işlenmesi için tesis edilmiş olan un fabrikasıdır. Ada nahiyesinde ise 6 fabrika olduğu belirtilmekle yetinilmiş ve bunlara dair başka bir bilgi verilmemiştir. Merkeze bağlı kazalar içerisinde gerek fabrika sayısı gerekse sahip olduğu 200 dükkân sayısı ile ticari hayatın en canlı olduğu nahiye olduğu söylenebilir.

Tablo 48. 1903 Senesinde Edirne Sancağı'na Bağlı Kazalarda Mevcut Ticarete ve Üretime Ait Yerlerin Sayısı:¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹⁴ EVS. Def'a 28, Sene-i Maliye 1319 (M. 1903), s. 976-977, 980-981, 986, 992, 997, 1004.

İşletme Dalı	Cisr-i Mustafa Paşa Kazası	Kırcaali Kazası	Ortaköy Kazası	Cisr-i Ergene Kazası	Dimetoka Kazası	Havza Kazası
Han	14	6	6	-	6	8
Dükkân	536	150	-	-	-	131
Değirmen	89	155	205	184	71	21
Fırın	12	11	13	14	17	6
Selhhâne	1	-	1	1	-	-
Kahvehâne	30	-	-	30	-	-
Meyhane	55	-	-	50	-	-
Çanak-Çömlek İmalathânesi	2	-	-	3	-	-
Taş Ocağı	3	-	-	-	-	-
Mağaza	-	25	-	16	-	-
Debbağhâne	-	-	2	4	-	-
Dükkân ve Mağaza	-	-	50	-	441	-
Kiremithâne	-	-	3	3	-	-
Böcekhâne	-	-	13	-	-	-
Buharlı Dakik Fabrikası	-	-	-	1	-	-
Fabrika	-	-	-	-	3	-

Merkez kaza ve sancağa bağlı kazalara bakıldığında 1874'te görülen 110 böcekliğin, 1903 senesine gelindiğinde yalnızca 13 adede gerilediği görülmektedir. Bu durum ise 4 harir fabrikasının varlığıyla birlikte düşünüldüğünde küçük ölçekli ipek üretilen birimlerin önemli ölçüde kapandığını göstermektedir. Zira politik koşullar, teknoloji, beğeniler, yabancı imalatçıların talebinde olan değişmeler, salgınlar gibi bir birçok etken Osmanlı

İmparatorluğu'nda ipekli dokumacılarını derinden etkilemişti. Bunun neticesinde Selanik, İstanbul ve Edirne gibi bazı merkezlerde ipekli üretim kolu önemli ölçüde yok olmuştu.¹⁴⁹⁵ Yine 1874 tarihli kayıta mevcut olduğunu gördüğümüz debbağhâne 1885'te 2, 1903 yılında ise yalnızca Ortaköy ve Cısr-i Ergene kazalarında toplam 6 tane bulunmaktaydı. Hayvan üretiminde ciddi miktarlarda bir gerileme göze çarpmasa da deri işlemeciliğinde vilayette bir duraklama hatta gerileme yaşandığı görülmektedir. 1874'te varlığını gördüğümüz mumhaneye dair daha sonraki yıllarda bir kayıta rastlanmamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda sanayileşme çabalarıyla ilgili bilgi verirken bunun iki şekilde olduğu; ilkin devlet eliyle tesis edilen ve daha çok ordunun ihtiyaçlarını karşılayacak kurumlar olduğu söylenmişti. İkinci dönem olarak adlandırılabilir sanayileşme adımı ise daha çok özel sektör eliyle olan devresiydi. Bu devrede başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun birçok bölgesinde fabrikalar kurulduğu görülmektedir. İşte bu sırada Edirne'de de özel sektör eliyle birtakım fabrikaların tesis olunduğu görülmektedir.

Yukarıda kısmen değinildiği üzere vilayet yıllıklarından şehirde kurulan fabrikaların sayılarını görmekteyiz. 1874 yılına ait kayıta, Edirne Sancağında 2 urba, 4 nişasta, 1 şa'riyye (makarna) ve 3 müskirat (içki) fabrikası vardı.¹⁴⁹⁶ Maalesef bu fabrikaların yıllık üretimi, çalışan işçi sayısı gibi hususlara dair ayrıntı verilmemiştir. Burada Edirne'nin sahip olduğu önemli sayıda gayrimüslim nüfusun etkisi göze çarpmaktadır. Zira mevcut fabrikalar içerisinde 3 adet içki fabrikası bulunmaktadır. Bulgar gazeteci, yazar, politikacı, bakan Petko Slaveykov (1827-1895), Edirne ile ilgili gözlemlerini anlatırken kentin ihraç malları arasında şarabı da zikretmektedir.¹⁴⁹⁷ Yine vilayette neşredilen Ceride Gazetesi, Edirne'den Fransa'ya yapılan ihracata dair rakamların verildiği bir Fransız gazetesinden alıntı yaparak bunları okurlarına aktarmıştı. Verilere göre

¹⁴⁹⁵ Quataert, *Osmanlı İmalat Sektörü...*, s. 208.

¹⁴⁹⁶ EVS. Def'a 5, Sene H. 1291 (M. 1874), s. 133.

¹⁴⁹⁷ Mevsim, *Bulgar Gözüyle Edirne*, s. 32.

R. 1305 senesinde (M. 1889) kentten Fransa'ya 150.000 franklık bir şarap ihracatı yapılmıştı.¹⁴⁹⁸

Bu fabrikalar hâricinde Edirne'de mevcut fabrikalara dair H. 1304 (M. 1887) tarihli salnamedeki kayıta, şehirde reji idaresine ait bir duhan (tütün) fabrikasının varlığından söz edilmektedir. Aynı sene fabrikanın alet ve makinesinin sökülüp başka mahale nakledildiği ifade edilmektedir.¹⁴⁹⁹ Ancak iki yıl sonra Ceride Gazetesinde bu tütün fabrikasına dair bir haber neşredilmişti. Haberde Edirne'de yetişen tütünlerin kıyılıp paketlenmesi için reji idaresinin teşkilinden hemen sonra kurulmuş olan fabrikanın bilinmeyen bir sebeple kapatılıp Edirne'de yetiştirilen tütünlerin İstanbul ve Selanik fabrikalarına gönderilmeye başlandığı söyleniyordu. Gazete, aldıkları bir habere göre Edirne'de fabrikanın tekrar faaliyete geçmesi için reji idare-i umumiyesinden ruhsat verildiği ve gelecek seneden itibaren işe başlanmak üzere tedârik-i lazıme teşebbüs olunduğu yazıyordu. Gazete fabrikanın tekrar çalışmasının da reji idaresinin menfaatleri olacağı gibi ahali-i fukaradan birkaç yüz kişinin istihdam olunması hasebiyle vilayet ekonomisi içinde faydalı olacağı şeklinde görüşünü ifade etmişti.¹⁵⁰⁰

H. 1309 (M. 1892) tarihli vilayet salnamesinde, kentte bulunan fabrikalara dair daha ayrıntılı bilgi verilmişti.¹⁵⁰¹ Kayıta göre 7 fabrika bulunmaktadır. Ancak bunlardan Tüfenkçiler içinde açılan mensucat üretim merkezinin, bir ayda 400 metre fanila imal ettiği ve 4 işçisi olduğu bilgisi verilmişti ki; kanaatimizce bu işletmeyi fabrikadan ziyade atölye olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. 6 fabrikanın ilki, Süleymaniye Küçük Pazarında Yakup ve Ahmed Efendiler tarafından işletilen 100 beygir gücünde, 7 taş ve 2 silindir mevcutlu buharlı bir dakik (un) fabrikasıydı. İkincisi, iki köprü arasında Leon Efendinin sahibi olduğu 5 taş ve 27 beygir kuvvetinde buharlı dakik fabrikasıydı. Fabrikada bir senede 84.000 cedit kile zahire öğütülüyordu. Sayısı belirtilmemekle birlikte yalnızca erkek işçi olduğu ifade edilmişti. Üçüncü fabrika, Demirtaş'ta Kâtibyan Mıgırdıç

¹⁴⁹⁸ Ceride, nr. 51, 3 Mart Sene 1307 (15 Mart 1891), s. 403.

¹⁴⁹⁹ EVS. Def'a 13, Sene H. 1304 (M. 1887), s. 266.

¹⁵⁰⁰ Ceride, nr. 30, 20 Kânunievvel Sene 1306 (1 Ocak 1891), s. 235.

¹⁵⁰¹ EVS. Def'a 18, Sene H. 1309 (M. 1892), s. 180-182.

Efendinin 5 taş ve 20 beygir kuvvetli buharlı dakik fabrikasıdır. Bu fabrikanın da senede 84.000 kile zahire öğütebilme kapasitesi olduğu söyleniyordu. 12 işçisi olan fabrikanın iş olmaması nedeniyle bir müddetten beri kapalı olduğu belirtilmektedir. Dördüncü kuruluş Karaağaç Caddesinde Durfani ve Bunapaci Efendinin 7 taş ve 35 bargir kuvvetinde buharlı dakik fabrikasıdır. Bir senede 85.000 kile zahire öğüten fabrika 20 işçiye sahipti. Beşinci fabrika ise Karaağaç Karyesinde Aleksandr Hacı Kiryazi'nin kiraladığı 5 beygir kuvvetinde harir (ipek) fabrikasıdır. Fabrikanın 10 erkek ve 110 kadın işçisi vardı ve senede 8.000 kg. koza imal ediyordu. Altıncı fabrika ise yine Karaağaç'ta bir harir fabrikası idi. Mösyö Rişar'ın sahibi olduğu fabrika Avram Papo tarafından kiralanmış olup 3 bargir kuvvetindeydi. Fabrikada 10 erkek ve 100 kadın işçi çalışmaktaydı. Bir senede 6.000 kg. koza imal ediliyordu. Her iki tesiste üretilen ipek kozasının değeri 588.000 frangı buluyordu. 1897 senesi Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut sanayi istatistiğine göre Edirne Vilayeti'nde 1 mensucat, 5 penbe (pamuk), 20 buhar ile işleyen dakik (un), 20 ispiro vesair fabrika bulunuyordu.¹⁵⁰² Edirne'de bulunan fabrikalar 1870'lerde senede 7.000 kg. ham ipek üretimi yapabiliyorlardı.¹⁵⁰³ Yine 1889'da memlekette yetişen ham pamuğun %30'unu Edirne'deki fabrikalar kullanıyorlardı.¹⁵⁰⁴

İpekçilik sektöründe çalışanların çoğunluğu kadındı. İpek sektöründe istihdam olunan bu işçilerin büyük çoğunluğu tarım yapan köylü ailelerine mensuptu. Geri kalan kısmının çoğu da Osmanlı kentsel toplumunun en yoksul kesimlerinden geliyordu. Üstelik zor çalışma koşullarına karşın düşük ücretle çalışıyorlardı. 1870'lerde Edirne'de bu sektörde çalışan 300 kadın işçi yazın günde 13 saat, yılın geri kalan kısmında ise günde 10 saat çalışıyordu. Günlük ücretleri ise 3-4,5 kuruş arasında değişiyordu.¹⁵⁰⁵ Vlademir Teplov, şehirdeki ipek fabrikalarının şehirdeki kadınların bir kısmı için geçim kaynağı olduğunu ve çalışanların büyük kısmının 8-20 yaş arası kızlardan meydana geldiğini söylüyordu. Bunların günlüğünün 8 ile 20 kuruş arasında değiştiğini, yaptıkları işin çok hafif görünmesine rağmen aslında çok ağır olduğunu ifade eden

¹⁵⁰² Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, s. 262.

¹⁵⁰³ Quataert, *Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 222.

¹⁵⁰⁴ Quataert, 19. Yüzyıla Genel Bakış, s. 1015.

¹⁵⁰⁵ Quataert, *Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 227, 230, 236.

Teplov, kozalardan gelen dayanılmaz kokuyu içeren fabrika havasının sağlığı bozduğunu söylüyordu.¹⁵⁰⁶

Edirne Vilayeti'nde üretim Osmanlı İmparatorluğu'nda mevcut sanayiye paralel olarak çoğunlukla küçük ölçekli imalathaneler şeklindeydi. İmalathaneler ve evlerde yapılan üretimin dışında XIX. yüzyılda imparatorlukta yapılmak istenen fabrikalaşma hamlelerinin yansımaları cılız bir biçimde olsa da Edirne'de de görülmüştü. Kentte az sayıda harir fabrikası, penbe fabrikası gibi açılan tesisler görülmektedir. Edirne Vilayeti'nin coğrafi konumu, potansiyeli göz önünde bulundurulduğunda bu tesisler oldukça yetersizdi. Ancak burada şunu da ifade etmek gerekir ki atılan bu adımlarda Osmanlı-Rus savaşları ve neticesinde Edirne'nin yaşamış olduğu işgallerin olumsuz etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Sanayileşmede görülen bu başarısız netice yalnızca Edirne'ye has bir durum da değildi; imparatorluk sathında da belli başlı kurumlar haricinde tesislerin büyük bir kısmı çalıştırılmamış, kapanmak zorunda kalmıştı. Sanayileşme çabalarının olumlu olarak değerlendirilebilecek bir sonucu ise hayatta kalan tesisler ve onlardan elde edilen tecrübe cumhuriyete bir miras olarak kalmıştı.

4.4. TİCARET

4.4.1. Edirne'de Ticari Hayat

Coğrafi olarak stratejik bir yer olan Edirne'nin önemi, XVII. yüzyıl boyunca Osmanlı sultanları için olduğu kadar devlet yöneticileri nezdinde de hiç değişmemişti. Tarihçiler, Osmanlı sultanlarının oturmak için tercih ettiği bu devri, "altın çağ" olarak tasvir etmektedirler. XVII. yüzyılda Edirne, ordunun kuzey ya da batı seferlerinden önce, askeri birliklerin merkezi olmaya devam etmişti. Ayrıca XVIII. ve XIX. yüzyıllarda imparatorluğun uzun ve yıkıcı savaşlar sonucu

¹⁵⁰⁶ Mevsim, *Rus Gözüyle Edirne*, s. 100.

toprak kayıpları yaşamaya başladığı zaman Edirne, savunma hattı olarak önemli pozisyona sahip olmuştu.¹⁵⁰⁷

Edirne'nin askeri bakımdan sahip olduğu konumu, ticari olarak da birtakım avantajlar sağlıyordu. XIX. yüzyılda Rumeli Eyaleti'nin kavşak noktasında bulunan Edirne'nin Avusturya yolu üzerinde bulunuşu, Meriç Irmağı ve Enez Limanı ile Karadeniz ve de dolayısıyla Rusya ile bağlantısı ve İstanbul ile doğrudan ticaret ilişkisi içinde oluşu, kentin ticari hayatı için oldukça mühimdi. Enez Limanı'nın 1817'de kum birikintisi nedeniyle tıkanması üzerine, Enez ile İzmir arasında küçük gemilerle mal taşınmaya başlanmıştı. İskeleye Fransa ve İngiltere'den gelen gemilerde yanaşırdı. XIX. yüzyılın ortalarında Meriç Irmağı ile Edirne'ye yılın 6 ya da 8 ayı ulaşım yapılabilirdi.¹⁵⁰⁸

Tablo 49. 1838 ve 1847 Yıllarında Enez Limanı'ndan Yapılan Ticaretin Hacmi:¹⁵⁰⁹

Geminin Taşıdığı Bayrak	Gelen Gemi Sayısı		Tonaj		Giden Gemi Sayısı		Tonaj		Kıymet (Sterling)	
	1838 Yılı	1847 Yılı	1838 Yılı	1847 Yılı	1838 Yılı	1847 Yılı	1838 Yılı	1847 Yılı	1838 Yılı	1847 Yılı
İngiltere	8	18	1.103	3.976	8	18	1.103	3.976	8.268	23.602
Avusturya	3	6	579	1.404	3	6	579	1.404	5.200	4.783
Yunanistan	2	53	390	8.965	2	53	390	8.965	3.500	79.862
Fransa	1	3	299	400	1	3	299	400	2.400	3.026
Toskana	1		193		1		193		1.600	
Rus		2		390		2		390		3.836
Osmanlı		1		190		1		190		1.650

¹⁵⁰⁷ Güner Karagedikli, *A Study On Rural Space, Land And Socio-Agrarian Structure In Ottoman Edirne (1613-1670)*, ODTÜ, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2017, s. 17.

¹⁵⁰⁸ "Edirne" *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2378.

¹⁵⁰⁹ Güler Kıvrak, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 64-65.

Toplam	15	83	2.564	15.325	15	83	2.564	15.325	20.968	116.759

Tabloya bakıldığında genel olarak gelen-giden gemi sayısında bir artış görülmektedir. Bunların içerisinde ise Yunanistan bayraklı gemideki artış hayli yüksek orandadır. 1838’de 3 olan sayı 9 yıl sonra 53’e yükselmiştir. İngiltere’ye ait gemi sayısı 8’den 18’e çıkarken, taşınılan malların kıymetinde de 3 misline yakın bir yükseliş gözlenmektedir.

Daha XVIII. yüzyılda Edirne’nin ticari imkânları için Fransızlar tarafından hazırlanan raporda, kentin sahip olduğu bu konumdan söz edilmektedir. Raporda Edirne’nin Akdeniz ticaret alanına, İstanbul ve İzmir limanları aracılığıyla bağlı olduğu, kenti İstanbul’a bağlayan karayolunun da gayet işlek olduğu ifade edilmişti. Edirne-İzmir ticaretinin ise, ya Tekirdağ yahut Enez üzerinden yapıldığı belirtilerek, Meriç Nehri’nin öneminden bahsedilmekteydi.¹⁵¹⁰ Yine XVIII. yüzyılda Edirne’de ticari hayatın canlılığına dair ifadeleri, Lady Montegu’nün 17 Mayıs 1717 tarihli mektubunda da görmekteyiz. Montegu, Edirne çarşısının gayet temiz, üzeri açık ve içerisinde 360 dükkânın bulunduğunu söylüyordu. Londra’daki yeni borsa ile benzerliğinin yanında ayrıca çok kıymetli emtia ile dolu olduğunu ifade eden Lady’nin gözlemlerine göre, kentteki zengin tüccarların çoğu da Yahudi’ydi.¹⁵¹¹

XIX. asır başlarında bakıldığında Edirne’de mücellitlik, müzehhiplik, yazıcılık, mühürkenlik, nakkaşlık gibi sanat erbabı oldukça fazla idi. Bunlardan başka şehirde ipekçilik, saraçlık, haffaflık, lülecilik, kolancılık, havluculuk, sepetçilik, debbağlık, keçecilik, mutafık, iğnecilik, marangozluk, bakırcılık, sabunculuk, demircilik, oyuncakçılık, kuyumculuk, helvacılık, mumculuk, camcılık, aynacılık gibi meslekler de icra edilmekteydi.

Edirne’nin coğrafi konumunun elverişli olması hasebiyle ticareti hayatın kentte canlı olduğu dönemlere karşın, Osmanlı İmparatorluğu’nda meydana gelen siyasi hadiseler, kentteki ticari hareketliliği olumsuz etkilemişti. 1828-29

¹⁵¹⁰ Halil Sahillioğlu, “XVIII. Yüzyılda Edirne’nin Ticari İmkânları”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, XIII/13, İstanbul 1968, s. 62.

¹⁵¹¹ Lady Montegu, a.g.e., s. 78-79.

Osmanlı-Rus Savaşı ve Rusların şehri ilk istilaları, bu hadiseden iki sene sonra yaşanan korkunç veba salgını, Edirne'yi harap etmişti. Tanzimat devrinde ise bu düşüş devam etmiş, Avrupa mallarının istilasına uğrayan şehirde bazı el sanatları yavaş yavaş ölmüştü.¹⁵¹²

Tablo 50. Bir İngiliz Konsolosluk Görevlisinin İngiltere Başbakanı Palmerston'a Yazdığı Mektuba Göre 1835'te Edirne'ye Gelen-Giden Malların Cinsi ve Miktarı:¹⁵¹³

Malın Cinsi	Miktarı	Kumaşlar	Miktarı
Pamuk İpliği	250 ton	Basma	40.000 parça
Kahve	350 ton	Peşkir, mendil	40.000 düzine
Kırmızı	1.375 kilo	Renkli pamuklular	20.000 parça
Karanfil	6ton	Taklit şallar	70.000 parça
Cassia Lignea	6 ton	Küçük kare atkılar	5.000 düzine
Çivit	50 ton	İpek kumaş (florentine)	20.000 parça
İngiliz Demiri	150 ton	Ağartılmamış patiska	100.000 parça
Rus Demiri	125 ton	Elbiselik Hint kumaşı	100.000 parça
Küçük Hindistan Cevizi	6 ton	Elbiselik İngiliz kumaşı	30.000 parça
Biber	60 ton	Muslin kumaş	120.000 parça
Şeker, toz	125 ton	Fantezi kumaş	30.000 parça
Şeker, rafine	60 ton	Pamuklu kumaş (12 yarda)	20.000 parça
Şeker, Doğu Hint	175 ton	Pamuklu kumaş (24 yarda)	20.000 parça
Şeker, Havannah	125 ton	Bez	64.000 parça
Kurşun	37 ton		
Saçma	25 ton		
Kalay	220 ton		
Kalay Levha	1.000 kasa		
Kereste	275 ton		

¹⁵¹² Peremeci, a.g.e., s. 316-317.

¹⁵¹³ "Edirne" Yurt Ansiklopedisi, s. 2378-2379.

Santha Martha	60 ton		

İthal edilen dokuma ürünlerinin çoğu İngiltere'den, muslin ve ipekli kumaşlarla yünlü mallar genellikle Almanya'dan, iyi cins basmalar ise İsviçre'den gelmekteydi.¹⁵¹⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nun genelinden olduğu gibi Edirne Vilayeti'nden ham olarak yün, ipek gibi mallar ihraç edilirken, sanayileşmiş Avrupalı ülkelerden kumaşların ithal edildiği görülmektedir.

Tuna Vilayetinde Mithat Paşa'nın başarılı işler yapması ile birlikte tedricen tüm imparatorlukta, eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş kararlaştırılmıştı. Edirne de yeni sistemin ilk uygulandığı yerlerdendi. Yeni sistemle birlikte taşrada yeni kurumlar oluşturuluyordu. Bu kurumlardan biri vilayetlerde ticari işlerin düzenlenmesine yönelikti. Vilayet Nizamnamesinin 25. maddesine göre, vilayet merkezlerinde, bir reis ve müteaddid azadan mürekkeb bir Meclis-i Ticaret ihdas olunacaktı. Ticaret Nizamnamesinin 76. maddesi gereğince, vilayetin önde gelen tüccarları tarafından yapılacak seçimle başkan ve azalar belirlenecekti. Nizamnameye uygun olarak yapılan seçimde Tefvik Bey meclis reisi olurken, ayrıca 3 adet daimi ve 5 adette muvakkat üyenin seçimiyle birlikte Ticaret Meclisi kurulmuştu.¹⁵¹⁵ Ticaretin kurumsallaşmasına yönelik bir diğer adım da, vilayette bir Ticaret Mahkemesinin kurulmasıydı. Edirne Adliye Müfettişliği tarafından, vilayette ticari işlerin gittikçe artması ve ticari davaların da buna paralel çoğalması gerekçe gösterilerek, mezkûr mahkemenin ihdasının lüzumu merkeze bildirilmişti. Talep uygun görülerek mahkeme riyasetine aylık 4.000 kuruş maaş ile mülga Dersaadet 4. Ticaret Mahkemesi azasından Sabri Bey tayin olunmuştu.¹⁵¹⁶

Bulgar Petko Slaveykon (1827-1895), İstanbul'da yayınlanan Okuma Yurdu (Çitalište 1873) adlı dergide, Edirne'deki ticari hayata dair gözlemlerini kaleme aldığı yazısında, kentin ticaretinin oldukça gelişmiş olduğunu ve ticaretin

¹⁵¹⁴ "Edirne" *Yurt Ansiklopedisi*, s. 2379.

¹⁵¹⁵ BOA, MVL. 1067/42, 14 Temmuz Sene 1282 (23 Temmuz 1866). Gerek daimi gerekse muvakkat üyelerin seçiminde Müslim, gayrimüslim dengesi gözetilmiş ve gayrimüslim üyede seçilmişti. Daimi üyelerden bir tanesi, geçici üyelerden üç tanesi gayrimüslimlerden oluşmaktaydı.

¹⁵¹⁶ BOA, İ. DH. 797/64636, 1 Safer Sene 1297 (14 Ocak 1880), lef 2.

neredeyse tamamının Rumların ve Yahudilerin ellerinde olduğunu ifade ediyordu. Slaveykon'un gözlemlerine göre dışarıya önemli miktarlarda yün, pamuk, ipek, şarap, peynir, palamut, çeşitli sebze ve gülyağı ihraç edilirken dışarıdan pamuk kumaşlar, demir ürünleri, çuha ve bakkaliye ithal ediliyordu. Yazar, kentin iç ticaret açısından parlak bir dönem yaşamasına karşın daha sonra gümrük yüzünden gerilemiş olduğu şeklinde oldukça isabetli bir değerlendirmede bulunmuştu. Ayrıca Enez İskelesinin o zamana kadar temizlenmediğinden küçük gemiler için ulaşılamaz hale geldiğini, hâlbuki iskelenin temizlenmesi halinde Edirne'de ticaretin gelişmesine katkı sağlayacağı şeklinde önemli tespitlerde bulunuyordu.¹⁵¹⁷

İngiliz vice-consul Dupuis, 1873 yılındaki konsolosluk raporunda, Edirne'nin ticaretinin önemli olduğunu ve bunu göstermek için de, 1867 yılında vilayet limanlarından yabancı pazarlara yaklaşık 7.000.000 kg. hububat ihraç edildiğini söylemenin yeterli olduğunu ifade ediyordu. Bu miktarın 3.200.000 kilosu Enez, 2.100.000 kilosu Burgaz ve 1.700.000 kilogramı ise Rodosto (Tekirdağ), Silivri, Gelibolu ve Saros körfezinden gemiyle gönderilmişti. Dupuis, raporun devamında Edirne ile ilgili 1873 senesine ait, kentin ithalat ve ihracat rakamlarını veriyordu. Rapora göre 1873'te İngiltere ve yabancı ülkelere ithalat miktarının 578.967 İngiliz lirası, ihracatın ise 847.778 İngiliz lirası olduğu ifade ediliyordu. Demiryolu bağlantısının, İstanbul ve Dedeağaç ile 1872'de kurulmasının, kentin tarımsal endüstrisinin her branşını gözle görülür bir şekilde canlandırdığı görüşüne yer veriliyordu. Ancak Osmanlı hükümeti tarafından provincial transit ticarete konulan "sinir bozucu" %10 verginin, ticaretin daha fazla gelişmesine engel olduğu şeklinde de bir tespitte bulunuluyordu.¹⁵¹⁸

Edirne'nin ticari, sosyo-ekonomik hayatı için 1829 Osmanlı-Rus savaşından sonra bir diğer sarsıcı hadise ise, 1877-78 de yaşanan yine bir Osmanlı-Rus harbidir. Savaş, Edirne'nin işgali, akabinde büyük bir göç dalgası yaşanması,

¹⁵¹⁷ Mevsim, *Bulgar gözüyle Edirne*, s. 32-33.

¹⁵¹⁸ British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print, General Editors , Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part I, From the Mid-Nineteenth Century to the World War , Series B, The Near and Middle East, 1856-1914, Ed. David Gillard, Vol. 7, The Ottoman Empire: Finance and Trade, 1860-1879, s. 197.

öte yandan imparatorluğun mali yapısının daha da bozulması gibi neticeler doğurmuştu. Bunların etkisiyle Edirne Vilayeti'nin tarım, hayvancılık, sanayi kollarında olduğu gibi, ticaret hayatında gerilemeler olmuştu. XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde geleneksel Osmanlı sanayinde hızlı bir gerileme dönemine girildiği görülmektedir. Osmanlı sanayinin çöküşü Avrupa'ya yakın, ulaşımı kolay büyük ticaret merkezlerinden başlayarak memleketin içlerine doğru yayılıyordu. İngiliz mallarının büyük kısmı, İzmir ve İstanbul imanlarından girerek Tokat ve Erzurum'a kadar ulaşıyordu. Trabzon da 1830'lu yıllardan itibaren İstanbul ile deniz ulaşımının kurulmasıyla, uluslararası ticarete açılmış bir hale geliyordu. Güneyde ithal mallarının giriş kapısı Beyrut, Mersin ve İskenderun limanlarıydı. Balkanlarda ise ithal mallar panayırlar aracılığı ile ülkeye giriyordu. Bunlar içerisinde en büyüğü, bir ay süreyle canlı bir ticarete sahne olan Edirne-Filibe yolu üzerindeki Uzunova Panayırı idi. İkincisi Tırnova yakınlarındaki Eski Cuma'dır. Bu panayırlar adeta ülkenin dışarı açılan penceresi gibiydi.¹⁵¹⁹

Edirne Vilayeti'nde, ticaret için gelip şehirde ikamet eden yabancı devlet tebaası birçok tüccar bulunmaktaydı. Fakat bunların isimleri, ikamet mahalleri, sanat ve ticaretlerini içeren hiçbir defter ya da kayıt tutulmamıştı. Kapitülasyonların, yabancı devlet tebaası tüccarlara sağlamış olduğu avantajlardan yararlanmak isteyen bazı gayrimüslim Osmanlı tebaası tüccar, “ecnebilik” iddiasında bulunuyorlardı. Böyle kimselerin sayısı şehirde günden güne artmaktaydı; bu nedenle hükümet ve mahkemelerce birçok müşkilât yaşanıyordu. Bu durum aynı zamanda haksız rekabete neden olduğundan hem yerli tüccar aleyhine bir durum yaratıyor hem de kentin ticaretine zarar veriyordu. Bu gibi şahısların araştırılması zımında, vilayet merkezinde “Tahkik-i Tâbiyyet Komisyonu” teşkil olunmuştu. Komisyonun tetkikleri neticesinde yabancı tüccarlara “ecnebi”, olmayanlara “Devlet-i Aliyye tebaası” muamelesi icra olunmaya başlanmasıyla birlikte, bu gibi vakaların sayısı bir dereceye kadar azalmıştı. Ancak, vilayet dâhilinde tebaa-yı ecnebiyeden olanların muntazam kayıtları olmadıkça, bunun önüne tam manasıyla geçilemeyeceği düşünüldüğünden, hem tebaa-yı ecnebiyenin mükemmel ve muntazam kayıtlarını tutmak hem de ecnebilere ait

¹⁵¹⁹ Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayi*, s. 20.

işlerin kaydedildiği ve aynı zamanda bu kayıtların saklandığı merkez olmak üzere, vilayet mektûbî kalemine bir şube ilave olunmuştu. Mezkûr şubenin müdürlüğüne birkaç lisana bilmesi hasebiyle Gümölcine Mutasarrıf Muavini Corci Efendi tayin edilmişti.¹⁵²⁰ Fakat 1891 tarihinde Sabah Gazetesinde çıkan bir haber, sorununun hala devam ettiğini göstermektedir. Habere göre, Edirne’de mukim Attar Baroh isimli tacirin Devlet-i Aliyye tebaası olduğu ve bu nedenden ötürü iflasına hükmedilmesi, Osmanlı Bankasının Edirne Şubesi tarafından, Edirne Ticaret Mahkemesine verilen dilekçe de talep edilmişti. Bunun üzerine iflasına karar verilen tüccar Baroh, bu seferde İtalya tebaası sıfatıyla, Osmanlı Bankası aleyhinde zarar-ziyan davası açmıştı.¹⁵²¹

¹⁵²⁰ BOA, ŞD. 1912/9, 20 Haziran Sene 1299 (2 Mayıs 1883).

¹⁵²¹ Sabah, nr. 593, 8 Nisan Sene 1307 (20 Nisan 1891).

SONUÇ

Tanzimat idari, askeri, sosyal, kültürel vb. alanlarda adeta tepeden tırnağa Osmanlı devlet yapısını ve toplumunu yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Tanzimat reformlarının amacı modern, merkeziyetçi bir devlet yaratmaktır. Bu ise gelirlerin artırılmasına yani etkin bir mali sistemin kurulmasına bağlıydı. Zira fermanla herkesten gelirene göre adil, eşit vergi alınacağı vaat edilmişti. Tanzimat bürokrasisi ilk olarak bir yerin vergi gelirlerini müzayede yoluyla en fazla veren kimseye devredilmesi usulü olan iltizam sistemini kaldırmayı denemiştir. Vergi toplanması işi valilerin, eşrafın, yerel ayanın yerine mali merkeziyetçilik politikası doğrultusunda muhassıllara verilmiş ayrıca onların yanında II. Mahmud örneğinden hareketle Muhassıllık Meclisleri kurulmasına girişilmiştir. Fakat Tanzimat Fermanı'nda vaat edilen reformların tüm ülkede uygulanmasından çekinilmiş ve yalnızca merkeze yakın ve yine merkezin kontrolünde olduğu düşünülen eyaletlerden başlanmıştır. Bu eyaletler içerisinde çalışma konumuz olan Edirne'de bulunmaktadır. Edirne'nin yoğun bir gayrimüslim nüfusun yaşadığı bir bölge olması hasebiyle umumiyetle yeni kararların ilk uygulandığı pilot bölge ya da bölgelerden birisi olduğu görülmüştür. Çünkü kozmopolit yapıya sahip bu vilayette alınacak sonuç ya da gösterilecek tepki devlet adamları için önemliydi. Edirne'nin coğrafi konumu ile birlikte mevcut bu özelliği sebebiyle de Babıâli nezdinde vilayet her zaman önemini korumuştur. Her ne kadar çeşitli nedenlerle görev yapmamış olsalar da Ahmet Vefik Paşa ile Midhat Paşa gibi Tanzimat Döneminin seçkin iki devlet adamının Edirne'ye vali olarak tayin olunmaları buna işaret etmektedir.

Edirne Eyaleti'nde 1840 yılında beş muhassıllık kurulmuş; 10.000 kuruş maaşla Şakir Bey de Edirne muhassılı tayin edilmiştir. Ayrıca eyalete bağlı sancak ve kazalarda Büyük Meclis ve Küçük Meclisler kurulmuştur. Fakat bazı yerlerde meclislerin oluşturulmasında talimatname hükümlerine uyulmamış, seçimler yapılmamıştır. Kimi meclislere ise yerel eşrafın girdiği ve eski konumlarını, "etkinliklerini" devam ettirmeye çalıştıkları görülmüştür. Yeni usulün başarısız olması nedeniyle kısa bir müddet sonra 1842'de iltizam sistemine tekrar dönmüştür. Muhassıllar başkanlığında kurulan meclisler valiler başkanlığında

Memleket Meclisi ismiyle görevlerine devam etmişlerdi. Ancak vergi toplanmasında görülen uygunsuzluklar sürmüş ve yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. 1849 senesinde yapılan bir düzenlemeyle Büyük Meclis Eyalet Meclisi, Küçük Meclis'te Sancak Meclisi adını almış ve valilerin düzenleme yukarıda da belirtildiği üzere ülkenin tamamında uygulamak yerine bazı yerler belirlenmiş; Rumeli'de Edirne, Anadolu'da Hüdavendigâr ve Arabistan'da Sayda Eyaletleri seçilmiştir. 1849 yılında meclis reis, aza, kâtiplerin Edirne'ye gelişiyle birlikte şehrin ileri gelenlerinin huzurunda dualarla açılmıştır. Ancak bir süre sonra eski alışkanlıkların sürdüğü, vergi toplanması hususunda uygunsuzlukların devam ettiği anlaşılmıştır. Tıpkı Muhassıllık Meclislerinde olduğu gibi yerel eşrafın bu meclislere aza olarak girmeyi başardıkları ya da mevcut azalarla işbirliği içerisinde bazı yolsuzluklar yaptıkları, merkeze gelen şikâyet dilekçelerinde ve yapılan tahkikatlarda görülmüştür. Her ne kadar Tanzimat'ın merkeziyetçi politikasıyla yerel halkın yönetime katılması çelişkili bir durum yaratsa da Eyalet Meclislerinin kurulması oldukça önemlidir. Eyalet Meclislerinin kuruluş ve çalışma şeklini düzenleyen talimatname, bazı değişikliklerle 1864 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Öte yandan Muhassıllara vazifelerinde yardımcı olmaları için kurulan Muhassıllık Meclisleri, kendilerinden beklenen başarıları gösterememesine rağmen ülke tarihinde mahalli kurulların ilk örneği sayılabilir. Bu meclislerin çalışma şekilleri, eksiklikleri, üye profili, müspet ya da menfi özellikleriyle daha sonraki senelerde kurulacak olan vilayet, sancak ve kaza meclisleri için bir "model" olmuşlardır. Özellikle Edirne örneğinde de görüldüğü üzere gayrimüslim tebaanın üyeleri aracılığı ile sorunlarını, isteklerini dile getirebilecekleri bir mercii olması bakımından da yine meclisler önemli bir işlev görmüşlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda (Bosna-Hersek, Bulgaristan, Niş) ve Ortadoğu topraklarında (Lübnan, Suriye) Avrupalı Devletlerinde müdahalesiyle ayrılıkçı eğilimler artmaya başlamış, devlet adamları bu gidişatın önüne geçebilmek için taşra idaresinde yeni bir düzenlemeye gitmişlerdir. 1864 yılında hazırlanan Tuna Vilayet Nizamnamesinin, bu vilayette başarılı neticeler vermesi üzerine imparatorluğun başka gölgelerinde de uygulanmasına karar verilmiştir. Nizamnameyle vilayet, liva ve kaza merkezlerinde idare meclisleri ile köylerde

ihtiyar meclisleri oluşturulmuştur. Vilayet Meclisinde vali yanında defterdar, müftü, hâkim mektupçu, hariciye memuru, gayrimüslimleri temsilen ruhani reisleri ve de halk tarafından seçilmiş ikisi Müslim ikisi gayrimüslim dört azada bulunacaktır. Taşra yönetimi nizamnameye göre vilayet, liva (sancak), kaza ve karye (köy) şeklinde idari birimlerden teşkil edilmiştir. Edirne yeni sistemin ilk uygulandığı bölgelerdendir. Vilayette teşkilât-ı cedide gereği meclisler kurulmuş, bu meclislere azalar seçilmiştir. Keza yeni kurulan idari birimlere kaymakamlar, müdürler vs. tayinler yapılırken, mevcut memurluklar ile yeni ihdas olunanlara da memur tayinleri icra edilmiştir.

Nizamnamenin getirdiği yeni düzenlemeyle, vilayet yönetiminde bir tür danışma organı olup yılda bir kez toplanan Vilayet Umum Meclisi kurulmuştur. Vilayet merkezinde toplanan meclis, livalardan gelen temsilcilerin katılımıyla oluşurdu ve bir tür danışma organıydı. Alınan kararların bir bağlayıcılığı yoktu. Livalardan gelecek temsilciler, kazalardan gelen seçmen temsilcilerinden bölgeleriyle ilgili sorunları, talepleri bildirdikleri dilekçeler alarak bunları umum meclisinde dile getirirlerdi. Edirne Vilayetinde toplanan umum meclisinde, çoğunlukla vilayete mülhak kaza ve karyeleri birbirine bağlayan yolların yapımı, onarımı, tarımın ve ticaretin geliştirilmesine yönelik öneriler, Meriç ve Tunca Nehirlerinin yatağının ıslahına dair istek ya da projeler, halktan alınmakta olan vergiler gibi konular müzakere edilmiştir.

Taşrada nizamnameye göre teşkili öngörülen bir diğer meclis ise Vilayet İdare Meclisidir. Umumi Meclisten farklı olarak bu meclislerin karar alma yetkisi olduğu gibi, idari anlaşmazlıkları inceleme ve memurlara disiplin cezası verme yetkisi vardır. Meclislere eğitimden, belediyenin daireleri meclisinin tetkikine, tarım ve ticaretin geliştirilmesinden hastane, panayır, pazar yeri kurulmasına kadar haddinden fazla iş yüklenilmiştir. İyi niyetli çalışmaya gayret eden Edirne İdare Meclisinin, mevcut personel ile kendisine yüklenilmiş bu kadar fazla iş yükünün altından kalkması imkânsızdı. Öte yandan idare meclislerine seçimle dört üyenin girmesi, halkın temsili açısından önemlidir. Fakat seçilmek için belli miktarda servete sahip olunması şartı, meclislere yalnızca belli zümrelerin girmesi anlamına geliyordu. Edirne’de teşkil olunan meclislerin üye profiline

bakıldığında, çoğunlukla bulundukları bölgenin eşrafının olduğu görülmektedir. Bu kimseler ise öncelikle kendi çıkarlarını düşünüyorlar ve merkezi idarenin temsilcileriyle sorunlar yaşıyorlardı.

Taşra idaresinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülen önemli bir kurum da belediye teşkilâtıdır. İlk olarak başkente 1855'te "Altıncı Daire-i Belediye" adıyla belediye teşkilâtı kurulmuştur. 1864 Vilayet Nizamnamesinde Fransız "Comune" sisteminin etkisiyle "her köy bir belediye dairesi" sayılacağına dair bir ifade bulunsa da, taşrada şehir ve kasabalarda belediye teşkilatına dair bir hüküm getirilmemiştir. Taşrada belediyelerin teşkili, ancak 1867'de çıkarılan biri dokuz diğeri on altı maddelik iki talimatname ile düzenlenmiştir. Babiâli'nin belediyelerden beklentisi, şehirlerde temizliğin sağlanması, Avrupa örneklerinde görüldüğü gibi düzenli caddeler, sokaklar, kaldırımlar vs. yapılmasını sağlamalarıdır. Ancak bunlar yapılırken yerel yönetimlere sınırlı da olsa bir özerlik tanınması düşüncesinin olduğunu söyleyemeyiz.

Osmanlı Avrupa'sının önemli kavşak noktalarından olan Edirne Vilayeti'nde 1867 yılında kurulan belediye, Osmanlı taşrasının ilk belediyelerinden birisidir. Ayrıca teşkil edilen Belediye Meclisi'nde gayrimüslimlerinde aza olarak bulundukları görülmektedir. Belediyenin mevcut personeline bakıldığında, dönemine ve yeni kurulan bazı taşra belediyelerine göre nispeten iyi durumda idi. Taşrada teşkil edilen belediyelerin varlık gösterememelerinin en önemli nedeni sınırlı mali olanaklarıdır. Edirne Belediyesi'nde de bütçe sorunu imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. Belediye, gelirlerini artırabilmek maksadıyla yeni gelir kaynakları yaratmaya çalışmış, yahut merkezin doğrudan hazineye aktardığı bazı vergi kalemlerini belediye bütçesine aktarmak için Babiâli'den izin talep etmiştir. Belediye Meclisinin aza profili ise idare meclislerinden pek farklı değildi. Gayrimüslim ve Müslüman azalardan seçilen azaların yine yerel eşraftan kimseler olduğunu görüyoruz. Örneğin Edirne İdare Meclisi azaları arasında ismi görülen Rupen Efendi, önce Belediye Meclisinde daha sonra da Osmanlı Mebusan Meclisinde Edirne Mebusu olarak dikkat çekmektedir. Neticede Edirne Belediyesinin kısıtlı imkânlarına nazaran kendisine yüklenmiş olan yangınla mücadele, sokakların temizliği,

aydınlatılması, kamu sağlığı, fiyat kontrolü gibi sorumlulukları yerine getirmeye çalıştığı görülürken, Edirne gibi büyük bir vilayette ve yetersiz bir bütçe ve de personelle tüm bunları eksiksiz yapması beklenemezdi. Ancak burada hakkını teslim etmek gerekir ki kurulan Gureba Hastanesi, belediye bütçesine ciddi bir yük getirmesine rağmen faaliyetlerine devam etmiş, önemli hizmetler vermiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması imparatorlukta iç güvenlik hizmetinde bir boşluk yaratmış; bu hizmetin sağlanması için Redif askerlerinden faydalanılması yoluna gidilmiştir. Ancak bu geçici bir çözümdü ve ülkede iç güvenliği temin edecek modern bir teşkilata ihtiyaç vardı. Anadolu ve Rumeli'de zabtiye birlikleri oluşturulmaya başlanmış, daha sonra bu birlikler kurulan Zabtiye Müşiriyeti'nin emrine verilmiştir. Akabinde 1846'da bir nizamname yayınlanarak birer nüshası Anadolu ve Rumeli'deki birliklere gönderilmiştir. Nizamname, kurulacak birliklerin kimlerden oluşacağı ve görevlerinin neler olacağı ile ilgiliydi. Birliklerin kurulacağı eyaletler içerisinde Edirne'de bulunmaktaydı. İleriki yıllarda zabtiye teşkilatına dair muhtelif düzenlemeler yapılmaya devam etmiştir. Zabtiye birliklerinin görevi mülki ve askeri olarak ikiye ayrılmıştır. Zabtiye teşkilatından umut edilen başarının sağlanamaması ve görülen aksaklıkların sürüp gitmesi, yeni bazı düzenlemeleri zorunlu hale getirmiştir. Özellikle Avrupalı Devletlerin azınlıkların güvenliklerini bahane ederek devletin içişlerine müdahalesi, istenilecek en son şeydir. 1879 yılında zaptiye işleri Zaptiye Nezaretinden alınarak Seraskerlik bünyesinde oluşturulan Jandarma Dairesine bağlanmıştır.

Balkanlar, XIX. yüzyılda yaşanan bağımsızlık mücadeleleri, çetecilik, eşkıyalık faaliyetlerine sahne olmuş imparatorluğun en "sorunlu" bölgelerinden birisidir. Edirne şehri ise Bulgaristan ve Yunanistan ile sınır olması, yoğun bir Hristiyan nüfusun mevcudiyeti gibi nedenlerden ötürü bu gelişmelerin etkisinden uzak kalamazdı. Üstelik başkentin güvenliği Edirne'yi coğrafi olarak daha da önemli hale getiriyordu. Zaten vilayet askeri önemine binaen II. Ordu merkeziydi. Çalışma dönemimiz içerisinde, gerek vilayet idaresinin gerekse merkezi yönetimin şehirdeki asayişe yönelik kaygıları resmi yazışmalara yansımaktadır. Vilayetten merkeze gönderilen birçok tahrirde, vilayetin coğrafi olarak cesameti ve stratejik öneminden bahsedilmekte ve ayrıca mevcut iç güvenlik personelinin

yetersizliği hasebiyle yeni zabtiye askerinin istihdamına yönelik ifadeler yeralmaktaydı. Vilayet, yeni zabtiye istihdamına yetki verilmezse en azından II. Ordu birliklerinin bu konuda kendilerine yardımını talep etmekteydi. Çalışmamızda kentteki iç güvenlik teşkilatının kurumsal olarak teşkili ve zamanla gelişimi incelenirken, aynı zamanda konunun sosyo-kültürel yönlerini de değerlendirmeye çalışılmıştır. Zira iç güvenlik kurumlarına (zabtiye, jandarma ve polis) gayrimüslimlerinde girebilmelerine olanak sağlanmış; fakat yeterince talep gelmemişti. Müslümanların ise çalışma koşulları zordu ve aldıkları ücrette yeterli değildi. Geçimlerini temin edemediklerinden, maaşlarına zam yapılmasını isteyen ya da birikmiş maaşlarını alamadıklarından yakınan personelin merkeze gönderdikleri dilekçelere arşivde sıkça rastlanmaktadır. Maddi imkânsızlıklar nedeniyle vazifeden istifa ya da aynı anda başka işte çalışma, vilayette rastlanan hadiselerdendir.

Merkezi yönetim, bir yandan güvenlik kaygısıyla bazı düzenlemeler yapmak istiyor öte yandan ise düzenlemelerin gerektirdiği mali sorunlar elini kolunu bağlıyordu. Yine de vilayette jandarmanın modernleştirilmesi yönünde bazı adımlar atıldığı görölmektedir. Geleneksel Avrupa'dan uzman getirtilmesi yolu takip edilmiş, jandarmada yetersiz görölen, belli yaşa gelmiş personel emekliye sevk edilmişti. Bunlara ek olarak bir de vilayette, bir nevi iç hizmet kursu olarak da değerlendirilebilecek jandarma mektebi tesis edilmişti.

Çalışmamızın ikinci bölümünde inceleme konumuz ise şehrin nüfusedur. Edirne, daha evvelde sık sık belirttiğimiz üzere Müslim ve gayrimüslim unsurun bir arada yaşadığı bir şehirdir. Çalışmamızı her ne kadar Tanzimat ile başlatmış olsak da, bu konuda 1830 yılına gitme gereği hâsıl oldu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda ilk nüfus sayımı bu dönemde yapılmıştır. Biz de Osmanlı arşivinde bu sayım sonuçlarını ihtiva eden nüfus defterlerinden faydalanarak şehrin bu tarihteki nüfusu, mevcut mahalleleri, nüfusun yaş ortalaması gibi bilgileri ortaya çıkarıp, daha sonra yapılan sayımlarla mukayese ederek yaşanan değişimi ortaya koymaya çalıştık. Bu sayede Müslüman ve gayrimüslim nüfusun yıllara göre değişimi, Müslümanların ve gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerin nicelik olarak değişimi, her iki kesimin birlikte

yaşadıkları mahalleler gibi önemli bilgilere ulaşılmıştır. Ayrıca nüfusun etnik kökene göre artması ya da azalmasının siyasi, ekonomik vs. nedenleri de yine değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Nüfusun niceliği ve niteliğini etkileyen savaş, salgın hastalıklar gibi birçok etken vardır ve bunların içerisinde şüphesiz ki en önemlilerinden birisi de göçtür. Osmanlı İmparatorluğu da XIX. asırda bu olguyla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle 1877-1878 Osman-Rus harbi sırasında ve sonrasında Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den yaşanan göçler, devleti iktisadi bakımdan oldukça zorlayacaktır. Ülkelerini terk ederek Osmanlı topraklarına gelen yüz binlerce göçmenin sevk ve iskânı için gereken organizasyonu yapacak bir kurum yoktu. Üstelik bu kadar büyük sayılarda muhacirin iskânının mali boyutu da bir başka mesele idi. Bir müddet sonra konunun ciddiyeti anlaşılmış ve yalnızca muhaceret işiyle ilgilenecek komisyonlar oluşturulmuş; vilayetlerde iskân edilebilecek uygun yerler tespit edilmeye çalışılmıştır. Gelenler umumiyetle denizyolu ve Rumeli'de de demiryolunu kullanıyorlardı. Edirne Vilayeti, demiryolu bağlantısı sebebiyle gelen muhacirler için bir durak vazifesi görüyordu. Bir anda bu kadar büyük sayıda insanın gelmesi yerel idarecileri çaresiz bırakmıştı. Bu insanların geçici olsa da acilen yerleştirilmesi için yer temin edilmesi ve günlük yiyecek-içecek ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Edirne'deki konsolosların elçiliklerine ya da dışişlerine yazdıkları raporlarda şehirdeki karmaşa, çaresizlik tüm çıplaklığı ile gösterilmektedir. Okul, hastane gibi kamu binaları, atıl depolar iskân için tahsis olunmuştu. Ayrıca imkânları nispetinde yerli ahali de gelenleri evlerinde bir süre misafir etmiştir. Göçmenlerin bir kısmı muhacirin komisyonları marifetiyle Anadolu'da uygun yerlere gönderilirken bir kısmı da Edirne'de belirlenen yerlere yerleştirilmişlerdir. Çalışmamızda da isimlerini liste olarak verdiğimiz gibi yalnızca göçmenlerin yerleştirildiği yeni köyler kurulmuştur. Buralarda devletin ve halkın yardımlarıyla mektep, cami, mescit gibi binalar inşa edilmiştir.

Gelen insanların neredeyse tamamı inanç bakımından Müslüman olması nedeniyle entegrasyon sorunu fazla yaşanmamıştır. Ancak her ne kadar aynı inanç ve benzer kültürlere sahip olsalar da bu hiçbir sorun yaşamadıkları

anlamına gelmiyordu. Devlet, yeni gelenlere belirli bir süre askerlikten ve bazı vergilerden muafiyet tanımıştı fakat Edirne’de de görüldüğü üzere pratikte bazı sorunlar olmuştu. Kimi zaman yerel yöneticilerle muhacirler ya da yerli Müslüman ahali ile muhacirler arasında problemler görülürken kimi zamanda ise gayrimüslim ahali ile muhacirler karşı karşıya geliyorlardı. Arşiv belgelerine yansıyanlardan görebildiğimiz kadarıyla bazen kimi göçmenler kendilerine tanınan muafiyetleri istismar etmek istiyor yahut yerli ahalinin elindeki araziyi izinsiz kullanmak istiyordu. Bazen de tersi durumla karşılaşıyoruz yani yerli halk göçmenlere verilen ama henüz tapu işlemleri tamamlanmamış arazileri kendi tasarruflarına geçirmek istiyorlardı. Yaşanan aksaklıklara rağmen Edirne özelinde, bu kadar yoğun bir göç dalgasına karşın mahalli idarecilerin personel eksikliğine, maddi imkânsızlıklara rağmen başarılı olduklarını söyleyebiliriz. Burada şunu da ifade etmeliyiz ki gelen göçmenlerin sevk ve iskânları ile ilgili sıkıntılardan söz ettik ancak bu yeni gelen kimselerin müspet etkileri de olmuştur. Özellikle nüfus üzerinde olumlu etkisi olmuş, Müslüman nüfusun artmasını sağlamıştır. Yine iskân edildikleri yerlerde toprağı işleyerek ve vergi ödeyerek, şehrin ve de dolayısıyla ülke ekonomisinin gelişimine katkı sağlamışlardır. Bu kimseler içerisinde zanaat sahibi olanlar gittikleri yerlerde de mesleklerini icra etmeye devam ettiklerinden, çeşitli iş kollarının gelişimine de olumlu katkıları olmuştur.

Tanzimat Dönemi sağlık alanında bazı düzenlemelerin yapıldığı bir dönem olsa da, Tanzimat öncesinde II. Mahmud döneminde bazı atılımlara girilmiştir. Tıphane ve cerrahhane açılmış; mekteplere Avrupa’dan ders vermeleri için uzman hekimler getirilmiştir. Avrupa’da görülen salgın hastalıkların ülkede yayılmasını önlemek amacıyla tedbirler alınmıştır. Bunun için Karantina Meclisi kurularak Anadolu ve Rumeli’de çeşitli vilayetlere karantina binaları yapılmıştır. II. Mahmud devrinde atılan bu olumlu adımlara Tanzimat Döneminde devam edilmiştir. Daha önceki reformlarda da görüldüğü gibi sağlık alanında yapılanlarda, öncelikli askeri ihtiyaçları karşılamaya yönelikti. Bu dönemde askeri ihtiyaç yanında sivil halkında ihtiyacı göz önünde tutularak 1866’da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye açılmıştır. İstanbul dışında taşrada sağlık örgütlenmesi açısından önemli bir nizamname olan “İdare-i Umumiye-i Tıbbiye

Nizamnamesi” 1871’de yürürlüğe girmiştir. Modern Belediyelerin taşrada da kurulmasından sonra, belediyelere sağlık alanında da görevler verilmiştir. Giderleri belediye bütçesinden karşılanacak olan hastanelerin kurulması düşüncesi her yerde hayata geçirilememiştir; çünkü personelinin maaş giderini karşılayamayacak durumda olan birçok belediye vardı ve bunlardan bir hastane teşkil ederek gereken masraflarını karşılamasını beklemek fazla iyimserlik olurdu. Fakat Edirne Belediyesi, yukarıda da belirttiğimiz üzere bunu yapabilmiştir. Taşrada vilayet ve kazalara memleket tabibi adıyla tabipler gönderilmiştir. Bunların yanına bir de tabip muavini tayin edilecekti. Bu tabipler, fakir zengin fakir ayrımı yapmadan haftada iki gün hastaları ücretsiz muayene edeceklerdi. Bu tabiplerin ve muavinlerinin maaşları belediyelerce ödenecekti. Bütün bunlar devletin kamu sağlığıyla yakından ilgilendiğini ve buna çağdaş anlamda çözümler aradığını göstermektedir.

Hekim sayısında genel mana da imparatorlukta görülen sıkıntıya paralel olarak, coğrafi ve nüfus bakımından büyük bir şehir olan Edirne’de de sıkıntı yaşanmıştır. Ancak Edirne Vilayetinin merkezine ve sancaklarına bakıldığında, hastane sayısı bakımından dönemine göre iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz. II. Ordu merkezi olması hasebiyle, merkez ve mülhakatında bulunan askeri hastanelerin yanı sıra kentte, Belediye Hastanesi ve bir de Fransız Hastanesi mevcuttu.

Şehir, özellikle Bulgaristan ve Şarki Rumeli ile olan ticari münasebetleri ve sahip olduğu demiryolu nedeniyle Avrupa’dan çok sayıda yolcunun gelip gittiği bir yer konumundaydı. Bu ise vilayeti, XIX. yüzyılda sık sık görülen salgın hastalıklara açık bir duruma getiriyordu. Bu nedenden ötürü yukarıda zikrettiğimiz karantina uygulamasının Edirne’de hayata geçirildiğini görmekteyiz. Üstelik bu karantinalar hayatı olumsuz yönde etkilemesine rağmen sıkı bir biçimde uygulamaya devam edilmiştir. Hatta Almanya Sefiri’de Cısr-i Mustafa Paşa’da karantinaya alınmıştır; ancak özel eşyalar getirtilerek inşa edilen ayrı bir binada... Alınan tedbirlere karşın Edirne şehir merkezi ve bağlı kazalarında, asker ve halk arasında kolera salgınlarından can kayıpları yaşanmıştır. Fakat

kayıplar çok büyük rakamlara ulaşmamıştır ki bunda da alınan tedbirlerin tesiri olduğu açıktır.

XIX. asır Osmanlı modernleşmesinin bir parçası olarak görülen bir başka alanda eğitimidir. Devletin eğitim reformlarından başlıca iki beklentisi vardı. İlk, pragmatik ve doğa bilimlerini içeren bir okul müfredatı ikincisi ise taşrada yani tüm vilayetlerde mekteplerin yaygınlaştırılmasıdır. İmparatorlukta ilk eğitimin yapıldığı yerler çoğunlukla mahalle camileri, mescitleri yanında bulunan sıbyan mektepleriydi. Bu mekteplerin belirli bir programı yoktu ve çoğunluğu da, kurucuları olan vakıflar aracılığı ile idare edilirdi. Tanzimatçı devlet adamları, eğitimin modernleştirilmesi hususunda ilmiye sınıfının hâkimiyetinde bulunan sıbyan mekteplerine pek dokunmamışlardır. Bunun yerine ileriki yıllarda resmi devlet ilkokulları olan ibtidai mektepleri kurulması yoluna gidilmiştir. Eğitimde ortaya çıkan bu ikili yapı imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. Vilayetler de, okulların yaygınlaştırılmasında pek başarılı olduğu söylenemezdi. Zira devletin içinde bulunduğu finansal sıkıntının, bu durumun yaşanmasında etkili olduğu söylenebilir fakat Müslüman ahalinin bu okullara yeterince ilgi göstermemesinin de etkisi göz ardı edilemez bir gerçektir. Devlet, 1869 yılında yayınladığı Maarif-i Umumiyye Nizamnamesinde, yapılacak olan mektepler için yerel kaynakların kullanılacağını söylüyordu.

Vilayetler de, ilkokulların yaygınlaştırılması kararını uygulayacak ve eğitimle ilgili işleri yürütecek olan Maarif Meclislerinin kurulması kararlaştırılmıştır. İlk olarak, Edirne Vilayetinin de bulunduğu beş vilayette sınırlandırılmıştı. Vilayette meclis teşkil edilmiş, yeni usul üzere eğitim verecek okullar açılmıştır. Mekteplerdeki öğrenci sayısına bakıldığında 10 yıllık bir süre içinde sayının artmadığı bilakis az da olsa bir düşüş yaşandığı gözlenmektedir. Bu ise Edirne’de de, ilköğretimde geleneksel mahalle mekteplerinin hala “revaçta” olduğunu göstermektedir. II. Abdülhamid döneminde okullaşma anlamında ciddi çalışmalar görülmektedir. Ancak açılacak okulların ihtiyaçlarını karşılayacak sağlam bir finansal yapı yoktu üstelik okullarda istenilen nitelikte ders verecek öğretmen ihtiyacı da bir başka problemdi. Bu ihtiyaç, askeri ve mülki memurların okullarda geçici öğretmenlik yapmaları şeklinde karşılanmaya çalışılsa da bu

kesin ve de yeterli bir çözüm değildi. İlk olarak İstanbul'da daha sonra taşra da öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. Edirne'de de Kadri Paşa zamanında bir Darülmualimin-i Sıbyan Mektebi açılmıştır. Ancak mektepten mezun olan muallim sayısı, vilayetin öğretmen ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Edirne'de mevcut devlet okulları haricinde özel mekteplerinde kurulduğu görülmektedir. Okul idaresi, mektebe talebe çekebilmek için birden fazla yabancı dil dersleri koymuşlar, yine dışarıdan dil öğrenmek isteyenler için kurs açmışlardı. Devlette, muhtemelen yabancı okullarla rekabet edebilmek maksadıyla bu okulları desteklemiştir.

Gayrimüslimlerin eğitime dair Islahat Fermanında önemli hükümler bulunmaktadır. Burada, bundan böyle gayrimüslimlerin askeri ve mülki okullara girebilecekleri gibi, isterlerse kendi okullarını da açabilecekleri söyleniyordu. Fakat gayrimüslimlerin ikinci yolu tuttukları görülmektedir. Avrupalı Devletlerin ya da yerel gayrimüslim eşrafın yardımlarıyla, imparatorluğun dört bir tarafında - gayrimüslim nüfusun bulunduğu yerlerde- okullar açılmıştır. Açılan bu okullar yalnız Rum, Ermeni ya da Bulgarların kültürel ve eğitsel olarak gelişimine katkı olarak görülmüyordu. Aynı zamanda ulusal bilinçlenme kaynağı olarak da görülüyordu. Devlet, birer siyasi merkez olarak kullanılmak istenilen bu okulları her zaman kontrol altında tutmak istemiş; Edirne Vilayeti maarif idaresine gönderilen yazılarda okulların devamlı teftiş edilmeleri talimatını vermiştir. Edirne'de, ekonomik olarak daha zayıf durumda olan Musevilerin eğitim faaliyetlerine bakıldığında ise, Alyans İsrailiyet tarafından organize ve finanse edilen bir okullaşma faaliyeti görülmektedir. Musevi toplumunda eğitim faaliyetlerinde, özellikle ilköğretim konusunda Müslüman toplumu ile arasında bir benzerlik görülmektedir. Müslüman ailelerinin çocuklarını gönderdikleri sıbyan mektepleri, ilmiye sınıfının yetki alanındaydı ve haliyle daha çok dini eğitim verilen okullardı. Benzer durum Musevi toplumu içinde geçerliydi. Bu okullarda da Hahamlar egemendi ve yine dini eğitim verilmekteydi. Alyans mekteplerinin ortaya çıkmasıyla birlikte Müslümanlar arasında görülen, bir yanda modern eğitim veren ibtidailer, rüşdiyeler diğer tarafta geleneksel mahalle mekteplerinin bulunduğu ikili yapının benzeri, Museviler arasında da dini eğitim yapılan geleneksel mekteplerle, modern eğitim veren mektepler

şeklinde bir ikili yapı görülmüştür. Ancak burada ayrıştıkları nokta, Musevilerin eğitiminde görülen bu mücadeleyi modern eğitim veren okullar kazanırken, Osmanlı'da bu yapı imparatorluğun sonuna dek sürmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Tarım ve hayvancılığın yanında, ülkede nispeten küçük ölçekli sanayinin varlığından da söz edilebilir. Ancak devlet, sanayi alanında Avrupa'nın gerçekleştirmiş olduğu sanayi devrimini gerçekleştirememiş ve hiçbir zaman onların seviyelerine çıkamamıştır. Ülkenin ekonomisinin dayandığı tarım ve hayvancılıkta da durum pek parlak değildir. Avrupa'da modern tarım usulleri hayata geçerken, modern tarım aletlerinin kullanımı gittikçe yaygınlaşmıştı. Bu gelişmeler ise üretimin miktarını ve de kalitesini doğrudan etkiliyordu. Hayvancılıkta da keza hayvan ırklarının ıslahıyla daha fazla verim alınır olmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise henüz modern tarıma geçilemeyip hala geleneksel yöntemlerle sürdürülmeye çalışılıyordu. Tanzimat Devrinde hemen hemen her alanda yapılmak istenilen değişimlere paralel olarak, tarım ve sanayi alanında da böyle bir istek görülmektedir. Merkezi idare de tarımın ve hayvancılığın geliştirilmesi için düzenlemeler yapılırken, taşrada da (Tanzimat'ın uygulandığı ilk yerlerden birisi olan Edirne'de) bunları tamamlayıcı bazı adımlar atılmıştır. Modern tarımın hayata geçirilebilmesi için, öncelikle bunun önemini kavrayan çiftçilerin olması gerekmektedir. Bu ise ancak zirai eğitimle mümkündür. İlk adım 1847'de atılmış ve İstanbul'da bir Ziraat Mektebi açılmıştır. Lakin muhtelif nedenlerle uzun ömürlü olamamış ve bir müddet sonra kapanmıştır. 1890'larda Ziraat ve Ameliyat Mekteplerinden mezun olanlardan bazılarının çiftçiyi tarım konusunda aydınlatmak, kış mevsiminde ise idadiye ve rüşdiye mekteplerinde ziraat dersleri okutmak üzere taşrada görevlendirilmeleri kararlaştırılmıştı.

Edirne'ye bakıldığında da zirai eğitim için atılan bazı adımlar görülmektedir. Vilayet Umum Meclisinde müzakereler esnasında, vilayette bir Ziraat Mektebi kurulması kararı alınmış, fakat finansal nedenlerden ötürü merkezi idaren onay alamamıştır. Edirne ahalisinden ve 93 Harbi esnasında kimsesiz kalmış muhacir çocuklarının bulunduğu Hamidiye Mektebi, Ziraat ve Sanayi olmak üzere iki

şubeye ayrılmıştır. Yine vilayette bulunan Mekteb-i İdadi-i Mülkiye'nin müfredatına ziraat, sanayi ve ticaretle alakalı derslerin okutulması için bir ziraat şubesi açılması kararlaştırılmıştır.

Modern tarımın yapılması için gerekli tarım aletlerinin ülkede üretimi yoktu. Bu nedenle ithal edilmesi gerekiyordu. Devlet, çiftçilerin gerekli alet edevata sahip olabilmesi için kolaylık sağlamış ve gümrükten muaf tutmuştu. Ancak bunların fiyatları yine de çiftçilerin büyük bir kısmı için pek makul sayılamazdı. Çiftçinin ihtiyaç duyduğu sermayeyi temin edecek bir bankaya ihtiyaç duyuldu. Midhat Paşa'nın valiliği sırasında kurmuş olduğu "Memleket Sandıkları" bunun için güzel bir örnek teşkil ediyordu. İşte kısaca bu ihtiyaca binaen bir Ziraat Bankası kurulmuştur. Ancak henüz bu banka kurulmadan evvel Edirne'de, 1.000.000 sterlin sermaye ile bir Ziraat Bankası kurulması teşebbüsünü görmekteyiz. Devlet adına Ticaret ve Ziraat Nazırı Kadri Paşa ile Mösyö Şarl Hanson ve Mösyö Edward arasında bir mukavele imzalanmasına karşın hayata geçirilememiş ve teşebbüs olarak kalmıştır.

Ziraatın geliştirilmesi için hayata geçirilen düzenlemelerle birlikte, tarım yapılan arazilerinin büyüklüğüne bakıldığında, toplam arazinin %55'i on dönümün altındaydı; yani vilayette daha çok küçük ölçekli tarım yapılıyordu. Tarımı yapılan ürünlere bakıldığında ise büyük bir kısmını hububattır. Buğday, arpa, çavdar, yulaf en üst sırada yer almaktadır. Özellikle gayrimüslim nüfusun şarap üretimi için yetiştirdiği üzüm miktarı da yine önemlidir. Miktar olarak çok fazla olmasa da vilayette tarımı yapılan bir başka ürün ise pamuktur. Dış talebin artmasına bağlı olarak imparatorlukta yaygınlaştırmaya çalışılan pamuk için, Edirne'ye de tohumluk gönderilmiş fakat dış talepte yaşanan gerilemeye bağlı olarak, vilayeteki üretimde de imparatorlukta benzer bir düşüş gözlenmiştir.

Hem vilayet hem de imparatorluk ekonomisi için diğer önemli bir sektör ise hayvancılıktır. Çayır ve meraların küçükbaş hayvancılığa daha uygun olması nedeniyle vilayette, miktar bakımından en fazla koyun ve keçi yetiştirildiği gözlenmektedir. Bunun yanında çiftçilerin çift sürme, taşımacılık vb. ihtiyaçlarını karşılamak için büyükbaş hayvancılık yaptıkları gibi, bunlardan elde edilen ürün de pazardan ziyade kendi tüketimlerini karşılamak içindir. Edirne'de 1907

yılında üretim gruplarına bakıldığında, hayvancılığın oranı %17,4'tür. Fakat zirai üretimde kuraklık, aşırı yağışlar gibi doğal sebeplerden ötürü düşüşler yaşandığı gibi, modern tarım yerine geleneksel metotlarla yapılan tarım da, üretimde verimin azalmasına neden oluyordu. Hayvancılıkta da -benzer şekilde nitelik sorunu nedeniyle- Avrupa'daki emsalleriyle kıyaslandığında verim arzu edilen noktada değildi. Hayvan hastalıkları da hayvancılığa darbe vuran bir başka etkidir.

Tarım ve hayvancılığa bağlı olarak şehirde bazı sanayi kollarının da faaliyet gösterdiği görülmektedir. Hayvan derilerinin işlendiği Edirne Sancağında, 32 adet debbağhane ve 10 adet mezbaha bulunmaktadır. Şehirde önemli tarım ürünü olarak hububatın olduğunu daha evvel ifade etmiştik. Buna bağlı olarak vilayet yıllıklarında da görüldüğü üzere sancakta 88 değirmen mevcuttur. Yine Edirne'ye gelen seyyahların ya da vilayette bulunmuş yabancı devlet adamlarının dikkatini çeken bir diğer faaliyet ise ipekböcekçiliğidir. Şehirde ipek üretilen 110 böcekliğin olduğunu görmekteyiz. Burada üretilen ipeğin bir kısmı yurtdışına gönderilirken, bir kısmı ise iç piyasada değerlendiriliyordu. Ancak çalışmamız esnasında da görüldüğü üzere, tarım ve hayvancılıkta az evvel belirtilen sebepler haricinde siyasal ve askeri olaylarında olumsuz etkileri görülmektedir. 93 Harbinin olumsuz etkileri şehrin ekonomik faaliyetlerinde de kendini göstermektedir. Örneğin 1873'te 32 olan debbağhane sayısı 2'ye, 21 adet olan yağhane sayısı ise 5'e düşmüştür. 385 adet olan mağaza sayısının da 105 gerilediğini görüyoruz. XIX. asırda yaşanan iki Osmanlı-Rus harbi ve bunun neticesinde kentin yaşadığı işgal ile birlikte yaşanan toprak kayıpları, Edirne'yi bir serhat şehri konumuna getirmiş ve bu durum kentin ticaretindeki avantajını kaybetmesine neden olmuştur. Öte yandan Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi sonrasında üretilen bol ve ucuz mamullerin, Osmanlı pazarını ele geçirmeye başlaması ve bundan Edirne'nin kendine düşen payı alması da, şehirde ticaretin ve zaten yetersiz olan sanayinin gerilemesinde başlıca etkenler olmuştur.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Sadâret Divan-ı Hümâyûn Kalemî Mukâvelenâmeler (A. DVN. MKL)

19/19, 19/27, 29/8, 80/18

Sadâret Mütferrik Belgeler (A. M)

15/48

Sadâret Mektubî Kalemî Evrakı (A. MKT)

1/19, 33/70, 39/49, 96/9, 109/10, 216/19

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî Evrakı (A. MKT. MHM)

138/51, 168/1, 200/1, 252/55, 255/61, 257/14, 350/3, 360/56, 364/34, 371/50, 391/79, 420/49, 423/15, 431/12, 438/23, 485/33, 509/3, 521/22, 524/34, 550/40, 555/41, 556/1, 557/9, 559/17, 559/19, 559/22, 559/29, 753/1, 758/68, 761/4

Sadâret Mektubî Kalemî Meclis-i Vâlâ Evrakı (A. MKT. MVL)

14/59, 49/89, 63/44, 70/62, 120/72, 123/77, 147/99

Sadâret Mektubî Kalemî Nezaret ve Devâir Belgeleri (A. MKT. NZD.)

91/75, 181/98, 325/54, 325/66, 325/71, 399/66, 407/90, 409/65

Sadâret Mektubî Kalemî Umum Vilayet Evrakı (A. MKT. UM)

23/28, 33/49, 83/84, 147/15, 176/51, 299/14, 305/98, 320/33, 349/12, 373/50, 383/80, 388/30, 394/22, 405/35, 421/72, 428/100, 434/92, 439/17, 440/10, 449/79, 457/82, 496/15, 519/33, 527/58, 529/3, 532/73, 554/89

Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemî Belgeleri, Bulgaristan (A. MTZ. (04))

22/53, 128/39, 150/14

Babialî Evrak Odası Belgeleri (BEO)

13/935, 60/4499, 63/4718, 64/4792, 67/5024, 67/5000, 68/5075, 68/5085, 81/6024, 89/6605, 112/8338, 139/10385, 244/18250, 257/19258, 258/19328, 265/19821, 275/20579, 277/20707, 383/28662, 474/35537, 475/35592, 574/42991, 687/51510, 734/54985, 744/55798, 749/56169, 750/56220, 753/56413, 753/56457, 753/56460, 767/57515, 818/61304, 862/64594,

903/67653, 905/67852, 968/72549, 1199/89916, 1232/92336, 1262/94579, 1263/94702, 1339/100404, 1444/108277, 1641/123074, 1773/132917, 1777/133270, 1994/149479, 2017/151201, 2023/151663, 2195/164624, 2314/173535, 2320/173989, 2353/176418, 2365/177326, 2427/181998, 2509/188139, 2512/188392, 2640/197936, 2658/199300, 2658/199317, 2724/204245, 2727/204455, 2746/205890, 2777/208207, 2853/213941, 2861/214532, 2885/216353, 2898/217301, 2908/218077, 2922/219133, 2939/220355, 2950/221198, 2957/221771, 2965/222343, 3129/234659, 3182/238643, 3305/247858,

Babîâlî Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEO. AYN. d)

819, 820, 821, 824, 1537

Cevdet Dâhiliye (C. DH.)

22/1063, 28/1378, 31/1526, 65/3229, 86/4290, 245/12226

Cevdet Maliye (C. ML.)

267/10949

Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH. MKT)

22/19, 53/1, 78/27, 83/38, 113/34, 164/61, 223/42, 253/78, 257/50, 268/54, 273/4, 274/45, 278/62, 307/58, 369/48, 416/74, 441/45, 460/17, 488/26, 524/39, 568/51, 568/58, 601/35, 602/4, 606/32, 607/65, 607/67, 610/81, 629/41, 677/30, 718/40, 724/59, 755/54, 762/79, 812/57, 832/69, 898/15, 928/35, 944/54, 946/77, 959/3, 969/55, 987/28, 994/52, 997/55, 1090/52, 1098/59, 1126/21, 1141/2, 1174/59, 1192/51, 1202/60, 1276/24, 1309/53, 1382/43, 1359/4, 1434/84, 1444/15, 1457/30, 1462/102, 1471/33, 1479/42, 1490/105, 1496/59, 1513/62, 1535/105, 1555/79, 1563/77, 1579/11, 1604/107, 1607/62, 1612/103, 1617/21, 1621/100, 1630/64, 1632/106, 1644/25, 1655/26, 1659/91, 1692/71, 1692/128, 1696/9, 1697/57, 1740/73, 1744/100, 1745/93, 1748/49, 1766/107, 1782/1, 1514/29, 1800/99, 1803/41, 1803/46, 1804/59, 1830/113, 1833/48, 1837/113, 1855/76, 1873/88, 1914/97, 1919/103, 1954/32, 1964/118, 1967/25, 1980/112, 1980/115, 2001/32, 2011/24, 2017/14, 2064/97, 2078/72, 2098/80, 2114/66, 2149/73, 2153/78, 2208/116, 2218/33, 2218/72, 2228/132, 2231/40, 2234/23, 2303/14, 2319/61, 2340/69, 2343/82, 2359/58, 2365/56, 2371/104, 2380/16, 2391/106, 2402/64, 2411/32, 2415/68, 2419/120, 2491/103, 2529/51, 2534/49, 2554/40, 2593/152, 2635/100, 2671/69, 2681/59

Dâhiliye Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

163/7, 241/26, 312/86, 343/81, 380/90, 380/110, 392/107, 394/66

Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Muamelât (DH. TMIK. M)

82/57, 171/15

Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Muamelât ve Islahat Komisyonu, Islahat (DH. TMIK. S)

3/12, 3/119, 4/61, 6/30, 19/4, 33/38, 46/79, 48/56, 49/55, 52/25, 74/46

Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri (DH. UMVM)

107/3

Hariciye Nezâreti İdare Kalemi Belgeleri (HR. İD)

2060/25

Hariciye Nezâreti Mektubi Kalemi (HR. MKT)

134/15, 265/96, 266/62, 283/ 31, 311/85

Hariciye Nezâreti Siyasi (HR. SYS)

2941/61, 2941/63

Hatt-ı Hümâyûn (HAT)

335/19253, 405/21171, 1423/58182, 1425/58320

İrade Askeri (İ. AS)

34/69, 54/49, 55/12, 64/45, 72/39, 74/42

İrade Adliye ve Mezâhib (İ. AZN)

51/11, 69/5, 80/57

İrade Dâhiliye (İ.DH)

10/485, 11/509, 11/516, 22/1059, 23/1131, 26/1253, 51/2521, 145/7509, 134/6872, 185/10243, 343/22581, 410/27167, 468/31328, 479/32256, 654/45479, 670/46687, 670/46697, 673/46874, 753/61501, 755/61602, 759/61957, 764/62235, 797/64636, 1059/83120, 1072/84057, 1215/95123, 1256/98636, 1278/100536, 1269/99811, 1372/3

İrade Evkaf (İ. EV)

10/57, 15/27

İrade Hariciye (İ. HR)

402/70

İrade Hususi (İ. HUS)

16/05, 20/25, 20/28, 26/28, 26/73, 26/78, 27/20, 27/41, 27/46, 28/19, 28/20, 28/34, 29/5, 30/13, 77/105, 91/49, 132/31, 139/36, 143/101, 162/46

İrade Maarif (İ. MF)

2/4, 3/15, 13/72

İrade Meclis-i Mahsus (İ. MMS)

16/696, 31/1292, 32/1317, 58/2702, 66/3107, 102/4310, 118/5085

İrade Mesâil-i Mühimme (İ. MSM)

83/2376

İrade Meclis-i Vâlâ (İ. MVL)

5/80, 39/731, 81/1599, 86/1732, 127/3324, 131/3511, 135/3643, 135/3644, 138/3808, 140/3899, 335/14423, 443/19738, 501/22676, 508/22934, 532/23894, 544/24456, 550/246, 576/25847, 576/25864, 577/25885, 582/26114, 585/26297

İrade Orman ve Maâdin (İ. OM)

7/2, 5/37

İrade Sıhhiye (İ. SH)

1/25

İrade Şûrâ-yı Devlet (İ. ŞD)

3/139, 10/487, 12/583, 15/649, 19/792, 75/4400, 89/5282, 105/6258, 111/6660

İrade Taltifât (İ. TAL)

370/3

İrade Ticaret ve Nâfia (İ. TNF)

8/21, 9/31

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d)

7928, 9061, 20989

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT)

4/110, 5/19, 15/148, 16/67, 17/24, 20/146, 23/129, 33/133, 49/76, 74/78, 78/35, 91/41, 94/161, 94/166, 95/57, 100/46, 103/21, 103/37, 103/107, 108/15, 131/42, 133/71, 140/67, 141/75, 158/82, 179/101, 187/9, 189/53, 225/44, 246/44, 261/44, 353/44, 384/4, 407/1, 415/38, 428/23, 440/59, 445/17, 474/57, 480/47, 536/49, 570/18, 613/8, 623/34, 722/5, 749/34, 757/73, 759/4, 841/3, 907/35, 1047/72

Maliye Nezareti Maliye Kısmı Müteferrik Defterleri (ML. d)

518

Maliye Nezareti Cerîde Odası Defterleri (ML. CRD. d)

706, 1105

Maliye Nezareti Masârifât Muhasebeciliği Defterleri (ML. MSF. d)

1171, 2097, 3216

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV)

12/41, 37/54, 63/7, 64/46, 67/75, 76/42, 77/36, 95/21, 96/70, 99/61, 100/72, 102/24, 115/81

Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL)

232/72, 241/15, 246/63, 319/12, 329/48, 890/48, 899/62, 905/92, 907/59, 922/17, 923/63, 926/21, 928/1, 938/55, 970/43, 1014/49, 1017/17, 1031/131, 1032/84, 1067/72, 1067/115, 1068/76, 1068/78

Meclis-i Vâlâ Riyâseti Defterleri (MVL. d)

104, 105

Nüfus Defterleri (NFS. d)

4225, 4226, 4227, 4228

Şûrâ-yı Devlet Evrakı (ŞD)

206/10, 208/58, 283/32, 504/24, 521/41, 532/11, 581/1, 594/33, 1903/2, 1903/4, 1904/10, 1904/15, 1905/10, 1905/36, 1906/3, 1906/24, 1906/47, 1906/48, 1907/30, 1908/5, 1908/8, 1908/50, 1909/61, 1911/35, 1912/9, 1920/1, 1926/34, 1931/23, 1939/17, 1942/4, 1943/24, 2436/5, 3212/34

Teftişât-ı Rumeli Belgeleri (Rumeli Müfettişliği) Sadâret ve Başkitâbet Evrakı (TFR. I. A)

3/241, 4/333

Teftişât-ı Rumeli Belgeleri (Rumeli Müfettişliği) Edirne Evrakı (TFR. I. ED)

2/185, 3/234, 3/299, 8/739

Teftişât-ı Rumeli Belgeleri (Rumeli Müfettişliği) Arzuhâller (TFR. I. şKT)

9/867

Yıldız Sadâret Hususi Maruzât Evrakı (Y. A. HUS)

165/87, 179/62, 225/64, 304/57, 304/97, 304/99, 325/81, 484/78

Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y. A. RES)

62/32

Yıldız Esas Evrakı (Y. EE)

36/3, 44/113

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)

13/65, 48/25, 48/63, 48/74, 54/68, 102/57, 117/83, 119/50, 158/150, 185/91, 205/63, 206/56, 213/65, 223/77, 264/116, 296/71, 301/109

Yıldız Perakende Evrakı Sadâret Maruzâtı (Y. PRK. A)

15/4

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzâtı (Y. PRK. ASK)

24/2, 85/91, 95/47, 99/61, 195/120, 203/35, 211/73, 232/54, 244/27, 235/46, 242/56, 248/68, 249/145, 256/42

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y. PRK. AZJ)

4/112, 9/20, 42/34

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzâtı (Y. PRK. DH)

3/60

Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzâtı (Y. PRK. KOM)

14/37

Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahrirâtı (Y. PRK. MK)

12/38

Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Maruzâtı (Y. PRK. PT)

19/133

Yıldız Perakende Evrakı Mâbeyn Erkânı ve Saray Görevlileri Maruzâtı (Y. PRK. SGE)

6/45

Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezâreti Maruzâtı (Y. PRK. SH)

3/75, 4/80, 5/5

Yıldız Perakende Evrakı Şehremaneti Maruzâtı (Y.PRK. ŞH)

5/33

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y. PRK. UM)

1/91, 6/58, 10/23, 18/43, 18/89, 27/53, 30/62, 49/120

Zabtiye Nezâreti Belgeleri (ZB)

18/55, 324/61

2. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From The Foreign Office Confidential Print, General Editors, Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part I, From the Mid-Nineteenth Century to the World War, Series B, The Near and Middle East, 1856-1914, Ed. David Gillard, Volume 7, The Ottoman Empire: Finance and Trade, 1860-1879, pp. 196-197.

B. SALNAMELER ve DÜSTUR

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye

Sene: 1262, 1280, 1284, 1285

Salname-i Maarif-i Umûmiyye

Sene: 1316

Salname-i Vilayet-i Edirne

Sene: 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1293, 1293-1294, 1300, 1301, 1302, 1303, 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1317, 1319

Düstur

1. Tertib, C. 1, 1289; 1. Tertib, C. 2, 1289; 1. Tertib, C. 7, 1947; 1. Tertib, C. 4, 1299; 1. Zeyl, 1298; 3. Zeyl, 1300

C. GAZETELER

Ceride

Edirne

Ma'lûmât

Sabah

Takvim-i Vekayi

Tarîk

Tasvir-i Efkâr

Tercüman-ı Hakikat

Tuna

D. YAYINLANMIŞ İSTATİSTİKLER

1323 Senesi Avrupa-yi Osmânî Ziraat İstatistiği (Birinci Sene), Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi, Dersaadet 1326.

E. KAYNAK ESERLER ve İNCELEMELER

Abadan, Yavuz. "Tanzimat Fermanının Tahlili", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940, ss. 31-58.

Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn Edirne Tarihi 1360-1650*, çev. Ratip Kazancıgil, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.

Acun, Fatma. "Osmanlı Tarih Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi I*, İstanbul 1999. 319-332.

Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Adıvar, A. Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.

Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne, 20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si, 1/1*, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, Cilt1/2, İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayını, 2014.

_____, *Riyâz-ı Belde-i Edirne 20 Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirne'si, 1/2*, Haz. Niyazi Adıgüzel-Raşit Gündoğdu, İstanbul: Trakya Üniversitesi Yayını, 2014.

Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, Haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.

_____, *Tezâkir 13-20*, Yay. Cavid Baysun, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Ahmed Lûtfî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi 2-3*, Çev. Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

_____, *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi 6-7-8*, Çev. Yücel Demirel-Tamer Erdoğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.

_____, *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi, Cilt IX*, Yay. Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Ahmed Midhat. *Üss-i İnkılab Kırım Muharebesinden Cûlûs-i Hümayuna Kadar*, İstanbul 1294-1295.

Ahmed Saib, *Son Osmanlı-Rus Muharebesi*, Mısır 1327.

Ak, Emine Tonta. "19. Yüzyıl Edirne Nüfusu: Demografik ve Sosyal Bir Değerlendirme", *Uluslararası Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011*, Ed. İbrahim Sezgin-Cengiz Fedakâr-Hasan Demiroğlu, Edirne: Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2012. 231-263.

Ak, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nde Veba-i Bakari (Sığır Vebası)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 39 (2016): 215-240.

Akbal, Fazıla. "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdari Taksimat ve Nüfus", *Belleten* XV. 60 (1951): 617-628.

Akbayar, Nuri. "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Devleti Nüfusu", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 5, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 1238-1248.

Akçıl, Nesrin Çiçek. *Edirne Tekkeleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009.

Akgün, Seçil. “Midhat Paşa’nın Kurduğu Memleket Sandıkları: Ziraat Bankası’nın Kökeni”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne, 8-10 Mayıs 1984*, Ankara: TTK Yayınları, 1986. 185-211.

Akhan, Fevzi. “Midhat Paşa ve Ziraat Bankası”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne, 8-10 Mayıs 1984*, Ankara: TTK Yayınları, 1986. 9-11.

Akkayan, Taylan. *Göç ve Değişme*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1979.

Aksu, Noémi Lévy. *Osmanlı İstanbulu’nda Asayiş 1879-1909*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Aktepe, M. Münir. “Osmanlıların Rumeli’deki ilk Fethettikleri Çimbi Kal’ası”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 1. 2 (1950): 283-307.

_____, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli’nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası* Cilt X’dan Ayrı Basım, İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1953, 299-312.

Aktüre, Sevgi. “Osmanlı Devleti’nde Taşra Kentlerindeki Değişimler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 891-904.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.

_____, “Tanzimat”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 40, İstanbul: TDV, 2011. 1-10.

_____, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Akyol, İbrahim Hakkı. “Tanzimat Devrinde Bizde Coğrafya ve Jeoloji”, *Tanzimat I Yüzüncü Yıl Münasebetiyle*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940. 511-571.

Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.

Alkan, Mehmet Ö. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 6. 12 (2008): 9-84.

Alyot, Halim. *Türkiye’de Zabıta (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1947.

Anastassiadou, Meropi. *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)*, çev. Işık Ergüden, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Arıkan, Zeki. “İmar-İskân, Ticaret ve Ekonomisiyle XIV-XVII Yüzyıllarda Edirne” *Edirne*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993. 103-123.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Avcı, Yasemin. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Belediyeciliği Üzerine Karşılaştırmalı Analizler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24 (2016): 181-194.

_____, *Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017.

Ayar, Mesut. *Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2007.

Aydemir, Şevket Süreyya. *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1967.

Aydın, Erdem. "Tanzimat ve Osmanlı Sağlık Hizmetleri", *IV. Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara 2003. 445-455.

_____, "19. Yüzyılda Osmanlık Sağlık Teşkilatlanması", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* 15 (2004): 185-207.

Aydın, Mahir. "Sultan II. Mahmud Döneminde Yapılan Nüfus Tahrirleri", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri 28-30 Haziran 1989*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1990. 81-97.

_____, "Ahmed Ârif Hikmet Beyefendi'nin Rumeli Tanzimat Müfettişliği ve Teftiş Defteri", *Bellekten* LVI. 215 (1992): 69-165.

_____, "93 Harbi". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul: TDV, 1992. 498-499.

_____, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Aydın, Mustafa. "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasında Rumeli Göçünün Meclis-i Mebusan'a Yansımaları ve Yapılan Yardımlar", *Osmanlı Araştırmaları*, XLV (2015): 209-230.

Bali, Rifat N. "Edirne Yahudileri", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Ed. Emin Nedret İşli, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998. 205-227.

Balta, Evangelia. "Edirne Rum Cemaati", (Çev. Işık Ergüden), *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Ed. Emin Nedret İşli, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998. 229-253.

Baltacı, Cahit. "Mektep". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 29. İstanbul: TDV, 2004. 6-7.

Baskıcı, Murat. "Osmanlı Tarımında Makineleşme: 1870-1914", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 58. 1 (2003): 29-53.

Başar, Fahameddin. *Osmanlı Eyalet Tevcihatı*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

Bayat, Ali Haydar. *Tıp Tarihi*, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi kültür Yayınları, 2016.

Bayık, Atalay. *Edirne*, İstanbul: Nuruosmaniye Matbaası, 1973.

Bayraktar, Kaya. "Osmanlı Bankasının Kuruluşu", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3. 2 (2002): 71-88.

Behar, Cem. "Osmanlı Nüfus İstatistikleri 1831 Sonrası Modernleşmesi", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İnalcık-Şevket Pamuk, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000. 61-72.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Bilim, Cahit Yalçın. *Tanzimat Devri'nde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Birinci, Ali. "Türk Emniyet Teşkilatında "İlkler"", *Polis Bilimleri Dergisi* 1. 3 (1999): 9-16.

Bumin, Kürşat. "Dünden Bugüne Edirne", *Edirne*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993. 19-78.

Burmov, Aleksandır. "Türkler Edirne'yi Ne Vakit Aldılar?", *Belleten* XIII. 49 (1949): 97-106.

Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli, 1789-1922*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Cezar, Yavuz. "Tanzimat'a Doğru Osmanlı Maliyesi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 924-933.

_____, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Clark, Edward C. "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün/Bugün/Yarın*, Çev. Yavuz Cezar XIV. 82-83-84 (Temmuz-Ağustos-Eylül). 16-24.

Cuthell Jr., David Cameron. *The Muhacirin Komisyonu: An Agent in the Transformation Of Ottoman Anatolia 1860-1866*, Doktora Tezi, Columbia University, New York 2005.

Çadırcı, Musa. "Anadolu'da Redif Askeri Teşkilâtı'nın Kuruluşu". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 8. 60 (1963): 63-75.

_____, *Tanzimat'a Girerken Türkiye'de Şehir İdaresi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 1972.

_____, "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", *Ord. Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985. 257-277.

_____, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 210-230.

_____, "Tanzimat'ın İlânı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)", *Belleten* LI. 201 (1987): 1215-1240.

_____, "Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840-1876)", *Belleten* LIII. 206 (1989): 237-257.

_____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: TTK Yayınları, 1997.

_____, "Tanzimat", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askere Almada Kura Usulüne Geçilmesi (1846 Tarihli Askerlik Kanunu)", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Askerlik*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

_____, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Üzerine Bir Araştırma", *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2011.

Çakır, Coşkun. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Küre Yayınları, 2012.

Çakmak, Biray. *Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-Ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2008.

Çalık, Sıddık. *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15.-16. Yüzyıllar)*, Ankara: Bosna-Hersek Dostları Vakfı Yayınları, 2005.

Çelebi, İlyas. "Osmanlı Medreselerinin Kuruluşu, Yükseliş ve Çöküş Nedenleri", *Osmanlı*. Cilt 5. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 168-175.

Çelik, Şenol. Osmanlı Padişahlarının Av Geleneğinde Edirne'nin Yeri ve Edirne Kazasındaki Av Alanları (Hassa Şikâr-gâhı)", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III, Kısım III*, Ankara 2002. 1887-1902.

Çelik, Zeynep. *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, çev. Selim Deringil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Danışmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt 1, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

Darkoç, Besim. "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 1993. 1-12.

Davison, Roderic. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, Çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2005.

_____, "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim", çev. Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul 2008. 665-681.

Demirel, Muammer. "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri". *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. 44-60.

Demirtaş, Mehmet. "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Sürecinde Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları". *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 41 (2009): 215-238.

Deringil, Selim. "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İ, Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991. 434-442.

Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2003.

Doğru, Halime. "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği". *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 1. 2 (1989): 233-269.

_____, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1995.

"Edirne", *Yurt Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982. 2351-2473.

Edirne İl Yıllığı 1967, İstanbul: Dizerkonca Matbaası, 1968.

Efe, Ayla. *Muhassıllık Teşkilatı*. Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir: 2002.

_____, “Osmanlı Devleti’nde Mali Sistem Arayışının Getirdiği Yerel Yönetim Uygulamaları: Muhassıllık Örneği”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 49 (2009): 59-89.

_____, “Tanzimat’ın Eyalet Reformları 1840-64 Silistre Örneği”. *Karadeniz Araştırmaları* 6. 22 (2009): 87-113.

Eldem, Vedat. *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: TTK Yayınları, 1994.

Emecen, Feridun. “Ağnam Resmi”. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 1. İstanbul: TDV, 1988. 478-479.

_____, “Osmanlı Siyasi Tarihi: Kuruluştan Küçük Kaynarca’ya”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1994. 12-13.

_____, “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Ed. Emin Nedret İşli, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998. 49-69.

Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, (Çev. Ali Reşâd), İstanbul: Kanaat Kitabhânesi, 1328.

_____, *Tanzimat*, Çev. Ayda Düz, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.

Erdem, Ufuk. *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Erdoğan, Burçin. “Tarih Öncesi Dönemde Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz. Emin Nedret İşli-Sabri Koz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998. 13-17.

Eren, Ahmet Cevat. *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966.

_____, “Türkiye’de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması”. *Türk Dünyası* 1 (1966): 9-16.

_____, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, İstanbul: Derin Yayınları, 2007.

Ergenç, Özer. “XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler”, *IX. Türk Tarihi Kongresi Ankara: 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler, C. III*, Ankara: TTK Yayınları, 1989. 1415-1424.

Ergin, Osman Nuri. *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatı, 1936.

_____, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt 1-2, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.

_____, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Cilt 3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995.

Ergut, Ferdan. *Modern Devlet ve Polis Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri Cilt I*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.

Erkan, Süleyman. *Kırım ve Kafkasya Göçleri (1878-1908)*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Kafkasya ve Orta Asya Ülkeleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 1996.

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Cilt 3, 2. Kitap, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

Eyice, Semavi. “Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler”, *Edirne Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 1993. 39-76.

Galanti, Avram. *Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 1995.

Gencer, Ali İhsan. “Berlin Antlaşması”. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: TDV, 1992. 516-517.

Genç, Mehmet. “İltizam”, *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 22. İstanbul: TDV, 2000. 154-158.

Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Homer Kitabevi, 2006.

Gökbilgin, M. Tayyib. “Edirne”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: MEB, 1945. 107-127.

_____, “1840’tan 1861’e Kadar Cebel-i Lübnan Meselesi ve Dürzîler”. *Bellekten* X. 40 (1946): 641-703.

_____, “Kanuni Sultan Süleyman Devri Başlarında Rumeli Eyaleti, Livâları, Şehir ve Kasabaları”. *Bellekten* XX. 78 (1956): 247-294.

_____, "Midhat Paşa". *İslam Ansiklopedisi*. 79. Cüz, İstanbul: MEB, 1957. 270-282.

_____, "Edirne". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 10. İstanbul: TDV, 1994. 425-431.

_____, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.

Gökçe, Nilüfer. "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Edirne'de Kurulan Sağlık ve Sosyal Yardım Kurumları". *Oluşum* 4. 16 (1996): 24-27.

_____, "1893-1894 Kolera Salgınları Karşısında Edirne'de Alınan Koruyucu Sağlık Önlemlerinin Edirne Gazetesine Yansıması". *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları* 7 (2001): 45-64.

_____, "Edirne Belediye Hastanesi'nin Tarihi Üzerine: Hastane İle İlgili Olarak Edirne Gazetesinde Yayınlanan Belgeler". *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 21 (1-3) (2004): 36-41.

_____, "1892-1893 Yılı Edirne Sağlık İstatistikleri", 38. *Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Cilt III, Ankara: TTK Yayınları, 2005, 1377-1393

_____, "Osmanlılar Devrinde Edirne'de Görülen Salgın Hastalıklar", *Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele*, Ed. İbrahim Başağaoğlu-Ahmet Uçar-Osman Doğan, İstanbul: Çamlıca-Basım Yayın, 2015. 265-298.

Göktepe, Kaya. "Osmanlı Döneminde Tekirdağ'da Yapılan Hayvancılığın İstanbul'un İlaresi İle Sanayi ve Ticari Faaliyetlerdeki Rolü". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20. 1, (2018): 361-382.

Görel, İsmail Hakkı. "Memleketimizde Vilâyetler İdaresi Tarihine Bir Bakış". *İdare Dergisi* 173 (1945): 146-169.

_____, *Bizde Belediyecilik*, Ankara: Türk Belediyecilik Dergisi Yayınları, 1953.

Göyünç, Nejat. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)". *Osmanlı*. Cilt 6. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 77-88.

Gücel, Dilek. *Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)*. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir 2014.

Gül, Abdulkadir-Gökçen, Salim. *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebilere Meselesi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2010.

Günergün, Feza. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Kimyager-Eczacı Bonkowski Paşa (1841-1905), 1. *Türk Tıp Tarihi Kongresi*, Ankara 1992. 229-252.

Güran, Tevfik. “Tanzimat Döneminde Tarım Politikası”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İncik-Mehmet Seyitdanlioğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011. 773-784.

_____, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Haker, Erol. *Edirne Yahudi Cemaati ve Alyans Okulları 1867-1937*, İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, 2007.

Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

_____, “Klasik Dönemde Osmanlı Devlet Teşkilâtı”. *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt 9. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. 795-838.

Hayta, Necdet. *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvî-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.

İncik, Halil. *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid*, Ankara: TTK Yayınları, 1954.

_____, “Rumeli”. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul: MEB, 1964. 766-773.

_____, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu”. *Belleten* XXVIII. 112, (1964): 603-622.

_____, “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, *Belleten* XXVIII. 112, (1964): 623-649.

_____, *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1992.

_____, “Türkler ve Balkanlar”, *Balkanlar*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993. 8-32.

_____, “Edirne’nin Fethi”, *Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 1993. 137-159.

_____, “Eyalet”. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 11. İstanbul: TDV, 1995. 548-550.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul: YKY, 2003.

İncik, Halil-Quataert, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cilt 2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006.

İncik, Halil- Seyitdanlioğlu, Mehmet. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

İnan, Abdülkadir. Doğu Türk ve Moğol Folklorundaki “Edrene” Kelimesine Dair”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 2. 5 (1943): 133-135.

İnbaşı, Mehmet. “Balkanlarda Osmanlılar: Fetih ve İskân”, *Balkanlar El Kitabı*, Der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Cilt 1, Ankara: Karadeniz Araştırmaları Merkezi, 2006. 287-300.

İpek, Nedim. *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

_____, “II. Abdülhamid Devri Nüfus Politikası”, *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu 20-21 Şubat 2014, Selanik İç ve Dış Siyaset Bildiriler*, Cilt 1, Ankara: TTK Yayınları, 2014. 171-182.

İpşirli, Mehmet. “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), Cilt 1, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 1999.

_____, “Medrese”. *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 28. İstanbul: TDV, 2003. 327-333.

Kahya, Esin. “Türkiye’de İlk Demiryolları”, *Belleten* LII. 202 (1988): 209-218.

_____, “Tanzimat’ta Eski ve Yeni Tıp”, *150.Yılında Tanzimat*, Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992. 289-302.

Kahya Esin - Demir Ayşegül D. *Bilimin Işığında Osmanlıdan Cumhuriyete Tıp ve Sağlık Kurumları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Kansu, Şevket Aziz. “Edirne’nin Tarih Öncesine Ait Çalışmalar”, *Edirne Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 1993. 13-19.

Karagedikli, Gürer. *A Study On Rural Space, Land And Socio-Agrarian Structure In Ottoman Edirne (1613-1670)*. Doktora Tezi, Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ), Ankara 2017.

Karakuş, Sadık Emre. *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ 2018.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğu’nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 1995.

_____, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 5, Ankara: TTK Yayınları, 2011.

_____, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 6, Ankara: TTK Yayınları, 1976.

_____, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 7, Ankara: TTK Yayınları, 1977.

_____, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 8, Ankara: TTK Yayınları, 2007.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Kayıcı, Haluk. *Salnamelere Göre İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, İstanbul: Edirne Valiliği Kültür Yayınları, 2013.

Kaynar, Reşat. *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Kazancıgil, Ratip. *1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel*, İstanbul: Eren Matbaası, 1981.

_____, *Edirne Sultan II. Bayezid Külliyesi*, Edirne: Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yayınları, 1994.

_____, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)*, İstanbul: Edirne Valiliği Yayınları, 1999.

Kazancıgil, Ratip-Gökçe, Nilüfer ve Bilar, Ender. *Edirne'nin Eğitim Tarihi (İlk-Orta Öğretim) 1361-2005*, Edirne: Edirne Valiliği Yayınları, 2006.

_____, *Edirne'nin Sağlık ve Sosyal Yardım Tarihi (1361-2008) I*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2009.

Keleş, Erdoğan. "İmar Meclislerinin Raporlarında Eğitim (1845-1847)". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 37. 63 (2018): 281-308.

Keyder, Çağlar. "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İmalat Sanayii". *Osmanlı*. Cilt 3. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 269-278.

Kılıç, Orhan. "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)". *Türkler Ansiklopedisi*. Cilt 9. Ankara 2002. 887-898.

_____, *Genel Hatlarıyla ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi, 2004.

Kılıç, Rüya. *Deliler ve Doktorları Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Delilik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Kılıç, Selda Kaya. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye'de Eyalet Yönetimi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 1995.

_____, "1864 Vilayet Nizamnamesinin Tuna Vilayetinde Uygulanması ve Mithat Paşa". *Tarih Araştırmaları Dergisi* XXIV. 37 (2005): 99-111.

_____, "Tanzimat'ın İlanından 1864 Düzenlemesinin Uygulanmasına Kadar Geçen Dönemde Valilik Kurumu". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXVIII/45 (2009): 43-62.

Kırımlı, Hakan. *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Kırmızı, Abdulhamit. *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.

Kıvrak, Güler. *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Gümrüğü*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1989.

Kocacık, Faruk. "Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)". *Osmanlı Araştırmaları* 1 (1980): 137-190.

_____, "Rumeli'den Anadolu'ya Yönelik Göçler ve Sonuçları". *Osmanlı*. Cilt 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 655-660.

Koç, Bekir. *Midhat Paşa (1822-1884)*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2002.

_____, "Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6 (2) (2017): 113-127.

Koçer, Hasan Ali. *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, İstanbul: MEB, 1992.

Kodaman, Bayram. *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

Kodaman Bayram-Saydam Abdullah. "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi" 150. Yılında Tanzimat. Yay. Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992. 475-496.

Koparan, Necdet. *Türk Jandarma Teşkilatı (1908-1923)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2007.

Köksal, Nursel. *Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Dönemi Askerî Eğitim Sistemi (1840-1908)*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale 2007.

Köksal Yonca. "Imperial Center and Local Groups: Tanzimat Reforms in The Provinces of Edirne and Ankara", *New Perspective on Turkey*, 27 (Fall 2002): 107-138.

Köksal Yonca-Erkan, Davut. *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007.

Köse, Osman. "Bulgaristan Eمارeti ve Türkler (1878-1908)". *Turkish Studies*, V. 1/2, Fall 2006. 259-302.

Kunt, Metin. *Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 1978.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye Kadar*, Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Kurt, Burcu. "Osmanlı Doğu Sınırında Kamu Sağlığı ve Siyaset: 19. Yüzyıl Bağdad'ında Hastaneler", *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamu Sağlığı*, Ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017. 143-168.

Küçük, Cevdet. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011. 541-555.

Kütükoğlu, Mübahat S. *Osmanlı-İngiliz İktisâdî Münâsebetleri I (1580-1838)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1974.

_____, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Lady Montegu, *Şark Mektupları*, Terc. Ahmet Refik, İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, 1933.

Lewis, Bernard. "Baladiyya". *The Encyclopedia of Islam*, Vol. I, (1986). 972-975.

_____, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara: TTK Yayınları, 1993.

Maden, Fahri. "Edirne Vilayetinde Bektaşî Tekke ve Türbeleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 64 (2012): 55-76.

Mahmud Cevad İbnü's-Seyh Nâfi, *Maarif-i Umûmiyye Nezareti Tarihce-i Teşkilât ve İcrââtı*, İstanbul: Matbaa-yı Âmire, 1338.

Mansel, Arif Müfid. *Trakya'nın Kültür ve Tarihi*, İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, 1938.

_____, "İlkçağda Edirne", *Edirne Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 1993. 21-37.

Mc Carthy, Justin. *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Mevsim, Hüseyin. *Bulgar Gözüyle Edirne*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.

_____, *Rus Gözüyle Edirne*, Edirne: Ceren Yayıncılık, 2015.

_____, "Edirne Bulgar Mektebi'nden Bir Leh Pederin 93 Harbi Notları". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4. 2 (2015): 159-184.

Mikes, Kelemen. *Türkiye Mektupları*, Terc. Sadrettin Karatay, Ankara: TTK Yayınları, 2014.

Moltke, Helmuth Von. *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Terc. Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi 2017.

Moulin, Anne Marie. "Kentte Koruyucu Hekimlik: Pasteur Çağında Osmanlı Tıbbı 1887-1908", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont, François Georgeon, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. 169-193.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, Sadeleştiren Neşet Çağatay, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Nurdoğan, Arzu M. *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim (1869-1914)*, İstanbul: Çamlıca Basım-Yayın, 2016.

Nutku, Özdemir. *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği*, Ankara: TTK Yayınları, 1972.

Ocak, Ahmet Yaşar. *Zaviyeler, Vakıflar Dergisi*, 12 (1978): 247-269.

Oktay, Tarkan. "Osmanlı Döneminde Modern Belediye Kurumunun Doğuşu ve Gelişimi", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Ed. Erol Özvar-Arif Bilgin, İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2008. 372-402.

Onur, Oral. *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler*, İstanbul: Yenilik Basımevi, 1972.

_____, *Edirne Mevlevihanesi*, İstanbul: Ofset Film 76, 1999.

Ortaylı, İlber. "Türk Belediyesinin Denetim Yetkisinin Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumu". *Amme İdaresi Dergisi* 6. 4 (1973): 14-24.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: "İslah-ı Sanayi Komisyonu" Olayı". *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Gelişme Dergisi* 1978 Özel Sayısı. 123-127.

_____, "İmparatorluk Döneminde Mahalli İdarelerin ve Belediyeciliğin Evrimi", *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi 1*, Ed. Ergun Türkcan, Ankara: Türk İdareciler Derneği, 1978. 3-24.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Modernleşme ve Mahallî İdare Alanındaki Gelişmeler". *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000. 223-231.

_____, "İlk Osmanlı Parlamentosunun Yapısında Eyalet İdare Meclislerinin Etkisi". *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I*, Ankara: Turhan Kitabevi, 2000. 233-240.

_____, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK Yayınları, 2000.

_____, "Osmanlılarda Millet Sistemi". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 30. İstanbul: TDV 2005. 66-70.

_____, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Yerel Yönetimler". *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, Cilt 2, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2005. 69-93.

_____, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.

_____, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2012.

_____, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2016.

Osman, Rifat. *Edirne Sarayı*, Yayına Hazırlayan Süheyl Ünver, Ankara: TTK Yayınları, 1989.

_____, *Edirne Rehnüması (Edirne Şehir Kılavuzu)*, Yay. Ratip Kazancıgil, Edirne: Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1998.

_____, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi Camiler ve Mescitler*, Ankara: T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1999.

Önen Nizam - Reyhan, Cenk. *Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresinin Dönüşümü (1839-1929)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Önsoy, Rifat. "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Sanayileşme Teşebbüsleri". *Milli Kültür* 2. 3-4-5 (1980): 71-74.

_____, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Politikası 1839-1876". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2. 2 (1984): 5-12.

_____, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

_____, "Tanzimat'ta Üretimi Çağdaşlaştırma Çabaları: Ziraat ve Orman Mektepleri", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, Der. Hidayet Yavuz Nuhoglu, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), 2001. 481-487.

Örenç Ali Fuat. "Mutasarrıf". *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 31. İstanbul: TDV 2006. 377-379.

Öz, Mehmet. "Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler", *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İncik-Şevket Pamuk, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000. 15-32.

Özbay, Kemal. *Türk Asker Hekimliği ve Asker Hastaneleri*, Cilt 3, İstanbul: Yörük Basımevi, 1981.

Özbek, Nadir. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909". *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 16 (2004): 59-95.

_____, "Tarih Yazıcılığında Güvenlik Kurum ve Pratiklerine İlişkin Bir Değerlendirme", *Jandarma ve Polis Fransız ve Osmanlı Tarihçiliğine Çapraz Bakışlar*, Der. Noémi Lévy-Nadir Özbek-Alexandre Toumarkine, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009. 11-19.

_____, "Osmanlı Taşrasında Denetim: Son Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda Jandarma (1876-1908)", *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*, Derleyenler: Evren Balta Peker-İsmet Akça, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010. 47-78.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet, Siyaset, İktidar ve Meşruiyet 1876-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Özcan, Ahmet. "Osmanlı Devleti'nde Jandarma Teşkilatı Kurulmasının Gündeme İlk Defa Gelişi (1839)". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 32. 53 (2013): 173-194.

Özcan, Uğur-Dalyan, Murat Gökhan. "19. yy'da Rumlarda ve Arnavutlarda Evlilik Müessesesinde Başlık Uygulamaları", *History Studies International Journal of History*, 3/3 (2011): 319-336.

Özdemir, Rifat. "Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 5(1994): 259-310.

Özdeş, Gündüz. *Edirne İmar Planına Hazırlık Etüdü*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1951.

Özel, Oktay. "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Der. Halil İncik-Şevket Pamuk, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000. 33-50.

Özey, Ramazan. "19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası". *Marmara Coğrafya Dergisi* 6 (2002): 1-36.

Özgür, Hüseyin- Azaklı, Sedat. "Osmanlı'da Yangınlar ve İtfaiye Hizmetleri". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3. 1 (2001): 153-172.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-II*, İstanbul: MEB, 1993.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Panzac, Daniel. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

Paşaoğlu, Derya Derin. *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2009.

Peremeci, Osman Nuri. *Edirne Tarihi*, İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, 1940.

Pınar, İlhan. *Alman Gezginlerin Gözüyle 19. Yüzyıl Anadolu Şehirleri*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1998.

Quataert, Donald. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tarımsal Gelişme", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 6, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 1556-1562.

_____, "19. Yüzyıla Genel Bakış: İslahatlar Devri 1812-1914", *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık-Donald Quataert, Cilt 2, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2006. 885-1051.

_____, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan, İstanbul Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

_____, "Gelişim Açmazı: 1888-1908 Osmanlı Türkiye'sinde Ziraat Bankası ve Ziraat Reformu". çev. Salih Kış, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 29 (2011): 461-482.

_____, *Sanayi Devrim Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Reyhan, Cenk. "Cebel-i Lübnan Vilâyet Nizamnamesi". *Memleket* 1. 1 (2006): 171-179.

Rızaj, Skender. "Midhat Paşa'nın Rumeli'de Vilayetler Kurulmasındaki Rolü", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne, 8-10 Mayıs 1984*, Ankara: TTK Yayınları, 1986. 59-69.

Rodrigue, Aron. *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması "Alliance" Okulları 1860-1925*, çev. İbrahim Yıldız, Ankara: Ayraç Yayınları, 1997.

Sahillioğlu, Halil. "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkânları". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* XIII/13 (1968): 60-68.

Said Paşanın Hâtırâtı, Cilt 1, Dersaadet: Sabah Matbaası, 1328.

Sarc, Ömer Celâl. "Tanzimat ve Sanayimiz", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940. 423-440.

Sarıcaoğlu, Mehmet Esat. "İskân-ı Muhâcirîn İ'âne Pulları (Osmanlı Devleti'nin Göçmen Harcamalarında Uyguladığı Bir Finansman Yöntemi). *Osmanlı*. Cilt 4. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 603-611.

_____, *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devleti'nde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Sarıçelik, Kerim. "Osmanlı Döneminde Isparta ve Burdur Sancaklarında Gülcülük ve 1913 Tarihli Gül Yağlarının Men-i Tağşişi Talimatnamesi". *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2016): 37-50.

Sarıyıldız, Gülden. "Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri". *Belleten* LVIII. 222 (1994): 329-376.

_____, *Hicaz Karantina Teşkilâtı (1865-1914)*, Ankara: TTK Yayınları, 1996.

Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Sayın, Abdurrahman Vefik. *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, 1999.

Schild, Rivka Geron. "19. Yüzyıl'da Dönüşümün Meşruiyeti Olarak Yangın". *Doğu Batı*, 17. 68 (2014): 127-144.

Selen, Hâmit Sadi. "Yazma Cihannümâ'ya Göre Edirne Şehri", *Edirne Edirne'nin Fethinin 600. Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 1993. 303-309.

Sencer, Muzaffer. *Türkiye'nin Yönetim Yapısı*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

Serçe, Erkan. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye (1868-1945)*, İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 1998.

Seyitdanlioğlu, Mehmet. "Tanzimat Dönemi İmar Meclisleri". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)* III. 3 (1992): 323-332.

_____, "Yerel Yönetim Metinleri III: Tuna Vilayet Nizamnamesi". *Çağdaş Yerel Yönetimler* 5. 2 (1996): 67-81.

_____, "Yerel Yönetim Metinleri VI: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri". *Çağdaş Yerel Yönetimler* 5. 5 (1996): 89-103.

_____, "Yerel Yönetim Metinleri VII: 1871 Vilayet Nizamnamesi ve Getirdikleri". *Çağdaş Yerel Yönetimler* 5. 6 (1996). 89-99.

_____, *Tanzimat Devrinde Meclis-i Vâlâ (1838-1868)*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

_____, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876), *Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14 Mayıs 2005, Bildiri-Makaleler, Ercüment Kuran'a Saygı*, Ankara 2006. 263-278.

_____, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu Yerel Yönetim Metinleri*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

_____, "Divan-ı Hümayûn'dan Meclis-i Meb'usan'a Osmanlı İmparatorluğu'nda Yasama", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalçık, Mehmet Seyitdanlioğlu. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.

_____, "Tuna Vilayet Nizamnamesi", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural-Selim Çapar, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü, 2015. 47-50.

Sezgin, İbrahim. "Osmanlıların Rumeli'ye Geçiş ve İlk Fetihler". *Osmanlı*. Cilt 1. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 212-216.

_____, "XVIII. Asırda Edirne'nin İktisadî ve Ticarî Durumu", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1. 8 (2006): 27-35.

Shaw, Stanford J. "The Oriijins of Representative Government in The Ottoman Empire: An Introduction to The Provincial Councils, 1839-1876". *Near Eastern Round Table* 1967-68, Ed. R. Bayly Winder, New York (1969): 53-142.

_____, "The Ottoman Census System And Population, 1831-1914". *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 9, No 3, (1978): 325-338.

_____, "Tanzimat'tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 934-946.

_____, "Local Administrations in the Tanzimat". *150. Yılında Tanzimat*, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, Ankara: TTK Yayınları, 1992. 33-49.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2008.

Shaw Stanford J.-Shaw, Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Cilt II, çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: E Yayınları, 2010.

Somel, Selçuk Akşin. "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Dönüşümler", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008. 683-708.

_____, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslâmlaşma, Otokrasi ve Disiplin*, İstanbul: İletişim yayınları, 2015.

Sönmez, Ali. *Zaptiye Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2005.

_____, "Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 24. 37 (2005): 259-275.

_____, "Zaptiye Teşkilâtının Düzenlenmesi (1840-1869)". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* 25 (2006): 199-219.

_____, "Jandarma Teşkilatının Kuruluşu Sürecinde Baker Paşa'nın Rolü". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi* 5 (2009): 163-173.

Subaşı, Turgut. "Tanzimat Döneminde Kurulan Polis Meclisi'nin İdari Yapılanması ve Faaliyetleri", *Türk Polis Tarihinin Kökenleri*, Ed. Yücel Yiğit, Ankara: Polis Akademisi Yayınları, 2017. 273-289.

Süleyman Paşa, *Umdetü'l-Hakayık*, Cilt V, İstanbul 1928.

Şahin, Ayşegül Altınova. *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2018.

Şahin, Reyhan. *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat*, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne 2006.

Şehsuvaroğlu, Bedi N. "Tarihi Kolera Salgınları ve Osmanlı Türkleri". *İ.Ü Tıp Fakültesi Mecmuası* 17. 2 (1954): 282-299.

_____, “Osmanlı Tababetinde Garplılaşma Cereyanları”. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 19. 2 (1956) sayısından ayrı basım. 168-192.

_____, “Türkiye’de Tıp Öğretimi”. *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 22. 2 (1959) Prof. Dr. Mehmet Rüştü Önel nüshasından ayrı baskı. 735-749.

_____, “Edirne II. Bayezid Darüşşifası”, *Edirne Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara: TTK Yayınları, 1993. 257-264.

Şemseddin Sâmî, *Kamûs’ül A’lâm*, Cilt 2, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306.

Şener, Abdülatif. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

Şentop, Mustafa. “Osmanlı Yerel Yönetiminde Kadılık”. *İslam Geleneğinden Günümüze Şehir Hayatı ve Yerel Yönetimler*, Cilt 1, Ed. Vecdi Akyüz, İstanbul: İlke Yayıncılık, 2005. 341-347.

Şentürk, Hüdaî. *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

Şimşek, Selami. *Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne’de Tasavvuf Kültürü*, İstanbul: Buhara Yayınları, 2008.

Şimşir, Bilal N. *Rumeli’den Türk Göçleri I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968.

_____, *Rumeli’den Türk Göçleri II*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986.

Taner, Tahir. “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940. 221-232.

Taş, Aziz Nazmi Şakir. *Adrianopol’den Edirne’ye Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2009.

Tekeli, İlhan. “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Eğitim sistemindeki Değişmeler”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 456-475.

_____, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed. Paul Dumont-François Georgeon, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt yayınları, 1999, ss. 19-30.

Tekeli, İlhan- İkin, Selim. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Tongur, Hikmet. *Türkiye'de Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Yayınları, 1946.

Toprak, Zafer. "Tanzimat'ta Osmanlı Sanayii". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 1345-1347.

Tönük, Vecihi. *Türkiye'de İdare Teşkilâtı*, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1946.

Tugay, Esad Fuad. "1877-78 Türk-Rus Savaşından Sonra Balkanlarda Durum". *Belleten XXXVI*. 141 (1972): 15-30.

Tunca, Ayhan. "Edirne Adının Kaynağı ve Adı Verilen İmparator Hadrianus (Adrianus)". *Yöre* 97 (2008): 3-16.

Tural, Erkan. "1861 Hersek İsyanı, 1863 Eyalet Teftişleri ve 1864 Vilayet Nizamnamesi". *Çağdaş Yerel Yönetimler* 13. 2 (2004): 93-123.

_____, "Türkiye, Hollanda, İngiltere ve Amerika'da Modern İtfaiye Teşkilatının Kuruluşu ve Harik (Yangın) Nizamnameleri". *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi* 13. 1, (2004): 67-91.

Tümerkan, Sıddık. *Türkiye'de Belediyeler (Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum)*, İstanbul: İçişleri Bakanlığı Yayınları, 1946.

Türk, Fahri. "Edirne Bulgar Cemaati ve Polonya Azınlık Okulu "Polak Mektep"". *Belleten LXXIII*. 268 (2009): 705-720.

Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2009.

Ubicini, M. A. *Türkiye 1850*, Cilt 1, (çev. Cemal Karaağaçlı), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

Uludağ, Osman Şevki. *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Ankara: TTK Yayınları, 2010.

Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara: MEB, 1964.

Us, Hakkı Tarık. *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Cilt 1, İstanbul: Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphane, 1939.

Uzel, İlter. "Osmanlı-Türk Tıbbı". *Osmanlı*. Cilt 8. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 485-489.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Ankara: TTK Yayınları, 1982.

_____, *Osmanlı Tarihi*, Cilt 2, Ankara: TTK Yayınları, 1983.

_____, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları, 1997.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilâtı". *Osmanlı*, Cilt 6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999. 111-122.

Ünal, Uğur. *II. Meşrutiyet Öncesi Osmanlı Rüşdiyeleri (1897-1907)*, Ankara: TTK Yayınları, 2015.

Ünver, Metin. "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kurulması Süreci", *Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar*, Ed. Feridun M. Emecen, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2009. 119-160.

_____, "Vilayet Nizamnamelerinin Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatına Etkileri (1864-1876)", *1864 Vilayet Nizamnamesi*, Erkan Tural-Selim Çapar, Ankara 2015. 97-125.

Ünver, Süheyl. "Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar", *Tanzimat I*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1940. 933-966.

_____, *Türkiye'de Çiçek Aşısı ve Tarihi*, İstanbul: İ. Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü, 1948.

Vilâyât Belediye Kanunu, Matbaa-yı Âmire, 23 Eylül Sene 1293 (5 Ekim 1877).

Yağar, Hasan. *Osmanlı Polis Teşkilatı ve Yenileşme Süreci*. *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt 13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002. 629-652.

Yaman, Talât Mümtaz. *Osmanlı İmparatorluğu Mülkî İdaresinde Avrupalılaşma Hakkında "Bir Kalem Tecrübesi"*, İstanbul: İdare Mecmuasının 138-142. sayılarından ayrı basım, 1940.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilâtında Mütesellimlik Müessesesine Dair". *Türk Hukuk Tarihi Dergisi* 1 (1944): 75-105.

Yerasimos, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye II, Tanzimat'tan I. Dünya Savaşına*, Türkçesi, Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 2001.

Yerolympos, Alexandra. "Contribution to The Topography of 19th Century Adrianople". *Balkan Studies* 34. 1 Thessalonike (1993): 49-71.

Yıldırım, Mehmet Ali. "II. Meşrutiyet Devrinde Vilayet Sanayi Mekteplerini Yeniden Yapılandırma Girişimleri: Vilâyât Sanayi Mektepleri Tertibatı". *A. Ü Tarih Araştırmaları Dergisi* 31. 52 (2012): 135-170.

Yıldırım, Nuran. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 5. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985. 1320-1338.

_____, "Bakteriyolojihane-i Şâhâne". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları ve Kültür Bakanlığı, 1994. 5-6.

_____, "Karantina". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 4. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları ve Kültür Bakanlığı, 2003. 459-61.

_____, "Kolera Salgınlarında Alınan Karantina Önlemleri ve Osmanlı Toplumsal Yaşamındaki Yansımaları (1831-1918)". *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri XXIV. Gevher Nesibe Tıp Günleri*, Ed. Esin Kahya-Sevgi Şar-Adnan Ataç-Mümtaz Mazıcıoğlu, Ankara 2006. 328-341.

_____, *14. Yüzyıldan Cumhuriyet'e Hastalıklar Hastaneler Kurumlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Yıldız, Abdullah. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sivil ve Türkçe Tıp Eğitime Geçiş". *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası* 70 (3) (2017): 127-134.

Yılmaz, Özgür. "Tanzimat Döneminde Osmanlı Taşra İdare Meclisleri (1840-1871)". *History Studies* 6. 6 (2014): 253-280.

Yiğit, Ahmet. *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya 1998.

Zürcher, Erik Jan. *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

Atufetlû Efendim Hazretleri

Edirne Vilayeti hey'et-i cedidesinin sûret-i kararına ve masârifât ve tahsisât-ı mutasavvirenin mikdarına dair komisyon-ı mahsûsundan yapılmış olan hülâsa ve cedvel üzerine Meclis-i Vâlâ'dan kaleme alınan mazbata leffen arz ve takdim kılındı mealinden müstefâd olduğu vechle işbu Edirne Vilayeti şimdiye kadar Edirne Eyaleti itlâk olunan kıt'a-i müstakile Edirne ve İslimye ve Gelibolu ve Tekfurdağı sancaklarından ibâret olub bunlardan ve mutasarrıflık vechle idâre olunan Filibe Sancağı'ndan ve mülhakâtı dahi otuz bir kazadan terki idilmiş ve mezkûr Filibe Sancağı'nın sûret-i müstakile de idâresi vüs'at dâire-i mülkiyyesiyle ehemmiyet-i mevki'yesinden neş'et eylemiş ve Gelibolu'nun umûr-ı maliye ve zabtiyyesi Edirne'ye merbut ve muhavvel iken bir müddetten berü orası kurbiyyet-i bahriyyesi sebebiyle Biga Mutasarrıflığının nezareti altına verilmiş ise de zikr olunan Filibe Sancağı şu vilayetin eczâ-yı mütemmime olmak hasebiyle idâresinin kaimakamlığa tahvili ve Gelibolu Sancağı idare-i umûmiyyesinin doğrudan doğruya vilayete merbutiyetini icâb-ı hâl ve maslahatdan görünmekle teşkilât-ı cedide bu mütalaa-i esasiyeye ibtinâ kılınmış ve vilayet nizamnâmesi iktizâsınca merkez-i vilayette bir Meclis-i İdare ile bir de Meclis-i Cinâyet ve Temyiz-i Hukuk teşkîli ve elviye merkezlerinde yine böyle ikişer meclis tertib ve kazalarda dahi birer idâre ve birer deâvi meclisleri küşâdı ile merkez-i vilayet ve elviye mecâlisinin beherine Müslim ve Gayrimüslim altışar ve kazalar meclisine dörder a'zâ nasbı ve merkez-i vilayet için müfettiş-i hükkâm ve muhasebeci ve mektubcı ve umûr-ı hesabiyye ve tahririyye mümeyyizleri ve mecâlis başkâtibleri ve ziraat ve nâfi'a müdir ve me'murları ta'yini ve bu vilayet umûr-ı ecnebiyye müdirliğinin Edirne Sancağı kaimakamlığına ilave-i me'muriyet kılınarak şu iş için bir muâvin istihdâmı kararlaştırılmış ve vali-i vilayete emsâli vechle masârif-i devriye ile beraber altmış bin ve müfettiş-i hükkâm ile muhasebeciye onar bin ve mektubculuğa yedi bin beş yüz ve umûr-ı ecnebiyye muâvinliğine beş bin gurus raddesinde ve merkezde bulunacak sâir me'mûrîn ve mecâlis a'zâ ve ketebesiyile mühendislere ve elviye kaimakam ve mal ve tahrirât müdirleriyle nâib ve müftilerine ve mecâlis a'zâsına kazalar mecâlis ile müdirât ve nâiblerine ve me'mûrîn-i sâiresine derecât-ı muhtelif de tahsisi kararlaştırılan maaşların ve mühimmât-ı kırtasiyye masârif maktuasının mikdarı cem'ân şehriyye beş yük kırk iki bin yedi yüz elli gurus baliğ olub bunlardan kaimakamlık ve müdirlik ve niyâbet ve me'mûrîn-i sâire maaşları ve hatta sınıf-ı müteaddide ve muharrere vechle taksim idilmiş ve muhassesât-ı cedidenin senevisi olan on üç bin yirmi altı kise muhassesât-ı kadime ile me'mûrîn-i şer'iyye ve mülkiyyeye âid olarak hazineye alınacak harcların tahminen mikdar-ı senevisi bulunan sekiz bin yirmi altı kise muvâzene olundukda şu tertibâtın senevi beş bin kise açığı görünmüş ise de bu vilayetin kabiliyet-i arziyye ve başlıca nehirler sebebiyle mecra-yı ticaretinin vüsât-ı tabiiyyesi mevadd-ı ma'lumeden olduğu misillü Filibe

havalisinin cem'iyet ve serveti elviye-i mülhaka-i sâireden ziyade olmak mülâsebesiyle sâye-i hazret-i pâdişâhide şu vilayetce bir müddetden berü teşebbüs olunan tanzim-i turuk ve maâbir madde-i hayriyyesine ve memleketin istikmâl-i ma'muriyyetini ve ahâlinin tezâyüd-i servet veistirâhatını mûcib olacak daha sâir fevâid ve muhsinâtı iktitâf olunacak tedâbir-i islâhiye-i mülkiyenin icrâsına devam ve ihtimâm kılındığı takdirde bu açığın refte refte kapadılması me'mûl ve muntazar bulunduğundan zikr olunan tahsisât-ı cedidenin hazinece ifâ-yı muâmelât-ı mukteziyyesi zımnında mezkûr hülâsasının ve cedvelin birer sûretinin Maliye Nezaret-i Celilesine gönderilmesi ve vilayet me'mûrlarının hüsn-i icraât-ı cedideye kâfi ve muktedir olmaları umûr-ı mültezimeden bulunmağla vali-i vilâyet devletlû Hurşid Paşa Hazretleriyle birlikde işin şu ciheti dahi lede'l-mütâlâa bu vilayet dâiresinde şimdi mevcut olan me'mûrîn-i mülkiyyeden İslimye Sancağı Kaimakamı saâdetlû Mustafa Ârif Efendi Hazretleri mücerreb ve ehil ve erbâb olmasıyla kendüsünün orada ibkâsı münâsib görünür ise de Filibe Mutasarrıfı saâdetlû Hasan Paşa Hazretlerinin hakkında esassız şikâyetler vuku'yla beraber erkân-ı memleketle beyinlerinde ihtilâf tekevvün itmesinden ve Gelibolu ve Tekfurdağı kaimakamlıklarında bulunan izzetlû Hüseyin Ağanın ve Mehmed Bey'in idâre-i cedideye ehliyetleri kâfi olmamasından nâşi bunların diğer me'mûriyetle kayırlamak üzere tebdillerine ve Edirne Sancağına dahi yeniden bir kaimakamın ta'inine lüzum görünmüş ve vilayetin umûr-ı ecnebiyye müdirliğinin dahi bu kaimkamılığa ihâlesi tensib idilmiş olduğuna ve Meclis-i Maâbir reisi saâdetlû Aziz Paşa Hazretleri şu hizmete münâsib görüldüğüne binâen zikr olunan umûr-ı ecnebiyye müdirliğinin inzımâmıyla paşa-yı müşârunileyhin Edirne Sancağı kaimakamlığına ve Cezayir-i Bahr-i Sefid mutasarrıfı sâbık saâdetlû Ahmed Ata Bey Efendi Hazretlerinin Filibe ve sâbık Kütahya kaimakamı saâdetlû Tevfik Paşa'nın Gelibolu ve Birecik kaimakamı izzetlû Rüşdi Bey'in dahi hâiz olduğu rütbe-i sâlisenin mirü'l-ümerâlîğe tahvîl ve terfiyle Tekfurdağı kaymakamlıklarına icrâ-yı me'mûriyetleri ve muhasebeciliğe Tuna Vilâyeti muhasebecisi izzetlû Rif'at Efendinin ve mektubculuğa dahi Amedî-i Divân-ı Hümâyûn hulefâsından izzetlû Ziya Bey Efendinin ta'yini ile müfettiş-i hükkâmın ve liva ve kazalar nâiblerine intihâb ve ta'yini maddesinin dahi mikdar-ı maaşlarının beyânıyla taraf-ı âli-i meşihat-penâhiye ve umûr-ı ecnebiyye müdirliği muâvinliğine bir münâsibinin intihâb ve me'mûriyeti maddesinde makâm-ı celil-i nezaret-i hariciyeye ve şu halde açılacak Tuna Vilâyeti muhasebeciliğine devletlû Midhat Paşa Hazretleriyle bi'l-muhabere tensib olunacak zâtın me'mûr idilmesinin Maliye ve Nâfia ve Ziraat Müdirliğine birinin intihâbı ve refâkatine virilecek me'mûr ve mühendislerin tedârîki hususunun dahi keزالik mikdar-ı maaşlarının tebliğiyle Ticaret Nezaret-i Celilelerine havâlesi ve icâbât-ı mahalliyeye göre tashih ve ta'dil olunan vilayet nizamnâmenin lüzumı mikdar nüshasının tab' itdirilerek vali-i müşârunileyhe gönderilmesi ve icraât-ı umûmiyye için iktizâ iden emr-i âlinin ve tahrirâtın tasdîr ve tesyîr olunması

tezekkür kılınmış ve husûsât-ı muharrere muvâfık hâl ve maslahat olub ancak mûmâileyh Tefvik Paşa diğer tezkere-i senâveride istizân olunduğu üzere yine Kütahya kaimakamlığında istihdâm idilmek icâb eyleyeceğinden ve evvelce Kütahya kaimakamlığına ta'yini taht-ı irade de bulunan saâdetlû Hasan Tahsin Paşa Gelibolu'ya daha elverişli görüldüğünden mezkûr Gelibolu kaimakamlığının mûmâileyh Hasan Tahsin Paşa'ya tefvizi beynü'l-vûkelâ tasvib olunmuş ise de ol bâbda her ne vechle emr ü irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî şeref-sunûh ve sudûr buyurulur ise ona göre hareket olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim

Fî 10 Şevval Sene 1282

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiyye-i âsâfâneleriyle evrâk-ı ma'rûz manzûr-ı âlî-i hazret-i şehinşâhî buyurulmuş ve husûsât-ı muharrere muvâfık hâl ve maslahat görüldüğünden tasvib ve istizân buyurulduğu üzere iktizâlarının icrâsı şeref-sunûh ve sudûr buyurulan emr ü fermân-ı isâbet beyân-ı cenâb-ı pâdişâhî muktezâ-yı münifinden olarak evrâk-ı merkûme yine savb-ı sâmi-i sadâret-penâhîlerine iâde kılınmış olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir

Fî 11 Şevval Sene 1282

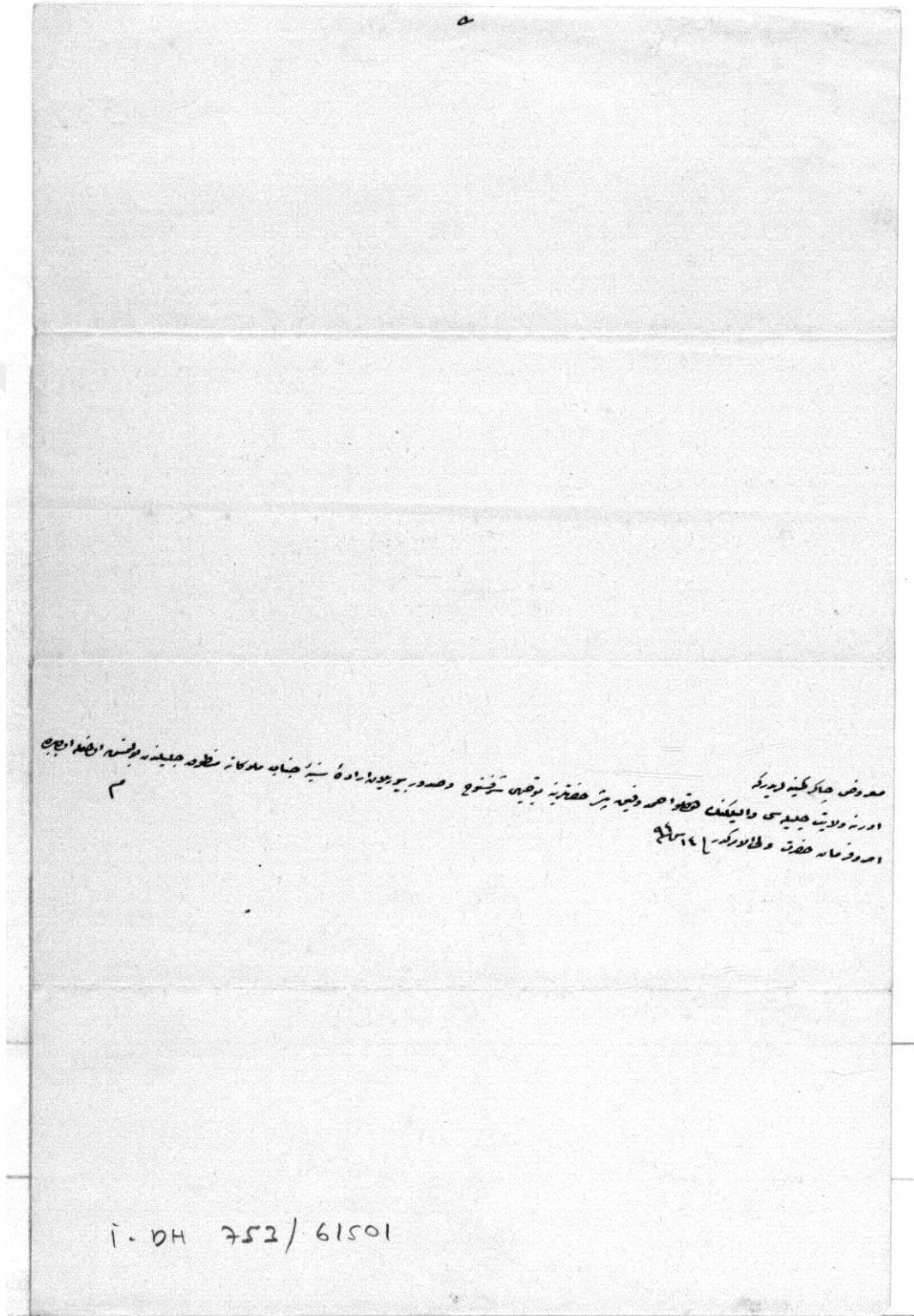
Âtufetlü Efendim Hazretleri

Edirne Vilâyetinin derkâr olan ehemmiyet-i mevki'yesine göre valisi bulunan devletlü Muhlis Paşa Hazretlerinin hüsn-i idâre-i vilâyete pek de elverişli görünemediğine ve Bağdad Valisi sâbık devletlü Midhat Paşa Hazretlerinin bu misillü vilayetlerce hüsn-i idâresi mesbuk olub kendüsi dahi açıkda bulunduğuna binâen müşârün-ileyh Muhlis Paşa bundan böyle açılacak diğer bir münâsib valilikde istihdâm olunmak üzere müşârün-ileyh Midhat Paşa Hazretlerinin zikr olunan Edirne Vilâyeti valiliğine nasb ve ta'yini hakkında her ne vechle emr ü fermân-ı hümayûn-ı hazret-i pâdişâhî şeref-rîz-i sunûh ve sudûr buyurulur ise menût-ı âlîsi infâz olunacağı beyânıyla tezkere-i senâverî terkîm olundu efendim 20 CA Sene (1)289

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Hâme-pirâ-yı ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiyye-i âsâfâneleri manzûr-ı maâli-mevfûr-ı cenâb-ı şehriyârî buyurulmuş ve istizân-ı sâmi-i sadâret-penâhîleri vechle müşârün-ileyh Midhat Paşa Hazretlerinin zikr olunan Edirne Valiliğine nasb ve ta'yini şeref-sunûh ve sudûr buyurulan emr ü fermân-ı şevket-nişân hazret-i cihândârî mantûk-ı celîlinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 21 CA Sene (1)289

**EK. 4 Edirne Vilayeti Valiliğinin Ahmed Vefik Paşa Hazretlerine Tevcihine
Dair İrade**

İ.DH.00753

Kaynak: BOA, İ. DH. 753/61501, 14 Ş(aban) Sene 1294 (24 Ağustos 1877).

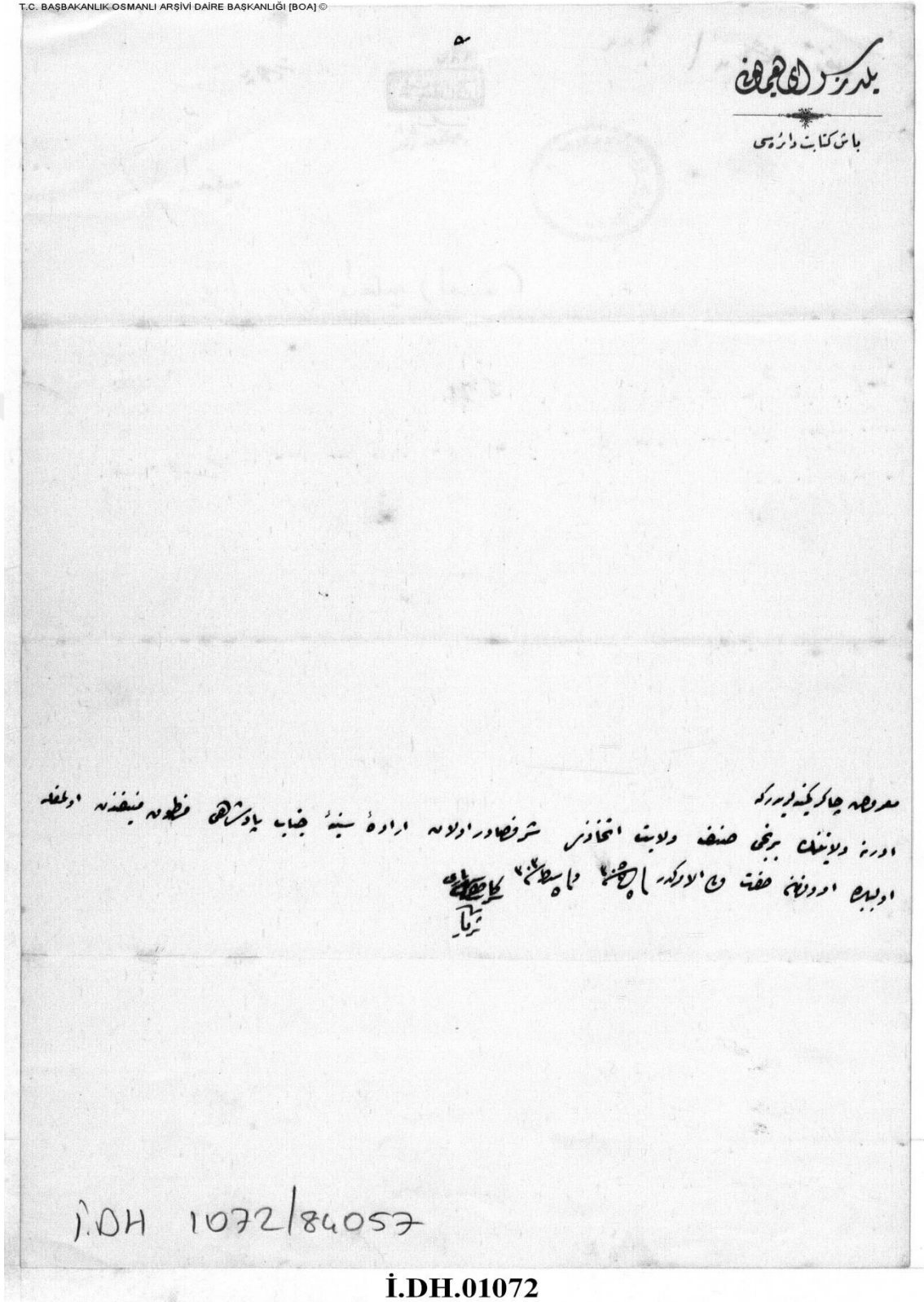
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Edirne Vilâyet-i Celîlesi valiliğinin devletlû Ahmed Vefik Paşa Hazretlerine tevcîhi şeref-sunûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı mülûkâne mantuk-ı celîlinden bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 14 Ş. Sene (12)94

EK. 5 Edirne Vilayetinin Birinci Sınıf Vilayet Olması Kararı.

T.C. BAŞBAKANLIK-OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI [BOA] ©

Kaynak: BOA, İ. DH. 1072/84057, 5 Şubat Sene 1303 (17 Şubat 1888)

Yıldız Saray-ı Hümâyûnu

Başkitâbet Dâiresi

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Edirne Vilâyetinin birinci sınıf vilayet ittihâzı şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî menût-ı münîfinden olmağla ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir fî 5 C Sene (1)305 ve fî 5 Şubat Sene (1)303

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyâri

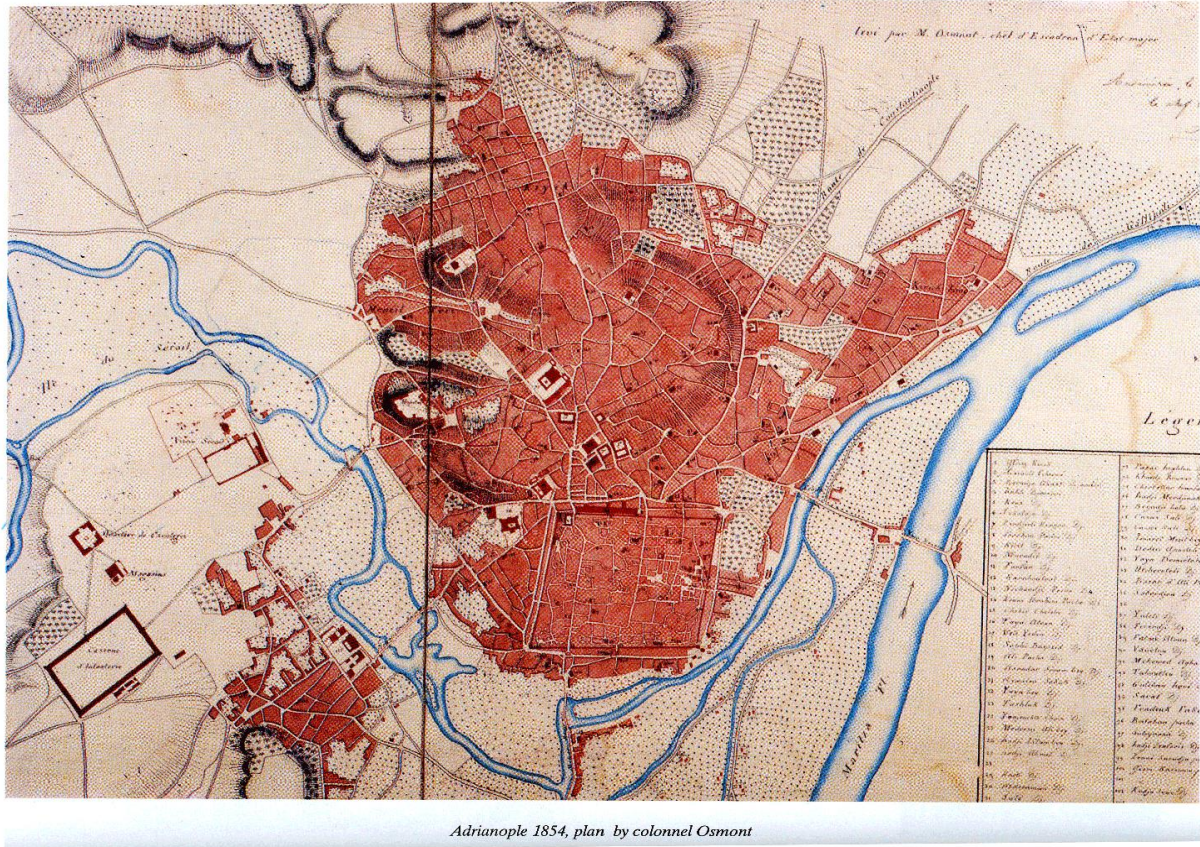
Süreyya

EK. 7 Edirne Sancağı Haritası H. 1301 (1883/1884)

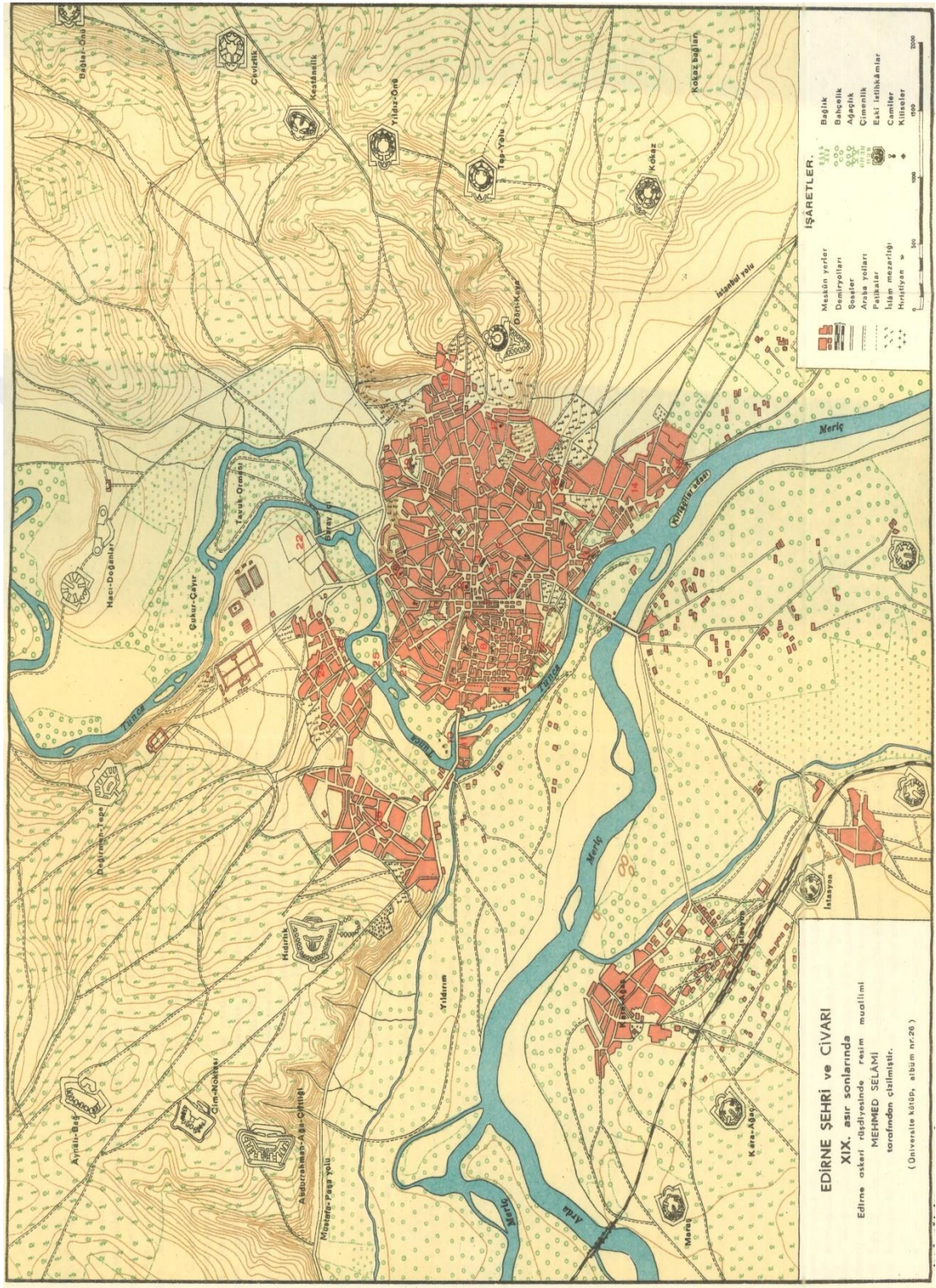
Kaynak: Edirne Vilayet Salnamesi, def'a 10, Sene 1301.

EK. 8 Fransız Albay Osmant Tarafından Yapılan 1854 Tarihli Edirne Planı

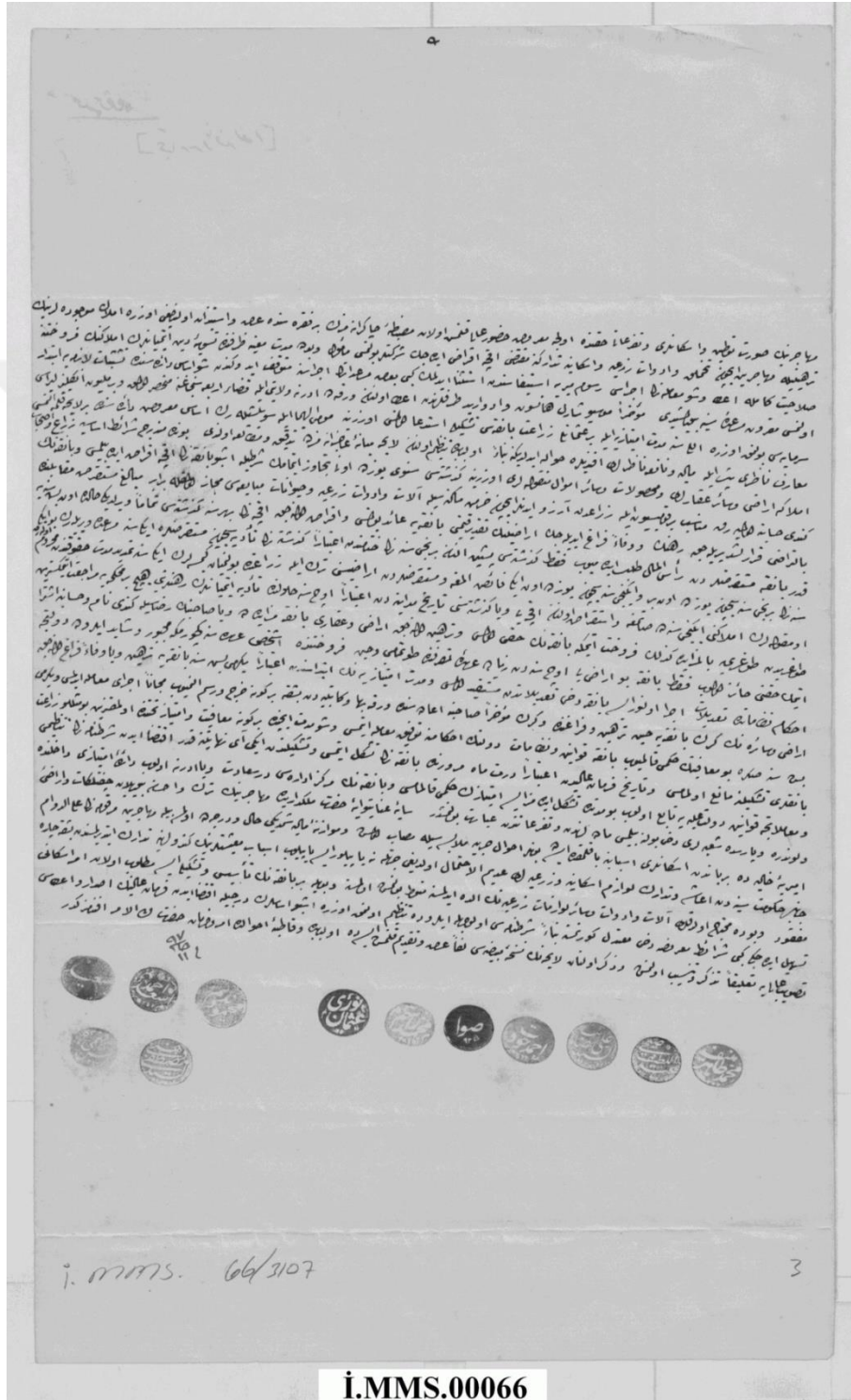
Kaynak: Alexandra Yerolympos, "A Contribution To The Topography Of 19th Century Adrianople" Balkan Studies 34/1.

EK. 9 XIX. Yüzyıl Sonları Edirne ve Civarı Haritası

Kaynak: "Edirne", İslam Ansiklopedisi (MEB), C. 4, İstanbul 1945.

**EK. 10 Edirne Vilayeti ile Kaza-i Erbaa Sancağına Münhasır Olmak Üzere
Bir "Osmanlı Ziraat Bankası" Kurulmasına Dair Tanzim Olunan Meclis-i
Mahsûs-ı Vukelâ Mazbatası**

Kaynak: BOA, İ. MMS. 66/3107, 11 Cemaziyeleevvel Sene 1297 (21 Nisan 1880).

Muhâcirînin sûret-i tavlîn ve iskânları ve teferruatı hakkında evvelce ma'rûz-ı huzur-ı âli kılınmış olan mazbata-i çâkerânemizin bir fıkrasında arz ve istizân olunduğu üzere emlâk-ı mevcûdelerinin terhiniyle muhâcirîn için tohumluk ve edevât-ı zirâiyye ve iskânîyye tedârikine muktezi akçe ikrâzı idecek şirketler bulunması me'mûl ve bu da müddet-i muayene zarfında tesviye-i deyn itmeyenlerin emlâkinin fûrûhtuna salâhiyet-i kâmile i'tâ ve şu muamelenin icrâsı rûsûm-ı miriye istifâsından istisnâ idilmek gibi bazı müsâadâtın icrâsına mütevakıf idüğinden şu esâs dâiresinde teşebbüsât-ı lâzımeyle ibtidâr olunması makrûn-ı müsâade-i seniyye buyurulmuşdu muahharen Mösyö Şarl Hanson ve Edvarid taraflarından i'tâ olunan varakada Edirne Vilayeti ile Kaza-i Erbaa Sancağına münhasır olmak ve bir milyon İngiliz Lirası sermayesi bulunmak üzere elli sene müddet-i imtiyâziye ile bir Osmanlı Ziraat Bankası teşkîli istid'â olunması üzerine mûmâ-ileyhümâ ile söyleşilerek esâs-ı ma'rûz dâiresinde bir lâyiha kaleme alınması Maarif Nâzırı Paşa ile Maliye ve Nâfia Nâzırları Efendilere havâle idildiğine binâen ol bâbda tanzim olunan lâyiha miyâne-i âcizânemizde tedkik ve mütâlâa olundu bunda münderic şerâit-i esâsiyye zürra' ve ashâb-ı emlâke arâzi vesâir akârlar ve mahsulât vesâir emvâl-i menkuleleri üzerine güzeştesi senevî yüzde onu tecavüz itmemek şartıyla işbu bankanın akçe ikrâz idebilmesi ve bankanın kendi hesabına olmayarak münâsib bir komisyon ile zürra'dan arzu idenler için harman makinesiyle alât ve edevât-ı zirâiyye ve hayvanât mübâyaası mucâz olmağla beraber mebâliğ-ı müstakriz mukâbilinde bi't-terâzi kararlaştırılacak rehlin ve vefâ'-i ferâğ idilecek arazinin takdir-i kıymeti bankaya âid bulunması ve ikrâz olunacak akçenin beher sene güzeştesi tamamen verildiği halde on beş seneye kadar banka müstakrizlerden re'sû'l-mâl taleb idemeyüb fakat güzeştesi peşin alınan birinci senenin hitâmından i'tibâren güzeşteğin te'diyesiçün müstakrizlere iki sene müsâade verilerek bu iki senenin birinci senesiçün yüzde on bir ve ikinci senesiçün yüzde on iki fâiz almağa ve müstakrizlerden arazisini terk ile zirâatde bulunmayan kimselerin iki sene temdîd-i müddet hukukundan mahrum olarak o makulelerin emlâkini ikinci sene de satmağa ve istikrâz olunan akçeyi veya güzeştesini tarih-i müdayeneden i'tibâren üç sene hulûlünde te'diye itmeyenlerin rehinlerini hiçbir mahkemeye müracaat itmeksizin doğrudan doğruya bi'l-müzâyede kezalik fûrûht itmeye bankanın hakkı olması ve terhîn olunacak arazi ve akârı banka müzâyede de veya sahibinin rızasıyla kendi nam ve hesabına iştirâ etmek hakkını hâiz olub fakat banka bu araziyi üç seneden ziyâde uhde-i tasarrufunda tutmaması ve hin-i fûrûhtunda eşhâs uhdesine geçürmege mecbûr ve şâyed ilerüde devletçe ahkâm-ı nizâmâtta ta'dilât icrâ olunur ise banka dahi ta'dilâtdan müstefid olması ve müddet-i imtiyâziyyenin ibtidârından i'tibâren yirmi beş sene bankaya terhîn veya vefâ'-i ferağ olunacak arazi vesâirenin gerek bankaya hin-i terhîn ve ferâğında ve gerek muahharen sahibine iâdesinde varaka baha ve kâtibiyyeden başka bir gûne harc ve resim alınmayub meccânen icrâ-yı muâmele idilmesi ve yirmi beş sene sonra bu

muâfiyet hükmü kalmayub banka kavânîn ve nizâmât devletin ahkâmına tevfi̇k-i muâmele itmesi ve Şu müddet içinde bir gûne muâfiyet ve imtiyâz tahtında olmaksızın bu misillü ziraat bankaları teşkîline mâni' olmaması ve tarih-i fermân-ı âliden i'tibâren dört mah mürûrunda bankanın teşekkül itmesi ve teşkîlinden iki ay nihâyetine kadar iktizâ iden Őartnâmenin tanzimi ve muâmelâtca kavânîn-i Devlet-i Aliyyeye tâbi' olub bu müddetde teşekkül idemez ise imtiyâzın hükmü kalmaması ve bankanın merkez-i idâresi Dersaâdet veya Edirne olub dâire-i imtiyâzı dâhilinde ve Londra ve Paris de Şu'beleri dahi bulunabilmesi maddelerinden ve teferruâtından ibâret bulunmuŐdur sâye-i inâyet-vâye-i hazret-i mülkdârîde muhâcirînin terk ve ihsan buyurulan çiftlikât ve arazi-i emiriye-i hâliye de bir yandan iskânları esbâbına bakılmakda ise de bunlar ahvâl-i harbiye mülâsebesiyle musâb olmuş ve muvâzene-i maliye Őimdiki hâl ve derecede olmasa bile muhâcirîn-i merkûmenin ale'd-devâm cânib-i hükûmet-i seniyyeden iâşe ve tedârik-i levâzım-i iskâniyye ve ziraiyeleri adimü'l-ihtimâl olduğu cihetle ne yapılır ise yapılub esbâb-ı ma'îŐetlerinin kendülerine tedârik itdirilmesinden başka çâre mefkûd ve bu da muhtaç oldukları alât ve edevât vesâir levâzımât-ı ziraiyenin elde idilmesine menût bulunmuş olmasına ve böyle bir bankanın te'sis ve teşkili ise matlûb olan emr-i iskânı teshîl ideceği gibi Şerâit-i ma'rûza dahi mu'tedil görünmesine binâen Őartnâmesi ol vechle ilerüde tanzim olunmak üzere işbu esâsların derciyle iktizâ iden fermân-ı âlinin ısdâr ve i'tâsı tasvib-i âliye ta'likan tezekkür ve tensib olunmuş ve zikr olunan lâyihanın nüsha-i mübeyyazası leffen arz ve takdim kılınmış ise de ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir

EK. 11 Bakımsızlık Nedeniyle Harap Hale Gelen Büyük Edirne Sinagogu

Kaynak: edirne.ktb.gov.tr

EK. 12 Vakıflar M¼d¼rl¼ğ¼ Tarafından Restore Edilerek 2015 Yılında Tekrar Açılan Sinagog

Kaynak: dijitalseyahatname.com

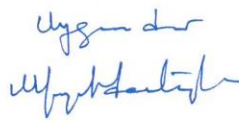
EK. 13 Edirne Daire-i Hükümet (Paşa Kapısı)

Kaynak: twitter.com/birvakitler1

EK. 14 Tez Çalışması Orijinallik Raporu

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: <u>16.12.2019</u>	
Tez Başlığı : <u>Tanzimat Dönümünde Edirne (1839-1908)</u>	
Yukarıda başlığı gösterilen ve Danışmanlığımda hazırlanan tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam <u>623</u>.. sayfalık kısmına ilişkin, <u>06/11/2019</u> tarihinde Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % <u>8</u>. 'tür. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. TEZ DANIŞMANI: AD/SOYAD: <u>Mehmet Veli SEYİTDANLIOĞLU</u> ÜNVAN: <u>Prof. Dr.</u> İMZA: TEZİ HAZIRLAYAN ÖĞRENCİ BİLGİLERİ: Adı Soyadı: <u>Tuğrul Evcı</u> Öğrenci No: <u>N11245344</u> Anabilim Dalı: <u>Tarih</u> Programı: <u>Tarih</u> Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.	

EK. 15 Tez Çalışması Etik Komisyon Muafiyeti Formu

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU	
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH..... ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA	
Tarih: 16/12/2019	
Tez Başlığı: Tanimat Döneminde Edime (1838-1908)	
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:	
1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır, 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir. 4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.	
Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.	
Gereğini saygılarımla arz ederim.	
 16.12.2019 Tarih ve İmza	
Adı Soyadı: Tawfik Evcı Öğrenci No: N11245344 Anabilim Dalı: Tarih Programı: Tarih Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora	
DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI Prof. Dr. Mehmet Veli SEYİTDANLIOĞLU (Unvan, Ad Soyad, İmza)	
Detaylı Bilgi: http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr Telefon: 0-312-2976860 Faks: 0-3122992147 E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr	